

પુસ્તક ક્ર.]

૦૫૯૫૨

ગુ-શા.પ.

[અંક ૧]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ગુ.શા.પુનઃપ્રગટિ, સને

મયા જમાનામાં નવા સુધારા અને ગુણવત્તાના આશયો સાથે જીવન પસંદ કરી શકાય તેવા આગળ વધી છે, અને તેથી આપણે આપણા જીવનમાં જે સેતુવિદ્યા તથા કાવ્યો ઉત્તમ ગણતા હતા તે હવે નિઃશ્વર્યાગી બીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મુલ્યોમાં નત્યન. હવે અને ધીમા વિચારને લીધે વધારે હાથ ધરવાની જરૂર પડે છે. ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (મે ૧૯૨૮ થી)

કૃષ્ણલાલ સુરજગમ વકીલ,

M.L.D., F.R.G.S., I.T.S

એન્ટ્રુકેશન ઇન્સ્ટિટ્યુટ, ઉત્તર ભાગ, અમદાવાદ.

(સર્વ દમ ગ્રામીન રાખ્યા છે)

ધી “દાવમદ ન્યુ ટી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પ્રીન્ટ હે ટાઇપ થયેલ છે.
સર્વ પે સ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર

વિષય

પૃષ્ઠ

૧ ગુજરાતની દેવવણી	...	...	...	...	૧
૨ ગુજર્ષ ઇલાકા ખેતીવાડી પ્રદર્શન	...	...	...	...	૩
૩ બાળવર્ગ-ગણિત	...	...	...	...	૨૩
૪ સ્કાલ્ટની સેવાની કદર	...	...	...	...	૨૬
૫ ગુજર્ષ ઇલાકામાં અધ્યયન, પાઠ્યપત્રો અને ગુજરાતી સાહિત્યની સ્કોલરશિપ માટે ધારા	...	...	...	...	
૬ છાત્રોએ માટેની વર્નાક્યુલર કૌશલ્ય પરીક્ષાના નવા	...	...	...	...	
૭ સ્કોલરશિપની હરિકાંઈની પરીક્ષાઓ	...	...	...	...	
૮ હાઇ અને સ્પેસિઅલ સ્કોલરશિપો: સુધારો	...	...	...	...	
૯ મિડલસ્કોલની સ્કોલરશિપો: સુધારો	...	...	...	...	
૧૦ શુદ્ધિપત્ર	...	...	...	...	
૧૧ ગુજર્ષ ઇલાકામાં હાઈગ્રાજીમાં માટે મેન્ટર યજ્ઞેવાં પુસ્તકોની યાદી	...	...	...	...	
૧૨ પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ અને લાઇબ્રેરી માટે મેન્ટર યજ્ઞેવાં પુસ્તકોની યાદી	...	...	...	...	૫૨
૧૩ ઇનામપત્ર	...	...	...	...	૫૬
૧૪ ખાતરી લહેરખખરો	...	...	...	...	૨

બાળસાહિત્યનો ગાંડીવ ટંકાર

ગુજરાતના બાળસાહિત્યમાં રહેલો મોખરો આવી ગયેલો, રૂપાળા પુસ્તકો, પત્રોએ, વિદ્યાનેએ તે સા વિદ્યાવિકારીઓએ વખાણ્યાં છે. સરકાર તરફથી પ્રહરીવાળાં મેન્ટર યજ્ઞેવાં છે અને બીજાં ચતાં જાય છે.

*ટોલ્સ્ટોયની ત્રણ વાર્તા	૦-૪-૦	*રાધેનું વન	૦-૪-૦
*અકુલ	૦-૬-૦	*મદુરકાર	૦-૪-૦
*ખીરખલનો બન્ધુ	૦-૮-૦	*ખરકીપુરી	૦-૫-૦
*મૂરખરાજ (ટોલ્સ્ટોય)	૦-૮-૦	*સોનાકુમારી	૦-૪-૦
*નીલમ	૦-૬-૦	*તોફાની ટીપુડો	૦-૬-૦
*બીબ્બ અને પુલિટર	૦-૪-૦	*કચુખર	૦-૩-૦
*બાળવિદાર	૦-૧૨-૦	*ધૂરસળા	૦-૪-૦
*જય અરંગ	૦-૬-૦	*બાળવિદાર-૨,	૦-૬-૦
મોતીના દાણા	૦-૫-૦	કેરીના બજાયા	૦-૩-૦
એક હતો કુતરો	૦-૪-૦	નવનીત	૦-૩-૦
મેઘધનુષ	૦-૪-૦	બાળકાયરી	૦-૩-૦

આજેજ એક સેટ મંગાવી લુઓ અને ખાતરી કરો. બાળકો તે બાળાઓમાં દલાણી કરવા માટે અનુપમ છે. ઇનામ માટે અદ્વિતીય ગાંડીવ પત્રની ઝાંઝિયા, મુરત. તમામ લુકસેતરો વેચે છે.

ગુજરાત શાંભાપત્ર

પુસ્તક ૬૮] જાન્યુઆરી, સને ૧૯૨૯ [અંક ૧

ગુજરાતની કેળવણી

વાચકને લાગ્યેજ ખબર હશે કે ગુજરાત આજે કેળવણીમાં મુખ્ય ધસાકામાં તો શું પણ આખા હિંદુસ્તાનમાં પહેલે નંબરે છે. એ વાત નીચેના ૧૯૨૫-૨૬ ના આકાશી પુસ્તક થશે—

	કુલ વસ્તીના પ્રમાણમાં સેકંડે લાલુનારાઓની સંખ્યા	પુરુષની વસ્તીના પ્રમાણમાં સેકંડે બાલુનાર છોકરાઓની સંખ્યા	સ્ત્રીની વસ્તીના પ્રમાણમાં સેકંડે બાલુનારી છોકરીઓની સંખ્યા
ઉત્તર ભાગ (ગુજરાત)	૭.૬	૧૧.૨	૩.૭
મુંબઈ	૪.૨	આકાશ મળતા નથી	આકાશ મળતા નથી
મધ્ય	૫.૮	"	"
દક્ષિણ	૫.૪	"	"
સિંધ	૩.૯	"	"
મુંબઈ પ્રસાદો	૫.૬	૮.૧૧	૨.૧૪
બ્રિટિશ હિંદ	૪.૨૫	૬.૦૯	૨.૪

૧૯૨૫-૨૬ માં ઉપર પ્રમાણે સ્થિતિ હતી તેના કરતાં ૧૯૨૭-૨૮ માં નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે વધારે સારી હતી:—

કુલ વસ્તીના પ્રમાણમાં સેંકડે લાણનારોની સંખ્યા	પુરુષની વસ્તીના પ્રમા- ણમાં સેંકડે લાણનારા છોકરાઓની સંખ્યા	સ્ત્રીની વસ્તીના પ્રમા- ણમાં સેંકડે લાણનારી છોટીઓની સંખ્યા
૮	૧૧૦૬	૪

પણ ઉપર આપેલા આંકડાથી સંતોષ માનવાનો નથી. સેંકડે ૧૧૦૬ છોકરા અને ૪ છોટી વચ્ચેનું અંતર ત્યાંસુધી આપણે દૂર કરીએ નહિ ત્યાંસુધી આપણે કેળવણીમાં ખંડુ પાછળજ છીએ એમ આપણે સમજવાનું છે. આ બાબતમાં આપણે જાપાન જેવા દેશનું અનુકરણ કરવું જોઈએ. ત્યાં છોકરા લણ છે તેટલાજ પ્રમાણમાં છોટીઓ પણ ભણે છે.

હેલ્થ દશ વયમાં ગુજરાતમાં કેળવણીમાં શે વધારો ઘટાડો થયો છે તે નીચેના આંકડા પરથી જણાશે:—

	શાળાની કુલ સંખ્યા		વિદ્યાર્થીની કુલ સંખ્યા		કુલ ખર્ચ	
	૧૯૧૭-૧૮	૧૯૨૭-૨૮	૧૯૧૭-૧૮	૧૯૨૭-૨૮	૧૯૧૭-૧૮	૧૯૨૭-૨૮
(અ) પ્રાથમિક કેળવણી	૧૯૮૪	૨૩૨૮	૧૪૮૦૦૪	૨૦૦૦૫૧	૧૩૩૨૨૯૭	૩૫૮૧૮૭૬
(બ) માધ્યમિક	૯૮	૯૫	૧૪૨૩૨	૧૯૬૭૭	૫૦૭૮૨૦	૧૦૩૭૮૭૪
(ક) શિક્ષકોની	૧૧	૬	૫૯૨	૨૮૮	૯૯૬૭૧	૯૧૯૧૩
(દ) ઔદ્યોગિક ને વેપારી	૧૦	૧૧	૨૯૬	૫૬૧	૪૭૫૪૫	૮૮૧૬૪
(ઈ) કન્યા તથા સ્ત્રીની	૨૮૮	૩૮૪	૨૩૫૭૩	૩૮૩૭૮	૨૯૭૫૬૯	૭૯૯૨૨૦

મુંબઈ ઇલાકા ખેતીવાડી પ્રદર્શન, અમદાવાદ.

તા. ૧૭ મી નવેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના રોજ સાંજે પાંચ વાગે મુંબઈના નામદાર ગવર્નર સર લેસ્લિ વિલ્સનના હાથે પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું હતું. પ્રદર્શનનું સ્થળ રેલ્વે સ્ટેશનથી અઢી માઇલ દૂર આવેલા શાહીઆગ લતામાં રાખવામાં આવ્યું હતું અને એનો વિસ્તાર લગભગ ચારે બાજુ ફરી જોતા ત્રણ માઇલ જેટલો હતો. સ્થળ અને તેની આસપાસનો કુદરતી દેખાવ વનસ્પતિ વૃક્ષ વગેરેથી ઘણો મનોહર દેખાતો હતો. તેમા વળી પ્રદર્શનની અંદર મૂકવામાં આવેલી વસ્તુઓ તેમજ જુદા જુદા વિભાગ વગેરેની એટલી સરસ વ્યવસ્થા હતી કે પ્રેક્ષકોને પ્રદર્શનના સ્થળની અંદર દાખલ થતાં એક સુવ્યવસ્થિત યોજનાની છાપ પડી જતી હતી. અંદર દાખલ થવાનું પ્રવેશદ્વાર બે હાથીઓની આકૃતિ સહિત ત્રણ મોટી કમાનવાળા દરવાજાઓએ બનાવવામાં આવ્યું હતું અને તે ઉપર રંગનું કામ સાદું પણ સ્વાભાવિક અને ચિત્તાકર્ષક હતું. આખા પ્રદર્શનમાં દરેક વિભાગ ઉપર સુંદર તોરણો અને વાવટા ફરકી રહ્યા હતા. પ્રભાતની પવનની ઠંડી લહેરીઓ પ્રેક્ષકોના શ્રમને ભુલાવી નાખતી હતી. પ્રેક્ષકોના આનંદ અર્થે સમતગમતની વ્યવસ્થા સરસ રીતે કરવામાં આવી હતી.

નામદાર ગવર્નરને હાથે પ્રદર્શન ખુલ્લું મુકાયું. બરાબર ૪-૪૫ વાગે નામદાર ગવર્નરની પ્રદર્શનની અંદર આવેલા સમતગમતના મેદાનમાં પધરામણી થઈ અને તેમને પ્રદર્શનની વ્યવસ્થાપક સમિતિ તરફથી આવકાર આપવામાં આવ્યો. ખેતીખાતાના દિવાન એ. મિ. બી. વી. જાધવે પ્રદર્શનના જુદા જુદા વિભાગખાતાના કાર્યકર્તાઓનો આભાર માન્યો હતો અને તેમણે જણાવ્યું હતું કે દરેક મનુષ્યમા ખેતી વિશે રસ ઉત્પન્ન કરવો અને ખાસ કરી ખેડુતવર્ગ આધુનિક શાસ્ત્રીય પદ્ધતિનો અને વિજ્ઞાનનો લાભ લઈ ખાતાના વનનમાં કંવી રીતે અણધાર્યો ફાયદો મેળવી શકે તેમજ સરકારી ખેતીખાતુ પણ જુદી જુદી દિશામાં જે પ્રગતિ કરી રહ્યું છે તેની પણ જાણ લોકોને થાય એ આ પ્રદર્શનનો ખાસ હેતુ છે. છેવટમાં તેમણે નામદાર ગવર્નરને પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકવા વિનવ્યું હતું.

પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકતી વખતે નામદાર ગવર્નરનું ભાષણ

‘શરૂઆતમાં ના. ગવર્નરે જણાવ્યું હતું કે આ પ્રદર્શન ગયે વરસે બરાબર હોત પણ ગઈ સાલના ભયંકર વરસાદના તોફાનથી આસપાસનાં

ગામડાંઓ ઉપર મોટી આકૃત આવી પડી હતી; ફરીથી ધરો નેઈએ તેટલી ઝડપથી બંધાયાં નથી. પણ ખેડુતવર્ગ ઝડપથી પાક ઉગાડી શક્યા છે અને પાછા પગબેર ચર્ધ ગયા છે એ વાત તેમને ધન્યવાદરૂપે છે. હિંદુસ્તાનમાં ખેતીવાડી પ્રદર્શનમાં સૌથી અગત્યની ખાખત ઢારને લગતી છે. ગુજરાતમાં કાકરેજ જાતના ઢાર આખા હિંદુસ્તાનમાં પ્રસિદ્ધ છે; અને તેમની ઉછેર ઉમદા પ્રકારની છે. સુરતી બેંસોની જાત પણ તેટલી પ્રસિદ્ધ છે અને તેમાંથી માખણ દૂધનો ઉદ્યોગ મોટા પાયા ઉપર ચાલે છે. હિંદુસ્તાનમાં જે માખણ અને કેસિન બનાવવામાં આવે છે તેમાંથી ૭૫ ટકા જેટલું ગુજરાતના દૂધમાંથી બનાવવામાં આવે છે અને ગુજરાતના માખણની માગણી અલીપાટ જેવા દૂરના સ્થળેથી પણ થયા કરે છે. આનું કારણ એ છે કે તે ઉંચા પ્રકારનું ચાચ છે. આ ઉદ્યોગ હજી વધારે સહાકારી પદ્ધતિ-એ ખીલી શકે તેમ છે. ડેરી ઉદ્યોગની ખીસવણી વિષે બોલતાં ના. ગવનરે જણાવ્યું હતું કે મુખર્ષી જે કે શહેનશાહતનું ખીજ નંચરનું મથક છે તોપણ ત્યાં દૂધ પુરૂં પાડવાની યોજનામાં પ્રગતિ થઈ નથી. ઘણાં દૂધાળાં ઢાર શહેરમાં રાખવામાં આવે છે અને તેની ઉછેર પણ ત્યાંજ કરવામાં આવે છે. એથી એ તો રપષ્ટ છે કે તંદુરસ્તી અને આરોગ્યના સિદ્ધાંતે આ ખાખત ધમ્મજાલેગ નથી. સૌથી સારી વાત તો એ છે કે ગોવાળીઆનું એક સંસ્થાન શહેર બહાર પસાવવું નેઈએ અને ત્યાં ઢાર ઉત્તમ પદ્ધતિ-એ ઉછેરવાં નેઈએ. થાણા જિલ્લામાં પાલગઢ તાલુકામાં આવું એક સ્થળ-સંસ્થાન બની શકે તેમ છે એમ મને જણાવવામાં આવ્યું છે; જે એમ હોય તો એ ખાખત પુરેપુરી સિદ્ધ થાય એવો આગ્રહ રાખવો નેઈએ. હાલમાં રેલ્વે અને ગાડામાર્ગની સગવડ પુરતી હોવાથી એમાં મુશ્કેલી નડે એમ નથી. દક્ષિણ ગુજરાતમાં ભરૂચી ૩ માટે જમીનનો વિસ્તાર સુરત, ભરૂચ અને ખીર્જી રાજ્યોમાં આવેલો છે. અને તેમાં હાઇથીડ ૧૦૨૭ એ. એલ. એક, જાતનું ૩ ઘણું ઉત્તમ ચાચ છે, આ ૩ વેપારીને અને ખેડુતને પસંદ પડ્યું છે એમ હું જાણું છું. કૉલન ટ્રાન્સપોર્ટ એક્ટને લીધે આ રૂની જાત ચોડખી રહી છે. ૩ ઉપરાંત તમાકુના પાકમાં પણ સુધારો થયો છે. નડિઆદની રેલ્વેન નં. ૬ જાતની તમાકુ પ્રસિદ્ધ છે. ગુજરાતમાં મગ-ફળીનો પાક પણ ઘણા વિસ્તારમાં ઉગાડવામાં આવે છે. આજથી ૨૦ વર્ષ પહેલાં તે માત્ર એક એક જ જમીનમાં વાવવામાં આવતી હતી પણ હાલમાં ૫૯૦૦૦, એકર જેટલા વિસ્તારમાં તેનો પાક થાય છે. જેમાંથી ઘણો વિસ્તાર હેલ્લા પાંચ વરસમાં થયો છે.

છેલ્લાં થોડાં વરસથી ઉત્તર ગુજરાતમાં ખેતીવાડી-કૃષિ ખોદનાનું કામ ઠીક આગળ વધ્યું છે અને તેથી પાણીનો જથ્થો પણ સારી રીતે વધ્યો છે. ટ્રેક્ટરનો વપરાશ પણ વધ્યો છે એ ગુજરાતની ખીજ પ્રગતિ છે. દેશી રાત્યો અને અંગ્રેજી રાત્યોનો મુલક અરસપરસ સંકળાએલો છે અને જે દેશી રાત્યોએ પ્રગતિ ન કરી હોત તો અંગ્રેજી મુલકમાં આટલો સુધારો થઈ શકત નહિ. આ વાતમાં દેશી રાત્યોએ પણ સુધારો કર્યો છે અને એથી ગુજરાતની પ્રગતિ થઈ શકી છે.

પ્રદર્શનની વ્યવસ્થા ઉત્તમ પ્રકારની થઈ છે તે જણાવી રથાનિક મ્યુનિસિપાલિટિ તેમજ કાર્યવાહક સમિતિ અને જે જે સહગૃહસ્થોએ પ્રદર્શનને સફળ બનાવવામાં મદદ આપી હતી તે બધાનો આભાર માની ના. ગવર્નરે પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂક્યું હતું.

પ્રદર્શનના વિભાગો

. મુખ્યદારથી દાખલ થતા જમણી બાજુએ સિનેમા અને ડાબી બાજુએ હિંદુ તથા મુસલમાની હોટેલો હતી. આગળ જતાં સામે ઢોરવિભાગ તથા મરઘાંબનકાં અને ડેરીવિભાગ આવેલા હતા. ઢોરવિભાગથી રસ્તો જમણી બાજુએ વળતો હતો. આ રસ્તાની જમણી બાજુએ ખેતીવાડીસંશોધન વિભાગ તથા કીટકવિભાગ આવી રહ્યા હતા. ડાબી બાજુએ પાકવિભાગ રાખવામાં આવ્યો હતો. પાકવિભાગને રસ્તે જતાં મોટો રમતગમતનો વિભાગ વાળેલો હતો. રમતગમતવિભાગની ઉગમણી દિવાલે દક્ષિણ બાજુએ ડાબા વળના મોટા રસ્તા ઉપર અવાતું હતું. આ રસ્તા ઉપર જમણી બાજુએ વળતાં આગળ જતાં નવરાશના વખતમાં ખેડુતો ફાલતુ વખતમાં કરી શકે તેવા ધંધાઓનો વિભાગ રાખવામાં આવ્યો હતો, અને તેની પછી આગળ જતાં હાયવણાટવિભાગમાં જવાતું હતું. ત્યાંથી પાછા વળી રમતગમતવિભાગની પશ્ચિમના રસ્તે ચાલતાં વાલવ્ય ખુણાથી ડાબે રસ્તે જતાં અને બાજુએ જમીન તથા ખાતરવિભાગ ગોઠવેલા હતા. આગળ જતાં ગ્રામ્યશિક્ષણવિભાગ તથા ગ્રામ્યઆરોગ્યવિભાગમાં જવાતું હતું. ત્યાંથી પાછા વળતાં ડાબા હાય તરફ જતાં યંત્રવિભાગ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. આ રસ્તાના અધવચમાં જમણા હાય તરફ રમતગમત તથા પાકવિભાગની વચમાં નહેરવિભાગ રાખવામાં આવ્યો હતો. પાકવિભાગવાળા ખુણે બે રસ્તા હતા. તેમાં ડાબા રસ્તે નવરોજી હોલ તરફ જવાતું હતું. આ બંગલાના કેમ્પાઉન્ડમાં ખેતીનીપજ વિભાગ હતો. તેની જમણી બાજુએ

કપાસબજાર રાખેલું હતું. આગળ જતા કૃષ્ણબાગ વિભાગ હતો. નવરોજી હોલમાં કૃષિસંઘટનવિભાગ તથા સહકાર અને વેચાણવિભાગ ગોઠવેલા હતા. ત્યાંથી પાછા ફરતા કોમ્પાઉન્ડ બહાર આવી ડાબા હાથ તરફ જતાં રસ્તાની બંને બાજુએ દેશી રાશ્યોના મંડપોની ગોઠવણી હતી. ત્યાંથી પૂર્વ તરફના દરવાજાની બહાર નીકળી સડકની બીજી બાજુએ વેટરીનરીવિભાગ તથા ઘોડાનું પ્રદર્શન રાખવામાં આવ્યા હતા.

દોરવિભાગ:—ખેતીવાડીના વિષયમાં દોર-તેની દરેકે દરેક જાત ધણો અગત્યનો આર્થિક ભાગ ભજવે છે. દોર ખેડુતનો આધારસ્તંભ છે. જેમ તેની ઓલાદ સારી તેમ ખેડુતને આર્થિક લાભ ધણો. દુનિયાના તમામ મુધરેલા દેશોના દોરની સુંદર ઓલાદ ઉછેરવાના છેલ્લા ત્રણસો વર્ષથી ઘણા પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે અને પરિણામે ઓલાદ સુધરી છે. હિંદુસ્તાનમાં ઓલાદ ઉત્તમ રીતે સુધારવાના પ્રયત્નો હજુ બાકી છે. મુ'બઈ ઇલાકાના કેટલાક ભાગોનાં કેટલાક સારી જાતનાં જાનવરો જોવામાં આવે છે. ગુજરાત તેની કાકરેજ જાતની ગાયો માટે તથા ભેંસો માટે પ્રખ્યાત છે. ખેડુતો તેમનું જાતન ફીક કરે છે પરંતુ બીજાઓ રખારીઓ પાસેથી દોર વેચાણ લે છે અને તેમની ઉછેર કરવામાં ખેદરકાર રહે છે. આ વિભાગમાં આખલા, ગાય, ભેંસ, બળદ, ઘેટા, બકરાં વગેરે ગુજરાતમાંથી તેમજ દેશના બીજા ભાગોમાંથી મોકલવામાં આવ્યા હતા. આ વિભાગનું એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી નિરીક્ષણ કરતા ભેંસો તથા ગાયોની જાતો સહજ પરખાઈ આવે તેમ હતી. તેમાં કાકરેજ જાનવરો ઉમદા જાનનાં જોવામાં આવતાં હતાં. આ જાત દુનીયામાં જુનાંમાં જુની જાતોમાંની એક છે. જારીડીના નોર્થકોટ કેટલફાર્મ તથા સુરતના સરકારી ડેરીફાર્મ તરફથી આ ઉત્તમ જાતની ઓલાદ સુધારવાના સ્તુત્ય પ્રયત્નો કરવામાં આવેલા છે. ટોડર નામનો સાલ ૧૫૦૦ રતલનો ત્યાં પ્રથમજ નજરે પડતો હતો. સીંધી, ચરખારકરની, જીરની, એમ પ્રસિદ્ધ ગાયો ત્યાં જોવામાં આવતી હતી. આ ગાયોના દૂધમાં પૌષ્ટિક તત્ત્વ વધારે પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. મોટા માથાવાળા ભેંસો તેમજ બીજી રૂબરૂ ભેંસોના દેખાવ પણ બે ઘડી આપણને આશ્ચર્ય ચકિત કરી નાખે તેવા હતા. ભેંસો ગુજરાતના ખેડુતોનો આધારસ્તંભ છે અને દેશને ઘી દૂધ પુરા પાડે છે. બીજા છેડે જતાં વચમાં કુદરતના ચમત્કારરૂપ ત્રણ શીંગડાવાળા ગાય જોવામાં આવતી હતી. એના કપાળમાં ત્રીજી આખતી નિશાની સ્પષ્ટ ભાગમ પડતી હતી. દોરવિભાગના મંડપની બહાર રસ્તાની ડાબી બાજુએ ઉપરના

ભાગમાં ઘાસની ગંજીઓ ગોઠવવામાં આવી હતી તે દ્વારા સૂકું ઘાસ ભરી રાખવાની જુદી જુદી પદ્ધતિઓ બતાવવામાં આવી હતી.

મરઘાંખતકાંવિભાગ:—પહેલા ત્રણ દિવસ જેણે પ્રદર્શન જોયું હશે તેનેજ આ સુંદર વિભાગનો—મરઘાંખતકાંની સુંદર ઝોલાદનો ખ્યાલ આવી શકે તેમ હતો. આ શુદ્ધ મરઘાની જાત દર વરસે ૧૫૦ થી ૩૦૦ ઈંડાં મૂકે છે. દરેક ઈંડાંનું વજન સરેરાશ બે ઔંસ થાય છે. દેશી મરઘાંની જાત ફક્ત ૪૦ ઈંડાં મૂકે છે અને તેનું વજન એક ઔંસ થાય છે. આ વિભાગમાં ૧૫ વર્ગ મરઘાંખતકા માટે અને એક છડા માટે, એમ ૧૬ વર્ગવિભાગ રાખવામાં રાખવામાં આવ્યા હતા. તેમાં લેગહોર્ન, પુલેટ, કોકરેલ, માઇનાર્કી, ચોરપિંગ્ટન, રેડ ચાઇલેન્ડ, ભાટે વજનની જાત, આ-મીલ, દેશી, સંકર જાત, વગેરે હતી. તેમજ ઘાળા, ભુરા ઈંડાં વગેરે ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં, અને તે જુદા જુદા સ્થળોએથી મોકલવામાં આવ્યા હતાં. એકંદર ૧૭૫ નોંધ આ વિભાગમાં હતી. આ વિભાગમાં જે મરઘાં જોવામાં આવતા હતા તે એટલા સ્વચ્છ, પુષ્ટ અને મનોહર હતાં કે આપણા દેશી મરઘાંની કંગાલ દાલતનો ખ્યાલ તરત આવી શકે તેમ હતો.

ઘેટાખકરાંવિભાગ:—આ વિભાગ પામેજ આવેલો હતો. આપણા દેશમાં જીનનો વેપાર જે જીન સુધરે તો વધારે ખીલી શકે તેમ છે. દેશી ઘેટાં દર વરસે ૧ રતલ જીન આપે છે અને તેની કીમત ફક્ત ચાર આના ઉપર છે જ્યારે ખીજ દેશોમાં દરેક ઘેટું ૭-૮ રતલ જીન આપે છે અને તેના રતલનો ભાવ રૂ. ૧—૬—૦ ઉપર છે.

ડેરીવિભાગ:—હાલમાં મોટા શહેરોમાં ચોકખું દૂધ દુર્લભ થઈ પડ્યું છે. પણ ચોકખા દૂધના રા કાયદા છે અને સળભેળવાળું દૂધ પીવાથી કયા ગેરફાયદા છે એમ જો લોકોની સમજમાં આવે તો તેમને ચોકખું દૂધ મેળવવાનો ખરેખર આગ્રહ થાય. ચોકખું દૂધ વિશ્વાસપાત્ર ડેરી મારફતે મેળવવામાં આવે તો ઘણા રોગોનું મૂળ જતું રહે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. ઘીની બાબતમાં પણ તેમજ છે. ચોકખું ઘી મેળવવું એ તો લગભગ અશક્ય વાત જેવું થઈ પડ્યું છે. એટલે તેને બદલે માખણ અથવા માખણમાંથી ઘી ઉત્પન્ન કરી તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તંદુરસ્તીને ફાયદો થાય.

પણ નમુનાદાર માખણ કરવા માટે પુરતાં અને સાદા સાહિત્યોની જરૂર છે. આવી રીતે 'ડેરીવિભાગ' પુરેપુરો અર્થસચક કરવાની જરૂર

હતી અને તે પ્રમાણે આ વિભાગમા ચોજના પણ કરવામા આવી હતી. ડેરીના ઉદ્યોગમાં વાપરવામાં આવતાં યંત્રો બનાવવાની ગોઠવણુ રાખેલી હતી. એક આદર્શ ડેરીનો રોડલ હતો. તેમાં દૂધને એકદમ ગરમ કેવી રીતે કરવું અને તેને ઠંડુ પાડી પીવાના ઉપયોગમાં કેમ લેવું વગેરે સમગ્રવર્ગમાં આવતું હતું ખીમ્મ વિભાગમા દૂધમાંથી બનતા પદાર્થો જેવા કે મલાઈ, માખણ, ઘી, કેસિન, દૂધમાંની ખાડ વગેરે બનાવવામાં આવતું હતું. તે ઉપરાંત નાના કુટુંબ માટે માખણ બનાવવાની રીત, ડેરીના વાસણો અને યંત્રોની સ્વચ્છતા અને સંભાળ વગેરે બાબત સમગ્રવર્ગ માટે વિભાગો રાખવામા આવ્યા હતા. આ વિભાગમા ધી ઇન્ડિઅન જનરલ ટ્રેડિંગ કંપની, ઇમ્પિરિઅલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ એનિમલ હસબન્ડ્રી એન્ડ ડેરિંગ બેંગલોર, ડેરીસેન્ડ, કેલિફોર્નિયા, વગેરે કર્મો બહુજ આકર્ષક હતા. અમદાવાદના કેટલાક કર્મો જેવા કે, ગાધી ડાહ્યાભાઈ અને કંપની, લોર્ડઝ ડેરી ફાર્મ, મિશન ડેરી ફાર્મ, એમણે પણ પોતાના રોડો સુંદર રીતે ગોઠવી દીધા હતા.

કેલિફોર્નિયા રોડલ:—હિન્દુસ્તાનમા સામાન્ય રીતે ડેરીનો ઉદ્યોગ ખાલી નથી શકતો તેનું એક કારણ તેની આબોહવા છે; કારણ કે દૂધ, માખણ, મલાઈ વગેરે થોડા વખતજ સારા રહી શકે છે અને યંત્રોથી હવાના કારણસર બગડી જાય છે. બરફમાં મૂકી રાખવાથી તે સારા રહી શકે છે; પણ ધંધાની દૃષ્ટિએ તે પદ્ધતિ નિરુપયોગી ગણાય તેમ છે. આથી ડેરી વિભાગખાતાના સેક્રેટરિ તરફથી એક કેલિફોર્નિયા રોડલની ગોઠવણુ કરવામાં આવી હતી. આ રોડલમા કેલિફોર્નિયાની ગોઠવણુ કરવામાં આવી હતી અને એમ સાબીત કરી બતાવવામા આવતું હતું કે કેલિફોર્નિયાના ઉપયોગથી માખણ, મલાઈ, દૂધ વગેરે ઠંડકના ઉપચારથી સાચવી શકાય એમ છે. એકદર આ વિભાગ જનસમૂહને માટે ઘણો આકર્ષક થઈ પડ્યો હતો.

કૃત્રિવિધયકસંશોધનવિભાગ:—ખેતીવાડીખાતા તરફથી આ વિષય સંબંધી જે કામ ચાલી રહ્યું છે તે સંબંધી માહિતી આ વિભાગમા આપવામાં આવી હતી. છેલ્લે, જમીન, રેપા વગેરે તેમજ તેના સંશોધનમાં વપરાતાં સાધનો, ઓળંગે અને યંત્રો બનાવેલાં હતા. કૃત્રિવિધયક સંશોધન પ્રયોગશાળામાં નહિ પણ ખેતર પર કરવું પડે છે એ સ્પષ્ટ કરવા માટે વૃક્ષના વિભાગમાં અમુક જગ્યા સંશોધન સંબંધી વૃક્ષના જુદા જુદા

ઉગાડેલા છોડ બતાવવા માટે રાખેલી હતી. તે ઉપરાંત ત્રણ મુખ્ય કપાસના પ્રદેશો માટે તૈયાર કરેલી સારા કપાસની ૨૦ જાતો તૈયાર કરી બતાવવામાં આવી હતી. ઘઉં અને ડાંગરની મુધારેલી લગભગ બારેક જાતો જેવામાં આવતી હતી. મગફળી અને દીવેલા ઉચા પ્રકારના બીથી ઉગાડેલાં જેવામાં આવતાં હતાં; તેમજ તમાકુ, કુસંબી, જુવાર, આચરી વગેરેની સારી જાતો નજરે પડતી હતી. તે વિભાગના બીજા ભાગમાં કંદ તથા શાકભાજી નવીન પદ્ધતિથી એટલે ખાસ ખેડાણથી અને શાસ્ત્રીય ખાતરથી ઉગાડેલાં જેવામાં આવતાં હતાં. નકશા અને આકૃતિઓ સંશોધન વિભાગમાં બાકીની હકીકતો પુરી પાડવામાં આવી હતી.

પાકરોગવિભાગ—છોડ ઉપર જંતુ અથવા ફૂગથી રોગ આવે છે. આ બાબતમાં યતું સંશોધન પ્રયોગો અને નમુનાદ્વારા બતાવવામાં આવ્યું હતું. છોડ ઉપરના રોગથી અથવા જંતુથી કેટલું નુકસાન થાય છે તે નીચેના આંકડા ઉપરથી માત્રમ પડે છે:—

નીચશે સિંધ	ઉંદરથી યતું નુકસાન	રૂ. ૨૪૦૦૦૦૦
ઇલાકામાં	કરમલાંથી „ „	રૂ. ૨૫૦૦૦૦૦
૩ ઉપરના	જંતુઓથી યતું નુકસાન	રૂ. ૭૮૦૦૦૦૦
જુવાર બાજરી મકાઈ	„ „ „	રૂ. ૬૦૦૦૦૦
ગોખા	„ „ „	રૂ. ૧૫૦૦૦૦૦

જુદી જુદી જાતના છાશ અને જુરી રોગ દ્વારા છાંટવાથી અટકાવી શકાય છે. તેમજ જુવાર ઉપર આવતો આંછઆનો રોગ ગુલોમાં પડતી ખરપડી, જુવારના સાંદામાં પડતી ધ્રિયજ વગેરે ઉપદ્રવો અટકાવવાના પ્રાયોગિક પાઠો પણ આપવામાં આવ્યા હતા. જંતુ, ફૂગ, દર કરતાં પ્રાણી, પક્ષી, મુવેર જાતવરો અને નિરુપયોગી ખડ, એ પાક ઉપર થતા રોગ અથવા ઉપદ્રવો છે. ખરપડી, કપાસના છાંડવાની ધ્રિયજ, જુવારના સાંદાની ધ્રિયજ, ગોખા પર થતો મધીઓ, કાતરા, સંગ્રહી રાખેલાં ધાન્યને નુકસાન કરનાર કીટકો, ઉધઈ, એ બધાંના નમુના કીટકવિભાગના માંડવામાં રાખેલા હતા. અને સાથે તેનો કેવી રીતે નાશ કરવો અથવા તેમને કેવી રીતે અટકાવવાં તે સંબંધી ઉપાયો વિશે માહિતી આપવામાં આવતી હતી. તેવીજ રીતે પશુ, પક્ષીઓ વગેરે જે પાકને ઉપદ્રવ કરતાં હોય તેનો નાશ કરવાની રીતો બતાવવામાં આવતી હતી. જેતિ ઉપકારક બીજા ક્રેટલાક પ્રયોગો દરરોજ કરી બતાવવામાં આવતા હતા. જેવાકે, જુવારના બીની વર્ગણી, ડાંગરનાં

બીની વર્ગણી, શેરડી પીલવી, હાથ કોણુ, બળદથી ચાલતો કાનુ. ગોળની બનાવટ, મગફળી કાઢવાની રીતો, મગફળી ફેલવાનો સંચો, કડબ કાપવાનો સંચો અને તેનો ઉપયોગ, મધર્ષ ફેલવાનો નાનો તથા મોટો સંચો ઉપલુવાની દેશી પદ્ધતિ તથા પેનીવિનોબર.

આ ઉપરાંત તે વિભાગમાં દેશી ઓગરો તથા વિલાયતી ઓગરો સરખામણી માટે ગોઠવવામાં આવ્યા હતા.

મીણનાં પુતળાં—ઈન્ડિઅન આર્ટ કંપની તરફથી મેનેજર એ. બી. સહસ્ત્રબુદ્ધેએ હિન્દુ પુરાણોમાંથી કૃષ્ણના ચારિત્ર ઉદ્યોધતાં પુતળાં એક ખાસ મંડપમાં ગોઠવ્યા હતા. તેમાં યશોદા પારણું હોયોળે છે, યશોદાનું ગૌદોહન, દધિમયન, યશોદા કૃષ્ણને લઈને ઉઘે છે, વગેરે દેખાવો બહુજ ચિત્તાકર્ષક હતા અને કળાની દૃષ્ટિએ તે બધા સુંદર નમુના હતા.

ફાલતુ વખતમાં ખેડૂતને કરવાલાયક પેટાધંધાનો વિભાગ—હિંદુસ્તાનમાં ખેતીનો આધાર ઘણે અંશે વરસાદ ઉપર હોય છે, અને વરસાદ ફક્ત ત્રણ ચાર મહીના પડવાથી ખેડૂતોને અમુક વખત માટે ખેતીના કામનો સખત મહેનતનો બોળે હોય છે અને બાકીનો વખત નવરાશનો રહે છે. જમીનના નાના નાના વિભાગોને લઈને ખેડૂતોને ખેતીમાંથી ઘણી થોડી ગ્રામિ થાય છે. તે તેઓ નવરાશના વખતમાં ખાઈ ખુટાડે છે અને તેથી તેમના કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવાનું તેમને મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આથી ખેડૂતો નવરાશના વખતમાં પોતાને અનુકૂળ ધંધામાં રોકાઈ પોતાની કમાણીમાં વધારો કરી શકે એવા ધરગથુ ધંધા શોધી કાઢવાના વિષય ઉપર હાલમાં વધારે ધ્યાન આપવામાં આવે છે. આથી આ વિભાગમાં પ્રેક્ષકોની મોટી સંખ્યા વારંવાર જોવામાં આવતી હતી. આમાં જે જે પ્રેક્ષો રાખવામાં આવ્યા હતા તેમાં વિશેષ સ્પષ્ટીકરણોએ નકશા, આંકડાના કોષ્ટક, વગેરેની કંઈક ખામી નજરે પડતી હતી. ખાસ કરી ઉદ્વાડાની ઉદ્યોગ-ધંધાના અભ્યાસક્રમવાળી શાળાના વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યક્ષ કામ કરી બનાવતા હતા. શાળામાં નેતર અને સુતરનું હાથવણાટકામ આખો સમય ખર્તપૂર્વક આપ્યા કરતું હતું. તેમની પત્રિકા ઉપરથી એમ માલમ પડી આવે છે કે આ શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ છ માસમાં ઘણી સરસ પ્રગતિ કરી છે અને શીખેલા વિદ્યાર્થીઓ અને જે ખેડૂતો શીખે તો નવરાશના વખતમાં કુટુંબની આર્થિક અર્થે ઘણો ઉપયોગી ધંધો હાથમાં લઈ શકે તેમ છે. શાળાના વિદ્યાર્થીઓનું કરેલું કામ-નેતરની ખુરસીઓ, મેજો, વગેરે બહુજ પ્રશંસાને પાત્ર થયાં હતાં. તેઓ જેટલા નમુના લાવ્યા હતા તેમાંના ઘણાખરાનું

તેઓ વેચાણ કરના ભાવ્યગાળી થયા હતા અને તેઓ ધીરજ લગભગ ૧૦૦૦ ગ્રીનના માનની માગણી પણ મેળવી નવા ૪

સાદા અને વેર બનાવી શકાય એવા ઓગળરોથી તેમને જેમણે કામ કરતા જેવા દોય તેઓને તેમના કામની માદાર્થનો સહેજ ખ્યાન આવી શકે તેમ હતો આ ઉપરાંત વાસનુ કામ અને શીવણનામ પણ પ્રત્યક્ષ ચાલતુ હતુ આ શાળા આટલી થોડા વખતમા મારી પ્રગતિ ઠરી શકી છે તે ઉ નિભાગના એ ઇ મિ કે એમ વધીયને આભારી છે તેમની ખામ મચના મુજબ અને દેખવેખ દેશળ આ શાળા દિનપ્રતિદિન પ્રગતિ કરતી જાય છે આ શાળાને નાણાની જરૂર પણ છે પણ પોતાનાજ ઉત્તમ પ્રકારના કામથીજ તે મદદ શાળાને મળી નહેતો એમ માનીએ તો ખોટુ નથી

નજરે પડતું હતું પુના ખેનીસાડી કાઢેજના ઓ મિ ડી એન ઝવેરીનો લાખનો ઓય બ ન ઉપયોગી જણાતો હતો તેમા ક્રમપૂર્વક લાખના બોટી વગેરે જુદી જુદી જાતના ઝાડોના કુડામા વાવેના નમુના જુલુ કરવાના આન્યા હતા વળી લાખ એટલી હોય એવી ઘણી જાતના ઝાડની ઝાળીઓ પણ ત્યા ગખવામા આવી હતી ઝાળીઓ ઉપરથી લાખ ઉખેડવાનું, દગવાનું કામ તેને શુદ્ધ કરી બનાવેલી ટીકડીઓ, નકરા, વગેરે આ ટોનમા સુદ્ધિપૂર્વક ગોડવેના જણાતા હતા ઇરાકામા આ ઉદ્યોગ હીલો પડતો જાય છે તેને ઉત્તેજિત કરવા અર્થે આ ટોય ઘણો ઉપયોગી માન્ય પડતો હતો તાડ, ગેટીનો રમ અને ફળના રસમાથી સરકો બનાવવાની દેની રીત, તેમજ ચાનતા કામના નમુના, જુદી જુદી સ્થિતિએ પહોંચેલો રમ, તેનો કમિડ ફેરફાર, વગેરે અષ્ટ કરવા માટે તમામ જાતની વ્યવસ્થા કરવામા આવી હતી શેસા ધામના નમુના, અને તેમાથી તેન કાઢવાનું દેની ય ન વગેરે હાજર ગખવામા આન્યા હતા, અને એ કામના પ્રત્યક્ષ પ્રયાગો મ થા હી એવ સદઅજુદે કરી બતાવતા હતા રેશમના કીડાની ઉછેર અદમદનગના નિ દેગપાન્ડે હતક હતી. તેઓ કીડાનો અનનકમ ફરી ગીતનો ડ તે સમજાવતા હતા અને કીડાની જુદી જુદી અનન્યાઓ ગીરીમા તેમજ પત્તા ઉપર જણાવી રેશમની ઉત્પત્તિનો આમે હુમ ખ્યાન આપતા હતા તેમજો પોતે તૈયાર કરેના યત્રથી પ્રેક્ષકામાથી રેશમનો તાર ઉઠેલી સાદા ય ત્રથી પણ ટેટની ઝડપથી તે કામ થઈ શકે તેનો ખ્યાન આવતો હતો કીડાની ઉછેર ખામ કરી એરી-દીવેનાના પાનપર અનતા કીડાની ઉછેર તેમજો એટની બની રાસ્ટ્રીય કરી છે કે અત્યાગે તેમની પ્રયોગશાળામાથી એ જાનના કીડાના ઈડા બીજે અથગે મોટા પ્રમાણમા મોઝનવામા આવે છે પુનાના અરેલી અજગવાગા ટોયમા કાગળમાથી બનતી ચીજો, રમકડા અને બીજા ઉપયોગી ચીજો ગોધરામા આવી હતી કાગળનો માવો, પેસા વાકડાના ઘર, કાથી, ઘોડા, વગેરે નમુનાઓ આદર્શ હતા એટલુજ નહિ પણ તેથી એમ મુચન થતુ હતુ કે આ ઉદ્યોગથી પણ કમાડી થઈ શકે તેમ છે કાતરવું મોજન, ઝમનાનું કામ પણ આકર્ષક હતુ, પણ તેમા પહેલી યંત્રો અગદરાની જરૂર જણાતી હતી કાથવજાનું મોટા પ્રમાણમા કામ મુબઈ જેનખાના તરફથી તેના એક ખામ ટોયમા ગખવામા આન્યુ હતું સાથે સાદા વજરા માટે તેમજ પાગી વાપરા માટેની શાગે પણ ગોધરામા આવી હતી સાગ અને મજાન કામની કીમત ફેરલી થાય છે તે આ ટોયમાથી

ઉપડી ગએલા માલ ઉપરથી સહેજે માલમ પડી આવે તેમ હતું. દાહોદના ખેડુતો શણના રેસામાંથી બનતી તાડપત્રી અને વાંસની ટોપલીઓની બનાવટ પ્રત્યક્ષ કરી બનાવતા હતા. આ વિભાગની પાસેજ નાજિએરી-માંથી બનતી ઘરમાં વાપરવાયોગ્ય અનેક ચીજો તૈયાર કરેલી તેમજ પ્રત્યક્ષ થતી બેવામાં આવતી હતી, અને તેમાં નાનામાં નાની ચીજોથી માંડી એક ખેડુતને લાયક ઝુંપડી સુધીની તમામ ચીજોનો સમાવેશ થતો હતો. પેપરવેઇટ, ફલાવરપોટ, મેજ, પેટી, લાકડીઓ, પારણું, મજબો, એવી અનેક ચીજો આ વિભાગમાં રજુ કરવામાં આવી હતી.

વડોદરાનું કપડા ઉપર રંગોથી છાપ પાડવાનું કામ-છોટનું કામ તેના પાસેના રોલમાં ગોઠવવામાં આવ્યું હતું.

મુંબઈ, ઉદ્યોગખાતા તરફથી રજુ થએલો હાથવણાટવિભાગ આ વિભાગમાં રજુ કરેલા નમુનાઓનો ઉદ્દેશ હાથવણાટકામમાં સુધારેલાં ઓળરો વાપરી સાચો માલ કાઢી વણુકર પોતાની પેદાશ કેવી રીતે વધારી શકે તે હતો. તેમાં જુદી જુદી જાતની શાળો-એટલે કે હાથે ફેંકવાના અને પગ ઉપાડી ચલાવવાના કાંકણાવાળી શાળો ગોઠવેલી હતી. હાથશાળ હિંદુસ્તાનમાં જે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે તે ખાડાની શાળ છે અને તેમાં વારાફરતી હાથે જમણે હાથે કાંકણો ફેંકવામાં આવે છે. આથી કામ ઘણું ધીમે થાય છે. હાથવણાટના ઉદ્યોગમાં 'ફ્લાઈ શટલ રલે'-એટલે વણુકર એક હાથે દોરીઓ વડે બેઠેલા કાંકણને ચલાવે એ પદ્ધતિ અખત્યાર કરવામાં આવે તો કામ ઝડપથી થાય એ બનાવવામાં આવ્યું હતું. રેશમ વણુવા માટે, એક માટે તથા રમાલ વગેરે વણુવા માટે બીજી સુધારેલી શાળોના નમુના પણ ત્યાં હતા. આ ઉપરાંત તાણાના બીમ ભરવાના તથા કાંજ પાવાના સાંચાઓ, તેમજ રંગવાનું તેમજ છોટા છાપવાનું કામ ત્યાં ગોઠવેલું હતું. આ ઉપરાંત કપાસ પીલવાનો, હાથે સુતર કાંતવાનો સંચો, દડી વણુવાનો સંચો, જિન વણુવાનો તથા કાંતવાનો સંચો વગેરે ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. આંધ્રનું હાથનું કાંતવું બે બાઈઓ કરી બતાવતી હતી, અને તેઓ ૪૦ થી ૧૨૦ નંબર સુધીનું સુતર કાઢી શકતી હતી.

આ વિભાગમાંથી પાછા ફરી, કાળા હાથ તરફ રમતગમતના વિભાગને રસ્તે જતાં છેક કાળા હાથ તરફ પ્રદર્શનનો બીજો ઘણો અગત્યનો વિભાગ આવે છે. પેસતાંજ કૃત્રિમ ખાતરનો વિભાગ અને તેથી આગળ ગ્રામ્ય વિભાગમાં શિક્ષણ વિભાગ, આરોગ્ય વિભાગ, સ્વનાવિભાગ એ અતિ મહત્વના વિભાગો હતા.

કૃત્રિમ ખાતરવિભાગ—જુદા જુદા અનાજ અથવા વનસ્પતિ કે ફળાદિને એકેકું છાલીઆ ખાતર બસ થતુ નથી, એમ હાલમા કેટલાક અખતરાઓ ઉપરથી મિદ્ધ થયુ છે. જુદી જુદી વનસ્પતિને બીજાં ખાતરાની તેમની વૃદ્ધિ અર્થે જરૂર છે. એ સ્પષ્ટ કરવા માટે આ વિભાગ એક નાના પણ સૂચક ગ્રંથમા ગણવામા આવ્યો હતો. તેમા ખેતીવાડી ખાતા તરફથી જુદા જુદા નમુનાઓ તેમજ નકશાઓ ગોઠવવામા આવ્યા હતા. તેમાં ધક્કાકાના જુદા જુદા પ્રદેશની માટીના નમુના અને તેનું પૃથ-ક્કરણ કરીને જે પગિલામ આવેલુ તેના નકશા બતાવવામા આવ્યા હતા. જમીનના નમુનાઓ, જે ખડકમાથી જમીન બને છે તે ખડકોના નમુના અને ખડકોમા જે દ્રવ્યો ગૂંધેલા છે તે ધક્કાકામાથી જે જે સ્થળોએથી મળેલા હતા તેનાં નામ મહિત ગોઠવવામા આવ્યા હતા. ખાતરોના નમુનામા ખનિજ અને કૃત્રિમ ખાતરો, માછલીનું ખાતર, હાડકાનો ભૂકો અને ખોળ વગેરેનો મમાવેશ કરવામા આવ્યો હતો તે ઉપરાંત બીજી ખાતરની કે પનિઓ તરફથી મળેલા ખાતરોના નમુના પણ બીજા તેમની તરફથી આવેલા ખાસ મરુઓમા ગોઠવવામા આવ્યા હતા.

ગ્રામ્ય કેળવણીવિભાગ—આ વિભાગ ખરે જુદીએ તો ગ્રામ્ય-કેળવણીના પ્રશ્નના ઉકેલ ઉપે હતો ગ્રામ્યગિલણુમા જીવનશૃત તરવો કયા અને કેવા પ્રકારના હોવા જોઈએ એક ઘણો દૃઢ પ્રશ્ન થઈ પડ્યો હતો પણ આ વિભાગમા ગાળાઓ-વારણીયા અને અમવાલી-તરફથી કામનું જે પ્રદર્શન થયુ હતુ તે ઉપરથી એમ મિદ્ધ થાય છે કે આ પ્રશ્નનો વાસ્તવિક રીતે ઉકેલજ થઈ ગયો છે ગાળાના વિદ્યાર્થીઓનું કામ જોના એમ સ્પષ્ટ માલમ પડી આવે છે કે જો આવી રીતનું ખેતીને લગતું-એટલે કે ગામ-ડામા બાળકો જે નૈસર્ગિક પગિથિતિમા મુકાએલા હોય છે તેને અથવા તેમના જીવનને અનુકૂળ શિક્ષણ આપવાથી તેઓ ભવિષ્યમા પોતાના ધંધાને વિસારી દેશે નહિ પણ ભવિષ્યમા ખેતીમા તેઓ યશો સુધારો કરી શકશે. કેળવણીનો ઘણો અંશ શહેરીજીવનને અનુરૂપ હોવાથી એવી જાતની કેળવણી ગામડાના બાળકોને શ્રેયસ્કર નથી એ બાબત હવે સ્પષ્ટ થઈ છે. સને ૧૯૨૧મા આવા ઉદ્દેશથી એક અખતર તરીકે આવી ગામડાને લગતી એક ઔચિત્ક ખેતીવાડીના અભ્યાસક્રમવાળા યોજના હાથ ધરવામા આવી હતી. પ્રાથમિક શાળાનાં ઉપમા ધોરણોમા ખેતીવાડીનો ઔચિત્ક અભ્યાસક્રમ હાલમા હાખજ કરવામા આવ્યો છે, અને એમા ખેતી શીખવવાનો નહિ પણ એકતોને શિક્ષણ આપવાનો ખાસ હેતુ રાખવામાં આવેલો.

છે. એ ઉદ્દેશ ખરેખર આવે એવા હેતુથી અને ગામડાંનાં ખેડૂતનાં બાળકો નિસ્કંધ ન રહે અને પોતાનો ધંધો શુદ્ધિ અને સમજાપૂર્વક નિભાવે અને વધારે એ હેતુથી ઉત્તરભાગના એવ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની મુચનાનુસાર સર પુરપોત્તમદાસ ડોકરદાસની મદદથી પારડી તાલુકામાં એક ફરતું પુસ્તકાલય રાખવાની યોજના અમલમાં મૂકવામાં આવી છે અને તેનો લાભ ગામડાંની ધણી શાળાઓ લઈ શકી છે. આથી જેતીવાડીના ઐશ્વિક અભ્યાસક્રમવાળી શાળાઓનાં બાળકોમાં વાચન, લેખન અને ગણિતનો તેમને અનુકૂળ અભ્યાસ રાખવાથી એ બાળકો પોતાનો ધંધો શુદ્ધિપૂર્વક ચલાવી શકે તેમજ શાળામાં હોય ત્યારે કામથી જે અનુભવ થયો હોય તેનો સંપૂર્ણ લાભ મોટપણમાં તેઓ લઈ શકે એવા પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંતરૂપે વાઘડીપા અને અસલાલી શાળાના વિદ્યાર્થીઓનું કામ આ વિભાગમાં રાખવામાં આવ્યું હતું. રસ્તાની જમણી બાજુએ વાઘડીપા શાળાના કામની તેમજ અસલાલી શાળાના કામની ગોઠવણી તે તે શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓએ જાતે ખાંધેલા મકાનોમાં રાખવામાં આવી હતી. મકાનમાં ત્રણવિભાગ રાખવામાં આવ્યા હતા. પેસતાં વચક્ષા ઓરડામાં તેમના હસ્તઉદ્યોગના તરેહતરેહના કામના નમુનાઓ હતા, જેમાં સુતર, દોરી, લાકડું, સોદું વગેરે સાદિયોથી બનાવેલા જુદા જુદા ગ્રામ્યજીવન ઓળખાવતા નમુનાઓ હતા. હાથના વણાટકામમાં પાટી, ટુવાલ, ખાદી, દોરડાં, તેમજ મુંઝણાં, વગેરે નમુના હતા. જેતીકામને ઉપયોગી થાય એવું તમામ લાકડ કામ વિદ્યાર્થીઓએ હાથે નીખજની કાઢ્યું હતું. આ વચક્ષા ઓરડો વિદ્યાર્થીઓના કામનું એક સંગ્રહસ્થાનજ હતું એમ કહીએ તો ચાલે. જમણી બાજુએ ઓસરીમાં છોડે પાવડો, કાદાળી, સાણસી, વાંસલા, વગેરે વિદ્યાર્થીઓએ બનાવેલા લોટના કામના નમુના ગોઠવેલા હતા. બાજુમાં વિદ્યાર્થીઓનું કારખાનું હતું. તેમાં વિદ્યાર્થીઓ દેશી દબથી પોતાને નેહતાં હથિયારો બનાવવામાં કામે લાગ્યા હતા. ઓસરીને બીજે છોડે રાત્રિશાળાનો ઓરડો હતો, જ્યાં તેમને શિક્ષણ આપવામાં આવતું. એકંદરે આ ઓરડાઓની વ્યવસ્થાથી ગામડાંની આવી જાતની શાળાઓ કેવી સરસ રીતે ચલાવી શકાય તેનો પ્રત્યક્ષ ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો હતો. બહાર વચક્ષા ઓરડાના આંગણમાં ફરતા પુસ્તકાલયની પેટી પહેલી હતી; અને વિદ્યાર્થીઓ લાં પછુ તેનો ઉપયોગ કરવા ચૂકતા નથી એટલો તેમને વાચનમાં રસ ઉત્પન્ન થયો છે એ જણાતું હતું. કોમ્પાઉન્ડની બાજુમાં જતાં જમણા હાથ તરફ મોટાં મોટાં સાંતી અને હળના નમુના હતા. જે ખરેખર ઉપયોગમાં લેવા માટે વિદ્યાર્થીઓએ જાતે બનાવ્યા હતા. ;

તેમણે બાધેના ઓરડાઓની સામે અમનાલી રાખાઓના વિદ્યાર્થીઓએ તૈયાર કરેલા પાઠવિભાગ આવી ગ્લો હતો તેમા જેમ પ્રદર્શનના પાઠવિભાગમા જુદા જુદા પાઠ ઉગાડવામા આ યા હતા તેમ આ શાળા (અસનાલીની શાળા) તરફથી પાઠ ઉગાડનામા આ-યા હતા વિદ્યાર્થીઓનુ આ વાવેતર મોટા પાઠવિભાગમાના વાવેતર કરતા ઓછા રીતે ઉતરે તેમ હતુ નહિ જમીન શાસ્ત્રીય રીતે ખેડીને તેમજ વ્યવસ્થાપૂર્વક ખી વાનીને શાકભાજી અને જુદા જુદા ધાન્યોનો પાક ઊભો કર્યો હતો તેમા નગિઆળી, રીંગણા, જુનાર, ટપાસ, મગેરેનો પાક બહુજ મુદર થકિમા દેખાતો હતો ઉભા પાકની ક્યારાઓમાની નિધિતિ જોતા આદિથી અત મુધી વિદ્યાર્થીઓએ અને તેમના ખેતીઝમમા નિષ્ણાન આચાર્ય કેવી કાગજથી અને ખતથી ઝમ ર્યું દરો તે સ્પષ્ટ જણાઈ આવે તેમ હતુ દુકામા યોગ્ય માર્ગસૂચનથી અને આદર્શ ગ્રામ્યકેળવણીથી ગામડાના ખેડુતના બાળકો ભાનિમા ગ્રામ્ય પ્રદેશની આમાદી વવાગવામા નુ નુ કરી રહે તે મનોદ જણાવુ હતુ ગુજરાતના માગનની આ પ્રગતિ તેની કેખા દોગના ઉત્તર ભાગના એ ડે ઇ મિ વગીને આભારી છે

ગ્રામ્ય આગેમ્યવિભાગ—ગ્રામ્ય શિક્ષણવિભાગ મુખી આગળ ઉત્તર તરફ જતા ગામડામા કેવા પ્રદારનુ આરોગ્યનિષ્કપ્તુ આપવાની જરૂર છે તે પ્રદર્શિત કરનામા આવ્યુ હતુ હિંદુસ્તાનમા બાળકની માવજત એ વિશ્ય ઉપર જનનાએ પુરતું ધ્યાન આવ્યુ નથી પ્રસૂતિગૃહ કેવા પ્રકારનુ હોવુ જોઈએ તે વિરો નમુનાઓથી અને સૂચનાઓથી સારે બ્યાન આપનામા આવતો હતો બાળના જન્મથી તે તે મોટુ થાય ત્યામુધીમા માનાની અને માગની તફુગ્તી વિરો દુર્નિદ હોવાથી લાખો માગકો અને માતાઓ કા તો રોગો યર્ષજન્ય કે અથવા તો અગ્રે મૃત્યુને શરૂ થાય છે ગરીબ મજુર વર્ગ પલુ મનુષ્યગત છે અને તેથી મામાન્ય મર્ગ જેટલીજ તે મર્ગની તફુગ્તી જાગરના માટે પ્રગ્ત જવામદાર છે એ બામન પલુ વિભાગમા દષ્ટિ જોવર થતી હતી તપ, નીંત્રી મગેરે જેરી જનવરોના કારથી કેવી રીતે બચવુ, મેના પાળીથી શા રા ગેરફાવદ છે, વાગાનો રોગ શાથી થાય છે, પન એ કેવુ ભયર દરદ છે, કીતગા ન કદાવવાથી કેવી ભયકર બિમારી આવે છે, એ બધુ નકલા અને નમુનાઓથી બનાવવામા આવ્યુ હતું દવા ઉગમ માટે કેવા પ્રકારના ખેડુતના વર જોઈએ, જનરની કેવી જોવાવુ હોની જોઈએ, પાણી શોષાઈ જાય તેવા કેવી રીતના બાળકના જોઈએ, મોરીઓના ગ્યના કેવી જોઈએ અને મરના વચ્ચેનુ અંતર પલુ કેટલુ

નેઈએ—એ બધું નમુનાથી અને નકશાથી બનાવવામાં આવ્યું હતું. તેમજ આમરચના પણ કેવી હોવી નેઈએ, હાલ અમદાવાદમાં સહકારી યોજનાઓથી ક્યાં ક્યાં અને કેવી રીતે મકાનો બાંધવામાં આવ્યાં છે અને હાલ બંધાય છે તે પણ નમુનાઓથી અને નકશાથી લોકને સમજાવવામાં આવ્યું હતું. વળી ગામડામાં થના રોગો જાણવી તેને માટે ચાંપતા ઇલાકાને પ્રથમથી કેવી રીતે લેવા નેઈએ અને રોગ થવા પછી તેને માટે શું કરવું નેઈએ તે સવિસ્તર વિવેચનથી, ચિત્રોથી અને આંકડાઓથી બતાવવામાં આવ્યું હતું. શારીર આરોગ્ય માટે બીજી પણ વસ્તુઓ રજુ કરવામાં આવી હતી. એક વિભાગમાં દેશદેશના મશ્તોનાં મજ્જુત શરીરોનો ખ્યાલ તે વિભાગમાં લટકાવેલાં ચિત્રોથી આવતો હતો. તેમજ બીજી જગ્યાએ શરીરરચનાની સમજૂતી અર્થે તે રચનાના ચિત્રો લટકાવવામાં આવ્યા હતાં. એકંદરે આ વિભાગો ગ્રામ્ય જીવનને સુખરૂપ બનાવવાના ઉચ્ચ આદર્શોથી રજુ કરવામાં આવ્યા હતા.

ખેતીવાડી યંત્રવિભાગ—આ વિભાગમાં જે યંત્રો ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં તે બધાં ખેતીને ઉપકારક થાય એવા હેતુથી ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં. ગ્રામ્ય વિભાગમાંથી પાછા ફરનાં ડાખા હાથ તમ્મ વળતાં રસ્તા ઉપર ડાખી બાલુએ પહેલાં ચારણીનું યંત્ર ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. તેમજ કુંડામાંથી મકાઈદાણા છુટાપાડવાનું યંત્ર ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. ત્યારપછી જમીનમાંથી પાણી કાઢવાનાં યંત્રો—ખોરીંગ મશિનોની ગોઠવણી કરવામાં આવી હતી. તેમજ કુવામાંથી પાણી ખેંચવા માટે તરેહ તરેહના પંપો ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. નવી ઢબની ચોરણીથી બે કામ લેવામાં આવે તો ખેડૂતો પ્રથમથી જમીનના વિસ્તાર પ્રમાણે બીનો અંદાજ કાઢી શકે અને બીની વાવણી નિયમિત અને કરકસરથી થઈ શકે એ પ્રત્યક્ષ કામથી બતાવવામાં આવ્યું હતું. ખેતીવાડીને લગતાં ઓળરો અને યંત્રો બહુ મોટા પ્રમાણમાં ઘણી કંપનિઓ તરફથી ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં અને તેણે પ્રદર્શનનો બહુ મોટો વિભાગ રોક્યો હતો. આ વિભાગમાં લગભગ સત્તાવીશ સ્ટોસો હતા અને દરેક સ્ટોસમાં ખેતીને લગતાં નાનાં નાનાં યંત્રો-અથવા ઓળરોથી માંડી મોટાં મોટાં એન્જીનો ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં. તેમાં કેટલાંક દેશી બનાવટનાં ઓળરો હતાં. ટ્રેક્ટરોથી જમીન સારા પ્રમાણમાં હડી જલદીથી ખેડી શકાય છે એ પ્રત્યક્ષ દેખાડવા માટે પ્રદર્શનમાં તેની અજમાયેશ દરરોજ સવારમાં કરવામાં આવતી હતી.

નહેરવિભાગ—યંત્રવિભાગ અને રમતગમત વિભાગના રસ્તે જતાં બાલકોમાં નાનો સરખો પણ મુંદર અને નમુનારૂપે નહેરવિભાગ રાખવામાં આવ્યો હતો. ગુજરાતની જમીન નીચી અને સપાટ છે. વરસાદ પણ સારો પડે છે. એટલે મોસમમાં વરસાદનું પાણી થોડું જગાએ તળાવો બાંધી ભરી રાખવામાં આવે તો ત્યારે જોઈએ ત્યારે ત્યાંથી નહેર વડે પાણી લઈ શકાય. ડાંગરના પાકને પુરતા પાણીની જરૂર છે. તે આવી રીતે પુરું પાડી શકાય. વળી વરસાદના સમયમાં નદીઓમાં પુર આવે ત્યારે નહેરો વડે પાણી ખેતરોમાં વાળી શકાય એવી રીતનો ખ્યાલ આપવા માટે આ વિભાગમાં યોજના કરવામાં આવી હતી. હાથમતી, ખારીકટ, સાબરમતી, વગેરે નદીઓની નહેરો ગુજરાતમાં કેવી રીતે વાળવામાં આવી છે તેનો ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો હતો. તેવીજ રીતે વાતક અને મેશ્વો નદીની યોજના પણ થોડા વખતમાં અમલમાં મૂકાશે. આ બધા વિભાગમાં તમામ કામ અંતરગ્રમાણુથી કરવામાં આવ્યું હતું; અને નાનું સરખું પણ સુધક કામ જોઈ આવે તો થતો હતો.

ખેતીનીપજ વિભાગ—નવરોજી હોલના કેમ્પાઉન્ડમાં એકે છેડે આ વિભાગ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો અને તેમાં મુંબઈ ઇસ્ટાકાના બધા નિદેશામાથી આવેલા તમુનાઓ મૂકવામાં આવ્યા હતા. પાટલીઓ ઉપર ગોઠવેલા નમુનાઓ જોવા માટે જો ત્યારે બાલક ફરીએ તો લગભગ જાણ માધ્યમ જેટલું અંતર કાપીએ એટલા વિસ્તારમાં આ મંડપની રચના કરવામાં આવી હતી. એકંદરે તેમાં ૫૮૮૦ ને આશરે નમુના ગોઠવવામાં આવ્યા હતા.

ફળબાગ વિભાગ—પ્રદર્શન જોઈ ચાકી ગએલા પ્રેક્ષકોને માટે આ રજિઆમણું વિશ્રામસ્થાન હતું. એવી તેની સરસ મનોહારી રચના હતી. આ વિભાગ પણ નવરોજી હોલના કેમ્પાઉન્ડમાં ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. આ વિભાગમાં છોડ અને ઝાડ ઉછેરવાની રીતો બતાવવામાં આવી હતી તેમાં આંખ ચઢાવવી, કલમ-બાંધવી, ખુંટી મારવી વગેરેનો સમાવેશ થતો હતો. કોણ, રાયલુ, બકુલ, મહુડો, આંબો વગેરે વૃક્ષોની નવીન જાતો કલમોથી કેવી રીતે ઉગાડી શકાય છે તેના નમુના રાખવામાં આવ્યા હતા. દ્રાક્ષ, કેળ, દાડમ, જામફળ વગેરે ફળોની સુધારણા કેવી રીતે થઈ શકે છે તેની રીતો સમગ્રવવામાં આવી હતી. ઝાડો વચ્ચે કેટલું અંતર રાખવું, તેને માટે કેવી ખેડ કરવી, પાણી અને ખાતર કેવી રીતે પુરું પાડવાં વગેરે બાબતો એ વિભાગમાં એ દૃષ્ટિએ ગોઠવેલા અસંખ્ય નમુનાઓથી સ્પષ્ટ થાય

તેમ હતી. આ બધું જોતાં આંખ થાકી જાય તેમ હતું. વળી કેટલાંક જાણીતાં કુળો જેવાં કે કેળાં, કેરી, લીંબુ, જામફળ વગેરેને લીલાં રાખી શકાય નહિ; તે તેમને સૂકવીને લોળા વખત સુધી કેવી રીતે રાખી શકાય અથવા તેમાંથી મુરખો બનાવી તેનો ઉપયોગ કેમ કરી શકાય વગેરે માહિતીઓ નમુનાદ્વારા આપવામાં આવી હતી. આ વિભાગમાં મુંબઈ, પુના, ગોવા, કારવાર, નડિઆદ વગેરે સ્થળોના વેપારીઓએ પોતપોતાના નમુના આકર્ષક રીતે ગોઠવી દીધા હતા. છોડાઉછેરના નમુના મેસર્સ વી. પી. લિલાડવાળા એન્ડ સન્સ પારડી, જિ. સુરત, મિ. એ. એમ. પટેલ, પટેલ નર્સરી, પોસ્ટ વાપી. (દમણ) અને મી. ડી. સી. અમીન, મુંબઈ, એ પેઢીઓ તરફથી રજુ કરવામાં આવ્યા હતા. મુંબઈના મેસર્સ પાસેકર એન્ડ કંપની તરફથી બિનાયતી કામ માટેનાં ઓળંગે રજુ કરવામાં આવ્યા હતા.

સહકાર વિભાગ:—એકતો તેમનો પાક વધારે સારી રીતે ઉગાડી શકે તેને લગતી તમામ યોજનાઓ પ્રદર્શનમાં ગોઠવાયાથી જાણે એતીને લગતા પ્રયત્નનો માત્ર અર્થ ઉકેલ થઈ શકે છે એમ જાણી બાકીના બીજા અર્થનો ઉકેલ કરવાના ધરાવાથી પ્રદર્શનના કાર્યવાહકો તરફથી એકતો ઉત્પન્ન કરેલી પેદાશથી વધારેમાં વધારે આર્થિક લાભ કેમ મેળવી શકે તેનો ખ્યાલ આપવા નવરોજી હોલમાં આ સહકાર વિભાગ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. તેમાં સહકાર, બજારમાં કેવી રીતે માવનું વેચાણ કરી લાભ મેળવી શકાય તે યોજનાદર્શક વિભાગ, પ્રચારકાર્ય, અને વ્યવસ્થાવિભાગો રાખરામાં આવ્યા હતા. આ વિભાગ બહુ કુક્ષિત અને શુદ્ધિપૂર્વક ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. લોકોનાં ટોળેટોળાં આ વિભાગમાં વખતો વખત જોવા અને સમજના અર્થ બેગાં થતાં જોવામાં આવતાં હતાં. આખો વિભાગ જાણે સહકારી મંડળીઓની સંખ્યા, પૈસાની સગવડ અને નીનિબજની દૃષ્ટિએ આ સહકારી યોજનાના કુળામૃત કાર્ય તરીકે એક સ્વરૂપમાં રજુ થયો હતો એમ જણાવું હતું.

હોલનાં બારણાંની સામેની દિવાલોપર નકશા અને ચિત્રો ટાંગેલાં હતાં તે ઉપરથી ગુજરાતમાં રૂના વેચાણ માટેની ૨૨ મંડળીઓએ કેટલી પ્રગતિ કરી છે તે માલમ પડતું હતું. સને ૧૯૧૯ માં આવી માત્ર એક મંડળી (મિલસકની) હતી. પાછલાં ૧૦ વરસમાં તેની સંખ્યા ૨૨ ની થઈ છે, અને આ મંડળીઓ મારફતે સને ૧૯૨૮ની રૂની મોસમ ખતમ થયે તેમણે ૩ અને કપાસીયા મળી ૧૦૩૩૧૪ મણનું વેચાણ કર્યું હતું. આ

મહાત્મા મહાત્માની મહાત્મા ૩૦૪૫ જેટલી કે મુગન નિર્વામા આ
 મહાત્મા માટે અનુદાન વાતાવરણ થઈ ગયું છે મુગન નિર્વામા જે
 મામડામાંથી ખેડુનો આવી મહાત્માઓના મનાસને થયા છે તેનો નકલો
 મળુ કરવામાં આવ્યો હતો નીચે વટકાવેલા બીજા નકલાઓમાં દક્ષિણ
 ભાગની મહાત્માઓની પ્રગતિ આ આખરમાં કેટલી છે તે પણ જણાવવામાં
 આવ્યું હતું બીજા નકલાઓ મુખર્ષિ, પ્રાનિક સદકારી પેદીની પ્રગતિને
 લગતી દક્ષીણ નેવામાં આવતી હતી સદકારી ચોળનાના મુદ્રાવેષોવાળા
 તકતાઓની ઉપર મુખર્ષિ ઇનાકાની સદકારી મહાત્માઓ અને પ્રગતિને લગતા
 નકલા ગોવવામાં આવ્યા હતા મહકારી પદ્ધતિથી રૂનું વેચાણ કરવામાં
 એટલી બધી સફળતા મળી છે કે ઓરપાડ તાલુકાના ખેડુતોએ મુરત પામે
 જાણીશુકામાં એક તેમની નિર્નિગ ફેક્ટરી કાઢી છે અને તેમાં તેમને
 ઉત્તેજન મળનાથી તેઓ બીજા તેવા સાદત્ત કરવા ઉત્સુક થઈ ગયા છે. મોટા
 ગરેરામાં વસ્તીનું પ્રમાણ મદનગી મદન આધવાની ચોળનાથી ધગડી શકાય
 કે તે નગા વડે બનાવવામાં આવ્યું હતું તેમજ તે પદ્ધતિએ ગામનાઓ-
 દારા અદાન, ગ્રામ આધવાની ચોળનાદારા મહારાની નાણાની તથા હાનન,
 અને નરેગદારા ખેડુને પાણીની પડની તાણ કેવી રીતે દૂર કરી શકાય
 તેના નકલાઓ મદનામાં આવ્યા હતા મુગન, અમનાના, ખેડા, ભગ્ય,
 અને પચમદાન નિર્વામા નગા દારામાં આવ્યા હતા તેમાં જુદા જુદા
 ગામની દારાઓ લગતીને તે તે નિર્વામાની જુદી જુદી જાતની મહાત્મા-
 ઓ ઓળખાવવામાં આવી હતી અતે તેની ઓળખ-અમલોતી આપના અર્થે
 તેમાં પત્તા ગોવવામાં આવ્યા હતા મે વસ ઉપર આવેલા મામડામતીના
 ભારે પુત્રી કામ ઉપરના મપાટ મેદનમાં વમેના ગામડાઓ લયમાં આવી
 પડ્યા હતા ફરીથી એવો બનાવ બને તો લય ઉત્પન્ન ન થાય એવા
 હેતુથી એક પ્રયોગરૂપે અચેર ગામની પુનઃચના માટેની ચોળના હાવમાં
 લેનામાં આવી છે અને તેને વગતો નકલો પણ સામે મૂકવામાં આવ્યો
 હતો, અતે નીચે મેજ ઉપર તેજ ચોળના પ્રમાણે ગામની રચના કેવી
 મુદ્દ થઈ શકશે તેનો ખ્યાલ આપના અર્થે એક મોડેલ-મુદ્દ નમુનો મૂક-
 વામાં આવ્યો હતો બીજા નકલાઓમાં મુખર્ષિ ઇનાકાની મધ્યમ પેદીઓની
 અતે સદકારી કાર્યની પ્રગતિ કેટલી થઈ છે તે બતાવવામાં આવ્યું હતું
 આકાઓ ઉપરથી માત્રમ પડે છે કે ઇનાકામાં આ કામમાં ૮,૭૮૬૭૮૪૯
 ૩ ની ચાપલુ મેદાઈ છે અતે તેમાં ૪૪૩૦૮૦૮ સલાસદો છે ૧૯૦૮ ના
 માર્ચની બાબતે આવી ૫૩૮૦ સગ્યાઓ હતી વ્યક્તિગત પ્રયત્નથી અતે

સહકારી યોજનાથી લાભ કેટલા પ્રમાણમાં અને કેવી રીતના થાય છે તે પણ જણાવવામાં આવ્યું હતું.

સહકારી યોજનાને અંગે વણકરોએ તૈયાર કરેલી સુતરાઉ અને રેશમી સારીઓ, ચાદરો, ધુસાઓ વગેરેના નમુના મેજ ઉપર ગોઠવવામાં આવ્યા હતા.

ગ્રામ્ય પ્રદેશમાં અને ઉદ્યોગનાં સ્થળોએ ઘર ખાંધવાની યોજના કેવી હોવી જોઈએ તે બતાવવા માટે બે નમુનાઓ ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. જમીનના નાના ટુકડા પાડવાથી શા શા ગેરફાયદા થાય છે અને એથી ઉલટું મોટા વિસ્તારમાં જમીન એકત્ર હોય તો શા શા લાભો છે તે પણ પંજાબમાં મોયાપુર ગામડાના નકશાથી અને બીજા બે નમુનાઓથી બતાવવામાં આવ્યું હતું. ધરગથુ ધંધાની ખીલવણી અર્થે તેમજ ગરીબ અને વિધવાઓના પોષણને અર્થ સહકારી યોજના લાભકારક છે એ બતાવવા મહારાષ્ટ્રના સહકારી સ્ત્રીમંડળની છબી પણ ત્યાં મૂકવામાં આવી હતી.

આ ઉપરાંત દક્ષિણનું મુખ્ય કારીગરી કામ તેમજ પિત્તળકામની કારીગરીના નમુના હોલના આગલા ભાગમાં નીચે બે દક્ષિણના ક્ષેત્રોએ રોડોમાં ગોઠવ્યા હતા. જનદુર્ધ્ધાનસદ્કારા પણ સહકારી યોજનાનું સ્વરૂપ જુદી જુદી દૃષ્ટિએ સમન્વયવામાં આવતું અને તે કામ મુખ્ય દરવાજા પાસે સિનેમા વિભાગમાં થતું હતું.

દેશી રાજ્યોના મંડપો—નવરોજી હોલમાંથી પાછા વળી મુખ્ય રસ્તા ઉપર જતાં પહેલાંજ કાપા દાથ તરફ વળીએ તો દેશી રાજ્યો તરફથી મંડપો રચાએલા હતા. રસ્તે જતાં અમદાવાદની ઇસ્લામ મેય ફેક્ટરી, રોડ હતા. તેમાં દીવાસળીની બનાવટમાં દરેક કાર્યવિભાગ રજુ કરવામાં આવ્યો હતો. દેશી રાજ્યોમાં વડોદરા, ભાવનગર, ઇડર, ધરમપુર અને વાંસદા રાજ્યોના મંડપોમાં તે તે રાજ્યોની મુખ્ય પેદાશ તથા કારીગરીના નમુના ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. વડોદરા રાજ્યના મંડપમાં ગ્રામ્ય કન્યાશાળાકામની પ્રગતિઓ, નકશાઓ, મોડસો, પુસ્તકાલય, બાળસાહિત્ય, રાજ્યની ખેતીવાડી, સહકારવિભાગ, મુદ્રાર્થ, જંગલ વગેરે બાબતોને લગતું કામકાજ બતાવવામાં આવ્યું હતું. ભાવનગર રાજ્યના મંડપમાં જંગલની પેદાશો, ખેતીની પેદાશો, અન્નરો, વાસણો, દાંતની કારીગરી વગેરે બાબતોનો સમાવેશ થયો હતો. વાંસદાનો જંગલવિભાગ આકર્ષક હતો. તેમજ ખેતી વિભાગ, બગીચા અને ફળાડ વિભાગ અને ઉદ્યોગ વિભાગ રજુ કરવામાં આવ્યા હતા. ધરમપુર રાજ્યની ખેતીની અને જંગલની નીચળે બતાવવામાં આવી હતી.

સમતગમત વિભાગ—આ વિભાગમાં પ્રેક્ષકોને ગમત પડે એવા

હેતુથી સારાં ખેડે તેમજ ખેડુતવર્ગની રમતની હરિશ્ચંદ્રિયો, અખાડાના વિદ્યાર્થીઓના રમત અને કસરતોના ખેલ, રકાઉટોની ફિલ્મ અને બીજી રમતોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.

ઘોડાઓનું પ્રદર્શન—પ્રદર્શનના દરવાજા બહાર કેમ્પની સંકેતના રસ્તાની જમણી બાજુએ આ વિભાગ રાખવામાં આવ્યો હતો તેમાં લુદી લુદી જાતના ઘોડાઓ હતા. તેની બાજુમાં પશુચિકિત્સાવિભાગ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. તેમાં જનવરોને ઉપયોગી એવી દવાઓ, હથિયાલો, ઓળરો, ખોરાક વગેરે બતાવવામાં આવ્યાં હતાં. સરકારી વેટરીનરી ખાતા તરફથી એક ખાસ વેટરીનરી ઇન્સ્પેક્ટર ગોઠવવામાં આવી હતી. તેમાં ઢોરને રક્તી મૂકવાની અને સુધારેલી રીતે ખસી કરવાની રીતોનો ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો હતો.

ટેલીફોન મિલનો સ્ટોલ—મુખ્ય દરવાજાની સામે ટેલીફોન મિલ તરફથી એક સ્ટોલ રાખવામાં આવ્યો હતો તેમાં લુદી લુદી જાતનું કાપડ જે મિલ બનાવે છે તે બતાવવામાં આવ્યું હતું, અને તેની ઉત્તમ બનાવટથી લોકોની જાણવટ એ વિભાગમાં ધખી થતી હતી.

પ્રદર્શનમાં સ્વયંસેવકોએ બતાવેલી કર્તવ્યનિષ્ઠા—‘સાવધાન !’ અને વ્યાપક જાતબાવના એ ‘બાળવીર’ના મુદ્રાએબોને જાણે અક્ષરશઃ અમશમાં મૂકતા હોય તેવી રીતે આ પ્રદર્શન વખતે બાળવીર અને બીજા સ્વયંસેવકોએ પોતાને સોંપેલી ફરજો અદા કરી હતી. સમુદ્રના મોઝાંની માફક વારંવાર આવના પ્રેક્ષકોના સમૂહને યોગ્યરચાને વાળવાનું કામ આ સ્વયંસેવકોના સૈન્યને સોંપવામાં આવ્યું હતું. હજારો ખેડુતો પરગામથી જે અત્રે આવના હતા તેમને સ્ટેશન ઉપરથી છેક પ્રદર્શન સુધી રસ્તા બતાવવાનું, તેમની ઉતરવાની જગ્યાએ તેમને પહોંચાડવાનું કામ, વગેરે દરેક પ્રકારનું દેખરેખનું કામ તેઓએ શુદ્ધ કર્તવ્યનિષ્ઠાથી બજાવ્યું હતું. સૈનિકોની તાલીમ અને તેમનું ચારિત્ર આ જગ્યાએ ઉજ્જવલ દીપી રહ્યાં હતાં. પ્રદર્શનના દરેક વિભાગમાં રસ્તામાં અને સ્ટોલોએ-તેમનું અખંડ જાગૃતપણું પ્રદર્શનના આદિથી અંત સુધી એકસરખું રહ્યું હતું. તેમને બીજાં કટલાંક મોટી જવાબદારીનાં કામ સોંપવામાં આવ્યાં હતાં તે તેઓ આંગેખાંગ પારી ઉતારી શક્યા હતા એ તેમની પોષ્ટીક સ્ટેલી કેળવણી અને નીનિયોધના ઉત્તમ દષ્ટાંતરૂપ હતું. સંવર્ણ વ્યવસ્થાનો ભાર એ સૈન્યના નાયક મિ. આર. ડી. દેરાસરી અને તેમની સાદાથક મંડળી ઉપર નાખવામાં આવ્યો હતો અને એ ભાર તેઓ ઉત્તમ રીતે વહેંચ કરી શક્યા હતા એને માટે તેમને ધન્યવાદ થયે છે.

આ પ્રમાણે દેશનું સૌથી મોટું ખેતીવાડી પ્રદર્શન આદિયી અંત સુધી સફળ થયું હતું. ખરી રીતે કહીએ તો આ પ્રદર્શન ખેડુતો માટેની એક ખુલ્લા મેદાનની મહાનશાળા હતી. આ પ્રદર્શન જે હેતુથી ભરવામાં આવ્યું હતું તે હેતુ પાર પડે એમ ધ્ય્ષ્ટી આ વર્ણન સમાપ્ત કરીએ છીએ.

બાળવર્ગ

ગણિત

સંખ્યા.

નવા બાળવર્ગના અભ્યાસક્રમમાં સૌ સુધીનો સંખ્યાનાં ગણતરી, લેખન અને વાચન રાખવામાં આવ્યાં છે.

(૧) રાષ્ટ્રઆતમાં ગણતરીનું શિક્ષણ પદાર્થ ગણાવીને આપવું. બાલ-જીવનમાં ગણતરીના ઘણા પ્રસંગો આવે છે, તેનો ઉપયોગ કરી લેવો. જેમ અને તેમ શીખવવાની બાબત રમતોમાં શુંચવી કે બાળકને શીખવામાં રસ કાયમ રહે. ગણતરી માટે જુદી જુદી વસ્તુઓ કમુકા, બટન, સળી. લખોટા વગેરે રમતમાં વાપરવી. પ્રથમ દસ સુધીની ગણતરી શીખવવી. સંખ્યાનું રીતસરનું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન આપવાને બહુ ઉતાવળ ન કરવી. બાળક સમજપૂર્વક ગણતરી શીખશે તેમ તેમ તેને સંખ્યાનું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણ મળતું જશે. આરંભમાં આખા વર્ગને ૫ સંખ્યા શીખવવી છે, પછી ૬ અને પછી ૭ એવો આગ્રહ રાખની જરૂર નથી. વર્ગશિક્ષણ કરતાં વ્યક્તિગત શિક્ષણને જેમ અને તેમ વધારે સ્થાન આપવું જોઈએ.

બાળક એક, બે, ત્રણ, ચાર એમ બોલી જાય એટલે તેને ગણતરી આવડ્યું એ માનવું જૂઠ્ઠાભરેલું છે. વખતે તેઓ પેપરની માફક ફક્ત શબ્દોચ્ચારજ કરે છે. છાજલી પરથી ચાર ચોપડી લાવો, પેટ્ટીમાંથી ત્રણ લખોટા કાઢો, બારણાને કેટલા ખુલ્લા છે? અંગુઠા પિના હાથને કેટલાં આંગળા છે? એવા પ્રશ્નોથી બાળક સમજપૂર્વક ગણતરી શીખે છે તેની ખાતરી કરી શકાશે. બાળક ચોક્કસાઈથી અને સમજપૂર્વક ગણતરી શીખ્યા પછી બહુ જલદી આગળ વધશે. તેથી આરંભમાં સંખ્યાની ગણતરી ઉપર શિક્ષકે ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. ગણિતના ચાર નિયમો સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર, એ ગણતરીની જુદી જુદી રીત છે. આગળ ગણતરી તે સરવાળા, પાછળ ગણતરી તે બાદબાકી અને એક સરખી રકમથી આગળ ગણતરી તે ગુણાકાર અને પાછળ ગણતરી તે ભાગાકાર.

સંખ્યાસમૂહનું જ્ઞાન:—

(૨) સંખ્યાથી ક્રમિક તેમજ સામુદાયિક અર્થ સૂચવાય છે. ૬ એટલે ૫ અને ૭ ની વચ્ચેની સંખ્યા, તેમજ ૬ વસ્તુનો સમૂહ એટલે પાંચ તેવીજ વસ્તુના સમૂહ કરતાં મોટો અને સાત તેવીજ વસ્તુના સમૂહ કરતા નાનો સમૂહ.

બાળકને આરંભમાં ગણનાં આવડે એટલે આ સમૂહમુલક અર્થ પણ સમજે છે એમ નથી.

(જ) અમુક સંખ્યાથી અમુક કદનો સમૂહ અને તે સમજે છે. (ઘ) પછી તે સમૂહના બીજા નાના સમૂહ થાય છે તે ભાગ પાડી જુએ છે. જેમ કે, ૬ નો સમૂહ ૧ ને ૫; ૨ ને ૪; ૨, ૨ ને ૨; એવા સમૂહ ગોઠવી શકાય છે. (ક) ભાગ પાડ્યા પછી ફરીથી તે ભાગો એકત્ર કરી મૂળનો સમૂહ ઉપગમી શકાય છે તે સમજે એ રીતે પૃથક્કરણ અને એકીકરણ કરવાથી સમૂહનું જ્ઞાન મળે છે. કોઈપણ સંખ્યાનો સમૂહ તરીકેનો અર્થ સમજવાને તે સમૂહની ચોક્કસ માનસિક મૂર્તિ દર્શનામાં ખરી થવાની જરૂર છે. દાખલા તરીકે, આપણે ૫ વિચારતાં ૦૦૦૦૦, અથવા ૦૦૦૦ અથવા ૦૦૦ આવું કોઈ માનસિક ચિત્ર દર્શનામાં લાવીએ છીએ; એકજ પ્રકારની મૂર્તિ ખરી થવી જોઈએ એવો નિયમ નથી. બાળકને એ રીતે સમૂહનું જ્ઞાન દર્શાવતી વખતે જુદી જુદી રચના કામમાં લેવી અને જુદી જુદી વસ્તુથી એવી રચના રચવી. ૫ નું જ્ઞાન આપતી વખતે ૫ સળાથી, ૫ કચુકાથી, ૫ લખોટાથી, ૫ પરીઓથી એમ જુદી જુદી વસ્તુઓથી જુદી જુદી રચનાકૃતિ કરાવવી. ૫ જુદી જુદી વસ્તુઓ લેવાથી ૫ નો અર્થ સરળતાથી સમજી શકાય.

વસ્તુના બજાર, ત્રણ ત્રણ, ચાર ચાર, પાંચ પાંચ અને દસ દસ જુથ બનાવતાં શીખવવું. ૧૬ વસ્તુ લઈ તેમાંથી જે જે વસ્તુનાં જુથ પડાવવાં. બાળકે ૧૬ વસ્તુ (કચુકા, સળા, ખટન કે એવી વસ્તુ લેવી) લઈ તેનાં જે જેના જુથ બનાવે અને તે જુથ ગણીને કહે કે ૮ જુથ થયાં. એ પ્રમાણે કોઈપણ સંખ્યા લઈ જુથ પાડી જુથની ગણતરી કરવાને સક્તિવાન થાય એટલું આ વર્ગમાં જરૂરનું છે. સહજ સમજી શકાય છે કે આ વર્ગમાં બાળકે આંકના દેહ શીખના નથી પણ આંકનો પાયો રચે છે અને આંક શીખવાની તૈયારી કરે છે.

મોંઢાના સરવાળા—બાળકોને મણકા કે એવી બીજી વસ્તુઓ ગણવાનો એટલે ઉમેરવાનો મહાવરો કરાવવો. શરૂઆતમાં દરેકનો મોંઢાનો દાખલો ખરો છે કે ખોટો તે વસ્તુઓ પ્રત્યક્ષ ગણી સિદ્ધ કરાવવું. ઉમેરવામાં બાળકને તેના તે દશકની બહાર જવું પડે અને તેથી તેમના મનને વધારે મહેનત પડે તેવા મોંઢાના સરવાળા આ વર્ગમાંથી બાતલ કરવામાં આવ્યા છે.

આ પ્રમાણે અંકોના અર્થ સ્પષ્ટ સપ્તમ્યા પછી તે લખાવવા બેઠાંએ, પ્રથમ અંકોના આકાર, મણકા, કચ્ચકા વગેરેથી અને કડીઓથી શીખવવામાં આવશે તો તેમને વધારે રમુજ પડશે. આથી આકારોની છાપ તેમની યાદ-દસ્ત ઉપર પડશે. સંખ્યા લખેલાં પત્તાં અને તે સંખ્યા બતાવનાર વસ્તુનો ઉત્તર મુલત મુકાબલો કરાવવાથી પણ સંખ્યાવાચન અને લેખન સાચું બનશે.

છોકરાં વીસ સુધી ગણી શકે ત્યારપછી તેમની પાસે દસ મણકા પરાવરાવી પરાવેલા મણકા દશક સૂચવે છે અને છુટા મણકા એકમ સૂચવે છે. એમ બતાવવામાં આવશે તો તેથી લાલ થશે. દાખલા તરીકે, એક પરાવેલો દશક અને એક છુટો મણકો મળીને ૧૧ મણકા થશે. એક આવો દશક અને બે એકમ મળી ૧૨ થશે, એ પ્રમાણે દશકના સમૂહથી સંખ્યાનું જ્ઞાન આપી શકાશે અને ૧૧, ૧૨, ૧૩ માં પહેલો અંક દશકનો છે અને બીજો અંક એકમનો છે એ સહેલાઈથી સમજાવી શકાશે.

સંખ્યાનાં ગણતરી અને વાચન માટે થોડી રમતો શિક્ષકોને માર્ગ-સૂચક થઈ પડશે એમ માની આપવામાં આવે છે:—

(૧) કાળા પાટીઆમાં વચ્ચે સફેદ વર્તુલ દોરવો એ પાટીઉં વર્ગની સમક્ષ રાખવું, અને રબરનો દડો પાટીઆમાં વર્તુલ તાકીને ફેંકવો. કેટલી વખત વર્તુલ તાકવામાં વિજ્ય મજા છે અને કેટલી વખત તાકી શકાતું નથી તેની બાળકો પાસે ગણતરી કરાવવી.

(૨) બાળકોને વર્તુળમાં બેસાડવાં. એક બાળક વર્તુળની આસપાસ ફરે અને બાળકના માથા પર હાથ મૂકી બાળકને ઉઘવાતું સૂચન કરે અને કેટલાં બાળકને ઉઘાડ્યાં તેની ગણતરી કરાવે. એજ રીતે બાળકોને બગૃત કરે અને તેની ગણતરી કરાવે.

(૩) બાળકોને છુટણપર હાથ રાખવા કહેવું અને એક બાળક હાથને અડકે અને આંગળીની ગણતરી કરે. આ રમતમાં પાંચ સંમૂહથી ગણતરી થશે.

છેલ્લા પાંચ વરસથી ધણી મગફળીથી બોગવું છું તે છોડનાં મને ધણી દીક્ષ-
ગીરી થાય છે. આ એકો છોડતી વખતે અમદાવાદ જિલ્લાના સધળા
દેવર, રકાહિટ અને કચ્છ લવિષ્યમા વધારે લાગ્યશાળી થાય અને સારું રકા-
હિટિંગનું કામ કરે એથી મારી યુગ્મેચ્છા બહેર કહે છે. આ વિશ્વવ્યાપક
બ્રાતૃભાવમાં રહેલી ઉત્તમ ભાવના અનુસાર સધળા રકાહિટ પોતાનું છવન
ધરે એજ દિલ્લિસ્તાનના અને ખરી રીતે આખી દુનીયાના નાગરિક ધર્મને
માટે અતિ મહત્વનું છે.

**મુંબઈ ઇલાકામાં મધ્યમવર્ગ, પછાત વર્ગ અને મુસલમાનો
માટે માધ્યમિક શાળાઓની સ્કોલશિપ માટે ધારા**

કેળવણીખાતું

જાહેર મુંબઈ, તા. ૫ મી જુલાઈ સને ૧૯૨૮. નં. ૨૪૬૬:—
મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના દિદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટે આ ઇલાકા-
ની માધ્યમિક શાળાઓમાં આપવાની ખાસ સ્કોલશિપો માટેના નીચે
જાણાવેલા ધારા સંબંધી જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે:—

૧. સ્કોલશિપની મંજૂર્યા અને વહેંચણી—નીચે પ્રમાણે જાણા-
વેલી સ્કોલશિપો (મધ્યમવર્ગ માટે ૧૬૮, પછાતવર્ગ માટે ૯૨, તથા મુંબઈ
ઇલાકામાં મુસલમાનો માટે ૯૧ અને સિંધમાં મુસલમાનો માટે ૧૦૦) માટે
દર વર્ષે દરિફાઈની પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

જિલ્લો	મધ્યમવર્ગ માટે સ્કોલશિપની મંજૂર્યા	પછાતવર્ગ માટે સ્કોલશિપની મંજૂર્યા	મુસલમાનો માટે સ્કોલશિપની મંજૂર્યા
મુંબઈ (પરંવિત્રાગ સદિન)	૧૦	૫	૧૩
નાસિક	૯	૬	૩
થાણા	૭	૮	૨
રત્નાગિરિ	૧૭	૩	૫
કોંકાણા	૮	૨	૨
પુના	૧૨	૫	૩

શોલાપુર	૮	૪	૪
સતારા	૧૫	૪	૨
પૂર્વખાનદેશ	૧૨	૫	૭
પશ્ચિમખાનદેશ	૫	૮	૨
અહમદનગર	૯	૪	૩
મુરત	૩	૭	૪
ભરુચ	૧	૨	૫
એડા	૫	૨	૪
અમદાવાદ (ડિસા કેમ્પ સાથે)	૫	૪	૭
પંચમહાલ	૨	૪	૨
ધારવાડ	૧૨	૫	૧૦
ખેલગામ	૧૨	૪	૫
વિંમપુર	૧૦	૪	૬
કાનગ	૫	૧	૨

કરાંચી	}	૧	૫	૯૧
હૈદરાબાદ				૧૬
ચરપારકર				૧૭
સક્કર				૯
સિંધનો ઉપરો સરદદનો મુલક				૧૫
લારખાતા				૯
નવાગઢ				૨૧
કુલ				૧૩
	૧૬૮	૯૨		૧૯૧

કોઈપણ નિઃસ્વામાં ને જોઈએ તેટલા લાયક ઉમેદવારો નહિ હશે તો નિઃસ્વાતા ઇન્સ્પેક્ટરો એક નિઃસ્વામાંથી બીજા નિઃસ્વામાં સ્કોલશિપો ફેરવી શકશે.

૨. સ્કોલશિપની રકમ અને મુદત:—હાઈસ્કૂલ સ્કોલશિપ ચાર વરસ સુધી અને મિડલસ્કૂલ સ્કોલશિપ ત્રણ વરસ સુધી ચાલુ રહેશે.

દરેક સ્કોલશિપની રકમ નીચે પ્રમાણે છે:—

ઇલાકામાં મધ્યમવર્ગના અને પછાત વર્ગના હિંદુઓ માટે અને બીજા ઇલાકામાં મુસલમાનો માટે:—

ગોમ્પુ	માસિક રકમ
	૩.
૧ થી ૩ મુધી	૬
૪	૭
૫	૮
૬ અને ૭	૧૦
સિંધમા મુસતમાનો માટે —	
ધોરપુ	માસિક રકમ
	૩ આ. પા
૧ થી ૩ મુધી	૧૦—૦—૦
૪ થી ૭	૧૦—૮—૦

૩ ઉમેદવારોની લાયકાત — (અ) જે ક્વિટિન જિલ્લા માટે એવરિસિયો ગમ્પનામા આસી દમે તે નિર્માની ખાતાએ મીનરેલી કોઈ પણ વાગના ગમે તે વતિના (કોમ્ગ અથવા કોકગી) ઉમેદવારો સ્થાયિ ગિંપ માટે હરિમઈ મી ન રો, પા ને ઉમેદવારે પુગ એક વગમ એટલે કે પરીક્ષાની પડેનાના વગમની નગ્ગાનવી ખરેખર અબ્યામ નદિ કયા દોષ તેને અપર્ધા કરના દેનામા આસમે નદિ સિદ્ધાર્થીના આપ અથવા વાનીની વામનરિક જની થઈ રોય અથવા એ વતામાથી બીજા વતામા તેલે કાયમનુ ધર જનુ રોય તો ઉપરની નગમમા પોતાની નગમમા આવે તો એન્સુરેગનન ઇન્સેપ્ટર જ મુખ નમને પોતાની આગલી નિ માગમા ઉપના ધોરજો નદિ નીખવના દોરાને લીધે જેલો (કોમ્ગ અથવા કોકગીએ) નાગા જની દોષ તેના સિદ્ધાર્થીઓની આગમમા ૨૦ દિવસ કરતા વધારે દિવસોની વૂટક નદિ દોષ તો પરીગમ કમિગી તેને પરીગામા દાખલ કરી શકે

(ન) જે ઉમેદવારોના ધર ક્વિટિસ જિલ્લામા નદિ દોષ અથવા જેડો દેશી ગ તોની નાગાઓમાથી આવેના દોષ તેઓ એવરિસિય માટે અપર્ધા કરી શકે નદિ સિંધમા મુસતમાનો માટેની ખાસ એવરિસિયો જે મુસ લનાનો સિંધમા નગમમા દોષ આ જે એઓ ત્યાની વતની દોષ તેમને માટે છે

(મ) જે સિદ્ધાર્થીના મામાપ અથવા વાલી આપમેગ (કન્કમગેમ) અથવા જમીનવેન નગીકે, રૂ. ૨૦૦ અથવા આવકવેરા અને જમીનવેરા

મળી રૂ. ૨૦૦ અથવા તેથી વધારે રકમ ભરતાં હશે તે વિદ્યાર્થીની સ્કોલર્શિપ મળી શકશે નહિ.

(૬) પરીક્ષા પછીના જુન માસની પહેલી તારીખે (સિંધમાં એપ્રિલની પહેલી તારીખે) મિડલસ્ટૂલ સ્કોલર્શિપની પરીક્ષામાં બેસનાર ઉમેદવારની ઉંમર ૧૪ વરસ ઉપરની હશે અને હાઇસ્ટૂલ સ્કોલર્શિપની પરીક્ષામાં બેસનાર ઉમેદવારની ઉંમર ૧૭ વરસ ઉપરની હશે તો તે સ્પર્ધા માટે લાયક ગણાશે નહિ. છોકરીઓની જાળનમાં ઉપર જણાવેલી ઉંમરનો જાથ ૧ વરસ પછી આવશે. (એટલે કે મિડલસ્ટૂલ સ્કોલર્શિપ માટે છોકરીની ઉંમર ૧૫ વરસ ઉપરની અને હાઇસ્ટૂલ સ્કોલર્શિપ માટે છોકરીની ઉંમર ૧૮ વરસ ઉપરની થાય તો તે સ્પર્ધા માટે લાયક ગણાશે નહિ.)

(૭) ઉંમરના પ્રમાણમાં સંતોષકારક અભ્યાસ લેવામાં નહિ આવે તો ઉમેદવારને સ્કોલર્શિપ આપવામાં આવશે નહિ.

(૬) સ્પેશિઅલ મિડલસ્ટૂલ સ્કોલર્શિપની જાળનમાં જે ઉમેદવાર એંગ્લોવર્નાક્યુલર ધર્મ પહેલામાં અથવા એથી ઉપલા ધોરણમાં લખતો હશે તો તેને, અથવા સ્પેશિઅલ હાઇસ્ટૂલ સ્કોલર્શિપની જાળનમાં જે ઉમેદવાર એંગ્લોવર્નાક્યુલર ધોરણ ચોથામાં અથવા એથી ઉપલા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતો હશે તો તે સ્કોલર્શિપ માટે સ્પર્ધા કરી શકશે નહિ.

૪. સ્કોલર્શિપ કેવી રીતે આપવામાં આવે છે—એન્લુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી દર વરસે સ્પર્ધા માટે પરીક્ષા લેવામાં આવશે અને તે પરીક્ષાના પરિણામ ઉપરથી સ્કોલર્શિપ આપવામાં આવશે, અને મિડલસ્ટૂલ સ્કોલર્શિપની જાળનમાં તે સ્કોલર્શિપ સ્વીકારાએલી કોઈપણ માધ્યમિક શાળાના એંગ્લોવર્નાક્યુલર ધોરણ પહેલામાં અથવા કોઈ પ્રાથમિક શાળામાં ઉપાદેતા અને સ્વીકારાએલા અંગ્રેજ વર્ગના ધોરણ પહેલામાં, અને હાઇસ્ટૂલ સ્કોલર્શિપની જાળનમાં એંગ્લોવર્નાક્યુલર ધોરણ ચોથામાં, આપવામાં આવશે.

૫. પરીક્ષાની તારીખ અને સ્થળ—ફેબ્રુઆરિ અથવા માર્ચમાં સ્કોલર્શિપ માટેની પરીક્ષા અમુક મધ્યસ્થજાએ લેવામાં આવશે અને તે સ્થળે મુંબઈ ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટમાં અથવા સિંધ પ્રોફિસર ગેઝેટમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

૬. અરજીઓ—જે શાળામાં ઉમેદવાર લખતો હોય તે શાળાના મુખ્ય શિક્ષક મારફત પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી, નક્કી કરેલા ફોર્મમાં

સ્કોલર્શિપ માટેની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને, જે માસમાં પરીક્ષા થવાની હોય તે માસના આગલા માસની પહેલી તારીખે અથવા તે પહેલાં મળી જાય તેવી રીતે મોકલવી.

અરજી કરવાથી પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી ફોર્મ મળી શકશે.

૭. પરીક્ષાની ફી—પરીક્ષામાં ભેસવા માટે દરેક ઉમેદવાર પાસેથી રૂ. ૧ શીનો લેવામાં આવશે. શી અરજી સાથે દરેક ઉમેદવારે મોકલી આપવી.

જેમની અરજી નામંજુર થઈ હશે તે સિવાયના કોઈ ઉમેદવારને આ શી પાછી આપવામાં આવશે નહિ.

૮. પરીક્ષાના વિષયો અને લાપા—હાઇસ્કૂલ સ્કોલર્શિપની બાબતમાં એંગ્લોવર્નાક્યુલર ધોરણ ત્રીજા માટે નક્કી કરેલા વિષયોની, અને મિડલ્સસ્કૂલ સ્કોલર્શિપની બાબતમાં વર્નાક્યુલર ધોરણ ચોથા માટે નક્કી કરેલા વિષયોની પરીક્ષા લેવામાં આવશે. હસ્તાક્ષરને ખાસ અગત્ય આપવામાં આવશે.

જે જિલ્લામાં પરીક્ષા લેવામાં આવશે તે જિલ્લાની લાપામાં પરીક્ષા લેવામાં આવશે. સિંધ સિવાયમાં મુસતમાન ઉમેદવારો અને બહાર ઉડ્ડમાં પરીક્ષા આપી શકશે.

ટીપ્—કરોચીમાં પરીક્ષા ગુજરાતીમાં આપી શકાશે.

૯. પરિણામની જાહેરાત—ફતેહમંદ ઉમેદવારોનાં તેમજ જે શાળાઓમાંથી તેઓ બેઠા હશે તે શાળાઓનાં નામ મુંબઈ ગવર્નમેન્ટ ગેજેટ અથવા સિંધ એડિશ્યલ ગેજેટમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

એક રૂપીઓ શીનો આપ્યેથી ઉમેદવારે દરેક વિષયમાં મેળવેલા માર્ક મોકલી આપવામાં આવશે.

૧૦. કઈ શરતોએ સ્કોલર્શિપ ચાલુ રહેશે—(અ) હાઇસ્કૂલ સ્કોલર્શિપની બાબતમાં, ફતેહમંદ ઉમેદવારોએ ખાતાએ સ્વીકારેલી કોઈ માધ્યમિક શાળાના એંગ્લોવર્નાક્યુલર ધોરણ ચોથામાં, અને મિડલ્સસ્કૂલ સ્કોલર્શિપની બાબતમાં, સ્વીકારાયેલી માધ્યમિક શાળાના ધોરણ પહેલામાં અથવા પ્રાથમિક શાળામાં ઉઠાડેલા અને સ્વીકારાયેલા અંગ્રેજી વર્ગના ધોરણ પહેલામાં, તે શાળાના શરૂ થતા નવા વર્ગની શરૂઆતમાં દાખલ થવું જોઈશે. જે કોઈ સ્કોલર, પરીક્ષા પછીના જુલાઈ માસની પહેલી તારીખ પહેલાં (સિંધમાં જે માસની પહેલી તારીખ પહેલાં) તેવી

શાળા અથવા તેના વર્ગમાં દાખલ નહિ થાય તો તેની સ્કોલર્શિપ લઈ લેવામાં આવશે.

(૫) દરેક સ્કોલર્શિપ, પરીક્ષા પછીના બુન માસની પહેલી તારીખથી (સિંધમાં એપ્રિલની પહેલી તારીખથી) આપવામાં આવશે; પણ તે એવી શરતે કે સ્કોલરશિપ એન્ડ્રોવમેન્ટકલેક્ચર શાળામાં અથવા પ્રાથમિક શાળાના અગ્રેજ વર્ગમાં તે હોય ત્યાં તેની નિયમિત હાજરી, સારી ચાલચલગત અને સતોષકારક અભ્યાસ હોવાં જોઈએ.

આમાંની કોઈપણ શરતનો ભંગ થશે તો તે સ્કોલરની સ્કોલર્શિપ એન્ડ્રોવમેન્ટકલેક્ચર ઇન્સ્પેક્ટર ખોદ કરી શકશે.

(૬) શાળામાં સ્કોલરો લાલુતા હોય તે દરેકને શાળાની વાર્ષિક તપાસગી વખતે તપાસગી કરનાર સરકારી અમલદાર રૂબરૂ હાજર કરવામાં આવશે.

સરકારી ઇન્સ્પેક્ટર અથવા તેના ડેપુટિ દરેક સ્કોલરની ગમે તે વખતે પરીક્ષા લઈ શકશે, અને તેનો અર્થોપકારક અભ્યાસ અથવા અનિયમિત હાજરી સાબીત થશે તો તે સ્કોલરની (છોકરા અથવા છોકરીની) સ્કોલર્શિપ લઈ લેવામાં આવશે.

જો સ્કોલર્શિપ ખાલી પડે તો મૂળ યાદી પ્રમાણે તેની પછીનો ખીન્ને જે ઉમેદવાર હોય તેને જો ઇન્સ્પેક્ટર લાયક ગણે તો તેને અથવા સ્કોલર્શિપ માટે ખાસ લલામણુવાળા કોઈ છોકરીને યાદીની મુદત માટે તે સ્કોલર્શિપ ઇન્સ્પેક્ટર આપી શકશે.

(૭) સ્કોલર્શિપ લેનાર (છોકરા અથવા છોકરીએ) એન્ડ્રોવમેન્ટકલેક્ચરની અગાઉથી મંજૂરી મેળવ્યા સિવાય શાળા અદલી શકશે નહિ.

(૮) કોઈપણ સ્કોલર, ખીજ કોઈ સરકારી સ્કોલર્શિપ અથવા તો સરકાર હસ્તક જે એન્ડ્રોવમેન્ટ ફંડ હોય તેમાંથી ખીજ કોઈ સ્કોલર્શિપ અગાઉથી ઇન્સ્પેક્ટર એવ પબ્લિક ઇન્ડસ્ટ્રીઝની મંજૂરી મેળવ્યા સિવાય, લઈ શકશે નહિ.

કોઈ સ્કોલર સરકારી શાળામાં લખતો હોય અને જો વિદ્યાર્થીઓને માગી રાખવાના ધારા પ્રમાણે તે (છોકરા અથવા છોકરી) માગી થયાને લાયક હોય તો તેને આખા માગી વિદ્યાર્થી તરીકે અથવા અડધા માગી વિદ્યાર્થી તરીકે શાળામાં રાખવામાં આવશે.

૧૧. સ્કોલર્શિપ આપવાની ગોઠવણ—ગ્રીનસરકારી સ્કોલરશિપોની શાળાઓની આખનમાં દર મહીને ચકલી સ્કોલર્શિપની રકમ સરકારે

નક્કો કરેલા છાપેલા ફોર્મમાં (એન્યુ. ૧૨૭-છ અથવા ૧૨૮-છ) બિલ કરી લઈ લેવી. આ બિલમાં સ્કોલર પોતાની સહી કરવી અને તેની સામે તેની (છોકરા અથવા છોકરીની) શાળાના મુખ્ય શિક્ષકે સહી કરવી અને તે બિલ એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પાસે મંજૂર કરાવવું. સરકારી માધ્યમિક શાળાઓની આગતમાં તે શાળાના મુખ્ય શિક્ષક એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની સામે સહી વગર, પોતે બિલ ઉપર સહી કરી સ્કોલરશિપ લઈ શકશે અને જે રકમ લીધી હોય તેનો તે દર મહીને એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને રિપોર્ટ કરશે.

જે મહીનાની સ્કોલરશિપની રકમ લેણી થઈ હોય તે મહીનો વીત્યા પછી એક મહીનાની અંદર જો બિલ કરવામાં આવશે નહિ તો બિલ નામંજૂર કરવામાં આવશે.

મુંબઈ સરકારના હુકમથી (ટ્રાન્સફર્ડ ડિપાર્ટમેન્ટ)

(અંગ્રેજીમાં સહી) આર. એમ. મેકસ્વેલ

ઓફિશિયલિંગ ગવર્નમેન્ટ સેક્રેટરી.

કેળવણીખાતું, સને ૧૯૨૮ તા. ૫ મી જુલાઈના સરકારી
ઠરાવ નં. ૨૪૯૬ નું પરિશિષ્ટ

કોલેજ
માધ્યમિક શાળામાં સ્કોલરશિપ માટે અરજીનું ફોર્મ

ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન, પુના *

એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, લાગ †

પ્રેસિડેન્ટ, સ્કોલરશિપ પરીક્ષા

કમિટી, મધ્યસ્થ ‡

મહેરબાન સાહેબ,

હું

સ્કોલરશિપ માટે અરજી કરું છું.

† ર. †

મધ્યસ્થ લેવામાં આવનારી પરીક્ષામાં સ્કોલરશિપ

માટે મને સ્પર્ધા કરવા રજા આપવામાં આવશે. હું પરીક્ષાની શીના

૨. જુદા મોકલું છું.

* કોલેજમાંની જ સ્કોલરશિપ માટે.

† સિલ્વર વેડિંગ ફન્ડ અને ઈમ્પ્રોવિશન ઇન્ડિઅન રિલીફન્ડ સ્કોલરશિપ માટે.

‡ સરકારી સ્પેશિઅલ, હાઇ અને મિડલસ્ટ્રક્સ સ્કોલરશિપ માટે.

૩. જે અવ્યાસક્રમ હું લેવા માગું છું તે

છે. અને

એને માટે હું કોલેજ
શાળા માં દાખલ થવા ઇચ્છું છું.
અંગ્રેજીવર્ગ

૪. હું દિંદી સૈનિકનો પુત્ર
પુત્રી છું એ દક્ષીણતની ખાતરી માટે

નિસ્લાના કલેક્ટરનું સર્ટિફિકેટ આ સાથે મોકલું છું.

હું છું

સાહેબ

આપનો તાબેદાર સેવક

(ઉમેદવારની સહી

તા.

૧૯

૧. પિતાના નામ અને અટક સહિત નામ

૨. ધર્મ, જાતિ અને પેટાજાતિ

૩. જન્મતારીખ (ઇસ્વી સન પ્રમાણે)

૪. આવતી જન્મતારીખે ઉંમર

૫. જન્મસ્થાન (ગામ અને જિલ્લો)

૬. કોલેજ
શાળા અથવા લખ્યાનું સ્થળ

૭. જે ધોરણ અથવા વર્ગમાં લખુનો હોય તે

૮. પાસ કરી હોય તે પરીક્ષા અને તેમાં મેળવેલા દોહડા

૯. પરીક્ષામાં ઉમેદવારનો નંબર અને વર્ગમાં છોકરાની કુલ સંખ્યા

૧૦. મધ્યસ્થળનું નામ અને યુનિવર્સિટીની ઉચ્ચ પરીક્ષામાં બેઠકનો નંબર

૧૧. ઉમેદવાર જેમાં દાખલ થવા ઇચ્છેનો હોય તે કોલેજ
શાળા

૧૨. બાપ અથવા વાલીનું:—

(અ) પુરેપુરું નામ

(બ) ધંધો

‡ (ક) તમામ પ્રકારની વાર્ષિક આવક

‡ (ડ) આપેલી વાર્ષિક આવકવેરા (ઇન્કમેટેક્સ)ની રકમ

‡ (ઇ) આપેલી વાર્ષિક જમીનવેરાની રકમ

* સિલ્વર વેડિંગ ફંડ અ- હમ્મિરિઅલ હન્ડિઅન રિલીફ ફંડ સ્કોલશિપ માટે

† કોલેજમાંની જ સ્કોલશિપ માટે

‡ સરકારી સ્પેશિઅલ સ્કોલશિપ માટે

(૬) જાયમન ન (ભમ જિન્થો વોરે)

૪૧૩ પુન

(અ) નાજીમા માર્યા ગએના અથવા અપગ થઈ ગએના હિંદી
અમનના

(મ) નાજીમા માર્યા ગએના અથવા અપગ થઈ ગએના હિંદી
મૈનિનો

૪૧૪ ટટુમના મામાન્ય મન્નેગો

૧૫ બીજી ટ્રાઈ ઓલસિપ મળે છે કે નહિ, લે મળે છે તો તે ઈઈ
અને ફટલી ?

૧૬ પોસ્ટ ઓફિ સગનામુ

અન્નદાની ^{કૌલેજ} સાગા ના મુખ્ય શિક્ષકનું સર્ટિફિકેટ

અનગીપર્ડ જાણુ છું

^{કૌલેજ} સાગા નો સમ્પત્તિ નિશ્ચયી ની મો ^{નવેજ} સાગા ના ગ્લિસ્ટરમા નોધ્યા પ્રમાણે

તેની (ન ગની) જન્મનારીખ છે એના માટે આવતા

જુનની પત્ની તારીજે તેની (ન ગની) ઉમર ન સ અને
મકીનાની થો

અન્નદા ઉપ જાણેની બીજી દફતરત મારી જાણ અને માન્યતા
પ્રમાણે ૧૧૨ છે તેના અભ્યાસ આનચનગત રંગે મારી માગે જેને
નીને પ્રમાણે છે —

૧ ઉમેરાગની પ્રમાણિતતા અને ખતસદિત તેનું આગ્રહ

૨ નમ્તિ

૩ નિયમિત નાન્દી

૪ તફુમ્ની

૫ ગમતમા રોશિયારી

૬ મામાન્ય દી ૧ મને જાનામણે

* સને ૧૯૨૮ ના ઓગસ્ટની ૪ થી અને નવેમ્બરની ૧૧ થી વારીખ વચ્ચેની
લક્ષરની આડુ યાદીમા નામ દોષ તેવો

૬ સિફતર લેડિંગ ૬ અને ઇન્ફિરિઅલ ઇન્ડિઅન રિનીફ ૬ રોલસિંધોમાગ

તા. ૧૯

ત્રિનિસપાલ
મુખ્ય શિક્ષક
મુખ્ય શિક્ષિકા
કોલેજ
શાળા

ટીપ.—જો ઉમેશ્વાર અરજી આપ્યા પહેલાં બાર મહીનામાં એકથી વધારે મંજૂર થએલી કોલેજ માં લખ્યો હોય તો તે દરેક કોલેજ શાળાના ઉપરી-એ સર્ટિફિકેટ આપવું.

૪ બાપ અથવા વાલીની જામીનગીરી

હું મારા પુત્ર પુત્રી ને ત્યાંમુઘી તે તેના અભ્યાસ પુરો કરી રહેશે અથવા જોઈએ સમય તે પછાત વર્ગની સ્કોલર્શિપ લીધા કરશે ત્યાંમુઘી માધ્યમિક શાળામાં રાખવા માથે લઉં છું.

(બાપ અથવા વાલીની સહી)

(સાક્ષી

૪ માધ્યમિક શાળામાં પછાત વર્ગની સ્કોલર્શિપ માટે

સરકારી જાહેરખબર

કેળવણીખાતું

નં. ૨૪૯૬—સને ૧૯૨૮ ના તા. ૫ મી જુલાઈની સરકારી જાહેર-ખબર છ. ટી. નં. ૨૪૯૬ જે સને ૧૯૨૮ તા. ૧૨ મી જુલાઈના મુખ્ય ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટના ભાગ ૧ ના ૧૪૧૪-૧૪૧૬ પાનાંમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે તેમાં નીચે પ્રમાણે સુધારો કરવો:—

નિયમ ૧. કરાંચી માટે ૧૬ એને બદલે નીચે પ્રમાણે વાંચો:—
કરાંચી શહેર. ૪

બાકીનો કરાંચી જિલ્લો. ૧૨

નિયમ ૮. જે ટીપ મૂકવામાં આવી છે તેને બદલે નીચે પ્રમાણેની ટીપ મૂકવી:—

કરાંચી શહેરમાં ગુજરાતી, મરાઠી અને ઉર્દુ મારફત પરીક્ષા આપી શકાશે.

મુખ્ય સરકારના હુકમથી,

(સહી) આર. એમ. મેકસ્વેલ

ઓફિશિયોટિંગ ગવર્નમેન્ટ સેક્રેટરી.

(ઉ. ભા. ના મે. એ. છ. સાહેબના તા. ૨૮-૧૧-૨૮ ના પત્ર નં. ૯૯૨૯ માં રેકૉર્ડેડ અવસર)

છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાના નવા ધારા

કેળવણીખાતું

જાહેર મુખર્ષિ, તા. ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૮ નં. ૨૨૮૮,-
છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા સંબંધી આગલી તમામ સર-
કારી જાહેરખબરો રદ કરી તે પરીક્ષા માટેના ધારા મુખર્ષિ સરકાર (ટ્રાન્સ-
ક્ટ્ડ ડિપાર્ટમેન્ટ) તરફથી સર્વેની જાણ માટે નીચે પ્રમાણે અગત કરવામાં
આવે છે:—

૧. તળ ઇલાકામાં એપ્રિલ માસમાં અને સિંધમાં સપ્ટેમ્બર માસમાં,
એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરો તરફથી જે તારીખો (જે વિભાગના સધળા
જિલ્લાઓ માટે એકજ રહેશે) નક્કી કરવામાં આવશે અને જે પ્રસિદ્ધ
કરવામાં આવશે તે તારીખોએ, સગવડ પડતા મધ્યમ્યજાએ, દર વરસે
કેળવણીખાતા તરફથી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૨. વિભાગના ઇન્સ્પેક્ટર પરીક્ષા ઉપર દેખરેખ રાખશે અને તે એક
પરીક્ષક કમિટી નીમશે તેમા એક પ્રેસિડેન્ટ અને બીજા બે અથવા વધારે
સભ્યો રહેશે. સરકારી અમલદારોમાંથી અથવા બિનસરકારી સ્વીકારાએલી
શાળાઓના જે પ્રતિનિધિઓ કામ કરવા ખુશી હશે તેમને ચુંટી કાઢવામાં આવશે.

૩. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી જાપેલા ફોર્મમાં (જુઓ પરિ-
શિષ્ટ અ.) કરવી અને જે થયે ઉમેદવાર પરીક્ષામાં બેસવા ઇચ્છતો હોય
તે સ્થળની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને તે મોકલવી. તળ ઇલાકામાં, દર વરસે
માર્ચ માસની પહેલી તારીખે અથવા તે પહેલાં અને સિંધમાં ઓગસ્ટ
માસની પહેલી તારીખે અથવા તે પહેલાં અરજી મળી જવી જોઈએ.

ઉમેદવારે જે ભાષામાં પરીક્ષા આપવાનું પસંદ કર્યું હોય તે સંબંધી
જે કંઈ મુશ્કેલી ઉભી થશે તેા એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉમેદવારને
અમુક મધ્યસ્થજે પરીક્ષામાં બેસવાની મુનના આપશે.

ટીપ:—અરજી કરવાથી પ્રેસિડેન્ટ તરફથી અરજીનાં ફોર્મ તેને મક્ત
મોકલી આપવામા આવશે.

૪. અરજી કર્યોની તારીખ પછીના
(તળ ઇલાકામાં) એપ્રિલની પહેલી તારીખ સુધીમાં તેનું ૨૫ મું વરસ પુરું
(સિંધમાં) સપ્ટેમ્બરની પહેલી તારીખ સુધીમાં તેનું ૨૫ મું વરસ પુરું
થયું નથી એવી મતલબનો સતોષકારક ખુલાસો પરીક્ષામાં દાખલ થતાં પહેલાં
ઉમેદવારે કમિટીને આપવો જોઈશે. જે એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી ખાસ

છોકરાઓ માટેની વર્નિક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાના નવા ધારા ૩૯

છૂટ આપવામાં આવી નહિ હશે તો ઉમેદવાર છેલ્લા છ માસ સુધી જિલ્લામાં રહેલો હોવો જોઈએ. જે ઉમેદવારો સરકારી કાયમી નોકરીમાં હશે અથવા જેમણે કોઈ જાહેર કેળવણીની સંસ્થામાં ઓછામાં ઓછા બે વરસ સુધી શિક્ષક તરીકે નોકરી કરી હશે તેમના મંજૂરમાં ઉંમરનો બાધ આવશે નહિ.

૫. જે ઉમેદવારો પરીક્ષામાં પાસ થયા હશે તેમને એન્યુકેશનલ સર્ટિફિકેટ ફોર્મ પરિ- ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવશે. શિષ્ટ વર્ગ માં દરેક સર્ટિફિકેટ ઉપર ઉમેદવારની દેશી ભાષામાં તહી આપેલું છે. હોવી જોઈએ. મૂળ સર્ટિફિકેટ ખોવાઈ ગયું છે અથવા નાશ પામ્યું છે એ બાબતનો સંતોષકારક ખુલાસો મળશે તો અમલી શ્રી આપ્યાથી એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી સર્ટિફિકેટની નકલ ફરીથી આપવામાં આવશે.

૬. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોની યાદી એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સરકારી ગેઝેટમાં દર વરસે પ્રસિદ્ધ કરશે અને જિલ્લાના મુખ્ય મથકે તે યાદી દેશી ભાષામાં ચોંટાડવામાં આવશે. પરીક્ષામાં મેળવેલા હોકડા પ્રમાણે જિલ્લા અથવા ભાગવાર નામો ગોડવવામાં આવશે અને મેળવેલા કુલ હોકડા દરેક વિદ્યાર્થીના નામની સામે છાપવામાં આવશે.

દરેક જિલ્લામાંના ફોલોઅર્સ ઉમેદવારોનાં નામની યાદી જિલ્લાના ડિસ્ટ્રિક્ટ લોકલબોર્ડની ઓફિસે ચોંટાડવામાં આવશે.

૭. જે ઉમેદવારે પરીક્ષા પાસ કરી હશે અને સર્ટિફિકેટ મેળવ્યું હશે તેને કોઈપણ સંજોગોમાં પરીક્ષામાં ફરીથી બેસવા દેવામાં આવશે નહિ. બીજા ભાષામાં બધા વિષયોની પરીક્ષા આપવા દેવામાં આવશે.

૮. પરીક્ષામાં બેસનાર ઉમેદવારે પરીક્ષા શરૂ થાય તે પહેલાં શીના ૩. ૩ આપી દેવા જોઈશે.

૯. વિભાગોમાં થતી પરીક્ષા એક જ ધોરણ ઉપર થાય એટલા માટે આ ધારાને અનુસરતા વિગતવાર નિયમો ડિરેક્ટર આવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન તરફથી વખતોવખત બહાર પાડવામાં આવશે.

૧૦. આ નિયમો સાથેના પરિશિષ્ટ વ માં પરીક્ષા માટેનો અભ્યાસક્રમ આપેલો છે.

પરિશિષ્ટ અ.

(અરજીનું ફોર્મ—આ ફોર્મ ચાર ભાષામાં (વર્નિક્યુલરમાં) અને ઉર્દુમાં છાપવામાં આવશે.)

વર્નાક્યુલર કાઇનલ પરીક્ષામાં બેસવા માટે અરજીનું ફોર્મ

(વર્નાક્યુલર કાઇનલ પરીક્ષાના ધારામા ત્રીજે નિયમ લુઓ.)

પ્રેસિડેન્ટ, વર્નાક્યુલર કાઇનલ પરીક્ષક કમિટી.

મધ્યમ્યળ.

સાહેબ;

હું મધ્યમ્યળે લેવામા આવનારી વર્નાક્યુલર કાઇનલ પરીક્ષામાં બેસવા માટે અરજી કરું છું. હું માન્ય પરીક્ષા આપવા અને લાપાદાર પહેલા વિષયમા ઉત્તરો આપવા ઇચ્છું છું.

મારી ખીજ લાગ્યા છે.

હું જણાવું છું કે નીચેની હકીકતો અને સર્ટિફિકેટો મારી જાણ અને માન્યતા પ્રમાણે મત્ત છે અને મેં પહેલા પરીક્ષા પાસ કરી નથી.

† વળી હું જણાવું છું કે કોઈ સ્વીકારાએલી શાળામા હું ભણ્યો નથી.

હું છું

સાહેબ,

આપનો તાબેદાર મેવક

પિનાના નામ અને અટક સહિત નામ

જાતિ અથવા ધર્મ અને રાત્રિ

આવના એપ્રિલ માસની પહેલી તારીખે ઉમરના પુરા થએલા વર્ષ સપ્ટેમ્બર માસની પહેલી તારીખે ઇંગ્લીસન પ્રમાણે જન્મ તારીખ

ગામનું નામ તાલુકો જિલ્લો

જે શાળામાથી તે પરીક્ષામા બેઠો હોય તે શાળાનું નામ

પોસ્ટ ઓફિસ મરનામું

તા.

૧૯

* મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, સિંધી અને ઉર્દુ એમાંથી એકનું નામ લખવું.

† ઉર્દુ-વર્નાક્યુલર અથવા વર્નાક્યુલર-ઉર્દુ ઉમેદવારોએ આ હકીકત લખવી.

‡ જે ઉમેદવાર કોઈ સ્વીકારાએલી શાળામાં ભણ્યો હોય અથવા ભણ્યો હોય તેણે આ હકીકત ઉપી નાખવી.

§ સુખલમાન ઉમેદવારો અટક લખે સુધવા ન લખે

ઉમેદવાર છેલ્લી જે શાળામાં ભણ્યો હોય તે શાળાના મુખ્ય શિક્ષકે આપવાનું સર્ટિફિકેટ.

હું ખાતરીપૂર્વક જણાવુ છું કે આ શાળાના જનરલ સર્જિસ્ટરમાં નોખા પ્રમાણે , ની જન્મતારીખ છે.

મુખ્ય શિક્ષકની સહી અને ઓહો

તા.

૧૯

ઉમેદવાર છેલ્લી જે શાળામાં ભણ્યો હોય તે શાળાના મુખ્ય શિક્ષકે અથવા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થે આપવાનું સર્ટિફિકેટ

હું ખાતરીપૂર્વક જણાવુ છું કે

છેલ્લા છ માસ

દગમિઆન

રહ્યો ગ્રે છે અને તેનું

ચારિત્ર સાફ છે.

સહી, ઓહો અને }
પુરેપુરું સરનામું }

તા.

૧૯

* જે ઉમેદવારો કોઈપણ સ્તરીકરાઓની શાળામાં કોઈ દિવસ ભણ્યા ન હોય તેવાઓની બાબતમાં " જનરલ સર્જિસ્ટરમાં નો"વા પ્રમાણે " એટલા સખ્દો કાઢી નાખી કોઈ પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થે પોતાની સહીપણું સર્ટિફિકેટ આપવું.

પરિગિષ્ટ ય

(પરીક્ષા માટેનો અભ્યાસક્રમ)

મરાઠી, ગુજરાતી, હાનડી, સિધી, વર્તીકયુગ્મર-ઉર્દુ આ ઉર્દુ-વર્તીકયુગ્મર પરીક્ષા બેવામાં આગે)

ગુણ—

૧૨૫ પહેલો વિષય—

૩૦ (અ) ખાતાની વાચનમાળાના સૌથી ઉપવા વાચનના પુસ્તક-માના ગણપાઠોનું વાચન અને પછપાઠોની ૩૦૦ લીંગીઓનો પાઠ, વાચેલા પાઠ અને મુખપાઠને લગતા ફકરાઓ અગ્લી ઉમેદવારનું જ્ઞાન તપાસવા અર્થે મોઢાના પ્રશ્નો પૂછનામાં આવશે

૪૫ (બ) ખાતાના વાચનના સૌથી ઉપવા પુસ્તકમાંથી ગણપાઠોની અને પછપાઠોની ૩૦૦ લીંગીઓની સમજુતી

- ૨૦ (ક) વાક્યોત્ત્વ પૃથક્કરણ, પદ્મજેદ અને વ્યુત્પત્તિ સાથે વ્યાકરણ પુર નક્કરી કરેલી કવિતાની પદ્ધિઓમાના છદોત્ત્વ ગાન.
૩૦ (ક) અવરા દક્ષતરી દસ્તરેખોત્ત્વ સંગળનાપૂર્વક વાચન. ઉદ્ધૃત-વર્નાક્યુત્ત્વ ઉમેદવારોની જાળનમા દક્ષતરી વિધયના બીજા લાયના વખાણુત્ત્વ વાચન લઈ શકાશે

ટીપ —(ગ) અને (ઢ) ને માટે એક પ્રશ્નપત્ર નીકળશે

૭૫ બીજો વિધય—

- ૫૦ (અ) અમુક વિષય ઉપર રૂઢ અક્ષરમાં નિર્મયવેર્ણન અથવા રિપોર્ટ. નેડણી, વ્યાકરણ અને વિરામચિન્હો ઉપર ધ્યાન આપનામા આવશે

- ૨૫ (બ) ઉપરના વિષયમા હસ્તાક્ષર અને શબ્દો છુટા પાડવા માટે.

૨૦૦ ત્રીજો વિધય—

- ૧૦૦ (અ) ગ્રંથા, મપાટી અને ઘનમાપ સાથે ગણિત પુર

- ૫૦ (બ) તળ ઇનાદા માટે

‘ નવી જમિતિ ’ ભાગ વિભાગ ૧ પુરો, અને બીજા અને ત્રીજા વિભાગમાના સઘળા પ્રમેયો અને કૃત્યો; અને તે ઉપરના સાદા પ્રશ્નો.

સિંધ માટે

સિંધ માટે ‘ નવી જમિતિ ’ પુરી

- ૫૦ (ક) દેશીનામુ

૧૦૦ ચોથો વિધય—

- ૫૦ (અ) રાજ્યત નના પ્રાયમિક ગાન સહિત હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસપુરો.

- ૫૦ (બ) જુદા જુદા દેશોનો હિન્દુસ્તાન સાથે વેપારી મગવ અને અને બ્રિટિશ મુલકોના ખામ ગાન સાથે દુનીઆની જૂગોળ, કુદરતી બનાવોને લગતી મંત્રાઓ સહિત પ્રાકૃતિક જૂગોળના મગનન્યો, વ્યક્ષાગ અને રેખાગ સાથે હિન્દુસ્તાનનો નકશો દાવો

૧૦૦ પાંચમો વિધય—

(આર. એમ. નેડરી, એમ. એ. એલ. એ. ૧ બી. કૃત)

“આરોગ્યનિગ્ધાન” પુરું અથવા (જી. એમ. દેશમુખ કૃત)

“શરીરશાસ્ત્ર અને આરોગ્ય” અને સાતમી ચોપડીમાં

અથવા નિગ્ધાનના મૂળનસ્તો

(ઉદ્ધ-વર્નાક્યુલર ઉમેશ્વારે માટે)

૧૦૦ છોડા વિષય (એચી.)-

૫૦ (અ) ખાતાની વર્નાક્યુલર પાચમી ચોપડીનાથી ૧૦ ગદ્યપાત્રોનું વાચન અને સમજાવતી

વધુ સાદુ વ્યાકરણ અને પદ્ય-ગદ્ય વાચના પ્રકાર મળેલી ઉમેશ્વારનું જ્ઞાન અને તેની વાંચનીય કૌશલની શક્તિ તપાસવા અર્થે મોટાના પ્રશ્નો પછવાડા આવશે

૩૫ (બ) ૩૬ અક્ષરમા સાદા વિષય મંબધી કાગળ લખવો અથવા રિપોર્ટ કરવો.

૧૫ (ક) ભાષામા દાખલા લેખોન વાચન

(વર્નાક્યુલર-ઉમેશ્વારે માટે)

૧૦૦ છોડા વિષય—

૧૦૦ ખાતાની ઉદ્ધ સાતમી ચોપડીમાથી ૭૫ પાનાનું વાચન અને વાચના પાઠની મમજાવતી, અને ગદ્યની વ્યુત્પત્તિ વ્યાકરણ પુરૂ વાચેલી ચોપડીમાથી નિતાની ૨૦૦ લીનીઓ લીખની અને તેટલી લીનીઓનો મુખપાઠ અગ્ર ઉદ્ધ હસ્તલેખોનું વાચન ૩૬ અક્ષરમા સાદા વિષય મંબધી રિપોર્ટ અથવા નિબંધ લખવો

ટીપ—પરીક્ષાના મધ્ય વિષયમા નિચ્છતાની ખાત્રી અને ખગલ અક્ષર હશે તો માર્ક પ્રાપ્તિમા આવશે

પરિશિષ્ટ ક

(માર્ટિફિકેટુ ફોર્મ)

કેળવણીખાતું, મુખર્થ.

વર્નાક્યુલર કાલનવ પરીક્ષાનું માર્ટિફિકેટ

નળ

આથી માર્ટિફિકેટ આપવામા આવે છે કે

વર્નાક્યુલર કાલનવ પરીક્ષા

મધ્ય ગ્રથે

બાગમા

સને ૧૯ ના

મામમા નીને જલાવેના નિયમોમા

પાસ કરી છે—

૧. બાપા ( ) ૫ આગેજ્ય વિજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના
મળતત્ત્વો

૨ નિમિષ અને હિમાચલ ૬ બીજી બાપા ( )

૩ ગણિત

૮ ઇતિહાસ અને ભૂગોળ

ઉમેદવાગની જન્મનારીખ

ઉમેદવાગની સહી

પ્રેસિડેન્ટ

એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર

વર્તમાનકલ દાખલ પરીક્ષા કમિટી

ભાગ

તા

૧૯

મુમુક્ષુ મરકાના હુકમથી (ડા-સર્કલ ડિપાર્ટમેન્ટ)

(સહી) આર. એમ. મેકરવેલ.

ગવર્નમેન્ટ ઓફિશિયલ ટેકેટરિ

૧૦૧. મુખ્ય કુલેજના અધ્યાપકો અને અધ્યાપકો-૩૦૦ કુલેજના અધ્યાપકો

(કિ હો ન મ ન નાદેખના તા ૧૦-૧૦-૨૮ ના પત્ર ન
૮૫૭૨ મા ફેલ્ડી રચનાનુમાર)

સાગ્રામી જાહેરખબર નકાલગિષ્ટોની હરિફાઈની પરીક્ષાઓ (૧)

હાલ અને સ્પષ્ટિઅવ મુલની મન્કાગી નકાલગિષ્ટ માટે
હરિફાઈની પરીક્ષા—

ઉત્તર ભાગ

૧ ઉ નિશાગના ક્રોધ નિશાગની એક સરખી સર્વે હરિફાઈ કરી
ગત એવી (ઓપન) નકાલગિષ્ટ માટેની હરિફાઈની પરીક્ષા તા ૫ મા માર્ચ
મને ૧૯૨૯ મંગળવાર અને તે પરીક્ષા નિમિષે ૧૧ માં નીચેના પ્રજાઓ
એમ મા આવશે —

(૧) અમદાવાદ

(૨) નડિઆદ (મેકા નિશાગ)

(૩) ગોધરા (પચમદાવ)

(૪) ભરૂચ

(૫) ગુરત

૨. સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો તંત્રિકારી કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યમશ્રેણી કમિટી આ પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તે મધ્યમશ્રેણીના સરકારી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્તર રહેશે. પરીક્ષા-મા બેસવા માટેની અગ્ર નહીં હશે. બેઠવા ફોર્મમાં મોકલવી. આ અરજી ઉમેદવારોએ પોતપોતાના જિલ્લાની પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને શી તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરિ, ૧૯૨૯ સુધીમાં કમિટી સ્વીકારશે તે દિવસ પછીથી અરજીઓ સ્વીકારાશે નહિ. પરીક્ષાની અરજીનું ફોર્મ પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી મળી શકશે.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને મુદત, પરીક્ષામાં બેસવા માટે ભરવાની શી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અગ્ર કપેથી મફત મળશે તે નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ અગ્રોપનાંકયુક્ત (અગ્ર-ગુજરાતી) શાળાઓના નોટિસબોર્ડ ઉપર મોકલવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના એ ઇ. ની ઓફિસ, } (અગ્ર-મા સહી)કે. એસ. વડીલ
તો ૨૮ થી નવેમ્બર અને ૧૯૨૮ } એન્ય. ઇન્ડ. ઉત્તર ભાગ

મિલકત અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોની સરકારી સ્કોલર્શિપો માટે હરિકાંઈની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં જે સરકારી સ્કોલર્શિપોની અર્વ હરિકાંઈ કરી શકે એવી (ઓપન) પરીક્ષા તા ૭ મી માર્ચ ૧૯૨૯ ને ગુરુવારે અને તે પછીના દિવસોએ ૧૧ વાગે નીચેના અગ્રોએ લેવામાં આવશે.—

(૧) અમલવાદ

(૨) નડિઆદ (બેડા જિલ્લો)

(૩) ગોધરા (પચમુદાવ)

(૪) ભરૂચ

(૫) ગુરત

૨. સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો તંત્રિકારી કરી શકશે

૩. દરેક મધ્યમકક્ષે નીમાએલી કમિટી પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રમુખ તરફે તે સ્થળની સરકારી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કામ કરે. પરીક્ષામાં બેસના માટેની અરજી નક્કી કરવા જાહેરાત ફોર્મમાં કરે. નોંધશે. એ અરજી ઉમેદવારોએ પોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટી પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલી આપવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને શી ટ ૧ લી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૬ મુદ્દીમાં મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલા કાઈપણ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કૉલર્શિપની રકમ અમુક્ત, પરીક્ષા માટેની શી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જર્જીવવામાં આવે છે. તે નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી કંથેથી ૧ લીધા વિના મોકલી આપવામાં આવશે. તે નકલો ઉત્તર ભાગના સરકાર અને ગ્રાન્ટ લેતી ઍગ્રોવનાંક્યુલર સાળાઓ પૈકી મુખ્ય સાળામાં નોટિસ મોડે ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના એ. ઇ. ની ઍરિસ્ટ, } (અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એમ. પ્રકીલ
અમદાવાદ. }
તા. ૨૮ મી નવેમ્બર ૧૯૨૮ } એન્ટુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૩)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ અને મુસલમાનો માટેનું મિલ્લ સ્કૂલોમાં આપવામાં આવતી સ્પેશિઅલ સ્કૉલર્શિપો—
ઉત્તર ભાગ.

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે-કે ઉત્તર ભાગના ફેટવાક જિલ્લા ઍમાં નીચે જણાવેલી વિગત મુજબ ઍગ્રોવનાંક્યુલર ધોરણ ૧ લા માટેનું સ્કૉલર્શિપો આપવા માટે હરિકાઈની પરીક્ષા તા. ૭ મી માર્ચ ૧૯૨૬ ને શરવારે અને તે પછીન. દિવસોએ નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે.

(૧) આર. શી. હાઇસ્કૂલ,	અમદાવાદ.
(૨) સરકારી હાઇસ્કૂલ,	નડિઆદ.
(૩) તૈલંગ હાઇસ્કૂલ,	ગોધરા.
(૪) આર. એમ. દલાલ હાઇસ્કૂલ,	ભરૂચ.
(૫) મેસાયજી જે. જે. હાઇસ્કૂલ,	સુરત.

૨. સરકાર પાંચ જિલ્લામાં જુદી જુદી ફોર્મો માટે નક્કી કરવામાં આવેલી નેકાઈઓની મં. ના નીચે મુજબની છે.

વિદ્યેશી	મધ્યમવર્ગ	પછાતવર્ગ	મુસતમાન
અમદાવાદ	૫	૪	૭
ખેડા. (નડિઆદ)	૫	૭	૪
પંચમહાલ. (ગોધરા)	૨	૪	૨
ભરૂચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની લાખા ગુજરાતી રાખવામાં આવી છે પણ મુસતમાન વિદ્યાર્થીઓ વર્નાકુલર તરીકે (લાખાના વિષય તરીકે) ઉર્દુ લાખાનો સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દુ લાખામાં આપી શકશે.

૪. વર્નાકુલર ધોરણ ૪ થી માટે નહીં કરેલા વિષયોની પરીક્ષા સેવામાં આવશે.

૫. સરદાર પરીક્ષા દરેક મધ્યસ્થળે નહીં કરવામાં આવેલી કમિટી સેશ, અને તે પાંચ મધ્ય સ્થળોમાંના દરેક મધ્ય સ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નહીં કરેલા છાપેલા ફોર્મ મુજબ કરવી, અને તે માટેનાં ફોર્મ છાપેલાં ફોર્મની નકલો વિદ્યાર્થીની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજી કયંથી શી લીધા પિના મળી શકશે. અરજીઓ નારીખ ૧ લી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૯ મુધીમાં અથવા તે પહેલાં કરવી, તે પછી મળેલી અરજી પધાનમાં સેવામાં આવશે નહિ. પરીક્ષાની શીનો રૂ. ૧) નહીં કરવામાં આવ્યો છે અને તે કમિટીના પ્રમુખ ઉપર અરજી સાથે મોકલી આપવો.

૬. જે છાત્રાની ઉંમર તા. ૧ લી જુન ૧૯૨૯ ના રોજ ૧૪ વર્ષ કરતાં વધુ થઈ દશે તેને તેમજ જે છાત્રીની ઉંમર તા. ૧ લી જુન ૧૯૨૯ ના રોજ ૧૫ વર્ષ કરતાં વધુ થઈ દશે તેને પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

૭. પરીક્ષાના પરિણામ પ્રમાણે સ્ટેડિયસિંગો અગ્વેવર્નાકુલર ધોરણ ૧ લાખમાં બજુના વિદ્યાર્થીની તા. ૧ જુન ૧૯૨૯ થી આપવામાં આવશે, અને નિયમિત ટાઈમરી, મારી ગાયવચન અને મેનેપકારક અભ્યાસ દશે તો તેમને સ્ટેડિયસિંગો ત્રણ વર્ષ મુધી સામાન્ય રીતે મળ્યા કરશે. વર્નાકુલર ધોરણ ૪ ચામા અને તે ઉપરના મોટામાં બજુના વિદ્યાર્થી સ્ટેડિયસિંગ માટે દરિયાઈની પરીક્ષામાં બેસી શકશે.

૮. દેશી રાજ્યમાં આવેલી અગ્વેવર્નાકુલર શાળામાં બજુના કોઈ પણ વિદ્યાર્થીની સ્ટેડિયસિંગ મળી શકશે નહિ.

૯ જાત અને પેટા-જાત અને જન્મ તારીખ અગ્રજીમાં અપેક્ષિત રીતે દર્શાવવી જોઈશે, અને અગ્રજીમાં મામાપ ઇન્ડમેટેક્સ કે જમીન વેરો જેટલો ભરતા હોય તેટલી રકમ અગ્રજીમાં પાડેલા વવારાના ખાતામાં દર્શાવવી જે ઉમેદવારના મામાપ નાપિંકે ૩ ૦૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હશે તેમને પરીક્ષામાં મેમના ગ્રેવામાં આપશે નહિ.

ઉ ભાગના એ તુ ઇન્સ } (અગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વકીલ.
ની ઓફિસ, અમદાવાદ.
તા ૨૮ મી નવેમ્બર ૧૮૨૮. } એ તુ ઇન્સ ઉત્તર ભાગ

(૪)

હાઈ અને સ્પેશિયલ સ્કૂલોની કાઝી શાહખુદીન સ્કોલર્શિપ માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ.

આથી ખમર ગાપનામાં આવે તે કે અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લાઓની કોઈપણ જાહેર શાળાઓના મુસતમાન ઉમેદવારોને કાઝી શાહખુદીન એન્ડકોર્પોરેટ ઇન્ડમાથી ૩ પાયની એડ, એરી એ, હાઈ અને સ્પેશિયલ સ્કોલર્શિપ (શિષ્યવૃત્તિ) માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા તા ૫ મી માર્ચ સને ૧૮૨૬ મગળના અને તે પછીના દિવસોએ, અમદાવાદ અને નડિયાદ હાઈસ્કૂલના મદાનોમાં અનુક્રમે ૧૧ વાગે, હમેશના ધાન પ્રમાણે લેવામાં આ જો.

પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને દાખલ રી, તા ૧ લી ફેબ્રુઆરી, અને ૧૮૨૮ સુધીમાં અમદાવાદ અને નડિયાદ મધ્યમજાના પ્રેસિડેન્ટ માહેમો સ્વીકારશે.

ઉ ભા ના એ તુ ઇન્સ } (અગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વકીલ.
નાહેમની ઓફિસ, અમદાવાદ.
તા ૨૮ મી નવેમ્બર ૧૮૨૮. } એ તુ ઇન્સ ઉત્તર ભાગ.

(૫)

(ઉ ભા મે એ ઇ ઇ મા ના તા ૨૮-૧૧-૨૮ ના ૫૧ નં.

૮૮૬૭ મા આગેલી નચનાનુસાર)

કેળવણીખાતે

જજરે મુખર્દી, તા ૧૧ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૨૮

ન ૧૦૮૨-હાઈ અચના એનિયવ ગ્રુનોમાં આ પધાની સર્વે નધા કરી શકે એની સ્કોલર્શિપો માટે તા ૫ મી જુનાઈ અને ૧૮૨૮, નં. ૧૦૮૨ ના સરકારી જાહેરખબર પ્રમાણે સંબંધી જાણુ માટે પ્રસિદ્ધ કરેલા અને સુધારેના ધારાઓમાં નીચે પ્રમાણે સુધારા કરવામાં આ પો છે —

નિયમ ૧.—“કરાચી ૧”

એને બદલે

કરાચી શહેર ૧

બાકીનો કરાચી જિલ્લો ૧” વાચવું.

એને આ નિયમમા મોકલર્ગિષની સંખ્યાના આસનમા “૨૭” બદલે “૨૮” વાચવું.

નિયમ ૮.—જે ટીપ છે તેને બદલે નીચે પ્રમાણે વાચવું:—

ટીપ:—કરાચી શહેરમા ગુજરાતી, મરાઠી, અને ઉર્દુ ભાષા મારફત પરીક્ષા આપી શકાશે.

મુખર્મી સરકારના હુકમથી (ટ્રાન્સક્રિપ્ટ ડિપાર્ટમેન્ટ)

(અંગ્રેજીમા સહી) આર. એમ. મેકસ્વેલ.

ગવર્નમેન્ટ ઓફિસિયેટિંગ સેક્રેટરિ.

(૬)

ફોનવણીખાતું

જાહેર મુખર્મી, તા. ૧૧ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૮

નં. ૧૦૮૨ (અ)—મિહર્મ સ્ટુડેન્ટોમા આપવાની સર્વે સ્પર્ધા કરી રહે એની સકાલર્શિયો માટે તા. ૫ મી જુલાઈ સને ૧૯૨૮ નં. ૧૦૮૨ (અ) ના સરકારી જાહેરખબર પ્રમાણે સર્વની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરેલા અને મુધારેલા ધોરાઓમા નીચે પ્રમાણે મુધારો કરવામા આવ્યો છે:—

નિયમ ૧.—“કરાચી ૨”

એને બદલે

કરાચી શહેર ૧

બાકીનો કરાચી જિલ્લો ૧”

નિયમ ૮.—જે ટીપ છે તેને બદલે નીચે પ્રમાણે વાચવું:—

ટીપ:—કરાચી શહેરમા ગુજરાતી, મરાઠી, અને ઉર્દુ ભાષા મારફત પરીક્ષા આપી શકાશે.

મુખર્મી સરકારના હુકમથી (ટ્રાન્સક્રિપ્ટ ડિપાર્ટમેન્ટ)

(અંગ્રેજીમા સહી) આર. એમ. મેકસ્વેલ.

ગવર્નમેન્ટ ઓફિસિયેટિંગ સેક્રેટરિ

(ઉ. ભા. ના. મે. એનુ ઇ. સ. સહિબના તા. ૧૦-૧૨-૨૮ ના

પત્ર નં. ૧૦૪૬૭ મી કરેલી મુસનાલુસાર.)

શુદ્ધિપત્રક

પુસ્તક ૬૭ અંક ૧૨ પૃષ્ઠ ૭૫-૭૭ એ છપાઓલા નામમા સુધારો.

નખર ૧૧ કસ્તુરબેન નારણભાઈ નસાણી	નખર. ૪ રીખકાક મનજી ખિસ્તી
" ૧૬ મેગન બાબરભાઈ કાટવાળ	" ૧૫ શાતાબેન ઉમીયાશંકર જોષી
" ૧૮ શારદા બીખાભાઈ દિવાસળી	" ૧૮ સહિતા દેવશંકર સેલત
" ૨૧ મરીયમ કાસમભાઈ વોરા	" ૨૧ વદનબેન નગીનકાસ હોમનાળા
" ૭ ફલમણી રણછોડા ખિસ્તી	" ૧૩ અમરતલાલ પરશોતમ કન્ડી લુહાર
" ૧૩ જોતીસાબેન રીસા ખિસ્તી	" ૨ ઉમતાલક્ષ્મીજી અંગદુલ અઝીઝ

પુસ્તક ૬૮ અંક ૧ પૃષ્ઠ ૮ એ 'કવિવિષયક સ રોધનવિભાગ'ને નહણે ફિલિવિષયક સંશોધનવિભાગ એમ વાચવું.

મુંગઈ પ્રહાકાની ઉઠું શાળાઓ માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકનું નામ.-	અથકર્તાનું નામ.	પ્રકર કર્તા કે લેખકનું નામ.	કિંમત રૂ. આ પા	શામાટે મંજુરી આપવામાં રિમાર્ક.
૧/ખદીદ સીલસીલા-એ-પુ મોલ્લા શીરાજીદાન એન્ડ-ગોસ્વામી શીરાજીદાન એન્ડ-ગોસ્વામી	સન્સ	સન્સ, શીરોઝ સ્ટ્રીટ, સર ક્યુલર રોડ, લાહોર.	૦-૧-૯૦ ઉઠું પ્રાયમિક સ્કૂલો માટે દરેક લાગના	
૨/કેમર આપર લાગ ૧ લો અબુલઆસર 'લાહીઝ'	અબુલઆસર	લાહોર.	૦-૧૨-૦૦	૦-૧૨-૦૦
૩/સમદાદ-એ-ખદામી	ખદામી	"	૦-૧૨-૦૦	"
૪/સમદાદ-એ-ખદામી	અબુલ મલીકખાન 'સલીક'	"	૧-૪-૦૦	"
પરિચાહોમી કલાનીયા	બી. એ.	"	૧-૦-૦૦	"

[illegible]

૩. એ ઇન્સ. ઉર્દુ સુદમ, આફ્રિસ, } (અગ્રેજીયા સહી) આપા. / એ. એલુમ્બી,
મુંબઈ, તા. ૦૧-૭-૨૮. - } ઉપરિ એન્ડ. ઇન્સ, ઉર્દુ સુદમ, બી. ડી. અને એગ્રીકલ્ચર ઉર્દુ સુદમે યુદ્ધ દર્શાવી.

પાણ્ય પરિવહન, ઈનામ અગ્રે લાયક
ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પ્રસ્તાવોની યાદી

પુસ્તકનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રકટકર્તા (કાળા સ ર) (નકલ દીઠ)	કિંમત રૂ. પા. આપવામાં આવી છે	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે	રિમાર્ક
પ્રાચીનકાલિન ભૂગોળવિદ્યા ભાગ રજો	મિ. જી. એચ. દીવાનજી	મિ. જી. એચ. દીવાનજી	૦-૫-૦૦	પાઠ્ય પુસ્તક	પ્રાચીનકાલિન ભૂગોળવિદ્યા માટે
રુપરુપસૂત્ર અને મહાવલ્લભ	મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ	મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ	૦-૩-૦૦	"	રુપરુપસૂત્ર અને મહાવલ્લભ માટે
ભૂગોળપાઠમાળા, પુસ્તક ૩મું વિભાગ	મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ	મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ	૦-૭-૦૦	"	પ્રાચીનકાલિન ભૂગોળવિદ્યા માટે
ભૂગોળવિદ્યા લોકોના પ્રતિભાસ	મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ	મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ	૦-૪-૦૦	"	પ્રાચીનકાલિન ભૂગોળવિદ્યા માટે
પરવર્તિત ભૂગોળવિદ્યા ભાગ-૩મું	મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ	મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ, મિ. પી. જી. બટ્ટ	૦-૫-૦૦	"	પ્રાચીનકાલિન ભૂગોળવિદ્યા માટે
વિદ્યુત્તંત્ર અને વિદ્યુત્તંત્રના વિધાન	મિ. જી. એચ. દીવાનજી, મિ. જી. એચ. દીવાનજી, મિ. જી. એચ. દીવાનજી	મિ. જી. એચ. દીવાનજી, મિ. જી. એચ. દીવાનજી, મિ. જી. એચ. દીવાનજી	૦-૮-૦૦	"	પ્રાચીનકાલિન ભૂગોળવિદ્યા માટે
પ્રતિભાસ	મિ. જી. એચ. દીવાનજી, મિ. જી. એચ. દીવાનજી, મિ. જી. એચ. દીવાનજી	મિ. જી. એચ. દીવાનજી, મિ. જી. એચ. દીવાનજી, મિ. જી. એચ. દીવાનજી	૧-૧૨-૦૦	"	"
ભૂગોળવિદ્યા ભવ્યતિ તથા ભવ્યતિ નાટ્યકથાઓ	મિ. જી. એચ. દીવાનજી, મિ. જી. એચ. દીવાનજી, મિ. જી. એચ. દીવાનજી	મિ. જી. એચ. દીવાનજી, મિ. જી. એચ. દીવાનજી, મિ. જી. એચ. દીવાનજી	૦-૧૨-૦૦	વધારાનું વાચન	પ્રાચીનકાલિન ભૂગોળવિદ્યા માટે

૨૧ સુર વાતા	મિ. ગીલુભાઈ	પ્રજ્ઞાન સાહિત્યમંદિર, રીંગરોડ, અમદાવાદ	૦-૬-૦	"	"	"
૨૨ દેવધાઓ	મિ સી એમ ભટ્ટ	"	૦-૬-૦	"	"	"
૨૩ ભેર	મિ ગીચુભાઈ અને મિ જુગતરામ	"	૦-૬-૦	"	"	"
૨૪ ૧૬મા	મિ. ધુમ્મતુ	"	૦-૫-૦	"	"	"
૨૫ લક્ષ્મી	શેઢીબેન	"	૦-૫-૦	"	"	"
૨૬ ગોપક મજુર ૨ ને	મિ સી. ટી મેહીબેન	સી. ટી. મેહી, બા- લાજોડ, સુરત.	૦-૩-૦ નામજેરી	"	"	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલ માટે
૨૭ સોરઠી બદારવડીઆ ભાગ ૧ ભો.	મિ. અવેરચંદ મેવાણી	મિ. એ. ડી. રોક, રાજપુર	૦-૮-૦ કામ. પુકું ૦-૧૨-૦ લુગ. પુકું	અને લાયજેરી અને કુલનામ અને સ્કૂલ લાયજેરી	"	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને પ્રેમિય ફેલોન્સ માટે. માધ્યમિક સ્કૂલ માટે.
૨૮ કાળી	"	"	૦-૮-૦ કામ. પુકું	અને લાયજેરી	"	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને જીઓની પ્રેમિય ફેલોન્સ માટે.
૨૯ રાધિઆણી રાત ભાગ ૧ ભો	"	"	૦-૮-૦ કામ. પુકું	અને સ્કૂલ લાયજેરી	"	પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.
૩૦ " ભાગ ૨ ભો	"	"	૦-૮-૦	"	"	"
૩૧ " ભાગ ૩ ભો	"	"	કામ પુકું ૦-૧૨-૦ લુગ પુકું	"	"	"

ક્રાઇનલ પરીક્ષા માટે
 હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ.
 પરીક્ષાની પદ્ધતિ બિંદુબાંધ છે.
 તે પદ્ધતિ પ્રમાણે ક્રાઇનલ પરી-
 ક્ષામાં બેસનાર ઓકરા તેમજ
 કન્યાઓને ઉપયોગી થઈ શકે,
 તેવો ઇતિહાસ આ એકજ છે.
 આમાં ઓકરા તેમજ કન્યાઓમાં
 સલાહો આપવામાં આવ્યા છે.
 આ બાબતું કેઈપણ સુંદરી ધર-
 દથી લખાએલુ પુસ્તક જારીહી.
 પૈસા બગાડવા કરતા ઓળખ
 પુસ્તક ખરીદવુ એ પાસ થવી
 માટે ઉત્તમ છે.

કન્યાઓ માટે
 વનકિયુલર
 ક્રાઇનલ શિક્ષિકા
 વગેરે પરીક્ષા આવી પડેલી ખર ને ?
 આ પરીક્ષા તમને શુભ છે ?
 સ્વચ્છતા પૈસા બચાવવા છે ?
 કેવા કાંઈક કાંઈક તે નહીં છે ?
 વિના ઉત્તર કિંમત આપી તો નહીં છે ?
 પરીક્ષા પાસ કરવી છે ?
 આ પાસની પાસ કરેલી હોય તો
 ૪૫૦ પાસનું આ દલાલર પુસ્તક
 ૧૦/૧૧/૧૨ નામનું.
 ૧૦/૧૧/૧૨ કિંમતે લેવાનું.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: ત્રીચીરો અમદાવાદ.

અધિકારમાં વધારો
 મુંબઈ હાલકાની દરેક નિશાળોમાં દેક્કર લુક તરીકે
 ચલાવવાને મજુર કરી છે.

લેખનકળા કેપિયુકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને બાળગોષ્ઠી છે ન બરમાં } સાધીસ
 કાગળ દરેક નંબરની કિંમત બે આના પાના
 આખ્ય, મ્યુનિસિપલ, કોલેજોમાં, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
 પાસ કરીથી આવતી કેપિયુકો અને કિશોરો માં સારા અને સુદર બાળકો
 વાંચી માટે પ્રસિદ્ધ પબ્લિક છે, જેવી લેખનકળા કેપિયુકો વાપરના હોયો નમુનાવે
 વિનિતિ કરીએ છીએ. ઉપલી રચના વિવિધા ઉપાસકો, આસપોકો અને
 કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
 યોગ્ય રીતે વપાવી તેના અદરના વિષયો અને જગતિને જોઈ યોગ્ય કનસાદ આપીશ.
 ૨૫૦ અને તે વર્ષાત કેપિયુકો ખરીદનારને એ બે ૩૦ રકા અધિકાર આપ-
 વામાં આવશે કેકિમ અને ૧૬૬૬ ખર્ચ થી આ પાસો આવશે, પણ પોસ્ટ મોરફ-
 થનું કે સ્પેશનથી આવશે અને આપવામાં આવશે નહિ.
 લેખનકળા કેપિયુકોને બે ધબરતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો
 આગ મળાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક વળરની પેલન બારની કિં. રૂ. ૧૦.
 મુંબઈ-૬ લાઇન બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા સંસ્થ.
 દિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.
 ૧૫૨ીખ.
 મુંબઈ-૬ ત્રીચીરો.

શાળોપયોગી ક્રેડેન્સ યુક્તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦
 *૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી વ્યાખ્યાપદ્ધતિ—ભાગ પહેલો
 (પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ મારે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦

*૪. સરળ ગુજરાતી વ્યાખ્યાપદ્ધતિ—ભા. ૨-૩ જે
 (પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ મારે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. યુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
 (૫-૬-૭ યોગ્યતાના ચબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખ્યશ્લોક—(જાગવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
 આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

શુભરાવના સપ્તા ભણીના શુભસેવકોને ત્યાંથી મળશે.
 મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. જી. ચાવની કંપની
 ડે. પાનકોર નામે—મુ. અમદાવાદ.

પ્રિમચંદ કરમચંદ શાહ, ચૌકળના માજી ડે. એ. ઇ. સુ. ૬૫૬૫૦૪.

ગુજરાતના ઇતિહાસમાંથી

કિંમત. રૂ ૦૮-૦ સહેલી વાર્તાઓ (સચિત્ર)

કર્તા — પ્રાણલાલ કીરપારામ દેસાઈ
અસ્તાવના

આ પુસ્તકની રચના અભ્યાસાગ્રામને નવો અભ્યાસક્રમ લક્ષમાં રાખી કરવામાં આવી છે. અભ્યાસાગ્રામને નવો અભ્યાસક્રમમાં ગુજરાતનો ઇતિહાસ યોગ્ય, પાઠ્યમા અને છટ્ટા—એમ ત્રણે વોરણમાં સમાવવામાં આવ્યો છે. કહેતા હતા ગુજરાતની અભ્યાસાગ્રામોમાં રા. ૦ ૧૦ રમાયું માર્ગ, ત 'ગુજરાતનો ઇતિહાસ' સમાવવામાં આવે છે ત્રણ વોરણોને મળે છે પુસ્તક અને પછી હું 'ક' લગવાથી આ પુસ્તક એ કેઈક વધારે વિસ્તારથી લખ્યું છે વાર્તાઓ જાળોને આનંદ પડે એવી રસિદે બનાવવા બનતો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

આ પુસ્તક લખવામાં 'શમગાગા' તથા ગોવિંદભાઈકૃત 'ગુજરાતનો ઇતિહાસ' એ બે પુસ્તકોની મદદ મેં લીધી છે.

Easy Stories from the History of Gujarat. By
Pranlal K Desai. As 8.

મુંબઈ ઇસ્ટાકાના સરકારી કેળવણીખાતાઓ હાઈસ્કૂલો માટે
ટેક્સ્ટ બુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

ઇંગ્લેન્ડનો અવધીયીન ઇતિહાસ

(૧૪૮૫-૧૬૨૫)

કર્તા, — પરગુરામ હરિ વર્ધ અને

જાપાનતર કર્તા, — નંદમુખરામ હરિરતનગમ મહેતા.

૧૯૦૬.

કિંમત રૂ ૨-૮-૦

આ પુસ્તક સરકારી કેળવણીખાતાને હાઈસ્કૂલોમાં યોગ્ય ૬ અને ૭ માટે ટેક્સ્ટબુક તરીકે લખવું હતું છે. આ પુસ્તક રૂઝ લીવિંગ અને મેટ્રીયુલેશન પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમને અનુસરીને લખવામાં આવ્યું છે. જેથી એ પરીક્ષા માટે અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓને તેમના અભ્યાસમાં મદદ મળે શકે. શિક્ષકને પણ એજ કાગ્યુલી પુસ્તક લખવાથી થઈ પડે તેવું છે; એમાં પુસ્તકન નકશા, ચિત્રો વગેરે લખાવું થઈ છે વળી, એમાં ઇંગ્લેન્ડની 'રાજ્યવંશના' વિશે અને 'બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની રાજ્યવંશવંશ' વિશે પ્રકરણો લખાવું થઈ છે, તે પણ શિક્ષકને તેમજ વિદ્યાર્થીઓને ખરેખર લખવાથી થઈ પડે તેવા છે.

પ્રાસિદ્ધ કર્તા—મૅક્મિલન એન્ડ કંપની લિમિટેડ, લૉન્ડન શા. મુંબઈ.

પુસ્તક ૬૮]

[અંક ૨]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ફેબ્રુઆરિ, સને ૧૯૨૯.

“ તમા જમાનામાં તમા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાગુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી સંત્યોગ દઈ અને પીમા વિકાસને દીપે વધારે જાણા યોગ્યતા સોદા હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના પછી કાઢશે. ”

ફેબ્રુઆરિના તાના હુકમથી
તંબી અને પ્રકાશક (મે ૧૯૨૯ થી)

ફૃબુલાલ સુરજરામ વઢીલ,

M.E.D., F.R.G.S. I.E.S.

એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

પા “શાળાપત્ર” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પ્રીન્ટ થેવીલાસ ઉગનવાયે બાપુઃ
સલાપેસ રોડ-અમદાવાદ.

૨. ગામડામાં કામ કરના શિક્ષકને આવા એક કેન્દ્રરૂપ ગણવેા જોઈએ અને સામાજિક પ્રવૃત્તિના ચાલક તરીકે તેને એક ઉપયોગી વ્યક્તિ માનવી જોઈએ, અને તેથી તેને ઉપર બતાવેલી દરેક પ્રકારની તાલીમ આપવી જોઈએ કે જેથી તે આશ્ચર્યજનક ઉપર વહેવાર અસર કરી શકે. શાળામાં યોગ્ય અને પુરતી દેખરેખ છે એમ ધારી, ગામડામાં કામ કરનાર શિક્ષકમાં નીચે પ્રમાણે લાયકાત હોવી જોઈએ:—

(અ) તે નવી તાલીમ પામેલો સારો શિક્ષક હોવો જોઈએ અને નહીં કરેલા ધોરણ પ્રમાણે તેમજ ઉત્તમ પદ્ધતિથી, શાળા ચલાવવાની તેનામાં શક્તિ હોવી જોઈએ.

(બ) ગામડાનાં બાળકો શાળાનો બાગ ખીલવી શકે એવી તેમને તાલીમ આપી શકે તેવો તે હોવો જોઈએ.

(ક) ગામડાના લોકનું આરોગ્ય વધે તેવાં ધરો બાધવામાં તેમને તેણે મદદ કરવી જોઈએ; એટલે કે શરીરઆરોગ્ય અને હવાજીવનસંબંધી તેમજ મુદારી અને બીજાં ધંધા સંબંધીનાં જ્ઞાન અથવા તાલીમ તેનામાં હોવાં જોઈએ.

(ગ) જમી આજ્ઞાદા દોર ઉછેરવાનું, ડેરીની ચીજો (માખણ વગેરે) ઉત્પન્ન કરવાનું અને સારા મર્યાબદ્ધ ઉછેરવાનું તે ગામડાના લોકોને શીખવી શકે તેમજ તેમને મદદ કરી શકે તેવો એ શિક્ષક હોવો જોઈએ.

(ઘ) ખેતીકામની તેમજ પાક પેદાશની મુદારણમાં અને વ્યવસ્થા કરવામાં તે આગળ પડતો બાગ લઈ શકે તેવો હોવો જોઈએ.

(ઙ) ગામડાના જીવનની દરેકઠીં યા બધી પ્રવૃત્તિમાં શિક્ષકે આગળ પડતો બાગ વેવો જોઈએ અને તેથી શાળામાં તેણે કડીઆકામ, ઇટ અને નળીઆ અનાવવાનું કામ, ડુંભારકામ, દોરડું વણવાનું કામ, છુદારી કામ, તાત્કાલિક સારવાર (ફર્ટ એઇડ) વગેરે આબનમાં વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવું જોઈએ.

ઐતિહાસિક અહેવાલ

ઉપર જણાવેલા ઉદ્દેશો ધ્યાનમાં રાખી ધંધાદારી શિક્ષણની શાળા સને ૧૯૨૪ ના જુનની છઠ્ઠી તારીખે ખોલવામાં આવી હતી અને ૧૫ જુલાન માણુમો શિક્ષકના વર્ગ માટે ઉમેદવાર તરીકે લાંબર થયા હતા. આ વર્ગને લગતી એક પ્રાથમિક શાળા ઉદ્ધારવામાં આવી હતી અને તેમાં પામેનાં ગામડાનાં બાળકો ભળવા આવનાં. બીજા વર્ષની તાલીમ પામેલો

અંકલેશ્વરની ધંધાદારી તાલોમની સંસ્થાના ઉદ્દેશો અને તેની પ્રવૃત્તિ ૫૯

પહેલાં એકજ શિક્ષક પ્રાથમિક શાળા માટે હતો અને ફક્ત ૧૫ વિદ્યાર્થીઓ તેમાં લાલુના હતાં. તેપણ શરૂઆતથીજ આ શાળાને એક પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ તરીકે ઉપયોગમાં લીધી હતી. દર વરસે આ શાળાના કાર્યમાં અને બાળકોની સંખ્યામાં સુધારો થતો આવ્યો છે. આ સંસ્થામાં કેળવેલા વિદ્યાર્થીઓ છેલ્લા વરસથી આ શાળામાં શિક્ષકો તરીકે કામ કરે છે.

પહેલા વર્ષના શિક્ષકો માટે અમારી પાસે એ લાયકાત ધરાવતા શિક્ષકો હતા. એકની ખાસ લાયકાત શિક્ષણના સિદ્ધાંતો અને પદ્ધતિ સંબંધી હતી. બીજો શિક્ષક બી. એચ. હતો, તે બેનીશિક્ષણનો સિદ્ધાંત-ભાગ અને કર્તવ્યભાગ શીખવતો. એક વરસ પછી બીજા સત્રના આરંભમાં સાતમાં ધોરણના બધા વિદ્યાર્થીઓ અને પહેલા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓનો બીજો વર્ગ-એ બધા વિદ્યાર્થીઓ મિશ્રન તરફથી અમને મોકલવામાં આવ્યા. અમે સાતમા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને એ વરસ અને પહેલા વર્ષના બીજા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને દોઢ વરસ શીખવવાની પદ્ધતિ અખત્યાર કરી. સરકારી અભ્યાસક્રમ અને પરીક્ષાને અમે જોઈ બાબતમાં વળગી રહ્યા છીએ. પણ બાઇબલ, ખેતીકામનો સિદ્ધાંત અને કર્તવ્યભાગ, સુધારી કામ, અંગ્રેજી, ગામડાના આમાનિક અને આર્થિક પ્રશ્નો વગેરે વિષયોનો સમાવેશ કરી અભ્યાસક્રમમાં સુધારો કર્યો છે. બની શકે તેટલી ગતિશીલ પદ્ધતિથી અંગ્રેજી શીખવવામાં આવે છે.

દરેક વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ માટે સાત રૂપિયાની શિખવૃત્તિ આપવામાં આવે છે. ખરી રીતે જોતાં તેા ઉછરતા છોકરાઓ માટે એકલા સારા ખોરાક માટે આથી વધારે રકમની જરૂર છે. પધારી, કપડાંલતાં, અને બીજી પરચુરણ આવશ્યક ખર્ચ માટે વિદ્યાર્થીઓને દુકાન, ખેતર, કે પાટીમાં દરરોજ કામકરોને કમાઈ લેવાનું કહેવામાં આવે છે. માસિક કમાણી કરવા ઉપરાંત વિદ્યાર્થીના કામ કરવાનો ઉત્સાહ વધે અને તેમને ક્રિયાત્મક શિક્ષણ મળે એવા હેતુથી, શાળામાં તેમજ બહારના કામમાં યોજનાપદ્ધતિ મુજબ કામ કરવાની મોહવણ કરી હતી; એટલે કે સિદ્ધાંત તેમજ માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ યોજનાપદ્ધતિ સત્વ હોવાથી શાળાનું શિક્ષણકાર્ય એ પદ્ધતિ મુજબ ચલાવવામાં આવે છે. આ ઉદ્દેશ પ્ધાનમાં રાખી અમે આખા વર્ગને કે એક વિદ્યાર્થીને અમુક હેતુપુરસ્કાર કામ માંડે લેવાનું અને તે પુરું કરવાનું કહીએ છીએ. રૂનો પાક થઈ શકે એવી કાળી જ્વનીનવાણું એક મોટું ખેતર અમારી પાસે હોવાથી તેમજ શરૂઆતથીજ અમારી પાસે એક સારો સુધાર હોવાથી અંતર્ગત

કુદરતી સ્થિતિને અનુસરતી યોજનાઓ હાથ ધરી. ધણો પાક ઉગાડવાની અથવા વધારે વિસ્તારમાં પાક ઉગાડવાની, મર્યાદાઓ ઉછેરવાની, દોરતી સંભાળ રાખવા વગેરે જાળવવાની, તેમજ શિક્ષકને તેના વર્ગ માટે પણ, આવી રીતની ગોઠવણો ઘડી કાઢી.

પહેલવહેલા ખેતર તેમજ આગમાંથી દરેક વિદ્યાર્થીને એકેક જમીનનો ભાગ કાઢી આપવામાં આવ્યો. આમાંથી ખરચ કાઢનાં જે ચોક્કસ અચન રકમ રહે તે તેમની માલીફીની ગણવામાં આવી. દરેક વિદ્યાર્થીને તે ઉપરાંત વધારાની આવકની જરૂર હતી, અને આ રથજે ખેતી-કામના શિક્ષકની દેખરેખ નીચે તેને તે કમર્ષ લેવાનો અવકાશ હતો. આ કામ દીકરાઓ, અને ત્યારે પહેલા દશ મહીના સંખ્યા ઓછી હતી ત્યારે વિદ્યાર્થીઓએ માસિક રૂ. ૫-૮-૦ નો ચોક્કસ નફો મેળવ્યો. પછીનાં જે વર્ષો આ નિરૂપણને માટે નજીકની નીવડવાથી છાત્રાઓની કમાણી એટલી થઈ નહિ; પણ એથી તેઓ પાંતે કરેલા ખરચને કેટલેક અંશે પહોંચી વળ્યા અને કેળવણી મળી શકે તેવી મહેનતનો જે લાભ મળ્યો તેમજ તે તેમજો મેળવ્યો. શરૂઆતના વર્ષોમાં સારી વ્યવસ્થાના અભાવે અમારી દુકાન આજે છે તેવા સારા પાયા ઉપર નહોતી.

ચાલુ વર્સ

અમારી શાળા નવી છે અને અમે એક અખતરોજ કરીએ છીએ. કોઈપણ રીતે અમે એક છંદના નિર્ણય ઉપર આવ્યા છીએ એમ કહેવા નથી. વધારામાં અમારી પામે જોઈએ તેટલા શિક્ષકો નથી. ખરી-રીતે કહીએ તો અમારા કાર્યક્રમ તેમજ ઉદ્દેશ પરત્વે પુરી સહાનુભૂતિ પણ નહોતી એવા શિક્ષકો સાથે અમારે કામ કરવાનું હતું. યોગ્ય શિક્ષકો પ્રાપ્ત કરવાની જાળવણી દરમિયાં અધરીજ છે અને જોઈએ અમુક અગ્રુર જાળવણી શિક્ષકો સારી રીતે તૈયાર નહિ હોય તોપણ અમારે કાર્યક્રમ અને નવો અભ્યાસક્રમ જે અમે ચલ્યો છે તે એવો છે કે તે અવિચ્છિન્ના છાત્રાઓને ઉપયોગી છે એમ અમારા લક્ષના શિક્ષકો માને છે.

આ ક્ષેત્ર લખતી વખતે એટલે સને ૧૯૨૭ ના જુલાઈની ૧૯મી તારીખે શિક્ષકનો વર્ગ, ચુધારી-કામનો વર્ગ, અને સાળા ધોરણના જે વિભાગો એમ જુદા જુદા વર્ગમાં ૫૦ વિદ્યાર્થીઓને લખાઈ કરવામાં આવ્યા છે. નીચે જણાવેલી કેટલીક મગરોડ મળેલી છે તે. ઉપરથી વેચાઈને તેનો કોઈકે જાણ આપજો ખેતર અને વધારા કામકાજ જેવું.

અંકલેશ્વરની ધંધાદારી તાલીમની સંરચના ઉદ્દેશ અને તેની પ્રવૃત્તિ ફરિયાદી પ્રમુખ. સુમાવની દેખરેખ ચાલે છે. તેમણે આપેલી હકીકત હું અત્રે ટાંકું છું:—

ખેતર

શાળાને લગતા ખેતરની ખેડી શકાય તેવી ૧૫૦ એકર જમીન છે અને તેમાંથી ૬૫ એકરમાં વિદ્યાર્થીઓ ખેતી કરે છે. બાકીની જમીન સાંધે આપી છે. વિદ્યાર્થીઓના નીચે પ્રમાણે પાંચ સમૂહ પાડેલા છે:—

પહેલા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ, વેપારી વર્ગ, અને સાનના ધોરણના નિઃસ્વાધાર વિદ્યાર્થીઓના ત્રણ વિભાગ પાડ્યા છે. આ ત્રણમાં અમે જમીનના વ્યક્તિગત વિભાગ કરવાના નથી. ખેતરના ભાગ એવી રીતે કરવામાં આવ્યા છે કે દરેક સમૂહ પોતાનો અલગ પાક તેમાં ઉગાડી શકે તેમ છે. મિશનને આપેલી ત્રણ જગતની જોડથી ખેતી કરવામાં આવે છે, અને જગતની જોડીઓ વિદ્યાર્થીઓ પોતે હાંકે છે. અહીંયાં જનાવેલું એક સાંતી અને એક લોહનું હળ કામમાં લેવામાં આવે છે. ખેતરનું સાધારણ કામ શાળાને લગતી દુકાનમાં વિદ્યાર્થીઓએ જનાવેલાં દેશી ઓખરોથી હાલમાં કરવામાં આવે છે.

ખેતરમાં જગતનો ઉપયોગ જોડવા દિવસ તેઓએ ક્યોં હોય તેને માટે વિદ્યાર્થીઓ ચાલુ દરે ભાડું આપે છે. બીચાં અને બીજી ખેતી-કામને અંગે થતું ખર્ચ તેઓ પોતે આપે છે. ઉત્તજન ખાતર સરકારી ધરા કરનાં કાષ્ટક વધારે રકમ લઈને અદલે વળી આપી વીધોરી લઈ તેમને જમીન ખંડ્યા આપવામાં આવે છે.

શાળાની દુકાન

દુકાનમાં કંઈકે પેદાશ કરી શકાય એવા ધોરણને અનુસરી તાલીમ આપવાનો યત્ન કરવામાં આવ્યો છે. અમુક અંશે અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે કામ ચલાવવામાં આવે છે પણ જે હસ્તઉદ્યોગના શિક્ષણ કરનાં વધારે સારી રીતે વિદ્યાર્થીઓને વધુ શિક્ષણ આપવું હોય તો મુકરર કરેલા અભ્યાસક્રમે ગૌણ સ્થાન આપવું પડે એમ અમને માલમ પડ્યું છે. વિદ્યાર્થીઓને જે રીતસરની નાણાની મદદ મળે તો તેઓ શરૂઆતથીજ તેમને કંઈકે આવક થાય એવી વસ્તુઓ તૈયાર કરી શકે છે એવો અમારો અનુભવ છે. નાના નાના નમુનાઓ જનાવવાનો મદાવગો કરી તેઓ જે કંઈ પ્રગતિ કરે તેના કરતાં આ પ્રમાણે કામ કરવાથી તેઓ વધારે ઝડપથી વધી શકે છે. શાળાની દુકાનની નજરિઆત વિગત અને તરફ તરફની હોય છે. હજારો યોગ્ય વસ્તુ પહેલાં પામેલા ગાંભીરથી ચોક પાવળનું

ઝાડ ખરીદવામાં આવ્યું હતું. એમાંથી સાંતી અને હળ બનાવવાનું આવે છે. તેમાંના કેટલાક નમુના વેચવામાં આવશે અને બાકીના શાળાના ખેતર માટે કામમાં લેવામાં આવશે. ગમે વરસે મુથારની દેખરેખ નીચે કેટલાક મોટા મકાનો અને બે જુવડાંઓ બાંધવી વખતે મુથારી કામ કરવા માટે વિદ્યાર્થીઓને રોકવામાં આવ્યા હતા. ખીજું બે ઘરો માટેનાં બારીબારણાં પણ તેઓએ તૈયાર કર્યાં હતાં અને ગામડાના કેટલાંક ઘરોનું તેઓએ સમારકામ કર્યું હતું. હંમેશા કેટલીક પરચુરણ સમારકામની માગ રહે છે અને તે ઉપરાંત ખુરસીઓ, પુસ્તકો રાખવાના ઘોડા, મેજ, પહોળા પાટીઆ વગેરે માટે માગણી થયાજ કરે છે. ચોજનાઓ જેમ અને તેમ વિવિધ જાતની રાખવાનો યત્ન કરવામાં આવે છે. આવી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ જ વિદ્યાર્થીઓમાં દુનર્હિંદાગની કુશળતા અને મહાવરો વધે તેના નેઈએ તેટલા પ્રમંગા ઉભા કરી શકાય છે.

જે ઓગળે વપરાય છે તે ઘણે ભાગે ગામડામાં મળી શકે તેવા હોય છે. દરેક છોકરા પાંચ એક કુહારી, એક રદો, કાટખુણો, ટુટપરી, ત્રણ ફરસીઓ, બે મારટિસ જાતની ફરસીઓ, અને એક નાનું કરવત, એટલા ઓગળર હોય છે. રીપ-મો-ફ્રામ-કટ-મો,† પાનુ ગાલવાની પકડ (ગ્રિપ્સ) અને પાનું (બીટ), લોહના મોટા કાટખુણા, વગેરે ઓગળરો જેમ નેઈએ તેમ ખાસ એક કપાટમાંથી તેમને કાઢી આપવામાં આવે છે. દરેક વિદ્યાર્થીને એક ખાનું મોપવામાં આવ્યું હોય છે, તેમાં તે તેના ઓગળર મફી તેને તાણું વામે છે. દરેકનો ઓગળર ઉપર તેનો ખામ આક મજબૂતના પાનાથી પાડેલો હોય છે. આથી ઓગળર જેમ અને તેમ ઓછા ખોવાય છે. ઓગળર બેઢરકારીયાં ખોવાઈ જાય અથવા ભાગી જાય તો વિદ્યાર્થીઓ તેના પૈસા ભરી આપે છે. સામાન્ય રીતે જમીન ઉપર બેસી વિદ્યાર્થીઓ કામ કરે છે ત્યારે તેઓ સાડ કામ કરે છે એમ અમોને જણાય છે. આ લેખ લખતી વખતે અમે દુકાનમાં હુલારી કામની શરૂઆત કરી છે. ગામડાના ખેતર માટે ઉપયોગી થાય તેવા લોહનાં ઓગળર બનાવવામાં ધંધાને લગતી કુશળતા અને મહાવરો જરૂરના હોય તે ખીલવી શકાય એવા પ્રમંગો વિદ્યાર્થીઓ માટે ઉભા કરવા મુખ્ય દુકાનની માફક અમે પણ યત્ન કરવામાં આવશે.

જનાવવાનું કામ, અથવા
આગળની, અથવા સમદ-
કામ; છાકરીઓમાટે
ચીવણ અથવા સમદકામ

આફવાડીઆમાં ગોળું વખત (૧૦૫)
અને ભરનકામ, અથવા કોર બરવાનું
કામ, દોરાનું ગુંથણ કામ, અથવા
ટોપી જનાવવાનું કામ, અથવા સમદ-
કામ-આફવાડીઆમાં એ વખત (૭૦)

કાકડાનું કામ, અથવા ઘસ અને
સાવરંગી જનાવવાનું કામ, અથવા
આગળની અથવા કુંભારીકામ,
અથવા સમદકામ, (૨૨૫)

છાકરીઓમાટે ચીવણ-
આફવાડીઆમાં એ વખત (૯૦)
અને ભરનકામ, કોર જનાવવાનું
કામ, ગુંથણ, ટોપી જનાવવાનું કામ,
અથવા સમદકામ-આફવાડીઆમાં
ગોળું વખત (૧૩૫)

દર આફવાડીએ દરદી મિલિટ કામ કરવામાં આવે છે તે કાંસમાં જગ્યાવેલી સંખ્યા ઉપરથી માત્રમ પડશે. દર આફ-
વાડીએ દરેક વિષયના પાંચ પાઠ સમજી લેવા તેમાં નવા દેશકાર છે ત્યા તે જનાવવામાં આવ્યા છે.

અ. લુગરવાર રમન અને મરજીમાં આવે તેવી રમન રમવા માટે ૧૫ મિનિટની રમન આજવામાં આવે છે તેનો
ગ્રા વખતમાં સમાવેશ થતો નથી.

ઉપર જનાવેલા અભ્યાસક્રમ ઉપરથી રપટ જગ્યાએ કે સારી રીતભાત, સહનર્ન, નાણિક્કધર્મ, આદોઅવિનાન,
નહેરનુખાકારી, ગારીરિક દેશવતી, સંગીત, ગ્રંધીઝ, અને જીન્ન ગ્રેડથી ઔદ્યોગિક કામ, પ્રાથમિક શાળામાં નિયમિત
રીતે ઝીખવવામાં આવે છે. વળી એ જગ્યાએ કે જુઓશક્તિસભ્યોના આરંભ ત્રીજા ગ્રેડથી કરવામાં આવે છે અને પ્રાથ-
મિક રોટન ૧ થી ૪ ગુર્કીમાં દનિદાસ ઝીખવવામાં આવતો નથી.

ઉપર જનાવેલા અભ્યાસક્રમ ઉપરથી જગ્યાએ કે ફિલિપીનલેન્ડની માનવશાળાને પ્રાથમિક શાળાના અભ્યાસક્રમમાંથી
નવન મરી દેવામાં આવી છે અને અંગ્રેજીનું શિક્ષણ પહેલેથી લખણ કરવામાં આવ્યું છે. એમ કરવાનો હેતુ એ છે કે એક
સામાન્ય ખાસ એ રોડોમાં લખણ કરીને એમનું સંચાલન કરવું અને એમને વધારતું, જેથી ફરીને યુનાઇટેડ રેટરસની સરકારે

તેમને જે સ્વશાસ્ત્ર આપવાનું જાહેર કર્યું છે તે મળેથી તે સારી રીતે ચલાવવાને તેઓ લાયક થઈ શકે. જુદા જુદા પ્રાંતમાં જે જુદી જુદી અધિકૃતિ સ્થાનિક બોલીઓ ચાલે છે તેને ખડી મૂકી જેને અંગ્રેજી ભાષા જે આખી દુનીયામાં વેપારધંધાની ભાષા તરીકે વપરાવા માંડી છે તે પહેલેથી શીખવવામાં આવે તેજ આ હેતુ સિદ્ધ થઈ શકે.

કન્ડુસિનિઝિમેટ અભ્યાસક્રમ

પ્રાંતમાં જેડ		જ્યેડ		સાતમે જેડ	
આરંભ	(૫૦)	આરંભ	(૫૦)	આરંભ	(૫૦)
વાચન	(૨૦૦)	વાચન	(૨૦૦)	વાચન	(૨૦૦)
ભાષા	(૨૦૦)	ભાષા	(૨૦૦)	ભાષા	(૨૦૦)
જોડણી	(૫૦)	જોડણી	(૫૦)	જોડણી	(૫૦)
સ્વશાસ્ત્ર	(૫૦)	સ્વશાસ્ત્ર	(૫૦)	સ્વશાસ્ત્ર	(૫૦)
વાતચીત જેડું અંગ્રેજી ભાષાનું		વાતચીત જેડું અંગ્રેજી ભાષાનું		વાતચીત જેડું અંગ્રેજી ભાષાનું	
માન-અહવાલીઆમાં જે વખત		માન-અહવાલીઆમાં જે વખત		માન, અહવાલીઆમાં જે વખત	
(૪૦), સારી રીતભાત, સહવર્તન,		(૪૦), સારી રીતભાત, સહવર્તન,		(૪૦), સારી રીતભાત અને સહવર્તન	
નાગરિકધર્મ, જાહેરસુખાકારી અને		નાગરિકધર્મ, જાહેરસુખાકારી અને		અહવાલીઆમાં, તથા વખત (૬૦)	
આરોગ્યવિજ્ઞાન, અહવાલીઆમાં તથા		આરોગ્યવિજ્ઞાન-અહવાલીઆમાં તથા			
વખત (૬૦)		વખત (૬૦)			
અભિત	(૨૦૦)	અભિત	(૨૦૦)	અભિત	(૨૦૦)
જોડણ	(૨૦૦)	જોડણ	(૨૦૦)	જાહેરસુખાકારી	(૨૦૦)
લેખન	(૧૦૦)	લેખન	(૧૦૦)	ફિલ્સોફીનો ઇતિહાસ અને ભાષા	
ફોનિક અહવાલીઆમાં એક વખત (૮૦)		ફોનિક-અહવાલીઆમાં એક વખત,		રાજ્યવ્યવસ્થા	
સંગીત	૧૦૦	સંગીત	(૮૦)	ફોનિક ફક્ત છોકરા માટે, અહવાલી-	
				આમાં જે વખત	(૧૬૦)

ઔદ્યોગિક કામ—

છાકરીઓ માટે—સાદી, લાયનીશેલી વગેરે અનાવવાનું કામ, ટોપી અથવા ટોપાલીઓ અનાવવાનું કામ, લેટ્રા અનાવવાનું કામ, લાકડાનું કામ, ફરનિંગર અનાવવાનું કામ, ખાગ્યાતી, અથવા સમદકામ—આવારીઓમાં ચાર વખત (૩૨૦)

છાકરીઓ માટે રૂંધણું કામ, ગૃહવ્યવસ્થા—આવારીઓમાં એક વખત (૮૦), સીવણ—આવારીઓમાં એક વખત (૮૦), ભરત-કામ, કોર ભરવાનું કામ, દોરાનું ગુંથણકામ અથવા સમદકામ—આવારીઓમાં એ વખત (૧૬૦). શારીરિક ફેળવણી (૨૦૦).

ટીપ—સાતથીઘેડના

આપવામાં આવી હોય છે તેજ તેજો પ્રેષિતો વિષય મૂકી દઈ આગળની કે બીજી ઔદ્યોગિક કામ કરે.

દર આવારીએ ફેટલી મિનિટ કામ કરવામાં આવે છે તે કૌંસમાં જ્યુવેલી સંખ્યા ઉપરથી માલમ પડશે. દર આવારીએ વિષયના પાંચ પિરિઅડ સમગ્ર લેવા તેમાં ભા ફેરફાર છે ત્યાં તે ખતાવવામાં આવ્યો છે.

ઉપરના અભ્યાસક્રમ ઉપરથી જણાશે કે સાતમા ક્લેસથી ભૂગોળ તથા સંગીતના વિષયનું શિક્ષણ બંધ કરવામાં આવે છે અને તેને બદલે 'હિસ્ટોરિકલ' થઈ કરવામાં આવે છે; તેમજ ૧ થી ૭ ગ્રેડ મુખીમાં શારીરિકશાસ્ત્ર, ઔદ્યોગવિજ્ઞાન, અને બહેરરુખાધારી સિવાય બીજી વિજ્ઞાન શીખવવામાં આવતું નથી.

ઔદ્યોગિક કામ—

છાકરીઓ માટે—લાકડાનું અથવા રાચરડીનું અનાવવાનું કામ આવારીઓમાં ત્રણ વખત (૨૪૦), આગળની અથવા સમદકામ. (૪૦૦) છાકરીઓ માટે રૂંધણુંકામ અને ગૃહવ્યવસ્થા. (૮૦), માંદાની માવજત, આનાજ અને ખોરાકની પરંપરી (૮૦), સીવણ (૮૦) અને ભરતકામ અથવા કોર ભરવાનું કામ, દોરાનું ગુંથણકામ, સાળનું વળાટ-કામ, અથવા સમદકામ. (૮૦)

શારીરિક ફેળવણી (૨૦૦)

ધંધાદારી શિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ

પાંચમો શ્રેડ		છઠ્ઠો શ્રેડ		સાતમો શ્રેડ	
વાચન	(૨૦૦)	વાચન	(૨૦૦)	વાચન	(૨૦૦)
ભાષા	(૨૦૦)	ભાષા	(૨૦૦)	ભાષા	(૨૦૦)
લેખની	(૫૦)	લેખની	(૫૦)	લેખની	(૫૦)
સ્વરસાન્ધ	(૫૦)	સ્વરસાન્ધ	(૫૦)	સ્વરસાન્ધ	(૫૦)
વાતચીનત્વેયું અંગ્રેજી ભાષાનું		વાતચીનત્વેયું અંગ્રેજી ભાષાનું		કિલિખીનનો પ્રતિહાસ અને રાત્રી-વ્યવસ્થા (૧૦૦)	
જ્ઞાન-અધ્યાત્મિકતામાં એ વખત (૪૦), સારી રીતભાત, સફવતન, નાગરિકધર્મ, આરોગ્યવિજ્ઞાન, કન-દેરગુણાકારી-અધ્યાત્મિકતામાં ત્રણ વખત (૬૦)		જ્ઞાન-અધ્યાત્મિકતામાં એ વખત (૪૦), સારી રીતભાત, સફવતન, નાગરિકધર્મ, આરોગ્યવિજ્ઞાન, કન-દેરગુણાકારી-અધ્યાત્મિકતામાં ત્રણ વખત (૬૦)		ગણિત-અધ્યાત્મિકતામાં એ વખત (૨૬૦)	
મળિન પ્રાંઠગ મુનાદી કામ, ગાયકા બુલારી કામ (૪૦૦)		પ્રાંઠગ અધ્યાત્મિકતામાં ત્રણ વખત (૨૪૦)		રોષિય અધ્યાત્મિકતામાં એ વખત (૧૬૦)	
		મુતારી કામ અથવા બુલારી કામ (૬૦૦)		અડસદો કચ્ચાનું કામ-અધ્યાત્મિકતામાં એક વખત (૮૦)	

ઉપરના કોશ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે ધંધાદારી શિક્ષણનો અડધો વખત પ્રાંઠગ અને મુતારી અથવા બુલારી કામ માટે રાખવામાં આવ્યો છે. સામાન્ય અભ્યાસક્રમની નાકક બાકીનો અડધો વખત અંગ્રેજી અને ગણિતને માટે રાખ્યો છે.

દર અધ્યાત્મિક દેહી મિનિટ કામ કરવામાં આવે છે તે દૈનિકમાં મુદેશી સંખ્યા ઉપરથી માલગ પડશે. દર અધ્યાત્મિક વિષયના પાંચ પિરિયડ સમગ્ર દેવા. તેમાં ન્યાં દેશકાર છે ત્યાં તે બતાવવામાં આવ્યો છે.

ખેતીના અભ્યાસક્રમ

પાંચમો ગ્રેડ		છઠ્ઠો ગ્રેડ		સાતમો ગ્રેડ	
વાચન	(૨૦૦)	વાચન	(૨૦૦)	વાચન	(૨૦૦)
ભાષા	(૨૦૦)	ભાષા	(૨૦૦)	ભાષા	(૨૦૦)
નોંડણી	(૫૦)	નોંડણી	(૫૦)	નોંડણી	(૫૦)
સ્વરશાસ્ત્ર	(૫૦)	સ્વરશાસ્ત્ર	(૫૦)	સ્વરશાસ્ત્ર	(૫૦)
વાતચીતજ્ઞેયું અંગ્રેજી		વાતચીતજ્ઞેયું અંગ્રેજી		વાતચીતજ્ઞેયું અંગ્રેજી	
ભાષાનું ગાન—અડવાડીઆમાં બે		ભાષાનું ગાન—અડવાડીઆમાં બે		ભાષાનું ગાન—અડવાડીઆમાં બે	
વખત (૧૬૦), સારી રીતભાત, સહ-		વખત (૬૦), સારી રીતભાત, સહ-		વખત (૬૦), સારી રીતભાત, સહ-	
સહવર્તન, નાગરિકધર્મ, આરોગ્ય-		વર્તન, આરોગ્ય વિજ્ઞાન, જાહેર-		વર્તન, આરોગ્ય વિજ્ઞાન, જાહેર-	
વિજ્ઞાન, જાહેરસુખાકારી— અડ-		સુખાકારી— અડવાડીઆમાં ત્રણ		સુખાકારી— અડવાડીઆમાં ત્રણ	
વાડીઆમાં ત્રણ વખત (૬૦)		વખત (૬૦)		વખત (૫૦)	
ગણિત		ગણિત		ગણિત	
કૃષિશાસ્ત્ર		કૃષિશાસ્ત્ર		કૃષિશાસ્ત્ર	
ખેતીનું કામ (ઓછામાં ઓછાં		ખેતીનું કામ (ઓછામાં ઓછાં		ખેતીનું કામ (ઓછામાં ઓછાં	
ઓછા ૬૦૦)		(૬૦૦)		(૨૦૦)	
ફોઈગ, સુતારી કામ, હુલારી કામ,		ફોઈગ, સુતારી કામ, હુલારી કામ,		ફોઈગ, સુતારી કામ, હુલારી કામ,	
પરસાદ આવે ત્યારે અથવા ન્યારે જરૂર		પરસાદ આવે ત્યારે અથવા ન્યારે જરૂર		પરસાદ આવે ત્યારે અથવા ન્યારે જરૂર	
પડે ત્યારે ઓજાર દુરસ્ત કરવાનું કામ.		પડે ત્યારે ઓજાર દુરસ્ત કરવાનું કામ.		પડે ત્યારે ઓજાર દુરસ્ત કરવાનું કામ.	

દર અડવાડીએ ફેટલી મિનિટ કામ કરવામાં આવે છે તે કૌંસમાં મૂકેલી સંખ્યા ઉપરથી માલમ પડશે. દર અડવાડીએ વિષયના પાંચ પિરિયડ સમજી લેવા. તેમાં ન્યાં ફેરફાર છે ત્યાં તે અતાવવામાં આવ્યો છે.

ઉપરના કોષા ઉપરથી જણાશે કે ખેતીને લગતા અભ્યાસક્રમમાં અડધો વખત કૃષિશાસ્ત્ર અને ખેતીશાસ્ત્રને માટે રાખવામાં આવ્યો છે. સામાન્ય અભ્યાસક્રમ મુજબ બાકીનો અડધો વખત અંગ્રેજી અને ગણિત માટે રાખવામાં આવ્યો છે.

રીતે આપણા વાચનમાં અમુક શબ્દસમૂહ પછી વિરામ આવે છે તેથી જો આપણે અમુક વખતમાં વધારે શબ્દસમૂહ જોઈ શકીએ તો આપણા વાચનની ઝડપ વધે છે. આ પ્રમાણે દરેક વ્યક્તિની વાચનશક્તિનો આધાર તેની નેત્રક્રિયાની વારંવાર થતી દિલ્લચાલ અને તેની સાથે થતા ઉચ્ચાર-સ્થાનના ઉપયોગ ઉપરજ છે એ હવે સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. એકજ ધોરણમાં વિદ્યાર્થીની વાચનશક્તિમાં જે તફાવત માલમ પડે છે તેનું કારણ ઉપર બતાવ્યું તે છે. એ બાબત ધ્યાનમાં રાખવાથી શિક્ષક વિદ્યાર્થીના વાચનના વેગમાં વધારો કરી શકશે.

વાચનમાં ત્રીજી બાબત અર્થગ્રહણની છે. વિદ્યાર્થી સરળતાથી વાંચી શકે, તે ઝડપથી બોલી શકે, પણ વાંચેલી બાબતનો જે અર્થ હોય છે તે જો તેના સમજવામાં આવે નહિ તો વાચનનો હેતુ ક્ષણભૂત થતો નથી. અન્ય મનુષ્યના વિચાર લેખી ચિહ્નદ્વારા સમજવા એ વાચનનો ઉદ્દેશ છે. આ દૃષ્ટિથી જોતાં એમ જણાય છે કે બાળકનામાં વાચનની સરળતા આવ્યા પછી તેનો અર્થ તેઓ ગ્રહણ કરે તે ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. જો કામ એકી સાથે કરવાથી વિદ્યાર્થીને વધારે તરદી પડે છે અને તેથી વાચન 'ખામીવાળું' માલમ પડે છે.

વાચન એ ખાસ અર્થગ્રહણ માટે છે તે વાત ધ્યાનમાં રાખીએ તો પ્રશ્ન એ છે કે વિદ્યાર્થીઓ બ્યારે બોલીને વાંચે છે ત્યારે તેઓ તેનો ભાવાર્થ ઝટ સમજી શકે છે કે બ્યારે તેઓ મનમાં વાંચે છે ત્યારે. વિદ્યાર્થી મોટે બોલીને વાંચે છે ત્યારે તેનું ધ્યાન ખાસ જાણેલાં ચિહ્નો ઉકેલવા તરફ અને તે બોલવા તરફ હોય છે; પણ બ્યારે તે મનમાં વાંચે છે ત્યારે તે તેનું તાત્પર્ય સમજવાને પ્રયત્ન કરે છે. આ ઉપરથી એ જણાય છે કે જો બાળકને થોડો વખત પાઠ મનમાં વાંચવા દઈએ તો તેઓ તેનો ભાવાર્થ વધારે જલદીથી સમજી શકશે; કારણ કે તેનું ધ્યાન તે એકજ બાબત પર લાગેલું હોય છે. આ કારણને લીધે શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ મનમાં વાંચે અને તે ઝટ સમજે તેને માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ. મોટી ઉંમરના માણસો લગભગ યશુ* મનમાંજ વાંચી તેનો અર્થ ગ્રહણ કરે છે. સંસારવહેવારમાં પણ તે હેતુને અનુસરીનેજ અમુક બાબત વાંચવામાં આવે છે, તેથી વિવાર્યાનિ પણ શાળામાં મનમાં વાંચવાની અને તેનો અર્થ જલદી ગ્રહણ કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. * ધણી વખત વિદ્યાર્થીઓ કડકડાટ

* આ વિષયની વિશેષ સૂચના માટે જુઓ શાળાપત્ર સને ૧૯૨૮, ૫૪, ૧૩૧, ૧૫૮, ૨૩૪.

વાંચી જાય છે પણ તેનો ભાવાર્થ સમજતા નથી તેનું આજ કારણ છે.

જે શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ મનમા શાન વાચન કરે તો કંઈ ખાખત તેમણે ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ તે ખાખત હવે જોઈએ. કોઈપણ પુસ્તક કે પાઠનું વાચન શરૂ કરતાં પહેલાં વાચકે વિચાર કરવો જોઈએ કે તે શા માટે વાંચે છે. કોઈ વિષયની માહિતી નેને મેળવવાની છે કે આનંદની ખાતર સાહિત્યની દૃષ્ટિથી તે જે ખાખતો વાચે છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ તેના મગજમાં હોવો જોઈએ. વાચનનો હેતુ જ્ઞાન કે આનંદ, ગમે તે હોય, પણ તે વાંચવાનો વિશેષ ઉદ્દેશ શો છે તે વાચનારની ધ્યાન બદલાર હોવો જોઈએ નહિ; કારણ કે જે વાચનનો હેતુ સ્પષ્ટ હોય છે તો તેના ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામા આવે છે અને તે તેને ઝટ યાદી રહી શકે છે. શિક્ષકે વિદ્યાર્થીની આગળ પાઠનો હેતુ સ્પષ્ટ કરવો જોઈએ અથવા જે તેઓ કોઈ પુસ્તક વાંચતા હોય તો તેઓ તે શા માટે વાંચે છે તે ખાખતની હુંફી સમજણ તેમને આપવી જોઈએ. આવી રીતે તેમનું મન તૈયાર હોવાથી તેઓ તેની મતલબ જલદીથી ગ્રહણ કરી શકશે અને પાઠ પણ રાખી શકશે. કોઈ દિવસ વાચનનો હેતુ સ્પષ્ટ સમજાવ્યા મિવાય વિદ્યાર્થી પાસે વંચાવનું નહિ.

ખીજ ખાખત એ છે કે જે આપણે આખું પુસ્તક કે પાઠ વાંચી જઈએ પણ જે તેના મુખ્ય મુદ્દો શો છે તે સમજીએ નહિ તો આપણું વાચન નકામું છે. લેખકને તેના પુસ્તકમા અમુક મુખ્ય વિચાર સમજાવવાનો ઉદ્દેશ હોય છે અને તે જે આપણે ગ્રહણ ન કરીએ તો વાંચવાની મહેનત નકામી જાય છે. ઘણી વખત આપણે આખી ચોપડી વાંચી જઈએ છીએ તેમજ ભાષણ સાંભળીએ છીએ પણ જ્યારે તેની મતલબ પૂછવામાં આવે છે ત્યારે ગમે તેવો ઉડાઉ જવાબ આપીએ છીએ. આનું મુખ્ય કારણ એ છે કે વાંચતી વખત તેમાં પ્રધાન ખાખત શી છે તે ઉપર આપણે લક્ષ આપતા નથી. માટે વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં જે વિષય વાંચે તે ઉપરથી તેમની પાસે મુખ્ય મુદ્દાના વિચાર શોધાવવા જોઈએ અને તેના અખતર શિક્ષકે વર્ગમાં કરવા જોઈએ.

આ મુદ્દાને લગતી ત્રીજી ખાખત એ છે કે વાચનના વિષયમાં અગત્યની વિગતોનો ભેદ સમજવાની વિદ્યાર્થીનામા શક્તિ હોવી જોઈએ. આખા પુસ્તકમાં કે પાઠમા બધી દૃષ્ટીકત એક સરખી રીતે ઉપયોગી હોતી નથી; તેમાં જે કોઈ મુખ્ય વિચાર હોય છે તેને સ્પષ્ટ કરવાને માટે દૃષ્ટાંત, દલીલો અને ખીજ અનેક વિગતોની ગુંથણ લેખકે તેમા કચેલી હોય છે.

વળી પુસ્તકની બધી દફતર કે વિગતો આપણે યાદ રાખવાની જરૂર નથી કરણ કે મન ઉપર નકામો બોલો નાખવાથી તે ખીન્નું ઉપયોગી વિચાર કરવાનું કામ કરી શકશે નહિ, તેથી જે નિરૂપયોગી વિગતો હોય તે બૂલી જવાની જરૂર છે; પણ જે મુખ્ય બાબત હોય તેજ લક્ષમાં રાખવી જોઈએ. આ ઉદ્દેશને અનુસરીને વિદ્યાર્થીઓ જેમ જેમ વાંચના વ્યય તેમ તેમ તેઓને તેમાંથી અમુક ઉપયોગી વિચાર પૃથક્કરણ કરી શોધી કાઢવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. તેને લીધે આખા પુસ્તક કે પાડોના સાર તે ગ્રંથ કરી શકશે. કા. પા. ઉપર શિક્ષક જે નોંધ લખે છે તેનો પણ આજ હેતુ છે. કુંકામાં વિદ્યાર્થીઓ બ્યારે વાંચે ત્યારે તેમને અગત્યની અને ખીન અગત્યની દફતરનો ભેદ પારખવાની ટેવ પાડવી જોઈએ.

વાચનમાં ચોથી બાબત એ છે કે વિદ્યાર્થી જે જે દફતર વાંચે તેમાંથી ઉપર જણાવ્યા મુજબ અગત્યની બાબત તારવવાની તેને ટેવ પડવી જોઈએ તેની સાથે જુદા જુદા વિચાર તથા બીજી માહિતીની ગ્રંથના લેખકે કેવી રીતે કરી છે તેનો વિચાર તેણે કરવો જોઈએ, કોઈપણ પુસ્તકમાં અમુક વિચારની ચુંચળી માલમ પડે છે. તેમાં વિચારનો ક્રમ હોય છે અને દફતરનું વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવેલી હોય છે. જે આ બાબત ધ્યાનમાં રાખી વિદ્યાર્થીઓને વાચવાનું શીખવવામાં આવે તો જરૂર તેમને વિશેષ લાભ થવાનો મંલવ છે. વિચારનો સંબંધ કેવા પ્રકારનો ગોઠવેલો છે, વારંવાર તેમાં પુનરકિત થાય છે કે કેમ, લેખકને જે કંઈ કહેવાનું છે તે સ્પષ્ટ રીતે કહેવામાં આવ્યું છે કે કેમ, દર્શિતો સંચાટ છે કે કેમ વગેરે બાબતોનો વિચાર કરવાથી તેનો લાભાર્થ સારી રીતે સમજાય છે.

આત્મારમુધી આપણે કેવી રીતે વિષય સમજવો જોઈએ તેની વાત કરી પણ તેની સાથે વાચકના વિચાર અને ગુણનાશક્તિ ઉપર તેની કેવી અસર થાય છે અથવા થવી જોઈએ તે મુદ્દાનું વિવેચન કર્યું નથી. કોઈપણ બાબત વાંચવી એટલે અન્ય મનુષ્યના વિચાર કે લાગણી આપણે ગ્રંથ કરીએ છીએ તે બાબત આગળ જણાવી છે. પણ વાંચેલી દફતરનું સમજવાને માટે દર્શનાં વાચકના મનની તે પ્રત્યે પ્રતિક્રિયાની જરૂર છે. જે કંઈ કહેવામાં આવે કે વાંચવામાં આવે તેને ગળી જવામાં આવે તો તેથી વિચારશક્તિનો વિકાસ થતો નથી. કેવી દરિયા અમુક બાબત કહેવામાં આવી છે કે અમુક વિચાર જણાવવામાં આવ્યો છે તેનો જ્ઞાનરમુધી આપણે વિવેક ન કરીએ ત્યાંમુધી આપણું વાચન ફળદાયી નીવડતું નથી. વાચનની સામે વિચાર અવગ્ય થવો

લેઈએ. જેમ ચાચા વગરનો ખોરાક જરાજર પચી શકતો નથી તેમ મનન વગરનું વાચન ઉપયોગી થતું નથી, તેથી આપણે હંમેશાં વાચ્યા પછી તેના સાગસાર વિશે વિચાર કરવો લેઈએ. આપણા અનુભવ કે જ્ઞાનની દૃષ્ટિથી તેની તુલના કરી લેઈએ, અને પછી તેનો સ્વીકાર કે ત્યાગ કરવો લેઈએ, પણ ત્યાંમુઘી આપણા જ્ઞાન કે અનુભવની પ્રતિક્રિયા વાચેલી બાબત પરત્વે થતી નથી ત્યાંમુઘી તે બાબત આપણે જગજગ મમજતા નથી અને તેથી વિચારંગનિન્યો પણ વિકાસ થતો નથી.

દરેક વ્યક્તિનું માનસ ભુદ્ધ હોય છે. જેવા તેના અનુભવ, અવગોચર, વાચન અને વિચાર તે પ્રમાણે તેનું દૃષ્ટિબિંદુ પ્રગમ્ય છે. આવી રીતે દરેક વાચક તેનું જે વ્યક્તિત્વ હોય તેને અનુસરીને તે બીજાના વિચારની તુલના કરે છે. તેમાં તેના ગમદ્વેષની અમર માલમ પડ છે અને તેની સાથે તેનું વ્યક્તિત્વ પણ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે આ ઉપરથી હવે ચોક્કસ જણાય છે કે બીજાના વિચાર સમજવાને માટે આપણે પોતે તેનો વિચાર કરવો લેઈએ અને તે વિચાર કેટલે દુર્બળે ખસે છે તેની તુલના આપણે નિષ્પક્ષપાત રીતે કરવી લેઈએ. આપણા ગમદ્વેષનો રંગ તેના ઉપર ન લાગે તેને માટે કાળજી રાખવી લેઈએ આવી રીતે વાચેલી બાબતનો નિર્ણય કરવામાં આપણુ વ્યક્તિત્વ જણાઈ આવે છે અને તેને લીધેજ વ્યક્તિના મત ભુદ્ધ ભુદ્ધ માલમ પડે છે જેનું વાચનારનું માનસ તે પ્રમાણે તે અર્થ ગ્રહણ કરે છે. જ્યારે નિષ્પક્ષપાતથી અમુક વિચાર ખસે છે કે ખેડો છે એવો વિવેક કરી મન જાકે કરવામાં આવે છે ત્યાં તેને આપણે વિચારનું સ્વાતંત્ર્ય કોટીએ છીએ. જે કે દરેક મનુષ્યનું વ્યક્તિત્વ ભુદ્ધ હોય છે તોપણ તે ઉપરથી મગજમાં આવે તેમ ગમદ્વેષથી અભિપ્રાય બાંધવો તે સ્વતંત્ર વિચારણા નથી આવી રીતે સ્વતંત્ર મનનથીજ આપણો મનોવિકાસ થાય છે અને આપણુ વ્યક્તિત્વ ખીંચે છે.

વાચનમાં એક અગત્યની બાબત એ છે કે જે કંઈ વાચ્યું હોય તેનો ઉપયોગ-પહેવાર અમલ થાય તોજ તેથી વાચનારને લાભ થાય છે. જે વિચાર કેવળ માનસ-પ્રદેશમાં-મગજમાં પડી રહે છે તે સ્પષ્ટ થતો નથી તેમજ ફળદાયી નીવડતો નથી માટે ગિદ્ધક કોઈ બાબત ફક્ત ઓડેથી કદી જઈનેજ સંતોષ પામે તો તેની જાપ વિદ્યાર્થીના મનમાં ઘણી અસ્પષ્ટ રહે છે; પણ જે તેજ બાબત વિદ્યાર્થી પામે બોધાવવામાં આવે તો તે સ્પષ્ટ થાય છે અને વળી જો-તે સ્વેદમાં-સખાવતીમાં આવે તો તેનો સ્વરૂપ-વિશેષ-દૃઢ-શાલ્ય છે તેનો નિયંત્રેન સ્વનુસંગી વિદ્યાર્થીઓ જે કંઈ

વાંચે તેની મતલબ તેમની પાસે બોલાવવાથી જોઈએ અને તેનો સાર નિબંધરૂપે તેની પામે લખાવવો જોઈએ. આવી રીતે નવીન વિચાર દર અને સચોટ ચવાથી વિદ્યાર્થીનું વિચારભંડોળ સારી રીતે વધતું જાય છે.

વાચન એ કળા છે તે હવે આપણને સમજાશે. તેને માટે અભ્યાસની જરૂર છે. હાલના જમાનામાં વાંચવાનું પારાવાર છે તેથી શું વાંચવું તેની પસંદગી ક્યાં પછી કેવી રીતે વાંચવું તે માટે જે ઉપર જણાવેલી પદ્ધતિ મદદ કરવામાં આવશે તો થોડા વાચનથી અવશ્ય થયો લાભ થશે. જે થોડું પણ મંજીન વાચન હોય તો તે જીવનમાં ઉતારી શકાય છે, એટલે તે કળાથી નીવડે છે. આપણે તો જે પુસ્તક ઉત્તમ પ્રકારનાં હોય તેનું પરિશીલન કરવું જોઈએ, એટલે તેનું વાચન વારંવાર કરવું જોઈએ. ખાસ જે ઉપયોગી પુસ્તક હોય તેને એક જ વાર વાંચવાની જરૂર છે. વાર્તાઓ, છાપા, ચોપાનીઆં વગેરે જેમાં પિછપેણુ હોય છે તેમજ સહેલી આમતો હોય છે તે ઉપરથી વાંચવાથી કાયદો ચાલ છે, એટલે તેમાંની કેટલીક આખર વાંચતી વખતે મૂકી દેવી જોઈએ કે જેથી મગજ ઉપર નકામો બોલો પડે નહિ. આ પ્રમાણે પુસ્તકના વાચનમાં વિવેક કરવાની જરૂર છે.

ગુજરાતનાં પ્રાચીન સ્થળ

(૨)

‘ગુજરાત’ દેશની પરિસ્થિતિ વિશે તેમજ લોક, આનર્ત અને સૌરાષ્ટ્ર એ વિભાગો વિશે હુંક વિવેચન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. હાલ ગુજરાતમાં કેટલાક ગામો અથવા સહેરા જે નામથી ઓળખાય છે તે નામથી ઓળખાતાં નહતાં; એમનાં નામ એ સમયમાં ફેરું નથી. એટલા માટે એ સહેરા કે ગામોનો ઇતિહાસ હુંકમાં જણાવો લાગણી આપા છે.

પણ વાંચેલી પદ્ધતિ (અમદાવાદ) અને કર્જવતી—હાલનું અમદાવાદ પ્રતિક્રિયાની જરૂર નથી. જેણે વતી નગર પસેલાં હતા તે સ્થાનમાં ગળી જવામાં આવે તો તેથી ને કલ્પવતી નગર પસેલાં હતા તે સ્થાનમાં દષ્ટિથી અમુક આખર કહેવામાં બે સુસહમાન લેખકોએ વેસાવસ તરીકે આપ્યો છે તેનો જ્ઞાનુક્રી આપ હાલમાં અમદાવાદ પાસેજ છે અને વાચન કળાથી નીવડતું નથી. વાચ છે. કલ્પરાજના સમયમાં (ઇ.સ. ૧૧૦૦) સતી નીચે હતું. કલ્પ તે તેમની પત્ની

છતી લીધું. આ ગામ છત્વા પછી તેને ત્યાં કોઈ દેવી તરફથી સારા આજ્ઞાવોદ મળ્યા અને તેથી તેના માનમાં કર્ણરાજને તે દેવી માટે એક દહેડું બંધાવ્યું અને સાથે સાથે જ્યન્તિ દેવીનું અને કર્ણેશ્વર મહાદેવનું, એમ બીજાં બે દહેડાં બંધાવ્યાં. આ કર્ણવતી નગરી જે રથળે વસાવવામાં આવી હતી તે રથળ પણ હાલ અમદાવાદના વિસ્તારમાં આવી ગય છે.

કર્ણવતી નગરી થોડા વખતમાં જૈનધર્મનું કેન્દ્રસ્થાન બન્યું. અગ્નિ-નેમિત્તે ત્યાં એક દહેડું બંધવામાં આવ્યું. પ્રખ્યાત જૈન મુનિ દેવસુરિ આ રથળમાં રહેતા હતા અને લોકોને બોધ આપતા હતા. દેવચંદ્રાચાર્ય જૈન મુનિના સમગ્રવવાથી ત્યારે હેમચંદ્રનાં માતાપિતાએ તેને જૈન લિપ્તુ યવાની રાજ આપી ત્યારે દેવચંદ્રાચાર્ય હેમચંદ્રને આ રથળમાં વિદ્યાભ્યાસ કરાવતા હતા, જૈન લોકોનું જે રાજનગર તેજ કર્ણવતી અથવા અમદાવાદ. આ રથળ જૈનધર્મનું મુખ્ય રથળ હતું એટલુંજ નહિ પણ કર્ણરાજ પણ થોડા વખત અહીં રહ્યા હતા.

હર્ષપુર (હરસોલ)—અમદાવાદ જિલ્લાના પ્રાચીન તાલુકાનું જે હરસોલ છે તે પહેલાનું હર્ષપુરજ છે એમ ખાતરીથી મનાય છે. અને હાલનું જે કપ-ડવંજ છે તે હર્ષપુરનો પેટા ભાગ હોવા જોઈએ. હરસોલ એ હર્ષપુરનો અપભ્રંશ છે. પહેલાં આ એક શહેર હોતું જોઈએ કારણ કે આસપાસ ખડેરા જોવામાં આવે છે. એ ગામની પૂર્વમાં એક શુરજ છે તેમાં આરબી લિપિમાં ૧૫૬૬ની સાલ નાખેલી છે. એટલે એ ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે ૧૬ મા મેકા મુઘી તે શહેર જાણીતું હશે.

કર્પટવાણિજ્ય (કપડવંજ)—અદાલતપર્ક મુબતુંગની આપેલી કપડવંજની ઇ.સ. ૮૬૭ ની સનદમાં લખેલા ૮૪ ગામના સમૂહના પેટા વિભાગનું એ મુખ્ય ગામ હતું એમ જણાવવામાં આવેલું છે; અને હાલમાં જે તામ્રપત્રો મળી આવ્યાં છે તે ઉપરથી એમ ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય છે કે કર્પટવાણિજ્ય અને કપડવંજ એ એકજ રથળનાં નામ છે. કપડવંજમાં કેટલાંક ઘરો, ૮૦૦ વરસનાં જુનાં છે. શહેરની દિવાલો પામે એવી પણ પ્રાચીન કોઈ શહેરનાં ખડેરા જોવામાં આવે છે.

કપડવંજની ખાસ અગત્ય એ છે કે મધ્યદિશાથી પશ્ચિમ તરફના વેપારમાર્ગમાં તે આવેલું છે, અને ૯ મા સંક્રમાં તેની અગત્ય એ માર્ગને લીધે હતી. મોઢાંથી વંચના સમયમાં સિદરાજ જેસિહે તેને દિશાના રૂપમાં દેશી નાખ્યું હતું, અને ત્યાં લશ્કર અને ગામનાં માણસો

માટે પીવાનું પાણી પુર પાડવા તળાવ પણ બાંધ્યું હતું. મોલંદી રાજ્યની દક્ષિણ મીમાના ગઢ તરીકે ઇ.સ. ૧૦ માં અને ૧૩ માં સૈકામાં તે ઘણું અગત્યનું મથક થઈ પડ્યું હતું.

ગોદ્રોહક (ગોધરા)—શિખાદિત્ય પાંચમા (ગુ. સં. ૪૪૧, ઇ.સ. ૭૬૦) ના તામ્રલેખમાં ગોધરા વિષે ઉલ્લેખ છે અને એમાં એમ જણાવેલું છે કે આ રથજે રાજની છાવણી હતી અને ત્યાં આ સનંદ લખી આપવામાં આવી છે. ગોદ્રોહક એટલે ગાયોને પાણી પીવા માટેનું સરોવર. ગોધરામાં હાલમાં પણ ત્યાં એક મોટું તળાવ છે.

અણહિલપારણીથી આ અથળ દૂર આવેલું હોવાથી વલ્લભી રાજ્યની પડતી પછી ત્યાં કોઈ અધિકારી નાનું રાજ્ય ચાલતું હતું. કુમારપાળેની મંત્રી તેજપાળ ત્યારે ભરચના રાજા સામે ચડાઈ લઈ જતો હતો તે વખતે ગોદ્રોહકના કોઈ રાજાએ તેને દગો દીધો હતો.

શિવમાગપુર (શિવરાજપુર)—ધ્રુવસેન ત્રીજાની સનંદમાં (ગુ. સં. ૩૩૪) તેમજ ખરગદ બીજાની સનંદમાં (ગુ. સં. ૩૩૭) આ અથળ દિગ્વિજયના મુખ્ય ગઢ તરીકે જણાવેલું છે. તે કપૂડવંશની પામે છે. હાલનું શિવપુર તે પહેલાનું ગિવલાનપુર છે એમ ઉપરના બેબો ઉપરથી માન્ય પડી આવે છે, અને તે ગોધરાથી પૂર્વમાં પાંચ માઇલ દૂર આવેલું છે.

દધિચિપુર (દાહોદ)—દાહોદનું પ્રાચીન પૌરાણિક નામ દધિચિપુર છે; અને કથા પ્રમાણે દધિચિ ઋષિએ અહીં મોટી તપશ્ચર્યા કરી હતી જે દેવોને લાલકાગ્નિ થઈ પડી હતી. દધિમતી નદી ઉપર આ ગઢેર આવેલું છે, અને એ નદીનું દધિમતી નામ પણ ઋષિના નામ ઉપરથી પડ્યું છે. તેમજ દુધેશ્વર મહાદેવ પણ છે તે ઋષિના નામ ઉપરથી છે એમ માન્ય પડે છે. કથા પ્રમાણે તે ગઢેર એટલું પ્રાચીન હશે કે તેમ ને ગંડાબળેલું છે પણ ઇ.સ. ૧૦૦૦ વર્ષનું તો તે બુનું છે. ત્યાં અજ તળાવ છે તે સિદ્ધરાજ કોંસિહનું બંધાવેલું છે. ૧૩ માં સૈકામાં ખારીઆ રેજીપુતો ત્યાં આવી વસ્યા હતા.

કાશાદ્રહ (કાસંદ્રા)—અમદાવાદની દક્ષિણે ૨૫ માઇલ ઉપર જે કાસંદ્રા છે તેજ કાશાદ્રહ સિદ્ધંતલટના ખગ પુત્ર સિંધવને ત્યારે મુંઝે માલવામાંથી હાંકી કાઢ્યો ત્યારે સિંધવ કાશાદ્રહમાં આવી રહ્યો હતો એમ મેરુતંગ જણાવે છે. કેળીટકનો ગજા તૈલપ જેણે મુઝને મારી નાખ્યો હતો તે ત્યારે ઇ.સ. ૯૦૭ માં મરી મયો તે વખતે કાસંદ્રા કોઈ નાના રાજ્યની રાજધાની હશે એમ અનુમાન થાય છે; અને એટલે એટલે એકા

જેવું મોટું શહેર બહુજ પામે દોવાથી તે ગર્થ દિશ્માવધારે પ્રખ્યાત થયું નહિ હોય એમ માલમ પડે છે.

સ્વેટક—વેત્રવતી નદી ઉપર પ્રાચીન કાળમા વમેલુ ખેટક તેજ દાલનું ખેડા તે વાતર ઉપર આવેલુ છે, હુ-એન-માગ તેને ‘કેચ્’ કહેતો. ૯ મા મૈકાના વેખોમા ને શહેર ખેટક નરીજ જણાવેલુ છે, ધર્મેન ળીજની ગુ સ. ૨૫૨, અને ૨૭૦ ની સનંદમા ‘ખેટક’ નામથી એ શહેરનો ઉલ્લખ કરવામા આવ્યો છે. ધર્મેન, ચોધાની સનંદમા પણ તેજ નામ જણાવેલુ છે. ખેટક, નિવસાનું મુખ્ય ગ્રથજ હતુ. કેટલીક વખત તેને મઠજાનજલાસમુદ્ધના મુખ્ય મથક તુરીકે પણ જણાવેલુ છે. એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, તે ઘણું અગત્યનું મથક હતું, તેમજ એ નામનો, એક મોટો રાજ્યવહીવટને અંગે પાડેલા રાજકીય નિભાગ હતો. હુ-એન-સાગના કહેવા પ્રમાણે એ વિભાગનો વિસ્તાર ૬૦૦ માઇલમા હતો. કનિગલામના કહેવા પ્રમાણે એ વિભાગની સરહદ વધાને પશ્ચિમે મામરમતી નદી સુધી, ઇરાન-મા માલીના વાક સુધી, અને દક્ષિણ વડોદરા સુધી ગર્થ હતો. વસબી ગજ્જાના અમલ દર્મિયાન તેમજ પછીથી ગાંધીદોના સમયમા પણ તે એક મોટા વહીવટી વિભાગનું મુખ્ય ગ્રથજ હતુ. ઇ.સ. ૯૭૫ ના અર-મામા ગાંધીદોની પછી થર્થ ત્યારપછી ૧૦૦ વરસ પછી મોલકી ગજ્જા એના કમજમા તે આવ્યુ. કર્ણુ પહેલાની (ઇ.સ. ૧૦૬૪-૧૦૯૪) અને સિદ્ધગજની મતા છેક ડંભાઈ સુધી હતી. પુરાણોમા ખેટકનું નામ ચક્રવતી હતુ અને ત્યાના રાજાને પાડવોએ હરાવ્યો હતો.

ધગ્ગંડની કેટલીક નવીન શાળાઓ

વર્મવિથર્ની શાળા.—

ઈ.સ. ૧૯૨૫-૨૬ મા આ શાળા આધનામા આવી હતી. તેમા વાલુક આધવાળા છોકગએને દાખલ કરવામા આવે, છે તેમા છોકરા અને છોકરીઓ મળાને ૨૪૦ વિદ્યાર્થી છે. તેમને એ વિભાગમા વહેચી દેવામા આવ્યા છે જેઓ શરીર ખેડખાપણવાળા હોય, તેઓનો એક વિભાગ છે, અને બીજા વિભાગમા નમણી મગજશક્તિવાળા બાળકોને ગણવામા આવ્યા છે. શહેરના ઉંચા વત્તાવાળી જગા ઉપર આ શાળા આધવામા આવી છે અને આગળ પાછળ કબીનનો કિનારો કૃષ્ણ એકર

જેટલો રાખવામાં આવ્યો છે. શાળામાં વર્ગના સાત ઓરડા છે અને દરેક ખાતાને લગતો એક હસ્તકિલોગનો ખાસ અલાયદો ખંડ પણ છે, આ દરેક ઓરડાનાં બારણાં દક્ષિણ દિશાએ આવેલાં છે. એક ઓરડા આગળની પડશાળમાં યર્ધને બીજા ઓરડામાં જઈ શકાય છે. આ ખુલ્લી પડશાળ ઉપર કાચ જરી દેવામાં આવ્યા છે. દરેક ઓરડાના બારણે તેમજ પડશાળમાં પડદા રાખેલા હોય છે અને ન્યારે સખત ટાઢ કે વરસાદ હોય ત્યારે તે પડદા નીચે પાડી શકાય છે. દરેક ખાતાના છોકરા અને છોકરીઓને જવા માટે લુદાં લુદાં બારણાં રાખેલાં છે. શાળાના મકાન પાછળ વહીવટી વિભાગ માટે બીજું અલગ મકાન છે. તેમાં દાકતરી તપાસ, અને માંદાની સારવાર માટે ઓરડી રાખવામાં આવી છે, તેમજ શિક્ષકો માટે અને ખાવાપીવા માટેના પણ લુદાં ઓરડાઓ છે. વાઢકાપનાં ઓન્નરો અને સાહિત્યો એક ખાસ લુદાં વિભાગમાં રાખવામાં આવ્યાં હોય છે.

નહાવાની ઓરડીમાં બેઈએ તેવા પ્રમાણમાં ગરમ અને ટાઢું પાણી મળે તેવા કુવારા રાખેલા છે, તેથી જેવું ગરમ પાણી બેઈએ તેવું ત્યાં મળી શકે છે. કેડ સુધી નહાવાના કુંડ તેમજ કુવારાની ધારથી નહાવાની પણ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. તેમાં છોકરાઓ દરરોજ નહાય છે. ત્યાં વિજળાથી સાદો પણ પુષ્ટિકારક ખોરાક રાંધવામાં આવે છે. શાળાના લુદાં લુદાં ખંડની હવા ગરમ રાખવા માટે ભીંતની અંદર વ્યવસ્થા કરેલી હોય છે. તે ગોડવળીને લીધે ભીંતમાંથી તેમજ ઉપરની છતમાંથી ગરમી ઓરડામાં એક સરખી રીતે આવી શકે છે. રમતગમત માટે ત્રણ મેદાનો છે: (૧) વર્ગના ઓરડાની સામે પથર જડેલી જમીન, (૨) લીલા ઘાસવાળા જમીન, (૩) બાગ્યાની માટે એક બાગ. શાળાનો આગળનો કે પાછળનો બાગ ગમે ત્યારે એકદમ ખુલ્લો મુફી શકાય એમ છે. શાળામાં છોકરાંની તંદુરસ્તી સુધારવા માટે કેજવણીશાસ્ત્રમાં જે કંઈ નવામાં નવો અનુભવ તથા યોધ થઈ હોય છે તે મુજબ દરેક જાતની સુક્તિઓનો ત્યાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. શાળા એવી જગ્યાએ આવેલી છે કે ત્યાં દોઢ દિવસ આસપાસ ધીર વરસી થાયજ નહિ.

હોલીકોર્ટની શાળા.—

૧૯૨૭માં લંડનની કોલિન્ટ, કોલિન્સે આ શાળા ખુલ્લી મુફી હતી. શાળા એક સુંદર જગ્યા ઉપર બાંધવામાં આવી છે, અને ત્યાં આસપાસના

લતામાંથી ખુલ્લી હવામાં અપાતા શિક્ષણનો અને સારા જોરાકનો લાભ લેવા બાળકો આવે છે. બાળકોની સંખ્યા ૧૫૦ જેટલી છે; પણ તેમાં ૨૫૦ બાળકો શિક્ષણ લઈ શકે તેવી વ્યવસ્થા રાખેલી છે. ઉનાળાના દિવસોમાં શાળા સવારના ૯ વાગ્યાથી સાંજના ૭ વાગ્યા - સુધી અને શિયાળામાં સવારના ૯ થી સાંજના ૪-૩૦ વાગ્યા સુધી ચલાવવામાં આવે છે. નાનુક તખીઅતવાળાં બાળકો તેમાં રમના દિવસોમાં ભણવા આવે એવો તેનો હેતુ રાખેલો હતો પણ તે પ્રમાણે કામ થઈ શક્યું નથી. ખુલ્લા ઓરડાઓમાં વર્ગો ચલાવવામાં આવે છે; અને તેમાં વરસાદ અને ખરફ અંદર પડી શકે નહિ એવી રીતે તે ખાસ બાંધેલા છે, કારણકે ભીત આગળ ૩ ફૂટ ડુટના પડદા નાખવામાં આવેલા હોવાથી વરસાદ અને ખરફ અંદર આવી શકતાં નથી.

જેસવાની પાટલીઓ એવી રીતની બનાવી છે કે ધાબળા ઓઢીને પણ બાળકો તેના ઉપર મુખેથી ખેસી શકે છે. શિયાળામાં પણ વર્ગો ઓરડાની બહાર લેવામાં આવે છે; તે વખતે બાળકો વારંવાર ઢોડે છે અને પગ ઢોકી ઢોકીને ચાસે છે કે જેથી તેમનામાં ગરમી વિશેષ રહે. દરેક બાળક અઠવાડીએ એકવાર ગરમ પાણીથી નહાય છે, હંદુ પાણી ઘોવાના કામમાં લેવામાં આવે છે, તેથી પણ બાળકોનું શરીર ઢંઢ થાય છે. કરકસરની જરૂર હોવાથી શાળાનો સરસામાન જેઈ એ તેટલા પ્રમાણમાં હાલમાં નથી; તેમજ બાગકામ, સજ્જિયાન, હસ્તઉદ્યોગ જેવા ખાસ વિષયો શીખવવા માટે ખાસ શિક્ષકો પણ રોકેલા નથી; તોપણ આ શાળાએ કામની મુંઠર શરૂઆત કરી છે, બહાર ખુલ્લામાં રહેવાથી બાળકોને સારો લાભ થયો છે. તેમને ત્રણ વખત ખાનાનું આપવામાં આવે છે અને તેનું ખર્ચ દર અઠવાડીએ માથા દીઠ રૂ. પાંચડ જેટલું આવે છે. આમાં માખાપો પોનાથી બની શકે તેટલો ખર્ચનો હિસ્સો આપે છે,

જોરાક વિષે અગત્યના નિયમો

જો કોઈપણ મનુષ્ય તંદુરસ્ત રહેવા તથા દીર્ઘાયુષી થવા ઇચ્છે તો તેણે જોરાકની બાબતમાં નીચે જણાવેલા નિયમો પાળવા ખાસ અત્યંતજરૂર છે:—

૧. માણસને થાક લાગ્યો હોય ત્યારે તેણે ખાવું ન જોઈએ.
૨. જ્યારે મન આવેશમા હોય કે ચિંતાગ્રસ્ત હોય ત્યારે જોરાક ન લેવો.
૩. કામ કરતા માણસનું મન ખેંચેન હોય ત્યારે જોરાક લેવો નહિ.
૪. કંકડતી ભૂખ લાગી હોય ત્યારે તેણે ખાવામા મિતાહારી ગણવું.
૫. માણસે દિવસમા ત્રણ વખત ખાવું તે કંઈ આવશ્યક નથી.
૬. જ્યારે જાળકને ખાવાની ઇચ્છા ન હોય ત્યારે તેના પર ખાવા માટે જોરજુલમ કરવો નહિ. (મામાન્ય રીતે ઘરડાને આવી બહુજ ટેવ હોય છે, ખાસ કરીને જાળકની માદગી મમથે તેમનું એવું માનવું હોય છે કે ઘરડો જોરાક વિના જીવી શકેજ નહિ, પણ તે માન્યતા ભૂલભરેલી છે.)
૭. જાળક આવેશમા આવે તેવા પ્રસંગો ન આણો.
૮. જમવાની વખતે જાળકને દંપકા ન આપો. ઉપગત તેને ખાધા પછી પુરતો આરામ મળે તે જાગત પરચે લક્ષ આપો.
- જોરાક જાગતની સૂચનાઓ ઉપગત તંદુરસ્તી જાળવવા માટે ખીછ અગસની જાગતો પણ ધ્યાનમા રાખવા જેની છે.
૧. રહેવાના મકાન યા તો ઓગડા પુરી હવાની આવજનવાળા હોવા જોઈએ. ગામડાઓમા આ જાગતમા ધ્યાન અપાએલુજ છે, ઘરેક ઘરને ખારણા સામસામા આવી-રહેલા હોય છે.
૨. જે કપડાનો ઉપયોગ કરીએ તે હવકા, ખુપતા અને છિદ્રાણુ હોવા જોઈએ. (ઉપરનો ડાળડમાક અને સોલાની વૃત્તિ પોપનાર નહિ).
૩. રાત દિવસનો ઘણો વખત ધધા અથે કે આગમ અથે / પણ ખુરસામા ગાળવો જોઈએ.
૪. બહુ કાંડવાળા યા તો અતિશય મસાલાદાર જોગકનો ઉપયોગ કરવો નહિ. જોરાકની પસંદગીમા કંઈક કંટાળુ, કંઈક પોચો ને કંઈક લાગ કાચા ફળફળાદિનો હોવો જોઈએ. કેટલીક જાતિમા કાકડી, ઘીયોડાં, કોખીજ, વગેરેનું શાક-ઘણું પરિપકવ કર છે તે ઇચ્છવાનું નથી.
૫. પીવામા જરૂર જોટસા પાણીનો ઉપયોગ કરવો પણ શરીર સ્વચ્છ રાખવા પુષ્કળ પાણી વાપરવું.
૬. આતરડાં, દુમેશ સાક રહે તે, માત્ર, હાલમા રાખવું.
૭. ટટાર ચાવો, ટટાર ઊભા રહો, તેમજ ટટાર-મેસો-આદિ

શરીરના રક્તસા જેવા અવયવો દર્શાઈ જતા નથી અને તેમની નિત્યક્રિયામાં હરકત આવતી નથી

૮ નાત, અનાગુ તથા જીલ એ ખી ગળો, તેની પાચનક્રિયાના અવયવોને અવેષ પામ્યાવતુ નથી

૯ ડાઝ શ્વામ એના લ્વેઈએ તેમજ આખા દિવસમાં ડાઝ શ્વાસ તેનાય તેની ડસગો કરી લ્વેઈએ તથા તેની ઘણુજ સ્વચ્છ રહે છે જે દર્શાવેલ વ્યક્તિ પ્રદુષિત અને આનંદ નો છે તેજ ખ જ જીવન ગાળે

મનુભાર્થ મહુકચ દ પગીખ

પ્રે ગ. દે કલેજ, અમદાવાદ.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

વનસ્પતિના વિકાસનો આધાર—વનસ્પતિના વિકાસનો આધાર મુખ્યત્વે ત્રીયેની તથા બીજાનો ઉપર રહે છે —

(૧) જમીન (૨) ખેડ તથા ખાતર (૩) આમોહવા તથા પ્રકાશ.

પ્રથમ જમીનનો વિચાર કરીએ તો તેના અનેક પ્રકાર માલમ પડે છે નિચાળતા બાળકોને જમીનના નાના પ્રકારના ભેદ જાણવાની આવશ્યકતા છે. તેમનું ધ્યાન ફક્ત (૧) રેતાળ (૨) કાકરાવાળી અને (૩) ચીકણી જમીન પર દોરવામાં આવે અને અવલોકનદ્વારા તેમના ગુણદોષ સમજાવવામાં આવે તો ચાલે

આ પ્રકાર સમજવા માટે જમીન કેવી રીતે તૈયાર થાય છે તે જાણવાની પ્રથમ જરૂર પડે છે પૃથ્વી ઉપર અનેક નાના મોટા ઢુંગરાઓ, ખડકો અને પથ્થરો આવેલા હોય છે. સૂર્યના પ્રયત્ન તાપની અને પૃથ્વીની અંદર રહેલી ગરમીની આ પથ્થરો ઉપર અસર થાય છે. ગરમીથી તે ટૂંકે છે અને ઠંડીથી પોતાની મૂળ સ્થિતિમાં આવવા એકદમ સંકેતાય છે તેથી તેમના ઝડપ થઈ જાય છે પવનના સપાટાઓથી અને વરસાદના પાણીના પ્રવળ ધસારાને લીધે નાના મોટા કાકરા તથા પથ્થરોના બારીક રજકણો થઈ જાય છે. આવા રજકણો માગીના તથા રેતીના સ્વરૂપમાં પાણીની સાથે ધસડાઈ પૃથ્વી ઉપર આમ તેમ પથરાઈ જાય છે પથ્થરો અને ખડકો અનેક પ્રકારના અને જુદા જુદા રંગના હોય છે, તે મુજબ

તેમના રજકણોથી બનેલી જમીન પણ જુદા જુદા પ્રકારની અને જુદા જુદા રંગવાળી ગણાય છે.

માટીની સાથે પથ્થરના રજકણોનું વધારે પ્રમાણમા મિશ્રણ થયું હોય તો તે જમીન રેતાળ કહેવાય છે આવી જમીનની સપાટીપર પાણી રહી શકતું નથી પણ જોડે ઉતરી જાય છે. જે વનસ્પતિને બહુ પાણી જોઈતું ન હોય તેવી વનસ્પતિ અહીં ઉગી શકે છે. તેના મુળ જમીનમા સહેનાઈથી જોડા ઉતરી શકે છે અને આસપાસ પથરાઈ જાય છે જમીનની સપાટીની નીચે ભેજ રહે છે તેથી વનસ્પતિનું પોષણ થાય છે. આવી જમીનમા મગફળી, બગીચા અને મીઝા કંદમૂળ બહુ સારી રીતે ઉગી શકે છે

જે જમીનમા રેતીના રજકણો ન હોય અને ફક્ત માગીતોજ ભાગ મુખ્યત્વે હોય તેને ચીકણી જમીન કહેવામા આવે છે. આવી જમીનના રજકણો બહુ નજીક નજીક આવેના હોવાથી વરસાદનું પાણી બહુ જોડે ઉતરી શકતું નથી આ જમીનને સારી રીતે ખેડીને તેમા ક્યારાઓ બનાવવામા આવ્યા હોય તો તેમા વરસાદનું પાણી વધારે વખત સુધી રહી શકે છે અને જે વનસ્પતિને વધારે પાણીની જરૂર પડતી હોય તેને આવી જમીન બહુ માફક આવે છે.

જે જમીનમા મોટા મોટા કાકરાઓ વિશેષ પ્રમાણમા હોય તેને કાકરાવાળી જમીન કહેવામા આવે છે. આવી જમીન વનસ્પતિના વિકાસને માટે બહુ સારી ગણાતી નથી.

પાણી જોડે સુધી ઉતારી શકે અને વનસ્પતિ સહેવાઈથી પોતાના મુળોઆ પ્રસરાતી શકે એટલા માટે જમીનને ખેડીને પોચી બનાવવામા આવે છે. ખેડ કરવાથી સૂર્યનો તાપ અને પ્રકાશ જમીનમા જોડે સુધી અસર કરી શકે છે અને તેની અંદર નવીન જીવનતત્ત્વ આવે છે.

વનસ્પતિને ઉપયોગી જીવનતત્ત્વો નદીઓના પહોળા, જંગામુખી પર્વતોના ફાટવાથી અને વરસાદના પાણીની રેતથી જમીનમા એકઠા થાય છે. જે જમીન ઉપર જંગામુખી પર્વતોની, નદીના નદનની અને વરસાદના પાણીની રેતની અમગ સાગ પ્રમાણમા થાય છે તે જમીન વનસ્પતિના ઉપયોગ માટે બહુ કિંમતી ગણાય છે

જમીનના ઉપયોગી તત્ત્વોમા, સિલિકા, એલ્યુમીના, લોહાનો કાટ, મેગ્નેશિયા, પોટાશ, સોડા, ફોસ્ફરસ, ગ્રાફાઇટ, કોબાલ્ટ અને

વનસ્પતિનું પદાર્થો મુખ્ય ગણાય છે. પાણીમાં ઓગળી જઈને જેટલા પ્રમાણમાં આ તરતે વનસ્પતિને મળે તેટલા પ્રમાણમાં તેના વિકાસ થઈ શકે છે.

જે જમીનમાં હિપરતા પદાર્થો કુદરતી રીતે ન આવતા હોય ત્યાં ખાતર મારફત તેમને પૂરા પાડવા જોઈએ. જુદી જુદી વનસ્પતિને જુદાં જુદાં તત્ત્વોની જરૂર પડે છે, અને તે પ્રમાણે જુદું જુદું ખાતર આપવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે રાખ, કાઠી ગએલાં પાંદડાં અને જાણુ ઘણીખરી વનસ્પતિને અત્યુદ્ધ આવે છે. ખાતરમાં રહેલા ક્ષારો પાણીમાં ઓગળી જાય છે અને મૂળ મારફત વનસ્પતિ તેને ચૂસી લે છે.

અનાજના છોડવાઓને ફોસ્ફરસ અને નાઇટ્રોજન મધુ માફક આવે છે, અને શીંગાવાળા છોડવાઓને ચૂનો પસંદ પડે છે.

દરેક વરસે એકની એકજ વનસ્પતિ ઉગાડવામાં આવે તો જમીનની અંદર રહેલાં અમુક અમુક તત્ત્વો ઓછા થઈ જાય છે અને જમીન નિર્બળ થતી જાય છે. આમ ન થાય માટે ખેડુત ખેતીમાં વિવિધતા દાખવે છે. એક વરસે અનાજના છોડ ઉગાડવામાં આવે તો બીજે વરસે શીંગાવાળા વનસ્પતિ ઉગાડવામાં આવે છે. અનાજના છોડવાઓ ફોસ્ફરસ અને નાઇટ્રોજન જમીનના ઉપરના ભાગમાંજ મુળોમાંજો પ્રસારી ખેંચી લે છે. બીજે વરસે જમીનને આરામ મળે એ હેતુથી શીંગાવાળા વનસ્પતિ વાવવામાં આવે છે. તેનાં મુળોમાં જમીનમાં ઉઠે સુધી ઉતરી ચૂનો ખેંચી લે છે. આ પ્રમાણે વિવિધતાને પરિણામે જમીનને કંઈકે અંશે આરામ મળે છે અને દરમિયાન તેના શુભ થએલા તત્ત્વો ખાતરદારા અને બીજી રીતે કુદરત તરફથી તેને મળે છે, એટલે જમીન કિંમતમાં ઉતરી જતી નથી.

આ ઉપરાંત જુદી જુદી આબોધવાવાળા પ્રદેશોમાં જુદી જુદી જમીન વનસ્પતિ ઉગે છે. ઠંડી, ઉષ્ણ અને સમશીતોષ્ણ આબોધવામાં વનસ્પતિના પ્રકાર અને વિકાસ જુદી જુદી જાતના હોય છે.

જમીનના પ્રકાર, જુદી જુદી જમીન વનસ્પતિને અત્યુદ્ધ આપતી જુદી જુદી જાતની જમીન, યોગ્ય વિકાસને માટે જોઈતા વનસ્પતિનાં ઉપયોગી જીવનતત્ત્વો અને તે મેળવવાની રીત તથા જુદી જુદી વનસ્પતિ માટે જુદી જુદી આબોધવાવાળા પ્રદેશો-એ સર્વજન પર્વતનદારા અવલોકવામાં આવે તો શાગાતા બાળકોને પુષ્કળ રમ પડે અને તેમને મળું ઉપયોગી યાન મળે. ઉત્સાહી શિક્ષક જુદી જુદી શક્તિઓદારા આ

કમલગીરી કરવામા આવતી તો તેઓ કદગી ગણતા. કેળવણીનો અધો કારભાર હા તો ધર્મસંગ્રાહ મારફતે અગર ખાનગી વ્યક્તિઓદ્વારાજ આવતો. આમા એક ખાખત એમ જની કે ફક્ત પૈસાવાળા લોકોજ નિશાળના શિક્ષણનો લાભ ઉઠાવી શક્યા અને સામાન્ય પ્રજા કેળવણી ન પામી. આ નિશાળમાં વાચવા લખવાના અભ્યાસક્રમમા પ્રાથમિક અને ધર્મની ખાખતો ઉપર વધારે ધ્યાન અપાતુ અને આમાજ ખરી કેળવણી સમાજેલી છે એમ તેઓ માનતા.

આ ખીજ પ્રકારના સંસ્થાનિકોના જેવાજ કેળવણી વિષે વિચારો ધરાવતા ખીજ સંસ્થાનિકોએ દક્ષિણ અમેરિકામા વસવાટ કર્યો. આ લોકો અંગ્રેજોને હતા પણ જેમ પ્યુરિટન લોકોએ ધાર્મિક સ્વતંત્રતાને માટે ઇંગ્લંડ છોડ્યું હતું તે કારણથી આ લોકોએ છોડ્યું ન હતું. આ લોકોને તો અહીં વસવાતો હેતુ ફક્ત વેપાર કરવાનોજ હતો. તેઓ તો ફક્ત ઇંગ્લંડના મર્યાદાજ માનતા. કેળવણી કે ધાર્મિક વિષયોમાં તેઓ ઝઝા રસ લેતા નહિ.

તેઓ અહીં વસ્યા તે પછી છોકરાઓને લણાવવા માટે તેઓએ ખાનગી અને ધાર્મિક નિશાળો સ્થાપી. તેમની કેળવણીની પદ્ધતિમા બધાને કેળવણી મળે એવું કાર્ષ હતું નહિ અને આ લોકો પણ કેળવણીની ખાખતમા રાહત્યનો અંકુશ સાંખી શકતા નહિ. દરેક વિદ્યાર્થીને જાહેર કેળવણી મળે કેળવણીમા અને કોલેજોમાં અપાતી કેળવણીમા તેઓ બેઠ જોના. એ લોકો તો એમજ માનતા કે જાહેર કેળવણી નો ફક્ત ગરીબ અને નિરાધાર છોકરાઓને ઉપયોગની છે. આથી તેઓ એમ કહેતા કે એવી નિગાળો નિભાવવી એ કાર્ષ રાહત્યની ફરજ નથી.

મધ્ય સંસ્થાન અને દક્ષિણમા વસનાર સંસ્થાનિકોના વિચારમા આપણને કાર્ષ સામ્ય જણાય છે. ન્યુ ઇંગ્લંડમાં વસનાર પ્યુરિટન લોકો તો આગળ વધેલા હતા અને સર્વને કેળવણી આપવી એ લાખના, ગેમ્બેજ પહેલી દાખલ કરી હતી. આથી આપણે એમ કહી શકીએ કે અમેરિકાની હાલની કેળવણીનો મૂળ પાયો નાખનાર આ પ્યુરિટન લોકોજ હતા.

આ ત્રણ પ્રકારના સંસ્થાનિકોના કેળવણી વિષેના વિચારો એ ત્યાંના અસત્ત વતનીઓ ઉપર મારી અસર કરી. જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ ધાર્મિક અનુન ઓછું થતું ગયું અને ધર્મસંગ્રાહ છવનના દરેક ક્ષેત્રમાં સર્વોપરિ ન રહેથી જોઈએ એમ તેઓ માનતા થયા; અને એમની આ માન્યતા ૧૭૫૦ માં તો અષ્ટ જણાઈ આવે છે.

દ્વંમિઆન લઘાર્થ જાગી અને કેળવણીના વિચારો વેગથી આગળ વધી ન શક્યા. લગભગ પચાસ વર્ષ સુધી તો આ વિચારોમાં સ્થેજ પણ ફેરફાર કે સુધારો ન થયો. પણ કક્ત લઘાર્થને લીધેજ આવું બન્યું હતું તેમ આપણાથી કહી શકાય નહિ; કારણ કે લોકોનું મન આ વખતે ખેતી તરફ વળ્યું હતું; અને આમાં લોકોને વિજ્ઞાનની ખાસ જરૂર જણાતી ન હતી. ઉપરાંત, આ વખતે મોટાં શહેરો પણ ન હતા કે જેથી લોકોના મનમાં એમ થાય કે વેપારઉદ્યોગમાં-આર્થિક જીવનમાં આપણે આગળ વધવું જોઈએ. યંત્રકળાનો ઉપયોગ પણ આ સમયે ઝાઝો ન હતો. વળી રેલ્વે, મોટરો વગેરે આધુનિક અવરજવરનાં સાધનો પણ તે વખતે ન હતાં તેથી ગામડાંઓ એક એકથી જુદા પડી જતાં. દરેક પુરુષને મન આપવાનો લક્ષ હોવો જોઈએ એ વિચાર પણ તે વખતે નહોતો. લોકોને ચોપડીઓ કે એવાં ખીન્ત સાધનોની જરૂરિયાત યોતાના કામમાં જણાતી નહિ. ટુંકામાં લખવા વાંચવા ઉપરાંત ખીંછ કેળવણી છે એવો ખ્યાલ તેમને હતોજ નહિ.

પણ થોડો સમય ગયો અને સ્થિતિ બદલાઈ. દેશમાં સ્વતંત્રતાના વિચારો ફેલાયા અને જાહે જાગૃતિ પ્રસરી રહી. જોનજોનાંમાં વેપારઉદ્યોગ વધ્યા અને ૧૮૦૦ ની સાલમાં 'એકેડેમી' નામની જુદાજ પ્રકારની માધ્યમિક શાળા સ્થાપનામાં આવી, અને ૧૮૨૫ ની સાલ સુધીમાં તો હાલ છે તેમાંની ઘણી વિદ્યાપીઠોના પાયા પણ નખાઈ ગયા.

૧૮૦૫ થી ૧૮૪૨ સુધીમાં તો નાણા ઉવશનીને નિશાળો ચલાવવા કેટલાંએ કેળવણીમંડળો સ્થપાયાં. ઇંગ્લંડની માફક મોન્ટ્રીસોરી પદ્ધતિથી કેટલીક નિશાળો પૂર્વના શહેરોમાં ચલાવવામાં આવી. એક સામટા પુષ્કળ વિદ્યાર્થીઓને લખનાં, વાંચનાં અને ધર્મના મુખ્ય મિદાન્તો સમજાવવામાં આ નિશાળોએ ખડું સાફ કામ કર્યું.

જે પ્રમાણે વેપારઉદ્યોગ વધતો ગયો અને લોકોમાં વધારે ને વધારે જાગૃતિ આવી તેજ પ્રમાણે શહેરોના વિકાસથી પણ પ્રગ્નના માનસમાં જુદુંજ ચેતન રેડાયું. મહેર પ્રજા માટે મક્ત શિક્ષણની લોકોએ માગણી કરવા માંડી. ચર્ચની સત્તા ધીમે ધીમે ઘસાતી ચાલી. 'ફ્રી ટેક્સ'માંથી નિશાળો માટે ખાસ માગણીઓ કરવામાં આવી. લોકોએ એવી માંગણી કરી કે કેળવણીના ખર્ચ માટે દરેક મિત્રકન ઉપર કર રેવેનુ ભાતૃભાવ કેળવાય અને સમાનતાની સામગ્રી જગે એ હેતુથી પૈસાદાર અને ચરીયા વિદ્યાર્થીઓ સાથે બખાવવા જોઈએ એમ નેઓનું કહેવું હતું, અને લોકોને કેળવણીના

ત્યમાંથી મુક્ત કરવા માટે કેળવણીની વ્યવસ્થા રાજ્યે મંજૂર કરી લેવી તેમજ એમ તેઓનું દૈનિક માનવું હતું. આ બંધી માગણીઓ માટે ચળવળ લાવનારાઓમાં હેરિસ એન અને હેનરિ બર્નાર્ડ મુખ્ય હતા.

આથી લગભગ પંચાસ કેળવણીની પદ્ધતિના મૂળ વિચારોમાં ફેરફાર થયો. સ્ત્રીશિક્ષકોના વતની પેરોલોસોલી અને જર્મનિના વતની ક્રમ્પ્ટન એ તેઓએ કેળવણીના આદ્યોમાં મોટા ફેરફાર કર્યા. બાળકોની કુદરતી તકતોનો સંપૂર્ણ વિકાસ એજ ખરી કેળવણી એમ આ બંને માનતા હતા.

૧૮૬૦ પછી અમેરિકા ફક્ત એટલી દરનાર દેશ ન રહ્યો. યાંત્રિક જ્ઞાનો વિકાસ દિવસે દિવસે વધતો ચાલ્યો અને અમેરિકાના લોકો પોતાનો ઘર જતાની પરદેશ મોકલવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ગ્રેટરની પ્રવૃત્તિ થવાથી ઇંગ્લેન્ડ જેનીયારી અને વેપારઉદ્યોગમાં ફેરફાર થવાથી અમેરિકાના લોકોનાં જીવન ઉપર કંઈ ભુલિત અસર થવા માંડી. મોટા શહેરોને લીધે કુટુંબની કંદુબિન ભાવના નષ્ટ થઈ અને આત્માસ્થિમાં તે ધર્મસંસ્થા (Church) જે પોતાની ધર્મી સત્તા ગુમાવી દીધી હતી.

પ્રજનની આમ વધતી જતી જરૂરિયાતોને લીધે કેળવણીની જરૂરિયાત વધારે ને વધારે લાગતી જાય છે અને કેળવણીવિકાસ માટે વધારે રેસાની જરૂર પડે છે. તેના ફેલાવા માટે વધુ માણસો જોઈએ અને તેની સંપૂર્ણ પુનર્રચના કરવાની જરૂર રહે છે.

કેળવણીનો હેતુ ફક્ત બહેલા માણસો તૈયાર કરવાનો નથી. તેનો મુખ્ય હેતુ તો સારા નાગરિકો ઉત્પન્ન કરવાનો હોયો જોઈએ. દાત્રની અમેરિકાની બંધી કેળવણીની સંસ્થાઓ પાછળ મુખ્ય ભાવના એ આવી રહી છે કે કેળવણી એ તો દેશનું અને રાજ્યનું સંચાલકારક બળ છે, અને આથી કેળવણીની એક સુવ્યવસ્થિત પદ્ધતિ જોઈએ એ જ સમજ શકાય તેવું છે.

આ ઉપરથી જણાશે કે અમેરિકાની કેળવણીની પદ્ધતિનો ઇતિહાસ અને યુરોપના બીજા દેશોની કેળવણીની પદ્ધતિનો ઇતિહાસ ભુલેજ છે. યુરોપની પદ્ધતિ સ્વતંત્ર રીતે વિકાસ પામી અને તે પોતાની મૂળ પદ્ધતિમાંથી જ વ્યારે અમેરિકાએ તો યુરોપના ભુલે ભુલે દેશોના વિચારો સ્વીકાર્યા હતા અને જરૂરિયાત અને પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થોડું ફેરફાર કર્યો હતા. અમેરિકાના રહેવાસીઓએ ધાર્મિક સ્થાનમાંથી ખાતર યુરોપ છોડેલું તેથી તેમની દરેક લાગનામાં સ્વતંત્રતાનું જોમ હોય એ સ્વાભાવિક છે.

સ્વાતંત્ર્ય, અને સ્વતંત્રતાને માટે પ્રેમ વધારવા માટે પ્રયાસ કરી રહ્યા છે, ત્યાં સ્પષ્ટ નોંધ શકીએ છીએ.

હાલ અમેરિકામાં કેળવણીનો પ્રચાર ખૂબ વધી ગયો છે. અત્યારે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક પ્રગતીય અને ખાનગી શાળાઓમાં આસરે બે કરોડ અને ૬૫ લાખ વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે. શિક્ષકો તૈયાર કરતી શાળાઓમાં, વિદ્યાર્થીઓમાં અને મહાવિદ્યાલયોમાં ૧૦ લાખ વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે; આ ઉપરાંત કોલેજોમાં જોડાઈને અનુકૂળતા અને સાધનો ન હોય તેવા જોડામાં જોડા ૧૦ વિદ્યાર્થીઓ 'કોન્સોન્ડેન્સેડ કોર્સ' ઘેર બેઠાં શીખી પરીક્ષા આપવાની રીતનો લાભ લઈ રહ્યા છે. શિક્ષકોની સંખ્યા ૧૦ લાખની છે. આ ઉપરાંત રજૂઆતનાં સભ્યો, નિશાળના ટ્રસ્ટીઓ અને ખોજ નોકરી કરનાર માણસો, પાઠ્ય પુસ્તકોના પ્રકાશકો, અને શાળાને અંગે જોઈતી વસ્તુઓ અને વિજ્ઞાનના સાધનો પુરા પાડનારા, અને શાળાની રચના અને બંધારણ ઘડનારાઓની સંખ્યા ઉમેરીએ તો કુલ સંખ્યા ૩ કરોડ અને વીસ લાખની થાય છે એટલે દરેક સાતમાંથી બે જણ પુનાઈટ રેટ્સમાં પોતાનો સમય નિશાળના વ્યવહારમાં ગાળે છે.

પુનાઈટ રેટ્સમાં પાંચથી સત્તર વર્ષનાં બાળકો ૩ કરોડ છે, અને તેમાંથી બે કરોડ અને ૬૦ લાખ પ્રગતીય નિશાળોમાં ભણે છે. ૧૯૨૬ ની ગણતરી પ્રમાણે શાળાની સરકારી હાજરી બે કરોડ અને ૧૦ લાખ હતી, અને શાળાઓ પાછળનો ખર્ચ ૧૮૨ કરોડ અને ૧૦ લાખ ડોલરનો હતો. ૧૯૨૬ માં પ્રગતીય નિશાળો પાછળ વચ્ચી પ્રમાણે માથા દીઠ ૧૬.૨૫ સેન્ટ ખર્ચ થયું હતું જ્યારે વિદ્યાર્થીઓની સરેરાશ હાજરી પ્રમાણે ૯૬.૧૭ સેન્ટ હતો. વિદ્યાર્થીઓને કુલ ૧૭૦ દિવસ નિશાળોમાં જવાનું હતું, તેમાં પહેલાં વિદ્યાર્થીઓ પર દિવસ ભરતા પણ હાલ તેઓ ૧૧૬ દિવસ ભરે છે. અભ્યાસક્રમ વધારે સમૃદ્ધ બનાવવામાં આવ્યો છે. શિક્ષકોને પોતાના ધંધા માટે સારી રીતે તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે, અને હાલની નિશાળની વ્યવસ્થા અને રચના ઘર કરતા વધારે સુંદર અને સ્વાસ્થ્યવાળી છે. પ્રગતીય નિશાળો પાછળ થતો ખર્ચાનો ખર્ચ છેલ્લાં ૫૦ વર્ષમાં બાવીસ ગણો વધી ગયો છે; અને આમાં પણ છેલ્લાં દસ વર્ષમાં તો તે ખૂબ ઝડપથી વધી ગયા છે, અને મિલકતની કિંમત ૧૫૭ ટકા વધી ગઈ છે. જેમ પ્રગતીય નિશાળોની સંસ્થામાં વધારો થયો છે તેજ પ્રમાણે શાળાઓના મકાનોની રચનામાં પણ સુધારો થતો ગયો છે. ૧૮૪૦ સામાન્ય

રીતે એક નિશાળનું મકાન જે માળનું રહેતું. આમાં ઉપર નીચે એક મોટો ખંડ કરવામાં આવતો. આવા મકાનમાં ૨૨૮ વિદ્યાર્થીઓ માટે ગોઠવણ થતી અને શિક્ષકો છોકરાઓને લક્ષ્યાવતા. કોઈ કોઈ મકાનમાં સંગીત અગર ડ્રિલ માટે બાલુમાં અલગ ઓરડીઓ રાખવામાં આવતી. પણ અત્યારે તો એક લાખની વસ્તીવાળા શહેરની પ્રાથમિક નિશાળ માટે લગભગ સાઠથી દસ એકર જમીન, મકાન અને રમવાના મેદાન માટે ગેકવામાં આવે છે. આ આપણે નેર્મએ છીએ ત્યારે કેળવણીની પ્રગતિ આપણને ખપટ જણાય છે.

બાળક ચાર વર્ષનું થાય ત્યારથી તેને કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિએ શીખવવામાં આવે છે. તે છ વર્ષનું થાયછે ત્યારે તેને પ્રાથમિક નિશાળના પહેલા ધોરણમાં મૂકવામાં આવે છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનાં જુદાં જુદાં સંસ્થાનામાં ધોરણની સંખ્યા જુદી જુદી હોય છે. કોઈ સંસ્થાનામાં છ હોય છે તો કોઈમાં સાત અને વળી કેટલાકમાં તો આઠ હોય છે. પ્રાથમિક નિશાળોમાં બાળકને અમુકજ વિષયો શીખવવાને બદલે તેના મનના વલણ અનુસાર વિષયોજ શીખવવામાં આવે છે. આથી બાળકો જીવનના ભાથા તરીકેજ કેળવણી નથી લેતા પણ કેળવણી એજ જીવન છે એમ માનતા થાય છે. આ માન્યતાના પરિણામે તેઓ ભવિષ્યના પ્રજાજીવનના નાગરિક અને સમાજના ઉપયોગી અંગ તરીકે સંપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરે છે.

હાલની પ્રાથમિક શાળાનાં અભ્યાસક્રમ ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યો છે. પહેલા વિભાગમાં લેખન, વાચન, નેડમી, ભાષાજ્ઞાન, અને અંકગણિત, બીજા વિભાગમાં ઇતિહાસ, ભૂગોળ, સાહિત્ય, નાગરિકશાની ફરતે મંબંધી જ્ઞાન, સદ્વર્તન અને નીતિનું શિક્ષણ. કુદરતનો અભ્યાસ, ખેતીવાડી અને આરોગ્યશિક્ષણ; અને ત્રીજા વિભાગમાં કિન્ડર્ગાર્ટન, સંગીત, ચિત્રકલા, ખીજ કલાઓ, વ્યાવહારિક જ્ઞાન, બાગની ખીસવણી, ધંધામાં ઉપયોગી વિષયો, રમનગમતો, વિદ્યાર્થીજીવનની પ્રવૃત્તિઓ અને નાગરિકાની પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે.

આ ત્રણ વિભાગમાંનો પહેલો વિભાગ ખાસ જુની નિશાળોમાં દતો બીજા વિભાગની છેલ્લી જે બાજનો (એટલે ખેતીવાડી અને આરોગ્ય-શિક્ષણ) બાદ કરતા બીજા બાજનો ૧૮૬૦ થી ૧૮૯૦ ના કેળવણીના વિકાસમાં ઉમેરવામાં આવી હતી. આખોય ત્રીજો વિભાગ એ આધુનિક

૧૯૨૪ ની માસમા દરેક વિષય વાર નીચે જણાવેલા ટકા પ્રમાણે સમય નક્કી કરવામા આવ્યો હતો—

વાચન	૧૬.૮	ચિત્રકલા	૫.૫
ગણિત	૧૨.૨	જોડણી	૫.૦
ભાષા	૧૧.૯	સંગીત	૫.૦
કસરત	૬.૪	વેખનકલા	૪.૮
રમ્મ	૬.૩	દુનનકલા	૩.૪
ઇતિહાસ અને નાગરિકના		પરસ્પરજીવિત	૩.૨
ધર્મ સંબંધી જ્ઞાન	૬.૨	પ્રાર્થના વગેરે	૩.૧
		વિજ્ઞાન	૨.૯

હાલ એવો પ્રયાસ કરવામા આવે છે એક એક સાથે સંબંધ ધરાવનાર વિષયોને જોડી દેવા જેથી વિષયોની કુલ સંખ્યા ઓછી થાય. દાખલા તરીકે ઇતિહાસ જૂગોળ અને નાગરિકના ધર્મ સંબંધી જ્ઞાન એક બીજા સાથે જોડી દેવાય. વળી ડૉ. કિલમેટિક નવી પદ્ધતિથી વિષયોની ગોઠવણી કરવા મથે છે. તેઓનું એમ કહેવું છે કે વિષયોનું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન ન આપવું પણ તે વિષયો અવી રીતે શીખવવા જેથી તેના મુખ્ય સિદ્ધાન્તોનો રહે-લાઈથી ઉપયોગ કરી શકાય અને મહત્ત્વ વિષય સમજનાથી સમજી શકાય. યોજનાપદ્ધતિના અખતરા યુનાઇટેડ મેટ્રસની ઘણી નિર્માણમા આવી રહ્યા છે. દરેક બાળકના મન અને લાયકાત જુદા હોય છે. આ માન્યતા હોવાને લીધે જુદા જુદા અભ્યાસક્રમનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે.

મામાન્ય અભ્યાસક્રમનો અમલ કરવામા મુશ્કેલી નડતી હોવાથી યુનાઇટેડ મેટ્રસમા ખાસ પદ્ધતિઓ શિક્ષકો વધારે પસંદ કરે છે.

અંતમા એટલું કહી શકાય કે આખા યુનાઇટેડ મેટ્રસની બધી કેળવણી અને ખાસ કરીને પ્રાથમિક કેળવણી એમજ સૂચવે છે કે કેળવણી એજ જીવન છે અને તે જિંદગી પર્યંત ચાલુ રહે છે. આથી જીવનનો વિકાસ થાય છે અને એને માટે આત્મવિકાસ એ મુખ્ય સાધન છે અને બાળકનો નિરંકુશ અભાવ તે તેનો ઉત્તમ ગિફ્ટ છે.

પ્રાથમિકશાળાના અભ્યાસક્રમનો એવો હેતુ હોય છે કે બાળકને સમૃદ્ધ સંસ્કારી અને સચિત વાનાવરણમા રાખી તેને એવી પ્રવૃત્તિઓમાં રોકવો કે જેથી તેને આનંદ મળે અને જ્ઞાન વધારવા ઉત્સાહ તેમજ

પ્રેરણા મળે અભ્યાસક્રમ બાળકનું હકાએલું બળ સમજવા પ્રયત્ન કરે છે અને આથી તેની દુદ્ધની શક્તિઓ સતેજ થાય છે, અને હોવ બધા એમ જ માનના થયા છે કે સ્વતંત્રતા અને આત્મઆર્વિલાવથી બાળકની આતરિક શક્તિઓ વધારે ને વધારે ખીલતી જાય છે બાળકને જેમા આનંદ પડે અને જેની જરૂરિયાત જણાય તેમાજ તે ખરી કેળવણી મેળવી શકે છે આલુઆલુઓની વસ્તુઓમાથી તે થોડું જ્ઞાન મેળવે છે, અને વખત જતા તે વિગતો અને આકડા શીખે છે કેળવણી પામ્યાથી બાળકને અધ પરપરા ઉપર તિરસ્કાર છૂટે છે અને દરેક વસ્તુને ઝીણવટ અને ચોકસાઈથી તપાસવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે. આત્મવિકાસનું પ્રથમ પગથીઈ બચપણ છે એમ માનવામા આવે છે, કારણ આ સમયે મોટપણનું નિરાશાનું વાતાવરણ હરકતરૂપ થતું નથી આખા દેશની બધીય પ્રાથમિક નિશાળોમા સપ્તાઈ કરતા સ્વતંત્રતા ઉપર વધારે ધ્યાન આપવામા આવે છે.

મિસ પ્રાણુઉજમ ઇન્દિરાલાલ ઠાકોર

બાળકોના સામાન્ય દરદોના ચિહ્નો

શીતળા.—એકદમ ઘણો મજ તાવ આવે છે સાંજ માથું દુખવા આવે છે કમરમાં દુખાવો થાય છે. અને યાત્રી વખત ઉવરી થાય છે ત્રીજે દિવસે શીતળાના દાણા મોટા તથા દાઢના કાંડા ઉપર દેખાય છે અને આખા શરીર ઉપર પ્રમરે છે. તાવ ઓછો થાય છે તે ફરી સાતમે કે આઠમે દિવસે વધે છે, ૭ થી આઠ દિવસ સુધી ગરે છે. એ ટ્રોગથી જ્ઞે બળાઆ ટંકાઆ નહિ હોય તો ઘણાના છવ જાય છે અને જેઓ બને છે તેમનો ચહેરો બદલીકલ થાય છે તથા આખા કાનની છદિયોમાં આમી આવી જાય છે.

ઓરી-જોખડ.—એકદમ તાવ ભરાઈ આવે છે. આંખો અને નાક ગરે છે ને ઊંઘ આવે છે મોજ ખાંગી પણ દોષ છે. ચોથે દિવસે કાનની પછવાડેના ભાગ પર તથા ગરદનની ખાલુએ અને મોટા ઉપર દાળા દેખાય છે અને પછી નીચે ફેલાય છે આ દાળા આઠમે નવમે દિવસે મરી જાય છે.

અછબ્બડા.—તાવ સાધારણ હોય છે અને અછબ્બડાના દાણા પહેલે દિવસે છાતી તથા ગરદન ઉપર દેખાવાની શરૂઆત થાય છે અને જેમ અછબ્બડા વધારે-દેખાય તેમ તાવ વધે છે.

મેલેરીઆ-ટાઢીઆ તાવ.—શરૂઆતમાં ટાઢ લરાઈ તાવ આવે છે અને માથું દુખે છે. પછી પુષ્કળ પરસેવો થાય છે અને તાવ, ઉતરી જાય છે. થોડા દિવસ અથવા મહિના અથવા વર્ષો પછી એ તાવ ફરીથી ઉથલે મારે છે. તાવ સાથે ખાંસી, મોઝો કે બીજા કોઈ ચિન્હ નહોત્યારે સમજવું કે તાવ મેલેરીઆનો છે.

ખરોળ-ખરોળનું વધવું.—જ્યારે મેલેરીઆ તાવ લાંબો વખત આવ્યા કરે તે વખતે ડાબી બાજુએ પાસળાઓ નીચે ખરોળ વધે છે.

કન્દુક્યુએઆ.—આ રોગમાં શરૂઆતમાં માથું દુખે છે. અવયવોમાં દુઃખાવો થાય છે તથા લરાઈ આવે છે. તાવ ઘણોજ વધે છે. તેથી પાંચ દિવસની અંદર ઘણોજ પરસેવો થઈ તાવ ઉતરી જાય છે. આખો રાત્રી થાય છે અને ગળે છે. નાક ગળે છે ગળું આવે છે તથા છીકા આવે છે. ખેંચેની તથા અશક્તિ ઘણીજ થાય છે.

કોલેરા.—પ્રથમ જોરમાં ઝાડા તથા ઉલટી થાય છે. પિશાબ થતો નથી. હાથ પગમાં ગોટલા ચડે છે. આખો બેસી જાય છે અને ચહેરા ચિતાતુર દેખાય છે. સાદ ઘણો નજીક પડી જાય છે.

ખસ.—એ ચામડીનો રોગ છે. તેથી ખંજવાળ અને લુખ્ખસ ઉત્પન્ન થાય છે, તે શરીરના ગમે તે ભાગ ઉપર થાય છે, જોકે ઘણુંખડું આંગળીના બેડાઓમાં તથા જાંઘના થાપાઓ ઉપર થાય છે.

આંખ આવવી.—આંખો રોત્તી થઈ પાણી ગળે છે. અને તડકો સદન થતો નથી. આંખમાં પડીથી પડ અંધાર છે અને આંખ મવારમાં ઉત્તી વખતે ચોંટી જાય છે.

ઉંટાટીઉ.—એમાં ખાંસી બહુ જોરમાં આવે છે અને તે વખતે મોઢું રાતુંચોળ થઈ જાય છે અને શ્વાસ લેતા શ્વમ પડે છે.

સરકારી જાહેરખબરો

(૧)

કન્યાઓ માટેની (ગુજરાતી) વ. ફા. પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ.

નં. ૧૧૮૦૮.—આથી જાણાવવામાં આવે છે કે કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષા સને ૧૯૨૯ ના એપ્રિલ તા. ૨ છને મંગળવારે અને તે પછીના દિવસોએ ઉત્તર ભાગમાં નીચે જાણાવેલાં અંગ્રાજી શેવામાં આવશે:—

અંગ્રાજી નામ	જિલ્લાનું નામ
અમદાવાદ	અમદાવાદ
મુંબઈ	"
નડિયાદ	એડા
આણંદ	"
બોરસદ	"
એડા	"
ગોધરા	પંચમહાલ
ભરૂચ	ભરૂચ
ગુરુ	ગુરુ
પારડી	"

૨. સને ૧૯૨૫ ના ઓગસ્ટની તા. ૧૮ મીના ફેબ્રુઆરીના તારીખે નેટિફિકેશન (પાટી) નં. ૨૬૩૬, જે તા. ૧ લી ઓક્ટોબર, સને ૧૯૨૫ ના મુખર્જી અર્થમાં-ટ ગેજેટ ભાગ ૧ ના ૨૫૪૪-૨૫૪૮ માં પાનાં ઉપર છપાએલી છે તે પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૩. જેક અંગ્રાજી તે અંગ્રાજી કમિટી પરીક્ષા સેશે. પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરફે અધિકારી ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર ટામ કરશે.

૪. ઉમેદવારો જે અંગ્રાજી પરીક્ષામાં એમનું હોય તે અંગ્રાજી પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને જાણેલા હોમમાં અરજી મોકલવી. અરજી પ્રેસિડેન્ટને મોકલમાં મોકલી તા. ૧ લી માર્ચ સને ૧૯૨૯ સુધીમાં. અથવા તે પહેલાં મળી જતી દરેક જાણે તે તારીખ પછી મોકલી અરજી ગ્રીહામાં નહિ.

૫. પરીક્ષામાં એમના માટેની અરજીનું હોમ જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી દીધી થી લીધા પિના મળી ગયશે.

૬. પરીક્ષાની થી ૩. ૩) પરીક્ષાના પહેલે દિવસે પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ વચૂક કરી પાંડે.

૭. પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ ગયા વર્ષ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યો છે.

૮. ઉર્દુમાં વ. ફા. પરીક્ષા પણ તેજ વખતે ગુજરાતી પરીક્ષાનાં સ્થળોએ ઉર્દુ ઉમેદવાગે માટે લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. ના મે. એન્જી. ઇન્સ્પેક્ટરની } (અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વકીલ.
ઓફિસ, અમદાવાદ, }
તા. ૧૬ મી જાન્યુઆરી ૧૯૨૯ } એ. ઇ. ઉત્તર ભાગ.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્જી. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૧૭ મી જાન્યુઆરી ૧૯૨૯ ના પત્ર નં. ૧૧૮૭૬માં કરેલી અચનાનુસાર.)

(૨)

છોકરાઓ માટેની વર્તિકલર કાઢનલ પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

નં ૧૧૮૦૬—આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગમાં છોકરાઓ માટેની વર્તિકલર કાઢનલ પરીક્ષા તા. ૮ મી એપ્રિલ ૧૯૨૯ ને સોમવાર અને તે પછીના દિવસોએ નીચેના સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ

નડિયાદ

ભરૂચ

સુરત

ગોધરા

૨. સદરહુ પરીક્ષા તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના મુખઈના સરકારી ઝેંઝેટના ભાગ પહેલાના પૃષ્ઠ ૧૯૬૮ થી ૧૯૭૧ મુધીમાં પ્રકટ કરેલી તા. ૧૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮ ની નં. ૨૨૮૮ ની કેળવણીખાતાની સરકારી યાદીમાં જણાવ્યા મુજબ લેવામાં આવશે.

૩. દરેક સ્થળે પરીક્ષાનું કામ કમિટીને હસ્તક રહેશે. અમદાવાદ અને સુરત જિલ્લાના ડેપુટી એન્જી. ઇન્સ્પેક્ટરો અને નડિયાદ, ગોધરા અને ભરૂચની સરકારી હાઈસ્કૂલોના હેડ માસ્ટરો તે તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ તરીકે કામ કરશે.

૪. નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મ લરીને ઉમેદવાગેએ પોતાની અરજી જે સ્થળે પોતે પરીક્ષા આપવા ઇચ્છતા હોય તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ ઉપર તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૨૯ મી સુધીમાં 'મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી અરજીઓ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

પરીક્ષા માટેની અરજના ફોર્મ પ્રેસિડેન્ટ કનેવી વગર શીએ અરજ કરવાથી મળી શકશે.

૫. પરીક્ષાની શી પરીક્ષાના પહેલે દિવસે પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ વચુક કરી લેશે.

૬. અભ્યાસક્રમની ચોપડીઓના નામ તા. ૨૮મી મે ૧૯૨૫ ના મુળદ્ધના સરકારી જોરેટના ભાગ ૨૦૧ ના પૃષ્ઠ ૯૯૪ મે પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે.

૭. દરેક પુસ્તક વિદ્યાર્થીએ તા. ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૨૯ ને દિવસે ૨૫ મુ વર્ષ પુરૂ કરેલુ હોવું જોઈએ નહિ અને જે જિલ્લામાં તે પરીક્ષા આપવા માગતો હોય તે જિલ્લામાં છેલ્લા છ મહીનાથી તે રહે છે એમ હોવું જોઈએ.

૮. શી ભરવા મંજૂર બીજી મળી વધારાની લખીકત અને પરીક્ષાની વિષયોની સંપૂર્ણ વિગત વગેરે સદરજુ મુળદ્ધ સરકારી જોરેટમાં પ્રગટ કરેલા નિયમોમાં લખી જણાવવામાં આવેલી છે.

૯. તા. ૨૭ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૧૯ ના નં. ૭૩૬ ના ફોનલખીખાતાના સરકારી હુકમની રૂએ મંજૂર કરવામાં આવેલા અને તા. ૧૩ મી માર્ચ ૧૯૧૯ ના મુળદ્ધના સરકારી જોરેટના ભાગ ૧ લાના પૃષ્ઠ ૬૪૧-૬૪૪ મે પ્રગટ કરેલા ઉર્દુ ગુજરાતી અને ગુજરાતી ઉર્દુ ધોરણો પ્રમાણે ઉર્દુમાં લેવાની ઉર્દુ ઉમેદવારો માટેની વર્ગીકરણ માધ્યમ પરીક્ષા પણ સદરજુ રચણાએ તેજ વખતે લેવામાં આવશે.

૧૦. મેત્રીકામના અંગ્રીક અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા આપવાની ઇચ્છા કરનાર ઉમેદવારોની પરીક્ષા તા. ૬ દી જુલાઈ ૧૯૨૫ ના નં. ૧૧૯૯ ના ફોનલખીખાતામાં સરકારી ઇરાવની રૂએ અમદાવાદ, નરિઆદ, ભરૂચ, સુરત અને ગોધગના રચણાએ લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. ના. મે. એન્ટુ. ઇન્સ. } (અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વકીલ.
સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ.
તા. ૧૬ મી જાન્યુઆરિ, ૧૯૨૯. } એ. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્ટુ ઇન્સ સાહેબના તા. ૧૭ મી, જાન્યુઆરિ ૧૯૨૯ ના હુકમ નં. ૧૧૯૭૮ ના આધારે.)

(૩)

ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૮ માં છાકરાઓ માટેની લેવાઓલી વર્ના-
કમ્પ્લર કાર્પનલ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોના નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ સેન્ટર		૨૬	કાન્તિલાલ મુળજીભાઈ ત્રિવેદી	૩૨૯
૧	યુનિલાલ નરસેરામ મોદ	૪૦૬	૨૬	સદાશિવ જોશીલાલ ગવળ	૩૨૯
૨	ચૈનશંકર મોજીલાલ જાની	૩૮૮	૨૮	પોપટલાલ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૩૨૭
૩	મોહનલાલ ભીખાલાલ શાહ	૩૮૬	૨૯	અખાલાલ ગોકળદાસ શાહ	૩૨૬
૪	મણિયાલ જગન્નાથ જોશી	૩૭૯	૩૦	ગણાભાઈ લક્ષ્મીરામ રાવળ	૩૨૪
૫	રતિલાલ જોડીદાસ પારેખ	૩૭૪	૩૧	દિમતલાલ મગનલાલ પટેલ	૩૨૩
૬	જોરધનદાસ મુળજીભાઈ	૩૬૮	૩૧	મુજરામ મુખીરામ જોશી	૩૨૩
	અવળાની		૩૨	સોમાભાઈ, જિનિતાભાઈ પટેલ	૩૨૩
૬	કાળાદાસ ચકુભાઈ દવે	૩૬૮	૩૪	જીવણુભાઈ ગંગારામ જોશી	૩૨૧
૮	રમણિકલાલ જીજ્ઞાસરામ	૩૬૧	૩૪	મણિલાલ હરગોવિંદભાવસાર	૩૨૧
	અધ્ધવ્યુ		૩૪	રામલાલ અમરસીંગ રાઠવી	૩૨૧
૯	લગવાન ભાઈચંદ સવલા-	૩૬૦	૩૭	લાલસિંહજી રતનસિંહજી	૩૨૦
	મીયા			સિસોદીયા	
૯	કાન્તિલાલ અંબાશંકર રાવળ	૩૬૦	૩૮	દાનિએલ વડાલજી ચૌહાન	૩૧૭
૧૧	રણછોડભાઈ નારણભાઈ	૩૪૭	૩૮	ગિરજાશંકર નાનાલાલ ભટ્ટ	૩૧૭
	ત્રવાડી		૪૦	ઉમેદભાઈ હરગોવિંદ પટેલ	૩૧૬
૧૨	લાલજી અંબાશંકર ત્રવાડી	૩૪૫	૪૧	ગોકળદાસ પ્રભુદાસ મોદી	૩૧૫
૧૨	ઉમીઆશંકર લક્ષ્મીભાઈ	૩૪૫	૪૧	શંકરલાલ યુનિલાલ ત્રિપાઠી	૩૧૫
	લચાર		૪૩	જયનિલાલ જગન્નાથ ઉપા-	૧૨૪
૧૪	જગન જોડીદાસ પટેલ	૩૪૨		ધ્યાય	
૧૪	હીરાલાલ ગણાભાઈ શાહ	૩૪૨	૪૩	પરશોત્તમ ગંગારામ આધુ	૩૧૪
૧૪	મણિશંકર જોશીશંકર માદક	૩૪૨	૪૫	ધુળાભાઈ મગનભાઈ ગાદ	૩૧૩
૧૪	ચોરાન બેન્ગમીન ફ્રેન્ક	૩૪૨	૪૫	માનસીંગ મુજરામ જાની	૩૧૩
૧૮	નગીનદાસ જગજીવનદાસ	૩૪૦	૪૭	અવુભાઈ જોડીદાસ વાગા	૩૧૨
	મહેતા		૪૮	દિલિપ રણછોડભાઈ પારેખ	૩૧૦
૧૮	નટવરલાલ જગન્નાથ જાની	૩૪૦	૪૮	સમકૃષ્ણ જોશીલાલ અધ્ધવ્યુ	૩૧૦
૨૦	ચાલિલાલ મહાશંકર દાકર	૩૩૮	૫૦	મુળગર મોતીગર મહંત	૩૦૮
૨૧	વિશ્વામ માનંદ રોહા	૩૩૭	૫૦	નાનજી માધવજી રોકડા	૩૦૮
૨૨	યુનિલાલ હરગોવિંદ પટેલ	૩૩૬	૫૨	અમજીલાલ ગણપતરામ પંડ્યા	૩૦૭
૨૩	જગનાશંકર નર્મદાશંકર	૩૩૪	૫૩	જોગીલાલ સાકળચંદ મહેતા	૩૦૬
	પંડ્યા		૫૩	દલેમંદ ગવર્સીંગ પટેલ	૩૦૬
૨૪	સોમાલાલ લક્ષ્મીદાસ પટેલ	૩૩૨	૫૩	અમરુત કલેષ આર્યા	૩૦૬
૨૫	મુખાલાલ લક્ષ્મીચંદ શાહ	૩૩૧	૫૩	શાનિલાલ ગિરજાશંકર ગવળ	૩૦૬
			૫૩	વલ્લભામ મનસુખરામ શાહ	૩૦૬

શાહેદુત ટેકર-પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મળુર કરેલ

ગુજરાતના ઇતિહાસની સચિત્ર સહેલી વાર્તાઓ

(ધોરણ ચોથા માટે સક્ષિપ્ત નીચે આદર્શ)

પૃષ્ઠ-૧૨૮ કિમત માત્ર રૂ. ૦-૪-૦.

શિક્ષકોની સૂચનાથી રસક્ષતિ ન થાય તેથી આ આવૃત્તિ ટુંકોવી છે તેમા ધણા ચિત્રો વગેરે હોવાથી કદ મોટું હતા અને આજ સુધીમા પ્રગટ થએલા ગુજરાતના ઇતિહાસો કરતા મુકાબલે આ અપ્રસ્થાને આવે છે. ગુજરાતનું ઇતિહાસિક સંપૂર્ણ વાર્તાઓનું સાહિત્ય પુર પાડનાર આ એક જ પુસ્તક છે. નિવેદનપત્રિકા વાચવાથી ખાતરી થશે.

ગુજરાતના ઇતિહાસની સચિત્ર સહેલી વાર્તાઓ

(ધોરણ ચોથા માટે વિસ્તૃત આદર્શ) પૃષ્ઠ-૨૧૬ કિમત ૦-૬-૦

આ એક જ છોકરા-છોકરીઓ બંનેને સરખા જ ઉપયોગી, પુષ્કળ ચિત્રો, નકશા સહિત, સાદી અને સરળ ભાષામા રસમા તરબોળ કરે તેવી વાર્તાઓથી ભરપૂર આધુનિક છેલ્લા સુધારાવધારા સાથેનું અતિરસિક પુસ્તક છે.

સરળ દેશીહિસામ

(ત્રી. આ) પૃષ્ઠ ૪૪ કિ. ૦-૧-૬ પૃષ્ઠ ડો ૩, ૦-૧-૩.

આજ સુધીમા પ્રગટ થએલા બધા દેશી હિસામો કરતા આમાં સગા પ્રાયોગિક ભાગો, પુષ્કળ ઉદાહરણો, ધાતો, કોષ્ટકો, લેખા અને વ્યાવહારિક સંપૂર્ણ વિગતો સમાવી શિષ્ય-શિક્ષકોને સરળ મોર્ગેશન અને ઉપયોગી થાય તેવી યોજના છે એક વર્ધમાની સદગ્નર પ્રતો ખપી જવાથી સુધારાવધારા સાથેની ત્રીજી આવૃત્તિઓ મુદ્રાર પાડી છે. (ઈડર વગેરે રોટોમા ટેકરટ થુક)

ઇનોગ લાપ્પેરિ માટે મંજુર

શાળાપયોગી, બોધપ્રદ બાળગીત અને સંવાદસંગ્રહો

૧ બાળગીત સંગ્રહ ભાગ ૧ લો ૨૭૩ ગીતો (ત્રી આ) ૦-૮-૦

૨ બાળગીત સંગ્રહ ભાગ ૨ નો ૨૫૩ ગીતો ૦-૧૨-૦

૩ સંવાદસંગ્રહ ભાગ ૧ લો (૫૫ સંવાદો) કિમત રૂ. ૨-૦-૦

૪ સંવાદસંગ્રહ ભાગ ૨ નો (૪૬ સંવાદો) કિમત રૂ. ૧-૪-૦

૫ સંવાદસંગ્રહ ભાગ ૩ નો (૨૬ સંવાદો) પાકુ પુકું, રૂ. ૦-૧૪-૦

અમારા ત્રીં શાળાપયોગી અને ઇનોગ, લાપ્પેરિ માટેના તમામ પુસ્તકો, મોટા નાના નકશા, ચિત્રો, રોચનરિ વગેરે દ્વારા મળશે મોટું સુચીપત્ર મળાવી, કમીસન વગેરેની ખાતરી કરો.

ભાષિયંદ, પૂજાદાસ શાહ } કાદ માલિકલાય ભાષિયંદામ
કબોડા, સાદરા-મહીકાદા, } એન્ડ અધર્સ.
જો. પી. રેલવે } દિલ્લી મકા-અમદાવાદ.

દરકત શિક્ષક કોપિબુકો

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો હીએ. બીજાઓએ પત્રી નકલ કીધી છે. ગુજરાતી અને બાળશિક્ષક આઠ નંબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબ મુ'બઈ ઇલાકાની દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત બે આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેક્ટો (૨૫) ટકા કમિશન હિસાબે ડેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ લેશે તો ખર્ચમાંથી (૮૦) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેલવેની આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ માલ મોકલતા રસ્તામાં તુકસાન થાય તેના જોખમદાર હમો નથી.

ખાસ નોંધ—દરેકે દરેક કોપિની સાઈઝ નાની કીધી નથી. પણ જે 'બસમ' સાઈઝ હતી તેજ કાચગ રાખી છે. જના પણ કિંમતમાં ઘટાડો કીધો છે.

મળવાનું કેસણુ :—**મહારજી કાવસજી મારતર**

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોબીતલાવ-મુ'બઈ.

શાળોપયોગી સ્ટેક્ટ પુસ્તકો મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનામાંની પદ્ધતિ આ. ૪૪ મી કિ. ૦-૫-૦
- *૨. સરળ કન્યાનાયુ' આ ૧ લી ૦-૨-૬
- *૩ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લાગ પડેશે
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ ૨૬ મી ૦-૨-૦
- *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લા. ૨-૭ ને
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ ૨૬ મી ૦-૫-૦
- ૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા પ્રા બુક આ. ૪થી ૦-૬-૫
(૫-૬-૭ યોપડીના ચબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)
- ૬. નવું સરળ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦
- ૭ ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ ૧૬ મી ૦-૧-૬

 ગુજરાતના સર્વળા જણીતા છુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે

મુખ્ય ઓફિસ—મેસર્સ એમ બી સાહની કંપની

કે. પાનકોર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

ત્રિમયંદ કરમયંદ શાહ, ગોરણના માજી કે એ. સુ. કપડવાંજ.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવહીવટ

— કતા —

ગુલાબભાઈ નારગુજી જોશી,

એમ, એ, એલ એલ. બી, એડવોકેટ.

ગોમિયન અને કંપનિ, લિમિટેડ, મુંબઈ.

ગર્વ દત્ત સ્વાધીન]

૧૯૨૦

[કિંમત ૧-૮-૦]

પ્રસ્તાવના.

આપણા દેશનું ભારી આયુષી આજ આગળ વધી રહ્યું છે. રાજનીતિ, સામાજિક, ધાર્મિક અને આર્થિક સુધારાનાં મહાન મંડાણ છે આ સર્વ દેશીય મહાન સમજવું એ આપણા દેશના વિદ્યાર્થીઓને જરૂરનું છે, તેથી વેદસમૈયથી તે અદ્યપિ સુધીનો ઇતિહાસ હુકમાં પ્રસિદ્ધ કરે છું.

૨૬૧ ગોવિન્દ સર્વિશ્વિકેટ પરીક્ષા માટે તેમજ ગુજરાતી વર્નાક્યુલર કાઉન્સિલ પરીક્ષા માટે અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓની જરૂરિયાતોને અનુસરીને આ પુસ્તક રચવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તક રચવામાં અનેક ઐતિહાસિક પુસ્તકોનો આધાર લીધો છે, તેના પ્રયત્નોઓનો તથા પ્રસિદ્ધર્ષોનો આ સ્થળે આભાર માનું છું.

વિસત્ર કોલેજ, મુંબઈ. } (સદી) ગુલાબભાઈ નારગુજી જોશી.
તા. ૧૫મી જુલાઈ, ૧૯૨૭ }

પુસ્તક ૬૮]

[અંક ૩]

Unjrent School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

માર્ચ, સને ૧૯૨૯.

“ નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા શત્રુ પછી સત્યના દૃઢ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલાં સોફીસ્ટિકાલના કરતાં વધારે ભારી ચોજના ધરી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (મે ૧૯૨૯ થી)

કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વણીલ,

MED, FRGS ICS

એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ, અમદાવાદ.

(સર્વ કક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી “કાયમક ન્યુનિટી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીષદ દેવીદાસ ઇનનલાલે છાપ્યું
સલાપોસ રૈલ-અમદાવાદ

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૮] માર્ચ, સને ૧૯૨૯ [અંક ૩

અંકલેશ્વરની ધંધાદારી તાલીમની સંસ્થાના ઉદ્દેશો
અને તેની પ્રવૃત્તિ

(પૃ ૬૮, અંક ૨, ૫૪ ૬૦ થી નાનું)

મરઘાંબતકાંનો ઉદ્દેશ

વિદ્યાર્થીઓ ધોળા લોગંદાનું મરઘાના એક નાનારોળાની મંલાળ નામે છે તેમને ત્રણ ત્રણ મહીને તેનો વાગે કુવો પડે છે આ જાનનુ કામ માત્ર એક પરમથી અહીં આવે છે, પણ મારે નમીમે ગર્યાતથી તેમા થોડો નકો થયો છે. ગ્યાનિક સજ્જોતે લઈને મજાણત મકાનો બાધવા પડ્યા છે. આ મકાનો પણ વિદ્યાર્થીઓએ જાતે બાધ્યા છે. કેટલુક ગામડાંની મરઘીઓદાગ સંકર જાનિ પેત્ર કુવાનુ કામ પણ થાય છે. આ કામ એની આગાથી ડરવામા આવ્યુ છે કે આ જાતના મરઘા જાનકા જે પેશ થાય તે મળ જાતિના મરઘા જાનકા કુતા ગામડાંની હાડમારીઓ વધારે સારી રીતે સહન કરી શકશે મરઘાના વાડામા કુટવાક જાડો વાવવામા આવ્યા છે, એથી જોઈએ તેટલો જાયે - મળી શકશે તેમજ નેથી લવિમ્મમા વધારાની આવક પણ થશે.

વિદ્યાર્થીઓને આ કામ ઘણું ગમે છે એમ જણાય છે. વળી એમ માલમ પડ્યું છે કે પ્રમાણિકપણે મહેનત કરવાથી મરઘાં બનકાં ઉછેરવાને ધંધો આસ કરીને જેમને પોતાની જમીન ન હોય તેમને માટે ઉપયોગ થઈ પડે એમ છે.

સહકારી પેઢી

વિદ્યાર્થીના દિસાખ કઈ ઉત્તમ રીતથી શાખી શકાય તેનો પ્રશ્ન ખરું થાય છે. વિદ્યાર્થીઓ જે કંઈ કામ કરે અને કમાય તેનો દિસાખ ખરાબ સાચો રાખવામાં આવે છે અને તેમને જે મળવું જોઈએ તે મળે છે એ જાણવાને માટે તેઓ ધન્ય ધરાવે છે. જે સંસ્થા અમે ઉઘાડી છે તે મંબંધી સંકા કે સંશય લાગ્યેજ ઉત્પન્ન થઈ શકે તેમ છે.

જે છોકરાઓ અમારી પાસે આવે છે તે જેમને કેળવણીની કોમ નથી એવા બે દરકાર કુટુંબમાંથી આવે છે. કેટલાકની પાસે પથારી, કપડાં લેતાં વગેરે નજીક સાધન હોય છે. ધંધાદારી શિક્ષણ લેતા વિદ્યાર્થીઓ માસિક થોડીક આવક મળે છે. પણ જે વિદ્યાર્થીઓ નતર, અને રતું ખેતીકાર કરે છે તેમને તેમની મહેનતનો લાભ મેળવતાં પહેલાં થોડાક મહીના શરૂ જોવી પડે છે. કહેવાની મનઝગ એ છે કે એકના અપની યોજ ખીજ પાસે તો હોય છેજ. એક સમૂહને ખીજે સમૂહ મદદ આપે એવી તક આપવ માટે અને નાણાની બાબતમાં સહકારનો વહેવાર લાભ બધાને આપવ માટે સને ૧૯૨૭ ના જન્યુઆરિની ૧૧મી તારીખે એક શાળાની પેઢ ઉઘાડવામાં આવી છે. આથી જે વિદ્યાર્થીઓ કમાણી કરી શકે છે તેઓ નાણાં અનામત મૂકે છે અને જેમને અમુક કારણો માટે અથવા તેમન વધતા જતા સમૂહ માટે નાણાં જોઈતાં હોય તેઓ તેમાંથી તેમની શાખ ઉપર નાણાં ઉછીનાં લઈ શકે છે. પેઢી એક સરકારી જીનિઅર સહાયકાર મંડળ છે. તેમાં નિયમસરનાં સરકારી ફારમો અને પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. શાળાના ચાર વર્ગોમાંથી દરેક વર્ગ અવરથાપક મંડળ માટે તેનો એક સભ્ય ચુંટી કાઢે છે. આ ચાર સભ્યો એક ખીજે સખ સામાન્ય રીતે ચુંટી કાઢે છે, અને પછીથી પાંચમાંથી એકને મંત્રી તરીકે ચુંટી કાઢવામાં આવે છે. દાલમાં બે આનાથી આઠ રૂપીઆ મુધીન અનામત મુકાય છે. ચાર આનાના એક એક શેર હોય છે દરકારી છોકરો જે સભ્ય હોય તે બિછીતાં નાણાં લઈ શકે છે અને દરે બિછીતી લીધેલી રકમ (લોન) માટે વ્યાજનો દર છ રકા રાખેલો છે, છો

કરાઓએ પોતે એવા ધારો ધડ્યો છે કે જે કોઈને નાણાં ઉછીનાં લેવાં હોય તેણે એ સભ્યોને નમીનદાર તરીકે દાખલ કરવા અને એ નમીનદારોએ જે ઉછીતી રકમ લેવાની હોય તેના કરતાં વધારે રકમ પેઢીમાં પોતાને ખાતે જમાં કરાવેલી હોવી જોઈએ, અને જે છોકરાઓ નમીન થયા હોય તેઓ ત્યાંસુધી લોન ચાલુ હોય ત્યાંસુધી ખાસ પરવાનગી સિવાય પોતાની અનામત ઉપાડી શકતા નથી.

આ ખાસ સાહસ વિશે હમણાં કંઈ વધારે કહેવું તે અભુગતું ગણાય. ગમે તેમ, પણ છોકરાઓ આ યોજનાથી ખુશ થયા છે અને તેમનામાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો છે. વધારામાં વ્યવસ્થાપક મંડળ છોકરાઓને નાણાં ધીરવાની ખોટી કે ખરી જરૂરિયાતમાંથી મુક્ત થયું છે. આ એક મોટા લાભ થયો છે. છોકરાઓ પોતે પોતાના પગ પર હિભા રહે (સ્વાયથી અને) અથવા તો અપ પડે ત્યારે પોતાના સહાધ્યાયીઓની મદદ માગે એવી રીતનું એક શાંતે પણ પ્રોત્સાહક બળ આ યેરીથી ઉત્પન્ન થયું છે. ઉનાળાની રજા દરમિયાન પેઢીને ચાલુ અને વ્યવસ્થિત રાખવાની એકજ અને કદાચ ખરી મુશ્કેલી અનુભવવામાં આવી છે: દેદલાક સભ્યો રજા દરમિયાન નાણાં ઉપાડી લે અને શેરો વેચી નાખે તો તે લાભકારક નથી એ શ્વાભાવિક છે. ત્યાંસુધી તેઓ શાળામાંથી પૂરેપૂરા છુટાં થાય ત્યાંસુધી અમુક નાણાં અનામત તરીકે રાખવાની જરૂર છોકરાઓ જાતે જોઈ લેશે એમ આશા રાખવામાં આવે છે. ત્યારે તેમનીજ ગણતરીથી તેમનો સ્વાર્થ તેમાં જણાશે ત્યારે આ ખાખન આપોઆપ મંભાળી લેવામાં આવશે.

વસ્તુભંડાર

ચાલુ વરસના ફેબ્રુઆરિની બીજી તારીખે એક નાનો વસ્તુભંડાર ખોલવામાં આવ્યો છે. પરચુરણ કિંમતે નહિ પણ વેપારી દરે માલ ખરીદવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે છોકરાઓને બચત થાય છે. એક છોકરો વેપારી તરીકે બેસે છે અને તે વેપારી અને દુકાનદાર તરીકે કામ કરે છે; પણ તે દર અડવાડીઆના અમુક કસાકજ. તે સાણુ, દીવાસળી, શાહી, પેતો, છોકરાઓને મારે જોઈતું કાપડ, દાણા, શાકભાજી, ચા, ખાંડ વગેરે વેચે છે. છોકરાઓ તેમના પોતાના વસ્તુભંડારમાં રસ લે છે. તે એક ચાલુ ધંધો છે અને નવી શિક્ષણમણ્ડલિકા પ્રમાણે તેનું કામ ચાલે છે. આ સાહસથી તેઓ ધબી વહેવારી બાળતો શીખે છે.

વિદ્યાર્થીઓની વ્યવસ્થા

પહેલેથીજ ગ્રાજામા વહેવાર નવ ચાલે છે. આ સિદ્ધાંતની આડે શિક્ષક માત્ર જો પાર આવ્યા હતા અને એથી વર્ગનો ચોંગ્ય હપકો તેમને મહન કરવો પડ્યો હતો. જરા યુક્તિપર્વકની સલાહથી, જે રીતે છોકરાઓનો મમદ તેમના મંડળને લગતી માંડવિક આખતોની વ્યવસ્થા કરે છે તે રીતે જોના તે ઘણું સમિક અને ઉત્સાહભર્યું કામ જણાય છે. અમારે ત્યાં કોઈ ગૃહવ્યવસ્થા કરનાર પુરુષ છે નહિ. એ વાત ખરી છે કે મુખ્ય શિક્ષક ખોરાક માટેના બિલ તપાસે છે પણ તે એટલા માટે કે સઘળા વિદ્યાર્થીઓએ બિલના નાણા ચૂકવ્યા છે કે નહિ અને દરેક છોકરાએ પોતાની ખાધાખોરાકીનું ખર્ચ આપ્યું છે કે નહિ. વળી રાત્રે અભ્યાસ કરતી વખતે એક શિક્ષક છોકરાઓ સાથે રહે છે પણ તે એક મદદગાર શિક્ષક તરીકેજ અને નહિ કે અંદોબસ્ત ગણનાર સિપાઈ તરીકે રહે છે.

કામને માટે ગ્રાજાની સમિતિ નીચે મુજબ છે —

૧. ખોરાક માટેની સમિતિ જે મુખ્ય મમદ માટેના મધ્યગા કામ ઉપર દેખરેખ રાખે છે.
૨. દીવાળતીની સમિતિ જે ગ્રાજા અને હોસ્ટેલ એ બંને માટેના દીવાળતીઓની વ્યવસ્થા રાખે છે.
૩. નાતકાલિક મારવાગ સમિતિ જે માદાની માવજત કરે છે.
૪. ગુનિમિપત્ર સમિતિ જે કમ્પાઉન્ડની દેખરેખ રાખે છે અને તેને અંદર અને બહારથી સાફ રાખે છે.
૫. સામાજિક સુધારણા સમિતિ.—નાસિક રમનગમનની વ્યવસ્થા અને માધનો પુરાં પાડવાં અને કાર્યક્રમ ઘડવો એ તેમનું કામ છે.
૬. પંચ દરેક જાતના તોફાનની તપાસ રાખે છે અને દંડ, શિક્ષા વગેરે આપે છે અને બીજી કમિટીઓ અગળર કામ કરે છે કે નહિ તે પણ જુએ છે. તેમને દંડ કરવાનો પ્રયત્ન આવનો નથી એ કહેતાં અંતેય હિપજે છે. અધીજ સમિતિઓ અત્ર સારી રીતે કાર્ય કરે જાય છે એવું કહેવાની અમે દિમન ધરાવતા નથી સમિતિના સભ્યો તરફ માત્ર બદલાય છે. પંચમાં કંઈ ફેરફાર કરવામાં આવનો નથી.

સ્વાયત્ત તંત્ર કેવી રીતે ચાલે છે તેના નિર્દેશરૂપે હું એક નીચેના દાખલો આપું છું. કેટલાક છોકરાઓને પ્રાર્થનામાં મોડા આવવાની ટેવ પડી હતી. તેમના મોડા આવવાથી બાકીનાઓનું ધ્યાન તેમની તરફ ખેંચાતું હતું. પંચે એવું નક્કી કર્યું કે દરેકે મોડા આવનારે રસ્તો મુધાગવા ખાતર ધૂળની ભરેલી ૨૦ ટોપલીઓ લાવવી. ત્યારથી આ છોકરાઓ વખતસર હાજર થાય છે. બીજા અમુક છોકરાઓ એવી રીતે વર્તના હતા કે જાણે તેમને નાના છોકરાઓને ગાલો દેવાનો હક્ક છે. શિક્ષકોમાંથી એકની મદદ વર્ષ કેટલાક અધરા કેસો પતાવ્યા પછી સમિતિએ એવો નિર્ણય કર્યો કે દરેકે સમહત્તો ટેકો પંચને હોય તો તે પંચના નિર્ણયને માન આપવું. જોઈશો; નહિતો તેણે શાળા છોડી દેવી. શાળામાં સ્વરાજ્યતંત્રનો વિચાર આખરે પ્રબળ થયો છે.

કુટુંબવ્યવસ્થા

ગરબાતથીજ આ જાતની વ્યવસ્થા રાખવાની અમારી યોજના હતી પણ કુટુંબોના અભાવે ચાલુ સત્ર પહેલા અમો તે દાખલ કરી શક્યા નહોતા. હાલમાં છોકરાઓના ત્રણ સમૂહો કુટુંબની રીતે રહેતા જોવામાં આવશે. તેઓ બગરડું કામકાજ કરે છે, રાધે છે, અને બીજી સઘળી વ્યવસ્થા જાતેજ કરે છે, અને ખર્ચેખર નેમા તેમને મળત પડે છે અને તેઓ જીવનનો સાચો અનુભવ ગેળવે છે. આ કામ તેમને માથેનાખવામાં આવ્યું નહોતું પણ માત્ર તેને માટે પ્રમંગ આપવામાં આવ્યો હતો. વિદ્યાર્થી-વર્ગ તે પહેલ કરવાનું હતું અને સુંદરોએલા અમુક સમદે તેનો અખનગે કરવાનો હતો. તેમને જુદી જુદી જાનનું ચાલું કામ કરવાનું હોય છે તેથી એકજ વિદ્યાર્થીસમૂહ પામે આવું કામ ધણી વરસ સુધી કરાવી તેમને તૈયાર કરવા એ આ વ્યવસ્થાનો હેતુ નથી. તેમને પુત્રો અનુભવ મળે કે તેમને મુખ્ય બોર્ડિંગમાં પાછા કરવા દેવામાં આવે છે.

આગલા વિદ્યાર્થીઓએ કરેલું કામ

ત્યારે કેટલાક મિત્રો આ સંસ્થા જુએ છે ત્યારે તેઓ સ્વાભાવિક રીતે પ્રશ્નો પૂછે છે કે આગલા વિદ્યાર્થીઓએ શું કામ કર્યું છે? તેથી આ હકીકત આપી છે. શિક્ષક માટેના પહેલા વર્ષના વર્ગમાંથી ૧૯ વિદ્યાર્થીઓ પાસ થાય છે અને તેમની પામે પહેલા વર્ષનું સરકારી સર્ટિફિકેટ છે. બીજા કેટલાક નાપાસ થયા છે. આ બધાજ શિક્ષકો દ્વેદમદ નીવડ્યા છે એમ

કહીએ તો તે અસત્ય કથન ગણાય. પહેલા કેટલાક તો જરા આગળ વધવાનો આ એકજ માર્ગ છે એમ તેમને જણાવાથી આ વર્ગમાં દાખલ થયા. તેમના મિશનરીઓને ખબર આપવામાં આવી હતી કે આ છોકરાઓ કેઈ દિવસ હોશિયાર શિક્ષક થઈ શકશે નહિ. કેઈપણ શાળા નવીન શક્તિ નીપજવી શકતી નથી. તે તો કુદરતી શક્તિને ખીસવી શકે છે તોપણ અમે તેમને ધંધાદારી સૂચના આપી શકીએ એવી સ્થિતિમાં છીએ. વળી અમે એમ કહી શકીએ છીએ કે અમારા સાંભળવા પ્રમાણે એમાંના ઘણા શિક્ષકોનું વર્તન મમ્મ છે, તેઓ મહેનતુ છે, અને તેમના હૃદયમાં તેમના શિષ્યો પ્રત્યે સારી લાગણી છે અને કેટલેક અંશે નવી પદ્ધતિ પ્રમાણે શાખવવા તેઓ શક્તિમાન હોય છે. 'વાર્તાપદ્ધતિ'એ શિક્ષણ આપવાનો વિચાર તેઓ સહેલાઈથી સમજી શકે છે; તોપણ માત્ર યાંત્રિક વસ્તુવાળા માટે યોજનાપદ્ધતિથી શિક્ષણ આપવાનું કાર્ય સહેલું નથી. ચપજ અને મહેનતુ શિક્ષકને યોજનાપદ્ધતિને લીધે નેની પ્રવૃત્તિને સારો અવકાશ મળે છે. અમારા જે શિક્ષકો બહાર પડ્યા છે તેઓ જાતે એમ કબુલ કરે છે કે ઉત્તેજન અને યોગ્ય દેખરેખના અભાવે તેઓ નિષ્ફળ નીવડ્યા છે. જ્યારે તેઓ અમારી માથે હતા અને તે વખતે જેમ તેમને વાંધે અને માસિક કાર્યક્રમ ઘડવાનું અને બીજા દિવસના કામ માટે રાત્રે નોંધ કરવાનું મૂલ્યવવામાં આવતું હતું તેમ જે શિક્ષકો કરે છે તેઓ અસખત કનેડમંદ થાય છે. વારંવાર તૈયાર થયા વિના અને તપાસ કર્યા વિના માત્ર યોજનાપદ્ધતિથી જ કેઈ શીખવી શક્યો નથી. આવા શિક્ષક બીજા કેઈ હલકા પ્રકારની પદ્ધતિથી ક્તેહમંદ થાય ખરો.

અત્યારે માત્ર યોગ્ય સુચારોને તાલીમ આપવામાં આવી છે, પણ તેઓ ગામડાંના ઝોળંગે પુરા પાડવામાં તેમજ તે સુધારવામાં ઉપયોગી થાય તે માટે ગામડાંમાં પાછા ફર્યા છે એ લાલકર્તા છે. તેઓના આર્થિક મંત્રેગો તેટલા માટે સારા છે. તેઓ લાકડાનો સરસામાન બનાવી શકે છે અથવા તો તેઓ તેમનાં પોતાનાં ઘર પણ બાંધી શકે છે.

ફિલિપ્પીનની શાળાનો અભ્યાસક્રમ

(પ્ર. ૬૮, અંક ૨, પૃષ્ઠ ૬૮ થી ૮૦)

માધ્યમિક શાળાનો (સેકન્ડરી) અભ્યાસક્રમ

સામાન્ય અભ્યાસક્રમ

દેશજિવ્યાત વિષયો

પહેલું વર્ષ	બીજું વર્ષ	ત્રીજું વર્ષ	ચોથું વર્ષ
સાહિત્ય (૪) વર્તમાનસાર (૨) નિર્ણય (૫)	સાહિત્ય અને નિર્ણય (૫) સામાન્ય વિજ્ઞાન પ્રાકૃતિક બુદ્ધિગણ સ્પર્ધા (૫) સામાન્ય ઇતિહાસ (૪) વર્તમાનસાર (૨)	સાહિત્ય અને નિર્ણય કવચશાસ્ત્ર સામાન્ય ઇતિહાસ તથા પૂર્વ દેશોનો ઇતિહાસ વન માનગત	સાહિત્ય અને નિર્ણય (૫) ફિલિપ્પીનની સ્થિતિ ફિલિપ્પીનનો ઇતિહાસ અને તેની ગભ્ય વ્યવસ્થા (૪) વર્તમાનસાર (૨)
નાટ્યોડ સ્ટેડસનો ઇતિ-હાસ (૩) યુનાઇટેડ સ્ટેડસની રાજ્ય-વ્યવસ્થા (૨) અક્ષરચર્ચા (૫)	અર્થિક (૫)	અક્ષરચર્ચાનું વિશેષ જ્ઞાન અને ગણિતનું પુનરાવર્તન શાસ્ત્રીયક રૂઝવણી	પાઠ્યવિજ્ઞાન (૫) આરીથ્મિક રૂઝવણી

ઐતિહાસિક વિવરણ

શીખ	મંડીપ	રહેનિય ભાગ, અથવા નંગીન.	શિક્ષણ-રહેનિય ભાગ, અથવા (પ)અંગીન
		શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્ત	ગાનસંગાત્મ, આદ્યોગ્યજ્ઞાન,
		કેળવણી વિષયક ગાનસંગાત્મ	કર્તવ્ય, ગુણાકારી, વાચન-પદ્ધતિ અથવા શિક્ષણનું અવયોગકન (પ)અ

દર આશયારીએ ૪૦ મિનિટના પિટિઆડની સંખ્યા કોંબમાં જણાવી છે. (ક) જેવમ પિટિઆડ કોટરે ૮૦ .

મિનિટના પિટિઆડ.

(અ) જે પ્રાંતમાં શિક્ષકને નાનીમ આપનારી શાળા અથવા અભ્યાસક્રમ નથી ત્યાં મામાન્ય અભ્યાસક્રમ માંથી શિક્ષકને વિષય સીખવાય છે.

ઉપર જણાવેલા અભ્યાસક્રમ ઉપરથી જણાવેલ કે મિનિટિયમ દારૂની માપ્યામિક નાજામાં માન્યતા નથી પ્રાચીન ભાષાના ઉપદેશકોએ મનાવ આપણે જાણી માત્ર ઉત્પન્ન મનો, નથી: કારણકે ત્યાંના શિક્ષકની સંસ્કૃતિ પામેલી કામ પ્રાચીન ભાષાનું જાણી નથી એ જણાવેલ કે શાળાના કાળા વર્ણના અભ્યાસક્રમમાં ' મિનિટિયમની આધિક રિયનિ ' એ વિષયના અભ્યાસ-ક્રમો સમાવેશ કરવાનાં આવ્યાં છે. જે પ્રાંતમાં શિક્ષકને નાનીમ આપનારી શાળા ન હોય ત્યાં જે વિદ્યાર્થીઓ ભવિ-ષ્યમાં શિક્ષક થવા નક્કીના હોય તેમને માટે અભ્યાસના કંદરવા જે સર્વેમાં ' કેળવણી શાસ્ત્ર ' એ ઐતિહાસિક વિષય સમાવવામાં આવેલ છે એ ખાસ જોવા જેવું છે.

દેશજિજ્ઞાસાન વિષયો

પહેલું વર્ષ	બીજું વર્ષ	ત્રીજું વર્ષ	ચોથું વર્ષ
સાહિત્ય (૪) વર્તમાનસાર (૧) નિબંધ (૫)	માહિત્ય અને નિબંધ (૫) પ્રાદેશિક ભૂગોળ સાહિત્ય સા- માન્ય વિજ્ઞાન (૫) સામાન્ય દર્શનિકાસ (૬) વર્તમાનસાર (૧)	સાહિત્ય અને નિબંધ (૫) સામાન્ય દર્શનિકાસ (૪) વર્તમાનસાર (૧)	સાહિત્ય અને નિબંધ (૫) અર્થશાસ્ત્ર (૫) દ્વિતીયોત્તરનો દર્શનિકાસ અને સામાન્ય (૪) વર્તમાનસાર (૧)
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો દામ (૩) યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનું તંત્ર (૨) ભરતકામ અથવા ક્રાર (૩) ભરવાનું કામ (૩) સાદું સીવણકામ (૨)	ગૃહન્યવસ્થા અને રસાદિકામજોડાક અને રસોષક્રિયા (૩) ભરતકામ અથવા ક્રાર (૨) કામ (૨) સાદું સીવણકામ (૨)	(૩) ભરવાનું (૨)	તાત્કાલિક સારવાર, સાદાની માવજત, ખોળાકેની ખર- દાસ અને તેમનો ખોરાક (૩) ભરતકામ અથવા ક્રાર વાનું કામ (૨) શારીરિક ફળવૃણી
શારીરિક ફળવૃણી	શારીરિક ફળવૃણી	શારીરિક ફળવૃણી	શારીરિક ફળવૃણી

પહેલું વર્ષ	બીજું વર્ષ	ત્રીજું વર્ષ	ચોથું વર્ષ
મંગીત	મંગીત	સ્પેનિશ ભાષા (પ)	સ્પેનિશ ભાષા (પ)
		મંગીત	મંગીત

કોમ્પ્યુટર મુદ્રણ આંકડા ૪૦ મિનિટના પિરિયડ બતાવે છે.

૬ ગ્રામી નિગાતીવાળા આંકડા એવા પિરિયડ એટલે કે ૮૦ મિનિટના પિરિયડ બતાવે છે.

ઉપરના દેશ ઉપરથી લગભગ ૬ માધ્યમિક શાળાઓ લાંબી ને ઊંઘડીઓએ ગ્રામીણોનો વિષય લીધો હોય તેમજ ગ્રામીણોના, બ્રિટિશ અને પદાર્થશાસ્ત્ર નેવા વિષયો બીજાં દેશો પાસે નથી.

શિક્ષકની તાલીમનો અભ્યાસક્રમ

પહેલું વર્ષ	બીજું વર્ષ	ત્રીજું વર્ષ	ચોથું વર્ષ
સાહિત્ય (પ)	સાહિત્ય અને નિબંધ (પ)	સાહિત્ય અને નિબંધ (પ)	સાહિત્ય અને નિબંધ (પ)
નિબંધ (પ)	નિબંધ (પ)	નિબંધ (પ)	નિબંધ (પ)
ગુણધર્મો અને શિક્ષણ (૪)	સામાન્ય દલિતામ તથા પૃથ્વીના દેશોનો દલિતામ (૪)	સામાન્ય દલિતામ તથા પૃથ્વીના દેશોનો દલિતામ (૪)	શિક્ષણીયતા દલિતામ અને શિક્ષણ (૪)
વન ભાગસાર (૧)	વન ભાગસાર (૧)	વન ભાગસાર (૧)	વન ભાગસાર (૧)
ગણિત (પ)	સામાન્ય વિજ્ઞાન તથા પ્રાકૃતિક બ્રહ્માંડ (પ)	સામાન્ય વિજ્ઞાન તથા પ્રાકૃતિક બ્રહ્માંડ (પ)	સામાન્ય વિજ્ઞાન તથા પ્રાકૃતિક બ્રહ્માંડ (પ)
સંગીત ૪	સંગીત ૪	સંગીત ૪	સંગીત ૪
સાદીશિક્ષક દેશવર્ગ	સાદીશિક્ષક દેશવર્ગ	સાદીશિક્ષક દેશવર્ગ	સાદીશિક્ષક દેશવર્ગ

કૌંસમાં મૂકેલા આંકડા ૪૦ મિનિટના પિરિઅડ બતાવે છે.

પ્રાથમિક શાળાના તમામ વિષયો પુનરાવર્તનપદ્ધતિથી શીખવવામા આવે છે.

ટ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં જે કામ થતું હોય તેની નિરીક્ષા કરી શિક્ષક અને વર્ગ શિક્ષણપદ્ધતિ મંબંધી કામ કરે છે, અને તેટલા માટે શિક્ષણપદ્ધતિના શિક્ષકોની કેમ્પરેખ નીજેલ નિરીક્ષાનું કામ ચારે વરસ થાય છે.

ચિત્રકામ, ઔત્રેગિક કેળવણી અને છવનશાસ્ત્ર-એ વિષયો માટે ૮૦ મિનિટના પિરિઅડ રાખેલા છે. નિરીક્ષા, શિક્ષણકામ અને શિક્ષણનો મદાવશે એ સિવાયના વિષયો દરરોજ ૪૦ મિનિટ ચાલે છે.

અ. દરેક વિષય આખું વરસ શીખવવામાં આવે છે: પહેલુંસત્ર, સંગીત ૩ દિવસ, લેખન ૨ દિવસ; બીજુંસત્ર, સંગીત ૨ દિવસ, લેખન ૩ દિવસ.

ચ. દરેક વિષય આખું વરસ શીખવવામા આવે છે. પહેલું સત્ર, ચિત્રકામ ૩ દિવસ, ઔદ્યોગિક કેળવણી ૨ દિવસ; બીજું સત્ર, ચિત્રકામ ૨ દિવસ, ઔદ્યોગિક કેળવણી ૩ દિવસ.

ક. આ બે વિષયો પરસ્પર ગઢવી શકાય છે. દરેક નિવારણ શિક્ષણવ્યવસ્થાકન અને શિક્ષણકામ ૨૦ આઠવાડીઆં કરવું પડે છે.

ઢ. શિક્ષણનો મદાવશે દરેક નિવારણ ૨૦ આઠવાડીઆં કરશે પડે છે.

ઉપરના કાલા ઉપરથી માલમ પડશે કે કેળવણીવિષયક માનસશાસ્ત્ર અને શિક્ષણના સિદ્ધાંતો જેવા વિષયો શિક્ષણના 'ત્રીજું વરસ પહેલાં' શીખવવામા આવતા નથી અને મહાવરાનું કામ ચોથા વરસમાં રાખવામાં આવ્યું છે.

વેપારી અભ્યાસક્રમ

પહેલું વર્ષ	બીજું વર્ષ	ત્રીજું વર્ષ	ચોથું વર્ષ
સાહિત્ય (૪) વતમાનસાર (૧) નિબંધ (૫)	અક્ષરબાપાનું વેપારી ઉપયોગવેપારી ઉપયોગ પુરતું વેપારી ઉપયોગ પુરતું અંગ્રેજી અને ગ્રંથો (૫) પુરતું માન અને ગ્રંથો (૫) સાહિત્ય અને નિબંધ (૫) શ્રીધર્મચરિત્ર (સ્ત્રીનોઆચારી) (૫) અથવા નામું (૫)	અંગ્રેજી અને નિબંધ (૫) સાહિત્ય અને નિબંધ (૫) શ્રીધર્મચરિત્ર (સ્ત્રીનોઆચારી) (૫) અથવા નામું (૫)	વેપારી ઉપયોગ પુરતું અંગ્રેજી અને ગ્રંથો (૫) શ્રીધર્મચરિત્ર (સ્ત્રીનોઆચારી) (૫) અથવા નામું અને હિસાબ (૫)
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો ઇતિ- વાસ (૩) યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનું રાજ્ય- તંત્ર (૧) અક્ષરગણિત (૫) લેખનકળા (૫)	વેપારી ગણિત રાષ્ટ્રપરામિટિંગ આરીટિક ફળવળી	વેપારી જોગણ તથા વેપારી કાયદો સ્પેનિશ ભાષા રાષ્ટ્રપરામિટિંગ આરીટિક ફળવળી	સ્પેનિશ ભાષા રાષ્ટ્રપરામિટિંગ આરીટિક ફળવળી

કેમમાં મોકલા આક્રમ ૪૦ મિનિટના વિગિવાડ ખતાવે છે.

શ્રીધર્મચરિત્ર અભ્યાસક્રમ

નિબંધ (૧) સાહિત્ય (૫) વતમાનસાર (૫) અક્ષરગણિતના મંજનસ્થો (૫)	અને નિબંધ (૫) સાહિત્ય અને નિબંધ (૫) પદ્યથૂંથાસ્થ (૫) અભિમિતિ તથા ગણિતનું પ્રેરણાવર્તન
--	--

વિષયકામ દુકાનનું કામ (દરરોજ ત્રણ કલાક)	(૫) વિષયકામ દુકાનનું કામ (દરરોજ ત્રણ કલાક)	(૫) વિષયકામ દુકાનનું કામ (દરરોજ ત્રણ કલાક)	આરીટિક કેળવણી
આરીટિક કેળવણી	આરીટિક કેળવણી	આરીટિક કેળવણી	આરીટિક કેળવણી

કેસમાં મૂકેલા ઓફિસ ૪૦ મિનિટના પ્રિવિઝ બતાવે છે.

૪ આવી નિશાનીવાળા ઓફિસ એવડ એટલેકે ૮૦ મિનિટના પ્રિવિઝ બતાવે છે.

હી જતાં બલબલને

—: ગણલ :—

૫૪૫ ના ઠીક શું આવીયા, હી બલબલ કયા બલે ?
હલ મમ આમ આકર્ષી, બલા શું નું હી બલે ?—૧

ખૂંટી વાડી સદા મારી, વિદાગે ત્યા બલુ કરે;
મહિય મર કાઢીને, ગળવી વાટિકા દેરે !—૨

વિરલ પ્રેમીતણે સાથે, હલ મમ નું જતા રહો;
દયા ને લેય ઉરમાં તો, જત્યાની વાત ના કરે !—૩

તને મેં પ્રેમથી પાળ્યું, હલમાં રથાન મેં આપ્યું;
નહોતું મેં કદિ ધાર્યું, તછ તું આમ બસ બલે !—૪

મીઠા તેં મર કાઢીને, છગર શું કામ લલચાવ્યું ?
દયા લાવી બલા મારી, રહેવા દે હી બલું !—૫

પોંજે ખાજે મળ કરે, નિકટ મમ મન મુજબ કરે;
ઝૂંડે મારાં સદા આવી, પ્રજ્વળની મુરલિ બરે !—૬

મેટુંક કલામ, એવ. ડી.

ચુનીલાઈદેશ—સીહિર.

(કાલિઆવાડ)

ચંદ્રલાલ કાનલ આચાર્ય
(વિહારી).

ઇંગ્લેન્ડની કેટલીક નવી શાળાઓ.

(પૃ. ૬૮, અં. ૨, પૃષ્ઠ ૭૬ થી આગળ)

કેનેડિઅન ખુલ્લી શાળા.—

આ જગા લગાડાના વખતમાં ના. શહેનશાહે કેનેડાની એકોમ મોસાએટીને વાપરવા માટે આપી હતી. ત્યાં એ મોસાએટીએ કામ ચલાવે ઇસ્પતાલનાં મકાનો બાંધ્યાં હતાં. લગાઈ પુરી થયા પછી લંડનની કાઉન્ટિ કાઉન્સિલને એ જગા સોંપી દીધી, અને હવે લંડનનાં નાણુક બાંધાનાં બાળકોની તંદુરસ્તી સુધારવા અર્થે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. અહીંયાં ૩૦૦ બાળકો નાતાલના પખવાડીઆ સિવાય આખું વરસ રહે છે. આ કામ માટે જે મકાનો છે તે નમુનારૂપ છે. ત્યાંની આસપાસની બુંદર વિશાળ જગાઓની વચમાં એ બાળકો નાનું સંસ્થાન વસી રહ્યું હોય એમ લાગે છે. વારાફરતી લંડનના બધા વિભાગમાંથી, દર અડવાડીએ ૭૦ બાળકોને આ શાળામાં અભ્યાસ કરવા પસંદ કરવામાં આવે છે અને તેમને ચાર અડવાડીઆ સુધી આ શાળામાં રાખવામાં આવે છે. જે કાઠપિણુ બાળક જેઈએ તેટલા ગોઝ્ય કપડાં પોતાની સાથે ન લાવી શકે તો તેમની સંભાળ રાખનાર એક શાળાની નીમેલી સમિતિ હોય છે તે તેની જનની જરૂરિઆતો અને તેટલી પુરી પાડે છે. કોઈ બાળક પાસે કંઈ વાદ્ય હોય તો તે શાળામાં પોતાની માથે લઈ જાય છે. છોકરાંના માખાપો પોતાની નાણાની નેગવાઈ ગ્રમાણે દર અડવાડીએ અમુક રકમ આપે એમ શાળાના અધિકારીઓ તરફથી આગા રાખવામાં આવે છે. પોતાનું બાળક શાળામાં લખાય થાય ત્યારપછી ત્રીજે સનિવારે તેના માખાપ તેની મુલાકાત લેવા આવે છે. અને ત્યાંસુધી શાળાનો ચાલુ અભ્યાસક્રમ એટલું જ મામાન્ય અભ્યાસક્રમ ત્યાં પુરો કરવામાં આવે છે, અને સાથે સાથે ભૂગોળ અને સૃષ્ટિજ્ઞાનનો કેટલેકભાગ પણ ચલાવવામાં આવે છે. જંગલ અને બાગ પાસેજ હોવાથી આ કામ માટે ત્યાં ઘણી મગવડ છે. શાળામાં, હુકર, પેટાં, મરઘાં, બનક અને પાણેલાં ઉદર રાખવામાં આવે છે. મસલાં માટે ખાસ વાડા તૈયાર કરેલા હોય છે તેમાં તે પોતાનાં દરમાં રહે છે. દંસ, બનક, અને જંગલી મરઘાં પણ ત્યાં બાંધેલા તળાવ આગળ ફરતાં જોવામાં આવે છે. પામેના જંગલમાંથી વહેતી આવતી એક નીલીના પાણીને એ જોદેલા ખાડામાં વાળેલું છે અને તેથી નદાવા માટે મારી મગવડ કરવામાં

આવી છે. એક ખાડો ખાસ તરવાનું બાલુનારાઓ માટે રાખેલો છે. નાટ્યશાળામાં સિનેમા અને વાયરલેસના જલસા કરવામાં આવે છે અને દર અઠવાડિયાં છોકરાઓ પોતે એક નાટ્યપ્રયોગ લખે છે. દરેક નાટ્ય-મંડળી જેટલી મુદત શાળામાં હોય છે તે દરમિયાન અને તેના છેડસા અઠવાડિયામાં જલ્લો કરી બનાવવા માટે ત્યાં મુખપાઠ તૈયાર કરે છે. શનિવારની રાત્રે હાથેનાં જંગમમાં તેઓ મોટી તાપણી કરે છે અને છોકરાઓ તેની આસપાસ બેસી બીજો ગાય છે અને રેંડીઆ ફરવે છે. નિયમિત દાકતરી દેખરેખ, નિયમિત કસરત. સાન આરાક, વહેલા ઉઠવું, અને પુરુષ આરામ-આવી વ્યવસ્થાને લીધે ધાન વખતમાં તેમની તંદુરસ્તી અને માનસિક શક્તિમાં અત્યંત લહેલો ફેરફાર જોવામાં આવે છે.

રોડવે હાકિસની શાળા:—આ શાળા ૧૯૨૦ માં ખુલી મંડવામાં આવી હતી, અને તેમાં પ્રાથમિક શાળામાંથી સુટી કાઢેલા ૩૦૦ બાળકો ભણવા આવે છે. આ બાળકોમાંનાં ચણાં બાળકો મંદા ગરીબવર્ગમાંનાં હોય છે. કાયથી પીડાતા કોઈ બાળકને એ શાળામાં દાખલ કરવામાં આવતું નથી; પણ જે બાળકોની તબીબ નાણુક હોય છે અથવા જેમનો દારૂનિક અથવા માતાપિતા સંબંધનો શારીરિક ઇનિહાસ દાકતરી નજરે મતોપકારક હોય તેવાં બાળકોને આ શાળામાં દાખલ કરવામાં આવે છે. એક આપા આ બાળકોની સંભાળ રાખે છે. તે તેમનું નિયમિત વખતે વળત લે છે અને તેમની ઉચાઈ વજનનું માપે લે છે. ત્યાં દર અઠવાડિયાં દાકતર તપાસ કરવા આવે છે. બાળકો શાળામાં એક વરસ, બે વરસ અને ત્રણ વરસ સુધી પણ રહે છે. શાળાને લગતી ખુલી જમીન રૂંડે એકર જેટલી છે. તેમાં ખુલ્લા દવા ઉત્તસવાળા જમવા માટે ઓરડાઓ તેમજ વર્ગના આઠ ખુલ્લા ખડા અગિય છે. ૩૦૦ બાળકો આરામ લઈ શકે એવા એક મોટી પથળા વિચાર્યાંઓ અને શિક્ષકોએ બેગાં મળી બાંધી છે. છાતરના તહેવાર પછી તરતજ બાળકોને શાળામાં દાખલ કરવામાં આવે છે; પણ દાખલ કરતાં પહેલાં તેમનામાં જે ખોડખાપણ અથવા દરદ હોય છે તેની બીજી તપાસ કરવામાં આવે છે. પછીથી બને ત્યાંસુધી તેમની નિયમિત હાજરી માટે ઘણી કાળજી રાખવામાં આવે છે. આ એક ઘણી અગત્યની બાબત છે; કારણકે જો એક વખત ફરીથી બાળકની તબીબત જગડે છે તો તેથી તે બાળક અમુક દિવસ સુધી શાળામાં હાજર થઈ શકતું નથી. શાળાનાં બાળકોના અર્થમાં તેમનાં માઆપો પોતાના ગળ પ્રમાણે ફાળો આપે છે. ઉનાળામાં સવારના ૬ વાગ્યાથી સાંજના

છ વાગ્યા સુધી ગાળા ચલાવવામાં આવે છે; ગર્નિવારે ૯ થી એક વાગ્યા સુધી કામદાન થાય છે અને તે દિવસે દરેક બાળકને દાનર ગંદનાતુ કરાજિઆત છે. શિઆળામાં ૯ થી પાચ વાગ્યા સુધી ગાળા ચાલે છે. વિદ્યાર્થીને જવા આવવા માટે ટ્રામની શી લંડનની કાઉન્ટિ કાઉન્સિલ આપે છે ગાળામાં સવારમાં પહેલા નાસ્તો આપવામાં આવે છે અને પછી બપોર સુધી શાળાનું કામદાન ચાલે છે. બપોરે જમ્યા પછી ૧-૩૦ થી ૩-૧૫ સુધી બાળકો આગમ લે છે અને તે વખતે કેટલાક બાળકો તો હાંચકામાં ધમપસાટ ઉઘી નવ છે પછીથી થોડીક દીર્ઘ શ્વામોશ્વામની કસગત થાય છે અને ત્યારપછી ટ્રીથી ૫-૧૫ વાગ્યા સુધી શાળાનું કામ ચાલે છે. ૫-૩૦ વાગે તેઓ ચા પીએ છે. સૃષ્ટિજ્ઞાન અને બીજા દમ્તઉદ્યોગના વિષયોને અભ્યાસક્રમમાં અગત્યનું ગ્યાન આપવામાં આવ્યું છે ચાગિત્ર અને નાગિનિકના ધર્મની કાગણી મામાગિજી જીવનકાગ કેળવવામાં આવે છે. વર્ગનું વાતાવરણ જેમ અને તેમ પ્રવૃત્તિમય ગનાની દેવામાં આવે છે અને બધા અભ્યાસક્રમનો આધાર બાળકોની સ્વન પ્રવૃત્તિ ઉપરજ રહે છે. દાખલા તરીકે, ઇતિહાસના નાટ્યપ્રયોગમાં છોકરીઓ પોશાક વગેરે સીની તંધાર કરે છે. છોકરા અને છોકરીઓ ગધવાના કામમાં પણ યોગ્ય રીતે મદદ રહે છે કેટલાક બાગ બાળક માટે સૂર્યાના તડકાનો ઉપચાર દેવામાં આવે છે અને એ વખતે છોકરાઓ લુગી પહેરે છે અને છોકરીઓ ટુકી ચદી પહેરે છે અને તે ઉપર ગેરવાણું લોનનું ખમીસ પહેરે છે. આ બધો પોશાક તેઓ જાતે મીની તંધાર કરે છે.

સૂર્યાના કિરણો શરીરના મધળા ભાગમાં એક સગળી રીતે પડે તેને માટે તેમજ તે કિરણોની ચામડી ઉપર સરખા પ્રમાણમાં અસર થાય તેને માટે ઘણી કાળજી રાખવામાં આવે છે આ સારવારથી સૌથી વધારે જાણીતી અસર તો એ થાય છે કે તેને લીધે બાળકોમાં ચપળતા અને સાન-ધાનતા વિરોધ આવે છે, એટલુજ નહિ પણ એક કામ જે હાથમાં લીધું હોય છે તે વિચારવા અને યુર કરવા તેમનામાં સતત આગ્રહ અને ઇચ્છા ઉદભવે છે. અનુભવથી એમ સિદ્ધ થયું છે કે વિદ્યાર્થીની આખે કાળા ચસમાં હોય અને તેનું માથું ઉઘાડું રાખવામાં આવે તો માથે ટોપી હોય અને આખ ખુલ્લી હોય તેના કરતા તે વધારે લાભકારક છે. જે શિક્ષક આ વર્ગમાં કામ કરે છે તેના હાથ પગ ઉઘાડા રહે છે અને તેની અમગ તેની તંદુરસ્તી ઉપર થાય છે. વિદ્યાર્થીની કામ કરવાની શક્તિમાં, તેમજ તેના વજનમાં અને તેની તંદુરસ્તીમાં સારો સુધારો થાય છે.

એકન હિલની શાળા.—

આ ખુલ્લી હવામાંની એક બોર્ડિંગ સ્કૂલ છે. તેમાં નિર્બળ બાળકોને શાખલ કરવામાં આવે છે. અહીંયાં બાળકો રાત અને દિવસ ખુલ્લીજ હવામાં રહે છે. ઉપર છાપરાવાળી પડાળીમાં રહે તેઓ મુએ છે. ત્યારે ત્યારે ખની શકે છે ત્યારે તેમને સૂર્યના તડકામાં રસાણુ ખાવા દેવામાં આવે છે. આખા વરસમાં એકે મહીનો એવો નથી આવતો કે જે વખતે તેમને થોડો પણ તડકો લાભ ન મળી શકે. આને માટે એક ખાસ ખાંધેલો ઝોરડો છે તેમાં સૂર્યનાં કિરણો સારી રીતે પડે એવી યોજના કરવામાં આવી છે. તેમની ચામડી કઠણ થાય એવી રીતનાં કપડાં તેઓ પહેરે છે; શરીર ઉપર જુદા રંગનાં ઢાંચામાં આવે છે. બાળકના શરીરનો યોગ્ય વિકાસ થાય તેવો સાદો અને 'વિધવિધ' જાતનો નિયમિત ખોરાક તેમને આપવામાં આવે છે. આવી વ્યવસ્થાના અદ્ભુત પરિણામો આવ્યાં છે અને તે જોઈએ તોજ માની શકાય એમ છે.

શાળાનાં બાળકો લવિષ્યમાં ગમે તે પ્રવૃત્તિમાં પડે તોપણ તે કામ તેઓ સારી રીતે કરી શકે એ ઉદ્દેશ આ શાળાનો છે. તેને અનુસરી બાળકોની જીવિતો એક સરખો સર્વાંગી વિકાસ કરવામાં આવે છે. આ કારણને લીધે તેમને વાંચવાનું શીખવવામાં આવે છે તેથી સારાં સાહિત્ય, પ્રત્યે તેમની રુચિ વધે છે અને તેની સારી દર તેઓ કરી શકે છે તેથી ખીજા માણસોને તેમનું વાચન સાંભળી ધણો આનંદ થાય છે. વળી મુંદર અને ક્ષપ્ત અક્ષર લખતા તેમને શીખવવામાં આવે છે; તેમજ શુદ્ધ જોડણી ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે, અને તેનો ઉપયોગ પત્રલેખનમાં કરવામાં આવે છે. વહેવારના પ્રમંગો પુરતું બસાબર દિસાખી કામ તેઓ રાખી શકે તેટલું ગણિત તેમને શીખવવામાં આવે છે. તેમજ દુકાનેથી માત્ર ખરીદ કરતી વખતે તેઓ ઝટ દિસાખ ગણી શકે એટલા પુરતું મુખગણિત પણ શીખવવામાં આવે છે.

તેમનું દરરોજનું કામ સારી રીતે કરી શકે તેવા નાગરિકો તૈયાર કરવા તે ઉદ્દેશ આ શાળાનો છે. જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ વર્ગ તેમના ઉપર સત્તા મલાવે તેમને તેઓ જીવિતપૂર્વક ખસંદ કરી ચુંટી શકે, જેમનામાં સેવાના ઉચ્ચ આદર્શો હોય અને જેઓ જીવનની જોખમદારી પુરેપુરી સમજી શકે તેવા નાગરિક બનાવવા એ આ સંસ્થાની ઉમેદ છે. જેનામાં વિનાશક નહિ પણ રચનાત્મક શક્તિ હોય, અને જેમનામાં આત્મબોગનો ભૂરો દોષ અને જેઓ જગનની શાંતિ સ્થાપવાને મારે તેમના મુખનો ત્યાગ કર-

છ વાગ્યા સુધી શાળા સલાવવામાં આવે છે; શનિવારે ૯ થી એક વાગ્યા સુધી કામકાજ થાય છે અને તે દિવસે દરેક બાળકને હાલ્ડર રહેવાનું ફરજિયાત છે. શિઆળામાં ૯ થી પાંચ વાગ્યા સુધી શાળા ચાલે છે. વિદ્યાર્થીને જવા આવવા માટે ટ્રામની શ્રી લંડનની કાઉન્ટિ કાઉન્સિલ આપે છે. શાળામાં સવારમાં પહેલાં નાર્સે આપવામાં આવે છે અને પછી બપોર સુધી શાળાનું કામકાજ ચાલે છે. બપોરે જમ્યા પછી ૧-૩૦ થી ૩-૧૫ સુધી બાળકો આરામ લે છે અને તે વખતે કેટલાંક બાળકો તો હાઈકામાં ઘસઘસાટ ઉઘી જાય છે. પછીથી થોડીક દીર્ઘ શ્વાસોચ્છ્વાસની કસરત થાય છે અને ત્યારપછી ફરીથી ૫-૧૫ વાગ્યા સુધી શાળાનું કામ ચાલે છે. ૫-૩૦ વાગે તેઓ ચા પીએ છે. મૃદ્ધિતાન અને બીજા હસ્તઉલ્લેગના વિષયોને અભ્યાસક્રમમાં અગત્યનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. ચારિત્ર અને નાગરિકતા ધર્મની લાગણી સામાજિક જીવનદ્વારા કેળવવામાં આવે છે. વર્ગનું વાતાવરણ જેમ અને તેમ પ્રવૃત્તિમય બનાવી દેવામાં આવે છે અને બધા અભ્યાસક્રમનો આધાર બાળકોની સ્વનઃપ્રવૃત્તિ ઉપરજ રહે છે. દાખલા તરીકે, ઇતિહાસના નાટ્યપ્રયોગમાં છોકરીઓ પોશાક વગેરે સીવી તૈયાર કરે છે, છોકરા અને છોકરીઓ રાંધવાનાં કામમાં પણ યોગ્ય રીતે મદદ કરે છે, કેટલાક ખાસ બાળકો માટે સૂર્યના તડકાનો ઉપચાર કરવામાં આવે છે અને એ વખતે છોકરાઓ લુગી પહેરે છે અને છોકરીઓ ટુંકી ચદી પહેરે છે અને તે ઉપર ઘેરવાળું લોનનું ખમીસ પહેરે છે. આ બધા પોશાક તેઓ જાતે સીવી તૈયાર કરે છે.

યવનચંગ તેને વિરે લખતાં જણાવે છે કે આ શહેરમાં વસ્તી ઘીચ હતી અને લોકો પૈસાદાર હતા, અને માળવાના તાબામાં એ પ્રદેશ હતો. આ શહેરમાં મુખ્ય વસ્તી બ્રાહ્મણની હતી તેથી એની રાજકીય અગત્ય ખીચકુચ નહોતી. એમાં પુષ્કળ મંદિરો હતા. અણ્ણકાઝલ જણાવે છે કે તેમાં ૩૦૦૦ મંદિરો હતા.

શ્રીમાલ (લિ-માલ):—આ શહેર ગુજરાતની સરહદ બહારનું છે પણ ત્યાં ગુર્જર રાજ્ય હતું, અને એનો ઇતિહાસ જણાવવા જેવો છે. રકન્દ પુરાણમાં શ્રીમાલમાહાત્મ્યમાં જણાવેલું છે કે આ શહેરનાં નામ યુગ પરત્વે જુદા જુદાં છે. શ્રીમાલ કૃતયુગમાં, રત્નમાલ ત્રેતાયુગમાં, પુષ્પમાલ દ્વાપરમાં અને લિ-માલ કળિયુગમાં. યપાતિ રાજાએ આ શહેર વસાવ્યું હતું. ગૌતમે ત્યાં તપ કર્યું હતું, એમ પુરાણમાં જણાવેલું છે. છટ્ટા સૈકામાં ગુર્જર લોકોએ અહીં રાજ્ય આપ્યું હતું. યવનચંગના વખતમાં તે આખા શહેર હતું. સમય જતાં ગુર્જર રાજ્ય બળવાન ગયું અને એ શહેરની આસપાસ મજબુત કિલ્લો ચણવામાં આવ્યો હતો. આ શહેરમાં એક પ્રાચીન સૂર્યનું મંદિર છે.

સૌરાષ્ટ્રી રાજાઓની ચડતીના મયમાં (૧૧ મા અને ૧૨ મા સદીમાં) આ રાજ્યની પડતી થઈ પણ ૧૩મા સદી સુધી ગુર્જરરાજાઓ તાબામાં રહીને પણ ત્યાં ગત્ય કરતા હતા. ઇ. સ. ૧૨૬૭માં મુસલમાનોએ તે છતી લીધું.

શ્રીમાલ, શ્રીમાળી બ્રાહ્મણોનું મૂળ રચણ છે. માત્ર શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ હતો તે અહીંના વતની હતો, અને તે ૧૦ મા સૈકાના અંતમાં ત્યાં આ શહેર રહેતો હતો.

ચંદ્રાવતી—મિહિરપુત્રની વાચવ્ય દિશામાં ૪૦ માઇલ દૂર બનાસ નદીને કાંઠે આ નાનું ગામ આવેલું છે. એ એક વખતે પરમાર રાજાઓનું રાજધાનીનું શહેર હતું. આ પરમાર રાજાઓ બળવાન હતા અને તેમની મદદ મુખ્ય રાજાને ઘણી કીમતી થઈ પડતી હતી. ભીમદેવ ખીજાએ એના માડલિક રાજા ધારાવર્ષ જે એ વખતે ચંદ્રાવતીમાં રાજ્ય કરતો હતો તેની મદદથી કુર્તબુદ્દીનને દરાવ્યો હતો.

ઇ. સ. ૧૩૦૩માં મુસલમાનોએ ગુજરાત છતી લીધું ત્યારથી ચંદ્રાવતીના પરમાર રાજાઓ અંત આવ્યો. અને શહેર ખંડેર થઈ ગયું.

દેવને હરાવ્યો અને શહેર મુસલમાનોએ હુટ્યું. મુસલમાનોના ગયા પછી બીમદેવે તે પાછું જીતી લીધું. ૧૧૯૭ માં ફરીથી કુતલુદીને તે શહેર ઉપર ચડાઈ કરી તે જીતી લીધું. કલ્કુદેવ બીજાના વખતમાં ઉલુગખાને તે દેશ ઉપર ચડાઈ કરી ખજાનો હુટી લીધો. દિલ્હીના ગુજરાતના મુખાએ દેવજોનો નાશ કર્યો અને મરદિદો બાધી. ૧૪ માં સૈફા મુધી તે મુસલમાની સમયના ગુજરાતની રાજધાની તરીકે રહ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૪૧૧ માં અમદાવાદ રાજધાની થઈ ત્યારે તેની અવગણના થઈ. વારંવાર થતી હુટોને લીધે તેનું પ્રાચીન ગૌરવ જતું રહ્યું અને અત્યારે તેની પ્રાચીન આબાદીની ઝાંખી પણ થતી નથી.

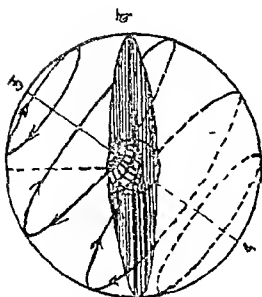
મોથેરા (મોદેરા)—પાટણથી દક્ષિણે ૧૮ માઈલ પર આ ગામ આવેલું છે. આ સ્થળે સૂર્યપૂજનો પ્રચાર હતો. આ સ્થળ પાસે એક મોટો પાણીનો બંધ બાંધેલો હતો, અને તે કહેવું (૧૦૬૩-૧૦૯૪) બાંધ્યો હતો. લગભગ આઠસો વરસ મુધી એ બંધ ટક્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૧૪માં એ તુટી ગયો. આ બંધથી ૧૦ ચો. મા. મા સરોવર થઈ રહ્યું હતું. આરમાં સૈફામાં સિદ્ધરાજ જયસિંહે એ શહેરને ફરતો કોટ ચણ્યો હતો.

છાયાયંત્ર

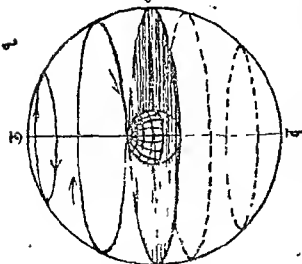
(છાયાયંત્રની સાદી રચના વાચનમાળા ત્રીજી ચોપડીના ૭૦ પાઠમાં સમજાવવામાં આવી છે. આ ઉપરથી ધણીખરા શિક્ષકોને એવો ખ્યાલ રહે છે કે આણું છાયાયંત્ર ધડિઆળની જેમ ગમે તે સ્થળે ખરો વખત બતાવી શકે. પણ આ માન્યતા ખોટી છે. છાયાયંત્રથી ખરો વખત કેમ જાણી શકાય? ધડિઆળના વખત સાથે આ વખત તો એક થતો નથી. જુના સમયમાં વખત જાણવાનું આણું અટકળીક સાધન હતું? આવા આવા અનેક પ્રશ્નો હકેશ્વરે આ લેખ લખવાને હું પ્રેરાયો છું.)

છાયાયંત્ર એ વખત જાણવાનું ઘણું પ્રાચીન સાધન મનાય છે. આ યંત્રને તડકામાં ચોગ્ય રીતે ગોઠવવાથી વચમાં ખોડેલ કલમ (લાકડી)ના પડછાયા ઉપરથી કેટલા વાગ્યા છે તે જાણી શકાય છે. છાયાયંત્રનો આ સાદો નિયમ દેખાય છે તેવો સહેલો નથી. કેવું છાયાયંત્ર સારી ધડિઆળની ગરજ સારે છે, સ્થાનપરત્વે આ યંત્ર કેમ બનાવવું, તેની રચના કયા નિયમ ઉપર આધાર રાખે છે વગેરે બાબતો આ લેખમાં આકૃતિઓની મદદ વડે (પ્રાકૃતિક મૂળોળનું, સામાન્ય જ્ઞાન દરેકને છે, એમ સ્વીકારી) બનતી સરળતાથી સમજાવવા પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

૧. પૃથ્વી ઉપરના લુહા લુહા સ્થળેથી દેખાતો
આકાશી પદાર્થોના ગતિમાર્ગ

ક
ખ

ક

પૃથ્વી પોતાની ધરીની આસપાસ પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ ફરે છે. કોઈપણ સ્થળેથી જોના આપણને એકઠી વખતે અર્ધ આકાશ દેખાશે; ખીજું અર્ધ ક્ષિતજ નીચે ગહેશે. પૃથ્વીની દૈનિક ગતિથી આકાશી પદાર્થો પૂર્વમાં ઉદય પામી પશ્ચિમમાં અસ્ત થતા જણાય છે. જો આપણે ઉત્તર ધ્રુવ ઉપર ઉભા હોઈએ તો આપણને નભમંડળ આકૃતિ ૧ માં અતાવ્યા પ્રમાણે ફરતું દેખાશે. અ, ઘ આકાશી વિષુવદ્વૃત્ત છે. ઉત્તરધ્રુવ પ્રદેશ ઉપરથી દેખાતી ક્ષિતિજમયાદાં એનાથી નીચે કદી જરો નહિ. આ ઉપરથી સમજાશે કે અવનતી નીચેના અર્ધ નભમંડળના તારાઓ આ સ્થળે કદી પહોં દેખી શકાય નહિ.

આ છાયાયંત્ર, પુંદા ઉપર આલેખતાં, આપણે સ્થળનાં અક્ષાંશ મુજબ ૨૪ રેખાંશવૃત્તો, જે પ્રમાણે તે સ્થળના ક્ષિતિજ સમસૂત્રપટને અસમાન અંતરે કાપી નાના મોટા ખુણાઓ બનાવે છે, તેજ માપ પ્રમાણે પુંદા ઉપર ખુણાઓ દોરવા જોઈએ; અને તે પુંદાના મધ્યબિંદુએ જે કલમ ખોદીએ તે પૃથ્વીની ધરીને સમાંતર (ક્રિયતો તારો બતાવતી, સ્થળના અક્ષાંશ જેટલો પુંદા સાથે ખુણો કરતી) રાખવી જોઈએ.

ચ

એક બીજી સહેલી રીત મુજબ ગમે તે સ્થળ માટેનું છાયાયંત્ર નીચે પ્રમાણે તૈયાર થઈ શકે છે:—

આકૃતિ ૯ માં અ અને ચ સરખા પુંદાનાં ગોળ કટકા છે. અ પુંદાના પરિઘના ૨૪ સરખા ભાગ કરી, તેને ચ પુંદાને લંબ રૂપ રાખેલા સળાઆમાં સ્થળના અક્ષાંશ જેટલું ટગતું (૧૨ અંકવાળો ભાગ ઉપર રહે તેમ) રાખવું. દ્વે ક સેટસ્કેવરને આકૃતિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ચ પુંદાને લંબરૂપ રાખી, અ પુંદાના પરિઘ ઉપર ગોળ ફેરવી, તેનાં અંકો ચ ઉપર ત્યાં આવે ત્યાં ચિન્હ કરી લેવાં. ચ પુંદા તૈયાર થયા પછી તેની વચમાં કલમને ૧૨ અંક તરફ સ્થળના અક્ષાંશ જેટલી ટગતી ખોડવાથી, તે સ્થળનું છાયાયંત્ર બને છે.

વિયુવવૃત્ત ઉપરનું છાયાયંત્ર

ધ્રુવમાંથી નીકળતાં ૨૪ રેખાંશવૃત્તો વિયુવવૃત્તને સરખે અંતરે છેદે છે. અહીં સૂર્ય ૧૨ કલાક દેખાય છે, અને આકાશી ક્ષિતિજપટ પૃથ્વીની ધરી-માંથી પસાર થતો હોવાથી (આકૃતિ ૪), ધ્રુવ પ્રદેશ માટે તૈયાર કરેલું છાયા-યંત્રનું ૧૨ અંક દર્શાવતું અધગોળ, આ પ્રદેશનું છાયાયંત્ર થઈ શકે છે. કલમ છાયાયંત્રના પુંદાને લંબરૂપ હોવાથી, છાયાયંત્રના આ અધગોળને વિયુવવૃત્તની ક્ષિતિજસમસૂત્રસપાટીને લંબરૂપ ગણવું પડશે, જેથી સૂર્ય માથે આવે ત્યારે કલમનો પડછાયો નીચે ૧૨ અંક ઉપર પડે.

સાર્વત્રિક છાયાયંત્ર

ઉપરની બધી કડકાટ કરવી ન પડે અને એકજ છાયાયંત્ર બધાં સ્થળે વાપરી શકાય એવાં સાર્વત્રિક છાયાયંત્રો હાલમાં બનાવવામાં આવે છે. તેની રચના એવી હોય છે કે એક લાકડાની પટ્ટીને છેડે અર્ધવર્તુલાકાર પિત્તળની પટ્ટી અને તેના મધ્યબિંદુમાંથી લંબરૂપે પસાર થતો એક સળાઓ મગાડવામાં આવેલ હોય છે. આ પટ્ટી એક લંબચોરસ ઘોડી ઉપર મળ-

ગરા વડે લંબરૂપ ફરી શકે છે. તે સ્થળે તે સળીઓ ખરાબર ઉત્તર તરફ રાખી, પટ્ટીને ઘોડી સાથે સ્થળનાં અક્ષાંશ જેટલું ખુલ્લું ગોઠવવાથી છાયાચંદ્ર વાપરી શકાય છે.

૬ પૃથ્વીના ગોળાનો છાયાચંદ્ર તરીકે ઉપયોગ

નિશાળોમાં વપરાતા પૃથ્વીના ગોળા ઉપર ફરી શકે તેવું 'વાળાનું' અર્ધ રેખાંશવૃત્ત બેસાડ્યું હોય તો તેનો છાયાચંદ્ર તરીકે ઉપયોગ થઈ શકે છે. પૃથ્વીના ગોળાને તેની ઘોડી ઉપર સ્થળનાં અક્ષાંશ જેટલો ઢળે તો રાખી, સ્થળના રેખાંશવૃત્ત અને વાળાના રેખાંશવૃત્તને આકારી મામ્બોત્તર વૃત્તની સમાંતર ગોઠવવાં. આ સ્થિતિમાં સૂર્યનો પ્રકાશ પૃથ્વી ઉપર જેમ પડશે તેમજ આ ગોળા ઉપર પડશે. ખરે વાળે વાળાનાં અર્ધરેખાંશવૃત્તનો પડછાયો ખરાબર ગોળાના રેખાંશવૃત્ત ઉપર પડશે. જે સ્થળ માટે સમય નેવો હોય તે જગ્યાએ એક ટાંકણી ખોડી રાખવાથી તેના પડછાયા પડે વખત જાણી શકશે.

૭ ક્ષતિપૂરક વખત—(સામયિક સમીકરણ)

હવે છાયાચંદ્ર વડે વર્ષના જુદા જુદા ભાગમાં જે વખત જાણી શકાય છે તે સૌર વખત છે. આ વખત ખરા સ્થાનિક વખતથી જુદો હોય છે. પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ એક વર્ષમાં ફરી રહે છે અને પોતાની ધરી એક જ દિશા તરફ ઢળતી રાખે છે તેથી ઋતુઓ અને દિવસની લંબાઈમાં તફાવત પડે છે. આ બધા દિવસોની લંબાઈ ઉપરથી એક દિવસની સરેરાશ લંબાઈ ૨૪ કલાક આવે છે. ઘડિઆળ આ સરેરાશ વખત બતાવે છે. ત્યારે પૃથ્વી સૂર્યથી ઝોજામાં એણે ગાંઠે આવે છે. (શિઆળામાં, ૯૧૮૩૦૦૦૦ માઇલ) ત્યારે મદાન ખગોળવેત્તા કેપ્લરના નિયમાનુસાર, પૃથ્વીના વેગમાં યનાં વધારાને અંગે સૂર્ય ઝડપથી આવતો દેખાશે અને તેથી છાયાચંદ્રનો સૌર વખત ખરા સ્થાનિક વખતથી આગળ દશે. તેવીજ રીતે ત્યારે પૃથ્વી સૂર્યથી વધુમાં વધુ અંતરે આવે છે (ઉન્હાળામાં, ૯૪૪૫૦૦૦૦ માઇલ) ત્યારે પૃથ્વીના વેગની મંદનાને લઈને સૂર્ય ધીમેથી ખસતો દેખાશે; અને તેથી છાયાચંદ્રનો સૌર વખત ખરા વખતથી પાછળ રહેશે.

છાયાચંદ્રના સૌર વખત અને ખરા વખત વચ્ચેના ફરકને ક્ષતિપૂરક સુધારાનો વખત—સામયિક સમીકરણ કહે છે. આ તફાવત જો આપણે છાયાચંદ્રના વખતમાં ઉમેરીએ કે બાદ કરીએ તો ખરા વખત આવે છે.

હોકરાઓ માટેની વર્તિક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા ઉત્તરભાગ

અધિષ્ઠાતા

કેળવણીખાતાની ઉર્દુ માનની મેપટી (મને ૧૯૨૮ ની બીજી આગતિ) માતા નીચે પ્રમાણેના પા. ૧—સને ૧૯૨૯ ના એપ્રિલ માસમાં હોકરાઓ માટેની વર્તિક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાના અધ્યાપક મારે (જુઓ સામ્રાજ્ય પૃ. ૬૭ અંક ૧-૨ પૃ. ૨૦૩-૨૦૪ તથા જુઓ અધિષ્ઠાતા પૃ. ૬૭, અંક ૯, પૃ. ૩૧૦-૩૧૧) ફેરવાડીખાતાની ઉર્દુ માનની મેપટી ૧૯૨૮ ની આગતિમાંના નવ અને પચાસમાં જે નમ્બરી કવમા આવ્યા છે તેને મળતા છે —

મુંબઈ દલિયાની ઉદ્ધુ સાળાઓ માટે મંજુર થયેલાં યુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકનું નામ	અથવા તો નામ	પ્રકાર કતો કે શુક્રસંચારનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજુર આપવામાં આવી છે.	રિમાન્ડ
૧. મેકમિલનની ન્યુ ઉદ્ધુ લીટરરી રીડર.	લેખક મોલીયગીર બાહમદ, બી. એ.	મેકમિલન એન્ડ કો, મુંબઈ, હોર્નબીરોડ, ક્રાઇસ્ટીયન ઇસ્ટાબ્લિશ્મેન્ટ-પ્રેસ, લાહોર.	૦-૬-૦૦	ઇનામ અને લાયઝેરી માટે.	
૨. ઉદ્ધુ પહેલી, દુસરી, ત્રીસરી કિતાબ.	મૌલવી મયદ મુઆમ્મદી	"	૦-૮-૦૦	"	
૩. ઉદ્ધુ કો કાલકા.	"	"	૦-૮-૦૦	"	
૪. હિંદુસ્તાન હુમારા.	કાબુલ અસર હાસીન	"	૧-૨૨-૦૦	"	
૫. અબન-એ-મુક્રમત-એ-હિંદ.	અબદુલ મહદ્દખાન સલીક બી. એ.	"	૧-૨૨-૦૦	"	
૬. રાઈ-ઓ-રાસમ-એ-મંત્રીના.	"	"	૦-૮-૦૦	"	
૭. નાથમ-એ-ઝાદ.	અબદુલ અસર હાસીન	"	૧-૪-૦૦	"	
૮. મોઆલ્લા-એ-આલ-એ-મી.	મૌલવી મયદ મુઆમ્મદી	"	૦-૨-૦૦	લાયઝેરી માટે.	
૯. મુશીર-એ-અમીન.	ખાનમાલુક મોલ્લી મીરઝા મુલ્લાખાન બાહમદ	"	૦-૨-૦૦	"	
૧૦. ખુનાય-એ-ધરક.	મોહમદ પ્રિયદુદીન મુરઘ.	"	૧-૨-૦૦	ઇનામ અને લાયઝેરી માટે.	

૧૧	દિલ્હીસ્તાનના બેંગલોરના ભાગ ૧.	આપોઆપી, બી. એ.	મેડમિથન, એન્ડ કો., મુંબઈ.	૧-૦-૦-૦	લાયબ્રેરી માટે.
૧૨	તાંદુસ્તીપ્રી પેદલી કિનાર	બાણુ એમ. એલ. ભાર- ગવ, બી. એ.	નવચંદ્રિશોર પ્રેસ, લખનૌ.	૦-૪-૦-૦	ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૧૩	બેંગલોર-એ-હન્તેઆળ.	એ. સતારખાન એન્ડ કાઝી હનાયતુલ્લા.	દિગ્ગજ પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ, લાહોર.	૦-૧-૦-૦	"
૧૪	ઉર્દુ કા કામદા, ભાગ ૧-૨.	મદમદ ખલીલ રહેમાન.	લ/એ, બેલી રોડ, પોસ્ટ કતરા, આલ્હાબાદ, (યુ.પી.)	૦-૧-૬	"
૧૫	નુખત્તરી-તારીખ-એ- મરહમ ભાગ ૧-૬.	મદમદ ખલીલ રહેમાન.	દોગમેન્સ ગ્રીન એન્ડ કો., મુંબઈ.	૦-૨-૦-૦	"
૧૬	રામ ઓર મીર્તી.		"	૦-૨-૦-૦	"
૧૭	સુરેન્દ્ર બાઈ.		"	૦-૩-૦-૦	"
૧૮	કનેયાન બાલચન.		"	૦-૩-૬	"
૧૯	પંચતંત્ર કે કિસ્સે.		"	૦-૩-૬	"
૨૦	મઝમીન-એ-લીકીયા.	મદમદ આઝીઝ હસન હાને મૌદની આલ્તાફ હસન પ્રે. અમાનુલ્લા, બી. એ., એમ. બી. એચ.	લ/એ બેલીરોડ, પોસ્ટ કતરા, આલ્હાબાદ, યુ. પી. રેલ્વેગેડ, લાહોર.	૦-૨-૦-૦	ઇનામ માટે.
૨૧	તબાકે નુશી.		"	૦-૪-૦-૦	"
૨૨	ખરાબ નુશી.		"	૦-૪-૦-૦	"
૨૩	ઝરીફે મોઆલ્લીમ. ભાગ ૧-૨.	બાણુ આદિલપ્રસાદ, ક્યુરેકેટ.	આદિત્ય ભવાન લખનૌ.	૦-૪-૦-૦	ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૨૪	મંખાન-એ-નજાત.	શરીપ્રદીનખાન અદમદ- ખાન કમ્પાઇલર.	માસરીફ પ્રેસ, આમગઢ	૦-૫-૦-૦ (અનુક્રમે)	
				૦-૨-૦-૦	

૨૬	(ગાસિક); પ્રથમ સરોહ.	મરમદ અગ્રામ, વાહોર.	નામી છુટીયો, વાહોર- ગુલામગીઝ ઓન્ડ મન્સ, વાહોર.	૧-૧૨-૦ ૨-૦-૦	ઇનામ અને લાયગેરી માટે. લાયગેરી માટે.
૨૭	સુમુત-એ-તાલીમ.				
૨૮	વીરાધે-એ-સાયન્સ, ભાગ ૧.	લાયા દીનાનાથ ડેસાંણ.	એન્જીંગ પ્રોપ્રાગેટર "એન્જી. એજેટ", બંદ- દર સીટી.	૦-૮-૦	ઇનામ અને લાયગેરી માટે.

૨. એ. ઇન્સ. ઉર્ફ રફ્થ, ઓફિસ, } ઉપુદિ. એન્જી. ઇન્સ, ઉર્ફ રફ્થ, બી. ડી. અને મેટ્રી, ઉડુ રફ્થસ છુટ કમિટી.
- મુખર્કિ, તા ૭-૧૧-૧૯૨૮.

આથી પ્રાથમિક શાળાના મારતોરોને ખર્ચ આપવામાં આવે છે કે દ્વિતીય માન્ટેસોરી મંત્રેયન તા. ૨૦, ૨૩ અને ૨૪ મી માર્ચ ૧૯૨૮ ના રોજ, સરજેજ ડેડ, શાળા મંદિરમાં લરવામાં આવશે.

વસંત-આશ્રમ અગ્રામા. (નિલ્લે સુરત.)

સુરત નિલ્લમાં એક નવીન શિક્ષણ મંસ્થાન-રફ્થ તથા આશ્રમનાં મકાનો ગામથી દૂર છે. રફ્થ કેળવણીખાતાએ મંબુર કરી છે. અંગ્રેજી પાઠ્ય દોરણો મુખી ડીખવાય છે. હુડુ Sat VI ધોરણ આવતી સાલ-૨૦ વિદ્યાર્થીઓ થશે ખેલવામાં આવશે. બોર્ડિંગ રફ્થ હોઈ-શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ-આશ્રમના મકાનોમાં જ રહે છે. શિક્ષક મંડળ અનુભવી અને કુશળી છે. ગામઠાના વાતાવરણમાં કેળવણી આપવા ઇચ્છનાર માળખોને સુદર તક છે. વધુ વિગત માટે લખો.—

ગંગાદાસ ઇ. પટેલ, બી. એ. બી. ડી. (Nakat) હેડમાન્ટર.

એકાએક બીએ—એક લગવાનવાસ શકમીયંદ રચાપિત ગુજરાતી કન્યાશાળા માટે સિનિયર શિક્ષિકા, જનત, ઉમર અને સર્ટિફિકેટ સાથે લખો :—
શ્રી લગવાનવાસ દામોદર. ૨. મકાતા. દીવખંદર—કાઠીયાવાડ.

• નેધએ છીએ—

સિનિયર ટ્રેન્ડ.

લખો:—

પ્રિન્સિપાલ, ગુરુકુળ
શુકલતીર્થ વાયા અંકલેશ્વર.

જેકે ઘરમાં રાખવા લાયક ઉત્તમ વાચનનાં પુસ્તકો
સાદી શિખામણ પુસ્તક ૧ થી ૬
પ્રથમ પુસ્તકનો રૂ. ૧ ને ત્યારબાદ જરૂરના રૂ. ૨. પોસ્ટેજ જુદું.
મગનલાલ શંકરભાઈ પટેલ
મુ. વડવાબંદર, પો. વાંશી, જિલ્લો કોલાબા.

બહાર પડ્યું છે.

બહાર પડ્યું છે.

પ્રાથમિક શાળાના પોરણ ૪ થા માટે જરૂરના પુસ્તક

સરળ મુંબઈ ઇલાકો

(હિન્દુસ્તાનના સામાન્ય જ્ઞાન સહિત)

કર્તા—ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કિંમત : પાંચ આના

આ પુસ્તક બાળક પોતાની મેળે સહેલાઈથી વાંચી સમજ શકે એવી ભાષામાં
લખાયેલું છે વિદ્યાર્થીઓ તેમજ શિક્ષકોને ધણી ઉપયોગી થઈ પડે તેવી નવીન
લેખિકતા આ પુસ્તકમાં દાખલ કરવામાં આવી છે. આ પુસ્તકના કાગળ, ફોન
નકશા અને અક્ષરો અત્યારનુથી બહાર પડેલા ખોળા પુસ્તકો કરતાં ઘણા સારા છે.
એકવાર મેળાવી લેતા આપની ખાતરી થશે.

ચંદુલાલ મણિલાલ પરીખ : બુકમેકર, પબ્લિશર

દિમિરોડ, બાલાદનુમાન પાસે, અમદાવાદ.

કમિશન ભરપૂર આપવામાં આવશે

દેશીનામું (ટેક્સટબુક)

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયલું છે પરંતુ તે રચના ૪૬ વર્ષ ઉપર થઈ હતી તેને
માત્ર કાળ સાથે સરખાવતા ચોપરાઓ અને હુંદીઓના લખાવટમાં ફેરફાર
થયો. જે એવી સચોટ બેઠો, ચોરો, વીમા, અને પોસ્ટખાતાનો સંબંધ વધારે દૃઢ
થતો નવ છે તેથી એ વલ્લભે અનુચાર મુધારો દાખલ કર્યો છે. જુનાં મનોચત્રો
૧૫ કાલમ છે તે ઉપરાંત નવાં ૨૨ મનોચત્રો પાંચરીખંધ વધાર્યા છે. એકવાર
વાંચીને અનુભવશે. કિં. ૦-૬-૦. પો. ૦) કમિશન ૪/૫૦૫ મળશે તા. ૪-૧૨-૨૮
લીટિરિપાઈ વાચુ ફોર્મર્ટન-સેમર્ટ ૨૫, તેનાં કારણો અને રચના, બ્લોક ૩૦,
કિમન ૩. ૧) પોસ્ટેજ જુદું.

મગનલાલ લલિતભાઈ દેશીનામાવાળા-વડોદરા.

નવાં બહાર પડેલાં સ્કૂલ ઉપયોગી પુસ્તકો

હિંદુસ્થાનની ભૂગોળ

સાથે

(એશિયા સામાન્ય)

ઉપયોગી નકશાઓ સહિત.

કર્તા
મીતમરાય મજરાય દેસાઈ, બી. એ.
ટેકરરખુદ તરીકે મળુર થએલી

શાળોપયોગી

વાર્તારૂપી ગુજરાતનો ઇતિહાસ

(નકશા તથા ચિત્રો સહિત.)

કર્તા
દત્તગુપ્તરામ ગુનીલાલ ત્રિવેદી,
કિંમત ૦-૪-૦.

શાળોપયોગી

હિંદુસ્થાનનો ઇતિહાસ

(રાત્નચંદ્રાવલિ સાથે)

કર્તા
એમ. એમ. ઘોલકીઆ, બી એ બી. ટી.
કિંમત ૦-૧૪-૦.

સૂક્ષ્મ મોટા જથ્થામાં સારા કિંમતની મળશે.

ઘોઠા વખતમાં બહાર પડશે

વહેપાર વિજ્ઞાન

લખો:—

ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ડીપો

રતનધામના નાકે-અમદાવાદ

દરકત શિક્ષક કોપિખૂડો

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો છીએ, ધીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે. ગુજરાતી અને બાળશોધ આઠ નંબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત એ આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેક્ટો (૨૫) ટકા કમિશન છિપરાત પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ સેટો તો ખર્ચસાથે (૩૦) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનની આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. માલ મોકલતા રસ્તામાં નુકસાન યાવ તેના જ્વેખમદાર અમો નથી.

ખાસ નોંધ—અમોએ અમારી કોપિની સાઈઝ નાની કીધી નથી. પણ જે અસલ સાઈઝ હતી તેજ કાયમ રાખી છે. છતાં પણ કિંમતમાં ઘટાડો કીધો છે.

મળવાનું ઠેકાણું—આદરજી કાવસજી મારતણ
કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોળીતલાવ-મુંબઈ.

સાજોપયોગી ફોટોસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનામાંની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦
  - *૨. સરળ કન્યાતામુ આ. ૧ લી ૦-૨-૬
  - *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાયમિક સાજાના ધોરણ ૪ મારે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦
  - *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જો
(પ્રાયમિક સાજાના ધો. ૫-૬-૭ મારે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦
  - ૫. સરળ બ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનેપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ થોપડીના શબ્દોની બ્યુત્પત્તિ સહિત)
  - ૬. નવું સરળ સુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦
  - ૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૨-૬
- ગુજરાતના સમજા ગણીતા બુક્સેલરને ત્યાંથી મળશે.
મુખ્ય ઓળખ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની
કે. પાનકાર નોકે—મુ. અમદાવાદ.

મેફમિલન કંપનીના ગુજરાતી પુસ્તકો તથા નકશા.

દિવાલ ઉપર ટાગવાનો હિંદુસ્તાનનો નકશો રાજ્યકીય, કદ
'x૨૬". કપડા અને રોલરથી મહેવો અને વાર્નિશ કરેલો
. કિંમત. રૂ. ૪]

મુંગઈ ઇલાકાનો દિવાલ ઉપર ટાગવાનો નકશો રાજ્યકીય,
૩૪"x૨૬". કપડા અને રોલરથી મહેવો અને વાર્નિશ કરેલો
રાતીમા. કિંમત રૂ. ૪]

છગ્ગડનો ઇતિહાસ સચિત્ર કર્તા પી. એચ. ઈર્વે, એમ
અને જે. એમ. મહેતા, બી. એ. ગુજરાતીમા કિં. ૨-૮-૦

અંગ્રેજ હોકોનો સચિત્ર ઇતિહાસ. કર્તા ઈ. જે. એસ. લે
ગુજરાતી આવૃત્તિ, કિંમત. ૧-૪-૦

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ સચિત્ર કર્તા. જી. એન. જોશી.
એમ એ ગુજરાતીમા કિંમત. રૂ. ૧-૮-૦

ગુજરાતના ઇતિહાસમાની મહેલી વાર્તાઓ સચિત્ર કર્તા.
પી. કે. દેસાઈ કિંમત. રૂ. ૦-૮-૦

ગીતાગોવિંદ — કર્તા. રવિન્દ્રનાથ ટાગોર ભાષાતર.
કર્તા. એન. બી. દિવેદીઆ બી. એ. કિંમત. રૂ. ૧]

મેફમિલન અને કંપની, લિમિટેડ,

૨૭૬, હોર્નબીગેડ, મુંબઈ.

નવો સંદેશો

સરકારે રજેલા જેલમાં જેલમાં
નવા અધ્યાપકો. મુજબ રજાપેકું

સરળ બાળગણિત

(બાળવર્ગથી ધોરણ ત્રીજા સુધીનું કિંમત રૂ. ૦-૭-૦)

રચનાર:—

ભોગીલાલ દેશવલાલ પટવા. બી. એ.

એસ. ડી. સી. બી.

[એસિ. ડી. એ. મહાલક્ષ્મી, ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વીમેન, અમદાવાદ]

અને

વસનજી દયોલજી દેશાઈ

એસ. ડી. સી.

[હેડમાસ્ટર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ, પિ. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વીમેન અમદાવાદ]

નોંધ:- યો. જયા માટેનો લાગે પણ છપાય છે અને દરેક સમયમાં
બહાર પડશે.

લેસરખાંડનો સરળ ઇતિહાસ. આવૃત્તિ ૩૬ મી. કિંમત રૂ. ૦-૬-૦

[ડૉ. વિજયલાલ અવશ્યાઈ]

આ સિવાય સ્કૂલમાં આપવી તમામ ટેકસ્ટ બુકો એક્સરસાઈઝ નોટ બુકો તથા
સ્ટેશનરી બીગેરે અમારા ત્યાંથી મળશે અને જ્યાંજ્યાં લેનારને સાચાં સાદાં
કમીસન આપવામાં આવશે.

વેચા:—

એસ. બી. શાહની કંપની

૩૦૮૨ પોંકોરનાકા-અમદાવાદ

પ્રસ્તાવ ૬૮]

[અંક ૪

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯.

“ નવા જમાનામાં નવા મુદ્દાઓ જન પ્રગતિમાન માણસની
જરૂર પડે છે. દુનિયા આજળ વધે છે, અને તેથી આપણા ગાય-
દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા મનુષ્યો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખાખર આપણા મૂલ્ય પેઠી
નાત્યના હવે અને ધીમા વિકાસને વીણે વધારે રાહમાં થઈને લોકો
હાલના કરતાં વધારે મારી ચોળતા વડી મારશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તાંત્રી અને પ્રકાશક (મે ૧૯૨૯ થી)

કૃષ્ણલાલ મુરજરામ વકીલ,

MED, FRGS ICS

એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉર્મી ભાગ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક માધીન ગણ્યા છે)

ધા “કાલમંડ ન્યુબિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં શ્રીજી દેવીદાસ હજનલાલે છાપ્યું
સલાપેસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ વ્યાકરણશિક્ષણ ...	...	૧૨૯
૨ ટેવ પાડનાના નિયમ ..	...	૧૩૫
૩ દિલિપીનની શાળાનો અભ્યાસક્રમ ...	...	૧૩૬
૪. અંકચેશ્વરની ધંધાદારી તાલીમની મર્યાદા ઉદ્દેશો અને તેની પ્રવૃત્તિ ...	...	૧૪૩
૫ ગાંધીજીના ડોક્ટરિન ...	...	૧૪૬
૬ ગુજરાતના પ્રાચીન સ્થળ ...	...	૧૪૮
૭ ગુજરાતની નવનકથાનું સાહિત્ય ...	...	૧૫૨
૮ સને ૧૯૨૮ની નર્મદાનદી કાંઠાની પરીસ્થિતિ બેરોડા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાવેશના ...	...	૧૫૭
૯ મગદારી ગાંધીજીએ ...	...	૧૬૨
૧૦. કાનામ પત્ર ...	...	૨૩
૧૧ ખાનગી ગાંધીજીએ ...	...	૨૪૭

ખાનગી સાહિત્યનો ગાંધીજી દંડાર

ગુજરાતના ખાનગી સાહિત્યમાં સ્થાને મેળવે આવી ગએલા રૂપાળા પુસ્તકો, પત્રોએ, વિદ્વાનોએ તે સૌ વિદ્યાર્થીઓએ વખાણ્યા છે. સરકાર તરફથી પ્રુફાઈવાળા મજૂર થએલા છે અને ખીજા થતા નાંખે છે.

*ટોલ્સ્ટોયની ત્રણ વાતો ૦—૪—૦	*વાધોનું વન ૦—૪—૦
*ખડુલ ૦—૬—૦	*ગાંધીજી ૦—૪—૦
*મીરખાનનો બન્ધુ ૦—૮—૦	*જરૂરી પુરી ૦—૫—૦
*મૂરખરાજ (ટોલ્સ્ટોય) ૦—૮—૦	*સોનાકુમારી ૦—૪—૦
*નીલમ ૦—૬—૦	*તોફાની ડીપુડો ૦—૬—૦
*શીખ અને શુધિચિત્ર ૦—૪—૦	*કચુબર ૦—૩—૦
*ખાનગીવાર ૦—૧૨—૦	*ધૂપસળી ૦—૪—૦
*જાત્ય બજાર ૦—૬—૦	*ખાનગીવાર-૨, ૦—૬—૦
મોતીના દાણા ૦—૫—૦	કેરીના બજાર ૦—૩—૦
એક હતો કુતરો ૦—૪—૦	નવનીત ૦—૩—૦
મેઘધનુષ ૦—૪—૦	ખાનગીવાર ૦—૩—૦

આજે એક સેટ મંગાવી જુઓ અને ખાતરી કરો. ખાનગી ને ખાનગીમાં સ્થાપી કરવા માટે અનુપમ છે. કાનામ માટે અદ્વિતીય, ગાંધીજી પત્રની આફિસ, સુરત. તમામ શુક્રેસેવરો વેચે છે.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૮] એપ્રિલ, સને ૧૯૨૮ [અંક ૪

વ્યાકરણશિક્ષણ

ભાષાના અભ્યાસની અગત્ય—

આપણા વિચાર તથા લાગણી આપણે મુખ્યત્વે શબ્દદ્વારા જણાવીએ છીએ. ભાષાનું હુંકામા હુંકું અંગ વાક્ય છે, કારણકે કોઈપણ વાક્ય પ્રથમ કર્તા અને પછી ક્રિયાપદ એમ બુદ્ધિ બુદ્ધિ પદ્ધતિ અને પછી તે તે આપણા વિચારનું આલેપન છે તેથી તેના દરેક શબ્દનો અરસપરસ મંત્ર અંગરૂપ છે, એટલે અમુક વાક્યમા આપણે જુદા પદાર્થની માફક ગમે તે શબ્દ ચર્ચાને મૂકી શકતા નથી, કારણકે તેથી વિપરીત અર્થ થાય છે. આવી રીતે આપણને માલમ પડે છે કે વાક્યમા વપરાએલા શબ્દો એક બીજાની સાથે સાપેક્ષ મંત્ર અંગરૂપ છે અને નેમના આવા મંત્ર અંગરૂપ લીધેલ તેનો અમુક અર્થ દર્શાવ થાય છે. ભાષા એ આવા અર્થયુક્ત શબ્દોનો સમૂહ છે અને અમુક મંત્ર અંગરૂપ રખાતા શબ્દો, એક પ્રકારનો અનન્ય અર્થ ઉદ્ભવે છે તેથી ભાષાના અભ્યાસમા શબ્દોનો મંત્ર અંગરૂપ તેના આપણને વિચાર આપણને લાગે છે, નહિતો લેખકનો ધારણો વિચાર સમજી શકાતો નથી અને તેથી કોઈ કોઈ વાર ઘણો અનર્થ પણ થાય છે. આ કારણને લીધે શબ્દોનો મૂલ્ય અર્થ સમજવા માટે તેમનો અરસપરસ મંત્ર અંગરૂપ જાણવાની ખામ જરૂર પડે છે.

ભાષાનો અભ્યાસ એટલે શબ્દોનો અર્થગ્રહણ એમ તેનો હેતુ હોઈ શકે, પણ શબ્દ એ તે આપણા વિચારનું મૂળસ્વરૂપ છે. તેથી માલિયાના

વ્યાકરણની શિક્ષણશૈલી—

આ મુસ્કેલી ઉપરાંત શિક્ષણશૈલી ધારી ખાખાવાળી હોય છે. જે કુદરતી પદ્ધતિ પ્રમાણે આ વિષય શીખવવામાં આવે તો બાળકો એ વિષય સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકે. જે તેમને 'નામ' શીખવવાનું હોય છે તો યણા શિક્ષકો પ્રથમ નામની વ્યાખ્યા સમજાવે છે અને બોખાવે છે. પ્રાણી, પદાર્થ, ગુણ કે ક્રિયા બતાવનાર ગ્રન્થને 'નામ' કહે છે; આવી વ્યાખ્યા બાળકો પ્રથમ તો સમજતા નથી. નો પછી 'નામ'નું પદ્યુંદાગી રીતે કરી શકે? ખરી રીત તો એ છે કે શિક્ષકે આરંભમાં ઘણા દાખલાઓ ઉપયોગ કરવા જોઈએ. તેની આસપાસના ખુરમી, મજા, ખડીઓ વગેરે પદાર્થનાં નામ તેમની પાસે દેવરાવવાં જોઈએ. પછી પ્રાણીનાં નામ કદાવવાં અને ત્યારબાદ ગુણ કે ક્રિયાદર્શક શબ્દ, જેવા કે ગદાઈ. ગળપણ, વાચન, જમણ વગેરે શબ્દો બાળકો પાસે સુચક પ્રત્યક્ષ કદાવવા અને ત્યારપછી પ્રાણી, પદાર્થ, ગુણ કે ક્રિયા બોખાવનાર શબ્દો જે કા. પા. માં લખ્યા હોય તે ઉપરથી તેણે 'નામ'ની વ્યાખ્યા કદાવવી અને તે સુધારી પાટીઆ ઉપર લખવી. જે વિદ્યાર્થીને 'નામ'નો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવ્યો દશે તો તેઓ દહે તેને લગતા બીજા દાખલાઓ આપી શકશે. પ્રાણી અને પદાર્થનાં નામ તે ઝટ આપશે પણ ગુણ કે ક્રિયાસૂચક નામના દાખલામાં તે ગુંચવાઈ જશે; નેથી તેણે ધીમે ધીમે પ્રાણી, પદાર્થ કે ગુણના નામનો ભેદ બતાવવા યણાં મનોમલ લેવા પડશે. સરખાનમાં તો છાકરાઓ ગમે તેવા દાખલા આપશે પણ તે કોને માટે વપરાયેલા છે તે તેમની પાસેથી કદાવી શકાશે ન્યાં તેઓ જૂઝ કરે ત્યાં તેનું કારણ આપવું અને તે સુધારવું.

આવી રીતે ઘણા દાખલા. ઉપયોગથી તેમને 'નામ'ની સ્પષ્ટ સમજણ પડશે. શીખવતી વખતે ઉતાવળ કરવી નહિ અને કા. પા. તો સારા ઉપયોગ કરવો. જે શબ્દ મદત્વનો હોય તે નીચે લીટી દોરીને છાકરાનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચવું. હવે સમજી શકાશે કે વ્યાકરણનું કોઈપણ પદ શીખવું હોય તો પ્રથમ તેને લગતા યણા દાખલા લેવા જોઈએ. અને ઉપરથી તેની સામાન્ય વ્યાખ્યા ઉપજાવી કદાવવી, અને તેમાં જરૂર પડે સુધારો કરી તે પાટીઆ પર લખવી અને પછી તે પાટી કદાવવી. ત્યારબાદ તેના બીજા કમ શરૂ થાય છે. હવે જે વ્યાખ્યા છાકરાઓ જાણે છે તે સમજા છે કે કેમ તેની પરીક્ષા માટે તેમની પાસેથી બીજા દાખલા મોટેથી કદાવવા. ચોપડીના અમુક પાટામાંથી તે શોધવા અને શિક્ષકે પાટીઆ પર વાંચ્ય લખી તેમાંથી તે પદ શોધવા તેમને કહેવું. અને વિશેષમાં તેવાં પદ પૂછીને

કે લખીને તેનો ઉપયોગ વાક્યમાં તેમની પાસે કરાવવો. આ પ્રમાણે વ્યાકરણ શીખવાથી તે વિષય સરળ થાય છે. શીખવવામાં ઉતાવળ કરવી નહિ કારણકે તેમાં કંઈ પ્રત્યક્ષ બાબત નહિ હોવાથી તેનો ખ્યાલ બાળકના મગજમાં લાવવો કઠણ પડે છે. 'નામ' શીખવ્યા પછી તેના પ્રકાર શીખવવાના હોય છે, તો તેને માટે જુદા જુદા દાખલા લેવા. જેવા કે, નદી વહે છે, પર્વત ઉંચો છે, છોકરો વાચે છે, ગાય ચરે છે. પછી પૂછવું કે 'નદી' એ શું બતાવે છે ? એ શબ્દ ઉપરથી તમને કંઈ 'નદી'નો ખ્યાલ આવે છે ? તેઓ ગમે તે નદીના નામ આપશે. તે પ્રમાણે 'પર્વત' 'છોકરો', 'ગાય', વગેરે શબ્દ તેમાંની કોઈપણ એક વસ્તુને લાગુ પડે છે એમ તેઓ કહેશે. ત્યારે આવી રીતે જે નામ એક વર્ગની કોઈપણ વસ્તુને લાગુ પડે તેને કેવું નામ કહીશું ? છોકરા કહેશે કે 'વર્ગનામ', હવે શિક્ષકે પૂછવું કે વર્ગને માટે બીજો કોઈ શબ્દ છે ? તે ઉપરથી 'ઋતિવાચક' શું છે તેની વ્યાખ્યા સમજાવી પાડી આ પર લખવી અને પાઠી કરાવવી, અને પછી ઉપર જણાવ્યા મુજબ બીજા દાખલા લઈને તેની સમજ સ્પષ્ટ અને દૃઢ કરવી. હવે ઋતિવાચકની સાથેજ સાપેક્ષરૂપ સંજ્ઞાવાચક નામ છે. ઋતિવાચક નામનું પુનરાવર્તન કરી શિક્ષકે 'નદી વહે છે' એ વાક્યમાં કોઈ અમુક નદીનું નામ મૂકાવવું. જેવું કે 'સાબરમતી નદી વહે છે'; તેજ પ્રમાણે 'પર્વત ઉંચો છે' તેમાં 'આણું પર્વત ઉંચો છે' એમ કહેાવવું. તેવી રીતે 'મોહન વાચે છે', 'જમના ચરે છે', એમ દાખલા લઈ પૂછવું કે 'સાબરમતી' એ શબ્દ શેના માટે વપરાયેલો છે ? તે ગમે તે નદી દર્શાવે છે કે અમુકજ નદી બતાવે છે ? છોકરાઓ કહેશે કે તેનાથી અમુક એકજ નદી સમજાય છે. તેવી રીતે 'આણું', 'મોહન' 'જમના' વગેરે શબ્દ એક ખાસ વ્યક્તિને લાગુ પડે છે માટે તેને સંજ્ઞાવાચક નામ કહીશું. આ પ્રમાણે તેની વ્યાખ્યા સમજાવ્યા પછી તેને લગતા બીજા દાખલા લઈ તેનું જ્ઞાન પાકું કરાવવું. તેજ પ્રમાણે 'નામ'ના દાખલા લઈ તેના અર્થમાં વધારે કરનાર શબ્દ વાપરી-વિશેષણ સમજાવવું. 'ગાય ચરે છે', 'લાલ ગાય ચરે છે' એમાં બીજા વાક્યથી આપણને 'ગાય'નું શું વિશેષ જ્ઞાન યાય છે ? તેજ પ્રમાણે બીજા સરળ દાખલા લઈ કેવળ નામવાળા વાક્ય કરના વિશેષણવાળા વાક્યથી કેવી રીતે નામનો વધારે અર્થ સમજાય છે તે સ્પષ્ટ કરવું અને પછી વિશેષણની વ્યાખ્યા લખીને પાઠી કરાવવી. પછી બીજા દાખલા લઈ તેઓ તેનો અર્થ જરાજર સમજ્યા છે કે કેમ તેની ખાતરી કરવી. બનતા સુધી અમુક શબ્દો આપી છોકરાંઓ પાસે વાક્ય બનાવવાવાં અથવા તેઓ

મિલિપ્પીનની શાળાનો અભ્યાસક્રમ

ખેતીના અભ્યાસક્રમ

પહેલું વર્ષ	બીજું વર્ષ	ત્રીજું વર્ષ	ચોથું વર્ષ
માહિત્ય અને નિબંધ (પ)	માહિત્ય અને નિબંધ (પ)	માહિત્ય અને નિબંધ (પ)	માહિત્ય અને નિબંધ (પ)
ખેતીને લગતું ગ્રાંથિત (પ)	સામાજિક કલ્પનાશાસ્ત્ર (પ)	ખેતીને લગતા જીવનાશ્વતો (પ)	ખેતીને લગતું નિબંધ (પ)
શાસ્ત્રિક દેખવળી	શાસ્ત્રિક દેખવળી	શાસ્ત્રિક દેખવળી	શાસ્ત્રિક દેખવળી
ખેતરનું કામ આ (આવાલી-આમા ૬ દિવસ દરરોજ ચાગ કયાક)	ખેતરનું કામ આ (આવાલી-આમા ૬ દિવસ દરરોજ ચાગ કયાક)	ખેતરનું કામ આ (આવાલી-આમા ૬ દિવસ દરરોજ ચાગ કયાક)	ખેતરનું કામ આ (આવાલી-આમા ૬ દિવસ દરરોજ ચાગ કયાક)
આગઆની અથવા	દોર ઉછેરવાનું કામ અથવા	ખેતરનો પાક અથવા	ખેતરનો કામ આ (આવાલી-આમા ૬ દિવસ દરરોજ ચાગ કયાક)
ખેતીને લગતું કલ્પનાશ્વતીકામ(પ)	ખેતીને લગતું કલ્પનાશ્વતીકામ	ખેતીને લગતું કલ્પનાશ્વતી નામ(પ) અથવા	ખેતીને લગતું કલ્પનાશ્વતી નામ(પ) અથવા
		ખેતરની વ્યવસ્થા	ખેતરની વ્યવસ્થા (પ)

કૌ સમા મૂકેલા આદડા આવાલીઆના ૪૦ મિનિટના ગિરિઆડ ખતાવે છે.

આવી નિશાનીવાળા મેવડા અથવા ૮૦ મિનિટના ગિરિઆડ ખતાવે છે.

[illegible]

જાણીએકાદા પ્રિન્સિપલ ઉપોગમાં લઈ શકે છે.

જે શાળાઓમાં ગાયો માધ્યમિક અભ્યાસક્રમ ચાલતો હોય છે તે, આખું વરસ ચાલુ રહે છે. વરસના કામકાજના આ પ્રમાણે વિભાગ કરવામાં આવેલા હોય છે: (૧) ૪૨ અઠવાડિયાનો માન મેળવવાનો સમય; (૨) અઠવાડિયાના ૬ દિવસ અને કરોડાબના ૧૦ કલાક પ્રમાણે ચાર અઠવાડિયાનું એકીતું ક્રીલું કામ, (૩) પરીક્ષા અને ફરીથી વર્ગો દિવસ અને કરોડાબના ૧૦ કલાક પ્રમાણે ચાર અઠવાડિયાની રબ.

नौदशाक्षर अक्षराक्षरम्

ଅମିତ, ଏମ୍

மேல் பக்கம்

अथ गङ्गासंस्कृत १८७

होकायं'ना काटानु'योग्य दिशाया आद्यु'पाङ्गु इरवुं, तेनी' गल्लतरी, जोना नोन साथे'नीक्रशास्त्रनां'सूणतस्वै, नक्रशा, इजीयानी'उगार्ह भापवा भाटे सीसाना गद्दीनेर'उपयोग,

अजोण', वक्रसपादीने लागती त्रिकालमिति, व्यक्षाय, रेभास, वदालोनी'अथवाअथरी अटकाववाना नियमे, वायुशास्त्र, सभरं'अने संट डिग्ररनी पद्धति अने

વલ્લભની ઝડપ જાણવાના ચંદનનું ગાન, અક્ષરગચ્છિત, ભૂમિતિ, ધાતપ્રકાશન સંખ્યાઓ, અને સપાળીને લગતી ત્રિજ્યભૂમિતિ, આગેતદનું સુકાનીકામ. (૯૦૦)	વલ્લભવદે, આ વિપરોના ગાન સાથે નૌકાશાસ્ત્રનું (૯૦૦)
સિન્ધન આપમાનું ગાન અને અભ્યાસ (૩૦૦)	વિશેષ જ્ઞાન (૧૦૦)
દારૂની ગારી ગાધવી અને તેના સંધિ મેળની દેવા, (૩૦૦)	સહ જ્ઞાનવાના ગાનસહિત સ્વાલનગાનું વિશેષ જ્ઞાન (૩૦૦)
એ વિપર સહિત વલ્લભવદાનું પ્રાથમિક ગાન (૩૦૦)	સિન્ધનચિત્ર, આત્મગૃહીય મસાઓ

હોડી ચલાવવાની અને મગદાની કસરતો—આઠવાડીઆમાં બે વખત, લગ્નરી કવાયત આઠવાડીઆમાં બે વખત, આગ
ઓવવાની ફિત આઠવાડીઆમાં એક વખત, (૩૦૦)

કાંસમાં મૂકેલા આકડા આઠવાડીઆનું કામ બતાવે છે, અને બધા ખાસ જગ્યાવેલું ન હોય ત્યાં આઠવાડીઆના પાન્ય
ચિહ્નિઅડ સમજવા

ઉપરના પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાના અભ્યાસક્રમ ઉપરથી જલ્દી જલ્દી શિલ્પીની બહેર શાળામાં ધાર્મિક
શિક્ષણ તદ્દત મદ્રી દેવામાં આવ્યું છે, અને એ પણ જલ્દી આવશે કે શારીરિક ફળવળી અને હસ્તઉદ્યોગને જુદા જુદા
અભ્યાસક્રમમાં યોગ્ય ન્યાય આપવામાં આવ્યું છે.

શિલ્પીની સિદ્ધિને તાલીમ આપવાની સંસ્થાનો અભ્યાસક્રમ

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો મટે તાલીમની મર્યાદામાં બે વખતનો તેમજ ચાર વખતનો અભ્યાસક્રમ ગણેલો હોય છે
આમાં પહેલો (ગે વ-સનો) અભ્યાસક્રમ જે શિક્ષકોએ માધ્યમિક અભ્યાસક્રમ આગ વગર પુગ કર્યો હોય તેને માટે છે,
અને બીજો માધ્યમિક અભ્યાસક્રમનું બીજું વરસ પૂર્વે કર્યું હોય તેમને માટે બીજો છે વળી એ અભ્યાસક્રમ પુરવો માટે
‘શામાન્ય અભ્યાસક્રમ’ હોય અથવા સ્ત્રીઓ માટે ‘ગૃહ શાસ્ત્રના અભ્યાસક્રમ’ કેવું હોય છે

જે વરસનો પ્રામાન્ય અભ્યાસક્રમ

દાખલ થવાની આવકાર્જન-દાખલદરજોડે

પહેલું વર્ષ	બીજું વર્ષ
સાહિત્ય અને નિબંધ	સાહિત્ય અને નિબંધ
વાચનપદ્ધતિઓ	બુદ્ધિજની પદ્ધતિઓ
રૂઝવાળી વિગત સોનમગામ	ખાજરવખાવનો અભ્યાસ
શિક્ષણના સિકાતો	સાળાની રૂબરૂ અથવા શારીરશાસ્ત્ર અને આરોગ્યવિજ્ઞાન
નગીન	સાળાનો વડીલ અથવા ગિફ્ટલના પરિણામનું મોડ
ચિનકામ	ભાષાની પદ્ધતિઓ
ચારિત્રની પદ્ધતિઓ	શિક્ષણનો ઇતિહાસ
નિગીલા અને શિક્ષણકામ	શિક્ષણના સિકાતો
સાગીરિક રૂઝવાળી	શિક્ષણનો મનાવનો
	સારીરિક રૂઝવાળી

કોસમા મહેતા આદકા આશીઆના ૪૦ મિનિટના પિરિઅડ બતાવે છે.

આની નિયાનીવાળા ભેવડા એટલે ૮૦ મિનિટના પિરિઅડ બતાવે છે.

જે પ્રાતમાથી વિવાર્થા - આપતો હોય તે પ્રાતના સુઝિન્ટેન્ડની - પરવાનગીથી તે વિદ્યાર્થી ત્રીજા અથવા ચોથા વરસના સરનો કોલેજિયલ એક વિષયને બદલે પુસ્તકાલયપદ્ધતિએ રાખવાનું પરંદ કરી શકે છે એક પ્રાતમાથી એક વખતે એકજ વિવાર્થા આ અભ્યાસક્રમમાં સામવ થઈ શકે છે.

વહાણની ઝડપ અણવાતા યતનુ ગાન, અક્ષરચલિત, બ્રહ્મિતિ ઘાતપ્રકારક સંખ્યાઓ, અને સખાપીને લગતી ત્રિમણીમિતિ, આગમોદનું સુકાનીનામ	વહાણવદ, આ વિગેના ગાન સાથે નૌકાશાસ્ત્રનું વિશેષ જ્ઞાન તરવાનું કામ	(૬૦૦)
સિદ્ધનં આપવાનું ગાન અને અભ્યાસ દોગની મોટા માધવી અને તેના સાધા મેળની દેવા, એ વિષય સંલિત વાણીવટાનું પ્રાયશિક્ષક ગાન	સદ બનાવવાના ગાનસંલિત વાણીવટાનું વિશેષ જ્ઞાન સિયેનનિય આતરશબ્દીના મસાઓ	(૧૦૦)
		(૩૦૦)

હોટી ચલાવવાની અને મરદાની કસરતો-અહવાડીઆમાં ભે વખત, લખકરી કવાયત અહવાડીઆમાં ભે વખત, આગ ઓવવાની ફિન અહવાડીઆમાં એક વખત (૩૦૦)

કાસમા મૂકેના આકડા અહવાડીઆનું કામ બનાવે છે, અને બધા ખાસ જણોવેલ ન હોય ત્યાં અહવાડીઆના પાંચ પિરિઅડ સમજવા

ઉપરના પ્રાયશિક્ષક અને માધ્યમિક શાળાના અભ્યાસક્રમ ઉપરથી જણાશે કે દિલ્હિસ્પીનની મલ્હર શાળામાં ધાર્મિક શિક્ષણ તર્ફન મટી દેવામાં આવ્યું છે, અને એ પણ જર્જોર્ડ આવશે કે શારીરિક ફગવણ અને હસ્તઉદ્વાગને બુદ્ધા બુદ્ધા અભ્યાસક્રમમાં શોધ્ય ન્યાન આપવામાં આવ્યું છે

દિલ્હિસ્પીનની બિશ્વકને તાલીમ આપવાની સંસ્થાનો અભ્યાસક્રમ

પ્રાયશિક્ષક શાળાના શિક્ષક માટે તાલીમની મર્યાદામાં ૧ વરખનો તેમજ ચાર વરખનો અભ્યાસક્રમ ગણેલા હોય છે આમાં પહેલા (૧ વ સતે) અભ્યાસક્રમ જે શિક્ષકોએ માધ્યમિક અભ્યાસક્રમ આગ વસ્ત પુરે કર્યો હોય તેને માટે છે, અને એમણે માધ્યમિક અભ્યાસક્રમની મીબુ વરસ પૂરે કર્યું હોય તેમને માટે બીજો છે વળી એ અભ્યાસક્રમ પુરે માટે માધ્યાન્ય અભ્યાસક્રમ હોય અથવા સ્ત્રીઓ માટે “ગૃહસ્થાના અભ્યાસક્રમ” હોય હોય છે

જે વરસનો સામાન્ય અભ્યાસક્રમ

દીપક યવાની સાયકર્ન-સાકરકાનો ગ્રેન્ડેપેટ

બીજું વર્ષ

સાહિત્ય અને નિબંધ	પહેલું વર્ષ	બીજું વર્ષ
સાહિત્ય અને નિબંધ	(પ)	(પ)
વાચનપદ્ધતિઓ	(પ)	(પ)
કૃત્યવર્ણી વિષયક માનસશાસ્ત્ર	(પ)	(પ)
સિદ્ધાંતના સિદ્ધાંતો	(પ)	(પ)
નૃગીત	(પ)	(પ)
ચિત્રકામ	(પ)	(પ)
ગણિતની પદ્ધતિઓ	(પ)	(પ)
નિરીક્ષા અને શિક્ષણકામ	(પ)	(પ)
શારીરિક કૃત્યવર્ણી	(પ)	(પ)

કાસમાં મુદ્રકા આંકડા આંવાડીયાના ૪૦ મિનિટના પરિચય બતાવે છે.

આવી નિશાનીવાળા બેવડા એટલે ૮૦ મિનિટના પરિચય બતાવે છે.

એ પ્રાંતમાંથી વિદ્યાર્થી આવતા હોય તે પ્રાંતના મુખ્ય-ટેન્ડન્ટની - પરચાનગીથી તે - વિદ્યાર્થીનીન-અથવા ગોથા - વરસના સત્રનો કાપિલું એક વિષયને બદલે પુસ્તકાલયપદ્ધતિઓ - શીખવાનું પર્મદ કરી શકે છે. એક પ્રાંતમાંથી એક વખતે એકર વિદ્યાર્થી આ અભ્યાસક્રમમાં દાખલ થઈ શકે છે.

આદર વરસેનો ગૌડશાસનો અભ્યાસક્રમ

मज्झिम निकायि दासदास-भाष्यमिदं आणव्यसिद्धमनु णीज्जि वरस पुंइ

पदेवुं वार्	शीवुं वार्	शीवुं वार्	शीवुं वार्
साहित्य आने निग्रह (प)	साहित्य आने निग्रह (प)	साहित्य आने निग्रह (प)	साहित्य आने निग्रह (प)
ग्रीन (प)	साधवानुं काम (प)	इणवली विपय कामसशास्त्र (प)	गोराकनुं विमान (प)
मित्रकाम (प)	मोयकाम (प)	अनविद्यानी पद्धतिओ (प)	धरयु सारमार (प)
ग्रीवणु (प)	आधुनिक धनिवास (प)	ग्रीवण (प)	साधवानुं काम (प)
वायननी पद्धतिओ (प)	भाषानी पद्धतिओ (प)	अधुशास्त्र (प)	भूगोणनी पद्धतिओ (प)
उपनगाम (प)	सारीशास्त्र आने आराध्य विमान (प)	गोराकनुं रसायनशास्त्र (प)	व्यापारी भूगोण (प)
सारीरिक इणवणी (प)	सारीरिक इणवणी (प)	निरीक्षा आने शिक्षालयकाम (प)	धुभाने लगतुं लिभाणी काम (प)
		सारीरिक इणवणी (प)	शिक्षालयकामना मदायदेश (प)
			सारीरिक इणवणी (प)

કેસમાં મુદ્દા આક્રમ ૪૦ મિનિટના ગિરિયાડ બતાવે છે.

— * આમ નિર્ગાનીવાણા એવમ-અથવા ૮૦ મિનિટના-પરિચ્છાદ ખતાવે છે.

ને પ્રાંતમાંથી વિદ્યાર્થી આવતો હોય તે પ્રાંતના મુશ્કિત-રે-રેની પરવાનગીથી તે વિદ્યાર્થી ત્રીજા અથવા ચોથા વર્સના એક સંસ્થા કેમ્પિંગ એક વિષયના બુક્સે પુસ્તકાલયપદ્ધતિએ શીખવાનું પસંદ કરી શકે છે. એક પ્રાંતમાંથી એક વખતે એક વિદ્યાર્થી આ અભ્યાસક્રમમાં નાખવ યાગ શકે છે.

અંકલેશ્વરની ધંધાદારી તાલીમની સંસ્થાના ઉદ્દેશો અને તેની પ્રવૃત્તિ

સંસ્થા કેમ ચાલે છે.

આ વિષે કદાચ કોઈ ઝાઝું કહેવાનું નથી. પહેલાં વર્ષના વર્ગના દોઢ વરસને બદલે હાલમાં અમે લોકશિક્ષા પ્રમાણે દસ માસનું વરસ રાખ્યું છે. આ કારણથી અને અંગ્રેજી ઝટ શીખી શકે એવા થોડાકજ છોકરા મળતા હોવાથી અત્યાર આગમચ જે અંગ્રેજી શીખવવામાં આવતું હતું તેના કરતાં ઘણું થોડું અંગ્રેજી શીખવવામાં આવે છે. શિક્ષકવર્ગના છોકરાઓ ઘણું સાફ કામ કરતા જણાય છે અને તેનું કાગળ કદાચ એમ પાણું હોય કે તેમના શિક્ષકો યોજનાઓ વધારે સારી રીતે સમજી શકે છે. આ છોકરાઓ બીજા આગળના વર્ગના છોકરાઓ કરતા કામની યોજનાઓના સમજ સારી રીતે પારી શકે છે.

છોકરાઓએ થોડાક વખતથી ચર્ચામંડળ રચાઈ છે અને દર રાત્રિવારે રાત્રે ત્યાં ચર્ચા ચાલે છે. તેઓ કેટલાક રવિવારની શાળાઓ, ચલાવે છે અને પામેના ગામડાંઓમાં દર રવિવારે પ્રાર્થના કરાવે છે. અલિનથ સાથે ગાવાની તેમની પદ્ધતિ છે. કારણકે શાળામાં અમારી પામે એક સાક મંગીતમંડળ છે. તેઓના પ્રયત્નથી બધાને ધણો કીમતી અનુભવ મળે છે.

ખેતરમાં અને બાગમાં સમઢતું કામ સારી રીતે આગળ વધે છે અને તેથી દરરોજના કામમાં વ્યક્તિગત બાગકામ કરતાં તેમાં કીણી કીણી બાળતોની ઓછી હકીકતની જરૂર રહે છે. બીજા ધંધા ઉપરાંત લુહારની દુકાન એ ઉપયોગી અને ધ્વાન-ખેએ તેવા ઉમેરાઈ પ નીવડી છે. છોકરાઓ બોધતાં ઓળવે બનાવી લે છે અને તેની ધાર ચડાવે છે.

સંદકોરી પેરી જે છોકરાઓને નાણાંની બીડ હોય તેમને માટે ખરી કીમતી ચર્ચ પેરી છે અને જીવનને માટે કેળવણીના ખરા સાધનરૂપ તે છે. પરતુલગારની વ્યવસ્થા પણ સારી રીતે ચાલે છે અને જેમ વર્ષત નાય છે તેમ તેની વધારે દિમિત ચલી નાય છે.

દરેક જણ સુખી જણાય છે તેથી પાક પણ સારો થશે એમ લાગે છે. આ સત્ર દરમિયાન ખેતરમાંથી નિદ્યુ કાઢના માટે અથવા તો બીજી રીતે તેમના પાકની સંભાળ રાખવા માટે છોકરાઓના સમૂહ શાળામાંથી

અમારી શાળા પાસે આ દેશના ૭૦૦,૦૦૦ ગામડાંના ઉદારનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત છે. અમારા દાયકેવમાં મોટા શહેરને સ્થાન નથી. (મોટા શહેરને ઉદેશી અમારું લક્ષ રાખ્યું નથી). સરકારી નવો ખેતીનો અભ્યાસક્રમ દાખલ કરવામાં આવ્યો છે, અને એને અંગે જે કંઈ કરવાનું છે તે અને નવા જન્માનાના પ્રકાશથી જેમ દોરાધરું તેમ વધારે કામ કરવાની અમે આશા રાખીએ છીએ.

હુંકામાં ડેરીનું કામકાજ દાખલ કરવા અને સારી ગાયોના ઉછેરને ઉત્તેજન આપવાની યોજના ઘડવા અમે વિચાર કરીએ છીએ. અમે માનીએ છીએ કે સારી મંભાળ રાખવાથી ગાયો સાફ દૂધ પુરું પાડશે એટલું જ નહિ પણ વધારે સારી જનના જળદો પણ પુરા પાડવામાં તેઓ કીમતી થઈ પડશે. જો એમ થશે તો આપણા જિલ્લાને મોટો લાભ થશે.

છેવટમાં, અમેને જો કે રહેવાના મકાનની-ખાસ કરી ઝુંપડાંઓની જોગ્ય છે તોપણ અમારી શાળામાં ખીજાં મિશનનાં અને ખીજાં કેમોનાં અમુક મંથ્યામાં છોકરાઓ દાખલ કરવાના છીએ. આમ જની શકે તેમ છે તેથી અમેને આનંદ થાય છે. અમારે અહીં મેવા કરવી છે અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે આ દેશના આ લાગના કેળવણીખાનામાં અમારી શાળા વધારે મોટું સ્થાન ગ્રેડ, અને નિરાશાભર્યા ધણા છુવા-નીઆઓના હૃદયમાં આશાઓ ઉત્પન્ન કરવાના સાધનરૂપ બનશે.

જાપાનના છોકરાઓ

જાપાનના લોકોને તેમનાં જાગરો ધણા વડાશાં હોય છે અને તેઓ એવી ઇચ્છા રાખે છે કે દરેક કુટુંબમાં જેમ વધારે છોકરાં હોય તેમ સાફ. છોકરાં ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવે છે અને તેના ઉછેર અને કેળવણીની ખાસ મંભાળ રાખવામાં આવે છે. જાપાનની શાળામાં વિદ્યાર્થી અમુક જનનોજ પોતાક પહેરે છે. ત્યારે તેઓ બહુ નાના હોય છે ત્યારે ખૂબ રંગના યુવાનોએ રંગો (ટીશર્ટો) ઉપર પહેરે છે અને ત્યારે તેઓ મોટા થાય છે ત્યારે ખાખી રંગનો પોતાક પહેરે છે. શાળામાં જતી વખતે વિદ્યાર્થીઓ ત્યારે એકજીગનને મળે છે ત્યારે તેઓ ટોપી ઉઘી કરીને અલિનંદન આપે છે. તેમની કેટલે ખાંધેલા પટામાં તેઓ પોનાનો ખરીઓ, પેન્સિલ અને કલમ લટકના રાખે છે. તેમને મરદાની રમતનો ધણો શોખ હોય છે અને તેમાં ખાસ કરીને ગેરી દડા જેવી રમત તેમને

જાલુ ગમે છે હંમેશાં રસ્તામાં છોકરાં એકબીજા સાથે દડો ફેંકતાં તેમજ મગદળની કસરત કરતાં માલમ પડે છે પણ આવી રીતે તેઓ રમતગમત કરતાં હોય ત્યારે પોલિસ તેમનામાં કંઈપણ કબજાગીરી કરતા નથી.

માયાપ અને છોકરાંનો એકબીજા પ્રત્યે સારો લાવ હોય છે અને તેમનું માયાપ પ્રત્યેનું વહાલ જીવનપર્યંત સુધી આવું રહે છે. ગરીબ કુટુંબનાં છોકરાંઓ નાનાં હોય છે ત્યારે પણ તે તેમના માયાપના કામમાં મદદ કરે છે. નાના છોકરાની પીઠ ઉપર બાંધેલી એક નાની પેટી માલમ પડે છે, અથવા બાઈસિકલ ઉપર તેમનો સામાન લઈને બીજાને તેઓ પહોંચાડે છે. બાઈસિકલનો તેમને ઘણો જ શોખ હોય છે, અને તેનો ઉપયોગ જુદું જુદું કામ કરવા માટે થાય છે. જાપાનના યુવાનો જેટલી અને તેટલી ઝડપથી બાઈસિકલ ચલાવે છે. રસ્તામાં અને તેની બહાર ગમે તેમ તે ફેરવે છે અને જો તે વચ્ચે અથડાઈ પડે તો તે જોઈને રાહદારીઓ ધણું હસે છે અને તે પણ હસીને જાણે કંઈપણ બન્યું હોય નહિ તેમ આગળ ચાલે છે. જાપાનમાં દરેક યુવાનને ફરનિઆત લશ્કરી નોકરી કરવી પડે છે પણ આવા પ્રકારની લશ્કરી તાલીમ લોકપ્રિય નહિ હોવાથી જેને તેમાંથી મુક્ત કરવામાં આવે છે તે નસ્ટીબદાર ગણાય છે. ત્યાં ઘણા યુવકસંઘ માલમ પડે છે. ખાસ કરીને રકાઉટની તાલીમ લખ્ખરો યુવાનો ઉત્સાહપૂર્વક લે છે. હંમેશાં યુવકો તેમની સ્થિતિ અને જાનમાં સુધારો કરવાને માટે ઘણા છતેજર હોય છે. જો કોઈ ઓફિસમાં તેઓ દાખલ થાય છે તો તેઓ અંગ્રિજીનો અભ્યાસ પુરસદના વખતમાં કરે છે. જો કોઈ ધંધો તેઓ કરતા હોય તો સાંજે તેને લગનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરે છે. યુરોપી મહાન વિગ્રહ પછી તેઓ પાશ્ચાત્ય રીતરિવાજને વધારે પ્રસંદ કરે છે. હાલમાં ત્યાં જેમ અને તેમ છેલ્લામાં છેલ્લી પદ્ધતિ મુજબ કામ કરવાની ઇચ્છા માલમ પડે છે. જ્યારે તેઓ તેમના દેશમાં હોય છે ત્યારે તેમનો જોતાનો પહેરવેશ જે ખાસ કરીને ગરમ ઋતુમાં વધારે સારો હોય છે તે પહેરે છે, પણ પરદેશમાં તેઓ વિદેશી પોશાક પહેરે છે.

“કામ કામને શીખવે” એ કહેવનમાં તેમને ઘણી શ્રદ્ધા હોય છે. તેમને જે કામ કરવાનું હોય છે તે તેઓ ઘણા કાળજીથી સંપૂર્ણ રીતે કરે છે, પછીથી તેમાં ગમે તેટલી મહેનત કરવાની હોય. તેઓ ઘણા વિવેકી અને સમ્યક હોય છે અને વિદેશીને તેઓ હંમેશાં મદદ કરવા તત્પર હોય છે.

માત્રની આવકનિકાસ માટે સ્તંભતીર્થ-ખંભાત એ અગત્યનું અંદર હોવાથી ધોળકા અગત્યનું મથક થઈ પડ્યું હતું કારણકે ઉપરનાં બે સ્થળો વચ્ચે તે આવેલું છે, એટલુંજ નહિ પણ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડના રસ્તાની વચ્ચેમાં પણ હતું, અને બધો વેપાર આ સ્થળે થઈ ચાલવાથી સ્વાભાવિક રીતે તે આખા ધર્મ શહેર બન્યું અને જિલ્લાના મુખ્ય મથક તરીકે પણ રહ્યું.

ધંધુક (ધુધુકા).—આ ગામ દસમા સૈકામાં હિંદુત્વમાં આવ્યું દશે પ્રખ્યાત જૈન સાધુ અને ગ્રંથકાર હેમચંદ્રની આ જન્મભૂમિ હતી (ઇ. સ. ૧૦૮૯). દેવચંદ્રાચાર્ય આ સ્થળે જ્યાં તેઓ આઠ વધની ઉંમરના હતા ત્યારે તેમને જોયા હતા. એ ઉંમરે તેમનો શુદ્ધિવાળો ચહેરો અને કેટલાંક ઉંચા લક્ષણો જોઈ દેવચંદ્રાચાર્યે તેમના માખાપને જૈન સંપ્રદાયને એ બાળકને સોંપી દેવા કહ્યું હતું. સિદ્ધરાજે સૌરાષ્ટ્રને છતી લઈ પોતાના રાજ્યમાં જોડી દીધો ત્યારથી એ સ્થળની અગત્ય વધી હતી. (૧૦૯૪-૫૧૪૩). વાઘેલા વંશના રાજાઓના વખતમાં (૧૩મા સૈકામાં) તેમના પ્રદેશના મધ્ય સ્થળે હોવાથી એ અગત્યનું મથક થયું હતું.

ઘાઠુલોઢ (બોઢાઢ).—કર્ણાટકના રાજા જયકેશિનને મિતળદેવી નામે એક કન્યા હતી. કથા પ્રમાણે, તે મોલકી વંશના કર્ણરાજા જોડે (૧૦૬૪-૧૦૯૪) પરણવા માગતી હતી. કર્ણે વૃદ્ધ હતો છતાં તેને પરણવાનું કારણ એ હતું કે પ્રભાસ જતા જત્રાળુઓ પાસેથી બાહુસોઢ ગામે જે કર લેવાતો હતો તે રાજાને સમજાવી માફ કરી ચકાવ. આ બાહુસોઢ અને ધોળકાની નજીકતામાં ૨૦ માઇલ પર આવેલું બોળાઢ એ બે એકજ સ્થળનાં નામ છે. ૧૧ મા, ૧૨ મા અને ૧૩ મા સૈકામાં આ અગત્યનું ગામ દશે, કારણકે એ સ્થળે લેવાના વેરાની રકમ ઘણી ઓછી થતી હતી.

વઢમિ (વળા).—બાવનગરની ઉત્તરે પશ્ચિમ દિશામાં ૧૮ માઇલ પર જે વળા ગામ છે તેજ પ્રાચીન વઢલિ શહેર હતું. ૨૦૦ વરસના પહેલાંના દત્તાવેજોમાં વસેદ તરીકે તે ગામનું નામ જણાવેલું છે, અને એ નામ જૈન વઢલિ અને સંસ્કૃત વઢલિના અપભ્રંષ્ટ નામ તરીકેજ છે. દાસનું વળા એ અંદર નથી. અશ્વમૃતિ જણાવે છે કે વઢલિપુરનો નાશ સિંધ તરફથી આવેલી દરિયાઈ ચડાઈથી થયો છે; એટલે એ પહેલાં અંદર હોવું જોઈએ, અને વળા તો અંદર નથી. પણ એમ કહી ચકાવ કે પહેલાં ત્યાં દરીયાનો કાંઠો અથવા ખાડી દશે તે દાસ મારીથી પુરાઈ ગઈ છે.

ગુપ્ત સરદાર લદાકી જેણે ગિરિનગર (લુનાગઢ)ના શાહી સુબા પશુ-
દત્તને હરાવ્યો હતો તેણે વસલિ વસાવ્યું હતું. પહેલાં તો લદાકી રજવાડાને
નિમકંડલાલ રજો હતો પણ તેના મરણ પછી તે સ્વતંત્ર થયો અને તેણે
વસલિ શહેર વસાવી ત્યાં રાજધાની કરી અને લુનાગઢમાં પોતા તરફથી
એક સુબો નીમ્યો. ઇ. સ. ૭૭૦ માં વસલિનો નાશ થયો હતો અને એ
વખતે પત્થરના ચણતરવાળા મકાનો નહિ હોવાથી ત્યાં ખંડેરા જોવામાં
આવતાં નથી. હા મા સંક્રામા પત્થરનાં મકાનોનું ચણતર અસ્તિત્વમાં આવ્યું
છે. ચવનસંગ જણાવે છે કે તે શહેરનો ઘેરાવો ૪ માઇલનો હતો અને
૧૦૦ નાગરિકો તો લક્ષાધિપતિ હતા. દૂરના દેશોની દુર્લભ ચીજો પુષ્કળ પ્રમા-
ણમાં આ શહેરમાં જોવામાં આવતી. આ ઉપરાંત જણાવે છે કે વસલિ
ગોહું આપાદ શહેર હતું. વસલિ રાજ્યની મીમા (ઇ. સ. ૭૬૦) ઉત્તરમાં
વડનગર, પૂર્વમાં ગોધરા, અને પશ્ચિમે લુનાગઢ સુધી હતી.

રાજધાની અને ખંદર હોવા ઉપરાંત બૌદ્ધ વિદ્વાનોનું તે પ્રસિદ્ધ મથક
હતું. ચવનસંગ શહેરથી થોડે દૂર એક 'વિહાર' વિશે લખે છે. શહેરમાં પણ
એક વિહાર હતો એમ તામ્રપત્રોમાં લખેલુ માત્રમ પડે છે. શહેર બહારનો
વિહાર 'રિધરમતિ' નામના બૌદ્ધ સાધુએ રચાવ્યો હતો અને શહેરનો વિહાર
ધરમેન ૧ લાની બેનની દીકરી દ્વાએ બાંધ્યો હતો. આ મઠો વિદ્વાનાં
રથળ હતાં.

વસલિ રાજાએ વિદ્યાના ઉત્તેજક હતા. ધર્મ અને વિદ્યાને સરખી
રીતે ઉત્તેજન આપતા. તપસવી સાધુઓની માફક વિદ્યાના ઉપાસકો-વિદ્વાનો
ત્યાં આવી વસતા. નાળંદની માફક વસલિ એ વખતે બૌદ્ધધર્મનું કેન્દ્રરથળ
બન્યું હતું. ઇ. સ. ૬૭૧-૬૯૫ ના અરસામાં આખા હિંદુસ્તાનમાં નાળંદ
અને વસલિ એ જોડ રથજો એવા હતા કે ચીનદેશના પ્રખ્યાત વિદ્યારથજો-
ની સાથે તેનો મુકાબલો થઈ શકે. વિદ્યામાં આગળ વધેલા પુરણે ગુપ્તઓ
પાસેથી અહીં વિદ્યા ગ્રહણ કરતા અને બીજાને તે આપતા. તેઓ અહીં
જે ત્રણ વરસ સુધી રહેતા. સંખ્યાબંધ પ્રખ્યાત શાસ્ત્રીઓ અનેક સિદ્ધાં-
તોની ચર્ચા કરતા. ભદ્રિકાવ્યનો કર્તા ભારતીહરિ શ્રીધરસેન યોધાના સમયમાં
અહીં વસ્યો હતો.

શહેરને કિલ્લેખંદી હતી અને કોટ બહાર વિદ્યાળ મેદાન હતું ત્યાં લશ્કર
ઝોકડું થઈ શકતું અને મેળાઓ લગતા. કેટલીક જગા બાગબગીચા માટે

અલગ રાખવામા આવી હતી. વઘ્વલિ, રાગ્ગઓ તરફથી દરેક ધર્મને દાન આપવામાં આવતું તેથી દરેક ધર્મનો વૈભવ એ સ્થળે જોવામાં આવેલો.

ત્રણેમો વરસ સુધી વઘ્વલિની આગાહી રહી. સિધિઅન અથવા બેકિટ્ટ-અન લોકોના હાથે એ શહેરનો નાશ થયો નથી કારણકે ઇ. સ. ૬૪૦ માં તે આગાહ હતુ, અને તે સાંઝમાં ચવનસંગ તે શહેરમાં આવ્યો હતો. મેરતુંગના જાણાવ્યા પ્રમાણે '૨'ક' સિંધમાથી મુસનમાની હુમસો લાવવામા પૈસાની મદદ આપી અને શહેરનો નાશ કરાવ્યો એ ઐતિહાસિક ખીના છે; અને આજ્ઞાપ્તિ પણ તે જણાવે છે. રત્નજગિત કાંસરી માટે કે પોતે મોંઘા લાવે લીધેલી જગા લેવાના રાગ્ગના ધરિદા માટે '૨'ક' હુમસાનું કારણ બન્યો તે વાત બાલુએ મકતા એટલું તો નક્કી છે કે સિંધના રાગ્ગએ દરીઆ મારકતે વઘ્વલિ ઉપર ચડાઈ કરી; ટ્રિઆઈ લખકરે રાતના ઓગિતો હુમસો કર્યો તેમા રાગ્ગ મરાંયા, શહેર હુંટાયુ અને તેનો નાશ થયો. (ઇ. સ. ૭૭૫). દસમા સંકાના અંતે મળરાજે એ શાહ કળજે કર્યું હતું.

ગુજરાતી નવલકથાનું સાહિત્ય

અંગ્રેની પી. આર. ટ્રેનિંગ કૉલજના વિદ્યાર્થીઓને ગુજરાતી નવલ-કથાના સાહિત્યનો સામાન્ય ખ્યાલ આપવા અર્થે શ્રીયુત નવલરામ જગન્નાથ ત્રિવેદીએ તેમની સમક્ષ એ વિષય ઉપર એક લાપલુ આધ્યું હતુ તેનો સાર નીચે પ્રમાણે આપવામા આવ્યો છે —

ગુજરાતમાં જુના કાળથી કથાઓ નથા વાર્તાઓ પ્રચલિત હતી. જુના વખતમાં વાર્તાઓ લખાતી તે મુખ્યત્વે કરી ત્રણ જાતની હતી: (૧) ઐતિહાસિક વાર્તાઓ; (૨) સામાજિક વાર્તાઓ; (૩) ધાર્મિક વાર્તાઓ. અથવા દેવકથાઓ.

ઐતિહાસિક વાર્તાઓમાં મુખ્યત્વે 'રાસા' હતા અને તેના લેખકો જૈન હતા. 'હીરવિજયમુગીનો રાસ' એ પુસ્તકમાં અકળારે ગુજરાત કેવી રીતે હતું તે વિશે દર્શકને આવે છે. બીજું 'કાન્દકરે પ્રબંધ' નામનું પ્રસિદ્ધ પુસ્તક છે તેના લેખક પદ્મનાભ નામે નાગર છે. એમાં અગ્રાઉદ્દીન ખિલ-જીના રાજ્યપ્રકરણની દર્શકન આવે છે. ઇડરના રાજા વિશેનું 'રણમલ છંદ' એ નામનું પુસ્તક પણ ઐતિહાસિક દર્શકતવાળું છે.

સામાજિક વાર્તાઓ સરખાતમાં ઘણી ઓછી લખાતી. એ વર્ગના પુસ્તકમાં જલ્પુસના વત્સરાજનું ‘રસમંજરી’ નામનું પુસ્તક આવે છે.

‘દેવકથાઓ સૌથી વધારે લખાતી. તેમાં પુરાણોની હકીકતો આવતી. આ કથાઓ લખવાનો હેતુ ખાસ કરી અવનારોની લીલા ગાર્ધ સંભળાવવાનો હતો, અને ઘણે ભાગે માણભટ્ટો આ કથાઓ ગામમાં ગાયે ગેસી મોંએથી બોલતા.

ઐતિહાસિક વાર્તાઓ લખનારા જન સાધુઓ હતા. સામાજિક વાર્તાઓ લખનારામાં શામળકવિ સૌથી વધારે પ્રખ્યાત છે. આ વાર્તાઓમાં નરનારીની ચાતુરી વિશે ઘણી હકીકતો આવે છે, અને તેમાં સ્ત્રીઓની ચાતુરીનાં વર્ણન હોય છે. દેવકથાઓ પેમાનંદે લખેલી છે. નળાખ્યાન, મુદ્રામાખ્યાન વગેરે ગણીનાં પુસ્તકો છે.

આ પ્રમાણે વાર્તાનું સાહિત્ય ગુજરાતમાં જુના વખતથી હતું પણ હાલ જે સ્વરૂપમાં વાર્તાઓ પુસ્તકોદ્ધાર ગદ્ય પદ્યે છે તે સ્વરૂપમાં તેમજ તેવા ઉદ્દેશથી તે લખાતી નહિ. અંગ્રેજ કેળવણીના મંરકાર પછી અંગ્રેજ ભણેલાઓએ વાર્તાનું સ્વરૂપ ફેરવ્યું અને ઐતિહાસિક અને સામાજિક વાર્તાઓ નવા મંરકારથી લખાવા માંડી. આ જાને પ્રકારની વાર્તાઓ લગભગ એકજ વખતમાં રાઠ થઈ છે. રા. નંદરાજ ગુલમશંકરનો ‘કરણધેસો’ એ ઐતિહાસિક વાર્તા છે. રા. સા. મહીપતરામ રપરામની ‘સાસુવહુની લડાઈ’ એ સામાજિક વાર્તા છે. આ જાને વાર્તાઓ લગભગ એકજ વખતે પ્રકટ થઈ. એમાં માત્ર લેખન, ઉદ્દેશ વગેરે પડેવાની કથાઓ કે વાર્તાઓ કરતાં જુદાં છે. ‘સાસુવહુની લડાઈ’માં પાત્રાલેખન તેમજ ઉદ્દેશ જે રાખવામાં આવ્યાં છે તેમાં સંસાર મુકારનો બોધ છે, અને તે સમવની પ્રચલિત સમાજરૂઢિના દોષ બતાવવામાં આવ્યા છે.

‘કરણધેસો’ અને ‘સાસુવહુની લડાઈ’ એ જાને પુસ્તકોમાં ‘કરણધેસો’ ઘણું ભોક્ત્રિય થઈ પડ્યું હતું. એનું કારણ મુખ્યત્વે વર્ણનશૈલીનો નવો માર્ગ છે. ભાયા સરળ, સાદી, અને વર્ણનરેશિ તાદ્રશ. આ વર્ણનશૈલી ગુજરાતમાં પહેલ વહેલી રાઠ થઈ. જુની વર્ણનશૈલી મુખ્યત્વે યાદીના જેવી હતી. વનનું વર્ણન આવે તો આંખા, આંખલી, વડ, સાગ, તાડ, મીસમ એમ ઝાડનાં નામ આવ્યે જાય; પછી મોર, પોપટ, કાખર, મેના, ધુવડ, એમ પક્ષીનાં, પછી પશુઓનાં, એમ નામોની યાદી આવ્યેજ જાય. સ્ત્રીનું વર્ણન કરવું હોય તો હરણ જેવી આંખો, સાપ જેવો ચોટસો, સિંહ

જેવી કદિ, મગફળી જેવી આંગળીઓ એ વસ્તુઓ આવેજ આવે. આ રીતે ત્યાં ત્યાં વર્ણનનો પ્રસંગ આવે ત્યાં ત્યાં એકજ રૂઠ વર્ણન થએલું જોવામાં આવે છે, અને એ પ્રમાણે વર્ણન સંબંધી જેટલી જનની હકીકત આવતી હોય તેટલી બધી હકીકત કહી નાખવામાં આવે. પરિણામે વર્ણન અરસિક થઈ જાય છે. કર્ણુધેન્નામા જે વર્ણન શૈલી છે તેમાં તાદ્રશ અથવા સ્વાભાવિક વર્ણન છે.

રા. સા. મહીપતરામભાઈએ ‘વનરાજ ચાવડો’ ‘સંધરા જેસિંહ’ વગેરે પુસ્તકોં કર્ણુધેન્નાની શૈલીથી લખ્યા છે. આમાં જુદી જુદી જનતાં વર્ણનો આવે છે; અને એ વર્ણનો બધા એક બીજાં જોડે ગોઠવી દીધાં છે, એટલે કે તેમાં જુદી જુદી બાબતોના ધીમડાં દીધેલાં હોય એમ જણાય છે. આવી શૈલી ‘ચંદ્રવાશેલી’ ગણાય. આ પુસ્તકોમાં જે શૈલી છે તે ‘કર્ણુધેન્ના’ કરતા ઉતરતી છે. આવા આવા પુસ્તકોદ્વારા સાહિત્યમાં એક નવા પ્રકારની પ્રણાલિકા પડી, અને તેનું અનુકરણ બીજા લેખકોએ કર્યું. રા. અનનપ્રસાદ ત્રિકમજ્ઞાન વેળુવકૂન રાણુકદેવી’ તેમજ રા. વિદ્યુદાસ ધનંજીભાઈનું ‘વીર દુર્ગાદાસ’, એ પુસ્તકો એ શૈલીથી લખાએલાં છે. રા. બા. હરગોવિન્દદાસ કાટાવાળાનું ‘બધેરીનગરી અને ગર્ધવમેન રાજ’ નામનું પુસ્તક સંસારમુધારાના ઉપદેશથી લખાએલું છે. દેશી રાજ્યોમાં કેવી જનની ગેરન્યવસ્થા હોય છે તે સમજવવાનો હેતુ છે. પણ પરિણામ સંતોષકારક જણાતું નથી.

ગોવર્ધનરામભાઈના ‘સરસ્વતીચંદ્ર’માં કલ્પનાને ઉત્તેજવામાં આવી; અને પ્રભાવશાળી શૈલીથી એ પુસ્તક ગુજરાતમાં ઘણું પ્રશંસા પામ્યું. ગુજરાતે એ પુસ્તકની કદર કરી. એનું કારણ એ છે કે પહેલાંનાં પુસ્તકોમાં જેમ આપણા મંસારની કાળી બાજુજ ચીનરી બનાવવામાં આવી છે તેમ આમાં નહોતું. આ પુસ્તકમાં આપણા જીવનની ઉજળી બાજુ ચીનરવામાં આવી છે. આ પુસ્તકમાં ખામીઓ પણ છે. એક તો એમાં ઘણી ઘણી બાબતો ચર્ચાએલી છે; અને એક બાબતનો નિર્ણય આવતો નથી, અને વાચક બંને પક્ષ પ્રત્યે સંશયાત્મક રહે છે. પણ વધારે ભારે ખામી તો એ કે તેમાં જે પરિણામ આવે છે તે ખોટું છે. પુસ્તક વાંચનાં સર્વ હકીકતો તથા દાખલા જોતાં એમજ લાગે કે કુમુદ અને સરસ્વતીચંદ્રનું લગ્ન થશે, પણ એમ બનતુંજ નથી પણ કુમુદ જે પરણવા માગતીજ નથી તેનું સરસ્વતીચંદ્ર સાથે લગ્ન થાય છે. પરિણામ એ આવ્યું છે કે ભીરતા ઉત્પન્ન થઈ છે. પણ સાહિત્યના પુસ્તક તરીકે તે મુંદર પુસ્તક છે. પાત્રા-

લેખન પણ તેમાં ઘણું સારૂ છે. આ પુસ્તકમાં વસ્તુની જે ગુંથણી છે તેનું અનુકરણ પાછળ ઘણું થએલું માલમ પડી આવે છે. દાખલા તરીકે, નાવક ઘરમાંથી નાગી જાય તે અને રાત્ર્યખટપટની વાત; વળી ઘણી બાબતો અંગ્રેજીમાં અવતરણરૂપે છે; તેમજ પાત્રો પણ અંગ્રેજીમાં વાતચીત કરે છે. આ ઘટના પ્રત્યે કેટલાક તદ્દથી વાંધો લેવામાં આવે છે કે ગુજરાતી નવલકથામાં શા માટે પાત્રો ગુજરાતીમાંજ વાતો ન કરે ? આવા રોષ છતાં સાહિત્યમાં તે એક ઐક્ય ગ્રંથ છે. સરસ્વતીચંદ્ર પંડી ગુજરાતમાં નિબંધરૂપે કે નિબંધયુક્ત નવલકથાઓનો યુગ શરૂ થયો.

‘ગુજરાતી’ પત્રદ્વારા ઐતિહાસિક નવલકથાઓની હારમાળા શરૂ થઈ. રા. ઇન્દુલાલ સૂર્યરામે ‘હિંદ અને ખ્રિસ્તિયા’ નામની નવલકથા લખી છે. ‘ગંગાગોવિંદસિંહ’, ‘હેરિટ’ગસની સોડી’, ‘બેગમસાહેબ’, ‘નંદનવનનો નાશ’, આ કથાઓ ગુજરાતી પત્રદ્વારા ભેટરૂપે પ્રસિદ્ધ થઈ છે; ઉદ્દેશ એવો, છે કે પ્રજાકીય અસ્થિના જનગૃહ થાય. સારી નવલકથાઓમાં ‘કેતલે આમ’, ‘પેશા-ઈની પડતી’, ‘હેરિટ’ગસની સોડી’, ‘શિવાઈનો વાધનખ’, ‘ભદ્રકાલી’ એ ઘણી સારી નવલકથાઓ છે. ‘પંચિની’ અથવા ‘ભગ્મીભૂત ચિતોડ’ એ પણ ઘણી સારી નવલકથા છે. ગંગા અર્ધ સામાજિક અને અર્ધ ઐતિહાસિક નવલકથા છે. સામાજિક નવલકથામાં પણ ગુજરાતીએ સારો ફાળો આપ્યો છે. ‘મહંત મહારાજનું મિશન’, ‘એમ. એ બના કે ક્યોં મેરી મિટ્ટી ખરાબ કરી ?’ આ ઉચ્ચવર્ગની કથાઓ છે. ‘નવો જમાનો અથવા અમૃત કે ઝેર’, ‘આજકાલનો સુધારો કે રમણીય ભવંકરતા’ એ મધ્યમ વર્ગની કૃતિ છે. તેમાં પરદેશી અનુકરણથી કેટલું નુકસાન થાય છે તે બતાવવામાં આવ્યું છે.

ગુજરાતી પત્રનું અનુકરણ પ્રજાબંધુએ પણ કર્યું; અને એ પત્રમાં ધારાવાહી કથાઓ શરૂ થઈ. વાર્ષિક ભેટના પુસ્તકમાં તે બહાર પડે છે. એમાં ‘સોમનાથનું શિવલિંગ’ સારામાં સારી છે. સદાવાળા કૃત ‘વિક્રમની વીસમી સદી’માં આખા સંસારનું ચિત્રપટ આવેબેલું છે. તેમાં શેરીબાબોની, વિદ્યાર્થીઓની, અને ગરીબવર્ગની ગિચાનિનું દર્શન છે. સર રમણભાઈના ‘ભદ્રંભદ્ર’ નામના પુસ્તકમાં સનાતનીઓની સુધારકોની દૃષ્ટિથી ટીકા કરી છે. એના જબાબરૂપે કેટલાંક પુસ્તકો લખાયા છે, પણ તેમાંથી એકે અને ગણાવવા લાયક મહત્વનું નથી.

ત્યારપછી નવલકથાઓમાં નવો પ્રકાર આવ્યો. ગુજરાતી માટે ‘ધનશ્યામ’ના ઉપનામથી રા. કનૈયાલાલ માલુકદાસ મુનશીએ ‘પાટણની

પ્રભુતા' અને 'વેરની વસુધા', નામની નવવ્રકથાઓ લખી. આ કથાઓમાં રસનિષ્પત્તિ ઉંચા પ્રકારની છે. વાંચનારને તે રસથી તરબોળ કરી નાખે છે. અત્યારસુધીની નવવ્રકથાઓમાં એકાદ રસ ઉત્પન્ન થતો. પણ રા. મુન-શીની નવવ્રકથાઓમાં પ્રસંગને અનુસરી દરેક જાતનો રસ ઉત્પન્ન થાય છે. આપણે સરવતીચંદ્ર વાંચીએ છીએ ત્યારે આપણને હસવાનો કોઈ જગાએ પ્રસંગ આવતો જ નથી. એ પુસ્તકનાં બધા પાત્રો ગંભીર છે. પણ રા. મુનશીની નવવ્રકથાઓમાં વીરરસ, શૃંગારરસ, હાસ્યરસ વગેરે જુદા જુદા રસ જણાઈ આવે છે. એમના પાત્રો ચેતનાવાળા છે. વળી તેમાં વસ્તુવિધાન, પાત્રાલેખન, પણ ઉત્તમ કૃતિનાં છે. એમના પાત્રોમાં વેગ-ઉત્સાહ, જીવંત છે. 'ગુજરાતનો નાશ' 'પૃથ્વી વક્તવ્ય' એ એમની દેશાભિમાનની લાગણીથી રચાએલાં પુસ્તકો છે. સરસ્વતીચંદ્રમાં જેવી રીતે સંશય રહી જાય છે તેવી રીતે રા. મુનશીના પુસ્તકોમાં થતું નથી. દરેક બાબત પરિણામાત્મક રહે છે. રા. મુનશીમાં નીડરતા છે. આ નવા યુગની નવવ્રકથાઓમાં રસ, વેગ, ઉત્સાહ, જીવંત, વસ્તુસંકેતના, પાત્રાલેખન, વગેરે ઉત્તમ કલાએ પહોંચેલાં છે, અને તેના અનુયાયીઓએ પછીથી તેની શૈલીનાં પુસ્તકો રચ્યાં. કાપડીઆ કૃત 'સોહીનો વેપાર'. 'અંધકાર પર પ્રકાશ', 'ધીકનો જ્વાળામુખી' એ આ વર્ગનાં પુસ્તકો છે. રા. ધૃમકેતુએ 'પૃથ્વી', 'નજમુશુદ્ધ', પુસ્તકો એ શૈલીએ લખ્યાં છે. આ પ્રમાણે હાલમાં નવુ સાહિત્ય-નવવ્રકથાનું સાહિત્ય ધકાતું જાય છે. અત્યારસુધી શ્રેષ્ઠ નવવ્રકથાકાર તરીકે રા. ગોવર્ધનરામભાઈ હતા, પણ રા. કૃષ્ણકાશ મોહનકાશ ઝવેરીએ એમના "Further Mile Stones in Gujarati Literature" નામના પુસ્તકમાં રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશીને પહેલા નંબરના અને શ્રેષ્ઠ નવવ્રકથાકાર તરીકે ગણ્યા છે, અને રા. ગોવર્ધનરામભાઈને બીજા નંબરે મૂક્યા છે.

આ ઉપરાંત બીજી ભાષામાંથી ભાષાન્તરરૂપે પણ નવવ્રકથાનું સાહિત્ય ઉત્પન્ન થયેલું છે. તેમાં અંગાળીમાંથી બંગ્લીમ, શરતચંદ્ર અને રવિન્દ્રનાથ ટાગોરની નવવ્રકથાઓમાંથી મુખ્યત્વે કરી ભાષાન્તરો થયાં છે. બંગ્લીમની નવવ્રકથાઓનું ભાષાન્તર રા. નારણ હેમચંદ્રે કર્યું છે. તે ઉપરાંત મરાઠીમાં હરિનારણ આપ્ટેના 'હિયા' નામના પુસ્તકનું ભાષાન્તર થયેલું છે. હિંદી પુસ્તકોમાંથી સેવાસદન, વગેરે કેટલાંક ભાષાન્તરો થયા છે. અંગ્રેજીમાંથી થયેલ ભાષાન્તરોમાં રા. મણિલાલ નજીભાઈનું 'ગુલાબસિંહ' ઉત્તમ છે.

સને ૧૯૨૮ ની વર્નાક્યુલર ક્ષાઈનલ પરીક્ષામાં બેઠલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના

ગુજરાતી:—મંબંધપૂર્વક હકીકત અથવા સમજુતીને લગતા જે પ્રશ્નો હતા તેના ઉત્તરો વિદ્યાર્થીઓએ બહુ એકરકારીથી આપ્યા હતા, તેમજ તેઓ પોતાની માદી ભાષામાં અને મુદ્દાપૂર્વક પ્રશ્નોના ઉત્તર આપી શક્યા નહોતા. દલિતાતી લીટીએ સમજાવતી વખતે તેઓ માત્ર લીટીઓને ગણમાંજ મૂકી દેતા પણ અંદરનો ભાવાર્થ સમજાવતી શકતા નહિ.

‘નરસિંહ મહેતા’નું જીવનચરિત્ર ઘણા યોગજ વિદ્યાર્થીઓએ સચિ-સ્તર લખ્યું હતું. ક્ષાઈનલ વાચન બરાબર કરી શક્યા નહોતા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ કુંદા અક્ષરથી બાવેલાં મથાળા વાંચી શકતા નહોતા. દા. તરીકે ‘વ. કા.’ અને ‘તા. મા.’ એટલે આ વાચન મંબંધી તેઓને બીજકુલ જ્ઞાન હતું નહિ.

લખાણકામ પરાવે એક પાના ઉપર એકજ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો એવી સૂચના છતાં કેટલાએક વિદ્યાર્થીઓએ એકજ પાના ઉપર બે ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા હતા. વળી લખાણ લીટી ઉપર ફરેલું હતું અને તેમાં વિરામચિન્હોનો ઉપયોગ કેયો જણાતો નહોતો. આ વરમે હસ્તા-લક્ષમાં કાંઈક મુદ્દારો જોવામા આવ્યો હતો. એકંદરે લખાણ અધી રીતે જોતાં અસંતોષકારક જણાતું નહોતું.

વ્યાકરણ:—વ્યાકરણને લગતા પ્રશ્નો સામાન્ય શુદ્ધિવાળા વિદ્યાર્થીઓ સમજી શકે તેવા હતા અને વિદ્યાર્થીઓના ઉત્તરો મતોષકારક હતા; પણ કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને પૃથકરણ બીજકુલ આવડ્યું નહોતું. ઘણા વિદ્યાર્થી-ઓ ‘વિશેષણ વિભક્તિ’ અને ‘દ્વિગુણમાસ’ હટાંત આપી સમજાવતી ગમ્યા નહોતા. દાહોદ બીવ ગૂંચવનું કામ સુધર, વ્યવસ્થિત અને પદ્ધતિસર હતું.

મુખપાઠ:—મુખપાઠ માટે નક્કી કરેલી પંક્તિઓ અધી ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ મોઢે કરી નહોતી; દલિતાનું વાચન ધીમે અને અપહતાપૂર્વક ચલું જોઈએ તે હતું નહિ, તેમજ વિરામચિન્હોનો ઉપયોગ વાંચવામા કેવી રીતે કરવો તે સમજતા નહોતા. એકંદરે વાચન અને સમજુતી ઠીક હતાં.

ઉપર જણાવેલા ટોચોનું ઘણુંખડું કારણ વિદ્યાર્થીઓને ચોકસાઈથી કામ કરવાની રેલ પડ્યામાં આવી હોતી નથી તે છે. શિક્ષકે વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓ પાસે પ્રશ્નના ઉત્તર લેતાં તેઓ મુદ્દાપૂર્વક અને ચોકસાઈથી

જવાબ આપે એવો આગ્રહ રાખવો જોઈએ. વળી આ બાબતમાં તેમની પાસે લેખી કામદારો મદાવરો કરાવવાની જરૂર છે.

વ્યાકરણના વિષયની—સામાન્ય રીતે ભાષાના વિષય તરીકે અવગણના કરવામાં આવે છે. ભાષામાંથી વ્યાકરણના નિયમો સમજાવી પદ્ધતિની માહિતી આપવામાં આવે તો વિષય રસિક થાય તેમ છે.

રિપોર્ટ, નિબંધ અને હસ્તાક્ષર:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ ‘જળપ્રલય’ ઉપર નિબંધ લખ્યો હતો. ઘણા ઘોડા વિદ્યાર્થીઓએ ‘ખેતી સુધારવાના ઉપાય’ અથવા ‘કસર’ એ વિષયો ઉપર નિબંધ લખ્યો હતો. ‘જળપ્રલય’ વિશે નિબંધ લખ્યો હતો તેમાં માત્ર તેનાથી થએલા નુકસાન વિશેજ દર્શાવેલું હતું; પણ તે વખતની સ્થિતિ, લોકોના ઉપર તેની અસર વગેરેનું જે રસિક અને સચોટ વર્ણનશૈલીમાં લખાણ થતું જોઈએ તે તેઓએ કર્યું નહોતું. બાકીના નિબંધો જેઓએ લખ્યા હતા તેઓ તે વિષયને સમજ્યાજ નહોતા. કેટલાકે ‘પ્રદર્શન’નો અર્થ ‘તબીબત સુધારવાનું સ્થળ’, ‘રેલ્વે થએલું નુકસાન’ એટલે આગાહીના ગેરકાયદા જણાવી નિબંધ લખ્યો હતો અને વિષયાન્તર કરી ઇંગ્લેન્ડ, અમેરિકા અને જાપાનને તેનાથી થતા ફાયદા જણાવ્યા હતા લેખન પરત્વે પણ દોષો હતા. જોડણી ઘણી અશુદ્ધ હતી. ત્યાં જોઈએ ત્યાં અનુસ્વાર મૂકવામાં આવ્યા નહોતા. વાક્ય-રચના ઘણી શિથિલ હતી અને ત્યાં ત્યાં ‘અને’ નો ઉપયોગ કરેલો હતો.

નિબંધમાં વિદ્યાર્થીઓ મુદ્દાપૂર્વક લખાણ કરી શક્તા નથી અથવા વિરામચિન્હોનો ઉપયોગ તેમને આવડતો નથી. એ ખામીઓ નિબંધલેખનના અભાવને આભારી છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. વિચારવાની શક્તિ તેમનામાં નથી હોતી તેનું મુખ્ય કારણ વિદ્યાર્થીઓ વિશેષ વાચન કરતા નથી તે છે. શિક્ષકોએ વધારાના વાચન પરત્વે રસ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ. વાંચેલું હોય તેના ટુંકમાં સાર લખવાની તેમને ટેવ પાડવી જોઈએ.

પ્રસંગોપાત સૌરા નિબંધ વાંચી સંલગ્નતાવે જોઈએ અને તેમાં લેખન, વિચાર, કમિકતા, હેતુ વગેરે બાબતમાં શી શી ખુશીઓ રહેલી છે તે પરત્વે તેમનું વિવેચનદ્વારા ખ્યાન જેવું જોઈએ. વ્યાકરણના દોષ આવી રીતે દૂર કરી શકાય છે વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષક પરસ્પર વિષયનું વિવેચન કરે અને મુદ્દાઓ તારવી કાઢે તો તેમાં પણ ઘણો લાભ થાય તેમ છે. અમુક નિબંધનાં પુસ્તકો હોય તેમાંથી નિબંધના સાર ગોખી કાઢવાથી નિબંધ લખાણ સુધરે નહિ. શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીની આ ટેવ દૂર કરવી જોઈએ.

ગણિત:—એકંદર કામ સંતોષકારક હતું પણ તેમના લખાણમાં

વર્નાક્યુલર ક્ષાષ્ણક પરીક્ષામાં વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના ૧૫૯

વ્યવસ્થા અને પદ્ધતિ નહોતાં. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ એકજ પ્રશ્નના ઉત્તર લુદાં લુદાં પાનાં ઉપર ફરી ફરી આપ્યા હતા. કેટલાકે પેન્સિલથી લખાણ કર્યું હતું.

ગણિતમાં દાખલા કરવાની પદ્ધતિમાં વ્યવસ્થા અને ક્રમિકતા તો મહાવરા અને ખાસ દેખરેખથી ઉપજતી રાકાય. ક્રમિક પગથીયાંથી દાખલો અથઘતિ સુધી ગણવાની ટેવ પાડવી જોઈએ એટલુંજ નહિ, પણ ક્રમિકતાની એમાં શી જરૂર છે તેનો પણ ખ્યાલ શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓને આપવો જોઈએ. ગણિતમાં નાની નાની બાબતો પણ જરૂરી છે એ ભૂલ્યું જોઈએ નહિ.

ભૂમિતિ:—વિદ્યાર્થીઓએ જે વ્યાખ્યા આપી હતી તે અપૂર્ણ હતી તેમજ આકૃતિઓની મદદ વડે તે વિદ્યાર્થીઓ સમજાવી શક્યા નહોતા. આકૃતિઓ પણ ખરાખર ચોક્કસાઈથી કાઢવામાં આવી નહતી; તેમજ સાહિત્યોનો ઉપયોગ તેઓ ખરાખર કરી જાણતા નહોતા.

દેશીનામું:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ વ્યાખ્યાઓ સમજ્યા વિના ગોખી કાઢેલી હતી. હુંડી અને 'કેશ સર્ટિફિકેટ' એ યું છે તે તેઓ ખીસકલ જાણતા નહોતા. 'કેશ' એટલે "કાઈનું માથું ફેાડીએ કે છુન કરીએ ને ચાલે તે" અને 'સર્ટિફિકેટ' એટલે "પાસ થવાથી મળે તે" એવો અર્થ કરવામાં આવ્યો હતો. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને 'દાખી વ્યાજ' ગણતાં આવડતું નહોતું, તેમજ 'રાજમેળ', 'ખાતું સરખર કરવું', 'એક જમા કરવા' વગેરે ગંજંધીનું જ્ઞાન તેમને નહોતું. વ્યાજનો પ્રશ્ન સામાન્ય હતો તોપણ ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ તેનો ઉત્તર આપ્યો નહોતો. એકંદર વિદ્યાર્થીઓનું કામ ઉત્તરતા પ્રકારનું હતું.

ઇતિહાસ:—પ્રાચીન સમયનું જ્ઞાન સંતોષકારક નહોતું. અર્વાચીન સમયનું જ્ઞાન ફીક હતું અને ઉત્તરે પણ સારા હતા. બ્રાહ્મણીરાજ્ય (પ્રશ્ન ૨.)—તો તેમને ખ્યાલ નહોતો અને એ 'ચિરે લખતાં તેઓએ બ્રાહ્મણ ધર્મના ઉપદેશકો અને આચાર્યોની સમાજ ઉપર શી અસર થઈ તે અથવા બૌદ્ધ અને શંવ મતાનુયાયીઓ વચ્ચે કથકા વિષે લખ્યું હતું. દ્રાવિડ અને આર્યો કોણ હતા તે તેઓ સમજતા નહોતા. હિંદુસ્તાનના ખીમ વાઘસરોયોએ કરેલા સુધારા તેમજ લૉડકર્ઝને કરેલા સુધારા કયા કયા હતા તે તેઓ જાણતા નહોતા. પ્રશ્નોના ઉત્તરે અનિશ્ચિત અને સમજ વિના આપેલા હતા. વિદ્યાર્થીઓએ ઐતિહાસિક જનાવો સમજ્યા વિના ગોખી નાખેલા હતા.

ભૂગોળ:—ભૂગોળ સંબંધી છેલ્લામાં છેલ્લી માહિતીથી વિદ્યાર્થીઓ અજાત છે. રેલ્વેમાર્ગો સંબંધી લખતાં તે કયે કયે રસ્તે થઈને

જન્ય છે તે વિદ્યાર્થીઓ ખતાવી શક્યા નહોતા. પ્રાકૃતિક ભૂગોળનું, જ્ઞાન સંતોષકારક નહોતું. નકશો દાઢવા તરફ બેઠકારી જેવામાં આવી હતી.

ઇતિહાસ ભૂગોળ મંબંધી જે દોષો જેવામાં આવે છે તે તે વિષયો વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ સ્પષ્ટ રીતે સ્પષ્ટ થએલા નથી તેને લીધે છે. ઇતિહાસનું જ્ઞાન સચોટ કરવા અર્થે વિદ્યાર્થીઓ પામે નકશાઓ, દાઢવા અને જીવનચરિત્રો વિગે લેખો માગવા જોઈએ. ચિત્રોનો પણ ઉપયોગ થવો જોઈએ. રાજ્યપત્ર મંબંધી જે અજ્ઞાન જેવામાં આવે છે તેને માટે તો શિક્ષકજી જવાબદાર ગણાય. એ વિષય કોણે દાઢી સમજવવામાં આવે તો આવી ભૂલો થવાનો મંભવ રહે નહિ.

ભૂગોળ મંબંધી આજુ સમયની માહિતી શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓને આપવી જોઈએ. રેલ્વેમાર્ગોનો નકશો દાઢવો જોઈએ અને તે કયા રસ્તે શા કારણથી જન્ય છે તે પણ સમજવું જોઈએ. એકલી નામાવશિથી ભૂગોળનું રહસ્ય સમજવું નહિ. આજુ સમયમાં જે રાજકીય સરહદોમાં ફેરફાર થયા છે તે શિક્ષક કાળજીપૂર્વક જાણવવા જોઈએ.

વિજ્ઞાન:—પદાર્થ અને રસાયણવિજ્ઞાનના પ્રાયોગિક કામને લગતા પ્રશ્નના ઉત્તર જોઈએ તેવી સારી રીતે વિદ્યાર્થીઓએ આખ્યા નહોતા. આરોગ્યશાસ્ત્રનું વહેવાર દૃષ્ટિથી જ્ઞાન મેળવું નહોતું, અને પ્રશ્નના ઉત્તર મંતોષકારક હતા નહિ. કેટલાએક વિદ્યાર્થીઓનો અભ્યાસ કાચો હતો; કેટલાકે વિષય ગોખી નાખેલો જણાતો હતો, અને તેમને પ્રશ્નો અથરા થઈ પડ્યા હતા. સ્વચ્છરૂપ વિગે વિદ્યાર્થીઓ અસ્થ જણાતા હતા. દાંત, તેની રચના, સંભાળ, તેનું કાર્ય, એ મંબંધી વિદ્યાર્થીઓનું જ્ઞાન સાધારણ રીતે ઠીક હતું. દાહોદ બાલ સંસ્થાનું કામ પ્રશંસનીય હતું. વિજ્ઞાન અને આરોગ્યશાસ્ત્ર વહેવાર દૃષ્ટિથી જાણવવા જોઈએ.

ઉર્દુ કાષ્ઠનવ પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાતી અને ઉર્દુમાં રૂઢ હોય તેવાં વાક્યો સંતોષકારક રીતે સમજવી શક્યા નહોતા. શબ્દોને ક્રિયાપદનું રૂપ આપી શક્યા નહોતા. ઘરગથ્થુ શબ્દોની સમજૂતી મુખાંધલિરેલી રીતે આપવામાં આવી હતી. વ્યાકરણ પરીક્ષામાં પેટા વિષય તરીકે છે તોપણ તે તરફ ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ હુલ્લેખ ખતાવ્યું હતું. પદ્મચંદ્ર અને પૃથકકરણ અસંતોષકારક હતાં. ઘણા સહેલા શબ્દોની જોડણી આવડતી નહોતી, અને એકંદર જોડણી, કાચી હતી. લખાણકામ એકંદર સાધારણ હતું.

૧. મુખપાઠ (ગુજરાતી અને ઉર્દુ)—ખાસકરી ગામડાંઓમાંથી જે વિદ્યાર્થીઓ આવ્યા હતા તેમના ઉચ્ચાર બહુજ અશુદ્ધ હતા. દરેક મંથ,

સ્થળના ધણા વિદ્યાર્થીઓ પોતે વાંચેલું હોય તેનો સાર કહી શકના નહોતા. અમદાવાદ સ્થળના વિદ્યાર્થીઓનું ફાઇનલ વાચન સંતોષકારક હતું.

નિબંધ તથા રિપોર્ટ—નડિઆદના વિદ્યાર્થીઓનું ઉદ્કૃલખાણ ખરાબ હતું. અમદાવાદ સિવાયનાં બીજાં મધ્યમ્યજોના વિદ્યાર્થીઓએ અમુક મુસાફરી જે તેઓએ કરી હોય તેના વિષે નિબંધ લખવાને બદલે સામાન્ય ‘મુસાફરી’ ઉપર નિબંધ લખ્યો હતો. નાના ભાઈ ઉપર કેવી રીતે મયાળુ બાંધી પત્ર લખવો તે જાણના નહોતા. ગુજરાતીમાં નિબંધલેખન સંતોષકારક હતું.

ઇતિહાસ—બુગોળ:—ગિરવા લોકચળોડ, મ્યુનિસિપાલિટી તેમજ ધારાસભા (પ્રાંતિક) અને વડી ધારાસભાના ગંધારણ વિષેનું વિદ્યાર્થીઓનું જ્ઞાન ઘણું અલ્પ હતું.

બુગોળ (ગુજરાતી અને ઉર્દુ), ગોસમ (ગો-મુન), ગદ્ય સ્ટીમ, ખરફતું તોફાન, ઝાકળ, હુમસા વગેરે બુગોળની સંજ્ઞાઓ વિદ્યાર્થીઓ ખરાબર સમજ્યા નહોતા.

ગણિત:—ગયા વરસ કરતાં આ વખતે કામ સાફ હતું, પણ કામની પધ્ધતિ વિષે સામાન્ય બેદરકારી દેગે દેગે વિદ્યાર્થીમાં જોવામાં આવતી હતી. ‘ધનમૂળ’નો કામયો અવ્યસક્રમ બદલતો હતો અને થોડાકજ વિદ્યાર્થીઓએ તે બચ્ચો હતો.

ભૂમિતિ:—કર્તવ્યભાગ સંબંધી પ્રશ્નોના ઉત્તરો થોડા વિદ્યાર્થીઓએ આપ્યા હતા.

દેશીનામું:—વ્યાખ્યા સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તર ધણા વિદ્યાર્થીઓએ આપ્યા હતા અને એથીજ આ પ્રશ્નપત્રમાં તેઓ પાસ થઈ શક્યા હતા. ખાતું સરભર કરવા બાબતના પ્રશ્નો ઉત્તર સચી રીતે થોડાકજ વિદ્યાર્થીઓએ આપ્યો હતો.

આરોગ્ય અને વિજ્ઞાન:—ગોધરા અને ભરચના વિદ્યાર્થીઓએ વિજ્ઞાનમાં સારું કામ કર્યું હતું પણ અમદાવાદ અને નડિઆદના વિદ્યાર્થીઓ કાચા માલમ પડ્યા હતા. લાઇબ્રેરિમિટર સંબંધી કોષ્ટકજ વિદ્યાર્થીઓ ઉત્તર આપવા ચત્ત થયો હતો. અમદાવાદ અને ભરચના વિદ્યાર્થીઓનું આરોગ્ય સંબંધીનું કામ સંતોષકારક હતું.

પત્રલેખન અથવા રિપોર્ટ:—સમાજના લુદ્ધ લુદ્ધ ઓપ્પેદારોને કાગળ લખતી વખતે કેવી મયાળાં બાંધી કાગળ લખવા તે વિદ્યાર્થીઓ જાણતા નહોતા. સઘળા પરીક્ષકોની એની સામાન્ય ફરિયાદ છે કે વિદ્યાર્થીઓના અક્ષર ખરાબ હતા અને જોડણી ઘણી કાચી હતી.

પાઠ્ય પુસ્તક, ઇનામ અને લાયકેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રકટકર્તા (હેકાણા અંતિત) (નકલ દીઠ)	કિંમત / રૂ. અ. પા.	આપવામાં આવી રૂ.	માર્ક
૧	વિદ્યાન્ય સમુચ્ચય લાગ પડેલો	મિ. આર. વી. પાઠક	મિ. આર. વી. પાઠક, આ-૧-૦-૦-૦	૫૪૫	પુસ્તક	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૨	" ભાગ બીજો અગ્રજાતના ઇતિહાસની સમિત્ર મહેલી વાર્તાઓ (સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ) (બીજી આવૃત્તિ)	મિ. બી. પી. શાહ	મિ. બી. પી. શાહ, હેક-૦-૦-૪-૦ માસ્તર, તાલુકા મંદિર, ડોમોડા.	૧-૮-૦	"	માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
૪	ઈકિયાતમક ભૂગોળગાજા મુખ્ય ઇલાકો અને હિંદુ- સ્તાન (સામાન્ય)	મિ. બી. જે. પરીખ	મિ. સી. જે. પરીખ, મો-૦-૦-૫-૦ જીવા દાઈરિદ્દલ.	૫-૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો ટ્રેનિંગ કોલેજ અને ઓ. વી. મિડલ સ્કૂલોમાં ઉપ-યોગ માટે.
૫	બાળ લાગવત	મિ. પી. સી. નિકિત	મેસર્સ ઇસનનદાસ નારણ-૦-૧-૦-૦ દાસ એન્ડ સન્સ, સુરત.	૭-૦-૦	ઇનામ અને લાયકેરી ઇનામ અને લાયકેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૬	દાહરણ	મિ. અવેરવંદ મેધાણી	મિ. ઓ. ડી. રોહ રાણપુર. ૦-૪-૦-૦	૪-૦-૦	ઇનામ અને લાયકેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૭	જ્યોતિષ હતા કુતરો	મિ. નટવરલાલ વી-ગાંડિય	સાહિત્યમંદિર, સુરત ૦-૪-૦-૦	૪-૦-૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૮	સિતીના દાણા	"	"	૦-૫-૦	"	"
૯	લોકોની લજ્જા	"	"	૦-૩-૦	"	"

૧૦રાજાધિરાજ	મિ. કે. એમ. મુન્યામિ. એમ. સી. કાશરી,	૪-૮-૦	વધારાનું વાચન	માધ્યમિક રહેલો અને પ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટે.
૧૧મારી કમળા અને બીજી વાંતો	રાવપુરા, વડોદરા.	૧-૮-૦	"	"
૧૨(સિસદ ગ્રંથાવલી નં. ૬) ગુજરાતનો નાથ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	"	૪-૦-૦	વધારાનું વાચન	માધ્યમિક રહેલો અને પ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટે.
૧૩પાદ્યુની પ્રભેતા	ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, મુંબઈ.	૨-૦-૦	"	"
૧૪(સિસદ ગ્રંથાવલી નં. ૫) પૃથ્વીવલ્લભ	મિ. એમ. સી. કાશરી, રાવપુરા, વડોદરા.	૧-૮-૦	"	"
૧૫પૂર્વેકર ચરાજ્ય તથા અનિબંધન આત્મસા	"	૦-૧૨-૦	લાયબ્રેરી	"
૧૬મદરસિ કૃત્ય દેવાયન વે-ભાગાંતર કર્તા મિ. દગ્યાસ પ્રબિંત શ્રી મન-દામારત ભગ ૧ થી ૭	રાસતુ સાલિસવર્ધક કા-ર્થાલય, અમદાવાદ.	૩૬-૦-૦	"	"
૧૭નિમાસિક પત્ર સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષક	મિ. એમ. સી. પટેલ, દં-દરમેવ પ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.	વા. લ. ૧-૮-૦	લાયબ્રેરી	પ્રાથમિક રહેલો અને પ્રેનિંગ કોલેજને માટે.
૧૮નિવાસિક પત્ર (શ્રી દક્ષિણપ્રકાશક મિ. એન. લોભર્મિત) કે. ભદ્ર	દક્ષિણપ્રકાશક, ભાવ-નગર.	૨-૦-૦	"	"
૧૯ગુજરાત મિત્ર હીરકમહો-ત્સવ બંક, ૧૯૨૩	ગુજરાતમિત્ર અને ગુજ-રાત દપથ, મુરત.	૨-૦-૦ કા. પુર્ક. ૩-૦-૦ કુ. પુર્ક.	લાયબ્રેરી	પ્રાથમિક રહેલો માટે.

૨૦ બ્રાજ્ઞગીત	મિ. જી. કે. મહેતા	મિ. જી. કે. મહેતા, ની- ચલી શેરી, શાળાની પોળ, અમદાવાદ.	૦-૧-૦	હનામ	છોકરાઓની પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૨૧ બાલીકાગીત	" "	" "	૦-૧-૦	"	છોકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૨૨ જાળકાવ્યો લાગ પહેલો	મિ. જી. એન. પટેલ	પુસ્તકાલય સહાયક સદ- કારી મંડળ ત્રિટેડ, વડોદરા.	૦-૩-૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૨૩ પૂર્વદેગ	મિ. સી. એમ. ભટ્ટ મિ. ડી. બી. કા- લેશકર અને મિ. જી. ડી. પરીખ	ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમ- દાવાદ.	૧-૮-૦	લાયબેરી	ટ્રેનિંગ કૉલેજો અને માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.

ટીપ-“ટોલસટોપની ત્રણ વોર્તોઓ” ચોથી આવૃત્તિ, માહિત મંદિર, સુરત એ પુસ્તકની કિંમત વધારી રૂ. ૦-૫-૦ થાના કરવામાં આવ્યા છે અને પ્રાથમિક શાળાઓ માટે છનામના પુસ્તક તરીકે મંજૂર થએલા પુસ્તકની યાદીમાં રાખવામાં આવ્યું છે. મિ બી. પી. શાહની મદિકાંસ એર્ન-સની ભૂગોળ, પાંચમી આવૃત્તિ, એ પુસ્તક પ્રાથમિક શાળાઓ માટે લાયબેરીના પુસ્તક તરીકે યાદીમાં ચાલુ રાખવામાં આવ્યું છે.

(સહી) કે. એસ. વકીલ.

(ઉ. ભા. નાં ચે. એન્ડ્રુ ઇન્સ. સાહેબના પત્ર નં. ૧૧૮૦૫ તા. ૧૬-૧-૨૯ માં કરેલી ચૂચનાનુસાર) એન્ડ્રુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

રૂ. ૬ કોસ સોસાયટી ટેબલ ડિસ્પેન્સરી, ભરૂચ

તા. ૩૧ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૮ ના દિવસે પુરા થતા ત્રિમાસિક દરમિયાન ભરૂચ જિલ્લાની ટેબલ ડિસ્પેન્સરીઓ ને સોસાયટીના સિદ્ધકો તરફથી ચલાવવામાં આવે છે તેમાં બધા મળી ૮૬૩ દરદીઓની માવજત કરવામાં આવી હતી. આ ડિસ્પેન્સરીનો આખા વર્ષ દરમિયાન લાભ લીધેલા દરદીઓની કુલ મંખ્યા ૨૪,૭૨૫ હતી.

ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૮ માં છોકરાઓ માટેની લેવાએલી વર્ગો-

કચ્છર ક્ષાઇનલ પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	નડિઆદ સેન્ટર.				
૧	મણીભાઈ મોતીભાઈ	૪૧૯	૩૦	અંબાલાલ મથુરભાઈ ખીન	૩૪૬
	સોજીભાઈ પટેલ			ત્રીકમભાઈ પટેલ	
૨	સુનિલાલ શંકરભાઈ પટેલ	૪૧૦	૩૧	જગનભાઈ કચ્છરભાઈ પટેલ	૩૪૪
૩	બીખાભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ	૪૦૬	૩૨	ચંદુલાલ મૂળજીભાઈ ખારોટ	૩૪૩
૪	કુલાભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ	૩૮૯	૩૨	આશાભાઈ શંકરભાઈ ખીન	૩૪૩
૫	કાન્તિલાલ નારણદાસ ડોશી	૩૮૩		રણછોડભાઈ પટેલ	
૬	શીવાભાઈ દેસ ધભાઈ પટેલ	૩૭૬	૩૨	મે વિદલાઈ ભૂપનભાઈ પગી	૩૪૩
૭	ધુળાભાઈ ઘેઝાભાઈ પટેલ	૩૭૩	૩૪	વેદરીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૩૪૨
૮	ઓચ્છરલાલ ભોગીલાલ ભટ્ટ	૩૭૧	૩૬	મે.દનલાલ સોમેશ્વર સેવક	૩૪૦
૯	શાવસિદ રાવસિદ તન્તોડ	૩૬૮	૩૬	મોતીભાઈ મથુરભાઈ પટેલ	૩૪૦
૧૦	સુનિભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૩૬૫	૩૮	મણીભાઈ ત્રીભોવન શાહ	૩૩૭
૧૧	દરમાનભાઈ ઉકજીભાઈ પટેલ	૩૬૪	૩૯	અંબાલાલ નારણજી ભટ્ટ	૩૩૬
૧૨	અંબાલાલ મૂળજીભાઈ ખારોટ	૩૬૦	૩૯	અભાભાઈ કુલાભાઈ વાઘરી	૩૩૬
૧૨	કદમીશંકર ગણપતરામ ગોર	૩૬૦	૪૧	કાન્તિલાલ ભોગીલાલ ભટ્ટ	૩૩૫
૧૨	ચંદુલાલ મણુપતરામ પંડયા	૩૬૦	૪૨	અંબોઈ એએડ દિશિચાન	૩૩૪
૧૨	રણછોડલાલ જગનલાલ શાહ	૩૬૦	૪૨	ચંપકલાલ નરપશંકર દાકર	૩૩૪
૧૬	રવજીભાઈ ગોરધનભાઈ પટેલ	૩૫૯	૪૪	શાંતિલાલ પીતાંબરદાસ દાકર	૩૩૩
૧૭	મણીલાલ જેઠાલાલ ભટ્ટ	૩૫૮	૪૫	છોટાલાલ પરજીભાઈ ખારોટ	૩૩૨
૧૮	બીખાભાઈ તળરાણભાઈ પટેલ	૩૫૭	૪૬	આદીતભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૩૩૦
૧૯	પરશેત્તમ માણેકલાલ શાહ	૩૫૪	૪૬	રણછોડભાઈ કુમેરભાઈ પટેલ	૩૩૦
૨૦	ગોકળદાસ કુમેરદાસ ભાવસાર	૩૫૩	૪૮	અપાભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ	૩૨૭
૨૧	વીમનલાલ પ્રરેત્તમદાસ શાહ	૩૫૨	૪૮	રણછોડભાઈ દારકાંદાસ પટેલ	૩૨૭
૨૨	મહેશ્વરભાઈ અંગભાઈ ખારોટ	૩૫૧	૫૦	શાંતિલાલ છોટાલાલ દવે	૩૨૪
૨૨	કચ્છરભાઈ મોતીભાઈ ધનજીભાઈ પટેલ	૩૫૧	૫૦	આખરભાઈ ગલાખભાઈ પટેલ	૩૨૪
૨૨	નગીનદાસ કેવળદાસ પરીખ	૩૫૧	૫૦	સાકળલાલ ભાઈલાલ શાહ	૩૨૪
૨૨	કાન્તિલાલ મોમાભાઈ તલાવી	૩૫૧	૫૩	પરમેત્તમ આખરભાઈ શંકરભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ	૩૨૩
૨૬	રણછોડલાલ મોદનલાલ ભટ્ટ	૩૪૯	૫૩	રામગોવિંદ શંકરલાલ ત્રિપાઠી	૩૨૩
૨૭	મગનભાઈ એચરભાઈ દાગીયા	૩૪૮	૫૩	આનંદશંકર પુનમચંદ ત્રિવેદી	૩૨૩
૨૮	ચંદુલાલ છોટાલાલ શાહ	૩૪૭	૫૩	ચક્રભાઈ અયાભાઈ વાઘરી	૩૨૩
૨૮	વિમળદાન્ત કેસવલાલ તલાવી	૩૪૭	૫૭	ગોરધનભાઈ શનાભાઈ પટેલ	૩૨૨
			૫૮	વીમનલાલ ગીરધરદાસ શાહ	૩૨૧
			૫૯	પ્રજુદાસ રણજીભાઈ ખારોટ	૩૨૦

૫૯ ધનસ્થામ ગોવિંદલાલ દેસાઈ	૩૨૦	૯૭ ઊંઠાલાઈ મંગળભાઈ પટેલ	૩૦૩
૫૯ શાંતિલાલ નારણભાઈ પંડ્યા	૩૨૦	૯૭ ગોવિંદભાઈ દ્વારકાંદાસ પટેલ	૩૦૩
૫૯ નટવરલાલ ગોપાળદાસ શાહ	૩૨૦	૯૭ રમણલાલ કેશવલાલ શાહ	૩૦૩
૫૯ વિષ્ણુપ્રસાદ હરિલાલ વ્યાસ	૩૨૦	૯૭ ચંદ્રકાંત આપુલાલ પટેલ	૩૦૩
૬૪ અંબાલાલ અવેરભાઈ પટેલ	૩૧૯	૯૭ રાંવાલાઈ હીરાલાઈ વાઘરી	૩૦૩
૬૪ હીમતલાલ મૂળજીભાઈ પંડ્યા	૩૧૯	૧૦૩ મગનભાઈ મોતીલાઈ પર-	૩૦૨
૬૪ શુધાભાઈ પ્રહલાભાઈ વાઘેલા	૩૧૯	શોત્તમભાઈ પટેલ	
૬૭ પુરુષોત્તમ વાઘજીભાઈ ગણે-	૩૧૯	૧૦૩ સોમાભાઈ હરિભાઈ પટેલ	૩૦૨
શભાઈ પટેલ		૧૦૫ આશાભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૩૦૧
૬૭ રતનલાલ છોટાલાલ શાહ	૩૧૯	૧૦૫ મણીભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૩૦૧
૬૭ અવેરચંદ્ર સુનિલાલ શાહ	૩૧૯	૧૦૫ રામભાઈ સોમાભાઈ ધનજી-	૩૦૧
૭૦ દિગંબર રઘુનાથ મોદક	૩૧૬	ભાઈ પટેલ	
૭૦ પુરુષોત્તમ મોતીલાઈ પટેલ	૩૧૬	૧૦૮ ખોડાભાઈ લાખજીભાઈ મીર	૩૦૦
૭૨ મનુભાઈ લાલભાઈ પરીખ	૩૧૫	૧૦૮ અંબાલાલ ગોરધનભાઈ રાણા	૩૦૦
૭૨ રતનલાલ મૂળજીભાઈ ઉપાધ્યાય	૩૧૫	૧૦૮ રાનાભાઈ કીશાભાઈ વાઘરી	૩૦૦
૭૪ ભવાનભાઈ હિંદાભાઈ પટેલ	૩૧૪	૧૧૧ મનોરભાઈ મોતીલાઈ પટેલ	૨૯૯
૭૪ રામભાઈ આબરભાઈ પગી	૩૧૪	૧૧૧ કનૈયાલાલ પરસોત્તમ શુક્લ	૨૯૯
૭૬ મીતારામ કરસનભાઈ ભટ્ટ	૩૧૩	૧૧૧ પ્રહલાભાઈ આજીભાઈ વાઘરી	૨૯૯
૭૭ પુનભાઈ આબરભાઈ ખારૈયા	૩૧૨	૧૧૪ રણુછોડભાઈ અવેરભાઈ હરિ-	૨૯૮
૭૭ નંદુલાલ મયુરદાસ શાહ	૩૧૨	ભાઈ પટેલ	
૭૮ રવજીભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩૧૦	૧૧૪ મણીલાલ નરોત્તમદાસ ભટ્ટ	૨૯૮
૭૮ શાંતિલાલ કાળીદાસ ખારોટ	૩૧૦	૧૧૬ પુરાજી લહેરાજી ખારૈયા	૨૯૭
૭૮ અંબાલાલ મંગળભાઈ પારીદાર	૩૧૦	૧૧૬ જવાભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૯૭
૮૨ સોમાભાઈ માવસાંમિ ખારૈયા	૩૦૯	૧૧૬ જરાવંતલાલ જેડીશનભાઈ ત્ર.	૨૯૭
૮૨ દેસાઈભાઈ રાનાભાઈ પટેલ	૩૦૯	૧૧૬ પરીક્ષત ભોગીલાલ ત્રિવેદી	૨૯૭
૮૨ રીડલભાઈ કમ્બરભાઈ સુથાર	૩૦૯	૧૨૦ રમણલાલ માણિકલાલ દેસાઈ	૨૯૬
૮૫ અળદેવ હરગોવિંદ જોશી	૩૦૮	૧૨૦ હુસેનમીઆ અબાસમીયા સૈયદ	૨૯૬
૮૫ ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મીભાઈ ખીન	૩૦૮	૧૨૦ પંજુલાલ રણુછોડદાસ શાહ	૨૯૬
વરજીભાઈ પટેલ		૧૨૩ ડાહ્યાભાઈ તળશીભાઈ પટેલ	૨૯૫
૮૫ મોતીલાઈ ગોરધરભાઈ પટેલ	૩૦૮	૧૨૩ ગ્રીણાભાઈ રીવાભાઈ સોલંકી	૨૯૫
૮૮ જયંતીલાલ મગનલાલ પંડ્યા	૩૦૭	૧૨૩ મોહનલાલ નાનાલાલ ઠક્કર	૨૯૫
૮૮ નગીનલાલ સુનિલાલ સોની	૩૦૭	૧૨૩ ચંદુલાલ જોશી કર ત્રિવેદી	૨૯૫
૯૦ મોહનલાલ જવાભાઈ વાળેદ	૩૦૬	૧૨૩ ત્રાયજી માલજી વાઘરી	૨૯૫
૯૧ રઘુનાથભાઈ નારણભાઈ ખારોટ	૩૦૫	૧૨૮ રમણલાલ ગોરધરલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૯૪
૯૧ હરિનારાયણ પુનમચંદ ભટ્ટ	૩૦૫	૧૨૮ પ્રહલાભાઈ રાનાભાઈ પટેલ	૨૯૪
૯૧ ડાહ્યાભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૩૦૫	૧૨૮ મણીભાઈ પ્રહલાભાઈ પટેલ	૨૯૪
૯૪ પાઉલ કાળીદાસ ખિરતી	૩૦૪	૧૨૮ રૂપાભાઈ રણુછોડભાઈ વાઘરી	૨૯૪
૯૪ ડાહ્યાભાઈ હરમાનભાઈ પટેલ	૩૦૪	૧૨૮ ભાઈલાલ સુનિલાલ વ્યાસ	૨૯૪
૯૪ અંબાલાલ સુનિલાલ શાહ	૩૦૪	૧૩૩ પરસોત્તમ આબરભાઈ શંક-	૨૯૩
૯૭ હિમતમીઆ રસુલમીઆ મલેક	૩૦૩	રભાઈ દાજીભાઈ પટેલ	

૧૩૩	પ્રુલાભાઈ રામસીંગ પરમાર	૨૯૩	૧૬૧	દેવશંકર નર્મદાશંકર ત્રિવેદી	૨૮૩
૧૩૫	કેશવલાલ છોટાલાલ ખારોટ	૨૯૨	૧૬૨	રામપ્રસાદ હરિશંકર દવે	૨૮૨
૧૩૫	માણિકલાલ ડાહ્યાભાઈ ખારોટ	૨૯૨	૧૬૩	લાલાભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ	૨૮૨
૧૩૫	મુલેમાન દેવજીભાઈ ખિરતી	૨૯૨	૧૬૪	નટવરલાલ ભાઈલાલ પટેલ	૨૮૨
૧૩૫	છોટાભાઈ ભગવાનદાસ પટેલ	૨૮૨	૧૬૫	નાથાભાઈ તળશીભાઈ પટેલ	૨૮૨
૧૩૫	રણછોડભાઈ લલુભાઈ વરગ	૨૯૨	૧૬૫	ચીમનલાલ જગન્નાથભાઈ ભટ્ટ	૨૮૧
	ભાઈ પટેલ		૧૬૫	ચીમનલાલ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૮૧
૧૪૦	જીવજીલાલ મોતીરામ ધાંગડ	૨૯૧	૧૬૭	મદમદજીવી અમીરમીચા સૈયદ	૨૮૦
૧૪૦	વનાજી રણછોડજી ખાંટ	૨૯૧	૧૬૭	ગીખાભાઈ ધનજીભાઈ પટેલ	૨૮૦
૧૪૦	કનૈયાલાલ ત્રીભોવનદાસ શાહ	૨૯૧	૧૬૭	મગનભાઈ લખાભાઈ પટેલ	૨૮૦
૧૪૩	નાથાભાઈ જોદાભાઈ ખારેયા	૨૯૦	૧૬૭	કચ્છગજાલ જમનાદાસ શાહ	૨૮૦
૧૪૩	સોમાભાઈ ધનાભાઈ ભોઈ	૨૯૦	૧૬૭	ચનીભાઈ નાગરભાઈ મુતાર	૨૮૦
૧૪૩	નાથાભાઈ શનાભાઈ વાળંદ	૨૯૦	૧૬૭	અંબાલાલ કુવરભાઈ વાળંદ	૨૮૦
૧૪૩	ચીમનલાલ છોટાલાલ ઉપાધ્યાય	૨૯૦	૧૮૩	રણછોડભાઈ ભગવાનદાસ પટેલ	૨૭૬
૧૪૭	પરમોત્તમ તળશીભાઈ પટેલ	૨૮૬	૧૮૩	હીરજીભાઈ દયારામ મુતાર	૨૭૬
૧૪૮	હકોરલાલ ચીમનલાલ વ્યાસ	૨૮૮	૧૮૫	રમણલાલ ઉમીઆશંકર પંડ્યા	૨૭૮
૧૪૮	શંકરલાલ ગણુપતરામ દવે	૨૮૭	૧૮૬	રતીલાલ હીરાલાલ દેસાઈ	૨૭૭
૧૪૮	ચીમનલાલ મણીલાલ જોશી	૨૮૭	૧૮૬	ગાલાશંકર મોતીરામ ઉપાસણી	૨૭૭
૧૪૮	ભાઈલાલ મોતીલાલ લલુભાઈ	૨૮૭	૧૮૮	રમણલાલ ગીરીજાશંકર દવે	૨૭૬
	પટેલ		૧૮૮	ગાંડાભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ	૨૭૬
૧૪૮	છોટાલાલ જકોરભાઈ પટેલ	૨૮૭	૧૮૮	વામુદેવ મણીલાલ પંડ્યા	૨૭૬
૧૪૮	મહંતલાલ મોહનલાલ શાહ	૨૮૭	૧૮૧	શંકરભાઈ મંગળભાઈ ખારેયા	૨૭૫
૧૪૮	રમણલાલ દાગોદર શાહ	૨૮૭	૧૮૧	નારણલાલ ખાપાલાલ જોશી	૨૭૫
૧૪૮	લખાભાઈ લહેરાલાઈ વાઘરી	૨૮૭	૧૮૧	અતુરભાઈ મોતીભાઈ વીઠ્ઠલ-	૨૭૫
૧૪૮	ડાહ્યાભાઈ નાથાભાઈ વાળંદ	૨૮૭		ભાઈ પટેલ	
૧૪૮	દેસાઈભાઈ મુંથાભાઈ ખારેયા	૨૮૭	૧૮૧	લલુભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૭૫
૧૫૮	બીખાભાઈ ધુળાભાઈ ખારેયા	૨૮૬	૧૮૧	મોમાભાઈ પુનભાઈ પરમાર	૨૭૫
૧૫૮	ગાંડાભાઈ લલુભાઈ પટેલ	૨૮૬	૧૮૬	સીંદુલ એડવા મકવાણા	૨૭૪
૧૫૮	કચ્છરભાઈ મનોરભાઈ પટેલ	૨૮૬	૧૮૬	ડાહ્યાભાઈ ગરબડભાઈ પટેલ	૨૭૪
૧૫૮	સોમાભાઈ જીજીભાઈ પટેલ	૨૮૬	૧૮૬	ડાહ્યાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૭૪
૧૫૮	વિષ્ણુરામ લલુજીરામ ત્રિવેદી	૨૮૬	૧૮૬	સંકર નાથા ખારેયા	૨૭૩
૧૬૩	શીવશંકર શંકરલાલ દવે	૨૮૫	૧૮૬	ખાણુભાઈ લલુભાઈ ગાંધી	૨૭૩
૧૬૩	મોગાભાઈ મથુરભાઈ પટેલ	૨૮૫	૧૮૬	મોહનલાલ મણીલાલ જોશી	૨૭૩
૧૬૩	જયંતીલાલ જમનાદાસ શાહ	૨૮૫	૨૦૨	લક્ષ્મીશંકર મળજીભાઈ ભટ્ટ	૨૭૨
૧૬૬	મગનભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૮૪	૨૦૨	વિલીયમ એડમંડ મકવાણા	૨૭૨
૧૬૭	અદમજીઆ હોસામજીઆ	૨૮૩	૨૦૨	ગાંધી મીઆંજી વોરા	૨૭૨
	મયેક		૨૦૨	કેસવલાલ કરસનજી વ્યાસ	૨૭૨
૧૬૭	વાપજીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ	૨૮૩	૨૦૬	ટીટસેસ બીખા મકવાણા	૨૭૧
૧૬૭	નટવરલાલ ભોગીલાલ ગરબ	૨૮૩	૨૦૬	શનાભાઈ વેદીભાઈનારણભાઈ	૨૭૧
	ડાહસ શાહ			પટેલ	

૨૦૬	જેઠાજાત મગનજાત પંડ્યા	૨૭૧	૨૪૨	અચરતજાત ઇગનજાત લટ	૨૬૦
૨૦૬	રમણજાત વજજાત શાહ	૨૭૧	૨૪૬	કકરદીન સરપ્રદીન મલેક	૨૫૬
૨૦૬	ભોવન શંકરભાઈ સુતાર	૨૭૧	૨૪૬	નારણભાઈ કુબેરભાઈ ભોઈ	૨૫૬
૨૧૧	મેચરભાઈ ઇચ્છાભાઈ પટેલ	૨૭૦	૨૪૬	ભીખાભાઈ શંકરભાઈ વરજ	૨૫૬
૨૧૧	રમેન્દ્રજાત સાંકળચંદ ગિવેદી	૨૭૦		ભાઈ પટેલ	
૨૧૩	પુંખભાઈ ચેન્નાભાઈ ગોલા	૨૬૯	૨૪૯	ભાઈજાતભાઈ મથુરભાઈ પટેલ	૨૫૮
૨૧૩	ગળનંદરાવ શંકરરાવ રાણુવકર	૨૬૯	૨૪૯	શાંતિજાત કાળીદાસ શાહ	૨૫૮
૨૧૫	ત્રીકમભાઈ રાયજીભાઈ ખારેયા	૨૬૮	૨૫૧	અતુરભાઈ ત્રીકમભાઈ આશા-	૨૫૭
૨૧૬	ગુજામનથી છોટુભાઈ મલેક	૨૬૭		ભાઈ પટેલ	
૨૧૬	સાંકળચંદ હરિભાઈ મીસ્ત્રી	૨૬૭	૨૫૧	મણીજાત પરસોત્તમદાસ પટેલ	૨૫૭
૨૧૬	હીરાજાત મણીભાઈ પટેલ	૨૬૭	૨૫૩	કુલાભાઈ દાજીભાઈ ચોલાણુ	૨૫૬
૨૧૬	અમરનજાત દયપતભાઈ શાહ	૨૬૭	૨૫૩	રામભાઈ સોમાભાઈ કાળીદાસ	૨૫૬
૨૧૬	નટવરજાત હરગોપંદદાસ શાહ	૨૬૭		પટેલ	
૨૧૬	પરસોત્તમ હરિવનવદાસ શાહ	૨૬૭	૨૫૩	માણેકજાત અમૃતજાત શાહ	૨૫૬
૨૨૨	મગન ગોરાભાઈ ધિન્તી	૨૬૬	૨૫૩	તિજાત ગોરધન શાહ	૨૫૬
૨૨૨	શેમ્બુષ નાગજી ધિન્તી	૨૬૬	૨૫૩	તીરજાત જીવણજાત દાકર	૨૫૬
૨૨૨	છોટાભાઈ કુલાભાઈ પટેલ	૨૬૬	૨૫૪	વીમનજાત એન્જીવજાત લટ	૨૫૫
૨૨૨	મોતીભાઈ કુલાભાઈ પટેલ	૨૬૬	૨૫૪	નાનાભાઈ અતુરભાઈ પટેલ	૨૫૫
૨૨૬	વીમનજાત છોટાજાત જ્વેરી	૨૬૫	૨૫૪	લગ્નીશંકર ભોગીજાત પંડ્યા	૨૫૫
૨૨૬	પુરગોત્તમ સોમાભાઈ વડેરોભાઈ	૨૬૫	૨૫	કેમીઆશંકર કલ્હનજી પંડ્યા	૨૫૫
	પટેલ		૫	નમચંદ ઇશ્વરદાસ શાહ	૨૫૫
૨૨૮	હીરાજાત તીલકદાસ રાધુ	૨૬૪	૨૬	મટાજાત દેદારસિંહ ખારેટ	૨૫૪
૨૨૮	વીમનજાત મગનજાત વાળંદ	૨૬૪	૨૬૩	કંકરભાઈ અંબાઈદાસ પટેલ	૨૫૪
૨૨૮	રતિજાત ચુનિજાત શાહ	૨૬૪	૨૬૧	કેમેદભાઈ લાલભાઈ ખારીઆ	૨૫૩
૨૩૧	ભીખ.ભાઈ શનાભાઈ પટેલ	૨૬૩	૨૬૧	અતુરભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૨૫૩
૨૩૧	મંગુએલીઆસ હીરાજાત	૨૬૩	૨૬૫	રિભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ	૨૫૩
	ભાઈજાત શજાટ		૧૬૮	સાંકળભાઈ અમેમીંગ ખારેયા	૨૫૨
૨૩૧	હરિજાત મળીજાત ઉપાધ્યાય	૨૬૩	૨૬૮	દલ્લવભાઈ નાનાભાઈ પટેલ	૨૫૨
૨૩૪	ભુપતસિંહ ત્રીણાભાઈ મહીડા	૨૬૨	૨૬૮	રમણજાત ગણપતરામ પોઠક	૨૫૨
૨૩૪	કાળીદાસ બાપુજી પટેલ	૨૬૨	૨૬૮	ગનજાત હરિજાત દકર	૨૫૨
૨૩૪	નરભરામ સીખરામ દાકર	૨૬૨	૨૭૨	ઝાટા ધના કુલાર	૨૫૧
૨૩૪	હીરાભાઈ ખોડાભાઈ વાળંદ	૨૬૨	૨૭૨	અંબાજાત નારણભાઈ પટેલ	૨૫૧
૨૩૪	જટાશંકર નાગેશ્વરભાઈ વ્યાસ	૨૬૨	૨૭૨	શંકરજાત મગનજાત શાહ	૨૫૧
૨૩૯	મંગળજાઈ ભાઈજાત જોત્તા	૨૬૧	૨૭૫	ચુનિજાત મનચુખભાઈ દલવાડી	૨૫૦
૨૩૯	અંબાજાત રણછોડભાઈ પટેલ	૨૬૧	૨૭૫	ગોરધનભાઈ નારણભાઈ પટેલ	૨૫૦
૨૩૯	રામચંદ કુલાભાઈ પંડ્યા	૨૬૧	૨૭૫	રસિંહભાઈ અતુરભાઈ પટેલ	૨૫૦
૨૪૨	ઇશ્વરભાઈ ભીખાભાઈ પટેલ	૨૬૦	૨૭૫	મણીશંકર કુલારામ પંડ્યા	૨૫૦
૨૪૨	પરસોત્તમ સોમાભાઈ વીકન-	૨૬૦	૨૭૬	નટવરજાત લલ્લુભાઈ વાણીઆ	૨૪૯
	ભાઈ પટેલ		૨૭૬	રામાભાઈ શનાભાઈ પટેલ	૨૪૯
૨૪૨	ધુળાભાઈ હીરાભાઈ પગી	૨૬૦	૨૭૬	વીમનજાત સોમાભાઈ પંડ્યા	૨૪૯

૨૮૨ ભાઈલાલભાઈ ભીમભાઈ ખારોટ	૨૪૮ ૩૧૭ જ્યોતીલાલ રણુછોડદાસ શાહ	૨૩૭
૨૮૨ મણીલાલ આનંદરામ જોશી	૨૪૮ ૩૧૭ હીરાલાલ મોતીલાલ ઠક્કર	૨૩૭
૨૮૨ આશાભાઈ શંકરભાઈ ખીન	૨૪૮ ૩૨૦ પ્રભુદાસ આશીર્વાદ ખિસ્તી	૨૩૬
શનીભાઈ પટેલ	૩૨૦ શંકરપ્રસાદ મોહનલાલ દેસાઈ	૨૩૬
૨૮૨ ડાહ્યાભાઈ પુરસોત્તમભાઈ પટેલ	૨૪૮ ૩૨૦ ભાઈલાલ જોદાલાલ પટેલ	૨૩૬
૨૮૬ નારણભાઈ મયુરભાઈ પટેલ	૨૪૭ ૩૨૩ કાળાભાઈ પુનભાઈ કાળીઆ	૨૩૫
૨૮૬ લીલલાલ વાઘજીભાઈ પટેલ	૨૪૭ ૩૨૪ શનાભાઈ તળશીભાઈ પટેલ	૨૩૪
૨૮૬ હસેનભાઈ અનવરભાઈ સિપાઈ	૨૪૭ ૩૨૪ શાંતિલાલ છોટાલાલ શાહ	૨૩૪
૨૮૬ શંકરભાઈ મોમાભાઈ બેલદાર	૨૪૬ ૩૨૬ પવતસિંગ શીવાભાઈ ખારૈયા	૨૩૩
૨૮૬ જગજીવન સોમચંદ્રદાસ ભાવ	૨૪૬ ૩૨૬ રણુછોડ ગીરધરભાઈ વાળંદ	૨૩૩
સાર	૩૨૮ દાશીભાઈ નાગરભાઈ પટેલ	૨૩૨
૨૮૬ નસરતખાન બહાદરખાન પઠાણ	૨૪૬ ૩૨૮ જોગેશ્વર નાયાલાલ ઉપાધ્યાય	૨૩૨
૨૮૬ હરિનારાયણ લચ્છુભાઈ ત્રવાડી	૨૪૬ ૩૩૦ ડાહ્યાભાઈ આશાભાઈ પટેલ	૨૩૧
૨૮૭ મીઠમીઆ રસુલમીઆ મલેક	૨૪૫ ૩૩૧ બીખાભાઈ શંકરભાઈ ગરો	૨૩૦
૨૮૭ અમસંગ પ્રભાતસંગ સોલંકી	૨૪૫	સીઆ
૨૮૫ બીખાભાઈ કાળીદાસ ખારૈયા	૨૪૪ ૩૩૧ રસુલમીઆ સાધીમીઆ મીરઝા	૨૩૦
૨૮૫ મણીલાલ મનસુખભાઈ રાણા	૨૪૪ ૩૩૧ આત્મારામ ભાઈજીભાઈ પટેલ	૨૩૦
૨૮૭ વિરામભાઈ નાયાભાઈ રખારી	૨૪૩ ૩૩૧ પ્રમોદરાય ઓચ્છવલાલ ત્રિવેદી	૨૩૦
૨૮૭ બખાભાઈ નાગરરાત વાળંદ	૨૪૩ ૩૩૫ બોહાભાઈ કુંવરભાઈ પટેલ	૨૨૮
૨૮૬ કાન્તિલાલ મણીલાલ દવે	૨૪૨ ૩૩૬ અભેસંગ અંદારસંગ ડાભી	૨૨૭
૨૮૬ રતિલાલ નાયાલાલ ગામડીઆ	૨૪૨ ૩૩૬ જમીઅતમીઆ મીઠમીઆ	૨૨૭
૨૮૬ દોલનસિંહ સાહેબસિંહ મહીડા	૨૪૨	મલેક
૨૮૬ જ્યોતીલાલ જોગેશ્વર ઉપાધ્યાય	૨૪૨ ૩૩૬ ડાહ્યાભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૨૭
૩૦૩ સોમાભાઈ રાયજીભાઈ ખારીઆ	૨૪૧ ૩૩૬ મોહનલાલ મણીલાલ ઠક્કર	૨૨૭
૩૦૩ રતિલાલ જગનલાલ પુન	૨૪૧ ૩૪૦ જગનભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ	૨૨૫
૩૦૩ રતિલાલ હીમનલાલ જોશી	૨૪૧ ૩૪૦ રણુછોડ સીતારામ પેરમાર	૨૨૫
૩૦૩ બાણુભાઈ પુરસોત્તમ પટેલ	૨૪૧ ૩૪૦ લક્ષ્મીપ્રસાદ મણીલાલ પુરાણી	૨૨૫
૩૦૩ કિશવલાલ પુરસોત્તમ પુરાણી	૨૪૧ ૩૪૩ નરસિંહભાઈ દુર્લભદાસ પઠીઆર	૨૨૪
૩૦૩ જોદાલાલ પુરસોત્તમદાસ ઠક્કર	૨૪૧ ૩૪૪ વારીલાલ શીવાભાઈ ખારોટ	૨૨૨
૩૦૩ કાન્તિલાલ શંકરલાલ ત્રિવેદી	૨૪૧ ૩૪૫ ચંદુલાલ ભોગીલાલ સોની	૨૨૦
૩૧૦ જીવજીલાલ તખ્તસિંહ ત્યાવડા	૨૪૦ ૩૪૬ વજ્રેસંગ અંદરસંગ ખાંટ	૨૧૯
૩૧૦ કાન્તિલાલ ચંદુલાલ દેસાઈ	૨૪૦ ૨૪૬ ખેચરભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૧૯
૩૧૦ દેવજીભાઈ પ્રભુદાસ કુંભાર	૨૪૦ ૩૪૮ મુળચંદ્રદાસ ગોકળદાસ શાહ	૨૧૮
૩૧૩ અંબાલાલ મયુરભાઈ ખીન	૨૩૬ ૩૪૯ પુનમભાઈ રણુછોડભાઈ પટેલ	૨૧૭
રમદાસ પટેલ	૩૪૯ અગીરમીઆ જાનમીઆ	૨૧૭
૩૧૪ મોહનભાઈ લલ્લુભાઈ ખારૈયા	૨૩૮	મલેક
૩૧૪ ભાઈલાલ કાળીદાસ પટેલ	૨૩૮ ૩૫૧ કાન્તિલાલ મણીલાલ જોશી	૨૧૫
૩૧૪ જગનભાઈ લલુભાઈ વસનભાઈ	૨૩૮ ૩૫૨ અસરદમીઆ દુનુમીઆ મલેક	૨૧૪
પટેલ	૩૫૩ ભોગીલાલ બદવલાઈ ઠક્કર	૨૧૩
૩૧૭ લક્ષ્મીઆ અખોશી મલેક	૨૩૭ ૩૫૪ ગુલામહુસેન લાલભાઈ સુગર	૨૦૯

૩૫૫ અધ્યક્ષરમીઆં નજીમીઆં મલેક ૩૦૩	૫૦ લાલમહમદ જાનમહમદ શેખ ૨૮
ખેતીવાડી વિષય	૫૧ મોહીઉદ્દીન સરદારભાઈ મલેક ૨૭
૧ પુંજીઆ અલાજી ખારૈયા ૩૧૪	૭૬ મામખાન આલમખાન પઠાણ ૨૬
૨ છોટાજી શંકરજી ખારૈયા ૩૧૦	૭૭ અમીરહીન ફેઝુદ્દીન શેખ ૨૬
૩ મણીભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ ૨૭૧	૮૦ અબ્દુરહીમ હાજીભાઈ શેખ ૨૫
૪ રવજીભાઈ ધનાભાઈ પટેલ ૨૬૮	૧૦ આલીમીઆ હસુમીઆ સૈયદ ૨૫
૫ ઉમેદભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ ૨૬૬	૧૧ મહમદમીઆં ઇમામમીઆં ૨૪
૬ વલ્લભભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ ૨૬૩	મલેક
૭ કેશવલાલ સદારામ ઠાકોર ૨૬૦	૧૨ કરીમમીઆં અબુમીઆં મલેક ૨૪
૮ રણુકોટલાઈ ભાઈજીભાઈ પટેલ ૨૪૯	૧૩ અમીનમીઆં અબુમીઆં મલેક ૨૩
૯ ઇશ્વરભાઈ ખેચરભાઈ ખારોટ ૨૪૩	૧૪ ઇબ્રાહીમ અહમદભાઈ શેખ ૨૨
૧૦ ગણુપત શંકર વાળંદ ૨૪૧	૧૫ અઝાદઅલી ઇદાઅલી ફકીર ૨૨
ઉર્દુ-ગુજરાતી	૧૬ રહેમાનભાઈ ફરીમભાઈ વોહરા ૨૧
૧ અહમદમીઆં નજીમીઆં મલેક ૩૩૮	૧૭ અહમદમીઆં ઇમામમીઆં ૨૧
૧ મહમદહુસેન ગુલામહુસેન શેખ ૩૩૮	સૈયદ
૩ હસનખાન અબ્દુલ લતીફખાન ૩૧૯	૧૮ મહમદખાન નાથુખાન પઠાણ ૨૦
પઠાણ	૧૯ અહમદમીઆં સેફુમીઆં મલેક ૨૦
૪ ગુલામ મહમદ ઉસમાન મલેક ૨૯૨	

એક તપાસણી અમલદાર નીચે પ્રમાણે જણાવે છે—

૧ દન = ૫૬, મણુ ગણુવા વ્યાજખી નથી. રતલ અને કાચો શેર સરખા નથી. ૧ રતલ = ૭૦૦૦ ગ્રેન; ૧ શેર = ૭૨૦૦. ગણિતમા પણ ખરોખર ૩૫ શેર = ૩૬ રતલ બતાવ્યા છે. ૯ દન = ૪૯૦ મણુ ખરોખર થાય પણ ૯ દન = ૫૦૪ એ જવાબ ખોટો છે.

વસંત-આશ્રમ અધ્યામા. (જિલ્લે સુરત.)

સુરત જિલ્લામા એક નવીન શિક્ષણ સંસ્થા-સ્કૂલ તથા આશ્રમનાં મકાનો ગામથી દૂર છે. સ્કૂલ કેળવણીખાતાએ મંજુર કરી છે. અંગ્રેજ પાંચ ધોરણે સુધી શીખવાય છે. ૭૮ Std VI ધોરણ આવતી સાલ-૨૦ વિદ્યાર્થીઓ થયે ખેલવામાં આવશે. એલ્ડિંગ સ્કૂલ હોલ-શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ-આશ્રમનાં મકાનોમાં જ રહે છે. શિક્ષક મંડળ અનુભવી અને ઉત્સાહી છે. ગામજાના વાતાવરણમાં કેળવણી આપવા ઇચ્છનાર માળાપેતે સુદર-તક છે. વધુ વિગત માટે લખો:—

ગંગાદાસ ઈ. પટેલ. ખી. એ. ખી. ટી. (Nat.) હેડમાસ્ટર.

લેખકને છીએ—શેઠ ભગવાનદાસ લક્ષ્મીચંદ સ્થાપિત ગુજરાતી કન્યાશાળા માટે સિનિયર શિક્ષિકા, જાત, ઉંમર અને સર્ટિફિકેટ સાથે લખો:—

શેઠ ભગવાનદાસ દામોદર, ડે. મકાતા, દીવખંદ-હાઠીયાવાડ.

પંચમહાલ જિલ્લા		
કાલોલ	મિ. મામલતદાર સાહેબ અને મે. ડાક્ટર સાહેબે	૭-૮-૦૦
ગાગરડી	અમદાવાદના શેઠ બાપુભાઈએ	૨૫-૦-૦૦
શુભસવાડા	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર યશવંતી કુમાર સરીકે	૧-૦-૦૦
નાદકણ	રામપુરના શેઠ કેશવલાલ પુનમચંદે	૨-૦-૦૦
ભાંરવા	શાહ બહેચરભાઈ ભાઈએ	૨૦-૦-૦૦
કાંકણપુર	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર મિ. નારણભાઈ ભાઈએ તથા બહેચરભાઈ અમલાભાઈએ	૨૫-૦-૦૦
જીતપુરા	કાંકણપુરના વાળંદ નાગરભાઈ બેચરભાઈએ	૪-૦-૦૦
બગેડોળ	મણસોભીના વાળંદ બીખાભાઈ ગોહાલે	૪-૮-૦૦
અંબાલી	પટેલ બાજીભાઈ જગાભાઈએ તથા તેમના વેવાઈ ગમીરભાઈ માનસીંગે	૧૫-૦-૦૦
વાલજીપુર	ગામઘોડોએ	૨-૦-૦૦
અંબાલી	મીળ આસ. સોમાભાઈ રણજીભાઈએ	૨૦-૦-૦૦
કાલોલ	મે. ચેરમેન માહેમ જોશલાલ રણજી વડે	૫-૦-૦૦
મલાવ	મુવાલના પટેલ જોશલાલ ગોવિંદભાઈએ	૩-૦-૦૦
	નર્મનના પટેલ રાવજીભાઈ દાભાઈએ	૪૦-૦-૦૦
જેતપુર	મે. મદારાજ સાહેબ નર-મરસિંહજી તરફથી	૧૦-૦-૦૦
	ઉર્ફુ સ્કૂલ મા બેંકુ આપ્યું.	
	સ્કૂલ ફંડમાં આપ્યા.	
	પતાસા બહેંચા.	
	સાકર બહેંચી.	
	સ્કૂલ જમાડી.	
	કન્યાશાળામાં જર્મનના પાસા બહેંચા.	
	સ્કૂલ જમાડી.	
	પતાસા તથા બાગકામ માટે મદદ આપી.	
	પતાસા બહેંચા.	
	સ્કૂલ જમાડી.	
	ફંડમાં આપ્યા.	
	હડિયાળ આપ્યું.	
	સ્કૂલ જમાડી.	
	કન્યાશાળામાં પુસ્તકો બહેંચા.	
	સાકર બહેંચી.	
	નર્મનના રક્ષણી પાસા તથા પતાસા બહેંચા.	
	સાકર બહેંચી.	

દરેક ધરમાં રાખવા લાયક ઉત્તમ વાચનનાં પુસ્તકો

સાદી શિખામણ પુસ્તક ૧ થી ૬

પ્રથમ પુસ્તકનો રૂ. ૧ તે ત્યારબાદ દરેકના રૂ. ૨. પોસ્ટેજ બુદ્ધ.

મગનલાલ શંકરભાઈ પટેલ

મુ. વડવાખંદર, પો. વાંશી, જિલ્લો કોલાબા.

ફાઇનલ પરીક્ષા માટે
હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ.
પરીક્ષાની પદ્ધતિ બદલાઈ છે.
તે પદ્ધતિ પ્રમાણે ફાઇનલ પરી-
ક્ષામાં બેસનાર છોકરા તેમજ
કન્યાઓને ઉપયોગી થઈ શકે,
તેવો ઇતિહાસ આ એકજ છે.
આમાં છોકરા તેમજ કન્યાઓના
સવાલો આપવામાં આવ્યા છે.
આ બાતનું કોઈપણ બુની ધરે-
ડથી લખાયેલું પુસ્તક ખરીદી
પસા બગાડવા કરતાં આજ
પુસ્તક ખરીદવું એ પાસ થવા
માટે ઉત્તમ છે.

કન્યાઓ માટે
વર્નાક્યુલર
ફાઇનલ શિક્ષિકા
તમારી પરીક્ષા આવી પહોંચી ખરું ને!
કહેા ત્યારે :—
આ પરીક્ષા તમને મુંઝવે છે ?
શુશનતા પેસા બચાવવા છે ?
કેવા સવાલો આવશે તે નજીક છે ?
તેના ઉત્તર કેમ આપવા તે નજીક છે ?
પરીક્ષા પાસ કરવી છે ?
આ બધાની 'હા' કહેવી હોય તો
૪૫૦ પાનાનું આ દળદાર પુસ્તક
૧/૩૨ મંગાવો.
કિં રૂ. ૧-૧૦-૦.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરિડ, અમદાવાદ.

કમિશનમાં વધારો
કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઈલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેક્સ્ટ બુક તરીકે
ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને બાળગ્રોથ છ નંબરમાં } ગ્રામીણ
કાગળ { દરેક નંબરની કિંમત બે આના પાના }
ગ્રામ્ય, મ્યુનિસિપલ, હાઈસ્કૂલ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકો માં સારા અને સુદર બોધપ્રદ
વાળો માટે પ્રસિદ્ધ ચમલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અગો નમ્રભાવે
વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપથી સચ્ચતા વિદ્યાના ઉપાસકો, આરાધકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક બાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
શોધ રીતે વપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને સેધ થોડ્ય ઇન્સાફ આપશો છ.
૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સોંકે ૩૦ ટકા કમિશન આપ-
વામાં આવશે પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ માર્ક-
તનું કે સ્ટેશનથી આમળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.
લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો
ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની હાલત બારની કિં. રૂ. ૧૫.
મુંબઈ-ગદાસાઈ જગજીવન એન્ડ સન્સ.

કાલકાદિની માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.
અમદાવાદ-અંદુલાલ મણીલાલ પરીખ.

શ્રી ખગયતા બુકડીપો—રીચીરિડ.
ગોધરા-એમ. વહીલ પ્રવર્ણ. ધરાઈ બગર.

મેટ્રમિલન કંપનીનાં ગુજરાતી પુસ્તકો તથા નકશા.

હિંદુસ્તાનનો દિવાલ ઉપર ટાગવાનો નકશો રાજ્યકીય, કદ ૩૪"×૨૬". કપડા અને રોલરથી મહેલો અને વાર્નિશ કરેલો ગુજરાતીમાં. કિંમત. રૂ. ૪

મુંબઈ ઇલાકાનો દિવાલ ઉપર ટાગવાનો નકશો રાજ્યકીય, કદ ૩૪"×૨૬". કપડા અને રોલરથી મહેલો અને વાર્નિશ કરેલો ગુજરાતીમાં. કિંમત. રૂ. ૪

ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ સચિત્ર, કર્તા પી. એચ. બર્વે, એમ. એ., અને જે. એમ. મહેતા, બી. એ ગુજરાતીમાં. કિં. ૨-૮-૦

અંગ્રેજ લોકોનો સચિત્ર ઇતિહાસ કર્તા ઈ. જે. એસ. લે. ગુજરાતી આવૃત્તિ. કિંમત. ૧-૪-૦

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. સચિત્ર, કર્તા જી. એન. જોશી. એમ. એ. ગુજરાતીમાં. કિંમત. રૂ. ૧-૮-૦

ગુજરાતના ઇતિહાસમાંની સહેલી વાર્તાઓ સચિત્ર, કર્તા પી. કે. દેસાઈ. કિંમત. રૂ. ૦-૮-૦

ગીતાંગલિ:— કર્તા રવિન્દ્રનાથ ટાગોર. ભાષાંતર કર્તા એન. બી. દિવેદીઆ. બી. એ. કિંમત. રૂ. ૧

મેટ્રમિલન અને કંપની, લિમિટેડ,

૨૭૬, હૉર્નબીરાડ, મુંબઈ.

છપાય છે !

છપાય છે !

છપાય છે !

કેળવણીખાતાએ રચેલા છેલ્લામાં છેલ્લા નવા અભ્યાસક્રમ
મુજબ રચાયેલું.

સરળ બાળગણિત

(ભૂમિતિ વિભાગ સાથે)

[બાળવર્ગથી ધોરણ ચોથા સુધીનું]

રચના-

બોગીલાલ કેળવલાલ પટવા મી એ એસ ટી મી ટી.

(એસી. માતર મદાયકમી ટ્રેનિંગ કે મેજ, ફોર વીમેન, અમદાવાદ)

અને

વિરનજી દયાલજી દેસાઈ

ફો. ૧૦૦, ૧૦૧

એસ. ટી. સી.

[કેડમીઅલ, પ્રેમિસિંગ નંબર ૫૬ આર્ટ ટ્રેનિંગ ડાવેજ ફોર મેન, અમદાવાદ]

રા. બી. પ્રેમચંદ્ર કેરમચંદ્ર કૃત

મગલ મુજબતી માગ્યાગણુ ધોરણ ૪વા માટે ભાગ ૧લો ૦-૨-૦

મગલ ગજરાતી માગ્યાગણુ ભા ૨નો

ધોરણ ૫-૬-૭ માટે

૦-૫-૦

સરળ ગણનામાની પદ્ધતિ

૦-૫-૦

નવજી કન્યાનામુ

૦-૨-૬

અન્તેખડનો સગળ દત્તિલાન આવૃત્તિ ૨૬મી

૦-૮-૦

(કર્તા વિદ્વન્મત્ત મનુભાર્ત)

ગુજરાત પ્રાચીની સરળ જ્યોત્ષ્ણવિદ્યા (ધો ૩-૪ માટે) ૦-૨-૬

તમામ શાળાપયોગી ટેક્સ્ટ બુકો વગેરે અમારે ત્યાંથી મળશે
જ્યાંયે બેનારને સારું કમિશન આપવામા આવે કે

લખો :-

એસ. બી. શાહની દુકાન

૩૦૮૨ પાનકોગનાકા-અમદાવાદ.

પુસ્તક ૬૮]

[અંક ૫-૬]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

મે-જુન, સને ૧૯૨૯.

“ નવા જમાનામાં નવા મુદ્દાઓ અને પ્રગતિમાન માધ્યમની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આગળ આપ-
નાદાના વખતમાં જે શીતરિવાજ વચ્ચે કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા-
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને જરૂર આપણા મૃત્યુ-પછી-
ગતના દૃઢ અને ધીમા વિકાસને ક્ષીરે વધારે લાક્ષણિકતા સોંપી
લાવના કક્ષતા વધારે દારી યોગ્યતા ધરી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (મે ૧૯૨૯ થી)

કૃષ્ણલાલ સુરજરાંભ વઘીલ,

MEd., F.R.G.S. I.E.S.

ગોમત્યકેશનવ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, ઉત્તર ભાગ, સામઠાવાડઃ

(સર્વ હક આપીને રાખ્યા છે.)

પા “ગાયમડ ન્યુજિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજ દેવીદાસ હજનદાસે છાપ્યું.

સલાપાસ કોટ-અમદાવાડ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧. ઇંગ્લેન્ડ અને દિલ્હીમાં વચ્ચેનો એ વર્ષ પહેલાનો ટપાલમાર્ગ	૧૬૬	
૨. ઓરિસ્સાની ટ્રેનિંગ મંથાનો કુધારેલો અભ્યાસક્રમ...	૧૭૨	
૩. વર્ના-યુનર કાઈનલ પરીક્ષા (ઉત્તરભાગ) ...	૧૮૨	
૪. કન્યાઓની વર્નાકુલ્યર કાઈનલ પરીક્ષા (ઉત્તરભાગ) ...	૧૮૫	
૫. પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમરવાદ, વાર્ષિક પરીક્ષા.	૨૦૧	
૬. મિડલ અને ખાસ નિગાજો માટે સ્કાલરશિપ પરીક્ષા (ઉત્તરભાગ) ...	૨૧૮	
૭. હાઈ અને એલિજિયન સ્કૂલ માટેની સ્કાલરશિપ પરીક્ષા (ઉત્તરભાગ) ...	૨૧૯	
૮. મુખર્ચ યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્ણય પરીક્ષા, ૧૯૨૯ (ભૂગોળ)	૨૨૧	
૯. વ ક્ષા પરીક્ષામાં બેઠેલી ગરીબોના કામની મનાવોચના.	૨૨૨	
૧૦. સગદારી નહેરુખંડ ...	૨૨૬	
૧૧. અચાંપન ...	૨૨૮	
૧૨. ઇનામપત્ર ...	૨૩૯	
૧૩. ખાનગી નહેરુખંડ ...	૨૪૦	

ખાળસાહિત્યનો ગાંડિય ટંકાર

ગુજરાતના ખાળસાહિત્યમાં રહેલો મોખરે આવી ગયેલો રૂપાળો પુસ્તકો, પત્રોએ, વિદ્યાનોએ તે સૌ વિદ્યાધિકારીઓએ વખાણ્યા છે. સરકાર તરફથી પુસ્તકોના મંજૂર થયેલા છે અને ખીન થતા નથી.

*ટોલ્સ્ટોયની ત્રણ વાતો ૦-૪-૦	*વાદોનું વન ૦-૪-૦
*અકુલ ૦-૬-૦	*મદુર દાર ૦-૪-૦
*ગીરખંડનો અંધ ૦-૮-૦	*અશ્વપુરી ૦-૫-૦
*મૂરખરાજ (ટોલ્સ્ટોય) ૦-૮-૦	*સોનાકુમારી ૦-૪-૦
*નીલમ ૦-૬-૦	*તોશની રીપુડા ૦-૬-૦
*શીખ અને મુધિષિર ૦-૪-૦	*કચ્છ ૦-૩-૦
*ખાળવિહાર ૦-૧૨-૦	*ધૂપસળી ૦-૪-૦
*મય ખંડ ૦-૬-૦	*ખાળવિહાર-૨, ૦-૬-૦
મોતીના હાથ ૦-૫-૦	કેરીના બાજીયા ૦-૩-૦
એક હતો કુતરો ૦-૪-૦	નવતીન ૦-૩-૦
મેઘધનુષ ૦-૪-૦	ખાળગયરી ૦-૩-૦

આજે એક સેટ મેળવી લીધો અને ખાતરી કરો. ખાળકો તે ખાળાઓમાં લક્ષ્ય કરવા માટે અનુપમ છે. ઇનામ માટે અદ્વિતીય. ગાંડિય પત્રની એડિસ, સુરત. તમામ લોકસેવકો વેચે છે

‘પુસ્તક ૬૮’] મે-જુન, સને ૧૯૨૯ [અંક ૫-૬]

ઇંગ્લંડ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચેનો સો વર્ષ પહેલાનો

ટપાલમાર્ગ

૧૭૧ મે પાને ટપાલના વિમાનમાર્ગનો નકશો કાઢેલો છે. આ રસ્તે “સીડી ઓવ ગ્વારો” નામનું વિમાન કોપડન (લન્ડન) થી તા. ૩૦મી માર્ચ, ૧૯૨૯ને રાજ ટપાલ લઈ કરાંચી આવવા માટે ઉપડ્યું હતું. અને, છ દિવસમા ઇંગ્લંડથી ટપાલના કાગળો તે કરાંચી લાવ્યું હતું. આ પ્રમાણે ઇંગ્લંડ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચે વિમાનદ્વારા ટપાલની આવગત ગરૂ થઈ છે. ઇંગ્લંડ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચે જમીનમાર્ગે ટપાલની લાવવહન કરવામા પણ આજથી જરાજર ૧૦૦ વરસ ઉપર ઇંગ્લંડેજ પહેલ કરી હતી અને એ વખતે જે જમીનમાર્ગે હિંદુસ્તાન તરફ મુસાફરી કરવામા આવી હતી તેજ રસ્તે અત્યારે પણ મુસાફરી કરવામાં આવે છે.

૧૦૦ વરસ ઉપર લેફ્ટેનન્ટ થોમસ વેગહોર્ન નામના માણસે લંડનથી મુમ્બઈ અને મુમ્બઈથી પાણા લંડન એમ જમીનમાર્ગે જેવડી મુસાફરી કરી ટપાલ પહોંચાડી હતી, તોપણ તેની કદર કરી ઇંગ્લંડની સરકારે કે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિએ તેને કોઈ જનની મદદ આપી નહિ એટલે પછીથી તેણે પોતાના ખાનગી સાદસ તરીકે એ કામ ૧૫ વરસ સુધી કર્યું હતું.

‘નૌકાખાતામાથી વેગહોર્ન કારગ થઈ ગયો અને ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિની મોકરીમા ‘હુગલી’ નામના વડાણના રહેવા તરીકે તે રહ્યો. બહો વિચરમા તેણે ‘લાગ લીગો હતો તેથી આ વડાઈ મુગિયાન’ ને-

વરાળથી ચાલતી ખોટો ચલાવવાનો અનુભવ મળ્યો હતો. લગઈ ખંધ થયા પછી તેનું ધ્યાન દરિઆઈ, માર્ગ તરફ વળ્યું. થોડાકે અનુભવ ઉપરથી તેની ખાતરી થઈ હતી કે છગ્ગંડ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચે ટપાલની લાવણી કરવા માટે જે આગખોટ ચલાવવામાં આવે તો રાના સમુદ્રનો, માર્ગ મૌથી દુંકામાં દુંકા થઈ પડે. પહેલા આ ખે દેશો વચ્ચે ટપાલની આવળ માટે પાચથી ૭ મહીના લાગના. મ્વેજનો માર્ગ સૌથી દુંકા છે એની તેની માન્યતા સિદ્ધ કરવા દેવા માટે લોર્ડ એલનબરોએ ૧૮૨૯ના ઑક્ટોબર માસમાં તેને સરકારી સદેશ લઈ જનાર અધિકારી તરીકે નીમ્યો અને તે વખતે તેનું કામ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના ડિરેક્ટરોની કોર્ટમાંથી ખરીતા લઈ જઈ મુંબઈના ગવર્નર સર જોન માલ્કમને આપવાનું હતું.

ઑક્ટોબરની ૨૮મી તારીખે તે ધમણદેવનથી નીકળ્યો. ઇંગ્લિશ માનસ એળાંગીને તે ડન્કર્ક બંદરે ઉતર્યો. ત્યાંથી રેલ્વે માફતે યુરોપ ખંડના પાચ દેશોમાં મુસાફરી કરી એસ્ટ્રિઆટિક સમુદ્રના પૂર્વ કિનારે રિએરટ બંદરે આવી પહોંચ્યો. આ મુસાફરી કરતા તેને સાડા ૭ દિવસ લાગ્યા હતા. ત્યાંથી ફરીઆમાર્ગે આલેક્ઝાન્ડ્રિયા આવ્યો ત્યાંથી ગધેડા ઉપર ખેસી ગાંઝેટા આવ્યો, આગખોટમાં ખેની તે કેરા પહોંચ્યો, અને ત્યાંથી જાંટ ઉપર ખેમી મ્વેજ પહોંચ્યો. ત્યાંથી એક અરબી વઢાણમાં ખેસી ટ્રેસી-અર આવ્યા અને પછી ગતા સમુદ્રમાં થઈ જેટું બંદરે પહોંચ્યો. તેની પાસે હોકાયત્ર નહોતું તેમજ દરીઆ સંબંધી સમજુતી આપનાર નકશો-પણ નહોતો; વળી વઢાણના આરબ ખજારીઓ પણ કજીઆખોર હતા; છતાં ૬૪૦ માઈલની લાંબી મુસાફરી કરી વઢાણને રસ્તે કક્ત સાડા ૭ દિવસમાં તે જેટું આવી પહોંચ્યો હતો.

અહીં તે તાવની ગિમારીથી પટકાઈ ગયો અને છ અડવાડીઆં નુકા તેને પથારી વશ રહેતું પડ્યું તેવામાં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનિનું 'એટિસ' નામનું વઢાણ એ માર્ગે મુસાફરી કરતું હતું તે ત્યાં આવ્યું અને તેના ઉપર તેને લઈ લેવામાં આવ્યો. પછીથી તેણે આર માસ અને એક-નીસ દિવસ પહે મુસાફરી કરી; અને સને ૧૮૩૦ના માર્ચની ૨૧મી તારીખે તે મુંબઈ આવી પહોંચ્યો. તેને આવતી વખતે જે સમય લાગ્યો હતો, તેના કુથી ઓછા વખતમાં તે છગ્ગંડ પાછો ફર્યો હતો.

વેગહાન માથે વાતચીત થયા પછીજ સ્વેચ્છની નહેર બાંધવાની જરૂર છે એમ તેને ખાતરી થઈ હતી એમ કાઉન્ટ કાર્ડિનાન્ડ ડિ લેસેપ્સે કશુલ ક્યું હતું. નહેરના પ્રવેશદ્વાર આગળ લેસેપ્સે તેનું એક બાવલું ઉશું કર્યું છે અને એમ પણ તેણે જ લખ્યો છે.

સીઓની ટ્રેનિંગ સંસ્થાનો સુધારેલો અભ્યાસક્રમ

વિષય	પહેલું વર્ષ-સેનિયર વર્ગ	પહેલું વર્ષ-સિનિયર વર્ગ	બીજું વર્ષ
૧. શિક્ષણ-સાહ્ય અને કળા	<p>(અ) શિક્ષણદાતા અને શાળાની વ્યવસ્થાને લગતા સામાન્ય સિદ્ધાંતો. (૧૦૦)</p> <p>(બ) કન્યાઓ માટેના પ્રાથમિક શાળાના નીચલા વર્ગ માટે સામાન્ય મૂળતરોનું જ્ઞાન અને બાળવર્ગ તથા ધો. ૧, ૨ અને ૩ માટે નહીં ફરેલા મુખ્ય વિષયોનું જ્ઞાન (૧૦૦)</p> <p>(ક) પરીક્ષકની કાર્ય (વિદ્યાર્થીએ પગલ ફરેલો) પાઠ આપવો અને બાળવર્ગના ધો. ૧, ૨ અને ૩ માટે નહીં ફરેલી ત્રીજી ધોરણના બાળકોને વાર્તા કહેવી. (૧૦૦)</p> <p>(ક) વિદ્યાર્થીનું આખા વર્ષનું શિક્ષણક્રમ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે. (૧૦૦)</p>	<p>(અ) ગણસ્થાપના અભ્યાસ. મહાભારતની શક્તિઓની યુદ્ધ અને તેના વિકાસના નિયમોના ક્રમ.</p> <p>૧. ઇન્ડિયો-ગવેર્નમેન્ટ</p> <p>૨. મન-અવલોકન અને કલ્પના.</p> <p>૩. લાગણીઓ-પ્રેમ, આદરશક્તિ, તક, ન્યાય પ્રત્યાદિ.</p> <p>૪. ઇતિહાસ-ટોચનું અધ્યયન.</p> <p>(બ) શિક્ષણના સિદ્ધાંતો અને શાળાની વ્યવસ્થાને લગતું વિશેષ જ્ઞાન, અને ખાસ કરીને શાળાની વ્યવસ્થા તથા વગવડોગસ્ત સાથે સંબંધિત ધારાવાર્તાનું જ્ઞાન. પ્રાથમિક શાળાના ટ્રી શિક્ષકો માટેના ધારાગ્રંથનું જ્ઞાન. (૧૦૦)</p> <p>(ક) કન્યાઓ માટેની પ્રાથમિક ધોરણ માટેના સામાન્ય મૂળતરો; એટલે ધોરણોનું જ્ઞાન બાળવર્ગ તથા ધો. ૧ થી ૪ માટે નહીં ફરેલા વિષયોનું જ્ઞાન તે વિષયો શીખવાની ઉત્તમ પદ્ધતિનું જ્ઞાન. (૧૦૦)</p>	<p>(અ) પહેલા વર્ષના (અ) મા બાળકો વેલા વિષયોનું પુનરાવર્તન. બાળકની ચળવળનો ઉત્તમ લાભ મળે તેવીરીતે, ખાસ કરી વાર્તા, મુદ્રિતજ્ઞાન, હસ્તકલાઓ અને રમતકારા તે ચળવળનો વિકાસ કરવો. (૧૦૦)</p> <p>(બ) કન્યાઓ માટેની પ્રાથમિક શાળાના ધોરણોના સામાન્ય મૂળતરોનું જ્ઞાન; એટલે કે બાળવર્ગ અને ધો. ૧ થી ૬ સુધીના નહીં ફરેલા વિષયોનું જ્ઞાન અને તે વિષયો શીખવાની ઉત્તમ પદ્ધતિઓનો અનુભવ. સરકારી પત્રવ્યવહાર. (૧૦૦)</p> <p>(ક) પરીક્ષકની ફરજ પાઠ આપવો. પાઠનો વિષય અને તે કયા ધોરણમાં શીખવવાનો છે તે પરીક્ષકે સંસ્થાના ઉપરીની સંમતિ લઈ નહીં કરવો. જે પાઠ આપવાનો હોય તે અને તે જે ધોરણમાં આપવાનો હોય તે બાળકની બંધાર મુજબ દિવસ અગાઉ આપવી. (૧૦૦)</p>

(૨) વિદ્યાર્થીનું આખા વર્ષનું શિક્ષણ-કામ ધ્યાનમાં લેવું. (૧૦૦)

(૩) પરીક્ષકની કબજે એક પાઠ આપવો. પાઠનો વિષય અને તે કયા ધોરણમાં શીખવવાનો છે તે પરીક્ષકે સંસ્થાના ઉપરીની સમિતિ લખી નક્કી કરવો. પાઠ આપવાનો હોય તે અને જે ધોરણમાં આપવાનો હોય તેની ખબર પૂરા જે દિવસ અગાઉ આપવી. (૧૦૦)

(૪) વિદ્યાર્થીનું આખા વર્ષનું શિક્ષણ-કામ ધ્યાનમાં લેવું.

ટીપ્સ:—૧. પાઠ તથા વાર્તાના તથારી માટે પ્રત્યક્ષ મદદ કરવી નહિ તેમજ શિક્ષકે પાઠની પ્રથમ વચ્ચે કરી તી માહિતી આપવી નહિ.
૨. ગા, બા, ક અને ૩ વિષયમાં પાઠ થયા માટે ૪૦ દંડો ગ્રામ્ય હોવા બ્લેકિંગ. ઉગ્રેદ્યારે દંડેક વિષયમાં પાસ થવું બ્લેકિંગ.

ધ	પહેલું વર્ષ—અનિચાર વર્ગ	પહેલું વર્ષ—ગિનિઅર વર્ગ	ત્રીજી વર્ષ
ગા	(ગ) ગજ-છોકરાઓ માટેની વાચન-માળાના પુસ્તક છઠ્ઠીના પહેલા ભાગના ૧, ૪, ૧૧, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૨૦, ૨૨, ૨૧, ૪૨ અને ૫૨ એ સિવાયના તમામ પાઠો અને કન્યાવાચનમાળા પુસ્તક ૧ હું. વાચનમાળા—આળસોથી, પહેલી, બીજી અને ત્રીજી (ગા પુસ્તકો જે	(ગ) ગજ-છોકરાઓ માટેની વાચન-માળાના પુસ્તક સાનમાના ભાગ ૧ માંથી, ૨, ૫, ૬, ૧૨, ૧૬, ૨૪, ૨૫, ૨૬, ૩૧, ૪૭, ૫૫, એ સિવાયના તમામ પાઠો અને કન્યાવાચનમાળા પુસ્તક ૨ બ્લં. (ગા પુસ્તક જે રીતે શીખવવું બ્લેકિંગ તે રીત ધ્યાનમાં રાખીને એ	(બ) ગજ-છોકરાઓ માટેની વાચન-માળાના પુસ્તક સાતમામાંથી ૧૦ છતિદાસના પાઠો; શિષ્ટ અથવા પ્રમાણરૂપ દોષ ગ્રંથકદર દે ગ્રંથ-કારોના પુસ્તકમાંથી આસરે ૭૫ પાનાં; અને કન્યાવાચનમાળા પુસ્તક ૩ બ્લં. (ગા પુસ્તક જે રીતે શીખવવું બ્લેકિંગ તે રીત ધ્યાનમાં

સ્ત્રીઓની ટૂંકિંગ સંસ્થાનો સુધારેલો અભ્યાસક્રમ

૧૭૨

સુરેશ્વર સાગરપત્ર

વિષય	પહેલું વર્ષ-બુનિયત વર્ગ	પહેલું વર્ષ-સિનિયર વર્ગ	બીજું વર્ષ
૧. શિક્ષણ-શાસ્ત્ર અને કળા	<p>(અ) શિક્ષણશાસ્ત્ર અને શાળાની વ્યવસ્થાને લગતા સામાન્ય સિદ્ધાંતો. (૧૦૦)</p> <p>(બ) કન્યાઓ માટેના પ્રાથમિક શાળાના નીચલા વર્ગ માટે સામાન્ય મૂળતત્ત્વોનું જ્ઞાન અને બાળવર્ગ તથા ધો. ૧, ૨ અને ૩ માટે નહીં કરેલા મુખ્ય વિષયોનું જ્ઞાન (૧૦૦)</p> <p>(ક) પરીક્ષકની રજા (વિદ્યાર્થીએ પગલ કરેલો) પાઠ આપવો, અને બાળવર્ગ અથવા પહેલા, બીજા અને ત્રીજા ધોરણના બાળકોને વાર્તા કહેવી. (૧૦૦)</p> <p>(ડ) વિદ્યાર્થીનું આખા વર્ષનું શિક્ષણકામ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે. (૧૦૦)</p>	<p>(અ) બાળવ્યભાવનો અભ્યાસ. મહુબની શક્તિઓની વૃદ્ધિ અને તેના વિકાસના નિયમોનો ક્રમ.</p> <p>૧. ઇન્દ્રિયો-સંવેદન</p> <p>૨. મન-અવલોકન અને કલ્પના.</p> <p>૩. લાગણીઓ-ગ્રેમ, આદરશક્તિ, તક, ન્યાય કલ્પાદિ.</p> <p>૪. ઇચ્છા-ટેવનું બંધારણ.</p> <p>(બ) શિક્ષણના સિદ્ધાંતો અને શાળાની વ્યવસ્થાને લગતું વિશેષ જ્ઞાન, અને ખાસ કરીને શાળાની વ્યવસ્થા તથા વજ બંદોબસ્ત સાથે સંબંધ ધરાવનારું જ્ઞાન. પ્રાથમિક શાળાના સ્ત્રી શિક્ષકો માટેના ધારાસંચયનું જ્ઞાન. (૧૦૦)</p> <p>(ક) કન્યાઓ માટેની પ્રાથમિક ધોરણ માટેનાં સામાન્ય મૂળતત્ત્વો; એટલે ધોરણોનું અને બાળવર્ગ તથા ધો. ૧ થી ૪ માટે નહીં કરેલા વિષયોનું અને તે વિષયો શીખવાની ઉત્તમ પદ્ધતિનું જ્ઞાન. (૧૦૦)</p>	<p>(અ) પહેલા વર્ષના (અ) મા જણાવેલા વિષયોનું પુનરાવર્તન. બાળકની ચપળતાનો ઉત્તમ લાભ મળે તેવીરીતે, ખાસ કરી વાર્તા, મૃદ્ધિજ્ઞાન, હસ્તઉદ્યોગ અને રમતદ્વારા તે ચપળતાનો વિકાસ કરેલો. (૧૦૦)</p> <p>(બ) કન્યાઓ માટેની પ્રાથમિક શાળાના ધોરણોનાં સામાન્ય મૂળતત્ત્વોનું જ્ઞાન; એટલે કે બાળવર્ગ અને ધો. ૧ થી ૬ સુધીના નહીં કરેલા વિષયોનું જ્ઞાન અને તે વિષયો શીખવવાની ઉત્તમ પદ્ધતિઓનો અનુભવ. સરકારી પત્રવ્યવહાર. (૧૦૦)</p> <p>(ક) પરીક્ષકની રજા પાઠ આપવો. પાઠનો વિષય અને તે કયા ધોરણમાં શીખવવાનો છે તે પરીક્ષકે સંસ્થાના ઉપરીની સંમતિ લઈ નહીં કરેલો. જે પાઠ આપવાનો હોય તે અને તે જે ધોરણમાં આપવાનો હોય તે બાબતની ખબર પુરા બે દિવસ અગાઉ આપવી. (૧૦૦)</p>

(બ) ઘો. ૬ સુધીના ગણિતશિક્ષણના સિદ્ધાંતો.
(ક) ઘરનો દિસાળ અને મુખગણિત ૧૨૫

(અ) કુનીયાની ભૂગોળનું સામાન્ય જ્ઞાન (આબોહવાના પ્રદેશવિભાગ પ્રમાણે શિક્ષણ.)
(બ) બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય અને સંસ્થાનોનો વિદ્વાસ.
(ક) પ્રાકૃતિક ભૂગોળ:-
પ્રાથમિક શાળામાં શીખવવાની દૃષ્ટિએ પહેલા વર્ષના છુગિઅર અને સિનિઅર વગર માટેના પ્રાકૃતિક ભૂગોળના અભ્યાસક્રમનું પુનરાવર્તન

દીવાસાનું અને સેવકનું અપ; જેનીની અંદરનું, અને ઝોડાની દવાનું ધનપ્રાપ્ત.

(બ) બાળવર્ગ અને ઘો. ૧ થી ૪ સુધીમાં ગણિતશિક્ષણના સિદ્ધાંતો અને પદ્ધતિઓ.
(ક) ઘરનો દિસાળ અને મુખગણિત; જે કામ વગરથી થયું હોય તેને લગતા, અને સામાન્ય ઘરેવાર સંબંધી સહેલા દાખલા દરજ્જા. ૧૨૫
(અ) બુનિઅર વગરમાં થયેલા અભ્યાસનું પુનરાવર્તન.
(બ) બ્રિટિશ ટાપુઓના ખાસ જ્ઞાન સાથે યુરોપની સામાન્ય ભૂગોળ. યુરોપના અગત્યના દેશો, તેની ગત્યનીનાં સહેર, લોકો, પેદાશ અને રાજ્યવ્યવસ્થા. દિફુસ્તાન સાથે તે દેશનો વેપારી સંબંધ.
(ક) બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનું સામાન્ય જ્ઞાન
(૬) પ્રાકૃતિક ભૂગોળ:-
૧. પર્વતો, જળીન અને સમુદ્રની લહેરો, ગોસમીપવનો.
૨. પ્રદર્શન.
૩. અક્ષાંસ અને રેખાંશ.
૪. અદ્દરદ્રીમ.

ઝોરડાની લંબાઈ અને પંદાળાઈ, બારડાની અથવા આરીની દુગાઈ વગેરે માપની.

(બ) બાળવર્ગ અને ઘો. ૧ થી ૩ સુધીમાં ગણિતશિક્ષણના સિદ્ધાંતો અને પદ્ધતિઓ.
(ક) મુખગણિત.
(૨૫ ગ્રામ મુખગણિત, ૧૦૦ ગ્રામ ગણિતના પ્રથમપાના.) ૧૨૫

(અ) દિફુસ્તાન અને એશિઆ (દિફુસ્તાનની ભૂગોળનું વિશેષ અને એશિઆનું સામાન્ય જ્ઞાન).
(બ) દિફુસ્તાનનો અને મુંબઈ દક્ષા-કાનો નકશો દારવો.

(ક) પ્રાકૃતિક ભૂગોળ:- ૧. પર્વતો, તેનું કદ અને આકાર, ચંદ્ર અને તેની કળા, વિષવદત્ત અને કટિંગંધા. ૨. પૃથ્વીની જો ગતિઓ. દિવસ અને રાત અને ઋતુઓ. (ભુજો વાયન-માળા પુસ્તક ૨, ૩ અને કન્યા-વાચનમાળા પુસ્તક ૧.)

(૬) ઘો. ૨ અને ૩ માટે પ્રાથમિક અભ્યાસક્રમ સ્વજળ નકશો દરજ્જા

૪. ભૂગોળ

પ. ઇતિહાસ.

વિષય. તે વિષય શીખવાની દૃષ્ટિએ એનું જ્ઞાન.

પ. ડા. નો અભ્યાસક્રમનું પુનરાવર્તન અને પ્રાંતના ઇતિહાસ સાથે ખાસ સંબંધ ધરાવતા ઇ. સ. ૧૫૨૬ સુધીના સમયનું હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસનું સામાન્ય જ્ઞાન.

૬ આરોગ્ય શાસ્ત્ર.

૧. શરીરની સામાન્ય રચના, હાડકાં, સોંધા, સ્નાયુ, (આસોટ્કી) મની ક્રિયા, આન્નનળી, મળમૂત્રોત્સર્ગની ક્રિયા, ચામડી, આંખ, કાન, અને દાંતની સ્વચ્છતા.

૨. તંદુરસ્તી અને કસરત. તંદુરસ્તી, કામ, આરામ, લેંધ, અને કસરતને લગતા મૂળભૂત નિયમો, કસરતથી ફેફસાં ઉપર, લોહીના ભ્રમણ અને સ્નાયુઓ ઉપર થતી અસર. કસરત કેટલા પ્રમાણમાં કરવી જોઈએ તે.

૩. ખોરાક.—આહાર સંબંધી સામાન્ય નિયમો. જુદી જુદી જાતના ખોરાક અને તેની અગત્ય. અન્નાહાર, મોસાકાર, દૂધ-દૂધમાં થતી

ચિટિશ સમયના ખાસ જ્ઞાન સાથે હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસનું સામાન્ય જ્ઞાન, અને હિંદના રાજ્ય વહીવટનો સાદો ખ્યાલ.

૧. શારીરશાસ્ત્ર—હૃદય અને લોહીનું ભ્રમણ; લોહી અને તેમાં રહેલા તત્ત્વો, મગજ અને જ્ઞાનતંત્રનો વ્યાપાર, રસવાહિની મોસમરૂંધીઓની ક્રિયા, મળમૂત્રોત્સર્ગની ક્રિયાનું વિષતવાર જ્ઞાન, આંખ અને કાનની રચના.

૨. પોષાક. કપડાંની જાત. આરોગ્યની દૃષ્ટિએ ઋતુ પ્રમાણે યોગ્ય કપડાં પહેરવાં તે, જુદી જુદી જાતનાં કપડાં ધોવાની રીત, પોષાક ખાખત સામાન્ય સૂચનાઓ.

૩. રહેવાનાં રથજા-ધરની રીતિ (જનીનતણ કેટલું ઉંચું) ધરની પસંદગી, ભેજનાં કારણો અને તે કેવી રીતે અટકાવવો. ધરની સ્વચ્છતા.

૧. ઇલિઝાબેથના સમયથી તે હાલના સમય સુધીનો ચિટિશ સામ્રાજ્યના વિકાસનો ટુંકો અહેવાલ. ૨. આપણા દેશના નાગરિકધર્મગ્રંથની એટલે કે નાગરિક તરીકેના ધર્મ, અને રાજ્યવહીવટનું સ્વરૂપ.

૧. પહેલા વર્ષમાં જુનિઆર અને સિનિઆર વર્ગોમાં થએલા અભ્યાસનું પુનરાવર્તન.

૨. માદા માણસની ધરની માનવજાત. માદાનો જોરડો, અને તેની માનવજાત, આસક્ત માણસ માટેના અનુકૂળ ખોરાક.

૩. જાળકની સંભાળ.

૪. ચોપીરોગો—(અ) આંખ, આવી (બ) વાળો, (ક) પ્લેગ, (લ) રોગ, (ડ) કોલેરા-ધરનીમાખ (છ) દરાજ, રોગથી પીડાતાને આલગ રાખવો; રોગના જંતુ દૂર કરવાની વહેવાર પદ્ધતિઓ.

૫. રાજાનું આરોગ્ય.—રાજાના માટે યોગ્ય જગા. અજવાળ અને

અને આરોગ્ય અર્થે ગોઠવણ, વગેરેના જોરવાની સ્વચ્છતા, વર્ગો બેસાડવાની વ્યવસ્થા.

૬. શારીરિક કસરત-તંદુરસ્તીને અને શરીરની રિશ્તિને લગતા પાઠો, શારીરિક કસરતો, શાળાનું કામ, ચાક વગેરે.

સ્વચ્છતા, આરોગ્યની દૃષ્ટિએ વર્ગમાં બાળકોની સંખ્યા, મળ અને ગંદુ પાણી દર કરવાની વ્યવસ્થા.

૪. તાત્કાલિક સારવાર—(અ) રક્તવાદિની નાડીઓમાંથી નીકળતું લોહી, (બ) ભાગેલાં હાડકાં, માંદું ભાગેલું અને ફૂગો યાદ ગએલું હાડકું; પાટીઆં બાંધવાનું (ક) સપેત્રો દશ કાપ મૂકેલો અને પ્રભ દેલો-પરમેમોટ (ડ) ઝેર-ઘણક અને દાહક ન હોય તેવું ઝેર ઉઘડી થાય તેવાં ઓસડો (ઈ) ફળીનું-ફૂનિમ શ્વસોત્થાસ (ક) દાઝનું-પાટા બાંધવા.

૫. ચોપીરોગો—સામાન્ય રોગોનાં કારણો, તે અટકાવવાના ઉપાય, અને તેના ઇલાજ—(૧) ટાલીઓ તાંપ, (૨) ઇન્ફલુએન્ઝા, (૩) ફૂધ, (૪) મરડો, (૫) અછબડા અને રીનળા; (૬) ખસ-ખસવાળા દરદીઓને અલગ રાખવા.

દૂધને કેવી રીતે ચોકખું કરવું. ખોરાકની ચીલે, ખોરાક રાંધવાથી ઉત્પાદનું તળવું, શેકવું-જૂકવું વગેરે પાચનક્રિયા ઉપર થતી અસર; પુરુષ, સ્ત્રી અને બાળકને દરરોજ કેટલો ખોરાક આપવુંક છે. બોણા અથવા વધારે પડતા ખોરાકને લીધે તંદુરસ્તી ઉપર થતી અસર.

ખોરાકને લેવાની રીત, તેનો સમય અને તે બન્ધવામાં નિયમિતતા. ધરમા માખી અને ધૂળ વગેરેથી ખોરાકને કેમ સાચવી રાખવો. મિશ્ર ખોરાક, અરોગ્ય અથવા અપર્યાપ્ત ખોરાકથી થતા રોગો.

૪. પીણું—(અ) પાણી કયાંથી મળે છે (વરસાદ, ઝરા, સરોવરો, કુવા, તળાવ) ભારે અને હલકું પાણી. પાણીનો ઉપયોગ. પાણીમાં રહેલાં મહિન તરંગો, તેને ચોકખું કરવાની રીત. પીવા માટે દરરોજ કેટલું પાણી લેવુંક, પાણીથી થતા રોગ, ખોળા-ગીઆમા ભરાઈ રહેલા પાણીની અસર. પાણી કેવી રીતે ભરી રાખવું, મોટલી અથવા ટાંકી કેવી રીતે ચોકખું રાખવાં, પુરતા જગ્યામાં પાણી ન

મજે તેા તેથી થતી અમર, શાળામા પાણીની બાગદો માટે ખાસ સગવડ

૫ હવા-ફવામા જોવા તત્ત્વો એક વ્યક્તિ માટે ફેદલી હવા બ્લેમજો (ધનસાપ), મગડેલી હવા (આમો-રેડીસ, બળતણ, પદાર્થનું સડવું, ધૂળ, જરૂર, વગેરેથી), હદ કરતા વધારે માણસો ભેગા થાય તેા તેની હવા ઉપર અસર, હવાની આવજા માટે સામાન્ય નિયમો, શાળામા અને ગૃહમા મકાનમા, હવાની આવજા

૬ અગત આરોગ્ય-સ્વચ્છતા, ચામડી અને આંતરડાની ક્રિયા પરત્વે લક્ષ, મો, દાંત, પદાર્થો અને સાધુ નલાવું અને ધોવું, ધન્ની સ્વચ્છતા (પથારીના માફક) તદુરતીને લાલ-કારક ઉદ્યોગ, અગત ટેવો (બૂલી ખવાડું મીઠું અને તેવા કપડાં)

૭ આગવર્ગ અને યોગ્ય અને મા આરોગ્યશિલ્પ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું

(બી) સાફ-દોગ ભરવો, ઓટલુ, બપોળા દેગ અને કુતીનાના ગાજ કચ્ચા, ઉપર ફલા પ્રમાણે દોરા-બારી, ઓગી, મળીઆ ત્ત્વ તેવા

(બી) સાફ-દોગ ભરવો, ઓટલુ, ભવવાનુ અને ગાજનું દાંસ મનાવવું ત્ત્વ તેવા

(બી) પ્રાથમિક શાળામા તેવાં ડરના કપડાના નમુના સહિત સરળા પ્રકારના મીઠાણુ કામના નમુના બતાવના, એકત્રી, કે ગાગ, અભક્ષ્ય

ચર્ચા ગેરે એવું એક માહું કપડું તૈયાર કરી અતાવવું. પરીક્ષકની રૂબરૂ એવું એક છોકરાના સદગ અથવા અગત્ય માટે કપડું ચેતરવું (માપપટ્ટી વાપરતી) અને દોરવું. બટન લગાડવા, હાક થા આંકડા લગાડવા, અને કમો ટાંકવી (ઉપક્રમ કામના નાના નમુના ચોપડીઓમાં અતાવવા.)

(બ) નકશી-ચુંથીને અથવા મોવાલતી ભરીને તૈયાર કરેલા નમુનો, જેવા કે ગળપટો, અથવા આળકની ટોપી અથવા કબજો, નકશી. આળકોનાં કપડા ઉપર થતા સુતરાઉ દેશી ભરતકામનો નમુનો અતાવવો.

૧. છોડવાઓનો અભ્યાસ:-છોડના સાથો અને તેના ઉપયોગ. મૂળ અને તેની ક્રિયા, છોડના બુદ્ધા બુદ્ધા આકાર અને તેની ક્રિયા: થડ અને તેની ક્રિયા, એકદળ અને દ્વિદળ છોડ અને તે જમીનની અદર દેલાતા: વેલા પાંદડાં અને તેની ક્રિયા. સાદા અને સંયુક્ત પાન: આકાર, નસોની રચના, (પીંછાકાર, પંખાકાર, અને સમાનતર નમોવાળા)

કપડા નુશાસ્ત્ર: ઉપક્રમ કામના એટલે કે, તૃણાનું, થીંગડા ફેવાનું અને પોલકાં, સીવણ, ચીથુ, વગેરેના નમુના ચોપડીઓમાં અતાવવા:-

(બ) નકશી-આગલા વર્ષના કામમાં વધારે નિપુણતા. સાડીની કેર અથવા ઉપર ચોલીઆં માટે સુતરાઉ આશવા દેશી દેશી ભરતનો નમુનો અતાવવો. જેને ઉપયોગી હોય એવા વિદ્યાર્થીઓને બેચોલા તારનું કામ શીખવવું.

૧. છોડવાઓનો અભ્યાસ. પહેલા વર્ષના બુનિયાર વર્ગમાં ચોડેલા કામના વધારે વિગત ગાન સાથે પુનરાવર્તન.

(અ) થડ-શિલાં, પેટે ચાલતા, ઉપર ચડતા અને જમીનની અંદર કેલાતાં.

(બ) મૂળ-સોરીમૂળ અને કેદમૂળ, પરોપછવી.

(ક) પાંદડાં, કમ્બા પ્રકાર અને

અને પારકર ચોલી અને પોલકાં (આગ અથવા અલલાને બદલે બીજા અને ફી અતાવી શકાય) માપસર ચેતરવું.

૨. ઘરમાં સામાન્ય ઉપયોગમાં લાભ શકાય તેવાં એટલે કે ચોળી, જાન-ટ્રીટ, સદેરા અને ઝબકાં જેવાં કપડા દોરવા.

(બ) નકશી-દેશી ભરતકામમાં વિશેષ નિપુણતા ટોપી, સાડી અથવા મોળામાં માટે મોનેરી ઝીકનું કામ અથવા બીજા દેશી કાશીગરીના ભરતકામનો નમુનો. જેને ઉપયોગી હોય એવા વિદ્યાર્થીઓને બેચોલા તારનું કામ શીખવવું.

૧. (અ) છોડનો અભ્યાસ:-જમીન અને પાણીના છોડવા વચ્ચેનો ભેદ.

(બ) અપુરુષ અને સપુરુષ છોડનાં વચ્ચેનો તફાવત:-(૧) ફેરસ, (૨) લીસ, (૩) બિલા-રીનો ટોપ.

(ક) પરોપછવી જંતુઓ.

૨. જંતુલવનનો અભ્યાસ.

૩. દેડકાં, રેશમનો કીડો, અને પતં-

દુધ ભાગો અને તેનો ઉપયોગ.
 ફળ. ફલમાથી ફળની ખીવવટ
 ૩. ઘો. ૨ ને ગીખવડા માટે
 ન્યાનિક પાચ ટોપોઓનું નિરીક્ષણ
 ૩. ઘો. ૨ ને ગીખવડા માટે
 પશુ અને પક્ષીઓનો અભ્યાસ.
 ૪. આકાશનું નિરીક્ષણ; વાદળા,
 વરસાદ. સૂર્ય (ઝાપાની રિયાતિ) ચંદ્ર,
 અને તારા, પવનની દિશા.

પાણીની આસર, છોડ ઉપર
 પાદડાને ઉપખવાની રીત.
 (૩) ફેરમ (પવન અને જ
 તુથી) અને ફલીકરણ.
 (હ) ફળની ટૂંક.
 (ક) બીજનું વેરણ અને ફળંગો
 ફૂટવો તે.
 ૨. આનિક બીજ પાચ વધારે ટોપા-
 ઓનું નિરીક્ષણ (પહેલા વર્ષના
 જીનિઅર વર્ષમાં નિરીક્ષા કરેલા
 રોપા સિવાયના.)
 ૩. પક્ષીનું વર્ગીકરણ નીચે પ્રમાણે -
 (અ) નિવામ, (બ) ખોગક, (વ)
 ચાચ, (૩) પંજ. પક્ષીઓની
 ચખાન્ય ટેવ અને લક્ષણો.
 ૬. ચંદ્ર અને તેની ફળાઓનું નિરી-
 ક્ષણ, ચંદ્રની આસપાસ દેખાતા
 વાદળાનું નિરીક્ષણ, વરસાદના વા-
 દળા (ભારે અને વ્યાજ) નું અ-
 ધારણ અને ભરતો. ખડકો અને
 જુદી જુદી જમીનો-પાણી, ગરમી,
 ઠંડી અને પવનની જમીન ઉપર
 થતી આસર, જુદા જુદા જમીનતળ

ગીંડ, એમના જીવનક્રમનો ઇતિહાસ.
 ૪. (અ) વરસાદનું અને ઉષ્ણતા
 માનનું માપ.
 (બ) હુમસ અને આકળનું પડવું
 અને ફળના તોફાન.
 (ક) નીચે જલાવ્યા પ્રમાણે આ-
 કાળી પદાર્થોનું અવયોકન:-
 ૧. નક્ષત્રો:-
 (અ) સમર્પિ.
 (બ) મુગદાળું દગણા.
 (ક) ગમિયા.
 (૩) કાલકદમ.
 (હ) પરતુરગ.
 (ક) અસ્તિક.
 ૨ નક્ષત્રો.
 (અ) કૃતિકા.
 (બ) આર્દ્રા.
 (ક) પુનર્વસુ.
 (૩) સ્વાતિ.
 (હ) અવલુ.
 (ક) ભાદ્રપદ

વિષય.	પહેલુ વર્ષ.	બીજું વર્ષ.
૬. ચિત્રકામ	(અ) સાદા રખાચિત્ર અને વર્ગશિક્ષણ માટે કાળા પાટીઓના અથવા દિવાલની સપાટીનો ઉપયોગ. (બ) પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૧-૪ માટે નક્કી કરેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે નક્કી કરેલા વિષયોના મહાવરો પદાર્થ ચિત્ર, કુદરતી ચિત્રકામ, રંગકામ, અનુચિતિત્ર વગેરે).	પહેલા વર્ષનો અભ્યાસક્રમ આગળ ચાલુ અને પ્રાથમિક શાળાના ચિત્રકામના અભ્યાસક્રમના તમામ વિષયોનો મહાવરો. પહેલા વર્ષનો અભ્યાસક્રમ આગળ ચાલુ પણ મહાવરકામ, ટોપલી બનાવવાનું કામ, વલુવાનું કામ, એવી કારીગરીના કામ સાથે ખાસ મંત્રે ધરાવે એવું કામ.
૧૦. હસ્ત ઉ-ધોગ.	(અ) માટીકામ (બ) શાળાના બીજા પાઠો સંબંધી અથવા વિદ્યાર્થીના દરેક રોજના છવન સાથે અને સ્થાનિક ઉદ્યોગ સાથે સંબંધ ધરાવતા નમુના અથવા પદાર્થો બનાવવા. (મહાવરકામ) બિસ્લામાથી મળી આવે એવા પરચુરણ માધ્યમોનો ઉપયોગ કરવો. (ક) શિક્ષણમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવા સાહિત્યો તૈયાર કરવા. પ્રાથમિક શાળા માટે 'દિવસ ઓડ' એવું એનકુશનનો શારીરિક ફળવળી માટેના અભ્યાસક્રમ જે તેના મુદ્દાઓ કરી શારીરિક ફળવળી આપવી.	
૧૧. શારીરિક ફળવળી	૧૫- (અ) પહેલા અને બીજા વર્ષ માટેના અભ્યાસક્રમમાં (૧) દુકમ આપવો (૨) સાથેના વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપવી અને (૩) વર્ગને કીખવડુ એ બાબતોનો સમવેગ થવો જોઈએ. (મ) દરેક વર્ષમાં સમત્તશિક્ષણનો મહાવરો આપવો. (ક) વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે પહેલા અને બીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓની આ વિષયમાં વ્યક્તિગત પરીક્ષા થયે-નોંધ લેવાશે.	
વિષય	પહેલુ વર્ષ-બીજા વર્ષ	પહેલું વર્ષ
૧૨ મંગીત.	મંગીત પાઠ અને ગીતો. ભાષામાં બે વિષયમાં જીજ્ઞાસુવેલી કવિનાઓની ત્રેકા ગાવી	મંગીત પાઠ અને ગીતો. ભાષામાં બે વિષયમાં જીજ્ઞાસુવેલી કવિનાઓની ત્રેકા ગાવી

ફક્ત: ભાગો અને તેનો ઉપયોગ.
 દ્રવ્ય: ફક્તમાંથી કળની ખીલવટ
 ૨. ધો. ૨ ને સીખવવા માટે
 સ્થાનિક પાઠ્ય ગ્રંથોનું નિરીક્ષણ.
 ૩. ધો. ૨ ને ગ્રીષ્મવવા માટે
 પશુ અને પક્ષીઓનો અભ્યાસ.
 ૪. આકાશનું નિરીક્ષણ: વાદળો,
 વરસાદ. સૂર્ય (જાણી રીતે) ચંદ્ર,
 અને તારા, પવનની દિશા.

પાણીની અસર, છાંદ ઉપર:
 પાદકાને ઉપજતાની રીત.
 ૨. દેરમ (પવન અને જં-
 તુથી) અને ફલીકરણ.
 ૩. કળની ઘટ્ટિ.
 ૪. જીલ્લનું વેરાવું અને ફળો
 ફટવો તે.
 ૨. સ્થાનિક ખીજ પાઠ્ય વધારે રોપા-
 ઝોનું નિરીક્ષણ (પહેલા વર્ષના
 બુનિયત વર્ગમાં નિરીક્ષા કરેલા
 રોપા સિવાયના.)
 ૩. પક્ષીનું વર્ષિકરણ નીચે પ્રમાણે:-
 (અ) નિવામ, (ખ) ખોરાક, (ક)
 ચાચ, (ડ) પંખ. પક્ષીઓની
 મામાન્ય ટેવ અને લક્ષણો.
 ૪. ચંદ્ર અને તેની કળાઓનું નિરી-
 ક્ષણ, ચંદ્રની આસપાસ દેખાતાં
 વાદળોનું નિરીક્ષણ, વરસાદના વા-
 દળાં (ભારે અને આછા) નું જં-
 કારણ અને જતો. ખડકો અને
 જુદી જુદી જમીનો-પાણી, ગરમી,
 ઠંડી અને પવનની જમીન ઉપર
 થતી અસર, જુદાં જુદાં જમીનતળ

ગીઠ, ઝોમના છવનકમનો ઇતિહાસ.
 ૪. (અ) વરસાદનું અને ઉષ્ણતા
 માનનું માપ.
 (ખ) કુમસ અને ઝાકળનું પડવું
 અને કરાના તોકાન.
 (ક) નીચે જળશુલ્કા પ્રમાણે આ-
 કાશી પદાર્થોનું અવયોકન:-
 ૧. નક્ષત્રો:-
 (અ) સપ્તર્ષિ.
 (ખ) મૃગશીર્ષ દરજ્યા.
 (ક) ગર્ભિણી.
 (ડ) બ્રહ્મહથ.
 (ધ) પરપુરગ.
 (ઠ) અસ્તિક.
 ૨. નક્ષત્રો.
 (અ) કૃતિકા.
 (ખ) આર્દ્રા.
 (ક) પુનર્વસુ.
 (ડ) સ્વાતિ.
 (ધ) અવળ.
 (ક) ભાદ્રપદા.

હિસાબની રીત, કુમિક, પગથીયાં, પદ્ધતિ, અને સ્વચ્છતા ઉપર ધ્યાન આપવામા આવશે.

$$૧. \quad \frac{૭}{૫-૬} \div \frac{૩-\frac{૨}{૩}}{૪-૬} - \frac{૫}{૬} ના \left\{ \frac{૧}{૧૬} + \frac{૧}{૬} ના \frac{૩૩-૨૩}{૨૩-૨} \right\}$$

૨. એક આસામીને જોટલુ દેવું છે, તેટલુજ લહેણુ છે. તે પોતાના લહેણુમાથી રૂ. ૬૦૦૦ ના લહેણુ ઉપર દર રૂપીએ આ. ૧૦ પાર્ષ ૮ પ્રમાણે વસુલ કરી શકે છે, ને બાકીના પુરેપુરા વસુલ લે છે. હવે વસુલ થએલા કુલ લહેણુ ઉપર સેકંડે ૧૦ ટકા ખર્ચ જતા તે પોતાના માગનારાઓને દર રૂપીએ આ. ૧૦ પાર્ષ. ૯૬ પ્રમાણે આપી શકે, તો તેનું એકંદર દેવું કે લહેણું કેટલા રૂપીઆ હશે ?

૩. ૨૭ મરદો દરરોજ ૧૦ કલાક પ્રમાણે કામ કરીને એક કામ ૨૮ દિવસમા પુરૂ કરે છે, તો ૪૨ છોકરાને તેજ કામ ૪૫ દિવસમા પુરૂ કરવાને રોજ કેટલા કલાક કામ કરવું જોઈએ ? એક છોકરા એક મરદની બાધુ કામ કરી શકે છે.

૪. કેપ્ડ રકમનુ ૧ અમુક ટકા લેએ ૩ વરસનુ વ્યાજમુદલ રૂ. ૨૪૭૮ થાય છે. જો વ્યાજનો દર દોઢ ગણો હોત તો વ્યાજમુદલ રૂ. ૨૬૬૭ થાત, તો તે રકમ અને વ્યાજનો દર શોધી કાઢો.

૫. એક આગગાડીને ૨૫૦ માઇલની મુસાફરી કરવાની છે. ૧૦૩ માઇલ ગયા પછી તે ગાડીની ઝડપ અસહના ર્થે લાગ જોટલી ઓછી કરવી પડે છે. અને તેથી તે ગાડી હંમેશ કરતા ૧ કલાક ૧૦ મિનિટ મોડી પહોંચે છે; ત્યારે તે ગાડીની હંમેશની ઝડપ કેટલી હરો તે શોધી કાઢો.

૬. એક જોડે એક માસના વાયદાની રૂ. ૭૩ ની હુડી આપી એક બેસ વેચાતી લીધી, અને તરતજ ૪ માસના વાયદાની રૂ. ૮૭ ની હુડી લઈને તે બેંક વેચા નાખી આ લેવડવેડમા ૬ આનાની ભેરીએ વ્યાજ ગણતા તેને સેકંડે ગા નફો યા ખોટ થઈ હશે ?

૭. એક માણસ ૯૨ ના ભાવની ૩૩ ટકાની લોનમાં રૂ. ૨૩૦૦ શેકે છે. પછી ૯૮ ના ભાવે તેમાંથી કેટલીક લોન વેચી નાખે છે, અને બાકીની ૮૦ ના ભાવે વેચે છે આમ કરવાથી તેને એકંદરે રૂ. ૧૨૦ ની ખોટ ભાય છે, તો ૯૮ ના ભાવે તેણે કેટલી લોન વેચી હશે ?

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

મોમવાર, તા ૮મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯

[વખત ૩-૩૦ થી ૫-૩૦ સુધી]

નિબંધ

ગુ

- ૧ નીચેના પૈકી કોઈપણ એક વિષય ઉપર ૩૦ લીનીનો દુકો ૩ નિમંધ લખો —

- (અ) ગુજરાતમાં ભરાએલું ખેતીપ્રદર્શન
(બ) શારીરિક કેળવણીની જરૂરિયાત
(ક) “કરે તેવું પામે અને પાવે તેવું લાભે”
(ઢ) દેશાટલુથી ચતા લાભ

- ૨ નીચેના પૈકી ગમે તે એક વિષય ઉપર ૧૫ લીનીનો દુકો રિપોર્ટ ૨ કે અરજી કરો —

- (અ) દિમથી તુને થએલા નુકસાન વિશે તાલુકા અમલદાર તમ્મિકે જિલ્લા અમલદારને રિપોર્ટ કરો.
(બ) શેઠીના પાકનું જૂડથી રક્ષણ કરવાને કતેદમદ થએલા ઇનાજનો હેવાલ ડિસ્ટ્રિક્ટ એગ્રિકલ્ચરલ ઓવરસીયર તરીકે પ્રસિદ્ધ કરો.
(ક) ગામે નિશાળ ઉઘડાવવા લોકલ ઓથોરિટીના વડાને જરૂરિયાત સમજાય તેની ગામ યોજા તરીકે અરજી કરો.
(ઢ) ગામ નોકર તરીકે લાભેલી આગનો ઉપરીને વિગતવાર રિપોર્ટ કરો.
(ઈ) કુવામાં ઘડી જતું પાણી વધારના, ખેડત તરીકે જોરિગની સગવડ કરાવવા તે ખાતાના ઉપરીને અરજી કરો.

- ૩ મંગેડાંગ અક્ષર અને ગ્વચ્છતા ૨

મંગળવાર, તા ૮મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯

[વખત ૧૧ થી ૨ સુધી]

અંગ્રેજી

સૂચના — નીચેના દસ હિસાબમાંથી ગમે તે આઠ પસંદ કરવ

ભૂગોળ-મૂલ્ય વ.

૧. હિંદુસ્તાનનો રૂપરેખા નકશો દેરા અમે તેમાં નીચેની દર્શી- ૧૦
કેત પ્રશ્ન:-

શિટિશ પ્રાંતો અને દેશી રાજ્યો અને તેમનું દરેકનું મુખ્ય શહેર; નહેરવાળા પ્રદેશો.

૨. આખોલવાના મુખ્ય કારણો આપીને સમજાવો, અને તેમને અમદાવાદ, મદ્રાસ, દિલ્હી, ટેકીઓ અને કપટાઉનને લાગુ પડી આપેલાં સ્થળોની હવા કેવી હશે તે સમજાવો. ૧૦

૩. ઉત્તર અમેરિકા અને દક્ષિણ અમેરિકા, યુરોપ અને એશિયા કઈ કઈ જાખતોમા સરખા અને જુદા છે તે કાગલ આપીને સમજાવો. ૮

૪. (અ) હિંદુસ્તાનમાં કઈ કઈ મુખ્ય નદી લાઇનો છે અને તે ક્યાંથી ક્યાં મુખી આવેલી છે તથા તેથી દેશને શા શા કાયદા થએલા છે તે જણાવો. ૧૨

(બ) એક મુસાફર કાઠંગોથી પેશાવર ફંકામા હુંકે માર્ગે જ્યાં ધચ્છેછે તો તે માર્ગે જ્યાં જ્યાં મુખ્ય સ્થળોએ થઇને જશે તે સમજાવો.

૫. નીચેનાં સ્થળો ક્યાં છે અને શાને માટે પ્રસિદ્ધ છે તે જણાવો:- ૧૦

વેનિસ, રંગુન, નાનડીંગ, ઇનીયા, માંબેમ, જોડ-સખર્ગ, ચિકાગો, કેન્બેગ, વિનિપેગ અને ટેનિસા.

જેતીવાડી વર્ગ માટે

મંગળવાર તા. ૬મી એપ્રિલ, અને ૧૯૨૬.

[વખત ૧૧ થી ૨ મુખી]

અંકગણિત, માપકરણ અને દેશીનાંમું

(અ) અંકગણિત

નોંધ-અ. (૬ માથી ગમે તે ૪ પ્રશ્નોના જવાબ લખવા)

વ. (રીત અને મકાઈ માટે બે માર્કે રાખેલા છે.)

૧. એક જેતરમા કુવો ખોદવા માટે ૮ પુરુષ અને ૧૨ જાખડીને કામે લગાડ્યા. તેમણે તે કામ ૨૦ દિવસમા પુરું કર્યું અને તે બદલ ૧૨

૩. ખાતરની વ્યાખ્યા લખો. દોરના ખાતર સિવાય બીજાં ૭
કયાં કુદરતી સાધનોનો ખાતર તરીકે ઉપયોગ થઈ શકે એમ છે
તે જણાવો.

૪. ગુજરાતની ખેતીમાં પાણી પાવા માટે કુવાનું સાધન કયા ૭
ભાગમાં વધારે છે તે કારણ સાથે લખો.

૫. કપાસપર થતા કીડકના રોગનાં નામ લખો, અને તે દરેક- ૭
ના ઉપાય જણાવો,

૬. બટાટાના વાવેતર વિશે સંપૂર્ણ દષ્ટિકત લખો. ૭

૭. દોરને આક્રમે કયાં કારણોથી થાય છે અને તે મટાડવાના ૭
શા ઉપાય સેશો ?

(ચ) સૂચિજ્ઞાન-(કુદરતનો અભ્યાસ)

નોંધ:—અ (૬ માંથી ગમે તે ૪ પ્રશ્નોના જવાબ લખવા.)

ચ ખે માર્ક અચ્છતા માટે રાખેલા છે.

૧. હિમચી વનસ્પતિ કેવી રીતે જળા જાય છે, તે બરા- ૭
બર સમજાવો.

૨. જુવાર, જાજરી, કપાસ, અને બોયર્મોગિ (મગફળી) ના ૭
મૂળનું શિક્ષણ નમને ખેતીમાં કેવી રીતે ઉપયોગી થશે ?

૩. જાજરી, મકાઈ, અને ભોંડાના ફક્તનાં ભાગોમાં જે નક્ષવનો ૭
હોય તે કારણ સાથે લખો.

૪. પાટલ કેટલી જનનનાં થાયછે ? તે દરેકનાં કર્તવ્ય ઉદાહરણ ૭
માથે લખો.

૫. દિવેલા, ઘડ, અને તુરના બીજા નમને જે કેર જળાતો ૭
હોય તે જણાવો.

૬. નમે આ વર્ષે જે તુયો વાવ્યા હોય, તેમના જીવનવૃત્તોન ૭
પરથી નમે શો ધડો સેશો ?

ગુરવાર, તા. ૧૧મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯.

[વખત ૧૧થી ૨ મુધી.]

ભૂમિતિ અને દેશીનામું

સૂચના:—ભૂમિતિ અને દેશીનામાના જવાબ જુદી જુદી ૭
ગોપરીઓમાં લખવા.

ભૂમિતિ

ગુણ

૧. નીચેની આકૃતિઓ દોરો અને તેમનાં ચોક્કસ નામ લખો:- ૧૬

(૧) મ ન પ ફ આકૃતિ : મ ન = ૨", મ ફ = ૨.૫",

ફ પ = ૨.૮" < મ = ૧૧૦°, < ફ = ૭૦°

(૨) અ વ ક હ આકૃતિ : અ હ = ૨ વ ક = ૨",

અ વ = ૨.૬" < અ = ૬૦°, < વ = ૧૨૦°

૨. કોઈપણ ચતુષ્કોણમાં બે કોણો એક બીજાને દુભાગતા હોય, તો ચતુષ્કોણ સમાંતર બાજુ હોય છે તે સિદ્ધ કરો. ૧૨

૩. કોઈપણ સમાંતર ચતુષ્કોણમાં કોણો સરખા હોય તો તે કાટખુણ ચતુષ્કોણ છે એ સિદ્ધ કરો. ૧૨

અથવા

અ વ ફ ત્રિકોણમાં વ ફ સૌથી મોટી બાજુ છે. તો અ ફ અને અ વ નો સરવાળો વ ફ કરતાં વધારે છે એ સિદ્ધ કરો.

૪. અ વ આપેલી ૨.૭" લાંબી લીટી છે. તેને દુભાગો. ૧૦

દેરીનામું

૧. એકોમેળ, રોજમેળ બંધ કર્યો, રોજમેળ બંધ રહ્યો, હવાલો, વટાવખાતું, ભરપાઈ, સરવાયું અને ધણી વેગી હુંદી એ વિશે જો નજીક હો તે હુંકામાં સમજાવો. ૧૦

૨. રોજમેળનો આરંભ કરવાની અથવા નવું નામ શરૂ કરવાની રીત લખો. ૫

૩. નીચેની રકમો પરથી આજની નિયિનો મેળ તલાટ કરો.

(અ) સીલક રૂ. ૨૫૧૮=

(બ) પા. શિવાભાઈ હાથીભાઈની દુકાનેથી નીચે પ્રમાણે માલ પગી ચુંથા કાળાને ઉધાર અપાવ્યો, તેમાં દર મણે રૂ. ૦૮ દલાલી હતી છે.

૧૫૫ મણ ગોખા દર મણના રૂ. ૪૫

૦૫૫ મણ ગોળ દર મણના રૂ. ૩૫

૦૫૫ મણ તેલ દર મણના રૂ. ૧૪૫

(ક) સા. માણેકલાલ મોહનલાલનું ખેતર રૂ. ૧૫૧૫ માં અગાઉ ગીચ રાખેલું તે રૂ. ૩૦૧૫ માં વેચાયું ગામી

ખાકીના રૂપીઆ ગણી આપ્યા. દરતાવેગ કંઠાવનાં
૩. ૭૫ ખર્ચ થયું.

(ક) લગ્નમાં વાપરવા સારૂ ખાડ મણુ'લા દર મણુના ૩.
૪૫ ના ભાવથી ગાંધી પુનઃગતમ રત્નકાંડની દુકાનેવી
લીધી. તે પેટે ૩. ૨૫૫ મેકડા આપ્યા.

૪. નીચેના ખાતાનું વ્યાજ કાઢી તારીજ બનાવેા. વિસાખ ૧૫
કરોં આમે સુદ ૧૫. વ્યાજ રામ દમ લેખે. અર્ધોં ટ્રિવસ કાપવેા.

ગા. વનમાળી પાનાચંદનું ખતુ મેવન ૧૯૮૪

૧

ઉ

૨૦૦૫ પોષ	વદ. ૧૦	૩૪૫૫ દારતક	સુદ. ૧
૨૨૫૫ ફાગણ	સુદ. ૯	૨૨૫૫ માદ	વદ. ૧૨
૬૫૫ ખીજ શ્રાવણ	વદ. ૦૫		

ગુજાર. તા. ૧૧ મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯.

[વખન ડયા ૧ ગુધી.]

ભાષા

૧ નીચેની કહીએ સમજાવે —

ગુજ
૨૦

(અ) હતોં દાદતોં દાદોંજે અનિ, મળિની ગણ મળી નિર્મળી મનિ,
કવિતા કવિ તારોંજે ગાળી, કયગે થોક યથા ખાતી બલુ.

(બ) પાણીમા ધન વાય આખર ખરી, આ ખેપ એજે મર્ધ,
બૂઝ્યા માર્ગ ભયો ભંડ ભટકના, બુનેગ ભાગે ચર્ધ.

(ક) બગનદરીઆ વિખેજેડના જેલનું, થા'લુ ભાગે ખદાગે ચરેથી
આદમી એકલો અરખવે આચરે, પાસ પોતા કને
ના ગેથી.

(ક) વિશ્વમેદિની, સૃષ્ટિમેદિની, સુંદરી સુખજ,
વિગડિણી વદનમ દર્શન દુર્લભ, બોધ પિયુના પ્રાપ્ત.

(દ) ચણ વિના જેવી શર્વડી, વિના દોપટ ધામ,
મત્યવિતા એમ વલણવે, નરદેદ નકામ.

૨. નીચેના વાક્યનું પૃથક્કરણ કરો —

‘દુવાતો વિવાદ’ એ પ્રમાણે આવો ધનાદયનો આવો પુત્ર
પારણામર્થી પરખાવેા જોઈતો દનો.

૨. ઈ. સંયુક્ત ક્રિયાપદ, કર્મણિપ્રયોગ, વિકારીવિશેષણ, ૫
સંયુક્ત વાચકનામ અને બહુવ્રીદિ સમાસ દાખલા આપી સમજાવો.

૩. નોંધ:—નીચેના પ્રશ્નો માત્ર જેતીવાડી બાયસ વિનાના માટેજ છે.

૪. નીચેના-શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ કરી અર્થ સમજાવો:— ૧૭
દષ્ટિવિદ્યા, મુચ્ચિદાનંદ, અનિષ્ટ, પ્રતિપાત્ન, ઉન્નત, ત્રિપુર
વિજય, અને નિર્વાદ.

૫. ઉપમાતિ છંદનું ઉદાહરણ આપી તેનું માપ લખો. ૫

૬. નીચેનાં વાક્યો સંબંધ જતાની સમજાવો:— ૨૫

- (૧) નામરૂઢ રહે મામને ને મરદ રહે નામને.
- (૨) એમની ભક્તિનાં બળથી સંસારના ધા એમને લાગ્યા
નહિ, એટલુંજ નહિ પણ એમના હૃદયની અમર
કવિતા લવિષ્યના મુજરાતીઓ માટે વારસામાં મૂકી મયા.
- (૩) ત્યારે શત્રુનાં વાજાં આવી ગયકશે ત્યારે મારી ભરમ
પણ હશે નહિ.
- (૪) પિતાના આશ્રિત વિદ્યાર્થીઓએ બાળકને રમનાંજ
વિદ્યારસિક કર્યો.
- (૫) બહુ તન્તવો બ્રજવન્ત:

૭. પ્રથમ પહેલામાં અંકિત શબ્દોનું પદ્મછેદ કરો. ૫

૮. કવિ નર્મદાગંધર્વનું જીવનચરિત્ર દુકમા લખો અને એમની ૧૦
કવિતાનાં મુખ્ય લક્ષણ સું છે તે જણાવો.

નોંધ:—નીચેના પ્રશ્નો માત્ર જેતીવાડી બાયસવાળા માટે છે.

૯. નીચેનાં વાક્યો ખેડુતની દૃષ્ટિએ યથાર્થ સમજાવો:— ૧૨

- (૧) કદેક ખેડુતે ઈશ્વરને માથે સમી કમ કરેકું.
- (૨) દ્રવ્યનું ઉત્પાદન એટલે મુદ્દ પદાર્થોને ઉપયોગી કરવા તે.
- (૩) જે મુલકમાં મહેનતના વિલાગ થએલા ન હોય ત્યાં
કારીગરની હોશિયારી ન વધે.
- (૪) આપણા દેશમાં મહેનત કરનારા લોકો અને મુઠીની ખોટ છે.
- (૫) માલ પદાર્થનાં સેવનમાં હદપાર જનારાં માણસની અવ-
નતિના ચિન્હ યોગ્ય વખતમાંજ દેખાવા માટે છે.
- (૬) શ્રમ વિના પ્રારબ્ધ લુલું છે.

૧૦. ઉપરનાં પ્રથમમાં અંકિત શબ્દોનું પદ્મછેદ કરો. ૫

૧. ક. સંયુક્ત ક્રિયાપદ, કર્મણિપ્રયોગ, વિકારીવિશેષણ, ૫
સંયુક્ત વાયકનામ અને બહુવીદિ સમાસ ઘણલા આપી સમજાવો.

૧. મોંઘ:—નીચેના પ્રશ્નો માત્ર બેનીવાડી બાયસ વિનાના માટે છે.

૪. નીચેના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ કરી અર્થ સમજાવો:— ૭

દષ્ટિવિદ્યા, સચ્ચિદાનંદ, અનિષ્ટ, પ્રતિપાદન, ઉન્નત, ત્રિપુર
: વિનય, અને નિર્વાહ.

૫. ઉપજાતિ છંદનું ઉદાહરણ આપી નવું માપ લખો. ૫

૬. નીચેનાં વાક્યો સંબંધ બતાવી સમજાવો:— ૧૫

(૧) નામરૂ રહે મામને ને મરૂ રહે નામને.

(૨) એમની ભક્તિનાં બળથી સંસારના ધા એમને લાગ્યા
નહિ, એટલુંજ નહિ પણ એમના હૃદયની અમર
કવિતા ભવિષ્યના શુભશક્તિઓ માટે વારસામાં મૂકી ગયા.

(૩) ત્યારે શત્રુનાં વાગ્દં આવી મગડો ત્યારે મારી ભરમ
પણ હશે નહિ.

(૪) પિતાના આશ્રિત વિદ્યાર્થીઓએ બાળકને રમતાંજ
વિદ્યારસિક કર્યો.

(૫) બહુ તન્તવો બસવન્ત:

૭. પ્રશ્ન પાંડુલામાં અંકિત શબ્દોનું પદ્યછંદ કરો. ૫

૮. કવિ નમંદાગ્રાંકરનું અવનવરિત કુંડમા લખો અને એમની ૧૦
કવિતાનાં મુખ્ય લક્ષણ શું છે તે લખાવો.

મોંઘ:—નીચેના પ્રશ્નો માત્ર બેનીવાડી બાયસવાળા માટે છે.

૯. નીચેનાં વાક્યો એકતરી દષ્ટિએ યથાર્થ સમજાવો:— ૧૨

(૧) દરેક એકતરી ધર્મને માથે રાખી કામ કરવું.

(૨) દ્રવ્યનું ઉત્પાદન એટલે મુદ્દ પદાર્થોને ઉપયોગી કરવા તે.

(૩) જે મુલકમાં મહેનતના વિભાગ થએલા ન હોય ત્યાં
કારીગરની હોશિયારી ન વધે.

(૪) આપણા દેશમાં મહેનત કરનારા લોકો અને મુઠીની જોડ છે.

(૫) માલક પદાર્થનાં સેવનમાં દરપાર જનારાં માણસની અવ-
નતિનાં ચિન્હ થોડા વખતમાંજ દેખાવા માંડે છે.

(૬) શ્રમ વિના પ્રારબ્ધ હુકું છે.

૧૦. ઉપરનાં પ્રશ્નમાં અંકિત શબ્દોનું પદ્યછંદ કરો. ૫

૧૧. વિશેષણ એટલે શુ અને તે કેટલા પ્રકારના છે? દાખલા આપી સમજાવો.

૧૨. ડિસેમ્બર ૧૯૨૮ માં અમદાવાદ ખાતે લગ્નએલાં ખેતીવાડી પ્રદર્શન વિષે તમે જે જોયું—જાણ્યું હોય તેનું દુંદ વિવેચન કરો.

૧૩. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ ખેડૂત તરીકે આપો—

- (૧) દ્રવ્યના ઉત્પાદન માટે કયા ત્રણ માધન જરૂરના છે ?
- (૨) અલણ ખેડૂતો અમડામાં કઈ કઈ રીતે વિનિમય કરે છે અને તેથી તેને શા લાભાલાભ થાય છે ?
- (૩) ખેડૂતને અન્યોન્માશ્રયની કેવી રીતે જરૂર પડે છે ?
- (૪) સંસ્કૃત વિદ્વાને છ ધર્મ કે આપસિઓ વર્ણવી છે તે કઈ કઈ ?
- (૫) દુષ્કાળની સામે ટકવાને ખેડૂને કઈ કઈ સાવચેતીઓ લેવાની જરૂર છે ?

નોંધ:—પ્રશ્ન ૧ થી ૩ બધા માટે દુર્ગતિઆત છે. પ્રશ્નો ૪ થી

ખેતીવાડી બાવસનો અભ્યાસ નદિ કનારા માટેજ છે, અને પ્રશ્નો

૫ થી ૧૩ ખેતીવાડી બાવસનો અભ્યાસ કનારાને માટેજ છે.

શુક્રવાર, તા. ૧૨મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯.

[વખત ૭-૩૦થી ૧૦-૩૦ સુધી.]

વિદ્યા અને આરોગ્યવિજ્ઞાન, જુથ ૧લું.

૧. યાત્રિક શક્તિઓના પ્રકાર કટલા છે તે દાખલા સાથે લખો અને સઘળા મોટા યંત્રો એ શક્તિઓના મિશ્રણથીજ બનેલા છે એવા દાખલા આપો.

૨. આર્દિમીડીસનો નિયમ યા કેશાકર્ષણના અમલકાર ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.

૩. મેઘધનુષ્ય થવાના કારણ તથા તેનાં જોવાનું રંગો આપણે જ્યારે જોવા હોય ત્યારે કેવી રીતે જોઈ શકાય તે જણાવો.

૪. ત્રીજગા અને તેની બંનાવટ તથા તેની અર્થાચીન શોધો વિષે જે જાણના હોય તે લખો.

૫ (અ) દ્રવ્ય તથા અદ્રવ્ય પદાર્થો દાખલા સહિત સમજાવો.

૬૬. (વ) ઓમિડ-તેદનઅ-આ પ્લી અને સાન્ના નામ ગુણો સહિત
રાખવા આપી સમ નયો.

અથ રજુ.

૬૭. બત્તી પ્લી વનની થાય ૭ અને આખતી મહાળા લેવાના
ઉપાય બતાવો.

૬૮. ક્ષય ગેગના કાળુ, નેના નકાર, નવખ તથા તેમાથી બચવાના
ઉપાય જણાવો.

૬૯. માખી-તેની ગેર્જ જાવવાની રીત અને તે અટકાવવાના
મહાજ લખો.

૭૦. દાતની રચના, યુકતું કર્તવ્ય તથા તેને (દાતને) મજબુત ગંખ-
વાની રીત-તેના ઉપાય સાથે લખો.

૭૧. અપુષ્પ વનપતિ-તેની ઉત્પત્તિ અને નમુના રાખવાની રીત
બતાવો.

૭૨. હોકાય ત્રની બતાવટ તથા તેના ઉપયોગ વિશે કુદમા દહીકત લખો.

૭૩. હલ્દની રચના અને શરીરમા તે વાળુ ઉપયોગી યંત્ર છે તે
સમજાવો.

સૂચના — પ્રશ્નો ૨, ૩, ૮, ને ૯ મેતીવારી અભ્યાસક્રમવાળા ઉમેદ-
વારો માટે ફરજિયાત છે અને તેમા પાંચેવા મેના ફરજના ૧૨ માર્ક છે
અને બાકીના બીજા મેના ફરજના ૧૩ માર્ક છે.

બાકા પ્રશ્નો પૈકી દર બીજા ઉમેદવારો માટે છે અને તેના ફરજના
૧૦ માર્ક છે.

કન્યાઓની વર્નાક્રુતર કાર્ધનલ પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

મળાળ, તા. ૧૯ જાન્યુઆરી, સને ૧૯૨૬

[વખત ૧૨ વી ૨ મુધી]

આરોગ્યવિજ્ઞાન

ગુણ

૧. શરીરની આકૃતિ કોઈ તેના મુખ્ય માખ્ય ભાગો બતાવી ૧૦
તેના કાર્યો તથા તેના ઉપયોગની સમજૂતી આપો.

૨. ચોપી રોગો એટલે શું? તેના કારણો આપો અને તેને ૧૦
અટકાવવાને માટે કરા કરા ઉપાયો જાણ્યો?

૩. પુષ્ટિકારક ખોરાક એટલે શું ? રમોઈમાં કયા કયા આપતો ૧૦
ખાસ અગત્યની ગણુશો ?

૪. બાળકની ઉછેર માટે શા શા નિયમો છે તેની સમજુતી ૧૦
કારણો સાથે આપો.

૫. અનારાગ્ય ધર કોને કહેવું ? તેથી કયા કયા ગેરકામદા છે ૧૦
તે સમજાવો.

૬. કયા કયા કારણોથી અસ્વચ્છ હવા અને અસ્વચ્છ પાણી ૧૫
ચાય છે ? તેને સ્વચ્છ કરવા હોય તો શા શા ઉપાયો યોજાશે ?

૭. “ પહેલુ મુખ્ય તે જાતે નર્મી, ” આ કહેવતનું સાત્ય સિદ્ધ ૧૦
કરવાને માટે ૨૫ લીટીનો એક નિબંધ લખો.

મંગળવાર, તા. ૨૭ એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯.

[વખત ૪-૩૦ સુધી.]

નિબંધ

નીચેના વિષયો પૈકી એક પસંદ કરી તે વિશે ગુમારે ત્રીસ
લીટીનો નિબંધ લખો:—

૧. નવરાત્રિના નહેવાંગ

૨. અમદાવાદમાં ભગગ્રંથુ ખેતીપ્રદર્શન

૩. તમે કહેલી કોઈ યાત્રાનું વર્ણન

ટીપ.—સ્વચ્છ અદ્યાર, વિરામચિન્હ તથા વામ્યરચના ઉપર
લક્ષ રેવું.

મંગળવાર, તા. ૨૭ એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯.

[વખત ૪-૩૦ થી ૫ સુધી.]

શ્રુતલેખન

બ્રિટિશ બહુચિસ્તાન, કુર્ગ, દિલ્હી, વાયવ્ય સરહદનો પ્રાંત, અને
અંદામાન ખેટ, એ પ્રાંતોના ઉપરી અધિકારીઓ મુખ્ય કમિશનરો
કહેવાય છે. દેશી રાજ્યોમાં અંગ્રેજ સરકાર તરફથી એકેક અમલદાર
રહે છે, તેને પલુ રેસિડન્ટ કે ગવર્નર જનરલનો પ્રતિનિધિ કહે છે.

ગવર્નર પોતપોતાના પ્રાંતોમાં કાર્યવાહક સભા તથા પ્રધાન-
મંડળની મદદથી રાજ્યકારભાર ચલાવે છે.

શુધવાર, તા. ૩ એપ્રિલ, અને ૧૯૨૬.

[વખન ૧૧થી ૨ સુધી.]

અકંગણિત

જૂથ (અ).

૧. નીચેના અપૂર્ણાકનું સાદું રૂપ આપો —

ગુણ

૧૫

$$\frac{3}{4} - \left(\frac{4}{5} - \frac{1}{2}\right) \times 22 + \frac{2\frac{3}{4} - \frac{3}{5} \text{ ના } 1\frac{1}{2}}{\frac{1}{5} \div \frac{3}{10} + 1\frac{1}{2}}$$

૨. એક માણસ ૨૬ વર્ષની ઉંમર પરણ્યો. સ્ત્રી ૧૮ વર્ષની થઈ ત્યારે તેને છોકરો આવ્યો. દસે છોકરો ૨૭ વર્ષનો થયો ત્યારે આપની ઉંમર ૫૮ વર્ષ હતી તો હવે વખતે સ્ત્રી કરતાં પુરુષ કેટલો વર્ષ મોટો હશે ? ૧૦

૩. અમદાવાદથી મુગટ ૧૪૩ માઇલ છે. તે એ ગાઉર વચ્ચે તારતું ટોરડું નાખ્યું છે. હવે ૧ યાર્ડ તારની કિંમત આના ૧૧-૬ પેસ અને તાર નાખવા માટે ૧૧૦ યાર્ડને છેડે યાલસા બેઠીએ તે ૨ યાલસો ૩. ૭-૮-૬ નો હોય તો તાર તથા યાલસાનું ચર્ચને કેટલું ખર્ચ થાય ? ૧૫

૪. જ રૂ. ૪૦૦ છ આનાની તેરીએ ચક્રવર્તિ વ્યાજે કરને લે છે અને ટોકડાની તેરીએ સાદે વ્યાજે લીધે છે તો ૨ વર્ષમાં તેને શું મળશે ? ૨૦

૫. (અ) એ મંખ્યાનો દરબાજક ૭ છ - ૨ વચનમ માધા. ગુ વિભાગ્ય ૧૦૫ છે ત્યારે નેમનો ગુણકાર કેટલો ? ૧૦

(ચ) વ્યવહારી અપૂર્ણાક તથા દ્વારાપદ્ધતિ એ બેનો તકાવન દાખલા સાથે સમજાવો.

૬. 'એક છોકરો ૩ દિવસમાં ૪ પાઠ શીખે છે અને પશ્ચિમ સમા ૬ પાઠ બુધે છે તો ૧૦૦ પાઠ અગ્રેસર શીખવાને તેને કેટલા દિવસ લાગશે ? ૨૦

જૂથ (ક).

દશીનામું

૧. નીચેની ૨૬મોનો ડિએખર ૧૯૨૮ નો મેળ લખો. મીચક ૧૫

અ. પાઠા—

૨. પ્લાસીના સુદર્નું વર્ણન કરો. ૧૫
 ૩. ગુજરાતમાં મુસલમાની સત્તા ક્યારે, કેના યજ્ઞતમાં અને ૧૫
 કેવી રીતે દાખલ થઈ તે સમજાવો.
 ૪. બાબર ક્યાંનો વનની હતો ? આપણા દેશમાં તેને કેણે ૧૫
 ખોલાવી લાવ્યું ? બાબરનાં પરાક્રમનું વર્ણન કરો.
 ૫. લોર્ડ એલ્ફિન્ઝના સમયના મુદ્દાગ લખો. ૧૫

અથવા

શિવાજીનું જીવનક્રિયાન લખો.

શુક્રવાર, તા. ૫મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯.

[વખત ૧-૩૦થી ૩-૩૦ સુધી.]

ટીપ.—(૧) ૧લો પ્રશ્ન કરજિઆત છે. બાકીના પૈકી ગમે તે
 ત્રણ પ્રશ્નના જવાબ લખવા.

(૨) સ્વચ્છતા ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવશે.

ગુણ

૧. કુલામાંથી પરાગ વદનની ક્રિયા કેટલી રીતે થાય છે ? ૨૧
 જાનના કુલામાંથી કઈ રીતે થાય છે ? તે દાખલો આપી સમજાવો
 અને તેમ થવાના કારણ આપો.

૨. વાદો અથવા અજાણીઆની જીંદગીનું વર્ણન લખો. ૧૬

૩. ગરમી માપવાનું યંત્ર બનાવવાની અને વાપરવાની રીત લખો. ૨૮

૪. દિમ પડવાથી તમારા બગીચા ઉપર થએલી અમ્મર વર્ણવી ૧૮
 તમે બગીચા બચાવવા લીધેલા ઉપાયો લખો.

૫. વાવના પહેલા બીજ વાવવા જેવું છે કે કેમ તે માટે ૧૮
 કઈકઈ બાબત ઉપર ધ્યાન આપો.

૬. ઝાડ ઉપર રહેનારા અને પાણીમાં રહેનારાં પક્ષીઓમાં ૧૮
 શો ફેર છે, તે દાખલો આપી સમજાવો.

શુક્રવાર, તા. ૫મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯.

[વખત ૪થી ૬ સુધી.]

ચિત્રકામ

૧. પદાર્થચિત્ર:—

પાટલો જમીન ઉપર મૂકવો, એના ઉપર લોટો અને લોટાની ઉપર નાળિયેર પાચ આળાના પાનની વચ્ચે મૂકવું. (સાધનોનો ઉપયોગ કરવો નહિ.)

૨. ઋતિ ચિત્ર, (વખત ૨૦ મિનિટ)

નીચે આપેલામાંથી ગમે તે એકનું ચિત્ર કાઢવું. (સાધનોનો ઉપયોગ કરવો નહિ.)

(૧) ધંદીએ દળતી સ્ત્રી (૨) વાસણ માળતી સ્ત્રી (૩) દીવાખતી સાક કરતી સ્ત્રી

૩. ભાત કે નકશી ચિત્ર,

પ્રેમચંદ્ર રાયચંદ્ર ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

વાર્ષિક પરીક્ષા, બીજી વર્ષ.

શનિવાર, તા. ૬મી એપ્રિલ સને ૧૯૨૯.

(વખત ૭-૧૫થી ૯-૩૦ સુધી.)

શિક્ષણશાસ્ત્ર

ગુણ

૧. ત્રિશસિ અને એકમ પદ્ધતિની સરખામણી કરો. ગ્રીક્ ૧૪ ધોરણમાં એકમ પદ્ધતિની શરૂઆતના પાઠની નોંધ કાઢો.

૨. “ગિનુશાળા”એ વિષે જે જાણના હો તે લખો. એની ૧૫ એક નમુનાની ગાળાની ચોક્કસ ટૂંકામાં સમજાવો.

૩. બીજા ધોરણમાં અને ચોથા ધોરણમાં કવિનાશિક્ષણની પદ્ધતિમાં શો તફાવત ગણવો. જોઈએ ? ચોથા ધોરણમાં નીચેની કડીની કવિતાની સમજાવતી શિખવવાની નોંધ કાઢો—

હમતે મુખ રસ્તામાં વેળા

કુલ નસીએ ગુલાબ કેરા;

નીચા નમી વીખીયુ ક્યારે ?

આજ, આજ જાઈ, અત્યારે.

૪. શિક્ષણપદ્ધતિમાં વાર્તાના ચોખ્ખા સ્થાન વિષે ચર્ચા કરો. ૧૪ વર્ગી કહેનાર શિક્ષકમાં શી ખાસ લાવકાતની જરૂર છે ? તેણે વાર્તા કહેવામાં કયા કયા મુદ્દા ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ ?

૫. વાચન, સુખનિર્બંધ અને લેખન એ વિષયોનો પરસ્પર ૧૪ સંબંધકેવી રીતે જોડશો ? ત્રીજી ચોપડીનો ગમે તે એક પાક લઈ આ બાબતની ચર્ચા કરો.

૬. ગામડાની નિશાળમાં સૃષ્ટિજ્ઞાનનો વિષય વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી ૧૪ કેવી રીતે શિખવશો ? શહેર અને ગામડામાં આ બાબત શિખવવામાં અનુકૂળતાનો ભેદ જણાવો.

૭. વિદ્યાર્થીઓના શારીરિક વિકાસમાટે, તમારી શાળાની ૧૩ આર્થિક સ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈ, સી યોજના રાખશો ? એકાદરમંતની રીત, વિદ્યાર્થીઓને બરાબર સમજાવું પડે તેવી રીતે, ટૂંકમાં જણાવો.

વાર્ષિક પરીક્ષા, બીજું વર્ષ.

શનિવાર, તા. ૬મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯. , , ,

(વખત ૧૦ થી ૧૧ મુધી.)

ભૂમિતિ

ગુણ

ટીપ—આકૃતિની સફાઈપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવશે.

૧. સિદ્ધ કરો કે બે ત્રિકોણ પેટ્ટી એકની બે બાજુઓ અનુક્રમે બીજાની બે બાજુઓની બરાબર હોય પણ તે બાજુઓની વચ્ચેના ખૂણા નાના મોટા હોય; તો જે ત્રિકોણમાંનો ખૂણો મોટો હોય તે ત્રિકોણનો પાયો નાના ખૂણવાળા ત્રિકોણના પાયો કરતાં મોટો હોય છે. ૮

૨. સમકોણી ત્રિકોણની સરખી બાજુઓને વધારી તેમને મળતાં મુધી પાયાના ઝંડામાંથી પાયાપર નેનવા વંચ વધાર્યો હોય તો તે સરખા થાય છે, એમ સિદ્ધ કરો. ૫

૩. બે ત્રિકોણો એકરૂપ સિદ્ધ કરવાને બંનેમાં કઈ કઈ બાબતોની સમાનતા હોવી જોઈએ ? જેટલી જુદી જુદી રીતે આ સમાનતાઓ જાણતા હો તે બધી લખો. ૬

૪. (અ) એક સમબાજુ તળાવ દસ કોણાકાર બનાવવું છે. તેની દરેક બાજુ ૪૦ યાર્ડની રાખવી છે. તે તળાવની આકૃતિ તમારા 'કાગળમાં માય તેવા કોઈપણ સ્કેચથી દોરો. સ્કેચ લખવો. ૬

(બ) એકરૂપ ત્રણમુક પ્રમાણુ લખો.

મોમવાર, તા. ૮મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૬.

. (વખત ૭-૧૫થી ૯-૩૦ સુધી.)

ભાષા

શીષ:—અમે તે ૭ સવાયોના જવાબ લખવા.

મુજ.

૧. નીચેની પંક્તિઓનું વિવરણ કરો:—

(ક) જેણે એના મુજ બળનણે એકવારે પ્રદાર

૧૬

આખ્યો તેને પુનરુચિ નહિ વાચતો રે' પ્રમાદ

(લ) જેણે મળ્યા વિણ લીધું મુજ ગિત ઘોરી,

તે શું રહી ટળવળે જાલીયા ચકોરી

આ રાખદ માંભળી અર્ધ શુધ શુધ મારી

એ મુજ જીવિત જરૂર હગાર નારી.

(મ) ઝીણા વસ્ત્રને આજે એણે અંગે ધર્યું હતુ.

નહિ લાવણ્યને ઝોણુ વનચામે ક્યું હડ.

(ઘ) દુંક્રી દષ્ટિ જન હૃદયની અન્ધ ખડોજ ગંતી

તે તેથી આ સુધટ સરણી દીસતી કાઘવાળી.

૨. તમે જે કાવ્યો ગીખ્યા તેમાંથી કયું ઉત્તમ માનો છો તે

કારણ આપી મમજવો અને એનો દુંક્રી તાર લખો.

૧૮

૩. નીચેનાં વાક્યોમાંથી ગમે તે ત્રણ વાક્યો પસંદ કરી દુંક્રી

અર્થ લખો:—

૧૫

(૧) પ્રેમનેજ આધીન બધુ જગત છે.

(૨) રાહી એ છે ધર ધર નાની, માનિની સર્વ કાળ.

(૩) સૌન્દર્ય શું? જગત શું? તપએજ સાથી.

(૪) છે વૈધવ્યે વધુ વિમલના! એન! સૌભાગ્યથી કે.

છે ભક્તિમાં વધુ વિમલના એન! શૃંગારથી કે.

(૫) પશુ નારીને રાવા વિના નહિ કર્મમાં ખીજું કર્મ.

૪. નીચેનાં વાક્યો પૂર્વાપર સંબંધ લક્ષમાં રાખી સમજાવો:— ૧૫

(૧) શિરીષપુષ્પે જ્યમ વજ્રધાર.

(૨) મહાગજ! જગતનું તંત્ર એવુંજ અચિર છે.

(૩) પ્રીતિ રેશમના દોર જેની છે, તુટે તો સંધાય ખરી, પણ

વચમાં માંડ રહી નય ખરી.

(૪) ખરા સુધારાનું બુધ્ધિ તો જગદંબાની વિભૂતિજ છે.

(૫) લુગલ નામ પણ જોતાં દીસે-ઉભય. એકરૂપ.

(૬) જે કર્યાવિના ચાલે નહિ તેમાં માણસ જાત નિરૂપાય છે.

૫. નીચેના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ આપો:— ૧૪

(અ) વિહંગમ, ઉપનિષદ, ગોવર્ધનધર, મનુજ, સમેત, આદિક અને આત્મજ.

(બ) નીચેના સમાસોનાં નામ આપી વિગ્રહ કરો:—
પ્રણયસ્સ, નિષ્કારણ, શીતરશ્મિ, દંપતી, સજ્જન, અનિષ્ટ,
તથા કિન્નરકંઠ.

૬. પ્રશ્ન પહેલામાં લખેલી પંક્તિઓં ક્યાં? ૧૫

(અ) છંદની છે તે લખો અને જે શબ્દો નીચે આપી લીધી દોરી છે તેનું પદ્મછેદ કરો.

(બ) પ્રશ્ન ૧ લાના (ક) માં લખેલી પંક્તિઓંનું પૃથકકરણ કરો.

૭. “મન એજ માણસના જંબનનું ને મોક્ષનું મોહું કારણ છે” આ વિશે એક ટુંકા નિબંધ સુમારે લખો. ૧૫

સોમવાર, તારીખ ૮મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૬.

[વખત ૧૦ થી ૧૧ સુધી.]

દરેલીનામું

૧. વેપારીએ વેપારમાં ફતેહમંદ થવા માટે ક્યા ક્યા ગુણો કેળવવાં જોઈએ ?

૨. દલાલ ને આડતીઆ વચ્ચે શો તફાવત છે ? મંડામણીને મુખડી સમજાવો. વીમાથી ચંતા લાવો જણાવો. ને તેના મુખ્ય પ્રકાર ગણાવો.

૩. નીચેની રકમોનો પોસ વધી ૫ નો મેજ લખો:— શિલક શ. ૨૨૪૫.

(૧) શ. ૧૦૦ પા. મળજલાઈ હીરાલાઈની વતી. શા. ચંદુલાલને આપ્યા.

(૨) શ. ૮૭ ચી. કાન્તી તેના સાસરેથી લાવ્યા.

(૩) શા. મગનલાલ ડાંભાલાઈ સાથે મહા વધી ૧ ના રોજ ઘઉં મંજુ. ૧૦૦૭ દર શ. ગાં લેખે લેવાનો કરાર કરી શ. ૪૦) આનાનો આપ્યા.

(૪) વિવેકાનંદ મીલના શેર નં. ૩ ૬૨ રૂ. ૭૨૭ ના ભાવે વેચી દીધા. દલાલી શેર દીદ ૩૮. ૦૧૧ બેડી.

(૫) રૂ. ૩૦૦૭ ની હુંદી શા. મોહનલાલ મુનિલાલને દર રૂ. ૧૦૦૭ ને ભાવે, રોકડાથી અમારી વતીની મુંબઈના પરીખ ચમ-નલાલ મહીપતરામ ઉપર શાહબેગી, તરત મુદતની લખી આપી.

૪. નીચેની રકમોનું ઠાકોર. જમનલાલ લલ્લુજીના ખાતાનું કાપી વ્યાજ કાઢો. દર રૂ. ૦૧૧.

૪૦૦૭ પોસ વદી. ૧

૬૦૦૭ કારતક સુદી ૧૫.

૨૫૦૭ પોસ વદી ૦૧૭

મંગળવાર. તા. ૯મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯.

[વખત ૭-૧૫થી ૯-૩૦ સુધી.]

અંકગણિત

ટીપ.—ગમે તે જ દિસાઓ ગણવા.

૧. સાત મણુ લીલી તમાકુ છે. તેમાં મેંકડે ૬૫ ટકા પાણીનો ભાગ છે. તેના ગડા વાળવા માટે ૨૮ ટકા પાણીની જરૂર હોય તો તેમાં કેટલું નવું પાણી ઉમેરવું ?

૨. એક ખેતર ૪૮' x ૩૦' (ફૂટ) નું છે તેમાં એક કુવો ૮' x ૬' ના માપનો ખોદાવવો છે. કુવામાંથી નીકળતી માટી ખેતરમાંજ પાથરી દેવાની છે. (ખેતરના ચક્રાણુસહિત) બે તે કુવો ૧૫ ફૂટ ઉંડો કરવો હોય તો દર ઘનફૂટે એક આના પ્રમાણે શું ખર્ચ થાય ?

૩. પાઈકા ટાઇપના એક ટેમ્પ્લે આપેલું (૯" x ૬") પાંચ કેમર્નના માસિકની ૫૦૦૦ નકલો છપાય છે. આ માસિકને સવાઈ પાઈકા ટાઇપનું રોયલ આપેલું (૧૦" x ૭ ૧/૨") બનાવવું છે. કાગળનો ભાવ દર રીમે ૧૨ રૂપીઆ હોય અને છપામણીનો દર પહેલી હજાર નકલનો દર ફોર્મ રૂ. ૧૨ અને વધારાની દર હજાર નકલે રૂ. ૨૧ હોય તો ખર્ચમાં શો ફેર પડે ? (એક કાગળમાં બે ફોર્મ છપાય, લેખ અમલ તેના તેજ છે.)

૪. એક વેપારીને ત્યાં એક વાસણમાં ૨૧.૫ મણુ ઘી હતું. તેના ગુમાસ્તાએ ૨૫ શેર ઘી કાઢી લઈ તેની જગ્યાએ તેટલુંજ ડોળાણું નાખ્યું. બીજા ગુમાસ્તાએ પણ બીજો દિવસે ૨૫ શેર મિથણુ કાઢી લઈને તેટલુંજ

- (૪) ખરા મુધારાનું જુપણુ તો જગદંબાની વિભૂતિજ છે.
 (૫) જુગલ નામ પણ જોતા દીમે ઉભય એકરૂપ.
 (૬) જે કર્યાવિના ચાલે ત્રિહિ તેમાં માણસ જાત નિરૂપાય છે.

૫. નીચેના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ આપો:— ૧૪

(અ) વિલંગમ, ઉપનિષદ, ગોવર્ધનધર, મનુજ, સમેત, આશ્લિષ્ઠ
 અને આત્મજન.

(બ) નીચેના સમાગોના નામ આપી વિગ્રહ કરો:—
 પ્રણયરસ, નિષ્કારણ, શીતરશ્મિ, દંપતી, સન્નજન, અનિષ્ઠ,
 તથા કિન્નરકંઠ.

૬. પ્રશ્ન પહેલામાં લખેલી પંક્તિઓ કયા ૧૫

(અ) છંદની છે તે લખો અને જે શબ્દો નીચે આપી લીટી
 દોરી છે તેનું પદ્મચ્છેદ કરો.

(બ) પ્રશ્ન ૧ લાના (ક) માં લખેલી પંક્તિઓનું પૃથકકરણ કરો.

(૪) વિવેકાનંદ મીલના શેર નં. ૩ દર રૂ. ૭૨૭ ના ભાવે વેચી દીધા. દલાલી શેર દીઠ રૂ. ૦૧૧ બેસી.

(૫) રૂ. ૩૦૦૭ ની હુદી શા. મોદનલાલ મુનિલાલને દર રૂ. ૧૦૦૭ ને ભાવે, રોકડાથી અમારી વતીની મુબઈના પરીખ અમલવાલ મહીપતરામ ઉપર શાહજેગી, તરત મુદતની લખી આપી.

૪. નીચેની રકમોનું દાકાર. જગનલાલ લલ્લુજીના ખાતાનું કાપી વ્યાજ દાદો. દર રૂ. ૦૧૧.

૪૦૦૭ પોસ્ટ વદી. ૧ ૬૦૦૭ કારતક સુદી ૧૫.

૨૫૦૭ પોસ્ટ વદી ૦૧૧

મંગળવાર. તા. ૯મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯.

[વખત ૭-૧૫થી ૯-૩૦ મધ્ય]

અંકગણિત

દીપ.—ગમે તે જ દિસાળો ગણવા.

૧. સાત મણુ લીલી તમાકુ છે. તેમા મેંકડે દમ ટકા પાણીનો ભાગ છે. તેના ગડા વાળવા માટે ૨૮ ટકા પાણીની જરૂર હોય તો તેમા કેટલું નવું પાણી ઉમેરવું ?

૨. એક ખેતર ૪૮' x ૩૦' (ફૂટ) નું છે તેમા એક કુવો ૮' x ૬' ના માપનો ખોદાવવો છે. કુવામાંથી નીકળતી માટી ખેતરમાંજ પાથરી દેવાની છે. (ખેતરના ચતુષ્કોણમાં) જો તે કુવો ૧૫ ફૂટ ઉંડો કરવો હોય તો દર ધનફૂટે એક આના પ્રમાણે શું ખર્ચ થાય ?

૩. પાઈકા ટાઇપના એક ડેમી આઈપેજ (૯" x ૬") પાંચ ફોર્મના માસિકની ૫૦૦૦ નકલો છપાય છે. આ માસિકને સવાઈ પાઈકા ટાઇપનું રોયલ આઈપેજ (૧૦" x ૭") બનાવવું છે. કાગળનો ભાવ દર રીમે ૧૨ રૂપિયા હોય અને છપામણનો દર પહેલી હજાર નકલોનો દર ફોર્મે રૂ. ૧૨ અને વધારાની દર હજાર નકલો રૂ. ૨૧૧ હોય તો ખર્ચમા શા ફેર પડે ? (એક કાગળમા બે ફોર્મ છપાય, લેખ અમલ તેના જેવો છે.)

૪. એક વેપારીને ત્યાં એક વાસણમા ૨૧૧ મણુ-વી-હુ. તેના શુભાસ્તાએ ૨૫ શેર ઘી કાઢી લઈ તેની જગ્યાએ તેટલુંજ ડોળીયુ નાખ્યું. બીજા શુભાસ્તાએ પણ બીજે દિવસે ૨૫ શેર મિથણુ કાઢી લઈને તેટલુંજ

ડાળાં નાખ્યું. પછી પકડાઈ જવાની બીકે પહેલાંએ ૨૫ શેર મિથણ કાઢી લઈ તેટલુંજ ચોક્કસ ઘી લાવીને નાખ્યું. બીજાએ પણ તેમજ કર્યું. હવે છેવટે તે વાસણમાં ઘી અને ડાળાંવાનું ગ્રમાણ શું થયું હશે ?

૫. નવી કોડ મોટરકાર રોકડેથી ૨૪૦૦ રૂપીએ અને એક વર્ષના હપ્તાથી પહેલાં રૂ. ૧૦૦ અને પછી બાર માસ સુધી દર માસે રૂ. ૨૦૦ લેખે ભરવા પડે છે. જો વ્યાજનો દર સેંકડે આઠ ટકાનો હોય તો કઈ રીતે મોટર લેવામા વર્ષ આખરે ફાયદો પડે ? અને તે કેટલો ?

૬. પમી જુન ૧૯૨૬ ને દિવસે ૧૨ માસે પાકે એવી એક હુંડી લખી. ૧૯૨૭ ની ૨૭ મી માર્ચે ૬૧ ટકાના દરે મુદત કાપી તે, વટાવી તો તુર્ત કિંમત ૬૩૦ મળી ત્યારે હુંડી કેટલા રૂપીઆની હશે ?

૭. હું ના કે આ દાખલો આકૃતિની મદદથી વિદ્યાર્થીઓને ગા રીતે ગાખવશો ?

૮. ચક્રવર્તિ વ્યાજમાં દિસાજની ગણતરીમાં એકનું વ્યાજ મુદત શા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે અને ૧૦૦ નું નથી લેવાતું ?

૯. એક થોડો રૂ. ૨૦૦ માટે લીધો અને તેના ઉપર ૧૦ રૂપીઆ ખર્ચ કર્યો પછી પાંચ ટકા નકો લઈને વેચી માર્યો તો વેચાણ કિંમત કેટલી ?

મંગળવાર, તા. ૯મી એપ્રિલ, મને ૧૯૨૬.

[વખત ૧૦થી ૧૦-૩૦ સુધી.]

રમૂતિચિત્ર (એમરી કોઈંગ).

ગુજ.

સૂચના:—આ ચિત્ર દોરતી વખતે ડ્રટપટ્ટી અને કોમ્પાસ વગેરે ૨૦
દથીઆરો રાખવા નહીં. નીચે લખેલી ચાર વસ્તુઓમાંથી એ કાઢો.
એકી નંબરવાળા પહેલું જુથ કાઢે. એકી નંબરવાળા બીજું જુથ કાઢે:—

૧. દીવીપર મુકેલું કોડીકું.

૨. લટકાવેલો પનંગ અને દોરી વીંટવાની શીરખી.

મંગળવાર, તા. ૯મી એપ્રિલ મને ૧૯૨૬.

[વખત ૧૦-૪૫થી ૧૧ સુધી.]

વાર્તાચિત્ર (કાળા પારીઆ ઉપર.)

ગુજ.

સૂચના:—આ ચિત્ર કાટતી વખતે ચોક્કસ કાળા પારીઆ ઉપર ૪૦

કામ કરવું. રંગીન ચાક વાપરવા છુટ છે. એકી નંબરવાળા પહેલું ચિત્ર કોઢે અને બેકી નંબર વાળા બીજું ચિત્ર કાઢે:—

૧. વનરાજ અને દરબીના બચ્ચાની વાતમાંનું કોઈપણ દ્રશ્ય.
૨. ખેતરમાં ખેડૂત દણ અને બજાર સાથે ખેતી કરે છે.

લુધવાર, તારીખ ૧૦મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯.

[વખત ૭-૧૫થી ૯-૪૫ મુધી.]

વિદ્યા અને આરોગ્યવિદ્યા

દરેક લુચમાંથી ફક્ત ત્રણજ સવાલોના જવાબ આપવા.

જૂથ નંબર.

૧. (ક) કોઈ તારમાંથી વીજળીનો પ્રવાહ વહે છે તે તમે શા ઉપ-રથી સમજી શકો?
- (ઋ) રાહરમાં વીજળીની રેશની કં છે તે વીજળી કેવી રીતે પેદા થતી દર્શો?
- (ગ) નારબોરીમાંની પાસે કેટલાક નારનો સંબંધ જમીન સાથે કેમ કર્યો દર્શો?
૨. (ક) તમે હોલીમાં ચીંચવાની રમત રમો છો. તો એ ચીંચવાની મદદથી તમે તમારા મિત્રનું વજન શીરીને જળી શકશો? તમને તમારું વજન માદ છે તે માદ રાખવું.
- (ઋ) એક ગરગડી લાકડામાં જડેલી હોય તો તેથી બજામાં શો ફાયદો, ચરો? આવી ગરગડી વાપરવાનું કારણ શું?
- (ગ) નદીનો પ્રવાહ બેરથી ચાલ્યો જતો હોય તો તેનો વેગ વચ્ચે વધારે કે ઘટે? જવાબના કારણો આપો.
૩. (ક) આકાશમાં ગર્જના થાય છે તે ધીમે ધીમે મંદ કેમ થતી જતી દર્શો?
- (ઋ) સનારમાં હોયો સપ્તક વગાડતી વખતે તુંબાની પાસે આંગળી આવીને તાર દબાય કે ખરજ વખતે? જવાબના કારણો આપો.
- (ગ) એક ઘંટ ૫' દુરથી વાગે છે ને બીજે તેવાજ ઘંટ ૧૫' દુરથી વાગે છે તો તે બેનો અવાજ આપણને કેવો મેલ-ળાશે? તેમના અવાજમાં કેટલા પ્રમાણમાં તફાવત દર્શો? ને તે શા કારણથી.

૪. (ક) મેઘધનુષ્યના કારણે આપો અને એવું કૃત્રિમ મેઘધનુષ્ય કરી દેખાડવા તમે શા પ્રયોગો કરશો.
- (ઘ) મધ્યાન્હ કાળે મેઘધનુષ્ય દેખાય કે કેમ ? જવાબનો કારણો આપો.
- (ગ) સૂર્ય, ચંદ્ર, ધ્રુમકેતુ અને શ્વામાંથી પ્રકાશ પડે છે તેનું શું કારણ ?

જૂથ ૨જી.

૫. (ક) શહેરમાંથી નીકળતો પરચુરણ કચરો પુરીને એક નીચી જગા સપાટ કરી છે, બીજી જગામાં દશ શીટ ખોદતાં મીઠું પાણી આવે છે, ત્રીજી જગાની ચારે તરફ ઉંચી ડુંગરીઓ છે. તે ત્રણ જગામાંથી કઈ જગા પર તમે ઘર બાંધશો ? કારણો આપો.
- (ઘ) શહેરની અંદરના કુવાઓનું પાણી સારું નહિં હોવાનું શું કારણ ? અથવા ગામડામાં સીમમાના કુવાનું પાણી કેમ પીવામાં આવતું હશે ?
૬. એવી ત્રણ રમતો રમાડવી છે કે જેથી શરીરના બધા અવયવોને જો પૂરતી કસરત મળે તેમજ આપણે આપણું રક્ષણ કરતાં શીખીએ તો તેવી રમતો દેશી રમતોમાંથી જોઈ કાઢો. આ દરેક રમતથી કયા અંગો કસાયે અને રક્ષણનો કયો પેનરો શીખશે ?
૭. (ક) ચોરને ચોખ્ખા ખવડાવવામાં આવે છે ત્યારે કેટલીક વખત તે કોરા નીકળે છે તેનું શું કારણ ?
- (ઘ) ચામ લેતી વખતે પેટ ડુલે છે કે સંકોચાય છે તે શાથી ?
- (ગ) કામળ તમાકુની બીડીથી રૂંદસાં બગડે કે સખત થાય ?
- (ઙ) સવાર અને સાંજ એમ બે વખત આપણે આપણી ઉંચાઈ માપીએ તો કઈ વખતે આપણે નીચા થએલા માત્રમ પડીશું અને તે શાથી ?
૮. (ક) પ્રદર્શનમાં ફક્ત નવીન જમીનમાં ઉભરી તે ઉપર પચ્ચ ગેહલી પાણી કહાડવાના કુવા હતા તે સારા કે કુવા કરી તેમાંથી પાણી લેવું તે સારું ? આમાં ખરચનો સલાહ બાણ પર રાખવો ?
- (ઘ) કુચો શું હશે અને તે શા કામમાં આવના હશે ?

(ગ) ચોકખા ઇટાળા ધણીને ઝીણી બનાવેલી ધૂળથી દાંત સાફ કરશે કરાવશે કે કેમ ? જવાબનાં કારણો આપો.

ગુરુવાર, તારીખ ૧૧મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯.

[વખત ૭-૧૫થી ૯-૧૫ સુધી]

ઇતિહાસ

૧. કયા મંગોગેને લીધે પશ્ચિમ યુરોપની પ્રજાને પૂર્વ સાથેના વહેવાર માટે ઇરિઆઈ માર્ગો શોધવાની જરૂર પડી ? આ પ્રયત્નોમાં સ્પેઇન, પોર્ટુગલ અને ઇંગ્લેન્ડે શો ફાળો આપ્યો તે નક્કશામાં માર્ગ દોરી બતાવો.

૨. ૧૭૫૭ થી ૧૮૫૭ સુધીના સો વર્ષ ઇસ્તિઆન બ્રિટિશ સત્તાનો ઉદય અને વિકાસ દિશ્માં કેવી રીતે થયા તે સમજાવો.

૩. “આપણા દેશના ઇતિહાસનો મોટો ભાગ ઉત્તર હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ ગણે છે તે ધણું મહારાજ્યો પણ ઉત્તર હિંદમાજ સ્થપાયું છે.” આ કેટલે અંશે ખરૂં છે ? શા કારણથી ?

૪. કયા ગવર્નર જનરલના વખતમાં રહેલે પ્રથમ સ્થપાઈ અને તે કયા હિંદિયનું ?

૫. પ્રજાકીય પ્રતિનિધિત્વમાં મિંટો-મોરલે મુધારા કરતાં મેટિગ-એમ્સફર્ડ મુધારામાં કેટલી પ્રગતિ થઈ છે તે જણાવો.

૬. મધ્યમ સરકારની સલાઓમાં પ્રજાના પ્રતિનિધિએ રજુ કરેલો કાયદો કેવી રીતે પસાર કરવામાં આવે છે તે રીતનું વર્ણન કરો.

ગુરુવાર, તારીખ ૧૧મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯.

[વખત ૯-૪૫થી ૧૧ સુધી]

નિબંધ

૧. નીચેના વિષય ઉપર નિબંધ લખો:--

નિયામમાં વ્યવસ્થાની જરૂર.

ગુણ

૭૫

ગુરુવાર, તારીખ ૧૨મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૯.

[વખત ૭-૧૫થી ૯-૧૫ સુધી]

જુગોળ

૧. ગ્રેટ બ્રિટન દુનીઆમાં વેપારનું મોટું મથક થઈ પડ્યું છે તેનાં કારણો આપો.

૨. અક્ષાંશ, કટિબંધ, મોનસુન, અને વેપારી પવનો એ શબ્દો બરાબર સમજાવો.

૩. પહેલાના વખતના અને હાલના એશિયા તથા યુરોપના આગળ પડતા દેશો કયા છે? ભૂગોળની દૃષ્ટિએ તેમની ઉન્નતિનાં કારણો આપો.

૪. દુનીયાના કયા ભાગોમાં મોનું, રૂપું, રત્ન, ઘઉં, ચાખા, રેશમ અને ચા વધારે થાય છે?

૫. ગ્રિનવિચ્છેદ અને અફઘાનિસ્તાનનો મુકાબલો કરો. એશિયામાં રક્ષિત રાજ્યો કયા છે અને તે કેવી દેખરેખ નીચે છે તે તેમની રાજ્યધાની સાથે લખો.

અથવા

યુરોપ અને એશિયાખંડની નદીઓનો, મુકાબલો કરી તે દરેકની બે મોટી નદીઓની ઉપયોગિતાનું વર્ણન કરો.

શનિવાર, તારીખ ૧૩મી એપ્રિલ, સને ૧૯૨૬.

(વખત ૭-૧૫થી ૯-૧૫ મુધી.)

વસ્તુચિત્ર (મોડેલ ડ્રોઇંગ)

ગુણ

મથના—આ ચિત્ર કાઢતી વખતે વિદ્યાર્થીઓએ પોતાની પામે પેન્સિલ ને રત્ન રાખવાં; કુટપટી વગેરે દૂર રાખવાં.

હુકો, ચલમ અને નાળી કાપવા સહિત.

જમીનથી એક કુટ નેટલી હંચાર્ધે ખોખાપર ઉપર કહેલી વસ્તુઓ ગોઠવવી. વિદ્યાર્થીઓએ પોતાની જગ્યા ઉપરથી દેખાય એમ દ્વારો તેમાં તમારી પામેના રંગોમાંથી બની શકે તેવા વસ્તુના રંગ નેવા રંગ નિષ્પન્નવી ચિત્રમાં યુગ.

પહેલું વર્ષ

શનિવાર, તા. ૬મી એપ્રિલ સને ૧૯૨૬.

(વખત ૭-૧૫થી ૯-૩૦ મુધી)

શિક્ષણશાસ્ત્ર

ગુણ

૧. પહેલા ધોરણમાં વાચનના શિક્ષણનો આરંભ કેવી રીતે કરશે? નીચલાં ધોરણોમાં અને ઉપલા ધોરણોમાં એ વિષય શીખવવાની પદ્ધતિના ભેદ વિષે ચર્ચા કરો.

૨. બીજા ધોરણમાં બુદ્ધિશક્તિની શબ્દચાતના પાઠની ૧૩ નોંધ કાઢો.

૩. મુખગણિત શીખવવાનો શ્રેષ્ઠ છે ? એ વિષય શીખવવાની ૧૪ ચોક્કસ પદ્ધતિની ચર્ચા કરો.

૪. શાળાના શિક્ષણમાં સુદ્ધિનિરીક્ષણનું શુ સ્થાન છે ? તમારા ૧૪ વિદ્યાર્થીઓમાં સુદ્ધિનિરીક્ષણની ક્ષતિ કેળવવા માટે શી યોજના કરશો ?

૫. શાળાની વ્યવસ્થામાં શિક્ષાનું શુ સ્થાન છે ? તમારી ૧૩ શાળાની રોજની મુખ્યવસ્થા માટે સામાન્ય નિયમો જણાવો.

૬. “શાંત વાચન” એટલે શું ? પહેલા ધોરણમાં શાંત ૧૬ વાચનના પાઠની નોંધ કાઢો.

૭. ઇતિહાસશિક્ષણનો શો હેતુ છે ? ગુજરાતના ઇતિહાસના ૧૬ કોમ્પિલ પ્રસિદ્ધ પાત્રનું અવનર્ગરિત્ર ગ્રંથો ધોરણમાં શીખવવાના પાઠની નોંધ કાઢો.

શનિવાર, તારીખ ૬મી એપ્રિલ સને ૧૯૨૯.

(વખત ૧૦ થી ૧૧ મુધી)

મુખગણિત

૧. એક ચોખાનો કાચો છાપ મળ્યો હોય તો શેરનો થયો. ચોખાનો ભાવ મળ્યો ૩. ૬૫ હોય તો બધા ચોખાની કેટલી કીમત ?

૨. રૂ. ૩૭૫ નું ૧ શેર એ ભાવે ૧૭૫ તોવા દેસરની કીમત ?

૩. રૂ. ૪૫૦ નું ૭ આનાની તેરીએ કાતકે મુદ ૫ થી કાગળ વદ ૦૫ મુધીનું વ્યાજ કેટલું ?

સોમવાર, તા. ૮મી એપ્રિલ સને ૧૯૨૯.

(વખત ૭-૧૫ થી ૯-૩૦ મુધી)

ભાષા

દીપ:—ગમે તે ૭ સંવાદના જવાબ લખવા.

શુભ

૧. નીચેની વાક્યોનું વિવરણ કરો—

૧૮

(૧) શું તો ગંદની એ દગ્ગે ? અર્થમાં દાંડે ન તે તો દીમે.

કહેલી કે ? જ. પણ છે, ચિતવનાં પધાજ ચિતે વમે.

(૨) સિયે છે પાંચ, સાચે. દિગ્ગર દિગ્ગર આ ! ન્હોપ; તે તો દગ્ગે છે.

નળપું, નળપું રમિલી ! તુજ કરજ અમી રવેર રમે રમે છે.

(૩) કોઈ જુદા જાદવે દીઠા ઝખી, સાધુની દષ્ટિ તેણે
ઝાળખી.

(૪) પુલ્યા કમળ જળ ટાટડીરે, દીમે ઉદીઓછે ભાણ;
શંકર સમાધ મેલી રણારે, ચયુ જગનને જાણ.

(૫) સાસુ અમારી સુપુમણારે, સસરા પ્રેમ સતોપ,
જેઠ જગજીવન જગતમારે, મારો નાવલીઓ નિદોપ.

(૬) સ્વભાવે બુદ્ધિથી શુભ અશુભ જે કંઈક કર
ક્ષમા દુષ્ટે જો જો, તુજ ચરણમાં નાથજી ધર.

૨. નીચેના વાક્યો પૂર્વાપર સંબંધ આપી સમજાવો. ૧૫

(૧) આવું નિર્મળ તપ કોઈનું હશે ?

(૨) ભર્યા નીચ ઘેર પાણી.

(૩) મુંવાળી પણ ક્ષત્રિયાણી હતી.

(૪) અત્યંત આદર શંકા ઉપજાવે છે.

(૫) હાથ, હવે જીવમા જીવ આવ્યો.

(૬) રહેવા દો આ અંધારે પાચશેરી કુટવી.

૩. નીચેની પંક્તિઓમાંથી ગમે તે એક પસંદ કરી ટુંકી ૧૨

નોંધ લખો:-

(૧) પક્ષાપક્ષી ત્યા નહિ પરમેશ્વર. સમદૃષ્ટિને સર્વસુમાન.

(૨) આતુરની આરત હરવા રે સજ્જન સંચે છે.

૪. નરસિંહ મહેતા, પ્રેમાનંદ તથા દયારામનાં જે કાવ્યો ૧૫
વાચનમાળામા તમે શીખ્યા છે તે ઉપરથી તેમની કવિ તરીકે
તુલનાત્મક ચર્ચા કરો.

૫. નીચેના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ આપો:- ૧૪

(અ) મધુપો, અપ્સરા, સંશોધન, પ્રતિષ્ઠિત, પરિક્રમણ તથા
મત્યવાદી.

(વ) પ્રશ્ન ઉમામા જે શબ્દો નીચે આડી લીટી દોરી છે
તેનું પદ્યછેદ કરો.

૬. સત્યવાદી રેગુલસ, સર આઇઝેક ન્યુટન, અને ફ્લોરેન્સ ૧૫
નાઇટીંગેલમાંથી ગમે તે એક વિષેના પાઠ પસંદ કરી તેના સાર
તમારા શબ્દોમા લખો.

૭. નીચેના વાક્યનું પૃથક્કરણ કરો:-

હિંદની છેક પશ્ચિમે અરબી સમુદ્રના કિનારા પર આવેલા
મોમનાથ પાટણમા મહાદેવનું એક પ્રખ્યાત દેહેરું હતું.

મંગળવાર, તા. ૯મી એપ્રિલ સને ૧૯૨૯.

(વખત ૭-૧૫થી ૯-૩૦ મુધી.)

અંગ્રેજી

ટીપ—ગમે તે ૭ દાખલા ગણવા.

૧ એક માણસનો પગાર દરમામે રૂ. ૨૦૦ છે તેમાંથી તે ૩૫૦ જે આના લેખે દરમાસની રકમમાં ટ્રોવિડન્ટ ફંડમાં ભરે છે. જો તેના વ્યાજનો દર સેંકડે ૪૫૫ ટકા હોય તો વર્ષ આખરે તેનું વ્યાજમુદ્દલ કેટલું થાય ?

૨. એક ઓરડો ૧૬ ફુટ પહોળો અને ૧૨ ફુટ ઉંચો છે. તેની દિવાલોને રંગવાનું ખર્ચ દર ચોરસ ફુટે એક આના લેખે રૂ. ૬૦ થાય તો તેની લંબાઈ કેટલી હશે ?

૩. એક ગામમાંથી ૧૦ ટકા વસ્તી મરી ગઈ અને બાકીનામાંથી ૨૦ ટકા બહાર ગામ જતી રહી. હવે જો તે ગામમાં ૧૮૭૨ માણસો બાકી રહ્યા હોય તો પહેલાં વસ્તી કેટલી હતી ?

૪. એક માણસે રૂ. ૬૨૫ ૮ ટકા લેખે સાદા વ્યાજે લીધા અને તેની ૪ ટકાની ફરજેના ભાવની લોન લીધી. તેનું વ્યાજ દર ૭ ૭ માસે મળે છે. દોઢ વર્ષ પછી ૬૫ ના ભાવે તે લોન વેચી મારી બધું દેલું ભરી દીધું તો તેને શું મળ્યું ?

૫. બીજા ધોરણમાં ૬, ૬, ૬ આ અપૂર્ણાંકો શી રીતે સમજાવશો. હુંકી મોંઘ કાઢો.

૬. ગુણોત્તર અને પ્રમાણનાં ટપકાનો શો અર્થ છે ? ત્રિરાશિમાં બીજા અને ત્રીજા પદના ગુણાકારને પહેલા પદે શા માટે ભાગવામાં આવે છે ?

૭. એક માણસને ૪૮ માઇલ જતું હતું તેમાંથી તે ૬ માઇલ ચાલ્યો અને પછી બાકીનું અંતર મોટરમાં મુસાફરી કરી. જો મોટરનો દર માઇલે એક આના લેખે હોય તો તેને કેટલા પૈસા ભાડાના આપવા પડ્યા ?

૫૧

મંગળવાર, તા. ૯મી એપ્રિલ સને ૧૯૨૯.

૫૨

(વખત ૧૦થી ૧૦-૩૦ મુધી)

સ્મૃતિચિત્ર (મિમરી ડ્રોઇંગ)

ગુણ.

સૂચના:—આ ચિત્ર દોરતી વખતે ટુટપટી અને કોમ્પાસ વગેરે દયિયારો રાખવાં નહિ. નીચે લખેલી ચાર વસ્તુમાંથી બે કાઢો. એકી નંબરવાળા પહેલું જુથ કાઢો. બેકી નંબરવાળા બીજું જુથ કાઢો.

૧. ઘડો ને પ્યાલો.
૨. કીટલી અને પ્યાલો રકાળી.

૨૦

શુક્રવાર, તારીખ ૧૦મી એપ્રિલ સને ૧૯૨૯.

(વખત ૭-૧૫થી ૯-૪૫ સુધી)

વિદ્યા અને આરોગ્યવિદ્યા

ટીપઃ—નીચેના પ્રશ્નો પૈકી દરેક જુથમાંથી ત્રણ ત્રણ સવાલોના જવાબ આપવા.

જુથ ૧જી.

૧. (ક) જેના કપડાં સળગી હાથ હોય તેને સુવાડી દઈ તેના ઉપર ગોદડું નાખી દેવાથી સળગતું હોળવાઈ જશે કે કેવાશે? જવાબનાં કારણો લખો.
- (ख) કાર્બોનિક એસિડગ્લાસ દવામાંથી જતી રહે અને ખીંછ નવી ન થાય તો તેથી આપણે શુભે છત્રી શકીએ કે કેમ? જવાબના કારણો લખવો.
- (ग) કાર્બોનિક એસિડગ્લાસ પ્રયોગશાળામાં કેમ બનાવી શકાય અને તેની અને નાઇટ્રોજનની વચ્ચે સરખામણી કેવી રીતે કરેલા?
૨. (ક) મેગ્નેશિયમના અર્ધ ગોળાઓ વડે દવાનું દબાણ છે એ કેમ સાબીત થાય?
- (ख) માણસના ગરીર પર દવાનું ધણું દબાણ છે તેમ છતાં તે કચડાઈ કેમ નથી જતો?
- (ग) બહુન ઉંચે ઉડે ત્યારે તેમાં લાઇટ્સાઇન પુરેપુરે લયોં હોય તો શું થશે? ને તે શાથી?
૩. (ક) થર્મોમીટરની બનાવટ સમજાવો.
- (ख) ૧° મેન્ટીમીટર અને ૧° ફારનહાઈટ વચ્ચે ગો તફાવત છે તે સમજાવો.
- (ग) થર્મોમીટરમાં પાણી ને ભાગમાં હોય છે તે ભાગને ગરમ પાણીમાં મૂકીએ તો પાણી પહેલાં નીચે કેમ ઉતરતો દશે?
- (ङ) બજારમાં મળતો આવળો કોપરો કેવી રીતે બનતો દશે?
૪. (ક) એક વસ્તુ ૧૨' ઉંચેથી પડે છે ને ખીંછ તેનીજ વસ્તુ ૨૪' ઉંચેથી પડે છે તો બીજા તે બન્ને વસ્તુઓ જમીન

પર પડે ત્યારે તેમની ગતિની અંદર કંઈ ફેરફાર હશે ?
જવાબનાં કારણો આપો.

(સ) બ્રહ્માના પ્રેમમાં એક હતાનો વ્યાસ ૫" હોય ને બીજાનો
વ્યાસ ૨૦" હોય તો ૫" વાળા હટા હિપર એક મણ
વજન મૂકવાથી બીજા પર કેટલું વજન ટેકવી શકશે ?
ને તે સાચી ?

જુથે રજુ.

૫. (ક) શા કારણથી હાડકાંની અંદર ચીવટાઈ, મજબુતાઈ,
સખ્તાઈ, તથા વળી શક્તિના ગુણો હશે ?

(સ) નાતું બાળક પ્રથમ ઘુંટણીઆ ખેંચતાં કેમ શીખતું હશે ?

(ગ) હિંઆ તકીઆ લઈ રોજ સુવાથી શા ગેરફાયદા થાય ?

૬. (ક) ચામડી તન્દુરસ્ત રાખવા સારું શું કરવું ?

(સ) ત્યારે સખત દડો પવન ટુંકાય ત્યારે મો પરથી લોહી
ઊડી કેમ લાય છે ?

(ગ) હૃદયને પોપણ કેવી રીતે મજ છે ?

૭. (ક) ઓઝો કરતા પુરુષોને વધારે તાપ પડે છે તેનું શું કારણ ?

(સ) ઉનાળામાં ઘણો તાપ પડે છે તે ખમાય છે ને ચોમાસામાં
નથી ખમાતો તેનું શું કારણ ?

(ગ) જીવડાથી ફેલાતા ત્રણ રોગોના નામ, કયા જીવથી કેવી
રીતે ફેલાય છે તે, અને તે જીવોથી બચવા શા ઉપાયો
કરશે, તે લખો.

૮. સાતનાળી, ધુટખોલથી મારામારી, અથવા આટાપાટામાં જે જે
હીલચાલ થાય છે તે બધી હીલચાલોની યાદી કરો અને તે દરેક હીલચાલની
શારીરિક અને માનસિક અસર મી થાય છે તે જણાવો. આ રમતોથી
સામાજિક ફાયદો શો છે તે લખો.

ગુરુવાર, તારીખ ૧૧મો એપ્રિલ સને ૧૯૨૯.

[વખન ૭-૧૫થી ૯-૧૫ સુધી]

ટીપ્સ:—ગમે તે પાંચ પ્રશ્નોના ઉત્તર લખવા.

ઈતિહાસ

૧. બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય પહેલાં દિવસમાં સામ્રાજ્ય ગ્રંથાપવાને ચએલા
પ્રયત્નોમાંના કોષ્ટિજી એક પ્રયત્નનું વર્ણન કરો ને તે કેટલે અંશે ફતેહ-
મંદ થયો હતો તે જણાવો.

ઉત્તર ભાગ .

મિહલ અને ખાસ નિશાળો માટે સ્કોલરશિપ પરીક્ષા

ગુરુવાર, તા. ૭ મી માર્ચ ૧૯૨૯.

[વખત ૧૧-૩૦ થી ૨ સુધી]

ક્રાંતિહાસ અને ભૂગોળ

૧. મુખર્ષિ ઇલાકામા અંગ્રેજ સરકાર રાજ્યવહીવટ કેવી રીતે ચલાવે છે તે દુકમા લખો.

૨. હિંદુ, મુસલમાન, પારસી ને જૈન એ ચાર ધર્મમા ફેર શો છે તે દુકમા જણાવો.

૩. ગુજરાત અંગ્રેજ સરકારના હાથમા આવ્યો તે પહેલા તેના પર કઈકઈ જાતના યોદ્ધાએ રાજ્ય ચલાવ્યું હતું ? અને તે કેટલો વખત (આશરે) ?

૪. ગુજરાતમા મુસલમાની અમલના જે કોઈ ચિહ્નો તમે જોયા હોય તેનું દુકમા વર્ણન આપો.

૫. મુખર્ષિ ઇલાકામા સૌથી વધારે વગસાદ કયા પડે છે અને સૌથી ઓછો કયા પડે છે તે લખો અને તેમ ચલાના કારણ આપો.

૬. મુખર્ષિ ઇલાકામા નીચેનો પાક કયા કયા ધણો થાય છે તે નક્કશો દોરી જતાવો --

ડાંગર, ઘઉં, તમાકુ, કપાસ અને નાજિએર.

૭. કરાચીથી ધાત્રાડ રેલવે મુસાફરી કરતા વચ્ચે રસ્તામાં કયા કયા મુખ્ય શહેરો આવે તે અનુક્રમે લખો.

૮. મુખર્ષિ અથના અમદાવાદની હાલની આબાદાનીના કારણો આપો.

ગુરુવાર, તા. ૮મી માર્ચ ૧૯૨૯.

[વખત ૧૧-૩૦ થી ૧-૩૦ સુધી]

ગણિત

૧. એક મેળાવડા માટે ખુરશીઓ આણી છે. તેની પંદર- ૧૫ પંદરની, વીસવીસની, ત્રીસત્રીસની, અને ચાલીસચાલીસની હાર કરીએ તો દરેક વખતે એક ખુરશી વધે છે. તેા જોાજામાં ઓછી કેટલી ખુરશીઓ આણી હને ?

૨. હું થોડા પૈસા લઈને મેળામાં ગયો. એમાંથી ફૂંતો ૧૫ ચિત્રો ખરીદ્યા, બાકીનાના ફૂંતો એક ચોપડી ખરીદી, અને તે પછી જે વધ્યું તેના ફૂંતો એક સરસ તકતો ખરીદ્યા. છેવટે ૧ પૈસો રહ્યો તે એક અપંગને દાનમાં આપ્યો તો મેં કેટલા પૈસા સાથે લીધા હશે?

૩. અવિનાશ અને બલરામ પાસે ૧૦૦ પુસ્તક છે; બલરામ ૧૫ અને કપિલરામ પાસે ૬૫ પુસ્તક છે; અને અવિનાશ અને કપિલરામ પાસે ૮૫ પુસ્તક છે. તો દરેક પાસે કેટલા હશે?

૪. દર વર્ષે દર સેંકડે ૪ ટકા લેખે રૂ. ૫૦૦નું રૂ. ૧૦૦૦ ૧૫ વ્યાજ થવાને જોટલી મુદત થાય તેટલીજ મુદતમાં ૪૦૦ રૂ. નું ૫૦૦ રૂ. વ્યાજમુદત થાય, તો વ્યાજનો દર શો?

૫. આશુ ઉપર બાલચરોનું સંમેલન હતું. તેમાં ૧૦૦૦ ૧૫ બાલચર ભેગા થયા હતા. તેમને ૧૫ દિવસ ચાલે એટલે ખોરાક સાથે હતો. પરંતુ ૩ દિવસ પછી તેમાં કેટલાક બાલચર વધ્યા તેથી તે ખોરાક તે પછી ૮ દિવસમાંજ પુરો થઈ ગયો. તો પાછળથી કેટલા બાલચર વધ્યા?

ઉત્તર ભાગ

હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલ માટેની સ્ટેલરશિપ પરીક્ષા

મંગળવાર તા. ૫ મી માર્ચ, ૧૯૨૯.

(વખત ૧૧-૩૦ થી ૨ મુધી)

ઇતિહાસ અને ભૂગોળ

૧. હિંદુસ્તાનમાં કઈ કઈ ભાષાઓ બોલાય છે ને તે ક્યાં ક્યાં બોલાય છે તે હિંદુસ્તાનનો નકશો દોરી બતાવો.

૨. આપણા દેશનો ઇતિહાસ આપણા દેશની ભૂગોળથી ધડાયો છે એમ કહેવાય છે તે ખરું હોય તો પુરવાર કરો.

૩. મુંબઈ કરતાં ગુજરાતનાં ને ગુજરાત કરતાં કાશ્મિરવાડનાં હવા-પાણી સારાં ગણાય છે તેનું કારણ શું?

૪. મુંબઈ કરતાં ગુજરાતમાં વરસાદ ઓછો પડે છે પણ ગરમી તથા ઠંડી બહુ પડે છે તેનું કારણ શું?

૫. આપણા દેશમાં ઘઉં, ઝાંગર, કપાસ, તમાકુ, અને શેરડીનો પાક વિશેષે કરીને ક્યાં ક્યાં ભાગમાં થાય છે? અને ત્યાં ત્યાં એ વિશેષ થાય છે તેનું કારણ શું?

૬. હિંદુ, પારમી, મુસલમાન, અને ખ્રિસ્તી ધર્મના લોકોની માન્યતામાં શો ફેર છે તે હુંકમાં જણાવો.

૭. ગૌતમ બુદ્ધ, મહંમદ પેગંબર, શંકરાચાર્ય, અશોક, વલ્લભાચાર્ય, એમાંથી ગમે તે એકનું હુંકે જીવનવૃત્તાંત આપો.

૮. હિંદુસ્તાનનો અંગ્રેજી સંવત્સરલીપટ હુંકમાં સમજાવો.

૯. અકબર, શિવાજી, રણજીતસિંહ, કલાઈવ, બેન્ટિંક, ડેલહૌઝી, મિન્ટો, એમ્બ્રહ્મડ એ પુરુષોએ હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસપર શી અસર કરી છે તે જણાવો.

બુધવાર તા. ૬ ફ્રી માર્ચ સને ૧૯૨૯.

(વખત ૧૧-૩૦ થી ૨ સુધી)

અંકગણિત

૧. એવા ચાર અપૂર્ણાંક ગાંધી કાદો કે જેના અંગો ૭, ૯, ૧૩ ૧૧ અને ૧૩ અનુક્રમે યાય અને જેનો સરવાળો ૮ થાય.

૨. મારી પાસે અર્ધા, પાવલીઓ, બે આનીઓ, તથા આની- ૧૮
ઓના મિઠા છે. તે બધાની એકંદર કિંમત રૂ. ૭૫ છે. બે દરેક
બનના સિદ્ધાંતી મંખ્યા એક સરખી હોય તો મારી પાસે કુલ કેટલા
મિઠા છે ?

૩. એક ઘીના ભરેલા ડબ્બામાંથી ૬ લાગ વેચી કાઢ્યો અને ૧૮
૧૪ ગેર ઘેર ખાવા રાખ્યું; પછી બેયું તો ડબ્બો ૬ ભરેલો
જણાયો. ત્યારે ડબ્બામાં પ્રથમ ઘી કેટલું હતું ?

૪. ૧૦૦ માણસો એક કામ ૧૦ દિવસમાં પુર્ણ કરવાનું માથે ૧૫
લે છે. ૧૦ દિવસ પછી ૬ કામ પુર્ણ થએલું જણાય છે. ત્યારે
વખતસર કામ પુર્ણ કરવાને વધુ કેટલા માણસ રોકવા પડશે ?

૫. માદા વ્યાજે ગણના ૪ વરસમાં રૂ. ૧૩૫૦નું વ્યાજમુદ્દલ ૧૮
રૂ. ૧૬૨૦ થાય છે. ત્યારે વ્યાજનો દર તેજ હોય તો ૫ વરસમાં
કઈ રકમનું વ્યાજમુદ્દલ રૂ. ૬૩૭-૮-૦ થશે ?

૬. એક દુકાનદારે ૨૦૦ રતલ ખાંડ રૂ. ૪૦ માટે વેચાતી ૧૮
લીધી અને તેમાંથી અર્ધા ખાંડ ત્રણ આને રતલના ભાવે વેચી તો
બાકી રહેલી ખાંડ તેણે શા ભાવે વેચવી કે જેથી એકંદરે રૂ. ૬-૧૪-૦
નો નફો થાય ?

મુંબઈ યુનિવર્સિટી સ્કૂલ લિવિંગ પરીક્ષા, ૧૯૨૯.

ભૂગોળ

નોંધ—દરેક ભુગોળમાંથી ચાર પ્રશ્નો એમ બધા મળી માત્ર આઠ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા.

દરેક પ્રશ્ન માટે સરખા ગુણ છે.

ભુગ ૧.

૧. હિંદુસ્તાનનો નકશો દોરો અને મુંબઈ, કરાચી, કલકત્તા, પેશાવર, કલકત્તા અને મદ્રાસ, એ શહેરો દિલ્લી સાથે રેલ્વેમાર્ગ દ્વારા કેવી રીતે જોડાયેલાં છે તે તેમાં બતાવો.
૨. દુનીઆના જુદા જુદા ભાગોમાં જે મુખ્ય રજાપ્રદેશો આવ્યા હોય તે જણાવો અને તે પ્રદેશો તે ભાગોમાં શા કારણથી અસ્તિત્વમાં આવ્યા છે તે સમજાવો.
૩. દુનીઆના ઉત્તરધ્રુવોગના મુખ્ય દેશોના નામ આપો અને તેમની ઔદ્યોગિક મહત્તાનાં કારણો સમજાવો.
૪. ડાન્કુબ, યાંગસિંક્યાંગ, નાઇજ અને મિસિસિપ્પી, એ નદીઓ જે જે પ્રદેશોમાં થઈ વહે છે તે તે પ્રદેશોની આબાદીમાં કેવી રીતે કારણભૂત થઈ છે તેનું વિવેચન કરો.
૫. દક્ષિણ અમેરિકા અથવા આફ્રિકા એ ખંડોના જે જે કુદરતી વિભાગો થઈ શકે તેનું વિવેચન કરો; અને એ પ્રદેશોની આબોહવા અને વનસ્પતિનું વર્ણન કરો.
૬. નીચેની બાબતો કારણો આપી સમજાવો:—

(૧) કાઈ વહાણ પૂર્વ અથવા પશ્ચિમ તરફ જતું હોય તો તેને તેનું ઘડિયાળ દરેકજ આગળ અથવા પાછળ કરવું પડે છે; પણ જો તે ઉત્તર કે દક્ષિણ દિશા તરફ જતું હોય તો તેને ઘડિયાળ કેરવું પડતું નથી.

(૨) હિંદુસ્તાનમાં તેના બીજા પ્રાંતો કરતાં સિંધ અને પંજાબમાં ખેતીકામને માટે વધારે નહેરો છે.

(૩) શિયાળાના કરતાં ઉનાળાનો દિવસ વધારે લાંબો છે.

(૪) ગ્રહણો દર માસે થતાં નથી.

(૫) ભરતીનો સમય દરરોજ ફરતો જાય છે.

(૬) હિંદુસ્તાનના કોઈ ભાગ કરતાં ગંગા નદીના મેદાનમાં વધારે ઘીચ વસ્તી છે.

બુધ ૨.

૧. હિંદુસ્તાનના બુદ્ધ બુદ્ધ ભાગોમા વરસાદ અને ખેતીની પેદાશ ઉપર નૈઋત્યના અને ધરણી પવનોની (મોન્સુનના પવનોની) રી અસર થાય છે તે જણાવો.

૨. નીચેનાં શહેરોની તેમની ભૌગોલિક સ્થિતિને લીધે કેવી રીતે અગત્ય વધી છે તે જણાવો:—પેશાવર, સીંગાપોર, પોર્ટ-સૈયદ, માર્સેલ્સ, સિવરપુલ અને સાન્ક્રાન્સરકો.

૩. નીચેના દેશોમાંથી કોઈ એક દેશ લઈ તેની કુદરતી રચના, આબોહવા, કુદરતી પેદાશ, ઉદ્યોગ, અને કારખાનાં અને લોકોનું વર્ણન કરો:—અફઘાનિસ્તાન, કેનેડા, સિલોન અને જોહાન્નબુર્ગ.

૪. ધર્મ, ખાંડ, તમાકુ અને રબ્બર, એ વસ્તુઓની જે દેશોમાં પેદાશ થતી હોય તે દેશોનાં તેમની અગત્ય પ્રમાણે, અનુક્રમે નામ જણાવો અને જે કુદરતી પરિસ્થિતિ તે તે વસ્તુઓની પેદાશ માટે અનુકૂળ હોય તેનું વિવેચન કરો.

૫ નીચેના વિષે તમે જે જણના હો તેનું દુ'કમાં વૃત્તાંત આપો:—

(૧) કેપ્ટન ટૂક, વારકો-ડ-ગ્રામા, કોલમ્બસ, ફર્ડિનાન્ડ-ડ-એલેક્સાન્ડર અને કેપ્ટન કુક.

અથવા

(૨) ઉત્તરપ્રદેશ, દક્ષિણપ્રદેશ અને દિમાસય એ પ્રદેશોની શોધખોળ માટે થએલા પ્રયાસો.

અથવા .

(૩) લન્ડન-કરાંચી વચ્ચેનો વિમાનમાર્ગ.

૬. મુંબઈ, કલકત્તા અને રંગુન, એ શહેરોની મુખ્ય નિકાશની રીતો જણાવો અને એ રીતોના પ્રકારમાં જે ફેર માલમ પડે છે તેનાં કારણો આપો.

સને ૧૯૨૮ની છોકરીઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષામાં વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના:-

ભાષા:-સમજુતી ઉપરના પ્રશ્નોના ઉત્તર સંતોષકારક હતા પણ કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ સાદામાં સાદું પદ્મજેદ કરી જાણતા ન હતા એટલે કે વ્યાકરણનું જ્ઞાન અસંતોષકારક હતું. પાઠોમાં આવતા ફકરાની સમજુતી વખતે કે શબ્દોના પર્યાય દેવાવતી વખતે વ્યાકરણનો રસિક રીતે ભાષા જોડેનો સંબંધ સમજાવવામાં આવે તો આ વિષય સરજતાથી શીખવી શકાય. મોંઢાની પરીક્ષામાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ વિરામચિહ્નોનો ઉપયોગ શો છે તે સમજતા નહોતા અને વિરામચિહ્ન પ્રમાણે વાચના વચમાં થોભતા નહિ. વળી વાંચેલી હકીકતનો સાર પણ કહી શકતા નહિ. ફાઇનલ વાચનમાં ઘણા વિદ્યાર્થીઓ ટુંકાક્ષરે બાંધેલા મુદ્દાળાં વાંચી શકતા નહિ. “ ઇ. આ. ”, “ લો. બે. ” “ તા. મા. ” “ ઉ. લા. ના એ. ઇ. આ. બ. ” વગેરે મુદ્દાળાં તેઓ શોધ્ય રીતે વાંચી શકતા નહિ.

નિબંધ-એકંદર કામ હીક હતું. લખાણમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓના અક્ષર ઉકેલે તેવા નહોતા અને સ્વચ્છંતો જણાતી નહોતી. “ કન્યાશિક્ષણ ” એ વિષય ઉપર નિબંધ સવિસ્તર અથવા સારી રીતે કોઈએ લખ્યો નહોતો. જોડણી, વાક્યરચના અને વિરામચિહ્નોના દોષો જોવામાં આવના. નિબંધ-લેખનમાં વારંવાર મદ્દાવરાની જરૂર છે એટલુંજ નહિ પણ શિક્ષકો તરફથી પણ તે બાબતમાં પુરતી કાળજી રાખવાની જરૂર છે. વખતોવખત નિબંધલેખનમાં થતી ભૂલો તરફ વર્ગનું ધ્યાન ખેંચી સામાન્ય સૂચનાઓ વારંવાર કરવામાં આવે તો ઘણા દોષ દૂર થઈ શકે.

શ્રુતલેખન-શ્રુતલેખન માટે ફકરો જોડે સહેલો પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો તોપણ કામ સંતોષકારક જણાયું નહોતું. વિદ્યાર્થીઓએ ગમે ત્યાં અનુસ્વાર તથા રેફ મૂક્યા હતા, દાખલા તરીકે, ‘વટેમાથુ’ને બદલે “વટેમીથુ” શબ્દ લખ્યો હતો.

ગણિત-ગણિતનાં મૂળતત્ત્વોથીજ કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ છેક અજાત હતા. પ્રથમ મોંઢે ગણવાના દાખલાનો મદ્દાવરો કરાવી તેમને ગણિતના સાદા નિયમોનો પકો ખ્યાલ આપવો જોઈએ અને પછીથી તેમની પાસે લેખી ગણિતકામ કરાવવું; આથી ઘણી જેરસમજ દૂર થઈ શકે.

ધર્મો દિસાળ—ઉધાર લાવેલી વસ્તુઓનો દિસાળ કેવી રીતે માડવો તેની માહિતી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને નહોતી. રાજ્યેળ, ઉપરથી ખતવણી કેવી રીતે કરી તે ગોધગ મધ્યસ્થજ સિવાયના કોઈપણ મ્યજના વિદ્યાર્થીઓ જાણતા નહોતા. ખેડા જિલ્લામાં તમામ મ્યજે બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓ આ વિષયમાં બહુ પઝાત માલમ પડ્યા હતા. જ્યાં અને ઉધાર બાણુના સરવાળામાં ભૂલો હોવાથી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ યોગ્ય રીતે બાકી કાઢી શક્યા નહોતા, તેમ કેટલાકને બાકી કેમ કાઢવી તેનો ખ્યાલ નહોતો. કેવળ મોના દિસાળથી નદિ પણ વહેવારમાં આવું હોય એવા દાખલાઓ લઈ નામનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવામાં આવે તો આ વિષય બહુ સગળતાથી સમજાવી શકાય.

ઇતિહાસ—એકંદર કામ સંતોષકારક હતું; પણ કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ મુદ્દાસર અને હુંકમાં પ્રશ્નોના જવાબ આપી શક્યા નહોતા; કેટલાકના જવાબ કાનો બહુ લાગ્યા અથવા તો છેક હુંકા હતા. વિષય ગોખીને તૈયાર કરેલો હોવાથી અને ગોખેલી હકીકત પુરેપુરી લખી નાખની એવા આશયથી એક બે પ્રશ્નના ઉત્તર એટલા લંબાણથી આપ્યા હતા કે બાકીના પ્રશ્નોના ઉત્તર કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ બહુજ હુંકમાં લખી કાઢ્યા હતા. ઇતિહાસના વિષયમાં એ તો સ્પષ્ટ છે કે કેટલીક બાબત ઘણી અગત્યની હોય છે અને કેટલીક તેવી હોતી નહોતી. શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓને આવી બાબતો વચ્ચેનો બેઠ પારખતા શીખવવું જોઈએ અને એમ થાય તોજ પ્રશ્નોના ઉત્તર સંતોષકારક મળી શકે. અગત્યની અને બીજા અગત્યની બાબત પગલે આવો સ્પષ્ટ ખ્યાલ નદિ હોવાથી વિદ્યાર્થીઓ ઉપર પ્રભાણે ભૂલો કરે છે.

ભૂગોળ—ખેતીની નીપજ અને ખનીજ એમાં જો તફાવત છે તે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ સમજ્યા નહોતા. રેલ્વેમાર્ગોનો પણ સ્પષ્ટ ખ્યાલ તેમને હતો નદિ. બનાગસ જ્યાં માટે રેલ્વેમાર્ગ વિશે વિદ્યાર્થીઓએ ગમે તેમ લખી નાખ્યું હતું. દુનનરઉદ્યોગની અચુક વસ્તુઓ કયા દેશમાંથી આવે છે તેનો ચોક્કસ ખ્યાલ નહોતો અને તેથી ગમે તે દેશના નામ લખી નાખ્યા હતા, નકશા-એટલાસનો યોગ્ય અને સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરવાથી તેમજ ભૂગોળશિક્ષણમાં કાર્યકારણનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવાથી વિદ્યાર્થીઓનું જ્ઞાન બહુ પાકું થાય.

આગેમ્ય—આ વિષયમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓનું જ્ઞાન ચોક્કસ નહોતું. દરેક વહેવારમાં મળતા અનુભવ ઉપરથી આગેમ્યના સિદ્ધાંતો પ્રત્યે તેમનું લક્ષ દોરવું અને પાઠ્યપુસ્તકની હકીકતનો તેની સાથે મંબંધ જોડવો જોઈએ.

સીવણુ:—ધણા વિદ્યાર્થીઓ તેમને સોપેલું કામ કરી શક્યા હતા પણ તેમનામાં ધણી મંદતા લેવાયા આવી હતી. વખત જે નક્કી કરવામાં આવ્યો હતો તે ખરેખર પુરતો નહોતો, ગળાનો કાપ તેમજ ભકીટની ખાથો બરાબર નહોતાં. હસ્ત અને ગુંથણકામ ઉપર વિશેષ લક્ષ આપવાની જરૂર છે.

મુદ્રિતાના:—વિદ્યાર્થીઓએ જાતે કરેલું જે બાગકામ હતું તેનો તેમને પુરો ખ્યાલ નહોતો. માટીના વાસણોમાં—કુંડામાં તેઓએ જાતે કેટલાક છોડ ઉગાડવા લેઈએ અને તેઓએ તેમની નિરીક્ષા કરી જાતે અનુભવ મેળવવો લેઈએ.

મગીન:—ધણા વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસક્રમનીજ ખબર નહોતી એટલુંજ નહિ પણ કેટલાક શિક્ષકોને પણ તેની માહિતી નહોતી. ધણા વિદ્યાર્થીઓ ખ્વર અને રાગ વિશે કાંઈ જાણના નહોતા. ૩૦ માથી માત્ર ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ દરરોજની બોલાતી પ્રાર્થના યોગ્ય રીતે ગાઈ શક્યા હતા. સ્વર, તાલ અને નોટેશનની તેમને બીજકુલ માહિતી નહોતી. ત્રિતાલ અને દાદરા સિવાયના બીજ તાલનો તેમને ખ્યાલ નહોતો. એક બે વિદ્યાર્થીઓએ હાર-મોનિયમ ઉપર કામ કર્યું પણ તેમાં સંતોષ માનવા જેવું નહોતું.

ગુજરાતી ખેતીવાડી સ્કૂલ, ગાધરા.

ખેડૂતના છોકરાઓને માટે ને ગાધરા ખેતીવાડી સ્કૂલનું નવું વર્ષ દર વર્ષે તા. ૧ લી જુનથી ચાર યાવ છે. તેના ધારા અને માહિતી માટે જુઓ શાળાપત્ર ૧૯૨૬ પૃષ્ઠ ૮૮.

ફૂલગાડનાં બીયાં

ગુજરાત શાળાપત્ર ઑફિસમાં જુદી જુદી જાતના ફૂલગાડનાં બીયાં મંગાવી રાખવામાં આવ્યાં છે. જેમને બીયાં લેઈએ તેમણે શાળાપત્રના મેનેજર, પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ, ને સરનામે લખી મંગાવવા. જે બીયાં ઑફિસમાં હશે તે અડધા આનાની ટિકિટ બીડેથી તેમને મોકલી આપવામાં આવશે.

મેનેજર, શાળાપત્ર ઑફિસ.

ખેતીવાડી અભ્યાસક્રમવાળા

નિશાળનું નામ	સ્થાપન કયોની તારીખ	આગ મોટેની જમીન	માલિકની સ્થિતિ	જુદા જુદા વિદ્યાર્થીઓ ની મંજૂર પાસ			વનોકુલર કાનૂન પરીક્ષાનું પરિણામ		
				પાસ	ફેલ	મર્યાદા	પાસ	ફેલ	મર્યાદા
વાઘડીપા, પારડી, જિલ્લો સુરત	૨૦-૪-૨૪	૩-૨૦ ૫-૦	૬ લાગ થી	૧૫	૪	૫	૧૧	૮	૮ ખેતી
ગોહસખા, માઝી જિલ્લો સુરત	૧૨-૬-૨૫	૩-૨૦	"	૧૧	૧૦	૬	૬	૬	"
શુક્રમનીથ, ભરૂચ જિલ્લો ભરૂચ	૨૬-૪-૨૪	૨-૧	૨ "	૧૧	૬	૩	૫	૩	૦
મોણ, આમોજ જિલ્લો ભરૂચ	૭-૫-૨૫	૧-૩	ચોકલમોડ	૧૧	૧૧	૭	૪	૪	૦
ઉત્તમંડા, નરિ- આદ જિલ્લો ખેડા	૨૫-૪-૨૪	૧-૨૦	૬ "	૩૩	૨૭	૧૧	૧૧	૭	૦
સાલવેય, આણંદ જિલ્લો ખેડા	૭-૫-૨૫	૧-૩૦	"	૮	૫	૫	૩	૩	૦
કણભા, દસકોઈ, જિલ્લો અમદાવાદ	૨૮-૪-૨૪	૨-૦	"	૧૪	૧૧	૫	૪	૨	૦
અસવાલી, દસકોઈ જિલ્લો અમદાવાદ	૬-૫-૨૫	૨-૦	"	૨૭	૧૮	૧૩	૩	૨	૦

ગુજરાત ૧૯૨૮

જમીનનું વિતપન	તીજેરીમા જમા રકમ	માલીકને ભરેલા નાણા	ખતાવ્યાની તારીખ	કતોદમદ ની- વડેસો પાઠ	ગિમાં લેખિએ લીલે- યો નાણ
૨૭૫—૦—૦	૫૦—૦—૦	બી ૧૫૦ રૂ. ૭૫)	૧૭-૧૧-૨૬	દળદર, ટમે ટા, ગેમલ	ધાસ દાપવનું ગ્રોવર, શેરાડી પીલવાનો કોણ
૩૬૦—૦—૦	૭૬-૧૦-૬	૨૩૬ રૂ. ૬૨)	૦	કપાસ અને જુવાર	રતો પાક, બ- ગીચાનો પાક, કલમ મારેનો પપ.
૨૪૮—૩—૦	૦	૨૪૮-૩-૦, ૦	૦	૦	વર્ગ તથાથી ખસેરી દીવા ભર્ય લઈ જનામા આ- વ્યા છે.
૭૫—૦—૦	૧૨૦—૦—૦	૦ ૨૫	૦	૦, બાગાયત	૦
૨૩૬—૬—૦	૬૬—૧-૬	૬૬, ૧૦૦	૦	તમાકુ નં. ૬	૦
૨૬૫-૧૩-૬	૨૦૫—૦—૦	૬૦, ૦	દરેક વર્ષે	તમાકુ અને કનગો કરવી	૦
૧૫૬—૦—૦	૫૩—૭—૦	૫૩-૭, ૫૦	૦	કપાસ અને તમાકુ નં. ૬.	૦
૦	૦	૦	૦	બાગાયત	૦

નદીસર, ગોધરા, પંચમહાલ	૨૬-૪-૨૪	૨-૩	૩ લાગ	૭	૬	૧૦	૫	૪	૩	૨૧૩-૧
									ખેતી	
દોહદ બીવરકૂલ, પંચમહાલ	૨-૫-૨૫	૪-૩૮	૩ "	૧૩	૨૪	૧૨	૧૦	૫	૫	૪૬૫-૮૦
									ખેતી	
ખંખાલી, ગોધરા પંચમહાલ	૧-૧૧-૨૭	૦-૨૩	ભાડે	૧૩	૧૨	૦	૦	૦	૦	૨૧-૮-૦
સ્તમપુરા, હાલોલ પંચમહાલ	૧૮-૬-૨૭	૨-૧૭	સરદાર ખી એ દવાલે મફત આ- લ	૧૪	૧૨	૦	૦	૦	૦	૨૭-૧-૬

પરિણામ

ઉપર જણાવેલી રૂલોના કામનું પરિણામ એ આવ્યું કે, નીચે જણાવેલા એ વર્ગો ગવર્નમેન્ટ તેમજ લોકપ્રમોડની મદદ સિવાય લોકોએ ઉનાડયા છે —

ફવાડા, પારડી, જેલ્લે સુરત	૨૪-૬-૨૮	૨૩ એકર	મફત	૧૫	૦	૦	૦	૦	૦	
ખાંખાલી, પારડી, જેલ્લે સુરત	"	"	"	૧૫	૦	૦	૦	૦	૦	

ચર્ચાપત્ર

‘વહેરો’ એનું નારીજાતિવાચક ‘વહેરી’ થાય છે. એટલે ‘વાછરી’ તે ‘વહેરા’નું નારીજાતિવાચક નથી. ગાયના બચ્ચાને ‘વાછરી’ (નારી જાતિવાચક) કહે છે.

૧૭૦—૯—૬	૬૦—૮—૨/૧૧૦-૧-૪, ૦	૦	ખટાટા, કપા- સ અને કુંગળી	૦
૨૫૯—૪—૬	૧૧૨-૧૨-૬ ૧૪૬-૮-૦, ૦	૦	૧૬ અને મ- ગફળી	૦
૮-૧૪-૩	૮-૧૪-૩ ૧-૮-૦, ૦	૦	૦	૦
૧૩૧—૩-૦	૩. ૧૩૧—૩-૦	૦	કપાસ અને ભુવાર	૦
	વર્ગ પાસે જમા			

(ઉ. ભા. ના. મે એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના પત્ર નં. ૧૧૯૨૧ તા.
૧૮-૧-૧૯૨૬ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

ઇનામપત્રક

ગામ	નામ	રકમ	રીમાર્ક
વીરલ	વીરપુર અકિળવણી મંડળે કન્યાશાળામા	૪૮—૪-૦	પુસ્તકો બહેન્યા.
અનંતક	બદલપુરના ઠંકર કાલાઈ મયારામે	૧૫—૦-૦ ૨—૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસા બહેન્યા
"	" ઠંકર દરિલાલ રામજીએ	૧૫—૦-૦ ૨—૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા પતામા બહેન્યા.

રાજપીપળા સ્ટેટ

ઝાવાડ	રૂલ કમિટી રૂબરૂ	૫—૦-૦	સાકર બહેન્યા.
પાણેયા	લાઝરસના પટેલ રામદાસ દેસાઈભાઈએ	૨૨—૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા બહેન્યા.
"	મિ. દેસાઈ દેસરભાઈ ત્રીકમલાઈએ	.....	રૂબ જમાડી.
રાજપીપળા	મિ. દેસાઈ પુરુષોત્તમ નારજીવસે	૨૫—૦-૦	રૂબ જમાડી.
પાણેયા	મિ. પ્રજ્ઞાન હીરાભાઈ દેસાઈએ	૧૫—૦-૦	જર્મનના પ્યાલા બહેન્યા.

મહીકાંઠા એજન્સિ

ભાસર	શાહ શનાભાઈ છોગાલાલે	૪૦—૦—૦	રૂઠ જમાડી.
મહીસા	શાહ શીવલાલ મોતીચંદે	૧૬૫—૦—૦	રૂઠ જમાડી તથા પતાસા બહેન્યા.
કપરપુર	મિ. જગનલાલ હીરાચંદે	૧૬—૦—૦	પિત્તળની પ્યાલા તથા પ- તાસાં બહેન્યા.
ચોઈલા	તલાટી રવચંદ બાઈચંદે	૫૨—૪—૦	રૂઠ જમાડી.
"	મુખી લાલુભાઈએઆલીદાસે		
"	પટેલ કાળીદાસ કુબેરે		
"	પટેલ ખાતુ માધવદાસે		
અંબુચલા	પટેલ ચતુર લાલદાસે	૧૬—૦—૦	માકર તથા " તાખાતું બેડું આપ્યું.
મહીસા	પટેલ ચતુરભાઈ રણજોડદાસે		
	તવાડી બાપુરામ ઝવેરરામે	૨૦—૦—૦	પતાસાં બહેન્યા.
માંબલીઆર	હાકેરસાહેબ શ્રી કેમરસિંહજીએ	૨—૮—૦	રૂઠ જમાડી.
કપરપુર	માઈ છન્ડા સુતાર બાઈજી	૨૨—૦—૦	
	ગણેશની વિધવાએ		

લડચ જિલ્લો

સુવા—આમોદગામવોક તરફથી	૧૩—૦—૦	ધનામ તથા મિદાઈ બહેની
ઉમેર-જંજુસર	૨૧—૦—૦	કાપડ તથા ચોપડીઓ છો- કરા તથા છોકરીઓને બહેની
રહોડ-વાગરા	૧૨—૦—૦	જમનના પ્યાલા બહેન્યા. તથા રૂઠ જમાડી.
વહીઆલ—	૩૦—૦—૦	રૂઠ જમાડી તથા સાકર બહેની
	૩—૦—૦	સાકર બહેની.
ભરૂચ-ભરૂચ	૧૦—૦—૦	વેળપુર કન્યાશાળામા મિ- દાઈ બહેની.
ચમનપુર-જં- સુસર	૩૨—૦—૦	રૂઠ જમાડી.
અંકલેશ્વર	૧૪—૪—૬	પાચ રૂઠ નં. ૧ અને ને રમા ધનામ બહેન્યું.
ચમનપુર-જં- સુસર	૩૫—૦—૦	રૂઠ જમાડી.
	૪૦—૦—૦	"
ભોદ	૧૫—૦—૦	"

નર્ય-ભર્ય	મિ. હસુમિયા કમરદાને	૫-૦-૦	ચોપડીઓ બહેંચી.
"	મિ. અખ્દરહેમાન હાથમહમદ	૧૦-૦-૦	મિદાઈ બહેંચી.
"	મિ. ડાલાભાઈ જી. મુળાવાળાએ	૫-૦-૦	"
"	મિ. દારાશારતનજી હોમાવાળાએ	૮૦-૦-૦	મિદાઈ બહેંચી. (આડે સૂતોમાં)
વાવલી-જંજી-સર	રહાડના પા. જેહાભાઈ મીદા-ભાઈએ	૫-૦-૦	પવાલા બહેંચી
"	મલાદરાના પા. મયુરભાઈએ	૫-૦-૦	"
"	કારેલાના પા. શંકરભાઈએ	૭-૦-૦	"
"	પાદરીઆના પા. ધમ્મરભાઈ બુદરભાઈએ	૫-૦-૦	"
વેડ્ય-	શાહ જેમચંદ નારણદાસ	૩૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા ડેડ ક્લાસને જમાડયા.
માડવાળુના-અંકલેશ્વર	માઝી ગોવંદ નારણે	૩૦-૦-૦	બંને સૂતો જમાડી.
હાંમેટ-ભર્ય	પારસી બીઆજી ધનશાએ	૫-૦-૦	પરખમા આપ્યા.
ધમરાડ-અંકલેશ્વર	સુધાર કાળીદાસ લાલભાઈએ	૩૫-૦-૦	બંને સૂતો જમાડી.
હાંમેટ-ભર્ય	ડા. ચંપકલાલ જગનલાલે	૪-૦-૦	પતાસા બહેંચી.
પાલેજ-	મિ. જેવાશંકર ખાલાશંકર શાહ. નાયાલાલ બહેચરભાઈએ	૪-૮-૦	જુલા બહેંચી.
	મિ. નિવાજખા નયનખાં	૩-૦-૦	પનામા બહેંચી.
અણોર-આ-મોદ	મોની મુનિલાલ હરજીવને પીણ્ણના બાવાભાઈ અદેબંગ પડીઆરે	૫-૦-૦	પરખમા આપ્યા.
દોરા-આમોદ	વેચરડીના પા. કેસુરભાઈ અ-મર્મમને	૧૫-૦-૦	પાસા બહેંચી.
અમનપુર-જંજીસર	વીરસદના અમીન પટેલ છોટા-ભાઈ ત્રીકમભાઈએ	૧૦-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા બહેંચી.
હાંમેટ-ભર્ય	સોની નટવરલાલ રણજીડે	૫-૦-૦	"
દોરા-આમોદ	પા. ભગવાનભાઈ જાહેચરભાઈએ	૫-૦-૦	કન્યાઓને પ્યાલા તથા સ્કેલમાં મિદાઈ બહેંચી.
હાંમેટ-ભર્ય	ડા. ચંપકલાલ જગનલાલે	૩-૦-૦	પનામા બહેંચી.
ધમણાદ-આ-મોદ	શાહ. જેમચંદ દીપચંદે.	૨-૦-૦	પરખમા આપ્યા.
ડેમેદ-ભર્ય	ચોકલબોડ સ્કૂલ તરફથી	૪૦-૦-૦	બંને સૂતો જમાડી.
ઉડેજ-જંજી-સર	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરોએ તથા આગેવાન શૂદ્રશોએ	૫-૦-૦	પરખમા આપ્યા.
આમોદ-ભર્ય	મિ. નગીનલાલ દીપચંદે	૩૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	મિ. શંકરલાલ તાપીદામે	૫૧-૨-૦	રેલમેકટનિવારણ ફંડમાં આપ્યા
	વિદ્ય જગનલાલ મોતીચંદે	૨૫-૦-૦	ધડિઆળ મૂક્યુ.
		૨-૦-૦	મિદાઈ બહેંચી
		૧૦-૦-૦	પતાસા તથા પરખમાં આપ્યા.
		૭-૦-૦	"
		૪-૦-૦	"

”	મિ. ભૂતાજી બીમાજીની વિ- ધવાખાઈ કરતુરે	૨૦—૦—૦	”
”	પટેલ ધુળાભાઈ પુનભાઈએ	૨૦—૦—૦	”
અંબેડક	કુંભાર પરભુ કાળાએ તથા ચાવડા કાકાભાઈ રામસિંહ- દનાં વિધવાખાઈ ગુમાનખાએ	૧૭—૦—૦	”
ઓચ્છણ	દાયમા દેવસિંહ અનોપસિંહે	૨૦—૦—૦	”
”	પટેલ ડીતાભાઈ બહેચરભાઈએ	૧—૮—૦	મિટાઈ વ્હેંચી.
”	પટેલ હીરાભાઈ મનોરભાઈએ	૧—૮—૦	”
”	મિ. ગેમલ કેશવભાઈ ડોંગીયાએ	૧—૮—૦	”
આગ્રહ	રાજ ઉદેશંગ રણછોડભાઈએ	”	રૂલ જમારી.
ઓલા	રૂલના ત્રણે શિક્ષકો તથા ગામના આગેવાનોએ	૪૬—૦—૦	”

ગુજરાતીમાં પ્રથમજ બહાર પડેલી

ક્રિયાત્મક ભગોળ માળા

~ મુળર્ષ ઇલાકામા રેક્રમ્ત શુદ્ધ તરીકે મંજુર થઈ છે.

+ કાઢિઆવાડ વગેરે એનન્સિઓની અંગ્રેજી ગુજરાતી રફલોમાં ચલાવવા તથા નં. ૧-૨-૪ શિક્ષક લાઇબ્રેરી માટે મંજુર થઈ છે. વડોદરા રાજ્યની અંગ્રેજી રફલોમા ચલાવવા માટે મંજુર થઈ છે.

૧. ગુજરાત પ્રાંત	૦-૩-૦	૨ મુળર્ષ ઇલાકા	૦-૫-૦
* ૩ મુળર્ષ ઇલાકા અને હિંદુસ્તાન	૦-૫-૦	૪ મુળર્ષ ઇલાકા-ખુલાસા અને રૂપરેખાના નકશા	૦-૫-૦ ^૧
* + ૫ એશિયા ખંડ અને હિંદુસ્તાન	૦-૫-૦	+ ૬ હિંદુસ્તાનનું સામાન્ય ૯ એશિયા ખંડ અને ઇન્ડિયા	૦-૫-૦
૭ યુરોપ ખંડ	૦-૩-૦	ટાપુ	૦-૫-૦
. + ૮ આફ્રિકા ખંડ	૦-૩-૦		

નકશાઓવાળી ભૂગોળો--(૧) ગુજરાત પ્રાંત ઉ. વિ. (ઇ. લા. મંજુર) ૦-૨-૦ (૨) મુળર્ષ ઇલાકા ૦-૩-૦ (૩) મુળર્ષ ઇલાકા અને હિંદુસ્તાન ૦-૪-૬ (૪) હિંદુસ્તાનનું સામાન્ય ૦-૪-૦

મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ } પરીખ ચીમનલાલ છલાઈ.
એન્ડ સન્સ,
નાણાવટ—મુરત. } અંગ્રેજી રૂલ—મહેળાવ.
મેસર્સ બેચર મેથજી એન્ડ સન્સ,
કાઢિઆવાડ—રાજકોટ. } (આણંદ યદનિ ગુજરાત.)

વસંત-આશ્રમ અપ્રામા. (જિલ્લે સુરત.)

સુરત જિલ્લામાં એક નવીન શિક્ષણ મંથા-સ્કૂલ તથા આશ્રમના મકાનો ગામથી દૂર છે. સ્કૂલ કેળવણીખાતાએ મજૂર કરી છે. અગ્રેજી પાઠ્ય ધોરણો સુધી શીખવાય છે. ૭૬ Srd VI ધોરણ આવતી સાલ-૨૦ વિદ્યાર્થીઓ થયે ખોલવામાં આવશે જોડિંગ સ્કૂલ હોઈ-શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ-આશ્રમના મકાનોમાં જ રહે છે. શિક્ષક મંડળ અનુભવી અને ઉત્સાહી છે. ગામડાનાં વાતાવરણમાં કેળવણી આપવા ધન્યજનાર માખાપોને સુદર તક છે. વધુ વિગત માટે લખો :—

ગંગાદાસ ઈ. પટેલ. બી. એ. બી. ડી. (Nat) હેડમાસ્ટર.

જોઈએ છીએ—શેઠ લગવાનદાસ લક્ષ્મીચંદ સ્થાપિત ગુજરાતી કન્યાશાળા માટે સિનિયર શિક્ષિકા. જાત, હંમર અને મર્ટિફિકેટ સાથે લખો—

શેઠ લગવાનદાસ દામોદર, ડે. મકાતા, દીવબંદર—કાઠિયાવાડ.

દેશીનામું (ટેક્સ્ટબુક)

પુસ્તક હાલમ મનાયકું છે પરંતુ તે રચના ૪૬ વર્ષ ઉપર થઈ હતી તેને આજ કાળ સાથે સરખાવતાં જોપડાએ અને હુ'ડીઓના લખાવટમાં ફેરફાર થયો છે એની સાથે એકા, રોસ, બીમા, અને પોસ્ટખાતાનો સબંધ વધારે દૃઢ થતો નય છે તેથી એ વલખુને અનુસાર સુધારો દાખલ કર્યો છે જુના મનોવત્તો ૧૫ કાયમ છે તે ઉપરાંત નવેાં રેર મનોવત્તો પાચરીખ'છ વધાર્યો છે એકવાર વાચીને અનુભવશે કિં. ૦-૬-૦. પો. ૦) ઠમિસન નંધાખ ધ મળશે તા ૪-૧૨-૨૮ હીસ્ટરિયાદિ વાંચુ રોગદર્શન-રોગનું રૂપ, તેના કારણો અને સ્થના, ઓક ૩૦ કિમત રૂ. ૧) પોસ્ટેજ જુડું.

છગનલાલ લલ્લુસાઈ દેશીનામાવાળા-વડોદરા.

જોઈએ છે

પાલનપુર સ્ટેટની વર્નાક્યુલર સ્કૂલો માટે ટ્રેનિંગ શિક્ષકો-પગાર લાયકાત મુજબ. સર્ટિફિકેટોની નકલો સાથે લખો નીચે મઢી કરનાળે.

છોટાલાલ મગનસાઈ.

એન.યુ. ઓરીમર,

પાલનપુર સ્ટેટ.

મૅક્મિલનનાં ગુજરાતી શાળાપાઠ્યોગી પાઠ્ય પુસ્તકો.

ઇંગ્લિશ લોકોનો ઇતિહાસ

(મિ. ઇ. જી. એસ. લેના ઇંગ્લિશ પુસ્તકનું ભાષાંતર)

મૅક્મિલન અને કંપની, લિમિટેડ,

મુંબઈ.

સવા. હજી સ્વાધીન]

૧૯૨૮

[કિંમત ૧-૪-૦

પ્રસ્તાવના

મિ. ઇ. જી. એસ. લેના રચેલી ઇંગ્લેન્ડના ઇતિહાસની પુસ્તકમોજાના "The English People" નામના પાંચમા પુસ્તકનું આ ભાષાંતર છે. રોમન લોકો પ્રિથક યથા ત્યારથી આજ સુધીમાં જદિ ખામી ઇંગ્લેન્ડ એક મહારાજ્યની સ્થિતિએ પહોંચ્યું અને રાજકારણમાં, વેપારધર્મોમાં તથા ધર્મ અને કેળવણીની પ્રાપ્તમાં અંગ્રેજોએ ઉચ્ચ સ્થાન મેળવ્યું તેનો વિગત વાર અહેવાલ આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યો છે. ઇંગ્લેન્ડના દરિયાપારના મુખ્ય રાજ્યોની હકીકત તોરીખ પ્રમાણે ફરીજવાઈ આપવાને બદલે એક જ રચકે ભૂદા વિભાગમાં દર્શાવવામાં આવી છે. આવીગોઠવણથી તે વિશે જ્ઞાન સહેલાઈથી મળી શકે છે. જે વર્ષના અભ્યાસક્રમનો રૂઢિને અનુસરી આ પુસ્તકને લાગમાં રચવામાં આવ્યું છે.

કેટલોક રચકે અમુક બીનાઓનું વિવેચન ફરી પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર જણાઈ છે. પણ જુવાન વિદ્યાર્થી માટે રચવામાં આવેલા પુસ્તકમાં આ રૂઢિ દોષરૂપ હોવા કરતાં વધારે જાણકારક છે, કારણકે એકની એક હકીકત પાછી વાંચકોમાં આલ્યાથી તે સારી રીતે મનમાં દસી જાય છે. આ હેતુથી મિ. લેએ પોતાના પુસ્તકમાં પ્રમાણ, તારીખ, મોઢું, પ્રસિદ્ધ પુરુષોનાં જીવનક્રાંતિ, ચિત્રો, વગેરે ધણી સારી રીતે દાખલ કર્યા છે.

- શાળોપયોગી સ્ટેકુસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકો
- *૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ—આ. ૩૪ મી કિં ૦-૫-૦
આ. ૧ લી ૦-૨-૬
- *૨ સરળ કન્યાનામું
- *૩ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ ૨૯ મી ૦-૨-૦
- *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ બે
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ ૨૯ મી ૦-૫-૦
૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. બુક આ ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)
૬. નવું મરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦
આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬
૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા
૮. ગુજરાતના સઘળા જાણીતા શુક્રસેવરોને ત્યાંથી મળેલો
મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની
ડે. પાનકોર નાકે—યુ. અમદાવાદ.
- ત્રિભુવંદ કરમચંદ શાહ, મોડળના માણ ડે. એ. ઇ. સુ કપડવાળ

નવાં બહાર પડેલાં રકૂલ ઉપયોગી પુસ્તકો

હિંદુસ્થાનની ભૂગોળ

માણે
(એશિયા સામાન્ય)

ઉપયોગી નકશો સહિત.

પ્રીતમરાય મજીરાયે, ડેપુટી, બી. એ.
રેવન્યુ- ટરિકિ સબ્બર થએલી

શાળોપયોગી
વાર્તારૂપી ચુબરાતનો ઇતિહાસ
(નકશા તથા સ્ત્રિઓ સહિત.)

સમુપાસકો મનિલાલ ત્રિવેદી.
કિસ્મત ૮-૪-૦.

સાળોપયોગી
હિંદુસ્થાનનો ઇતિહાસ
(રાજાઓના સાથે)

કર્તા
એન. એમ. પ્રોપીટર, બી એ પી ટી
કિસ્મત ૦ ૩૪-૦.

સુવર્ણો ગોદા નદી તા. સમિતિની મળશે

ગોદા વળતમાં ખદાન પડશે

વહેપાસે વિજાન

કર્તા—

ગુજરાત એગ્રીકલ્ચરલ બુક ડીપો

નવનિર્માણના નાકે-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	પરદેશની કેળવણી...	૨૩૩
૨.	અગ્રાકના ગિયાલેખ સંબંધી એન્ડ ઉપમોગી ગ્રાંથ	૨૪૪
૩.	બાળક અને સર્જન.	૨૪૫
૪.	લેખન કેમ શુધ્ધરે...	૨૪૬
૫.	કેળવણીમા રમનનું સ્થાન	૨૫૪
૬.	ગાગડામા શારીરિક કેળવણી પ્રત્યે શિક્ષકની જવાબદારી ..	૨૫૯
૭.	સૃષ્ટિનિરીક્ષણ	૨૬૩
૮.	સરકારી જાહેરખબર	૨૬૬
૯.	દાનામપત્રક	૨૮૩
૧૦.	ખાનગી જાહેરખબર	૪૧

ફૂલઝાડનાં બીયાં

જ શિક્ષકોને ફૂલઝાડનાં બીયાં જોઈએ તેમણે
 શાળાપત્રના મેનેજર, પ્રે. સ. ટેનિંગ કૉલેજ, અમદા-
 વાદને સરનામે અરજી આપવાની ટિકિટ બીડીને
 મંગાવી લેવાં.

મેનેજર, શાળાપત્ર ઑફિસ.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૮] જુલાઈ, સને ૧૯૨૯ [અંક ૭

પરદેશની કેળવણી.

પરદેશની કેળવણી આપણા દેશની કેળવણીથી કેઈ કેઈ બાબતમાં જુદી પડે છે ?

(૧) યુરોપ, અમેરિકા અને જાપાનમાં પ્રાથમિક કેળવણી સાર્વજનિક, મફત, અને ફરજિયાત છે. સામાન્ય જનસમાજની કેળવણી દેશને ટેટલી બધી લાભકારક છે તે આ સઘળા દેશના લોકો મારી રીતે સમજે છે. આપણે તે જુદું જોઈ સમજ્યા નથી. તેઓ એમ માને છે કે દેશના સઘળા બેઠકાની શાળા અને આખા દેશ માટે દેશના નમામ બાળકોની પ્રાથમિક કેળવણી જરૂરી છે. તેથી તેમને કેળવણી એ એક કેવળ વ્યક્તિગત પ્રશ્ન નથી, પણ તે યોગદાતા પણ સવાલ છે. જે માણસ વાચીવખી અને દિસાબ ગણી શકતો નથી તે જાનમડળનું સામાજિક, નૈતિક, અને આર્થિક દિત સાધવામાં નહનગર છે એમ તેઓ માને છે. જે થોડાકજ લોકો કેળવાએલા હોય અને ઘણા લોકો અજ્ઞાન હોય તો થોડા કેળવાએલા લોકો અજ્ઞાન લોકોનો અયોગ્ય લાભ લેશે અને તેથી પ્રગ્નશાસનનંતરનો પાયો જડમૂળથી નબળો કરી નાખશે એમ તેઓ માને છે. જોકે તેઓમાના કેટલાકોને શાળાનો લાભ લેવાને છાકરા હોતા નથી નોપણ તેઓ બધા કેળવણીના ખર્ચમાં રાજ્યકુળીથી પોતાનો ફાળો આપે છે. કયા યુરોપ,

અમેરિકા અને જાપાનના લોકોનું કેળવણી તરફનું આ વલણ અને કયાં આપણી કેળવણી પ્રત્યેની બેદરકારી!

મુંબઈ, મદ્રાસ અને બંગાળા પ્રાંતોમાં ફરજિયાત કેળવણીના કાયદા પસાર થયા છે એ વાત ખરી પણ એ કાયદાઓનો એ પ્રાંતોએ પુરેપુરો અમલ કર્યો નથી. તેથી આપણી કેળવણી સંબંધી સ્થિતિ બીજા દેશો કરતાં ઘણી અસંતોષકારક છે. છેલ્લામાં છેલ્લા આંકડા મુજબ, બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનની કુલ વસ્તીના પ્રમાણમાં શાળામાં જતા વિદ્યાર્થીઓનું પ્રમાણ માત્ર ૪.૨૫ ટકા જેટલું છે, ત્યારે ઈંગ્લંડ અને વેલ્સમાં એ પ્રમાણ ૧૬, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં ૨૧, અને જાપાનમાં ૧૯ ટકા છે. ફરજિયાત કેળવણીને અભાવે, છોકરાઓની કેળવણી સાથે સરખાવતાં છોકરીઓની કેળવણી પણ ઘણી અસંતોષકારક છે; કારણકે નિશાળે જતાં છોકરી-છોકરાઓનું પ્રમાણ ૧:૫ છે. એથી ઉલટું, યુરોપ, અમેરિકા અને જાપાનમાં શાળામાં જવા લાયક ઉંમરવાળા છોકરાછોકરીઓ શાળાઓનો પુરેપુરો લાભ લે છે. દાખલા તરીકે, જાપાનમાં શાળામાં જવા લાયક ઉંમરવાળા છોકરીઓમાંથી ૯૯.૧૯ ટકા શાળામાં ભણે છે અને છોકરાઓની સંખ્યા ૯૯.૪૧ ટકા જેટલી છે. જાપાનમાં ઇ. સ. ૧૯૭૨ની સાલમાં ત્યારે કેળવણીખાતું સ્થાપવામાં આવ્યું ત્યારે ત્યાંના શહેનશાહે જે દુરમાન બદલ પાડ્યું હતું તે નીચે પ્રમાણે હતું:—

“હવેથી કેળવણીનો પ્રસાર એવી રીતે કરવામાં આવશે કે દેશમાં કોઈ પણ અજ્ઞાન કુટુંબ રહેશે નહિ અને કોઈ પણ કુટુંબમાં કોઈ પણ માણસ અજ્ઞાન રહેશે નહિ.”

આ પ્રમાણે જાહેર યોગેલી કેળવણી સંબંધી રાજનીતિ નિશ્ચયપૂર્વક અમલમાં મૂકવામાં આવી છે અને તેથી આત્યારે જાપાનમાં એકે એવું ગામડું નથી કે જ્યાં લોકો વાંચી રાક્ષતા ન હોય અને ગરીબમાં ગરીબ વર્ગમાં ભાગ્યેજ એવું કોઈ માણસ દશે કે જે પોતાના વિચારો લખીને જણાવી શકે નહિ હોય. એથી ઉલટું, આપણા દેશમાં ૭૫ વરસથી કેળવણીના સતત પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે છતાં વાંચીલખી શકે એવા વસ્તીનો માત્ર ૮ ટકા જેટલો જ ભાગ ભણેલો છે. આ ઉપરથી ૨૫૯ સમજશે કે યુરોપ, અમેરિકા અને જાપાન કરતાં આપણે કેળવણીની બાબતમાં કેટલા બધા પાછળ છીએ! આ ઉપરથી આપણે સમજવું જોઈએ કે હિંદુસ્તાનની સમસ્ત પ્રજાની કેળવણી (હિંદુઓની તેમજ

મુસલમાનની અને પાછળ પાતી કોમેની, છોકરાઓની તેમજ છોકરીઓની) એ આ દેશની પહેલી અને સૌથી વધારે અગત્યની જરૂર છે. જે આપણે સામાજિક, નૈનિક, આર્થિક, અને રાજકીય પ્રગતિ કરવી હોય અને યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન જેવા સુધરેલા દેશોની પંક્તિમાં આવવું હોય તો આપણે પ્રથમ આ જરૂર પુરી પાડવી જોઈએ. આપણે સઘળા જાણીએ છીએ કે જાપાન ગંગીન સાર્વજનિક કેળવણીથીજ પહેલા વર્ગની પ્રગતિની પંક્તિએ એકદમ આવી પહોંચ્યો છે.

સને ૧૯૨૧ના વરસ દરમિયાન હિંદુસ્તાનની નૈતિક અને આર્થિક પ્રગતિ તેમજ રિયતિ ખતાવનારી દર્શકત જે સને ૧૯૧૯ના ‘ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા એક્ટ’ ની રૂએ ‘લાઉસ ઓફ કોમન્સ’ સમક્ષ રજુ કરવામાં આવી હતી તેમા યોગ્ય અને સંચાલ ભાષામાં જણાવ્યું છે કે “હિંદુસ્તાનના લોકોની આર્થિક, શારીરિક અને નૈનિક આબાદીનો પ્રશ્ન એ ખરેખરી રીતે કેળવણીનોજ પ્રશ્ન છે. કેળવણી વિના ગામનો કેશહેરનો મજબૂતગઈ ગરીબ અને અજ્ઞાન રહેશે અને પોતાના પગ પર ઉભા રહેવાને માટે જે જે પ્રયત્નો તે કરશે તે તે ઉધેર રહેશે કરશે અને તેથી સમાજને તે ખરચાળ થઈ પડશે. સ્ત્રીકેળવણીને અભાવે જનમજૂદમાં આરોગ્ય સંબંધી પ્રગતિ થવી અશક્ય છે અને સામાજિક સુધારાપણે અંશે નામનાજ થશે. હિંદુસ્તાનની કેળવણીનો પ્રશ્ન વિશાળ છે અને તેનો ઉકેલ પણ તેટલોજ ભારે છે. આત્યાર સુધી સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હોય એવો મંજવર ખર્ચ કરવાની તૈયારી હિંમતથી અને ઝડપથી કરવી જોઈએ, કારણકે આધુનિક રાજ્યવંશોને અસિદ્ધિપ્રજ્ઞાસનનો જે મોટો ભય છે તે કેળવણી વિના થોડા વખતમાં હિંદુસ્તાન સમક્ષ આવી ખડો થશે. ખરેખર, અંધી તરફથી નપાસતાં દાક્તના સમયમાં હિંદુસ્તાનને માટે કેળવણીનોજ મુખ્ય પ્રશ્ન છે. મોન્ટેગ્યુએમ્સફર્ડ સુધારાને પરિણામે પ્રગતિ ધડનારાં જે જે ખાતાઓ હિંદીઓના અંકુસ અને દેખરેખ નીચે મુકવામાં આવ્યાં છે તેમાં લોકોને કેળવણી આપી તેમને સુઝ નાગરિકો બનાવવાના કામ કરતાં બીજું કોઈ પણ કામ વર્તમાન અને ભવિષ્યના હિંદ માટે વધારે ઉપયોગી નથી.”

(૨) પરદેશની કેળવણી સંબંધી બીજી ખાસ જાણુવા જેવી બાબત એ છે કે ત્યાં મોટી ઉંમરનાં માણસોની કેળવણી માટે રાત્રિશાળાઓ સ્થાપવામાં આવી છે. ખેતરમાં અને કારખાનામાં કામ કરનારાં લોકો ગરીબોને લીને દિવસની શાળાઓનો લાભ લઈ શકે નહિ તેમને માટે રાત્રિશાળાઓ

ચંપાવવામા આવે છે. આપણા દેશની વસ્તીનો દર ટકા ભાગ અલગ છે તેથી એ મોટા અજ્ઞાન જનસમૂહને કેળવણી આપવી એ દેશની ઉન્નતિ માટે અતિ અગત્યનું છે. દરજિયાત કેળવણીના વિષય સાથે આ પ્રવૃત્તિને ગાઢ સંબંધ છે. એ તો ખુદ્દુ છે કે જે આપણે આપણી પ્રાથમિક કેળવણીની યોજનાઓ સફળ બનાવવી હોય તો આપણે મોટી ઉંમરનાં માણસોને આપણી સાથે સામેત્ર ગણવ જોઈએ. પણ જે તેઓએ થોડીધણી કેળવણી લીધી હશે અને જે તેમને તેના લાભ સમજાયા હશે તોજ તેઓ આપણી સાથે રહેશે. આ ઉપરથી એ સમજાશે કે આપણે અને છેડેથી શરૂઆત કરવાની છે. બાળકની દરજિયાત કેળવણીની યોજનાની સાથેજ મોટી ઉંમરનાં માણસની કેળવણીની યોજના કરવી જોઈએ. ઈંગ્લેન્ડના મહાન કેળવણીકાર સર માર્કેટ્ટ ફોક્સે એક વખતે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે મોટી ઉંમરના અલગ લોકોને કેળવતેજ મોટી ઉંમરની અલગ અને નાની ઉંમરની લણેલી પ્રજા વચ્ચે અત્યારે જે અંતર પડી ગયું છે અને જે ઘરમાં અને બહાર સમાજમાં સમાનભાવ તથા એકતાને દાનિ પહોંચાડે છે અને કંચનું કારણ યદ્યપ્ત પડ્યું છે તે દૂર કરી શકીયું. કેળવણીનું મુખ્ય કામ એક જમાનાની પ્રજાને બીજા જમાનાની સાથે જોડી દેવાનું છે. બાળકશ્યાલુની પ્રવૃત્તિઓમા જેઓ પડ્યા છે તેમના લક્ષમાં મોટાંઓની કેળવણીનો વિચાર હોવો જોઈએ. આપણા દેશમાં મોટાંઓની કેળવણીના ક્ષેત્રમા ખરે જોનાં હજી કંઈ પણ કામ ચલું નથી. મદ્રાસમાં બર્કિંગહામ અને કર્ણાટક મિયોમાં, દાર્જિલિંગ અને બીજા ચાના બગીચાના પ્રદેશોમાં, ગિરિધી પાસેના કોલસાની ખાણોનાં પ્રદેશોમાં, તથા મુંબઈ, અમદાવાદ અને શેઠાપુરમાં સુનરાઉ કાપડની મિયોમાં કામે લાગેલાં બાળકો અને મોટી ઉંમરના મજૂરોને પ્રાથમિક કેળવણી આપવાના થોડાં છૂટાછવાયા અને અનિયમિત પ્રવૃત્તો કરવામાં આવ્યા છે ખરા, પણ તે સિવાય ખેતરમાં કે કારખાનામાં કામ કરનારાઓની કેળવણીને માટે આવ્યા દેશમાં રાત્રિ-શાળાઓ ખોલવા સંબંધી યોજના કે રીતસર વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી.

(૩) આપણી અહીંની કેળવણીથી પરદેશની કેળવણી બીજી એક અગત્યની બાજુમાં જુદી પડે છે. બીજા દેશ પોતે આગળ વધના જમાનાની સાથે ચાલી શકે અને વર્તમાન તથા ભવિષ્યની જરૂરિયાતો પ્રમાણે પ્રજાને કેળવણી આપી શકે તેને માટે પોતાની કેળવણીમાં ઝડપથી સુધારોવધારો કરતા 'જલ્દ' છે ત્યારે આપણે આપણી હાલની પ્રિથિતિથી તેમજ આપણી પુરાણી શિક્ષણપદ્ધતિથી મંતોય મानी

રિથર હોવા રહ્યા છીએ. આપણે પાછળ જોનારા લોકો છીએ. આપણા
 ગૌરવભર્યા જૂતકાળથી આપણે મગફળ થઈએ છીએ એટલુંજ નહિ પણ
 આપણા પુરાતન આદર્શોમાં હલુ પણ મમતાથી મક્ક રહી ઝડપથી બદલાતી
 આપણી જરૂરિયાતો તરફ ખીમકુલ બેઠરકાર રહીએ છીએ. હલુ પણ
 આપણે જુના જમાનાના પ્રાથમિક અને માધ્યમિક અભ્યાસક્રમોને વળગી
 રહ્યા છીએ, અને વિદ્યાર્થીની માનસિક, ધંધાદારી, સામાજિક અને નાગરિક
 જરૂરિયાતો ધ્યાનમાં લીધા સિવાય અને તેમનાં મન અને હાથની
 શક્તિના વ્યક્તિગત તકાવન તરફ બેઠરકાર રહીને સંઘળા માટે એકજ
 જનનો અભ્યાસક્રમ રાખ્યો છે. આપણા ઇલાકામાં પ્રાચીન અને
 અર્પાચીન માતૃભાષા પરત્વે જે હમણાં નિરર્થક ચર્ચા થઈ હતી તે,
 વર્તમાનકાલે ફાઇનલ અને સ્ટુડન્ટ લીવિંગ પરીક્ષાને લગતા વિષયોની પરાંદગી
 કરવાની વિદ્યાર્થીઓને છૂટ નહિ આપવાનો ચાલ રહેલો રિવાજ અને
 માધ્યમિક શાળામાં વિદ્યાર્થીને શીખતી અને પરીક્ષા આપતી વખતે તેમજ
 સ્ટુડન્ટ લીવિંગ પરીક્ષામાં અંગ્રેજી સિવાયના બીજા ઘણાખરા વિષયોમાં વિકલ્પે
 માતૃભાષાનો ઉપયોગ કરવા દેવાની ના—એ બધું સ્પષ્ટ બતાવે છે કે
 આપણે જૂતકાળમાં કેટલા બધા કોડા ગરક થઈ ગયા છીએ અને આપણે
 આપણી જુની ઘરડામાંથી બહાર નીકળવા કેટલા બધા નારાજ છીએ.
 શાળાવ્યવસ્થામાં પણ આપણે જુની રીતને હલુ વળગી રહ્યા છીએ: પ્રેમને
 બદલે ધાક બેસારી આપણે શાળામાં બંદોબસ્ત જાળવીએ છીએ. કેદખાનાના
 જેવી કૌપનાઈથી શાળામાં ને વર્ગમાં અવસ્થા રાખનારા શિક્ષકો હલુ
 નગર પડે છે. ગારીરિક શિક્ષા હલુ કરવામાં આવે છે, જેથી કેટલીક
 વખતે તો વિદ્યાર્થીઓને કાયમની શારીરિક ઈજા થઈ જાય છે.
 શાળામાંથી શિક્ષાર્થે અપાતું લેખનકામ હલુ જતુ રહ્યું નથી, અને સખન
 હપકો અને તુચ્છકાર હલુ ગામાન્ય રીતે જોવામાં આવે છે. હુંકામાં કહીએ
 તો જુનો આપણુદ વડીવટ હલુ ચાલુજ છે. આગક હલુ પોતાના કા/
 બેગની રાક્યું નથી. યુગપ અને અમેરિકાના આગળ વધેલા દેશોમાં
 સ્વશિક્ષણ અને સ્વનિયમનની પદ્ધતિએ વર્ગશિક્ષણ અને વર્ગવ્યવસ્થાની
 પદ્ધતિની રીતોને બદલે ઝડપથી દાખલ થતી જાય છે અને શાળાન.
 સમગ્ર વાતાવરણમાં અગોચર દયામય અને અંકુશને કેકાણે સ્વનંત્રનું અને
 આનંદ ફાવાનાં માસમ પડે છે. પ્રાચીન બાપા અને ગણિતના અભ્યાસક્રમ
 ગમુક વિશિષ્ટ અસર વિદ્યાર્થીના મન ઉપર થાય છે એવો જુનો મન હવે,
 ધીમે ધીમે પણ નક્કી બદલાતો જાય છે અને વિદ્યાર્થીને જીવનમાં

તરતજ ઉપયોગી નીવડે એવા શોભાના નહિ પણ સંગીન અભ્યાસક્રમ દ્વારામાં ઘડાતાં જાય છે. વિદ્યાર્થીઓ શાળા છોડે ત્યારપછી જેની તેમને જરૂર પડે તે તેમની પાસે શાળામાં જાતે કરાવીને શીખવવામાં આવે છે; તે બાબતો માત્ર વાંચીને કે શાળામાં તે સંબંધી શિક્ષકનું વિદ્વતાભર્યું ભાષણ મજે મોઢે સાંભળીને તેઓ તે વિષે શિક્ષણ લેતા નથી. જુની જડ પદ્ધતિઓને બદલે પ્રગતિશીલ શિક્ષણશૈલી પ્રચલિત થતી જાય છે, અને શબ્દો તથા નિયમોનું તેમજ વસ્તુ તથા ક્રિયાનું સંગીન જ્ઞાન મેળવવા વિદ્યાર્થીઓને પ્રેરી આખા અભ્યાસક્રમને ચેતનમય બનાવે છે. વળી, બધા વિદ્યાર્થીઓને એક સરખાજ વિષયો શીખવાના હોતા નથી. તેમની પસંદગી માટે વિષયોની એક લાંબી યાદી તૈયાર કરેલી હોય છે તેમાંથી તેઓને અભ્યાસ માટે વિષયો પસંદ કરવાની છૂટ આપવામાં આવે છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં એમ મનાય છે કે વાચન, લેખન અને ગણિત જે કેળવણીનાં પ્રાથમિક સાધન છે તેનો ઉપયોગ કરતાં દરેકને આવડ્યું કે પછી આદર્શ શાળામાં કાઠપિણુ જે બાળકોને એકજ જાતનો અભ્યાસક્રમ શીખવાની, કે એકજ જાતનું કામ કરવાની જરૂર નથી. જુદાં જુદાં બાળકોની જરૂરિયાતો ભાગ્યેજ એક સરખી હોય છે. અભ્યાસના દરેક વિષયમાં બાળકો માટે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું ઓછામાં ઓછું અમુક ધોરણ નક્કી કરવામાં આવે છે પણ વધારેમાં વધારે ધોરણ નક્કી કરવામાં આવતું નથી. બાળકની વ્યક્તિગત કુદરતી બક્ષીસ અથવા શક્તિ પ્રાથમિક શાળામાં કદાચ 'જાણી કે-શોધી' શકાય પણ ધણુંખર્ચે માધ્યમિક શાળામાં તે જાણી કે શોધી શકાય છે, અને તે શક્તિનું શોધન કરવું એ શિક્ષકનું ધણું અગત્યનું કામ ગણાય છે. ૧૧ વરસ ઉપરની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓનો અભ્યાસક્રમ તેથી નાની ઉંમરનાં બાળકોના અભ્યાસક્રમથી જુદો રાખવાનું અને બુદ્ધિની સામાન્ય કેળવણી આપવા ઉપરાંત એવા વિદ્યાર્થીઓને તેમની જરૂરિયાત પ્રમાણે ગ્રામ્ય, ઔદ્યોગિક, અને વેપારી વિષયોનો અનુભવ મજે એવું શિક્ષણ આપવાનું ઇચ્છવાળેજ અને જરૂરી છે એમ હવે ઇંગ્લાંડમાં મનાવા લાગ્યું છે. ફ્રાન્સમાં ૧૨થી ૧૫ વર્ષની ઉંમરના બાળકો માટેની ઉપલા વર્ગની પ્રાથમિક શાળાઓમાં સામાન્ય અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત 'ખેતી, ઉદ્યોગ, વેપાર, અને નહકળાને લગતા અભ્યાસક્રમો રાખવામાં' આવ્યા છે. જર્મનીમાં સર્વ સામાન્ય મૂળ શાળાના પાયા ઉપર મિડલ અને હાઈસ્કૂલોનું બંધારણ સ્વામાં આવે છે, અને માળાપની આર્થિક અથવા સામાજિક રિયન અથવા તો તેમના ધાર્મિક વિચારથી ન દોરવાતાં જુદા જુદા ધંધા

તથા વિદ્યાર્થીની શક્તિ અને વક્ષણ ધ્યનમાં લઈ તેમને અમુક પ્રકારની શાળામાં દાખલ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય પ્રાથમિક શાળાના ચાર વર્ષના અભ્યાસક્રમ પછી ૧૦ થી ૧૬ વર્ષની ઉંમરના છોકરા અને છોકરીઓ માટે મિડલ સ્કૂલો કાઢવામાં આવી છે, અને તેમાં સામાન્ય અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત છોકરાઓ માટે ખાસ ઔદ્યોગિક અને વેપારી વિષયનાં અને છોકરીઓ માટે ગૃહવ્યવસ્થા અને સામાજિક હિતના વિષયોનાં શિક્ષણની યોજના કરવામાં આવી છે. જાપાનમાં ૬ થી ૧૨ વર્ષની ઉંમરનાં બાળકોની ૭ વર્ષની ફરજિયાત પ્રાથમિક કેળવણી પછી સાથે સાથે સામાન્ય અને ધંધાદારી કેળવણી આપવામાં આવે છે. દ્વિલિપ્ધીનમાં પ્રાથમિક શાળાનાં પહેલાં ચાર વર્ષ પછીના ત્રણ વર્ષમાં સામાન્ય અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત ખેતી તથા ઉદ્યોગને લગતું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. માધ્યમિક શાળામાં પણ સામાન્ય કેળવણી ઉપરાંત ગૃહવ્યવસ્થા, વેપાર, ઉદ્યોગ, ખેતી, નૌકાશાસ્ત્ર, તથા શિક્ષકના ધંધાને લગતી કેળવણી આપવામાં આવે છે.

(૪) અહીંયાની માફક પરદેશની કેળવણી એકપક્ષી કે અધુરી નથી. ત્યાંની કેળવણી મોટે ભાગે અથવા માત્ર માનસિક નથી: તે શારીરિક તેમજ નૈતિક પણ છે. શાળાના કાર્યક્રમમાં અંગકસરત અને રમતગમત, અગત્યનું, સ્થાન ભોગવે છે, અને ભાષા, સાહિત્ય, ગણિત, વિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, ભૂગોળ વગેરે શાળાના વિષયોની માફક તેના ઉપર પણ યોગ્ય ધ્યાન આપાય છે. યુરોપ અને અમેરિકામાં શારીરિક તાલીમ અને વ્યવસ્થિત રમતો ત્યાંના લોકના જીવનમાં ઓતપ્રોત થઈ ગઈ છે એમ કહીએ તો ચાલે. ક્રાન્સમાં નીતિશિક્ષણને શાળાના શિક્ષણમાં ધણું અગત્યનું સ્થાન આપવામાં આવે છે. ત્યાં શાળાના સંપૂર્ણ વિષયોની ઉણપ પૂરી કરી તેમનો પરસ્પર સંબંધ જોડીને તેમને સંસ્કારી અને ઉમદા બનાવવાના હેતુથી એ શિક્ષણ અપાય છે. જ્યારે શાળાના દરેક બીજા વિષયના અભ્યાસથી વિદ્યાર્થીની અમુક શક્તિનો વિકાસ થાય છે અને તેના જ્ઞાનમાં વધારો થાય છે ત્યારે નીતિશિક્ષણ મનુષ્યમાં રહેલા મનુષ્યત્વનો એટલે તેના હૃદય, જીવિ અને અંતઃકરણનો વિકાસ કરે છે. જાપાન અને દ્વિલિપ્ધીનની સંપૂર્ણ કેળવણીની મંસ્થામાં શારીરિક અને નીતિશિક્ષણ બંધા વિદ્યાર્થીઓ માટે ફરજિયાત છે, અને ૧૮૭૨ના કેળવણીના ધારાસંગ્રહ સાથે જે શાહી ફરમાન નીકળ્યું હતું તેમાં જાપાનના શહેનશાહે ફરમાવ્યું હતું કે:—“મારાં વંશજો પ્રજાજનો, તમે માથાપતી

આત્મા પાળે, લાઘવેન પ્રત્યે પ્રેમ ગમો દપતી તરીકે નહીં રહો, મિત્ર તરીકે નિમન્હન થાઓ, તમારું આચરણુ વિનયી અને મર્યાદિત ગમો. સૌ કોઈ પ્રત્યે પગપગપ્રતિ રાખો, વિદ્યા મેળવો અને કળાને કેળવો, અને એમ કરી શુદ્ધિ અને નીતિશક્તિ સર્વજ્ઞ બનીશો, વળી જનકલ્યાણમાં પ્રવૃત્ત રહો અને આમાન્ય હિતના કામ કરો. દમશા રાજ્યબધારણુને માન આપો અને કાયદાનું પાનન કરો અને જરૂર પડે ત્યારે હિંમત રાખી તમારી જાત દેશને અર્પણુ કરો.

દ્વિલિપ્ધીનમાં આગી રીતલાત અને સદ્વર્તન, નાગરિક ધર્મ, આરોગ્ય અને જનસુખાકાંક્ષા—એ વિષયો શાળામાં આવે છે એથી ઉલટું, આપણે અહીં શુદ્ધિની કેળવણી ઉપરજુ હજી વધારે નક્કી આપી શાગીગિક અને નૈતિક વિકાસની અવગણના કરવામાં આવે છે જ્વાલત અને શારીરિક તાલીમમાં થોડી સમઘડિત અને અન્યવચિત નસરતો કરવામાં આવે છે એ સિવાય અગીન શારીરિક તાલીમ માટે આપણી હાનતી કેળવણીમાં કંઈપણ યોજના થએલી નેવામાં આવતી નથી આપણે ત્યાં હજી ગાળાના બાળકોની દાનતરી તપાસ અને સાગવાગી અને પુરા અને યોગ્ય પોરાનું ન મળી શકતો હોય તેના બાળકોને નિરાળમાં જમાડવાની ગોઠવણુ તેમજ એની બીજી પ્રવૃત્તિઓની મર્યાદા વગર કરવામાં આવી નથી જે આપણા બાળકો પ્રત્યે આપણને માન હોય તો ડૉ. જ્યુઈ મહે ડે તેમ આપણા બાળકોના શરીર તદ્દુરસ્ત અને સશક્ત થાય એવા ઉપાય લેવા એ આપણુ મૌથી પહેલું કામ છે ' સાધાગણુ મીને શારીરિક વિશ્વાસ વિના માનસિક વિકાસ અશક્ય છે આયુઓ અને ધનિયોના ઉપયોગ ઉપર માનમ વિકાસનો ખરી રીતે આધાર રહેતો છે કેવળ શુદ્ધિની ખીનવધી કેળવણીનું સર્વોત્તમ ફળ મળી શકતું નથી શાગીગિક કસરત ગમીગના વિશ્વાસ માટે જરૂરી છે એટલુજ નહિ પણ શુદ્ધિ અને આરિત્રના વિકાસને માટે પણ જરૂરની છે ઇંગ્લંડની મોડ આવ એબ્યુકેશન'ના વડા દાનતરીઅમલદાર સર બૉર્ન ન્યૂમેને ખરૂં કહ્યું છે કે બાળક એ દેશની દોનન છે અને તેની શારીરિક ગ્થિતિ ઉપર સરજો આધાર રહે છે જે તેનું ગરીર સાચું હોય તો પ્રજાતી ઉન્નતિની ધમારત ચલુવાને માટે ખડક જેવો મજબુત પાયો મળે છે પણ જે ગરીર નિર્બળ હોય તો એ ધમારત પાયા વિનાની છે અને આપણે રેતીના ઉપર ચલુનર મરીગે છીગે તદ્દુરસ્ત અને સાગી શરીરસ પત્તિનાળા પાણીદાર બાળકો અને નવજુનનોને ઉછેરવામાં અને કેળવવામાં બીજા દેશના લોકોને મુકાબલે જે દેશ નિ ફળ નીનડયો છે તેની પ્રજાકીય નિર્માલ્યના, બી ૧-

લાયકાત, દુરખ, નકામા ખર્ચ, કારીગર વગેરે અમંતોય તેમજ એકારી પાર વિનાની થાય છે.

(૫) અહીંની અને પરદેશની કેળવણીમાં બીજો તફાવત એ છે કે ત્યાં સરકાર તેમજ લોકો તાલીમ પામેલા શિક્ષકોએ દેશની ઉન્નતિનું ધણું અગત્યનું અંગ છે એમ માને છે. દાખલા તરીકે, ઇંગ્લેન્ડમાં જોને પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક તરીકે કામ કરવાની મનગા હોય તેને માધ્યમિક શાળાનો અભ્યાસ પુરો કર્યા પછી એ વરસ મુધી ધંધાની તાલીમ લેવી પડે છે. સને ૧૯૨૩ સને ૧૯૨૭ ની શાહી કેળવણી પરિપદે પણ તેવા પ્રકારની શિક્ષકની લાયકાતની લઘામણુ કરી છે. અમેરિકા, જાપાન અને દ્વિલિખીનમાં પણ શિક્ષકની લાયકાત નેના જેવીજ છે. એથી ઉલટું, અહીંઆં માત્ર પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસક્રમ પુરો કર્યો હોય તેને પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ કોલેજમાં દાખલ થવાને લાયક ગણવામાં આવે છે. વળી તાલીમ લેવાનો વખત કુદાવી માત્ર એકજ વર્ષ તાલીમ લીધી હોય તેવા શિક્ષકોથી મંતોય માની લેવાનું વલણ શરૂ થયું છે. ૧૯૨૫-૨૬ ના સમગ્ર હિંદુસ્તાન માટેના આંકડા પ્રમાણે આપણે ત્યાં તાલીમ પામેલાં ૪૪ ટકા પ્રાથમિક શિક્ષકો અને ૫૦ ટકા માધ્યમિક શિક્ષકો છે. આ સંજોગોમાં પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓમાં સંગીત શિક્ષણની તેમજ માધ્યમિક શાળાઓ, પ્રાથમિક ટ્રેનિંગ કોલેજો અને યુનિવર્સિટી માટે સંતોષકારક વિદ્યાર્થી એળવવાની આશા રાખવી ફાકેલ છે.

શિક્ષકોને તાલીમ આપવાની સાથે શાળાના મુખરવાઈઝરો, ઇન્સ્પેક્ટરો, અને પરીક્ષકોને પણ તાલીમ આપવાની ઘણી જરૂર છે. કારણ કે દેખરેખ, તપાસણી અને પરીક્ષા શાળાના શિક્ષણ ઉપર ઘણી ભારે અસર કરે છે.

(૬) છેવટ, પરદેશમાં કેળવણી બહારના પરીક્ષકોના વલણથી દેરવાતી નથી. આ દેશમાં પરીક્ષાથી નિરાળી કેળવણી છેજ નહિ, એ આપણે સૌ જાણીએ છીએ. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક, અભ્યાસક્રમને અંતે લેવાની પરીક્ષાની શૈલી ઉપરથીજ પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓના શિક્ષણનું સ્વરૂપ ઘડાય છે અને કોલેજના શિક્ષણનાં વિસ્તાર અને સ્વરૂપનો આધાર પણ યુનિવર્સિટીની લુદી લુદી પરીક્ષાની શૈલી ઉપર રહે છે. શાળામાં અને કોલેજમાં મુકરર કરેલી પરીક્ષાની તૈયારી કરવા ઉપરાંત પોતાનાં જીવનનો બીજો કોઈ ઉંચો ધ્યેય હોય એમ વિદ્યાર્થીઓ માનતા નથી. તેમનું આખું દૃષ્ટિબિંદુ સંકેચિત થએલું છે,

કારણ કે પરીક્ષા પાસ કરવા ઉપરાંત તેમને બીજી કંઈ વધારે ઉચી નેમ હોતી નથી. પરીક્ષાની દૃષ્ટિએ જે વિષય તેમને ઉપયોગી જણાતો નથી તેને સામાન્ય રીતે પડતો મૂકવામાં આવે છે; શિક્ષકો તેમજ વિદ્યાર્થીઓ જે બાબતો પરીક્ષામાં પુછાવાનો સંભવ હોય તેનેજ શીખવે છે અને શીખે છે. કલકત્તા યુનિવર્સિટી કમિશનના રિપોર્ટમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે આપણી પરીક્ષાની રૂઢિ એવા એક વિશાળ યંત્ર જેવી થઈ ગઈ છે કે જેઓ એ યંત્ર ચલાવે છે તેઓ તેના શેઠ રહેવાને ખદસે તેના ગુલામ બની ગયા છે. એક રાક્ષસની માફક પરીક્ષાએ તેનો પંખે ચારે તરફ ફેલાવી આખી કેળવણીની પદ્ધતિને જકડી લીધી છે. સાઈમન કમિશનની એન્ક્યુક્શન કમિટીના પ્રમુખ સર ફિલિપ હાર્ટોગના શબ્દોમાં કહીએ તો એકંદરે આખું કેળવણીનું અંગ પરીક્ષાનાં દુઃખ તથા દરદથી પીડાઈ રહ્યું છે. એતો નિર્વિવાદ છે કે જાહેર નોકરીમાં લેવાના ઉમેદવારની લાયકાત નક્કી કરવાના સાધન તરીકે સરકારે પરીક્ષાનો ઉપયોગ કર્યો છે તેને લીધેજ પરીક્ષાની મદત્તા વધી છે. જાહેર નોકરીમાં જગાઓ પુરવાને માટે ઉમેદવારની લાપકાત ડરાવવાના હેતુથી ઇ. સ. ૧૮૪૪માં ત્યારથી પરીક્ષાઓનું ધોરણ આ દેશમાં પહેલુંવહેલું દાખલ કરવામાં આવ્યું ત્યારથી પરીક્ષાને અયોગ્ય અને અતિશય મદત્ત આપવામાં આવ્યું છે. લોકોનાં મનમાં સરકારી નોકરી, માટે કેળવણી છે એ ખ્યાલ ત્યારથી ઉત્પન્ન થયો, અને તે હવે સત્ત્વર ઠગી ગયો છે. ત્યાંસુધી કેળવણી અને સરકારી નોકરીની વચ્ચેનો સીધો મંજૂંધ તોડી નાખવામાં નહિ આવે ત્યાંસુધી કેળવણીમાં મંગીન સુધારો ચાલ્યો એમ લાગતું નથી. એથી ઉલટું, બીજા દેશમાં પરીક્ષાનો રીનસર ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ત્યાંના લોકો તેના ગુલામ થઈ તેનો દુરુપયોગ કરના નથી. આપણા પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓનાં મગજ વાર્ષિક પરીક્ષાના અને ઉપલા વર્ગમાં ચડવાના વિચારથી ત્રાસી રહ્યાં છે, ત્યારે બીજા દેશમાં વાર્ષિક પરીક્ષાને વર્ગ ચડાવવાની રૂઢિ કાઢી નાખવામાં આવી છે અને વિદ્યાર્થીને તેના વ્યક્તિગત અભ્યાસ પ્રમાણે શાળાના અભ્યાસમાં આગળ વધવા દેવામાં આવે છે. આપણી યુનિવર્સિટીની મેટ્રિકની પરીક્ષા જેવી બદારની પરીક્ષાઓ બને તેટલી ઓછી લેવામાં આવે છે અને તેને ખદસે શાળાની પરીક્ષાનાં સર્ટિફિકેટ અમુક 'શરતે યુનિવર્સિટીની મેટ્રિકની પરીક્ષાનાં સર્ટિફિકેટ બરાબર મળવાની યોજના કરવામાં આવી છે. જર્મની, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, જાપાન અને ક્રિસ્ટીયન આપણે અહીંયાંના જેવી પરીક્ષાની

જદીથી લગભગ તદ્દન મુક્ત થઈ ગયા છે. જનપાનમાં સત્રને અંતે લેવાતી પરીક્ષાનાં પરિણામ અને શિક્ષકના અભિપ્રાય પ્રમાણે જાળકેને દર વરસે ઉપર ચઢાવવામાં આવે છે. શિક્ષણનો દરેક તબક્કો પુરી કર્યા પછી તેથી ઉંચી કેળવણી લેવા જે વિદ્યાર્થીઓ ઇચ્છતા હોય તેની લાયકાત નક્કી કરવા માટે દરેક સંસ્થાનો ઉપરીઅધિકારી પ્રાવેશિક પરીક્ષા લે છે. દરેક શાળાના અથવા કેલેજના અભ્યાસક્રમને અંતે પરીક્ષા લેવામાં આવતી નથી, પણ દરેક ઉંચા અભ્યાસક્રમમાં ઘણા કરતા પહેલાં નાલાયક વિદ્યાર્થીને ખેરવી નાખવાને માટે સખત પ્રાવેશિક પરીક્ષા લેવામાં આવે છે. આવી રીતે દરેક સંસ્થાનો ઉપરી પોતાને જેટલા અને જેવા વિદ્યાર્થીઓ જોઈએ તે બરાબર લઈ શકે છે. વળા એનું પરિણામ એ આવે છે કે કાયા વિદ્યાર્થીઓને પ્રાવેશિક પરીક્ષા માટે વધારે સારો તૈયારી કરવા માટે તેમની પહેલાંની શાળામાં પાછા જવાની અથવા તો બીજી રીતે વધારે સારો અભ્યાસ કરવાની ફરજ પડે છે. બીજી આડકતરી અસર એ થાય છે કે પ્રાવેશિક પરીક્ષા માટે કાયા વિદ્યાર્થીઓ મોકલવાથી નામોશી અને લોકમાં અપ્રિયતા થતી અટકાવવા માટે શાળાઓને પોતાના શિક્ષણનું ધોરણ અને પદ્ધતિ સુધારવા પડે છે. આ પ્રમાણે સર્ટિફિકેટ, ડિપ્લોમા, કે પદવી માટે જેવી પરીક્ષાઓ આપણે ત્યાં હું તેવી ત્યાં નથી. બદારની મગજ ફેરવી નાખે એવી પરીક્ષાઓ જે આપણા શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને જૂતની માફક સતાવે છે તેવી જનપાનમાં બીજાકુલ છેજ નહિ. જનપાનનો શિક્ષક વિદ્યાર્થીની સન્નિ અને જરૂરિયાતોને અનુસરી અભ્યાસક્રમના વિષયો શીખવવાને રવનંત છે. દિનિખીનમાં પ્રાયમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ આખા વરસનો અભ્યાસ બરાબર કર્યો છે કે કેમ તે નક્કી કરવાને લેવાતી પરીક્ષાઓ શાળામાંથી કાઢી નાખવામાં આવી છે. તેમના દરેક વિષયના કામની છેવટની આકળીનો આધાર વર્ગમાં તેમના અભ્યાસની વખતોવખત થતી તપાસણી ને લુલના ઉપર રહે છે, અને આવી વખતોવખત થતી અભ્યાસની આકળી વર્ગના પોકો, નિબંધો, અને પ્રયોગશાળાના કામ વગેરે ઉપરથી થાય છે. છેવટની મુખપરીક્ષા હોતી નથી, હસ્તકામ ચિત્રકામ, સંગીત, લેખન વગેરેની છેવટની પરીક્ષા હોતી નથી, તેમજ છેવટની લેખી પરીક્ષાઓ પણ હોતી નથી. માધ્યમિક શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને તેમના કામની છેવટની સરેરાશ ઉપરથી વિષયવાર ઉપર ચઢાવવામાં આવે છે. જે વિદ્યાર્થીઓને ઉપર ચઢાવવામાં આવતા નથી તેમને માટે શાળાના શિક્ષકોને ઊનાળાની લાંબી રજા

દરમિયાન ૭૫૧ આઠ અઠવાડીયા સુધી ખાસ વર્ગો ખોલવાની પરવાનગી આપવામાં આવે છે. તેમાં જે વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો કાચો અભ્યાસ પાકો કરી લે છે તેમને રજા પછી તપાસી ઉપલા ધોરણમાં ચઢાવવામાં આવે છે. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓનો અભ્યાસક્રમ પુરો થયા પછી ડિવિઝનલ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ જેનો ઓદ્દેશ આપણા ડિવિઝનલ એલ્યુમેન્ટરનલ ઇન્સ્પેક્ટરના જેવો છે તે જે વિદ્યાર્થીઓએ પ્રાથમિક અને માધ્યમિક અભ્યાસક્રમ સંતોષકારક રીતે કર્યો હોય તેમને સર્ટિફિકેટ અને ડિપ્લોમા આપે છે. આ અમલદાર પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાના પ્રિન્સિપલ મારફત પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાના એલ્યુમેન્ટરને મંદાને લગતી સૂચના આપે છે કે જેથી તેમાંના દરેક જણ બુદ્ધિપર્વક પોતાના મંદાની પસંદગી કરી તેને માટે તૈયારી કરે અથવા તો તે મંદામાં જોડાઈ જાય.

અહીંની અને પરદેશની કેળવણીમાં જે જે મુખ્ય તફાવત ઉપર જણાવ્યા છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડશે કે કેળવણીની બાબતમાં બીજા દેશોથી આપણે કેટલા બધા પાછળ છીએ.

અશોકના શિલાલેખ સંબંધી એક ઉપયોગી શોધ

મહારાજ અશોકના જે સુપ્રસિદ્ધ ચૌદ શિલાલેખ હતા તેમાંના એકની શોધ દમણાંજી મઠાસ ઈલાકાના કુર્નલ જિલ્લામાં થઈ છે. આ અગત્યની શોધનું માન કલકત્તાના જાણીના મુન્તર શાસ્ત્રી અને કયાવિદ્ મિ. અનુ-વોપને ઘટે છે. ત્યારે તેઓ કુર્નલ જિલ્લામાં ખાણનું ખોદ કામ કરાવતા હતા ત્યાં તેમને એક ટેકરી ઉપર કોતરેલા લેખ માલમ પડ્યા. તરતજ તેમણે તે મહારાજ અશોકના સમયના છે એમ ઓળખી કાઢ્યું. તેમનું વિશાળ સાત્રાજ્ય ઈ. સ. પૂ. ૨૫૦ પહેલાં હિંદમાં જામેલું હતું. છેલ્લા પચાસ વરસમાં મૌર્ય રાજવંશજંધી જે શોધ થઈ છે તેમાં મિ. વોપની શોધ ઘણા મહત્વની છે. હિંદના ઈતિહાસમાં મૌર્ય સમયની લુપ્ત થએલી માહિતી મેળવવાને મહારાજ અશોકના ચાલી શિલાલેખ ઘણાંજ ઉપયોગી, યદ્ પડ્યા છે. તેને લીધે પ્રાચીન ભારતની સંસ્કૃતિ અને ખાસ કરીને તે મદાન સત્રાટના પ્રભાવ, રાજ્યવહીવટ, નીતિનો ઉપદેશ, ધર્મપરત્વેની ઉદારવૃત્તિ અને શોકકલ્યાણીની પ્રવૃત્તિ ઉપર અવનવું પ્રકાશ પડે છે. અશોકના તેરમા શિલાલેખમાં તેના રાગકાલીન ઈજિપ્તનો ટોલેમી, સિરિયાનો બીજો એન્ટી-ઓક્સ અને કેરિયાના એલેક્ઝાંડર જેવા ગ્રીક રાજાના ઉલ્લેખ છે. તેમના બીજા શિલાલેખ ઉપરથી દુનખી મનુષ્ય અને પ્રાણી માટેની નેમની વાગણી

અને દીલસોશ રૂપે જણાઈ આવે છે, કારણકે તેમને માટે તેમના વિશાળ સામ્રાજ્યમાં ધરપીતાલની વ્યવસ્થા તથા દવાદારની મોઢવણુ કરી હતી એટલુંજ નહિ પણ દક્ષિણના મિત્રરાજ્યો તેમજ એશિયાનાગ્રીક મુલકમાં પણ તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. બેહિસ્તાનના દર્યાવસના શિલાલેખમાં જે પ્રમાણે પરાક્રમનો ગર્વસંહિત ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે પ્રમાણે મહારાજ અશોકના શિલાલેખ નથી, પણ ઐતિહાસિકદૃષ્ટિએ તે ઘણાજ અગત્યના છે. આ નવા શોધીકાઢવામાં આવેલા શિલાલેખનો અભ્યાસ વિદ્વાનોએ શરૂ કરી દીધો છે અને તેમની શોધખોળનું પરિણામ થોડા વખતમાં બહાર પડશે.

બાળક અને સર્જન

જેવા રીતે પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે એ જાંધ મહત્વની ગણાઈ છે તેવી રીતે કેળવણીની સર્વ પ્રવૃત્તિઓનું ધ્યેય બાળક છે એ વિચારે શિક્ષણના પ્રદેશમાં મહાન પરિવર્તન કર્યું છે. ન્યાસુધી શિક્ષક, અભ્યાસક્રમ, શિક્ષણસાહિત્ય, શાળાનું સંકલન એવા સહાયકારક અંગ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવતું હતું ત્યાસુધી બાળકેળવણીમાં મુધાગે જેવામાં આવતો નહોતો, પણ ન્યારથી કેળવણીનો વિષય બાળક છે એ વિચાર પ્રચલિત થયો ત્યારથી તેની કેળવણી વૈજ્ઞાનિક અને ઉત્તકૃષ્ટ રીતે આપવાને માટે અનેક અખતરા અને શોધ કરવામાં આવ્યા છે. આવી પ્રવૃત્તિના ફળરૂપે ઘણાં મિશુશિક્ષણની પદ્ધતિ સફળ થતી જાય છે.

જગતની આગળ વધતી પ્રગતિમાં બાળક એ દેશની થા જનતાની ઉત્તમ પ્રકારની મંપત્તિ છે એ ભાવના દૃઢ થતી જાય છે અને તેને લીધે શિશુશિક્ષણ શાસ્ત્રીય રીતે આપવાને ઘણા મથતો કરવામાં આવ્યા છે. હાલની કેળવણીનો પ્રધાન સૂર વ્યક્તિગત શિક્ષણ છે; કારણકે કુદરતમાં એકજ જાતિમાં અનેક પ્રકારની લિન્ન લિન્ન વ્યક્તિઓ માલમ પડે છે. કોઈપણ જે વ્યક્તિમાં મંપૂર્ણ સમાનતા જેવામાં આવતી નથી. આવી રીતે કુદરતને તેના વિકાસ માટે વિવિધતા વધારે પ્રિય છે, પણ વ્યક્તિમાં જે કોઈક વિશેષતા કે તેની ખાસીયત હોય તેની યોગ્ય ખીલવટ કરવામાં ન આવે તો કુદરતના વાગ્નવિક હેતુ ફગીજ થતો નથી. પહે પહે કુદરત ભિન્નતા-વિવિધતા ઉત્પન્ન કરી મમ્મદ થાય છે, તેથી કેળવણીમાં દરેક વ્યક્તિની ખાસીયતના વિકાસ માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે નહિ તો તેમાં કેવળ એકરૂપતા જેવામાં આવે અને તેથી વ્યક્તિગત વિકાસને અભાવે તેને આત્મસ્વરૂપનો જે અનુભવ યથા જોઈએ તે થઈ શકે નહિ. વળી કુદરતમાં હરેક પહે કોઈક નવીનતા જેવામાં આવે છે. તેને સ્થિરતા કે જડતા પસંદ

નથી. સર્જન એ તેનો ખાસ ધર્મ હોય એવો આપણને અનુભવ થાય છે. જો આ પ્રમાણે કુદરતનું લક્ષણ સર્જનાત્મક પ્રવૃત્તિનું એટલે ફેરફાર કરવાનું છે તો શા માટે કેળવણીનું સ્વરૂપ તે પ્રમાણે ઘડાવું જોઈએ નહિ ? સર્વ કળાનો આધાર કુદરતના જ્ઞાન ઉપર હોય છે તો શિક્ષણની કળા પણ તેના નિયમાનુસાર ઘડાવી જોઈએ એ સ્પષ્ટ છે, તેથી વ્યક્તિગત વિકાસ એ હાલની કેળવણીનો ખાસ ઉપયોગી આગળ પડતો વિચાર છે. જેથી રીતે કુદરતમાં લિનનતાની સાથે એકતા આપણા જોવામાં આવે છે તેવીજ રીતે શિક્ષણમાં પણ બાળકનો તેના સત્તાનુરૂપ વિકાસ કરવાની યોજના હોવી જોઈએ. જો તેમ થાય નહિ તો કુદરતની વ્યક્તિમાં જે આંતર ગ્રેરણ કે પ્રચ્છાને અનુસરી પ્રગતિ કરવાનું વલણ જોવામાં આવે છે તે દબાઈ જશે અને તેના વ્યક્તિત્વના યથાર્થ વિકાસને અલાવે તેને યોગ્ય સુખ મળશે નહિ તેમજ તેની શક્તિનો હાલ તે જનસમાજને પણ આપી શકશે નહિ. આ કારણને લીધે વ્યક્તિત્વના વિકાસ માટે તેની સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા અર્થે માટે તેને સ્વતંત્રતા આપવી એ હાલની કેળવણીનો મહામંત્ર છે. ત્યાંસુધી બાલ દબાઈ કે સત્તાનું સામાન્ય હોય ત્યાંસુધી બાળક તેની સ્વતંત્રતાને યોગ્ય અવકાશ આપી શકતું નથી. જેમ જેમ તેને માથે જવાબદારી મૂકવામાં આવે છે તેમ તેમ તેની આત્મશ્રદ્ધા અને ઉત્પાદક શક્તિ વધતી જાય છે. આથી રીતે વ્યક્તિત્વના વિકાસ માટે સ્વતંત્રતા યા જવાબદારી એજ ખડું સાધન છે, અને ત્યાંસુધી આ ભાવનાને અનુસરી કેળવણીનું કામ કરવામાં આવે નહિ ત્યાંસુધી તેનાં શુભ ફળ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાય એમ નથી.

બાળકના વિકાસ માટે સ્વતંત્રતા-સ્વતંત્રતા ખાસ જરૂરની છે એમ આપણે સ્વીકારીશું તો તેની શિક્ષણની યોજના અને સાધનમા મોટો ફેરફાર કરવો પડે. બાળક એ એક નક્કી પ્રાણી છે એ વિચાર બૂલભરંસો છે. કેવળ નક્કર કરવી એ મનુષ્યનો સ્વભાવ નથી. તે તો સંજોગો અનુસાર ફેરફાર કરી ગોતાનું વર્તન પડે છે. યંત્રવત્ કામ કરવું એ કનિઠ જીવિનું કેતવ્ય છે; કારણ કે યંત્રમાજ અધી વસ્તુ સરખી તૈયાર થાય છે, પણ પ્રાણી-મનુષ્ય-એ તો બાહ્ય પરિસ્થિતિમાં ચતા ફેરફારને અનુકૂળ તેનું ઇવન નિયમિત કરે છે, એટલે તેનામાં સર્જનાત્મક ફેરફાર કરવાની શક્તિ છે. જો વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોય તો શા માટે બધાં બાળકને એક સરખું શિક્ષણ આપવું જોઈએ ? શા માટે શિક્ષકની સત્તા અથવા હાખને અનુસરી તેની પ્રવૃત્તિ નિયમિત થવી જોઈએ ? તેજે શા માટે શિક્ષકના કામની નક્કર કરવી જોઈએ ? હુંકામાં, શા માટે તેણે સ્વતંત્રતાને અનુસરી તેનો વ્યક્તિગત વિકાસ કરવો જોઈએ નહિ ? ત્યાંસુધી આપણી શાળામાં બાળકને સ્વતંત્રતાનો અવકાશ મળતો નથી ત્યાંસુધી તેની આંતર ઉર્મીના વિકાસ

માટે યોજના થઈ શકતી નથી જ્યાંથી તેના સ્વતંત્રતા ખીલવટ માટે તેને ઉત્તેજન આપવામાં આવે નહિ ત્યાંથી આળકનો વ્યક્તિગત વિકાસ થવો અસંભવિત છે અને તેની માથે દેશની જુદીજુદી સંપત્તિમાં જુદા થાય એ પણ અશક્ય છે. આવી અનિષ્ટ વસ્તુચિત્તિ અટકાવવાને માટે અને ઉપર જણાવ્યા મુજબ શિશુશિક્ષણ આપવાને શિક્ષકને સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ. તેની સાથે બાળકની પ્રવૃત્તિ પણ સ્વતંત્ર હોવી જોઈએ. જ્યાં વ્યક્તિગત શિક્ષણ હોય ત્યાં તે સ્વતંત્રતાની ખાસ જગ્યા છે એ નિમંશય છે, પણ જ્યાં મમદશિક્ષણ છે ત્યાં પણ શિક્ષક બાળકને કેટલીક રીતે સ્વતંત્ર કામ કરવાનું કહી શકે એમ છે. સમજના અર્થ કંઈપણ ફેરફાર વગર મોલાવવા અને શિક્ષકે ધારેલો જવાબ વિદ્યાર્થી આપે એ ઉપજાવવાનું છે. વળી પાઠની મનસુખ ચોપડીમાંના શબ્દમાળા હોવી જોઈએ, એ દબકા પ્રકારની જુદી સૂચવે છે. બાળકને તેની ઇચ્છા મુજબ ટાગળ, માટી વગેરેના આકાર યોજવાની છૂટ આપવી ચિત્રકામમાં તેની આત્મ પ્રવૃત્તિને અવકાશ આપી શકાય એમ છે. વાતી પણ બાળક તેને મનગમતી રીતે ફેરફાર કરી જોવી શકે છે. ચોપડીમાં આપેલા દિસાખ ઉપરથી નવા થોડા કાદવા બાળકને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ શબ્દાર્થ, મમજીતી, વ્યાકરણ વગેરે વિષયોમાં શિક્ષકે પોતે શીખવેલા દાખલા લેવાને બદલે જુદા જુદા વાક્યો તેમની પામે માગવા જોઈએ. મમદશિક્ષણમાં કેટલેક દરજ્જે સર્જનશક્તિને અવકાશ આપી શકાય એમ છે આ બાબત લેખન કામને પણ લાગુ પડે છે. આવી રીતે બાળકની સર્જનશક્તિને ઉત્તેજન આપવાથી તેની વ્યક્તિનો સાચો વિકાસ થાય છે તેને તેની ગણિત ઉપર વિશ્વાસ એવો છે. તે આત્મ-મંચમાં થાય છે બીજાનામાં કંઈક રિજેક્શન જોઈને તે ખુશ થાય છે અને જાને પ્રયત્ન કરી તેને તે કામ કરવાનું મન થાય છે

શિશુશિક્ષણમાં વ્યક્તિગત વિકાસ માટેની કિન્ડર્ગાર્ટન તથા મોન્ટેસોરિ પદ્ધતિમાં મર્જનાત્મક શક્તિની ખીલવટ માટે આવી યોજના લેવામાં આવે છે જેમ કુદરતની દરેક વ્યક્તિમાં આંતર આવેગના આધારે માટે આપણે પ્રયત્ન થઈ જોઈએ તો તેમ શિશુશિક્ષણમાં પણ દરેક વ્યક્તિ તેની સ્વ-તંત્રતા અનુસાર કામ કરી શકે એવી સાધનની યોજના કરવામાં આવી હોય છે. એક-જ બાળક પોતે કામ કરે છે અને તેમાં ચતી જુવે તેને સુધારી શકે છે. જ્યારે તે તેનું કામ સ્નેહમદ રીતે કરી શકે તો તેને ત્યાં તેને કેટલો ખોસ આવડે થઈ શકે તે આપણેથી કંઈપણ શકાય એમ નથી ધારી વખત તો બાળક એકને એક કામ વારંવાર કરે છે કાગળ કે તે આંતર

ઉર્મીના વેગને અનુસરી કામ કરવા પ્રેરાય છે. રવતઃવૃત્તિનો વિકાસ એ મોન્ટેસોરી શિક્ષણનું ખાસ તત્ત્વ છે અને તેને માટે અનુકૂળ સાધનની વ્યવસ્થા એ તેની બીજી ખૂબી છે. ત્રીજી બાજબી ધ્યાનમાં રાખવા જેવી એ છે કે કોઈપણ બાળક સાત કે આઠ વર્ષનું થાય ત્યાંસુધી તે લેખન, વાચન કે સંખ્યાનું રીતસરનું શિક્ષણ લેવા તૈયાર હોતું નથી, કારણકે તે વખતે તેના મગજનો જોઈ તેવો વિકાસ થએલો હોતો નથી, તેમજ તેની ઇન્દ્રિયો પણ બાલ્ય જગતના પદાર્થના ગુણ ગ્રહણ કરવાને લાયક હોતી નથી. શરીરનાં જુદા જુદા અવયવ અને ઇન્દ્રિયો એક સાથે કામ કરે તેવી મગજની શક્તિના અભાવે લેખન તથા વાચનનું જ્ઞાન જ્ઞાન વરસતી અંદરની ઉમરના બાળકને આપવું ઘણું નુકસાનકર્તા છે. એક તો તેના શરીરનો બાંધો બરાબર ખીલેલો જોઈએ અને તેની સાથે તેની ક્રિયાત્મક શક્તિ વધવી જોઈએ. જે આ બંને બાજબીનો અભાવ હોય તો શિક્ષણની ઘણી અસર નકામી થઈ પડે છે. આ કારણને લીધે સાત વરસ સુધીનો રમતગમત, ચિત્રકામ, આકાર બનાવવા, ચાર્ટ, સંગીત, સ્ટિચિંગ, પદાર્થપાઠ, પર્યટન, વાનચીત વગેરે વિષયો શીખવી તેને ક્રિયાત્મક કેળવણી આપવાની ખાસ જરૂર છે તેને માટે મોન્ટેસોરી જેવી શિશુશાળા ઘણી અમત્યની છે એ ઉપરના માનસ વિકાસના નિયમને અનુસરી જણાઈ આવશે. શાળામાં સાધારણ રીતે બાળકો શિક્ષકના દહેવા પ્રમાણે કે જોઈ જોઈને ઘણું કામ કરે છે. એટલે તેનામાં નકલ કરવાની ટેવ પડે છે પણ જે તેને પોતાનો ઉર્મીના આવિર્ભાવ માટે એટલે સર્જન માટે અવકાશ આપવામાં આવે તો તે સારું કામ કરવા પ્રેરાશે અને તેનામાં જે આત્મશ્રદ્ધા ખીલશે તેને લીધે તેના વ્યક્તિત્વનો પૂર્ણ યોગ્ય વિકાસ થશે. જે બાળકનામાં સર્જનાત્મક શક્તિ નથી તે અણુધાર્યા સંજોગોમાં ગભરાઈ જાય છે, અને આવી પડેલી મુશ્કેલીમાંથી તે માર્ગ શોધી શકતો નથી. તેનામાં નકલ કરવાની ટેવ પ્રખળ હોવાથી તે જાતે વિચાર કરતો નથી. તેનામાં વિવેકશક્તિનો અભાવ હોય છે તેમજ તેની કલ્પનાશક્તિ ખીલેલી નહિ હોવાથી બીનઅનુભવેલા સંજોગોમાં શું કરવું તેના ખ્યાલ તેના મગજમાં આવતો નથી. બાળક તેની કલ્પનાવડેજ નવાં ચિત્રો ઉપજાવી દાઢે છે અને તેને કૃતિમાં મૂકી શકે છે. હુંકામાં જેમ જાને તેમ આપણે આપણાં બાળકોને તેની સર્જનશક્તિ ખીલે તેવી કેળવણી આપવી જોઈએ, કારણ કે તેમાંજ વ્યક્તિગત તેમજ સામાજિક શ્રેય રહેલું છે.

લેખન કેમ સુધરે

૧. બાળકોએ સ્લેટ અગર પાટીઆ પર છુટે હાથે, મોટા અક્ષરે ડાઘાડઘી વગર લખવું.
૨. અક્ષર મરોડદાર, મંપૂર્ણ અને સ્પષ્ટ હોવા જોઈએ.
૩. લખતી વખતે શિક્ષકના હાથનું ફરવું, અને તેના શરીરની સ્થિતિ, વિદ્યાર્થીઓ અનુકરણ કરે તેવાં હોવા જોઈએ.
૪. બાળકો લખવાનું શીખતા હોય ત્યારે તેમના હાથની હીલચાલ સરળ હોવી જોઈએ, એટલે કે હાથ ઉપર કોઈપણ જગ્યાએ વધારે પડતું દબાણ હોવું ન જોઈએ. અક્ષર મોટા હોવા જોઈએ તેમજ તેમની વચ્ચે પુરતા અંતરની ખાસ જરૂર છે.
૫. લખતી વખતે બાળકો પોતાના શરીરની સ્થિતિ ખરાબર રાખી શકે અને સંકોચ વિના હાથ સરળતાથી ફેરવી શકે એવી તેમને ટેવ પાડવી જોઈએ. એથી તેમને સારા અને મરોડદાર અક્ષર કાઢવાનો મહાવરો પડશે.
૬. વારંવાર હાથની હીલચાલ પ્રત્યે બાળકોનું લક્ષ્ય દોરી, નાના અને ઘીચોઘીચ અક્ષર કેવળ આગળના અક્ષરનપલનથીજ લખવાની ટેવ તેમને પડવા દેવી નહિ.
૭. આ ટેવ ખરાબર પડે તે માટે ઉપલા વર્ગના શિક્ષકોએ પણ હાથની હીલચાલ ઉપર તેટલાજ પ્રમાણમાં લક્ષ્ય આપવું જોઈએ.
૮. બાળકોનું જુદા જુદા વિષયનું લખાણ સ્વચ્છ રાખવા તેમને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. સુધડ લખાણ માટે તેમના આગળ સારો આદર્શ રજુ કરવો જોઈએ.
૯. નીચલા ધોરણથી છેક ઉપલા ધોરણ સુધીમાં બાળકોનું લખાણ ઉત્તરોત્તર સુધરતું જાય એટલા માટે દરેક ધોરણના શિક્ષક સમક્ષ લખાણ મંબંધી એક સામાન્ય ઉદ્દેશ રહેવો જરૂરી છે અને એ ઉદ્દેશ હોય તોજ આખી શાળાનું લખાણ સુધરી શકે; નહિતો નીચલા ધોરણના શિક્ષકનો યત્ન અને બાળકનો પ્રયાસ ઉપલા ધોરણના શિક્ષકની બેદરકારીને લીધે નિષ્ફળ જાય છે અને બાળકનું લખાણ અસ્વચ્છ અને મરોડ વગરનું થઈ જાય છે.

(૨)

બાળકોના લેખનમાં જે ખામીઓ જોવામાં આવે છે તેના કારણો નીચે પ્રમાણે આપી શકાય:—

(૧) લેખન વખતે બાળકો કદમ યોગ્ય રીતે પકડી શકતાં નથી. લેખન કરતી વખતે કિત્તાના ત્રાંસ ઉપર બાળકોનું લક્ષ બેંચનું બેઈએ, કારણકે બે કિત્તાનો ત્રાંસ સરખો ન રાખી શકાય તો અક્ષરની બનાઈ તથા પાતળાપણું ત્યાં આવવાં બેઈએ ત્યાં આવી શકતા નથી; માટે પહેલેથી શિક્ષકે કિત્તાને પકડવાની રીત ઉપર સંપૂર્ણ લક્ષ રાખવું બેઈએ, અને બાળકોને તેને તે બાળન સંબંધી સંતોષ ન થાય ત્યાંબુધી બાળકને લખાણકામ આગળ કરવા દેવું નહિ, અને એટલા માટેજ લખાણ કામ થતું હોય તે વખતે શિક્ષક વર્ગમાં ફરી દરેક વિદ્યાર્થીની આ ખાસી-યતની બારીક નિરીક્ષા કરવી. બે આ બાળત, પરત્વે શાળામાં નીચલાં ધોરણથી ને છેક ઉપરના ધોરણ સુધીમા એક સરખો આગ્રહ રાખવામાં ન આવે તો પછીથી બાળકની એ ખામી સુધારવાને માટે ઘણો વખત જશે.

(૨) બે બાળકો બાલુ લખાણકામ કરે તો તેમનું લેખન સુધરે એ વિચાર બુદ્ધિભરેલો છે. મદાવરો અને હાથની યોગ્ય તાલીમ એ અક્ષરલેખનની સુધારણા માટે જરૂરી બાબતો છે. હાથનું દરવું ફરવું કાંઈ એકદમ આદર્શરૂપ થતું નથી. લેખનમાં આખા હાથના સ્નાયુઓને અમુક રીતે વાળવાની અને તે પણ સરળતાથી વાળવાની જરૂર છે એટલે કે એ સ્નાયુઓને અમુક પ્રકારે કેળવવા પડે છે એને તેથી તેમાં યોગ્ય વખતની જરૂર રહે છે. ઉનાવજે આ સ્નાયુઓની કેળવણી સિદ્ધ થતી નથી. જેમ અંગકસરતમાં મદાવરો. યોગ્ય વખત અને બરાબર તાલીમની જરૂર પડે છે તેમ આવી જાતની સ્નાયુઓની કેળવણી માટે પણ તેના તેજ અંગોની આવશ્યકતા છે. આ બાબત શિક્ષકે જુલો જવાની નથી. લેખન સુધરે તેમાં નિયમિતતાની જરૂર છે. દરરોજ અમુક રીતનું યથાયોગ્ય લેખન કરાવવામાં આવે તો નિયમિત લેખન થવાથી મદાવરો પડે છે, લેખનમાં કાળજી રાખવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે અને યોગ્ય અવસરે જે વિદ્યાસ થવો બેઈએ ને પણ થાય છે.

(૩) લખવામાં ઉતાવળ કરવી એ લેખન બગાડવા બરાબર છે. ઉતાવળ લેખન કરવાથી અથવા કરાવવાથી બાળક દરેક અક્ષર ઉપર મરોડ, ઘાટ, કદ વગેરે બાબતો ઉપર બીલકુલ ધ્યાન આપી શકતું નથી; પરિણામ એ આવે છે કે તે ગમે તેવી રીતે ગરબડીઆ અક્ષર લખી નાખે છે અને તેને અક્ષર તથા શબ્દો વચ્ચે અંતરનો પણ ખ્યાલ રહેતો નથી. વળી વધારે ખરાબ પરિણામ તો એ આવે છે કે કાનો, માત્ર, અનુલુ, વરુ, અતુસ્વાર વગેરેનો મરોડ હદયદાર વધારે પડતો અથવા તો નહિ જેવો થઈ જાય છે. આથી

લેખનમાં જે મુશ્કેલી અને વ્યવસ્થા જોઈએ તે આવી શકતાં નથી. શાળામાં વેપારી લખાણના જેવું લખાણ થાય એટલે કે મર્યાદા વિનાનું અથવા બોલીકું લખાણ થાય તે ઇષ્ટ નથી.

(૪) બાળકો ઉપર ચોક્કસ અંકુશ હોય અને સૂચના પણ વખતસર તેમજ નિયમસર મળતી જતી હોય, તેમજ દોષો પરત્વે બાળકોનું લક્ષ શિક્ષકના પોતાના આદર્શ લેખનથી ધ્યાન ખેંચાતું હોય, તો બાળકોનું લખાણ જરૂર મુધરે એ નિઃસંશય વાત છે. સામાન્ય રીતે લેખનકામ એટલે ટ્રસ્ટફોન વખત એવી માન્યતા જે શિક્ષકના મગજમાં ઘર ઘાલી ખેંચે તો લખાણ મુધરી શકે નહિ. આમળ જણાવી ગયા છીએ તે પ્રમાણે શિક્ષકને આ કામમાં વ્યક્તિગત ધ્યાન આપવાની ઘણી જરૂર છે. જે એમ ન થાય તો મોંઢાની કે કા. પા. ની ગમે તેટલી સૂચનાઓ દશે તોપણ તેમાં મુધારો થશે નહિ.

(૫) અક્ષરના ખંડમાં પણ નાના મોટા ખંડ હોય છે અને તેથી એ ખંડો ઉપર બાળકનું લક્ષ ખેંચવું જોઈએ. એ નાના મોટા ખંડો, સામાન્ય રીતે જે પ્રમાણમાં હોય છે તે પ્રમાણ ઉપર લક્ષ ખેંચી તે પ્રમાણે અક્ષરો કાઢતા ગ્રીખવવું જોઈએ. ગુજરાતી લેખનમાં ખંડોનું પરસ્પર પ્રમાણ જે બરાબર મચવાય તોજ અક્ષર ધારીલા અને મુધર મરોડવાળો થાય છે.

(૬) નાના છોકરા પામે લખાવવા પહેલા તેમનાં આંગળાં કેળવવાની ખાસ જરૂર છે એટલે તેમને પેન કે ચાક બરાબર ઝાલતાં આવડવો જોઈએ અને તેથી અમુક આકારની આકૃતિઓના ખોખાં પહેલાં તેમની પામે ભરાવવા. આકૃતિની દૃઢ બદાર લીટીઓ ગળ્ય નહિ એ પ્રમાણે કામ કરાવવું. આવી રીતે હાથના રનાયુઓ ઉપર કાણુ મેળવ્યા પછી રીતસરનું લેખન શરૂ કરવું જોઈએ, તેમજ તેમની પામે આંગળીઓ વતી દવામાં કે રેતીમાં અમુક મોટા આકાર કઢાવવા જોઈએ. નાના બાળકના હાથના રનાયુઓ કેમજ હોય છે તેથી જે તેને આરંભમાં તપ્પી પડે છે તો તેને નુકસાન થાય છે, માટે શિક્ષકે તેમજ બાળકે મોટા પ્રમાણમાં લખાણ કામ કરવું. પેન જાડી હોય તો તે વધારે ઇચ્છવા જોય છે.

(૭) શરૂઆતમાં બાળકો લખના શીખે છે ત્યારે અક્ષર નાના મોટા કાઢે છે. આતું કારણ એ છે કે તેઓનું નિરીક્ષણ પાકું થયું નથી અને હાથના રનાયુઓ પણ તેટલા કેળવાયા નથી. એથી શરૂઆતમાં જે લીટી

વચ્ચે અક્ષર કાટતાં શીખવવું. તેમાં મધ્યની જગામાં અક્ષરોના કયા ભાગે આવે છે તેમજ લીટી ઉપર અને નીચે કયા અક્ષરોના કયા કયા ભાગે આવે છે તે પ્રત્યે તેમનું લક્ષ દોરવું જોઈએ. આપણે બાળકોને બે લીટીઓ વચ્ચે લખતાં ઘણી વખત જોયાં છે. આપણે જોઈએ છીએ કે અમુક મદાવરો થયા પછી પણ જો લીટીને અડકાડીને બધાં બાળકો લખતાં નથી. આમાં શિક્ષકે તેમનું ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર છે, અને બાળકો લીટીઓને અડકાડીને અક્ષરો લખે તે માટે આગ્રહ રાખવો જોઈએ.

(૮) ઉપલી બાખત સાથે બીજી વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે: દરેક શિક્ષકને અનુભવ હોય છે કે શરૂઆતમાં બાળકો અક્ષર લખે છે તે નાના મોટા હોય છે. એવું કારણ પણ લખવાનો તેમને મદાવરો થયો નથી એ છે. એ મદાવરો તાથના દલનચલનને અંકુશમાં રાખવા પુરતો છે. માટે શરૂઆતમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ લીટીઓની વચ્ચે લખવાનો મદાવરો કરાવવો અને પછી તેમને ન્યાયે પુરતો અનુભવ થઈ જાય અને શિક્ષકને યોગ્ય લાગે ત્યારે છુટું (લીટીઓની વચ્ચે નહિ) એવું લખાણ કરવાની તેમને ટેવ પાડવી જોઈએ.

(૯) શબ્દના દરેક અક્ષર વચ્ચે અમુક અંતર હોય તોજ સ્થેખન સુધક જણાય છે. જેમ વાક્યમાં સબ્જો-પદો વચ્ચે યોગ્ય અંતરની જરૂર છે તેમ શબ્દસ્થેખનમાં દરેક અક્ષર વચ્ચે મળુ યોગ્ય અંતરની જરૂર છે. શિક્ષકે ઠા. ૫૧. ઉપર પોતાનું લખાણ કરી અંતરનો ખ્યાલ બાળકોને વ્યાપવો જોઈએ. અંતર વધારે પડતું હોય તો શબ્દના રૂપમાં ખેડોળપણ આવે છે. અક્ષરની લંબાઈ પહોળાઈ ઉપર અક્ષર વચ્ચેના અંતરનો આધાર છે. જેમ અક્ષર મોટા તેમ અંતર વધારે જેમ અક્ષર નાના તેમ તેમની વચ્ચેનું અંતર ઓછું. આ બાબત ગોંદેથી બાળકોને કદી સમજતી શકાય એમ નથી. એમાં પ્રત્યક્ષ અવલોકનની જરૂર છે. માટે શિક્ષકે પોતાના સ્થેખનનો નમુનો વારંવાર આપી અવલોકન કરાવી સ્થેખનમાં એ બાબત આવશ્યક છે તે બાળકોના ધ્યાન ઉપર લાવવું. શબ્દસ્થેખનની લુહી લુહી રીતોને સરખાવી શબ્દના સ્વરૂપનું ઘટીઘાપણું સ્પષ્ટ કરવું અને એ પ્રમાણે બાળકો સુંદર ચારે અક્ષર લખે અને અંતરનો પણ ખ્યાલ રાખે તે શિક્ષકે જોવું.

(૧૦) બાળકો ન્યાયે લીટીઓની મદદ વિના લખતાં શીખે છે ત્યારે શરૂઆતમાં તેમનું લખાણ ત્રાંસું એટલે કે સમાન્તર લીટીમાં થતું નથી. આ હોય કાળજી રાખવાથી અને મદાવરાથી દૂર થઈ જાય છે.

(૧૧) ઘણીએ વખત એવું જોવામાં આવે છે કે બાળકો પામે કલમ કે પેન હોય છે તે કોઈ કોઈ વખત તો એટલી બધી નાની હોય છે કે તે બાળેજ આંગળીઓના ટેરવાં વચ્ચે રહી શકે. આંગળીઓનાં ટેરવાંનું દબાવું કલમ ઉપર એક સરખું આવવું જોઈએ અને તે દબાવું સ્વાભાવિક રીતે જેટલું હોય જોઈએ તેટલુંજ રહેવું જોઈએ ખડું નાની કલમ બાળક પામે રહેવા દેવાથી કલમ કઠંગી રીતે બાળકો પકડતાં શીખે છે. હાથનું વજન અને ટેરવાંઓનું દબાવું અચોક્કસ થઈ જાય છે એટલે પરિણામે અક્ષર બેડોળ, વાકાચુંકા અને કોઈપણ જાતના નિયમ વિનાના થઈ જાય છે. બીજું શારીરિક નુકસાન પણ બાળકોને થાય છે. બાળકોને આ જાતની આદત ન પડે તે જોવું જોઈએ નહિતો બાળકને ઘણું નુકસાન થાય છે.

(૧૨) બીજી એક બાબત પણ અગત્યની છે, અને તે બાળકની લખતી વખતે શરીર સંબંધી સ્થિતિ પરત્વેની છે. શરૂઆતથી ટટાર બેસી બાળકો લખનાં શીખે તો પછીથી મુશ્કેલી અથવા નુકસાન વેઠવું પડતું નથી. શરીરની સ્થિતિ ઉપર શિક્ષકે પુરતું ધ્યાન આપવું એ શિક્ષકને માટે નૈતિક બંધન છે. વળી લખતાં લખતાં પણ બાળકો વાંકા વળી જાય છે, ડોકું નીચું નાખી દે છે અને આંખ અને પાટી તથા નોટણક વચ્ચે અંતર ધરી જાય છે. શારીરશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ આ કેટલું નુકસાનકારક છે તે માત્રમ પડી આવે તેમ છે. ફેફસાંઓ દબાઈ જવાથી હવા પુરતી લઈ શકાતી નથી, એટલે શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા ખરાબર ચાલતી નથી. તેમજ જઠરના સ્નાયુઓ દબાઈ જાય છે. આ બધાં શરીરને કેટલા નુકસાનકારક છે તે સ્પષ્ટ છે અને સાથે સાથે શિક્ષકની પણ શરીરની સ્થિતિ પ્રત્યે બેદરકારી રહે તો તે બાળકને કેટલીક નુકસાનકારક બાબત છે તે પણ સ્પષ્ટ છે. વિદ્યાર્થી લખતી વખતે ઘોડી કરીને કામ કરવાની ટેવ પાડવી અથવા જીંત કે ગેચેરીને અટલી માંધા જેમી લેખન કામ કરાવવું જોઈએ.

હવે અહીં બીજાં ત્રણ બાબો થાય છે તે એ છે કે શાળામાં બેઠોજ વખત બાળકો અચ્છડ-ટટાર બેસી શકે નહિ, કારણ કે તેમાં શારીરિક શ્રમ પડે છે એ બાબત શિક્ષકે ધ્યાનમાં રાખવાની છે. તેમાં ટેવની જરૂર છે. એ ટેવ ધીમે ધીમે પડે છે, માટે શિક્ષકે શરૂઆતમાં બહુજ કાળક્રથી, જાંતથી અને મોઝ્ય દેખરેખથી બાળકને લખાણ કામ કરતી વખતે ટટાર બેસવાની ટેવ પાડવી. ટેવ પડ્યા પછી ટટાર બેસવામાં શ્રમ પડશે નહિ. લેખનમાં અથવા અંકલેખનમાં તો બાળકો ટટાર બેસે, આંખ અમુક અંતરે રહે તે બાબતો જોવાની છે. નબળા આંખવાળાં બાળકો શિક્ષકે

ગ્રામી કાઠવાં જોઈએ અને તેને માટે યોગ્ય પગલા તાકીદે લેવાં જોઈએ.

(૧૩) કોપી-અંકજેખન થઈ રહ્યા પછી શિક્ષકે તે લખાણ બરાબર સુધારવું જોઈએ અને ફરીથી બૂલો ન થાય તેને માટે કાળજી રાખવી જોઈએ.

સામાન્ય રીતે લેખનકામમાં જે પુરતી સંભાળ તેમજ કાળજી રાખવામાં આવે તો આખી શાળાનું લેખનકામ સુધડી જાય છે. લેખનમાં સુધડતા એ એક જાતનું ચારિત્ર્ય છે. એ ચારિત્ર સુધારવું એ શિક્ષકનું કામ છે. ચારિત્રથી શાળાનો મોભો વધે છે.

કેળવણીમાં રમતનું સ્થાન

"રમતા બળે ને બાલુતાં રમે, તેની શુદ્ધિ નિશ્ચય ટળે" એ મુત્ર એક સમયે શિક્ષકસમાજમાં સર્વમાન્ય હતું. વિદ્યાર્થીઓમાં રમનવૃત્તિનું દર્શન થતાં જુના જમાનાના શિક્ષકો કંઈક જાણતા. કદાચ ઉદ્યોગ વિગેનો તેમનો ખ્યાલ જુદો હોવાથી આમ જનવું હશે. એ જમાનામાં બહારથી જોનારની દૃષ્ટિએ જે પ્રવૃત્તિમાં બાળકો રોકાએલાં રહેતાં તે પ્રવૃત્તિનીજ ઉદ્યોગમાં ગણતરી થતી અને આ રોકાણના અભાવનેજ રમન ગણવામાં આવતી. રમનમાં પણ બાળકો તલ્લીન થઈ શકે છે અને તેટલે અંશે તે પ્રવૃત્તિ પણ ઉપયોગી ઉદ્યોગ છે એ સત્ય સ્વીકારાયું ન હતું. આથીજ જુના જમાનાના શિક્ષકો વર્ગમાં રમનદ્વારા કેળવણીનો વિરોધ કરના. હાલમાં થોડો સમય થયાં રમતવૃત્તિની પાછળ રહેલું ખરું રહસ્ય સમજાતું જાય છે અને નિશાળોમાં રમન તરફનો વિરોધ ઓછો થતો જાય છે એ આનંદની વાત છે.

આમ હોવા છતાં જુના જમાનાના કેળવણીકારો રમતની પાછળ રહેલી સ્વતંત્રતાની ભાવનાની અગત્ય સમજતા હતા, એ નિર્વિવાદ છે. છેક ૧૮મા સદીમાં રૂમોએ કેળવણીમાં સ્વતંત્રતાનું તત્ત્વ દાખલ કર્યું હતું. ચાલી આવતી ધરેડમાંથી બહાર નીકળી સ્વપ્રયાસ ને સ્વતંત્રતા, પેરી, કુદરત તરફ વળવાની પ્રેરણા કરનાર પણ તેજ હતો. એની પછી પેરેલોઝીએ એજ સ્વતંત્રતાના વિચારને, પોતાના, "વસ્તુદ્વારા કેળવણી"ના સિદ્ધાંતથી પુષ્ટિ આપી. જેટલે, અંશે બાળકોને પોતાના કામમાં રસ પડે તેટલે અંશે કેળવણીમાં પ્રગતિ થાય એમ એ માનતો હતો, તેથી બાળકના વિકાસને માટે તેમની રમતવૃત્તિનો ઉપયોગ જુદી જુદી પ્રવૃત્તિમાં કરવામાં આવ્યો.

તે પદ્ધતિને કિન્ડગાર્ટન પદ્ધતિ કહેવામા આવે છે. ક્રેબેલે એક ડગલું આગળ જઈ સ્વપ્રવૃત્તિદ્વારા કેળવણીનો સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યો. આ પ્રવૃત્તિને પોપવા દરેક બાળક માટે એક મેદાનની જરૂર તેણે સ્વીકારી. સ્વપ્રવૃત્તિદ્વારાજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને સ્વપ્રવૃત્તિ બાળકોમા સ્વભાવજન્ય છે. આથી રમતો એ બાળકેળવણીનું અગત્યનું સાધન છે એમ એણે પ્રતિપાદન કર્યું. આ પ્રમાણે જાણીના કેળવણીકારોએ રમતોની અગત્ય સ્વીકારી છે અને આજુ જમાનાના કેળવણીકારો પણ કેળવણીમાં રમતવૃત્તિનો ઉપયોગ કરવાનું કહે છે.

માનસશાસ્ત્રે છેલ્લાં થોડાં વર્ષોમાં ઘણી પ્રગતિ કરી છે, તેથી વિદ્યાર્થીની શુદ્ધિ અને તેની પ્રેરણાના સંબંધનું જ્ઞાન પણ ઘણું વધ્યું છે. બાળકનું ઉપર રમતો શી અસર કરે છે એ પ્રશ્ન ઉપર પણ ઘણું અજવાળું પડ્યું છે. રમતમાં રોકાએવા બાળકને જે અવયોગીએ તો પ્રેરણાને લીધે ઉત્પન્ન થતી તેની કેટલીક જરૂરિયાતો આપણે સમજી શકીએ, અને ત્યારે આ સમજણે ત્યારેજ તે પૂરી પાડી શકીએ. રમત એ ક્રીડાને અગત્યની જરૂરિયાત છે અને તે મેળવવાની દરેક બાળકને તક મળવી જોઈએ. આથી જુના જમાનાના શિક્ષકોનો રમત પ્રતિનો વિરોધ વખોડી કઢાડ્યા જેવો છે એ હવે સમજાશે.

બાળકોનું સ્વાભાવિક વલણ રમતો તરફ શા માટે છે તે સમજાવવા જુદા જુદા માનસશાસ્ત્રીઓ જુદા જુદા સિદ્ધાંતો રજૂ કરે છે:—

અ. કેટલાક કહે છે કે મનુષ્યક્રીડાનો સંપૂર્ણ વિકાસ સાધવાને જરૂર પુરતી શક્તિ ઉપરાંત બાળકોમાં અમુક કાજલ શક્તિ છે. આ કાજલ શક્તિને લીધે બાળકો રમતો કરે છે.

ચ. બીજા એમ માને છે કે માનસિક અને શારીરિક શક્તિઓ ત્યારે થાકી જાય છે ત્યારે મનુષ્ય રમત તરફ વળે છે અને તેમ કરવામાં તેનો મુખ્ય હેતુ ખરચી નાખેલી શક્તિ પાછી મેળવવાનો હોય છે.

ક. કેટલાક એમ પણ માને છે કે જે શક્તિઓ બાળકોમાં સૂક્ષ્મ રૂપે છે, તેમનોજ અભ્યાસદ્વારા લવિષ્યને માટે વિકાસ સાધવા બાળકો રમે છે. નાનપણમાં જે જે પ્રાણીઓ જન્મદાતાના રક્ષણ સિવાય ક્રીડાની મુશ્કેલીઓ વેઠવાને શક્તિમાન નથી હોતા તે પ્રાણીઓ મોટપણે પોતાને જે જે શક્તિઓની જરૂર પડવાની છે તે તે સાધતી રમતોજ રમે છે. આમ રમત એ ક્રીડાની તૈયારીજ છે.

ઢ. વળી કોઈ એમ પણ માને છે કે ઉત્ક્રાંતિમાં મનુષ્ય જે જે

અવસ્થાઓમાં થઈને પસાર થયું છે તે તે અવસ્થાઓ સુચવતીજ રમતો બાળક રમે છે. રમત એ શુભનની તૃપ્તારી છે, રમત શક્તિઓને કેળવે છે. મનુષ્યના વિકાસના પ્રમાણે તે જુદી જુદી હોય છે. આ સત્ય ઉપર ગણાવેલા બધા સિદ્ધાંતો કશુંલ કંઈ છે.

રમતવૃત્તિનું જે પૃથક્કરણ કરીએ તો તેમાંથી 'ત્રણ તરવો' માત્રમ પડે છે: (૧) પ્રવૃત્તિ કરવાનું વ્યવસ્થા, (૨) તેની તીવ્રતા, અને (૩) તેમાંથી ઉત્પન્ન થતો આનંદ. 'કૃતિ'-'ઉદ્યોગ'માં પણ આજ ત્રણ તરવોનો સમાવેશ થએલો જણાય છે. સ્વતંત્ર વૃત્તિ માત્રની પાછળ આનંદ રહેલો છે. આ દૃષ્ટિએ જેમ રમતમાંથી આનંદ મળે છે તેમ "ઉદ્યોગ"માંથી પણ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. એથીજ 'ઉદ્યોગ' ને 'રમત'માં કાંઈ ફેર નથી, અથવા ઉદ્યોગ માત્ર એક પ્રકારની રમતજ છે. ફેર એટલેજ છે કે ઉદ્યોગમાં કામનો હેતુ સ્પષ્ટ આપણી સમક્ષ ખડો થએલો હોય છે ત્યારે રમતમાં તેવો ઉદ્દેશ જોવામાં આવતો નથી પણ પ્રવૃત્તિની ખાતર પ્રવૃત્તિ થાય છે.

જે કૃતિ મરજીમાં આવે ત્યારે કરાય ને મરજીમાં આવે ત્યાં ન કરાય તેનેજ સામાન્ય મનુષ્યો રમત માને છે. જે કૃતિ તેઓ આમ મરજી પ્રમાણે કેટલી દૃઢ ગતતા નથી તથા જે બીજા તરફથી તેઓને માટે નિર્ણયન થએલી હોય છે તેનેજ તેઓ ઉદ્યોગ માને છે. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ વિચાર કરીશું તો જણાશે કે જે ઉચ્ચ પ્રકારનો ઉદ્યોગ છે તે કદી બીજાનો મોપેલો હોતો નથી, પણ પોતેજ માથે લીધેલો હોય છે, અને તેથીજ મનુષ્ય તે તરફ સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ કરે છે. જે પ્રવૃત્તિમાં મનુષ્યને 'આનંદ' મળે છે તેમાંજ ને નિપુણતા મેળવી શકે છે. પ્રવૃત્તિમાં રસ ઉત્પન્ન કરવો એ આ આનંદ ઉત્પન્ન કરવાનો સહેલો અને સરળ રસ્તો છે. શાધક, ઉત્પાદક વગેરે પ્રેરણાઓની હેતુપૂર્વક પ્રવૃત્તિઓમાંથીજ રમત ઉત્પન્ન થતી હોવાથી રમતોદ્ધારા રસ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે, અને તેથીજ રમતવૃત્તિમાંથી ખરો અને વાસ્તવ આનંદ સાધી શકાય છે. રમતમાંજ મનુષ્ય ઉપરના બંધનો શિથિલ થાય છે, અને રમતદ્વારાજ શુભનનો ખાર હલકો લાગે છે. 'રમત' અને 'ઉદ્યોગ'ને જુદાં માટી નાખવામાં આવે તો ઉદ્યોગમાંથી રસ જતો ગ્રહેવાથી તે માત્ર યોજનરૂપ મહેનત બની જાય, અને કેળવ રમત એ કક્ત કાળક્ષેપનું સાધન અને શુભનમાં આ બેમાંથી એકે ઉપયોગી પ્રવૃત્તિ નથી. રસ વગરનું કામ વેકરૂપ હોય છે. રસપૂર્ણ પ્રેરણામય પ્રવૃત્તિ એજ રમતનું ખરૂં લક્ષણ છે.

બાળકોનાં વલણો, પ્રેરણાત્મક પ્રવૃત્તિઓ અને સ્વતંત્રતાને દાખી દીધા વગર રમતવૃત્તિનો કેળવણીના કામમાં આપણે કેવી રીતે ઉપયોગ કરી શકીએ તે હવે તપાસીએ. સાહિત્ય શીખવતી વખતે ઉચ્ચ સાહિત્યનું વાતાવરણ ઉભું કરી બાળકોની અનુકરણ શક્તિને ઉત્તેજન આપી શકાય. નાટ્ય-પ્રયોગદ્વારા વાર્તા, ભાષા અને કાવ્યો સારી રીતે શીખવી શકાય. મુખપાઠ ખાતર મુખપાઠ કરવો બાળકોને નીરસ લાગે છે પણ એજ કાવ્યોનો નાટ્ય પ્રયોગ કરવો છે એમ જાણનાં બાળકો વચ્ચેજ ઉત્સાહથી મુખપાઠ કરે છે.

દુકાન માડવાની ને બેંક કાઢવાની રમતોદ્વારા અણિત જેવા વિષયની સારી સાર્વજનિક અર્થ શકે છે. દસ્તઉદ્યોગનાં શાળાના ઘણા વિષયોમાં ઉપયોગ કરાય. આવીવાળાં રમકડા તરફના બાળકોના પ્રેમનો ઉપયોગ કરી વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો ઉપર તેમને લઈ જવાય. પર્યાટનોથી ઇતિહાસ ને ભૂગોળમાં રમતોનું નત્વ દાખલ કરી શકાય. રમતવૃત્તિદ્વારા રસોત્પત્તિ થાય. જે કામમાં બાળકોને રસ પડે તે કામ તેઓ ખંતથી કરે એ દેખીતું છે. બીજાંએ મોંપેલું કામ તેઓ કરે છે એ લાવના જતી રહે છે. તેમાં વર્ગ ઉપર જણાવેલા નાટ્યપ્રયોગો, પર્યાટનો વગેરે જો બાળકો જાતે જોઈવે તો તેમને તેમાં એક જાતનું મમત્વ બંધાય છે. આમ કૃતિદ્વારા અને છવનના અરેખરા પ્રસંગોદ્વારા મળેલું જ્ઞાન એજ ખરી કેળવણી છે. શાળાના કેટલાક વિષયો શુષ્ક હોય છે, એટલે કે તેમાં સ્વાભાવિક રસ હોતો નથી. બાળકોને પરિચિત બાબતો સાથે આવા વિષયોનો ગંબીર જોડી કુશળ શિક્ષક રસ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. કોપી લખવામાં બાળકોને આનંદ ન પડે પણ જો બાળકો પાસે નિશાળના દસ્તસિખિત માસિકમાં લખાવ્યું હોય તો જરૂર તેઓ મુંદર અક્ષર કાઢવાનો પ્રયત્ન કરે. બ્યારે બાળકોને કાર્મિક કૃતિ કરવાની હોય છે ત્યારે અમુક જાતની જોખમદારીનો ખ્યાલ તેમને આવે છે અને તેને લીધે તેઓ સારામાં સારી કૃતિ કરવાના યત્નો કરે છે. દરેક વિષયમાં અને દરેક કાળે એકજ જાતની રમતદ્વારા કેળવણીનો યત્ન નીરસ અને નિષ્ફળ નીવડેજ એ દરેક શિક્ષક યાદ રાખવા જેવી બાબત છે. શિક્ષકનો મુખ્ય આધાર રસ ઉપર છે. જેટલે અંગે શિક્ષક આ રસ ઉત્પન્ન કરી ચાલુ રાખી તેમાં વિવિધના દાખલ કરી શકે તેટલે અંગેજ તેનું કામ, મદ્દજ થાય એ સ્પષ્ટ છે.

હવે જુના સમયના કેળવણીકારોએ રમતની પ્રેરણા ઉપર જે ધ્યાનરતો ચાલી છે તે તપાસીએ. ક્રમ્પટની કિન્ડગાર્ટન, પદ્મનિ, બાળકોના આજ વચ્ચે ઉપર સ્વાર્થ છે. વર્ગનાં બાળકોને કમલ ખગીયાના હોય જેવા

ગણુવા માગે છે માટે તે વર્ગને પણ 'બાળકોનો બગીચો' એવું સૂચક નામ આપે છે. આમાં રમતદ્વારા લખતાં વાંચતા ને દિસાબ ગણુતાં શીખવવાનો યત્ન છે. શિક્ષક તો માત્ર એક તટસ્થ પણ મદદગાર નિરીક્ષક છે. મોટેસોરી પદ્ધતિ સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિદ્વારા કેળવણીના સિદ્ધાંત ઉપર રચાઈ છે ને તે સાધવાના સાધન તરીકે રમતોને સ્વીકારે છે. અને પદ્ધતિઓ સ્વતંત્રતા, પ્રવૃત્તિદ્વારા કેળવણી, અને આત્મપ્રાગટ્ય, આ ત્રણેને તે કેળવણીના પાયારૂપે સ્વીકારે છે. મોટેસોરી પદ્ધતિ બાળકના ઉપરજ પોતાની કેળવણીનો બોલો નાખે છે અને સ્વવિકાસમાં આડે આવતા બાહ્ય અંતરાયોને જોમ અને તેમ ઓછા કરવા મગે છે. ડાહ્યન યોજના પણ રમતવૃત્તિ ઉપર આધાર રાખતી મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થી માટેની યોજના છે. યોજના-પદ્ધતિ પણ એજ વૃત્તિ ઉપર આધાર રાખનાર એક વધુ પ્રયત્ન છે. બાળકના હિતની અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં શિક્ષક તેને રસ લેતું કરી શકે છે. રસ ઉત્પન્ન કરવાના અસંખ્ય પ્રસંગો કરતાં આ સર્ગંગ યોજના તે ઉત્પન્ન કરી જળવી રાખવાનું એક સુંદર સાધન છે.

શબ્દચોંનને તિલાંજલિ આપવાનો આ યોજના એક સચોટ પ્રયત્ન છે. માત્ર કેલ્પનાસૃષ્ટિના જીવનને બદલે બાળકો ખરેખરા જીવનપ્રસંગો સાથે રમે છે. શાળાના વિષયો એક બીજાથી નિરાળા છે એ ખોટી માન્યતા દૂર કરી નાખી આ પદ્ધતિ બધા વિષયોનો સુંદર સમન્વય સાધે છે. "પહેલી કૃતિ ને પછી સિદ્ધાંત" એ સૂત્ર ઉપર આ યોજના ગોઠવાઈ છે.

આજ ધોરણ ઉપર રચાયેલી પદ્ધતિનો અખતરો બેલિજઅમમાં થઈ રહ્યો છે. આમાં પણ યોજના બાળકો સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે પણ તે બાળકોની સ્વરક્ષણ, સ્વયોપણ જેવી વૃત્તિઓ ઉપરથીજ ઘડવામાં આવે છે. બહારની દુનિયાને લગતી યોજના કરતા આ "ડેકરેલી" યોજના બાળકની "જીવન માર્ગત કેળવણી" સારી રીતે સાધે છે.

ઉપર જણાવેલા સિદ્ધાંતો, સ્વતંત્રતા અને રમતવૃત્તિનો વિચાર કરતા શાળાની વ્યવસ્થાનો ખ્યાલ આવ્યા વગર રહેતો નથી. પણ જડવત શાંતિ તેજ વ્યવસ્થા' એ ખ્યાલ આ જમાનાના શિક્ષકોમાંથી પણ જતો રહ્યો છે એ આનંદની વાત છે. બાહ્ય દબાણને બદલે સ્વવૃત્તિથી કામમાં બરાબર રોકા-એલા રહેવાથી બાળકોમાં વ્યવસ્થા આપોઆપ આવે છે અને તે જળવાય છે.

અંગ્રેજી ઉપરથી.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ   રણજીત ડાહ્યાભાઈ/ટેગમરી

ગામડાંમાં શારીરિક કેળવણી પ્રત્યે શિક્ષકની જવાબદારી

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં પાછલાં આઠ વર્ષ દરમિયાન શારીરિક કેળવણી માટે નવીન સ્થિતિ ઉપરિચિત થઈ છે. હમણા હમણાં તેની સંસ્થાઓમાં ભવિષ્યના નાગરિકોની શારીરિક સ્થિતિનો વિચાર કરવામાં આવે છે; મતલબ કે પશ્ચિમના દેશોમાં આ પ્રમાણે શારીરિક કેળવણીના પ્રશ્ન મંચેથી ઉઠેલ થવા લાગ્યો છે, ખરેકે ઘણે અંશે તે અમલમાં મુકાયો છે.

મદાન યુદ્ધની સમાપ્તિ સાથેજ કેળવણીખાતા તરફથી શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક સ્થિતિ તપાસવાના પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા; પરિણામે લસ્કરી તાલીમ લેવાને માટે જે ઉમેદવારો તૈયાર થવા હતા, તેમની શારીરિક સ્થિતિ તપાસવામાં આવી, અને તેને અંગે કરવામાં આવેલા અવલોકનના અનુભવ ઉપરથી માલમ પડ્યું, કે સમાજમાં શારીરિક સ્થિતિ ઘણીજ અધોગતિની હદે પહોંચી ગઈ છે. એથી કરીને ઘણા સંસ્થાઓમાં તાબડોતોમ પ્રયત્નો આદરવામાં આવ્યા એટલુંજ નહિ, પરંતુ કેટલાંક સંસ્થાઓમાં તો ભાવી પ્રગળતોની ખરાબ સ્થિતિ નાણુદ કરવાને માટે કામદા રચાયા. શારીરિક કેળવણીના કમની આવી રીતે શરૂઆત થઈ. ખીન્ન સંસ્થાઓમાં તેની વૃદ્ધિ થવા લાગી, અને તે મુજબ લોકોમાં પ્રાસંગિક અને અપભ્રમ ફેરફાર કરવાને ઈતેમ્નરી પણ બેવામાં આવી, જેના પ્રભાવેજ કામદો રચાયો અને ઉપાયો યોજાયા.

તંદુરસ્ત જીવન સુચવનારા ઉપાયો

તેની સંસ્થાઓમાં કામદાયી શારીરિક કેળવણીમાં લોકોની તેના પ્રત્યેની સહાનુભૂતિથી ઘણું કરનામાં આવ્યું છે. તેને માટે નીચેનું વૃત્તાંત ખસ થઈ પડશે. શારીરિક કેળવણીના હિમાયતીઓને નીચેની બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે:-

“જીવનના સંપૂર્ણ વિકાસ માટે શરીરના જુદા જુદા અવયવ કેળવવા, તંતુઓને સખત બનાવી માનસિક સ્થિતિ સુધારવી તેમજ ભાવનાઓને પોષવી, અને લસ્કરી તાલીમને માટે યોગ્ય શારીરિક શક્તિ ઉત્પન્ન કરવી.”

અમેરિકાનાં લગભગ બધાં સંસ્થાઓમાં શારીરિક કેળવણી પાછળ તનતોડ પ્રયત્ન આદરવામાં આવ્યો છે, અને તે માટેનો રચેલો ક્રમ પણ અમલમાં મુકાયો છે. શારીરિક કેળવણીના વિકાસ અર્થે જે યોજના હાથ ધરવામાં આવી છે તેમાં નીચે જણાવેલા મુદ્દા સમાવેલા છે:

(૧) શારીરિક શક્તિની અગત્ય, (૨) છોકગઓની તદુરસ્તી વિષેની જરૂરિયાત અને કાયદાથી બંધારણપૂર્વકની દેખરેખ અને (૩) છોકગઓની અંગત લાયકાત.

મોટા શહેરોમાં દાકતરો, આયાઓ અને કેળવણીકારો મળી શકે છે, તેથી ઉપરના મુદ્દાઓ જરૂર આવે છે. તેઓ પોતપોતાની ફરજ સુદર રીતે અદા કરે છે, પણ નાના ગામડામાં તેની સગવડ હોતી નથી, તેમજ તેની પાછળ જોઈતા નાણાનો વ્યય કરવો પાત્રવતો પણ નથી. વાસ્તવિક રીતે જોતા શારીરિક કેળવણી ગામડામાં સારી રીતે પ્રચાર પામે તે અગત્યનું છે, તેને માટે કમ પણ જોઈએ.

શારીરિક ખોડ સુધારી શકાય એવા દંદીઓ જેટલો અશે શહેરોમાં જોવામાં આવે છે તેથી વધુ પ્રમાણમાં ગામડામાં હોય છે એ પણ નિવિવાદ છે. આને માટે દર વર્ષે અથવા અમુક વખતે શારીરિક તપાસની જરૂર પડે છે, આભાવિક રીતે શહેરોમાં બાળકોને માટે ખુલ્લી હવાવાળી, સૂર્યના કિરણો પ્રસરી શકે અને સ્વચ્છતા જળવાય એવા સ્થળોમાં શાળાઓ ઉઘાડવામાં આવે છે ગામડામાં શહેરોની સગવડ ન મળી શકે, એટલે શાળાઓ તંદુરસ્તીની દૃષ્ટિએ યોગ્ય સ્થળે ન હોય તેથી બાળકોની તંદુરસ્તી સાચવવા ખાતર તેની શાળાઓમાં હ મેશને માટે અને એક અનમાયશ તરીકે દાકતરી તપાસની જરૂર છે જે જે સ્થળે ખુલ્લી હવા, ગરમી, પ્રકાશ; પાવખાનાનો, બંદાનમત, અને પાણીની સગવડ તરફ બેદરકારી જોવામાં આવતી હોય, ત્યાં ત્યાં જાહેર સુખાકારી તથા તંદુરસ્તી શ્રવન અને શારીરિક સિદ્ધાંતોનું શિક્ષણ આપવું, એ ઘણું જ અગત્યનું છે. મુખ્યત્વે કરીને સરસા તરફથી જ શારીરિક કેળવણી આપવી જોઈએ, જેને અંગે કસરત, રમતગમત, વગેરે ફરજિયાત હોવા જોઈએ. કેટલીક વખત તો માન્ય તરફથી પણ ફરિયાદ આવે છે, કે, શરીરની કેળવણી પાછળ વધુ ધ્યાન આપવું તે તો ખોટી રીતે વખતનો વ્યય કરવા જેવું છે. શારીરિક કેળવણી અને સફળ શ્રવનને પરસ્પર દેવો નિકટ મેળે છે તે સંમતની તેમની આ ફરિયાદ દૂર કરવી જોઈએ.

“શારીરિક તપાસમાં નીચેની ગાળતો તપાસવાથી તેનો એક દર ખ્યાલ આવી શકશે:—

(૧) છોકરાના શરીરની વાર્ષિક તપાસ કરતી. તેમના શરીરને કુદરતી રીતે વધતા અતરાયરૂપ થઈ પડે એવા રોગોનું નિરીક્ષણ કરવું. આને માટે

તેઓનું વજન, ઉંચાઈ, ઝાતી તે આંખોનું માપ આદિ નક્કી કરવું. ઉંમરના પ્રમાણમાં તેમની વ્યાપકારિક તેમજ શારીરિક સ્થિતિમાં સામાન્ય ધોરણ કરતાં કેટલો ઘટાડો છે તેનો પણ નિશ્ચય કરી લેવો. મતક્ષય કે રોગચાળા આંખની તપાસના નકશાની મદદથી આખની તપાસ કરવી. સામાન્ય રીતે જે અવાજથી આપણે વાતચીત કરીએ તે અવાજનો ખ્યાલ રાખી કાનની તપાસ કરવી, તેમજ ઘાંત, ચામડી, અને મોંનો શ્વાસ વગેરે પણ જોવાં.

(૨) મોઢીની શરૂઆતમાં થતાં ચિન્હોના અવલોકનપરથી અમુક નિર્ણય આંધવાનું બની શકે. પરિણામે સૂચનાં કિરણ યા પ્રકાશનો અભાવ, દવાઉગ્મસની ખામી, ચોક્ખાપાણીની તંગી, અને મકાનની અરુચ્છતા વગેરેમાંથી એક કે વધારે તેના કારણકે હોય, તે કાળજી રાખીને ને દૂર કરી નાખવા દેશિય કરવી જોઈએ.

(૩) શારીરિક સ્થિતિ સુધારવા તરફ લક્ષ દેવાની તેમજ દેવ પાડવાથી તેઓ પોતાના નિત્ય જીવનમાં યરઆમળ કે બદાર, ગમે ત્યાં તે દ્રેષ કાયમ રાખી શકશે. આને માટે અનુકૂળ શિક્ષણ આપવું જોઈએ.

(૪) અંગકસરતમાં પણ ચોક્કસ અભ્યાસક્રમ થડવો જોઈએ, અને એ અભ્યાસક્રમ એવા હોવો જોઈએ કે તેથી છોકરાંના મગજ અને શરીર સુધરે એટલુંજ નહિ પણ શરીરના જુદા જુદા અવયવો ખીલી શકે; વિશેષે કરીને અખાડામાં, રમનગમનનાં ચોમાનો પર, અને અંગકસરતનાં મેદાનો ઉપર સામાજિક વાતાવરણ સુધરી શકે એવા સંજોગો ઉત્પન્ન કરે તેવો ક્રમ હોવો જોઈએ, અને તેજ ક્રમ ગામડાંમાં વધુ લાભદાયી થઈ પડે.

પેસાના અભાવે ગામડાંમાં દાકતરો કે આયાઓ ન મળી શકે એટલે કુદરતી રીતે તે બધા સંભાળ લેવાનું કામ શાળાના શિક્ષક ઉપરજ આવી પડે છે. એટલે જો અમુક સંસ્થા પોતાના નાજાની શાળાઓમાં શારીરિક કેળવણી કન્ટ્રિબ્યુટ કરવા માને તો તે સંસ્થાને એ પ્રકારનું કામ શિક્ષકોને સોંપી દેવું પડે, ગાંધી ગિયતિમાં શિક્ષકે પ્લાનમાં રાખવું જોઈએ કે શારીરિક કેળવણી એ પણ કેળવણીનું એક જરૂરી અંગ છે; આમ સમજનાર શિક્ષકે નક્કી કરેલા અભ્યાસક્રમનો અમલ કરવા અને છોકરાંમાં તેના તરફ લાવના ઉત્પન્ન કરવા તનતોડ પ્રયત્ન કરવો થટે છે.

શિક્ષકે આ કામ સારી રીતે કરી શકે છે તેનો દાખલો લઈએ: વર્તિનિઆમાં દાકતરો અને આયાઓએ શિક્ષકની લીધેલી તપાસનું વધુ

અવલોકન કરી જણાવ્યું હતું, કે તે તપાસ ખરેખરી કાળજીપૂર્વકજ કરવામાં આવેલી છે. ડેપુટી સહૃદયો રિપોર્ટ પણ તેને ટેકા આપે છે. શિક્ષકની ફરજ આના પ્રત્યે એટલી તો સાદી અને સરળ છે, કે શિક્ષક તરીકેની અંગત લાયકાત પણ તે પુરવાર કરી શકે છે. જ્યારે શિક્ષકને તેને માટે ખરાબર કેળવવામાં આવેલો હોય ત્યારે તે સહેલાઈથી બાળકોનું વર્તન, ઉચ્ચાર્થ આદિ માપીને નકશાની સાથે સરખાવી ખામીઓ બતાવી શકે છે, તેમજ મેલનના આંખની પરીક્ષાના નકશાથી આંખ પણ તપાસી શકે છે. રીતસરના અવાજથી કાનની પરીક્ષા પણ લઈ શકે છે. ગડગુમડ ઉપરથી શરીરની ચામડીની સ્થિતિ પણ પારખી શકે છે. વળી કંઠમાળ વગેરે રોગો પણ તે અવલોકી શકે છે. સડેલા અને આડાઅવળા થઈ ગએલા દાંતની પરીક્ષા પણ લઈ શકે છે, અને યોગ્યાઆ તેમજ નાક અને ગળાની મધ્યના મસા (એડીનોઈડ) ને તપાસીને નાક અને મોઢાની પરીક્ષા પણ કરી શકે છે. સાધારણ રીતે ઉપર જણાવેલી બોડો બાળકને વધુ હેરાન કરે એવી હોય તે બોડો શારીરિક પરીક્ષાના લક્ષ્યરૂપે રહેવી જોઈ એ અને જે શિક્ષક તે ખરાબર તપાસી શકે તો દરેક શાળામાં તેવી પરીક્ષા ફરજિયાત કરવાથી દાક્તર, આયા, વગેરેના ખર્ચનો બોલો અને વખતનો વ્યય અટકાવી શકાય તેમ છે. આવી રીતે પારખી કાઢેલી બોડો નાણુદ કરવામાં શિક્ષકો પોતાનો દિસ્સો વધારે આપી શકે.

હવે એકજ સવાલ ઉપસ્થિત થાય છે, અને તે એ કે શિક્ષક ઉપરનો ક્રમ અમલમાં મૂકી શકે કે કેમ ?

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની કેળવણીની જુરોની નં. ૧૮ ની શારીરિક કેળવણીની પત્રિકા જણાવે છે કે—“ જે નિશાળોમાંજ પ્રાથમિક સ્થિતિમાં શારીરિક બોડો અને રોગો પારખી શકાય, તો શિક્ષક કરતાં કોઈ પણ વધુ રીતે દાક્તર કે આયા ઉપયોગી થઈ પડે એમ નથી; કારણ કે હંમેશાને માટે તેમની હાજરીનો લાભ મળે નહિ. વળી સાધારણ ચાલુ સ્થિતિમાં રોગની શરૂઆતથીજ થતા ફેરફાર વિષે શિક્ષક કરતાં બીજો કોઈ વધારે માહીતગાર હોઈ શકેજ નહિ.” વળી કોલમ્બિયા વિશ્વવિદ્યાલયની શિક્ષકની કોલેજના અધ્યાપક ક્લાર્ક હેયરિંગ્ટન કહે છે કે “ જ્યારે કોઈ પણ રાજકીય કાયદાથી શિક્ષકની ફરજ બીજાને માથે નાખવામાં આવે છે, ત્યારે એ કાયદાથી તેની લાયકાત અને હોશિયારી ખૂંચવી લેવામાં આવે છે, અને તેથી નિશાળમાં શારીરિક તંદુરસ્તી સાચવવાની તેની હુશિયારી.

અંત આવે છે." છોકરાંના વર્તન ઉપરાંત તેમનો ઉદ્દેશગેલો ચહેરો, અસ્વાભાવિક નિસ્તેજપાણું, મૂઝેલી આંખો, દ્વંડ્વતું નાક, ઉધરસ, ચામડી-પરના ફોલ્લાઓ, અને કંઈ ઉપરની ગાંઠો નીરખવામાં જે શિક્ષક ક્યાસ ખતાવે છે, તે પોતાની દ્રવ્યમાં પાછો પડે છે.

સમાજની મંમતિથી શારીરિક કેળવણીનો ક્રમ નહીં કર્યો પછી અને નાણુંની યોગ્ય બેગવાઈ ન હોવાથી તેમજ કેળવણીના સિદ્ધાંત તરીકે ન્યારે શિક્ષક ઉપર દ્રવ્ય નંખાય છે, અને બ્યાગે તેને માટે શિક્ષકને ખાખનેગી કેળવણી પણ આપવામાં આવે છે, ત્યારે તે કમને વધુ સફળ બનાવવા ગામડાંમાં માળાપો, સ્કૂલબોર્ડના સમાસરો, અને આશ્રયદાતાના સહકારનીજ જરૂર રહે છે; કારણ કે શિક્ષણના વખતમાંથી શારીરિક તપાસની પાછળ શિક્ષક જે કંઈ વખતનો ઉપયોગ કરે, તેને માટે સ્કૂલ-બોર્ડ કંપડો આપે નહિ, તેમજ છોકરાંના ઝીંકવાથી કે ઉધરસને કારણે બાળકને ઘેર મોકલવામાં આવે, તો તેના માળાપ શિક્ષકની બૂલ નહિ બળુનાં રોગને માટે સાવચેતીના ઉપાય લે એવી સમજ હોવી જોઈએ.

પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજ, અમદાવાદ

મણિલાલ મહુકચંદ પરીખ

મુદ્દિનિરીક્ષણ

પક્ષીઓ

વનસ્પતિશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં પ્રત્યક્ષ અવલોકન માટે પર્યાટન અને બગીચાની મુલાકાતની જરૂર પડે છે. તે મુજબ પક્ષીઓના અભ્યાસમાં પાંચ પ્રત્યક્ષ અવલોકન માટે પર્યાટનની ખાસ જરૂર રહે છે.

બાળકો નાનપણથીજ પક્ષીઓના નિકટ સંબંધમાં આવે છે અને ઘણી નાની ઉંમરમાં ચકલી, પોપટ, કચુર, કાગડો વગેરે પક્ષીઓને ઝોળખે છે અને તેમનાં રૂપ, રંગ, અવાજ અને રહેણી કરણીથી માહિતગાર થવા પ્રયત્ન કરે છે. બાળકોની આ જિજ્ઞાસાને શાળામાં પોપવામાં આવે અને કુદરતના અભ્યાસ અર્થે તેમને નજીકના એતર, બગીચા, કે જંગલ તરફ પર્યાટન ઉપર લઈ જવામાં આવે તથા ત્યાં માલમ પડનાં પક્ષીઓના અવલોકન માટે રસ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે તો તેમને ઘણું જાણવાનું મળે.

શાળાની અંદર 'કાગડો અને પોપટ' તથા 'મરઘી અને ખતક'ના

પાઠ ધણી વખત અપાતા બેવામાં આવે છે; પણ કાગડે કે પોપટ અને મરઘી કે અતક બનાવવામાં આવતાં નથી. કદાચ કોઈ સ્થળે શિક્ષકમાં ઉત્સાહ હોય તો તેનું ચિત્ર અથવા મોડેલ બનાવવામાં આવે છે પણ તેથી રમ ઉત્પન્ન થતો નથી. આવા પાઠને સૃષ્ટિજ્ઞાનનો પાઠ કહી ન શકાય. તૃપ્તાતુર માણસને પાણી પીવડાવવાને બદલે પાણીનું ચિત્ર બતાવવામાં આવે અને તેથી તેને જોડેલો સંતોષ થાય તેટલોજ મંતોષ પક્ષીઓપી કુદરતની મનોહર કૃતિના દર્શન માટે તલસતાં બાળકોને તેમની પ્રતિકૃતિ બતાવવાથી થાય છે. બાલ્યાવસ્થામાં જન્મીત થયેલી તેમની જિજ્ઞાસા, શાળામાં ગોચ્ય પોપણના અભાવે નષ્ટ થાય છે અને સાધનો વિના અપાતા નીરમ પાઠથી બાળકોના માનસિક વિકાસનું ઝરણું સુકાઈ જાય છે.

સાચું ચિત્રા અને મોડેલો બાળકોને જરૂર આનંદ આપે છે પણ તેમની ખરેખરી કદર વરતનું પ્રત્યક્ષ અવલોકન કર્યું હોય તોજ તેઓ કરી શકે છે. યથાર્થ જ્ઞાન માટે આ વસ્તુઓનું અવલોકન તેમના કુદરતી નિવાસ સ્થાનમાંજ કરવું જોઈએ. સૃષ્ટિજ્ઞાન એટલે સજીવ વસ્તુનું પ્રત્યક્ષ દર્શન. બધાં પશુઓ અને પક્ષીઓ વર્ગમાં લાવી શકાય નહિ અને તેમનાં કુદરતી સ્થળોમાં તેમનું અવલોકન કરવાથી જે જ્ઞાન અને આનંદ મળે તે વર્ગમાં લાવવાથી મળે પણ નહિ. માટે આવાં પક્ષીઓ અને પશુઓ ન્યાં માલમ પડે ત્યાં વર્ગને લઈ જવામાં આવે તો કામ કરવામાં ધણી અનુકૂળતા પડે. ઉત્સાહી શિક્ષક ઊગતી પ્રજાનું દિલ સાધવા અનેક યુક્તિઓ કરી શકે છે.

એક શિક્ષક પોતાના વર્ગને નજીકના જીવારના ખેતરમાં લઈ ગયા હતા. સવારનો વખત હતો. અનેક પક્ષીઓ જીવારના કુંડાઓ ઉપર બેસતાં જણાતાં હતાં. ખેતરનો રખેવાળ પથરા ફેંકી પક્ષીઓને ઉડાડી મૂકતો હતો. ખેતરના મધ્યભાગમાં પાંસના કકડાઓ ઉપર માણસનાં કપડાંઓ ગોઠવીને મૂકવામાં આવ્યાં હતા. બાળકો ધારી ધારીને આ સઘળું તપાસતાં હતાં. કયા કયાં પક્ષીઓ ખેતરમાં આવે છે; રખેવાળ તેમને શા માટે ઉડાડી મુકે છે અને પોતાનું કામ સરળ બનાવવા શા શા ઉપાયો ગોળે છે, એ સઘળું બાળકોને બહુ આનંદદાયક જણાતું હતું. એકાદ કલાકના સુંદર અવલોકન બાદ તેમને જણાયું કે પોપટ, સૂડા, હોલાં અને ચૂકલાં જેવાં પક્ષીઓ ખેતરમાં ઉતરી આવી હોવા પાકને નુકસાન કરે છે અને પાકનું રક્ષણ કરવા ખેડૂત તેમને નસાડી મુકે છે. આ સઘળાં પક્ષીઓનો મુખ્ય ખોરાક અનાજ છે અને પાકને નુકસાન કરવાથી તેઓ ખેડૂતનાં શત્રુઓ છે, એવું

તેમને ભાન થયું. પાંચ એક ભાનનું એટલે હતું. ત્યાં લાંબી ડોક, લાંબા પગ અને લાંબી ચાંચવાળાં અગલાં જેવાં પક્ષીઓ તેમણે જોયાં. ખેડુત તેમને નસાડી ચૂકતો ન હતો. આ પક્ષીઓ મગજ મુજબ જમીન પરથી વીળી વીળીને કાંઈક ખાતાં હતાં, છતાં કાંઈ તેમને ઢરકન કરતું ન હતું. અવસોકન કરનાં બાળકોને જણાયું કે આ પક્ષીઓ પાકને નુકસાન કરતા નહોતાં, પણ જમીનમાંથી વીણી વીણીને ઝીણાં-જીવડાં ખાઈ જતાં હતા. આ જીવડાં-ઓને જો દૂર કરવામાં ન આવે તો તેઓ વનસ્પતિને નુકસાન કરે. અગલાં જેવાં પક્ષીઓ તેમને વીણી વીળીને ખાઈ જાય છે તેથી તેઓ ખેડુતને મદદ કરનાર મિત્ર જેવા ગણાયું.

આ પર્યાટન ઉપરથી આંગિકોને પક્ષીઓના એ પ્રકાર સમજાયા:

(૧) પોપટ, મુડા, હોડાં અને ચકલા જેવા પક્ષીઓ પાકને નુકસાન કરે છે તેથી તેઓ ખેડુતનાં શત્રુઓ ગણાય.

(૨) અગલાં જેવાં પક્ષીઓ ખેતરમાં મોડેલાં જંતુઓનો નાશ કરે છે માટે તેઓ ખેડુતનાં મિત્રો ગણાય.

આ ઉપરાંત તેમને એ પણ જણાવી શકાય કે કેટલાંક પક્ષીઓ અનાજ અને ફળ ખાઈને રહે છે અને કેટલાંક પક્ષીઓ માંસાહારી હોય છે.

અનાજ ખાનારાં પક્ષીઓ ખનના મુઠ્ઠી ખેડુતનાં શત્રુઓ હોય છે અને માંસ ખાનારાં ઘણાંખરાં ખેડુતના મિત્રો હોય છે. આ પ્રમાણે પક્ષીઓના વિષયમાં રસ ઉત્પન્ન કરી દિવસકે અને અર્ધસકે પક્ષીઓના પ્રકાર, તેમના શરીરની રચના, તેમનું નિવાસસ્થાન, તેમની ખાશીયત વગેરે બાજતો પર બાળકોનું ધ્યાન ખેંચી શકાય. કેટલાંક પક્ષીઓ જમીન પર રહે છે, કેટલાંક ઝાડ પર રહે છે અને કેટલાંક પાણીમાં રહે છે. કેટલાંકની ડાક તથા ચાંચ લાંબી હોય છે; કેટલાંકની ચાંચ વાંચી હોય છે. જુદાં જુદાં પક્ષીઓના પગના આંગળાં ઓછા વધના હોય છે અને તેમનો આકાર જુદો જુદો હોય છે. આમ શા માટે હોય છે અને તેમ હોવામાં કુદરતનો શો દેવ રહેલો હોય છે તે સમજવામાં બાળકોને જરૂર આનંદ પડે છે.

પશુઓ અને પક્ષીઓમાં સામાન્ય રીતે શો તકાવન રહેલો હોય છે તે જણવું પણ આવશ્યક છે. પક્ષીઓની ઉત્પત્તિ ઈર્ષમાંથી થાય છે; ઈર્ષા ઉપર ખેરીને તેમને મેવવામાં આવે છે. જગ્યાઓને ચાંચમાં ખોરાકનો જુદો કરીને આપવામાં આવે છે; તેમના શરીર પર રૂંધાને બદલે પીછાં હોય છે; સાંબળવાને

કાનને ગદલે કાણાં હોય છે; દાંતને ગદલે ચાંચ હોય છે; ગિડવાને પાંગો હોય છે; કદના પ્રમાણમાં શરીર હલકું હોય છે એટલે સહેલાઈથી ગરી શકાય છે, વગેરે બાબતો બાળકોને પક્ષીઓના સહવાસમાં લાવી અવલોકન-દ્વારા શીખવવી જોઈએ.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદ. મનમુખરામ મણિલાલ દિવેદી

સરકારી જાહેરખબર

કેળવણીખાતું

જાહેર મુખર્ષી, તા. ૫-૭-૧૯૨૮

નં. ૨૪૯૬—આ ઇલાકાની માધ્યમિક સ્કૂલોમાં મધ્યમ વર્ગના, પછાત વર્ગના અને મુસલમાન ઉમેદવારો માટે સ્પેશિઅલ સ્કોલરશિપોના નિયમો તેમની જાણ માટે નીચે પ્રમાણે પ્રગટ કરવામાં આવે છે:—

૧. સ્કોલરશિપોની સંખ્યા અને વહેંચણી:—નીચે પ્રમાણે (૧૬૮ મધ્યમવર્ગ, ૯૨ પછાતવર્ગ, ૯૧ તથા ઇલાકાના મુસલમાનો માટે અને ૧૦૦ સિંધના મુસલમાનો માટે) સ્કોલરશિપો આપવામાં આવશે અને તેને માટે દર વર્ષે ઉમેદવારોની તે સંખ્યા સ્પર્ધા થશે.

જિલ્લો

મધ્યમ વર્ગના પછાત વર્ગના મુસલમાનો માટેની
સ્કોલરશિપોની સ્કોલરશિપની સ્કોલરશિપોની

	મંખ્યા	સંખ્યા	સંખ્યા
મુખર્ષી(પરં વિભાગ સહિત)	૧૦	૫	૧૩
નાસિક	૬	૬	૩
થાણા	૭	૮	૨
રત્નાગિરિ	૧૭	૩	૫
કોલાબા	૮	૨	૨
પુના	૧૨	૫	૩
મોલાપુર	૮	૪	૪
મનારા	૧૫	૪	૨
પૂર્વ ખાનદેશ	૧૨	૫	૭
પશ્ચિમ ખાનદેશ	૫	૮	૨
અદમદનગર	૬	૪	૩
સુરત	૩	૭	૪

ભરૂચ	૧	૨	૫
ખેડા	૫	૨	૪
અમદાવાદ (ડીસાકેમ્પ સાથે)	૫	૪	૭
પંચમહાલ	૨	૪	૨
ધારવાડ	૧૨	૪	૧૦
ખેલગામ	૧૨	૪	૫
ખીખપુર	૧૦	૪	૬
કાનડા	૫	૧	૨
			<hr/>
			૯૧
કરાંચી	}	૫	૪
ખાકીનો કરાંચી જિલ્લો			૧૨
હંદાખાદ			૧૭
ચરપારકર			૯
સકર			૧૫
સિંધનો ઉપરો સરહદનો મુલક			૯
હારખાના			૨૧
નવાખશાદ			૧૩
			<hr/>
			૧૦૦
			<hr/>
કુલ	૧૬૮	૯૨	૧૯૧

જો કોઈપણ જિલ્લામાં પુરતા લાયક ઉમેદવારો નહિ હોય તો એન્જી-
કેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર સ્ટોકલરશિપો એક જિલ્લામાંથી બીજા જિલ્લામાં બદલી શકશે.

૨ સ્ટોકલરશિપની રકમ અને મુદત—દાઇરફલ સ્ટોકલરશિપ સામાન્ય
ગેતે ગાર વરસ સુધી ચાલુ રહેશે અને મિડલ રફલ સ્ટોકલરશિપ ત્રણ વરસ
સુધી ચાલુ રહેશે.

દરેક સ્ટોકલરશિપની રકમ નીચે પ્રમાણે હશે:—

દલાકામાં મધ્યમ વર્ગ અને પગાલ વર્ગ માટે અને તળ દલાકામાં
મુસલમાનો માટે

ધોણર.	માસિક રકમ
	રૂ.
૧ થી ૩	૬
૪	૭
૫	૮
૬ અને ૭	૧૦

મિત્રના મુસવમાનો માટે

ગોગલુ

માસિક રકમ

૨. આ. પા.

૧ થી ૩

૧૦-૦-૦

૪ થી ૭

૧૨-૮-૦

૩. ઉમેદવારની વાવકાન-(અ) જે જિલ્લા જિલ્લા માટે રોકાવિષય નાખવામાં આવી તેને તેને જિલ્લાની ખાતાએ સીકાગેલી નાઈપિલુ સામના ઉમેદવારે તે રોકાવરગિષો માટે દર્શિત કરી શકશે, પણ જે ઉમેદવાર એક જ શાળામાં પુગ એક વર્ષ નુધી એટલે પરીક્ષા પહેલાના વર્ષની રાત્રે આનથી ખરેખર અભ્યાસ કર્યો નહિ હોય તેને અપર્કા કરવા દેવામાં આવશે નહિ. વિદ્યાર્થીના આપ અથવા વાલીની વાત્તવિક અલી મર્ફ હોય અથવા એક વત્ત માથી ખીન લતામાં કામન માટે તેને ધર અદ્યુ હોય તે ઉપરની મગતમાં એન્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર પોતાની નજરમાં આવે તો ફટ મૂકી શકશે. પોતાની આગલી નિગાળમાં ઉપના મોરજો નહિ નાખવાના નાનાને લીધે જેમે (ઠાકર, અથવા ઠાકરીએ) નિગાળ અલી હોય એવ વિદ્યાર્થીના સત્તમમાં નિયાળ અવલી હોવાથી દાનરીમાં મોટી) ૨૦ દિવસ દેના રાત્રે લટક નહિ હોય તો પરીક્ષક કમિટી તેને (અથવા તે મિત્રે) પરીક્ષામાં મખવ કરી શકશે.

(બ) જે ઉમેદવારના ૧૨ જિલ્લા જિલ્લામાં નહિ હોય અથવા જેએ દેશી માર્ગોમાંથી આવના હોય તેઓ આને માટે અપર્કા કરી શકશે નહિ મિત્રમાં એસિઅય મેદમેન રોકાવરગિષ ખાસ મુમયમાન ઉમેદવારે જેએને નમ મિત્રમાં થયે. હોય અને જેઓ ત્યાના વતની થયા હોય તેમને મટે મખવામાં આવી છે.

(ક) ઉમેદવાર કે જેના માગાવ અગર વલી વાર્ષિક ઇન્કમેટૂમ અગર ૦૮મીનરેગ ૨. ૨૦૦) અગર વધારે અગર ઇન્કમેટૂકસ અને નમ નવે । માર્ગ ૨. ૨૦૦) અગર વધારે આપના હોય તે રોકાવિષય મટે વધક મળી શકે નહિ.

(દ) પરીક્ષા પરીક્ષા બુનની પહેલી લાગીએ મિત્રમાં એસિપની પહેલી લાગીએ મિત્ર નુદ રોકાવરગિષની પરીક્ષા મટે ઉમેદવારની ઉમર ૧૪ વર્ષ ઉપરની હશે. અને અને દાનરૂક રોકાવરગિષની પરીક્ષા મટે તેની

ઉંમર ૧૭ વરસ ઉપરની હશે તો તે સ્પર્ધા માટે લાયક ગણાશે નહિ. છોકરીઓની ગાળતમાં એક વરસ પછી ઉંમરનો ગાધ આવશે.

(૬) જે ઉમેદવારે પોતાની ઉંમરના પ્રમાણમાં સંતોષકારક અભ્યાસ નહિ દેખાડ્યો હોય તેને રોકાવરશિપ આપવામાં આવશે નહિ.

(૬) જે ઉમેદવાર ઝાંઝો વર્નાક્યુલર ધોરણ પહેલા અથવા એથી ઉપલા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતો હશે તે રેસિઅલ મિડલ સ્કૂલ રોકાવરશિપ માટે અને જે ઝાંઝો વર્નાક્યુલર ધોરણ ચોથા અથવા એથી ઉપલા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતો હશે તે રેસિઅલ હાઈસ્કૂલ રોકાવરશિપ માટે સ્પર્ધા કરી શકશે નહિ.

૪. કેવી રીતે રોકાવરશિપ આપવામાં આવે છે—એન્ટ્રુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી દર વરસે સ્પર્ધા માટે પરીક્ષા લેવામાં આવશે અને તે પરીક્ષાના પરિણામ ઉપરથી રોકાવરશિપ આપવામાં આવશે, અને તે રોકાવરશિપ સ્વીકારાએલી કોઈપણ માધ્યમિક શાળાના ઝાંઝોવર્નાક્યુલર ધોરણ પહેલા અથવા સ્વીકારાએલો અંગ્રેજી વર્મ જે પ્રાથમિક સ્કૂલ સાથે જોડેલો હોય ત્યાં મિડલ રોકાવરશિપ અને ઝાંઝોવર્નાક્યુલર ધોરણ ચોથામાં હાઈ-સ્કૂલ રોકાવરશિપ આપવામાં આવશે.

૫. પરીક્ષાની તારીખ તથા સ્થળ સામાન્ય રીતે દર વરસે ફેબ્રુઆરિ અથવા માર્ચમાં રોકાવરશિપો માટેની પરીક્ષા અમુક મધ્ય સ્થળેથી લેવામાં આવશે અને તે સ્થળે મુનઈ ગવર્મેન્ટ મેજેસ્ટ્રેટ અથવા સિંધ આડિશ્વલ મેજેસ્ટ્રેટમાં પ્રમટ કરવામાં આવશે.

૬. અરજી—જે શાળામાં ઉમેદવાર લખતો હોય તે શાળાના મુખ્ય શિક્ષક મારફત પરીક્ષામાં બેસવાની રજા માટેની અરજી, નક્કી કરેલા ફોર્મમાં, રોકાવરશિપ માટેની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને, જે માસમાં પરીક્ષા થવાની હોય તે માસના આગલા માસની પહેલી તારીખે અથવા તે પહેલાં મળી જાય તેવી રીતે મોકલવી. અરજી કરવાથી પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી ફોર્મ મળી શકશે.

૭. પરીક્ષાની શી—પરીક્ષામાં બેસવા માટે દરેક ઉમેદવાર પાસેથી રૂ. ૧ શીનો લેવામાં આવશે અને તે રકમ ઉમેદવારે અરજી સાથે મોકલી આપવી. જેમની અરજીઓ ના મંજૂર થઈ હશે તે સિવાયના કોઈપણ ઉમેદવારને શી પાછી આપવામાં આવશે નહિ.

૮. પરીક્ષાનો વિષય અને લાપા-હાઇસ્કૂલ સ્કોલરશિપ માટે નક્કી કરેલા વિષયોની પરીક્ષા લેવામાં આવશે, અને મિડલ સ્કૂલ સ્કોલરશિપ માટે ગુજરાતી ધોરણ ચોથા માટે નક્કી કરેલા વિષયોની પરીક્ષા લેવામાં આવશે. હસ્તાક્ષરને ખાસ અગત્ય આપવામાં આવશે.

જે જિલ્લામાં પરીક્ષા લેવામાં આવશે તે જિલ્લાની લાપા મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે. સિંધ સિવાયના મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ એને બદલે ઉર્દુમાં પરીક્ષા આપી શકશે.

ટીપ્સ:—કરાંચીમાં પરીક્ષા ગુજરાતી, મરાઠી અને ઉર્દુ મારફત આપી શકાશે.

૯. પરિણામની જાહેરાત:—ફતેહમંદ ઉમેદવારોનાં તેમજ જે શાળાઓમાંથી તેઓ બેઠા હશે તે શાળાઓના નામ મુંબઈ ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટ અથવા સિંધ ઓફિસલ ગેઝેટમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

એક રૂપીઓ શીનો આપેથી દરેક વિષયમાં ઉમેદવારે મેળવેલા માર્ક્સ મોકલી આપવામાં આવશે.

૧૦. કઈ શરતોએ સ્કોલરશિપ ચાલુ રહેશે.—(અ) ફતેહમંદ ઉમેદવારોએ હાઇસ્કૂલ સ્કોલરશિપ માટે ખાતાએ સ્વીકારેલી કોઈ માધ્યમિક શાળાના ઍગ્રેગેટ વર્ગના ધોરણ ચોથામાં અને મિડલ સ્કૂલ સ્કોલરશિપ માટે ખાતાએ સ્વીકારેલી કોઈ માધ્યમિક શાળાના ઍગ્રેગેટ વર્ગના ધોરણ ૧લામાં અથવા સ્વીકારાએલી પ્રાથમિક સ્કૂલના ઍગ્રેગેટ વર્ગ ૧ લામાં તે શાળાના શરૂ થતા નવા વર્ષની શરૂઆતમાં દાખલ થયું હોય, અને જે કોઈ સ્કોલર, પરીક્ષા પછીના જુલાઈ માસની પહેલી તારીખ (સિંધમાં મે માસની પહેલી તારીખ) પહેલાં શાળા અગર વર્ગમાં દાખલ નહિ થાય તો તેની સ્કોલરશિપ લઈ લેવામાં આવશે (બ) દરેક સ્કોલરશિપ પરીક્ષા પછીના જુન માસની પહેલી તારીખથી (સિંધમાં એપ્રિલની પહેલી તારીખથી) મળશે: પણ તે એવી શરતે કે જે સ્વીકારાએલી ઍગ્રેગેટ વર્ગના ધોરણ સ્કૂલ અથવા પ્રાથમિક સ્કૂલ સાથે જોડાયેલા ઍગ્રેગેટ વર્ગમાં તે સ્કોલર હોય ત્યાં તેની નિયમિત હાજરી, સારી આલચલગત, અને સંતોષકારક અભ્યાસ હોવો જોઈએ.

આમાંની કોઈપણ શરતનો ભંગ થશે તો તે સ્કોલરની સ્કોલરશિપ એન્યુકેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ યંધ કરી શકશે.

(ક) નિશાળમાં સ્કોલર લજીતા હોય તે દરેકને નિશાળની વાર્ષિક તપાસણી વખતે તપાસણી કરનાર સરકારી અમલદાર રૂબરૂ હાજર કરવો.

નિશાળમાં ભણતા સ્ટોલરોની કોઈપણ વખતે ઓચિંતી પરીક્ષા સરકારી ઇન્સ્પેક્ટર અથવા ડેપુટી લઈ શકશે અને જે તેમાં તેનો અભ્યાસ અસંતોષકારક અથવા હાજરી અનિયમિત જણાશે તો તે સ્ટોલર (અથવા છોકરી)ની સ્ટોલરશિપ લઈ લેવામાં આવશે. જે સ્ટોલરશિપ ખાલી પડે તો મૂળ યાદી પ્રમાણે તેની પછીનો જીજ્ઞે જે ઉમેલ્વાર હોય અને ઇન્સ્પેક્ટર લાયક ગણે તો તેને અથવા સ્ટોલરશિપ માટે ખાસ લલામણુવાળા કોઈ છોકરીને ઇન્સ્પેક્ટર બાકીની મુદત માટે તે સ્ટોલરશિપ આપી શકશે.

(૩) સ્ટોલરશિપ લેનારે (છોકરા અથવા છોકરીએ) એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની અગાઉથી મંજૂરી મેળવ્યા સિવાય શાળા બદલવી નહિ.

(૪) કોઈપણ સ્ટોલર જીજ્ઞ કોઈ સરકારી સ્ટોલરશિપ અથવા તો સરકાર હસ્તક જે એન્ડાઉમેન્ટ ફંડ હોય તેમાંથી જીજ્ઞ કોઈ સ્ટોલરશિપ અગાઉથી ડિરેક્ટરની મંજૂરી મેળવ્યા સિવાય લઈ શકશે નહિ.

૧૧. કોઈ સ્ટોલર સરકારી શાળામાં ભણતો હોય અને જે વિદ્યાર્થી-ઓના માશી આપવાના ધારા પ્રમાણે તે (છોકરા અથવા છોકરી) માશી થવાને લાયક હોય તો તેને આખા માશી વિદ્યાર્થી તરીકે અથવા અડધા માશી વિદ્યાર્થી તરીકે શાળામાં રાખવામાં આવશે.

૧૨. સ્ટોલરશિપ આપવાની ગોઠવણ—ગિનસરકારી સ્વીકારાએલી શાળાઓની બાબતમાં દર મહીને ચઢેલી સ્ટોલરશિપની રકમ સરકારે નક્કી કરેલા જાપેલા ફોર્મમાં (એન્યુ, ૧૨૭-ઇ અથવા ૧૨૮-ઇ.) બિલ કરી લઈ લેવી. આ બિલમાં સ્ટોલરે પોતાની સહી કરવી અને તેની સામે તેની (છોકરા અથવા છોકરીની) શાળાના મુખ્ય શિક્ષકે સહી કરવી અને તે બિલ એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પાસે મંજૂર કરાવવું સરકારી માધ્યમિક શાળાઓની બાબતમાં તે શાળાના મુખ્ય શિક્ષક, એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની મહી વગર પોતે બિલ ઉપર સહી કરી સ્ટોલરશિપની રકમ લઈ શકશે, અને જે રકમ લીધી હોય તેનો તે દર મહીને રિપોર્ટ કરશે.

જે મહીનાની સ્ટોલરશિપની રકમ બેળી થઈ હોય તે માત્ર વીત્યા પછી એક મહીનાની અંદર જે બિલ કરવામાં નહિ આવશે તો બિલ નામંજૂર કરવામાં આવશે.

મુંબઈ સરકારના હુકમથી (ટ્રાન્સક્રિપ્ટ હિપાટમેન્ટ)
(સહી) ચાર. એમ. મેક્સવેલ,
ઑફિસિયલ ગવર્નમેન્ટ સેક્રેટરી.

(૧)

ઉ. ભા. માં સને ૧૯૨૮ માં લેવાએલી વર્નાક્યુલર કાર્ડનલ પરી-
ક્ષામાં પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓનાં નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	ગોધરા સેન્ટર		૩૨	અનડાભાઈ કાળુભાઈ પગી	૨૮૩
૧	જીભાઈ બાપુજી પટેલ	૩૭૫	૩૩	રાયજીભાઈ બાપરભાઈ પટેલ	૨૮૨
૨	હીરાભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૩૫૬	૩૪	રણુજીભાઈ સચુરભાઈ કુંભાર	૨૮૧
૩	હરિલાલ ગોરધનદાસ પાઠક	૩૫૨	૩૫	નરસિંહ ઘેમાભાઈ બારીઆ	૨૮૦
૪	શંકરલાલ પુરશોત્તમ ત્રિવેદી	૩૫૧	૩૬	પ્રાણુશંકર ત્રીકમલાલ દવે	૨૮૦
૫	રેવાશંકર અંબાલાલ ઉપાધ્યાય	૩૪૧	૩૭	મોહનસિંહ શીવસિંહ ગવળજી	૨૭૬
૬	તપ્તસિંહ અળવંતસિંહ ઠાકોર	૩૩૯	૩૮	ચંદ્રશંકર ત્રીકમલાલ ત્રિવેદી	૨૭૬
૭	મળીલાલ નાથજી જોશી	૩૩૪	૩૯	હીરા હાથી બારીઆ	૨૭૮
૮	છોટાભાઈ ગોકળભાઈ પટેલ	૩૩૨	૪૦	ભીઆલાલ મોતીભાઈ પટેલ	૨૭૭
૯	મુલાબસિંહ નાનસિંહ પટેલ	૩૩૨	૪૧	ગોકળભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૨૭૬
૧૦	પ્રમાનસિંહ ભુપતસિંહ સોલંકી	૩૩૦	૪૨	મગનભાઈ બાપુજીભાઈ પટેલ	૨૭૪
૧૧	બાપરપરી વેણીપરી ગોસાઈ	૩૨૯	૪૩	વખતસિંહ પ્રભાતસિંહ ચોડા	૨૭૪
૧૨	મણીલાલ મૂળજીરામ પંડ્યા	૩૧૮	૪૪	નટવરલાલ હોમતલાલ પરીખ	૨૭૩
૧૩	મંગળભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૩૧૭	૪૫	મુલાબસિંહ ભવાનસિંહ મોલંકી	૨૭૨
૧૪	ગોકળદાસ રણુજીદાસ શાહ	૩૧૬	૪૬	ચીમનલાલ દામોદરદાસ શાહ	૨૭૧
૧૫	કુબેરભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ	૩૧૧	૪૭	અનોપસિંહ સાલમસિંહ પરમાર	૨૬૯
૧૬	મળીભાઈ અલુભાઈ પટેલ	૩૦૯	૪૮	હેમાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૬૮
૧૭	ચંદુલાલ પુજીલાલ દવે	૩૦૪	૪૯	મોહનલાલ કરસનદાસ પરીઆ	૨૬૮
૧૮	ભગવાનભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૩૦૪	૫૦	ચીમનલાલ જગજીવનદાસ દાણી	૨૬૭
૧૯	હેમાભાઈ ભવાનભાઈ પટેલ	૩૦૩	૫૧	મોહનલાલ પીતાંબર કુંભાર	૨૬૭
૨૦	શીવશંકર હરજીવન પંડ્યા	૨૯૮	૫૨	છબીવદાસ છોટાલાલ ફેસાઈ	૨૬૫
૨૧	મૂળસિંહ મોમસિંહ મોલંકી	૨૯૭	૫૩	કેસરીસિંહ પરવતસિંહ સોલંકી	૨૬૫
૨૨	પુરશોત્તમ શંકરભાઈ પટેલ	૨૯૬	૫૪	મળઅંદ હીરાલાલ બ્રહ્મદેવીય	૨૬૪
૨૩	અળવંતલાલ ઈશ્વરભાઈ ત્રિવેદી	૨૯૬	૫૫	જયંતીલાલ દામોદરદાસ દવે	૨૬૩
૨૪	નારણ નાથા વણુકર	૨૯૬	૫૬	જેરામ મોતીરામ જોશી	૨૬૩
૨૫	ભારતસિંહ બાપુજી પરમાર	૨૯૫	૫૭	મોદનલાલ હીરાલાલ દવે	૨૬૨
૨૬	ભાનુપ્રસાદ મોતીલાલ ભટ્ટ	૨૯૪	૫૮	શિક્ષક પુરશોત્તમ પાઠક	૨૬૧
૨૭	ભલાભાઈ વદાલજીભાઈ પટેલ	૨૯૩	૫૯	રમણુલાલ હરિલાલ મહેતા	૨૫૯
૨૮	મોહનસીંગ દયાસીંગ બારીઆ	૨૮૯	૬૦	ચંદુલાલ જગનલાલ પંચાલ	૨૫૮
૨૯	ગેલાભાઈ જેસાભાઈ પટેલ	૨૮૬	૬૧	જીવાભાઈ ભીમભાઈ પટેલ	૨૫૫
૩૦	પુનમચંદ મગનલાલ કડીઆ	૨૮૫	૬૨	પુરશોત્તમ મૂળજી પાઠક	૨૫૪
૩૧	ગોપાળદાસમનસુખલાલ પરીખ	૨૮૫	૬૩	લાલશંકર ભોળાનાથ ઉપાધ્યાય	૨૫૪

૬૪ જિમીઆશંકર નાયક જોશી	૨૫૩
૬૫ ત્રીભુવન શીવરામ પંડ્યા	૨૫૩
૬૬ પ્રાણશંકર આશારામ રાવળ	૨૫૩
૬૭ મંગળભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૫૨
૬૮ હીરાલાલ અમરીતલાલ દેસાઈ	૨૫૧
૬૯ રમુલખાન હમીદખાન શેખ	૨૫૧
૭૦ ભોળાનાથ મનસુખ ઉપાધ્યાય	૨૫૧
૭૧ નાથલાલ મૂળજી ભટ્ટ	૨૫૦
૭૨ અનોપસિંહ કોદરસિંહ મોલકી	૨૪૮
૭૩ ભાઈડભાઈ સતુભાઈ ખારીઆ	૨૪૬
૭૪ અબ્દુલરહીમ મુસાભાઈ શેખ	૨૪૫
૭૫ જગનભાઈ શીવલાલ ખરોટ	૨૪૦
૭૬ કાન્તિલાલ મુનિલાલ ત્રિવેદી	૨૩૮
૭૭ જ્યોત્નાલાલ ભાઈશંકર ભોળકે	૨૩૮
૭૮ મણીલાલ જગનલાલ ઉપાધ્યાય	૨૩૬
૭૯ લાલદાસ પરગોત્તમ પટેલ	૨૩૫
૮૦ પીઠમીઆ મહમદમીઆ પીરખાન	૨૩૨
૮૧ રમણલાલ ભાઈશંકર પંડ્યા	૨૩૧
૮૨ રણજીડ શીવાભાઈ પંડ્યા	૨૩૦
૮૩ મૂળશંકર મગનલાલ ત્રિવેદી	૨૧૯
૮૪ મયુર ફાળજી પટેલ	૨૧૮
૮૫ પુરોગોત્તમ મોમેશ્વર પંડ્યા	૨૧૬

ખેતીકામ

૮૬ જીવાભાઈ વદાલાભાઈ જાદવ	૩૩૬
૮૭ કીચરાભાઈ કરાનજી પલાડ	૩૩૨
૮૮ હીરાભાઈ ભાવમિંદ ખારીઆ	૩૨૭
૮૯ જંગભાઈ કસનભાઈ ખુરીઆ	૩૧૨
૯૦ તેરસિંદ સુરપાળ દામોર	૩૦૭
૯૧ મળીભાઈ લગવાનભાઈ પટેલ	૨૬૭

ઉદ્દે-ગુજરાતી

૧ મુજરઅલી મોહમદઅલી સેફ	૨૭૯
૨ હીદયતુલ્લાહ અહમદભાઈ	૨૫૯
૩ આદશાદ સુદમાદ ગેખ	૨૨૧

ભરૂચ એન્ટર

૧ રણજીડલાલ ગોરધનદાસ શાહ	૪૧૧
૨ જયંતીલાલ માધવલાલ ચ- તુરવેદી	૩૮૨
૩ મગનલાલ પીતાંબરદાસ વઝા	૩૮૧
૪ અંભાલાલ મોતીભાઈ પટેલ	૩૮૦
૫ નગીનલાલ સોમચંદ શાહ	૩૭૭
૬ જિજ્ઞાસુ મણીશંકર ભટ્ટ	૩૭૬
૭ ચંદ્રસિંહ જગનલાલ ખરોટ	૩૬૯
૮ દુર્જલ ભાવમંગ પટેલ	૩૬૮
૯ નલાભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ	૩૬૭
૧૦ વિનાયક શામળલાલ ભટ્ટ	૩૬૭
૧૧ ગેવા કેશવ મોધરી	૩૬૨
૧૨ સુસુદ અરજુન બવસારી	૩૫૭
૧૩ નરવરલાલ હીરાલાલ પારેખ	૩૫૨
૧૪ મળજીભાઈ કસનભાઈ કુલા	૩૫૦
૧૫ નંદરામ શીવરામ પંડ્યા	૩૫૦
૧૬ હીરાભાઈ ધનજી મોલકી	૩૪૮
૧૭ દામજી માનમીંગ ભટ્ટ	૩૪૬
૧૮ કાંકરલાલ નાગજીભાઈ હેડવ	૩૪૪
૧૯ જયતીલાલ દરગોવનદાસ હજર	૩૪૨
૧૯ મયુરભાઈ વરધભાઈ પટેલ	૩૪૨
૨૧ અબ્દુલરહીમ કાગોદાસ પટેલ	૩૩૭
૨૧ નાથુભાઈ કેશવભાઈ ખાન- લીવાળા	૩૩૭
૨૩ રણજીડ ભીખા ગાવીટ	૩૩૫
૨૪ જીવલાલ ડાલાભાઈ તાપી- આવાળા	૩૩૪
૨૫ જંગભાઈ ખેડોરભાઈ પટેલ	૩૩૧
૨૬ કાશીભાઈ તંગેત્તમ પટેલ	૩૩૦
૨૭ ગોરધન નાગજી પરમાર	૩૨૯
૨૮ હીમનસીંગ લાલજીખાવા મુ- રતીઆ	૩૨૮
૨૯ માધવદાસ કાગોદાસ મહન	૩૨૭
૨૯ રમણલાલ નાગજીભાઈ વર્મા	૩૨૭
૩૧ દામોદર દુરેરામ દવે	૩૨૬
૩૨ રણજીડ દરિભાઈ પટેલ	૩૨૪
૩૩ નાથાભાઈ પુનભાઈ વાળ	૩૨૨
૩૪ હીરાભાઈ શીનાભાઈ પટેલ	૩૧૫

૩૪૧ નગીનલાલ લલ્લુભાઈ પટેલ	૩૧૫	૭૫ ભાલચંદ્ર મૂળશંકર અધ્યાપ	૨૬૭
૩૪૨ રણુછોડ જટાશંકર દવે	૩૧૪	૭૫ કાળીદાસ પરતાપ બીલ	૨૬૭
૩૪૩ અંબાલાલ શંકરભાઈ પટેલ	૩૧૩	૭૫ મનુ ભગવાન ગામેતી	૨૬૭
૩૪૪ કમળાશંકર મોતીલાલ ભટ્ટ	૩૧૩	૭૫ નગીનલાલ અંબાલાલ દક્ષ	૨૬૭
૩૪૫ મંજારામ ગીરધારી મદંત	૩૧૧	૭૬ આદર્શાંકર પ્રાણુશંકર ત્રિવેદી	૨૬૫
૪૦ અમૃતલાલ ભલાશંકર ભટ્ટ	૩૧૦	૭૬ મૂળશંકર જમીનરામ પંડ્યા	૨૬૫
૪૧ શંકરભાઈ વજ્રભાઈ પટેલ	૩૦૮	૮૧ બહેચરભાઈ કરશનભાઈ પટેલ	૨૬૦
૪૨ ચંદુલાલ વિશ્વનાથ જોશી	૩૦૭	૮૧ યુનિઆલ મોતીરામ વ્યાસ	૨૬૦
૪૨ છીતાભાઈ નારણભાઈ વાળંદ	૩૦૭	૮૩ જોષીતા ચીમા વસાવા	૨૬૦
૪૪ વમંતરામ નરસિંહરામ સલાટ	૩૦૬	૮૩ મેષદઅલી મીરસાહેબ ફાંખડી	૨૬૨
૪૫ રેશમા રતના બીલ	૩૦૪	૮૫ ચીમનભાઈ મનજીભાઈ પટેલ	૨૬૧
૪૬ જુલાલ મૂળશંકર ભટ્ટ	૩૦૦	૮૬ રામજી અંબાઈદાસ ગુજરા	૨૬૦
૪૬ રમણુલાલ નાગેશ્વર ઠાકર	૩૦૩	૮૭ હાંમનલાલ નાથાભાઈ ખં-	૨૫૮
૪૮ ગોમનભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૯૯	લાતી	
૪૯ છોટાભાઈ ત્રીભુવનદાસ પટેલ	૨૯૨	૮૭ નાગજીખાવા પ્રભાતસિંહ રાજ	૨૫૮
૪૯ પુરુષોત્તમ લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૯૨	૮૯ મંગળભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૫૫
૫૧ મોહન પરભાતભાઈ પટેલ	૨૯૧	૮૯ ત્રીભોવન રણુછોડ સુથાર	૨૫૫
૫૧ રતનસિંહ મોહનસિંહ રાજ	૨૯૧	૯૧ યાકુબ કાળીદાસ ઠાકર	૨૫૪
૫૩ અંબાલાલ કેશુરભાઈ પટેલ	૨૯૦	૯૨ આવાભાઈ ગોરધનભાઈ પટેલ	૨૫૨
૫૩ ઉમેદ ડાવણ દાસ	૨૯૦	૯૩ હમ્મજા માવો વણકર	૨૪૯
૫૫ અંબાલાલ પુરુષોત્તમદાસ ભટ્ટ	૨૮૯	૯૩ રસિકલાલ જશવંતરામ જોશી	૨૪૯
૫૬ ભાઈશંકર ગંગારામ જોશી	૨૮૮	૯૫ કાળીદાસ મેલા મોલંકી	૨૪૮
૫૬ મોમાભાઈ કાળીદાસ વાળંદ	૨૮૮	૯૫ મોતીભાઈ હંસજીભાઈ પટેલ	૨૪૮
૫૮ મંગળદાસ કાળીદાસ શાહ	૨૮૬	૯૭ આશારામ શીવરામ ભટ્ટ	૨૪૭
૫૯ બહેચરભાઈ ત્રીભોવન પટેલ	૨૮૫	૯૮ જયનભાઈ સમાભાઈ જોલવા	૨૪૬
૫૯ નટવરલાલ લલ્લુભાઈ શાહ	૨૮૫	૯૮ ગોમાનભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ	૨૪૬
૬૧ ચીમનલાલ ભવાનીદાસ મોદી	૨૮૪	૯૮ ઉત્તમચંદ નગીનચંદ શાહ	૨૪૬
૬૨ બીખુ કાળાભાઈ પાધેર	૨૮૨	૧૦૧ મોતીભાઈ મૂળજીભાઈ પટેલ	૨૪૫
૬૨ પાવર્તીશંકર હરજીવન પાઈક	૨૮૨	૧૦૨ જોમંગભાઈ પરાજીભાઈ પટેલ	૨૪૩
૬૨ યાકુબ ઉકદ બલસારી	૨૮૨	૧૦૩ નારણ બરમાટ મકવાણા	૨૪૨
૬૫ છોટાલાલ દુર્ગીઆ બીલ	૨૮૧	૧૦૪ ભાઈલાલભાઈ છોટાભાઈ પટેલ	૨૪૧
૬૬ મોહન ઝીણા ભંગી	૨૭૭	૧૦૪ મણુપતરામ ભાઈશંકર ભટ્ટ	૨૪૧
૬૬ નાગેશ્વર વિશ્વનાથ જોશી	૨૭૭	૧૦૬ હરિભાઈ વીશરામભાઈ પટેલ	૨૪૦
૬૮ ચીમનલાલ જગનલાલ શીસ્વી	૨૭૬	૧૦૭ જમનાથ પ્રભાશંકર ઉપાધ્યાય	૨૩૭
૬૯ જોશલાલ મૂળજીભાઈ પંડ્યા	૨૭૫	૧૦૭ માનસીંગ વેસ્તા પટેલ	૨૩૭
૭૦ હરિવંશભ બાળકદાસ વેરાગી	૨૭૩	૧૦૮ રામચંદ લક્ષ્મીશંકર જોશી	૨૩૫
૭૦ નારણભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૨૭૩	૧૦૮ સ્વીચંકર પ્રજુરામ વ્યાસ	૨૩૫
૭૨ ખુશાલ મૂળજી પટેલ	૨૭૧	૧૧૧ રતિલાલ કાળીદાસ જાદવ	૨૩૧
૭૨ રણુછોડ કાળા ઘેડ	૨૭૧	૧૧૨ યુનિઆલ નાથાભાઈ જાદવ	૨૨૫
૭૬ જયંતીલાલ મ. ગાભાઈ વ્યાસ	૨૬૯	૧૧૩ જમીનદાસ કાળીદાસ ચાવડા	૨૨૧

ખેતીકામ

૧ રણછોડભાઈ ગોરધનભાઈ પટેલ	૩૫૪
૨ પરશોતમભાઈ નાયાભાઈ પટેલ	૩૪૬
૩ નગેતમ વજલાલ સોની	૩૩૫
૪ કાન્તિલાલ રામજી સોની	૩૩૩

ઉર્દુ-ગુજરાતી

૧ મુસાઆદમ ઉમરજી પટેલ	૩૫૧
૨ અબ્બાસ મહમદદુમેન શેખ	૩૩૫
૩ મુસાઈરમાઈલ આદમદ પટેલ	૩૦૪
૪ મહમદ આદમવલી પટેલ	૨૮૪
૫ ઇસિપ મહમદઈસા પટેલ	૨૮૨
૬ આદમયુસુફ અદમદ પટેલ	૨૫૨
૭ અબ્બાસ રહેમનદમીદ શેખ	૨૪૪
૮ હુસેનરહીમ યામીન મેયદ	૨૪૨
૯ અદમદ ઈસમાઈલ ઇબ્રાહીમ પટેલ	૨૩૧
૧૦ આદમમુસા ઈસમાઈલ પટેલ	૨૩૦
૧૧ આદમ ઈસમાઈલ અલી પટેલ	૨૨૧
૧૨ અદમદ ઉમરજી યાકુબ પટેલ	૨૨૧
૧૩ ઈસમાઈલમીઆ રમુલમીઆ શેખ	૨૨૦
૧૪ મહમદયુસુફ અદમદ પટેલ	૨૧૧

ગુજરાતી-ઉર્દુ

૧ ઇબ્રાહીમ મહમદઅલી પટેલ	૩૩૪
૨ ઇબ્રાહીમયુસુફ મહમદ મુનશી	૨૭૨
૩ ઈસમાઈલયુસુફ મહમદ પટેલ	૨૬૩

મુરત સેન્ટર

૧ ભગવાનદાસ ત્રીજાભાઈ દવાલ	૪૪૧
૨ ભગવતલાલ મોતીલાલ પાટેખ	૪૩૦
૩ કેશા નાના પટેલ	૪૦૦
૪ કુંવર ડાલા પટેલ	૩૯૯
૫ બીજુભાઈ ગોવિંદજી નાયક	૩૯૮
૬ રણછોડદાસ કેવળભાઈ પટેલ	૩૯૧
૭ ચીમનલાલ ત્રીભોવનદાસ મોદી	૩૮૩
૮ મંગળ ગમાર પટેલ	૩૬૭
૯ અળવંતરાય રણછોડજી દેસાઈ	૩૬૨

૧૦ જગનલાલ દેવજીભાઈ	૩૬૧
ગોડાવાળા	
૧૧ ભગવાનસિંદ ગંભીરજીવા	૩૬૦
આટોદરીઆ	
૧૨ દુર્વાલભાઈ જગનજી નાયક	૩૬૦
૧૩ નાગજીભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ	૩૫૪
૧૪ રણછોડભાઈ માધવલાલ પટેલ	૩૫૩
૧૫ રામાભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ	૩૫૨
૧૬ વંદુ નારણ મિસ્ત્રી	૩૫૧
૧૭ ખેનજીમીન જોશલાલ દિવન	૩૫૦
૧૮ કરસનભાઈ મુખાભાઈ	૩૫૦
૧૯ બીખાભાઈ નાગરજી પટેલ	૩૪૯
૨૦ શાંતિલાલ તુળજરામ પુરોહિત	૩૪૯
૨૧ માનસીંગ કીકા ચોધરી	૩૪૮
૨૨ કાનજીભાઈ કીકાભાઈ પટેલ	૩૪૭
૨૩ મગનલાલ લક્ષુભાઈ નાયક	૩૪૭
૨૪ ભુલા છીખા પટેલ	૩૪૪
૨૫ મગતા કેશવ પટેલ	૩૪૩
૨૬ નગીનચંદ પાનાચંદ ગાહ	૩૪૩
૨૭ નાનુભાઈ મોરારજી પટેલ	૩૪૩
૨૮ બીજુભાઈ શુભામભાઈ નાયક	૩૪૦
૨૯ સનજી પુશાલભાઈ પટેલ	૩૪૦
૩૦ રણછોડજી ભીમભાઈ નાયક	૩૩૯
૩૧ બુલાઈ બુલાભાઈ નાયક	૩૩૮
૩૨ નાયુભાઈ રામશંકર પુરાણી	૩૩૮
૩૩ રમણલાલ દયપતરામ રાનાન	૩૩૮
૩૪ સાકરલાલ નાયુભાઈ	૩૩૮
ગોધાવાળા	
૩૫ લનાભાઈ ડાલાભાઈ પટેલ	૩૩૭
૩૬ ગણપતસિંદ લખમસિંદ	૩૩૭
મેદાત	
૩૭ નાલભાઈ જીવણજી પટેલ	૩૩૫
૩૮ મનલાલ ડાલાભાઈ દેસાઈ	૩૩૫
૩૯ નાયચંકર પ્રાણચંકર વૈષ	૩૩૫
૪૦ ભાવજી પુનીઆ ગામીન	૩૩૪
૪૧ ત્રીજાલાલ નાયાલાલ શેઠ	૩૩૩
૪૨ કેશવ રણછોડ પટેલ	૩૩૧
૪૩ વિરમસિંદ પ્રજુભાઈ મલીકા	૩૩૧
૪૪ દાકોરલાલ સુનિલાલ મહેના	૩૩૦
૪૫ મોમાભાઈ પરમાનમ લાવટોડા	૩૨૯

૪૬ બીખા લીમણ પટેલ	૩૨૭	૮૫૨ મણુલાલ ખાવાભાઈ નાયક	૩૦૬
૪૬ હરિમદ સણુભાઈ નેશી	૩૨૭	૮૬ ડીખાભાઈ કુંવરજી પટેલ	૩૦૬
૪૬ ખંડુભાઈ ખાવાભાઈ પટેલ	૩૨૭	૮૬ જયંતીલાલ ત્રીભોવનદાસ	૩૦૬
૪૬ કલ્યાણુ કેશવ પટેલ	૩૨૫	ખારોટ	
૫૦ ખંડુભાઈ પરાગજી નાયક	૩૨૪	૮૬ નાયુભાઈ ભગવાનજી નાયક	૩૦૬
૫૦ મોહનલાલ ઘેલાભાઈ ભટ્ટ	૩૨૪	૮૬ ભગુભાઈ કીકાભાઈ પટેલ	૩૦૫
૫૦ પરભુભાઈ દામોદરભાઈ પટેલ	૩૨૪	૮૬ લક્ષ્મીભાઈ મોરાર દીમર	૩૦૫
૫૦ મોહમ્મદ યાકુબ શેખ	૩૨૪	૮૬ મનુલાલ નાયાલાલ ખાવીવાળા	૩૦૫
૫૪ અંબેલાલ માણેલાલ પંડ્યા	૩૨૩	૮૬ પરાગજી વલ્લભભાઈ નાયક	૩૦૫
૫૫ હરિસિંહ અનોપસિંહ ઠાકોર	૩૨૨	૮૬ વજીરામ ભગવાન સરવૈયા	૩૦૫
૫૬ કાણીઆ રણુજી અગમોર	૩૨૧	૮૪ ભગો નાથા ચોડાણુ	૩૦૪
૫૭ જગનલાલ ખાપુભાઈ નાયક	૩૨૦	૮૪ હીરાલાલ નાયુભાઈ શાહ	૩૦૪
૫૮ અંબેલાલ ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ	૩૧૯	૮૬ ખુશાલ વનમાળી પટેલ	૩૦૩
૫૮ જોડુભાઈ નીચાભાઈ દેસાઈ	૩૧૯	૮૬ નાનુભાઈ ગોપાળજી દેસાઈ	૩૦૩
૫૮ રામભાઈ કેશવભાઈ પટેલ	૩૧૯	૮૬ નાયુભાઈ રધાભાઈ પટેલ	૩૦૩
૫૮ રણુજીડભાઈ નારણુભાઈ પટેલ	૩૧૯	૮૬ રતનજી રામભાઈ પટેલ	૩૦૩
૬૨ રણુજીડજી નાયુભાઈ દેસાઈ	૩૧૭	૧૦૦ બીખુભાઈ જગુભાઈ પટેલ	૩૦૨
૬૩ ડાહ્યાભાઈ ઘેલાભાઈ વેલ	૩૧૬	૧૦૦ ધનસુખલાલ વજીરામ નેશી	૩૦૨
૬૩ ડાહ્યાભાઈ નેશીભાઈ પટેલ	૩૧૬	૧૦૦ ઠાકોરલાલ ડાહ્યાભાઈ નાયક	૩૦૨
૬૩ રામભાઈ વનમાળીદાસ પટેલ	૩૧૬	૧૦૩ સ્ત્રીમનલાલ જગનલાલ શાહ	૩૦૧
૬૬ સુરજીર બીખાંગીર ગહેતા	૩૧૪	૧૦૩ કવળભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩૦૧
૬૭ જગનલાલ મળીભાઈ નાયક	૩૧૩	૧૦૫ ભવાનભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩૦૦
૬૭ મંજુભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૩૧૩	૧૦૫ ડાહ્યાભાઈ પેમાભાઈ આહીર	૩૦૦
૬૭ નાનુભાઈ હરિભાઈ નાયક	૩૧૩	૧૦૫ ગુલાબભાઈ પરાગજી નાયક	૩૦૦
૬૭ રામભાઈ ગોવિંદજી પટેલ	૩૧૩	૧૦૫ કાનાભાઈ રધાભાઈ આહીર	૩૦૦
૬૭ રણુજીડભાઈ મકનજી પટેલ	૩૧૩	૧૦૫ નરોત્તમ જગજીવન પટેલ	૩૦૦
૭૨ જગન ગોપાળ પટેલ	૩૧૨	૧૦૫ પાંડરંગ ગણુપતરાવ સીમે	૩૦૦
૭૨ ડાહ્યાભાઈ પગ્નુભાઈ પટેલ	૩૧૨	૧૧૧ બીખા દુલજી પટેલ	૨૯૯
૭૪ રામભાઈ ભગુભાઈ પટેલ	૩૧૧	૧૧૧ કેશાભાઈ દુલ્લભભાઈ પટેલ	૨૯૯
૭૪ રણુજીડભાઈ ગોવિંદજી પટેલ	૩૧૧	૧૧૧ દુરમેન મુસાજી શેખ	૨૯૯
૭૬ દુલ્લભભાઈ ગુલાબભાઈ નાયક	૩૧૦	૧૧૪ જયંતીરામ ઉત્તમરામ વેલ	૨૯૮
૭૬ પરભુભાઈ દુલ્લભભાઈ પટેલ	૩૧૦	૧૧૪ કાન્તિલાલ પરમુરામ ભટ્ટ	૨૯૮
૭૬ હિરમાનમીઆ દેહમાનમીઆ	૩૧૦	૧૧૪ કીસન રમણુ હંગોડી	૨૯૮
મયેક		૧૧૭ અર્જુનલાલ રતિવાલ મહેતા	૨૯૭
૭૯ કાન્તિલાલ મળીશંકર દેસાઈ	૩૦૯	૧૧૮ પરાગજી ગોપાળજી નાયક	૨૯૬
૭૯ ઠાકોરભાઈ બીમભાઈ દેસાઈ	૩૦૯	૧૧૯ જોડુભાઈ નાયુભાઈ નાયક	૨૯૫
૮૧ ગોપાળ દયાળ પટેલ	૩૦૮	૧૧૯ ખુશાલ રડીઆ પટેલ	૨૯૫
૮૧ જગજીવન ખાવજી પટેલ	૩૦૮	૧૧૯ નાયરજી દુલ્લભભાઈ દેસાઈ	૨૯૫
૮૧ કાળીદાસ અમયાભાઈ પટેલ	૩૦૮	૧૧૯ રધા કાનજી પટેલ	૨૯૫
૮૧ ઉત્તમરામ મોતીરામ ઘીરાળા	૩૦૮	૧૨૨ દિનમળીશંકર લક્ષ્મીરામ ત્રવાડી	૨૯૪

૧૨૩	કાળા છીતા પટેલ	૨૬૪	૧૬૨	શીવકુમાર દેવકુળ શુક્લ	૨૭૬
૧૨૫	ગાલાભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૬૪	૧૬૩	દાનજીભાઈ છીઆભાઈ ચોહાણ	૨૭૫
૧૨૫	દોલતરામ ભગવાનજી દેસાઈ	૨૬૪	૧૬૩	રતિલાલ ભગવાનજી નાયક	૨૭૫
૧૨૫	પરમોત સુખલા પટેલ	૨૬૪	૧૬૩	ધર્માઈ કાસમ શેખ	૨૭૫
૧૨૫	હકીરદાસ ઝીણાભાઈ દલાલ	૨૬૪	૧૬૬	આજીરાવ દૂધાણ શાહુકાર	૨૭૪
૧૨૬	ચંપકલાલ ઘેલાભાઈ શાહ	૨૬૨	૧૬૬	ભગવાનજી બાવાભાઈ દેસાઈ	૨૭૪
૧૨૬	કેસુર મોનજી કોયા	૨૬૨	૧૬૬	જવણ છીપકા ટોલ	૨૭૪
૧૨૬	રણછોડજી લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૬૨	૧૬૬	જયસિંહ શુભાનસિંહ ચાવડા	૨૭૩
૧૨૬	રણછોડજી છોટુભાઈ દેસાઈ	૨૬૨	૧૬૬	મગનલાલ ખંડુભાઈ નાયક	૨૭૩
૧૩૩	જસવંતલાલ જયકુળ આસ	૨૬૧	૧૭૧	દયારામભાઈ નાયુભાઈ પટેલ	૨૭૨
૧૩૩	લક્ષ્મુભાઈ મગનલાલ પટેલ	૨૬૧	૧૭૧	નાનુભાઈ રૂઢરજી નાયક	૨૭૨
૧૩૩	નાનુભાઈ ગોપાળજી પટેલ	૨૬૧	૧૭૩	મગનલાલ રણછોડજી દેસાઈ	૨૭૧
૧૩૬	મંભીરસીંગ માનસીંગ ચોહાણ	૨૬૦	૧૭૩	મોહનસિંહ લાખભાઈ પરમાર	૨૭૧
૧૩૬	જમનાદાસ ગોપાળજી પટેલ	૨૬૦	૧૭૫	નાગરજી ગાલાભાઈ પટેલ	૨૭૦
૧૩૬	કાશીરાવ ગોવિંદરાવ સાખત	૨૬૦	૧૭૫	નવનિતલાલ ચંદુલાલ જોશી	૨૭૦
૧૩૬	રામભાઈ છનાભાઈ પટેલ	૨૬૦	૧૭૭	અંબેલાલ ચેતનદાસ વેઘ	૨૬૯
૧૪૦	પરજીભાઈ દયારામભાઈ પટેલ	૨૬૯	૧૭૭	ખંડુ રણછોડ પટેલ	૨૬૯
૧૪૦	પરજીભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ	૨૬૯	૧૭૭	નાનીઆ શારદા ચોધરી	૨૬૯
૧૪૦	પરજીભાઈ વસંત પટેલ	૨૬૯	૧૮૦	નરેશભ ભગવાન ભાવસાર	૨૬૮
૧૪૦	કાંકરરાવ દીનદરરાવ મેરે	૨૬૯	૧૮૧	ગાપુભાઈ લલ્લુભાઈ નાયક	૨૬૭
૧૪૪	જોગી હરિભંડારી	૨૬૮	૧૮૧	ગોપાળજી શુભાળભાઈ નાયક	૨૬૭
૧૪૪	પરસોત માવા પટેલ	૨૬૮	૧૮૧	મંગળદાસ ત્રીકમદાસ મોલંકી	૨૬૭
૧૪૬	નવા નાગર ધમ્જાપુરીઆ	૨૬૬	૧૮૪	અમણલાલ રામચંદ્ર ભટ્ટ	૨૬૬
૧૪૭	ચંદ્રમુખ પ્રજુશંકર મહેતા	૨૬૬	૧૮૪	રતનજી પરસોતમ પટેલ	૨૬૬
૧૪૭	ઝીંગાભાઈ દીરાભાઈ મુરતી	૨૬૬	૧૮૬	જવણભાઈ ધનજીભાઈ ડાકર	૨૬૫
૧૪૯	બીખા રવજી પટેલ	૨૬૫	૧૮૭	કરસન મોતી પટેલ	૨૬૪
૧૪૯	કાળા ઝીંગા દોહીઆ	૨૬૫	૧૮૭	નરસિંહભાઈ મીડા ધુગ	૨૬૪
૧૫૧	જયસો લખગો રડોડ	૨૬૪	૧૮૯	ઉમીઆચંકર ધમ્જારામ આસ	૨૬૩
૧૫૨	વાલભાઈ વલ્લભભાઈ નાયક	૨૬૩	૧૯૦	મળજી જગમ ટોલ	૨૬૨
૧૫૨	મોહનલાલ બીખાભાઈ દેસાઈ	૨૬૩	૧૯૦	નંદશંકર ભગુભાઈ ભટ્ટ	૨૬૨
૧૫૨	પરમોતભાઈ પ્રેમાભાઈ પટેલ	૨૬૩	૧૯૨	ગોવિંદજી બીખાભાઈ પટેલ	૨૬૧
૧૫૫	રતિલાલ ગાંડાભાઈ નાયક	૨૬૨	૧૯૨	સાલોમન આસેર પેન્કર	૨૬૧
૧૫૬	મગનલાલ પ્રાણુભાઈ નાયક	૨૬૧	૧૯૪	છોટુભાઈ નરસિંહદાસ પટેલ	૨૬૦
૧૫૭	ભગવતીશંકર ગીરજશંકર ઉપાખ્યાય	૨૬૦	૧૯૫	દયાળભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ	૨૫૯
૧૫૮	કાશીરામ ઘેલાશંકર પંડ્યા	૨૭૯	૧૯૬	નાગરજી કુંવરજી દેસાઈ	૨૫૬
૧૫૮	રાજેન્દ્રલાલ ગોપાળલાલ ચા-સિંહ	૨૭૯	૧૯૭	ગોપાળજી મોરારજી નાયક	૨૫૪
૧૬૦	જીધાભાઈ નીચાળાઈ પટેલ	૨૭૮	૧૯૭	નરોત્તમ રણછોડ ચાંપાનેરી	૨૫૪
૧૬૦	ઉમેશરામ હરિપ્રસાદ જોગી	૨૭૮	૧૯૭	પ્રાણુલાલ જોષીતારામ પુરોહિત	૨૫૪
		૨૭૮	૨૦૦	પરજી પિંડવ પીળ્યા	૨૫૩
		૨૭૮	૨૦૧	જળદેવ પ્રદલાદ મોળાઆ	૨૫૨

૨૦૨ પરભુભાઈ કલ્યાણુ પટેલ	૨૫૧ ૨૫૧	૨૫૧ ૨૫૧	૨૫૧ ૨૫૧	૨૫૧ ૨૫૧
૨૦૨ સત્યદેવ લલ્યુભાઈ પટેલ	૨૫૧ ૨૫૧	૨૫૧ ૨૫૧	૨૫૧ ૨૫૧	૨૫૧ ૨૫૧
૨૦૪ દયાળુ ગુલાબભાઈ નાયક	૨૪૬ ૨૪૬	૨૪૬ ૨૪૬	૨૪૬ ૨૪૬	૨૪૬ ૨૪૬
૨૦૫ મગનલાલ શંકરજી નાયક	૨૪૫ ૨૪૫	૨૪૫ ૨૪૫	૨૪૫ ૨૪૫	૨૪૫ ૨૪૫
૨૦૬ પરશોત દુર્લભ મોદ	૨૪૪ ૨૪૪	૨૪૪ ૨૪૪	૨૪૪ ૨૪૪	૨૪૪ ૨૪૪
૨૦૬ સતાડીઆ કેસરીઆ ચોધરી	૨૪૪ ૨૪૪	૨૪૪ ૨૪૪	૨૪૪ ૨૪૪	૨૪૪ ૨૪૪
૨૦૮ ધીરજલાલ બીમભાઈ દેસાઈ	૨૩૮ ૨૩૮	૨૩૮ ૨૩૮	૨૩૮ ૨૩૮	૨૩૮ ૨૩૮
૨૦૮ મણીભાઈ ભગવાનજી નાયક	૨૩૮ ૨૩૮	૨૩૮ ૨૩૮	૨૩૮ ૨૩૮	૨૩૮ ૨૩૮
૨૦૮ મોરાર મુખ્યા પટેલ	૨૩૮ ૨૩૮	૨૩૮ ૨૩૮	૨૩૮ ૨૩૮	૨૩૮ ૨૩૮
૨૧૧ જનીઆ કીકલા પટેલ	૨૩૬ ૨૩૬	૨૩૬ ૨૩૬	૨૩૬ ૨૩૬	૨૩૬ ૨૩૬
૨૧૧ રઘનાથજી મકનજી નાયક	૨૩૬ ૨૩૬	૨૩૬ ૨૩૬	૨૩૬ ૨૩૬	૨૩૬ ૨૩૬
૨૧૩ દયાળભાઈ ભાણુભાઈ પટેલ	૨૩૫ ૨૩૫	૨૩૫ ૨૩૫	૨૩૫ ૨૩૫	૨૩૫ ૨૩૫
૨૧૪ પુરશોત્તમ શીયાભાઈ પટેલ	૨૩૪ ૨૩૪	૨૩૪ ૨૩૪	૨૩૪ ૨૩૪	૨૩૪ ૨૩૪
૨૧૫ જનાભાઈ મોતીઆ પટેલ	૨૩૨ ૨૩૨	૨૩૨ ૨૩૨	૨૩૨ ૨૩૨	૨૩૨ ૨૩૨
૨૧૫ પ્રાણુભાઈ દુર્લભભાઈ દેસાઈ	૨૩૨ ૨૩૨	૨૩૨ ૨૩૨	૨૩૨ ૨૩૨	૨૩૨ ૨૩૨
૨૧૭ પેમા ઉકાદ પટેલ	૨૨૩ ૨૨૩	૨૨૩ ૨૨૩	૨૨૩ ૨૨૩	૨૨૩ ૨૨૩
૨૧૮ હગિદર મણીશંકર શાસ્ત્રી	૨૧૪ ૨૧૪	૨૧૪ ૨૧૪	૨૧૪ ૨૧૪	૨૧૪ ૨૧૪
ખેતીકામ				
૧ મમા મોમલા ચોધરી	૩૪૬ ૩૪૬			
૨ ચગીઆ દેવીઆ ચોધરી	૩૨૩ ૩૨૩			
૩ ગીણા નથુ પટેલ	૩૧૦ ૩૧૦			
૪ ધુરીઆ રામજી ચોધરી	૨૯૯ ૨૯૯			
૫ હગીઆ ખલપા ગામીત	૨૯૮ ૨૯૮			
૬ પરશોતમ ધુરીઆ ઢોડીઆ	૨૯૭ ૨૯૭			
૭ નારણુ દયાળજી પટેલ	૨૮૬ ૨૮૬			
૮ લાખીઆ ચામડીઆ ચોધરી	૨૮૪ ૨૮૪			
૯ માધુ કુબેર દુબળા	૨૮૪ ૨૮૪			
૧૦ ગોવિંદ કાળીઆ ચોધરી	૨૮૧ ૨૮૧			
૧૧ શીપત સાનજી ચોધરી	૨૮૦ ૨૮૦			
૧૨ વલ્લભ પ્રેમા લાડ	૨૭૪ ૨૭૪			
૧૩ મુકા જવા દુબળા	૨૪૧ ૨૪૧			
ઉર્દુ-ગુજરાતી				
૧ ધરમાઈલ અહમદ હરીજી મુલ્લા	૨૬૧ ૨૬૧			
૨ અસરકમીઆ કાઠુમીઆ શેખ	૨૩૬ ૨૩૬			
૩ ઉરમાનમીઆ હંશામીઆ શેખ	૨૦૫ ૨૦૫			

(અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વકીલ.

એલ્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના પત્ર નં. ૫૦૨૬, તા. ૨૬-૭-૨૮ માં કરેલી મુચનાનુસાર)

(૨)

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

નં ૧૪૧૪૫.

ઈ. સ. ૧૯૩૦ ની સાલમાં ચંનારી કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચેના પાઠ્ય પુસ્તકો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:—
પહેલો વિષય-વર્નાક્યુલર (ગુજરાતી)—

ગદ્ય—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩ જાના સપાળા પાઠો.

પદ્ય—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩ જામાંથી, ૬, ૯, ૧૨, ૨૨, ૨૬ અને ૩૦ પાઠો.

પહેલો વિષય—વર્નાક્યુલર (ઉર્દુ)—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ છટ્ટી ચોપડી (સને ૧૯૨૮ ની પહેલી આવૃત્તિ)—પાઠો-૧, ૩, ૪, ૬, ૭, ૮, ૧૪, ૧૬, ૧૭, ૧૯, ૨૧, ૨૩, ૨૪, ૨૬, ૨૭, ૨૯, ૩૧, ૩૩, ૩૪, ૩૬, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૬, ૪૭ અને ૪૮ (બધા મળી ૨૮ પાઠો)

પદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ છટ્ટી ચોપડી (સને ૧૯૨૮ ની પહેલી આવૃત્તિ)—પાઠો-૫, ૧૦, ૧૫, ૨૦, ૨૫ અને ૩૦

ઉ. ભા. ના મે. એન્ડુ ઇન્સ માહેબની (અબેજમા સહી) કે. એસ. વકીલ. એક્સિસ, અમદાવાદ, તા. ૧-૩-૧૯૨૯ (એન્ડુ. ઇન્સ. ઉ ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્ડુ. ઇન્સ, સાહેબના પત્ર નં. ૧૪૫૬૬ તા. ૧૨-૩-૧૯૨૯ મા કરેલી ધ્યાનપ્રાપ્તિ)

(૩)

છાત્રાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

નં. ૧૪૧૪૪

સને ૧૯૩૦મા લેવામા આવનારી છાત્રાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચે જણાવેલા પાઠ્ય પુસ્તકો નક્કી કરવામા આવ્યા છે:—

ગુજરાતી

પહેલો વિષય—ગુજરાતી—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (છેલ્લી આવૃત્તિ)—ગદ્યપદના મત્રણા પોરો

મુખપાઠ—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (છેલ્લી આવૃત્તિ)—૭, ૧૧, ૧૫, ૨૪, ૨૮, ૩૨, ૪૦, ૪૪ અને ૫૩ એ પાઠોની અવિતાઓમાથી ૩૦૦ લીટીઓ.

ઉર્દુ—વર્નાક્યુલર

પહેલો વિષય—ઉર્દુ—

ગદ્ય—કેળવણી ખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૨૮ની બીજી આવૃત્તિ)—ગદ્યના સવમા પાઠો.

પદ્ય—કેળવણી ખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૨૮ની બીજી આવૃત્તિ)—૩, ૯, ૨૦, ૨૩, ૨૬ અને ૩૫ પાકો.

છટો વિષય—ગુજરાતી (એન્ડ્રીક)—

કેળવણીખાતાની પાચમી ચોપડી (છેલ્લી આવૃત્તિ)—પાકો ૧, ૨, ૪, ૫, ૬, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૨૧, ૨૨, ૩૫, ૪૦, ૪૧, ૪૬, ૫૨, ૫૭, ૫૯, ૬૧, ૬૪ અને ૭૭ (બધા મળી ૨૦ પાકો).

વર્નાક્યુલર—ઉર્દુ

પહેલો વિષય—ગુજરાતી—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (છેલ્લી આવૃત્તિ)—પાકો—૧, ૪, ૫, ૬, ૮, ૯, ૧૦, ૧૪, ૧૭, ૨૮, ૨૦, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૩૦, ૩૧, ૩૮, ૩૫, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૬, ૪૬, ૫૦, ૫૪, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૬ અને ૭૩ (બધા મળી ૩૫ પાકો).

પદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (છેલ્લી આવૃત્તિ)—પાકો—૧૫, ૧૯, ૨૮, ૩૨ અને ૪૪.

છટો વિષય—ઉર્દુ—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૨૮ની બીજી આવૃત્તિ)—પાકો—૧, ૪, ૫, ૭, ૧૧, ૧૨, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૨૧, ૨૨, ૨૪, ૨૫, ૨૭, ૩૧ અને ૩૩ (બધા મળી ૧૬ પાકો).

પદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૨૮ની બીજી આવૃત્તિ)—પાકો—૩, ૬, ૧૩, ૧૬, ૧૭, ૨૩ અને ૨૬.

ઉ. ભા. નાં મે. એન્ડ્રી. ઇન્સ સાહેબની (અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. યકીલ. ઓફિસ અમદાવાદ, તા. ૧લી માર્ચ ૧૯૨૯ / એન્ડ્રી. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. નાં મે. એન્ડ્રી. ઇન્સ. સાહેબના પત્ર નં. ૧૪૫૬૭ તા. ૧૨-૩-૨૯ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

મુંબઈ ઠાલાકાની ઉદ્ધુ શાળાઓ માટે મંજુર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકનું નામ	અંશકોનું નામ	પ્રકટ કર્તા કે છુકસેલરનું નામ	ફિમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજુર આપવામાં આવી છે	રિમાર્ક
૧. રાણા રાધા-એ-મસ્તા-એમ. ફોરિજુદાન મીચા ગરીરીઝ લા. ૧-૭ એન્ડ મન્મ		એમ ફોરિજુદાન એન્ડ મન્મ, લાહોર.	૧ આના ૨૬ ૩ આના ૪ આના ૬ આના ૬ આના ૬ આના અનુક્રમે	કુનામ અને લાયબ્રેરી	
૨. ધો. પં માટે ઉદ્ધુ કેસર્ડો. સર મોહમદ હકમલ અને હકીમ હ. એ. એસ.		મુલાનમંદ કપુર એન્ડ સન્સ, લાહોર.	૩-૦-૦ વાર્ષિક ૨-૮-૦ વિધાર્થી માટે	નાથજેરી	
૩. એન્સુકેશનલ ગેઝેટ		.....	૦-૧-૦-૦	"	
૪. અમન-એ-નાઝમ લાગ ૧-૩	મોલી એ. એમ. હેદરી "ફાઝલ"	ભાર્થવા છુક એન્સિ, અલ્લાહાબાદ.	૧ આના ૧ આના અને ૨ આના	કુનામ અને લાયબ્રેરી	
૫. અબાળ-એ-ખાકુમ્મા	અનાન્ત અબદુલ રહિમ "હશરત"	હાલત ખાનસમા, લખનો.	૨-૦-૦-૦	"	
૬. અસાસત નાલીમ	મોહમદ એ હક. ખી. એ. એનએલ. ખી. લખનો.	એન નાઝીર પ્રેસ, લખનો.	૨-૦-૦-૦	લાયબ્રેરી	
૭. રહનુમા-એ-નાલીમ	મોલી નાઝીર અલમદ ખી. એ.	ધી પંજળ રીલીઝઅસ છુક સોસાયટી, લાહોર	૦-૪-૦-૦	"	
૮. નાલીમ-એ-મરિયુનકસ	પડિત દીલુપમ	મુલાખસી મ એન્ડ	૦-૧૨-૦-૦	"	
૯. મઝીએ-એ-અપતકલ			૦-૩-૦-૦	"	

વાહી-અલી, બી. એ	મેકમિલન એન્ડ કો, મુંબઈ.	૧-૦-૦	"
મેયક મુન્તાઝવલી	દારશ હસાઅત-એ-પક્ષ	૦-૮-૦	"
દાઝી મોહમદ છ એચ	—	૨-૮-૦	"
ખાન પેશાવરી	બોહોર	૧-૦-૦	વાયજેરી અને હનામ
એ. એમ. ખાનમલીક,	"	૧-૦-૦	"
બી. એ.	"	૧-૦-૦	"
"	"	૦-૮-૦	વાયજેરી અને હનામ
ગ્રીક. રામચંપ કુસન	દારશ હસાઅત-એ-લાહોર.	૧-૦-૦	હનામ (ફક્ત)
મુન્ગરી મોહમદ એ રૌફ	તન્દન ટ્રેડિંગ કં, આમ.	૦-૬-૦	હનામ અને વાયજેરી
દાઝી. સીરજાઆલ. એ	"	૦-૮-૦	"
એમ. વ્યાઘ્ર, એમ. એ. આમ	"	૧-૮-૦	"
"	"	૦-૬-૦	"
મૌલાના ખમુશ	"	૦-૨-૦	"
ધરાની	"	૦-૩-૦	"
સીરજા આલ. એ. એમ	"	૦-૨-૦	"

રફ્તમ, બી. રા ની ઓફિસ, (અંગ્રેજીમાં સદી) આઈ. એ. એલમદી, રૂપા, એલમદી, હન્સ. ઉદ્

ધનામપત્રક

ગામ	નામ	રકમ	રીમાક
ઝોછણ	ગામના આગેવાનોએ -	૨૯-૦-૦	રાગીયા સાર લાકડાના મો- રફિયા તથા ખારગીય આપી
લખીગામ	ભજતમંડળી તરફથી	૧૦-૦-૦	રફુન જમાડી
"	મિ. નાગેશ્વર દેવરામ ભટ્ટે	૮-૦-૦	"
"	મિ. ગમાનસંગ દેવજીભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
"	મિ. શીવરા કર ભવાનરા કરે	૧૦-૦-૦	"

સુરત જિલ્લો

દેગામ-ચીખ-લી	દેસાઈ મોરારજી ડાહ્યાભાઈએ	૪૦-૦-૦	ખારગીયા મં. ૧૨ કન્યાશાલિ
	સુતાર અવલુ ગોવને તથા દુર્લભ ગોવને	૮૦-૦-૦	જામા આપી
મેગવી-વન-સાડ	મિ. મોહનજીભાઈ રૂઢનાથજી દેમાઈએ	૫-૦-૦	પતાસા બહેમ્યા
બુડીઆ-ચો-પોસી	મિ. ગોવિંદ અવલે -	૧૪-૦-૦	રફુલમા ધડિઆળ બેટ આપ્યું.
વાટપોર - "	મિ. ડાહ્યાભાઈ હીરજીએ	૧-૦-૦	પતાસા બહેમ્યા.
"	સુરતનાવનની ઠા. છોટાલાલ કાળીદામે	૧૫-૦-૦	મિરાઈ બહેમી
કઠોળી-જાલપોર	મિ. વસનજી બીખાભાઈએ	૪-૬-૦	ધનામમા આપ્યા
ભદેલી-વન-સાડ	મિ. દયાગજી દુર્લભભાઈએ		બને મૂલો જમાડી
તીથન - "	મુખર્જીના ડૉ. ધનજીયા દીજીભાઈએ	૭-૮-૦	કન્યાશાળામા ધડિઆળનો ડમ્મો આપ્યો
		૧૯-૮-૬	કરનીચ નધા પુરતકો બેટ આપ્યા
સુરત-સુરત	મિ. માણેકશા ખેરામશા બ-સનાએ એક જગ્યાથીએ	૧૦-૦-૦	પ્લેટ, પેન, નોટો, વગેરે બહેમ્યા
		૭૫-૦-૦	ચોપડીઓ બહેમી
વાલોડ-સુરત	શાદ મુખજીવાલ માણેકવાટે	૧૫-૦-૦	જગેબી બહેમી
ઝાપરાબાડા-ચોપાસી	પરેય પરમેશ્વર ડાહ્યાભાઈએ	૩-૦-૦	બને રફુલમા સાકર બહેમી
મોર-ભગવા-ઓરપાડ	સુરતના મેડ જેમીશનદાસ કમ્પનદામે	૩૫-૦-૦	રફુલ જમાડી
		૨૭-૦-૦	લાકડા તથા પાલી પીવા સાર ખાસો, ડાકણ તથા ચોટા વગેરે આપ્યા.

ગામનોકો તરફથી	૧૬—૦—૦	ધડિઆળ આપ્યું
"	૧૦—૦—૦	પતાસાં બહેચ્યા
એક પારસી ગૃહસ્થે	૫—૦—૦	૧૫ વાર એક આપ્યો
મુખ્યના શેઠ પેસતનજી ડો	૫—૦—૦	રાકડા આપ્યા
સાલાઈ મારકરે	૨૫—૦—૦	રૂઝ જમાડી
ટૂંકલ દીતીઆ ગોવને	૧૩૦—૦—૦	પુરતકો બહેચ્યા તથા ફર
મિ આત્મારામ મહાદેવે	૧	નીચર કરાવી આપ્યા
મિ રણુછોડજી રતનજી પટેલે	૫—૦—૦	પતાસાં બહેચ્યા
સાહ દાકરવ્યદ અવેગ્યદે	૭—૪—૦	રેશનરી બહેચી પેનસી,
ગામના આગેવાનો તરફથી	૩—૦—૦	લ, પાખા વગેરે
ગાંધી દાકરનાથ બહેરગમે	૭—૮—૦	મિસાઈ બહેચી
મિ ખુશાવભાઈ નાનાભાઈએ	૪૦—૦—૦	તાકો એક વાર ૩૦નો કન્યાશ
ગામના આગેવાનોએ	૨—૮—૦	ગામા મીવણુકામ સાર આપ્યો
પટેલ નગીનભાઈ નરોત્ત	૫—૦—૦	રૂઝ જમાડી તથા પનામા,
મ તથા પટેલ ડાહ્યાભાઈ	૨૦—૦—૦	સાકર વગેરે બહેચી
કાળાભાઈએ	૫—૦—૦	સાકર બહેચી
મિ ડાહ્યાભાઈ લુવાભાઈ	૨૦—૦—૦	કિરી, બેચી
મિ મકનજી નીછા,	૫૦—૦—૦	ધડિઆળ લેટ આપ્યું
મિ બીખાભાઈ નાગજી	૫૦—૦—૦	રૂઝ જમાડી
મિ રણુછોડજી ડાહ્યાભાઈએ		
નાનીવેડના મિ બીખાભાઈ	૨૦—૦—૦	ધડિઆળ લેટ આપ્યું તથા
વનમાળાએ		રવેટપેન, બહેચી ગરીબ
દેગામાના મિ અમચાભાઈ		છાકરાને બાળપોથી બહેચી
નસિહભાઈ પટેલે	૨૦—૦—૦	ધડિઆળ લેટ આપ્યું
પટેલ ડાહ્યાભાઈ ખુશાવભાઈએ	૫—૦—૦	માકર બહેચી
ગામસેફો તરફથી	૨૦૦—૦—૦	રૂઝ જમાડી તથા રૂઝનું વા
શ. પ્રભાત કાળાએ		રેટુ કપડું
મિ પરાગજી ગોવિંદજી પટેલે	૩૧—૦—૦	ધડિઆળ લેટ આપ્યું
ડિલીના દા ગેમલસીંગ ગણ	૨—૦—૦	મિસાઈ બહેચી
પતસીંગ	૨—૦—૦	
મિ બીમસીંગ ખુશાવસીંગદાકરે	૨—૦—૦	
મિ પરમેશ્વર નારણ પટેલે	૨—૦—૦	

મોર	ગામલોકો તરફથી સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરો તથા ભગવા મીરજપુર અને મોરના સહગૃહસ્થોએ	૫૦૦—૦—૦	મકાન નવું બંધાવવા એકઠા કર્યો.
	ગ્રામ્ય મુદ્દારક કમિટીના મે- મ્બરોએ	૫૫—૦—૦	
	મિ. ખાલુભાઈ જગનલાલે	૧૨—૦—૦	પેતાસાં બહેચ્યા.
રાંદેર	પટેલ ડાહ્યાભાઈ રામાભાઈ એ લેડી ડોક્ટર મુક્તાબાઈ એ મં. સ્કે. અને સુયા બહેન વી- રમુખ. હોરાએ	૧—૦—૦	રેસીટેશનમાં સાર કામ નારને ધનામ આપ્યું.
		૨—૦—૦	પતાસાં બહેચ્યા.
		૫—૦—૦	} પીતળની વાડકીઓ
		૨—૦—૦	
વેસુ	ખંડના શેઠ ગેરતનજી ડા- સાભાઈ મારકરે	૫—૦—૦	પતાસાં બહેચ્યા.

અમદાવાદ જિલ્લો

પરદોશ	પટેલધર્મચંદ્રાઈ ગામજાભાઈ એ	૩૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
વલાદ	ખાવા માધુગરજીએ	૧૫—૦—૦	કન્યાશાળા જમાડી.
જેતલપુર	સોની વાનચંદ ગામીચંદ	૩૦—૦—૦	પિતળનાં પ્યાસા તથા િ ઈ બહેચ્યા.
શાહપુર	શેખ હમુલાઈ હુસેનભાઈ એ	૧૨—૦—૦	ઉદ્ધુ પાંચનમાળાનાં પુર આપ્યાં.
ગોરવા	હિરસિંહજી રણછોડભાઈ દેસા- ઈ એ	૨—૮—૦	ઇતિહાસ લાયબ્રેરીમાં આ
લાંલા	ગામના સહગૃહસ્થોએ	૧૮૧—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી તથા ધન આપ્યાં.
વારણી	હંફર મુળચંદ રાધવજીએ	૬—૦—૦	પ્યાસા તથા પેતાસાં બહે
અચીએર	વસાર માંગન તરફથી	૧૨—૧—૦	ચોપડીઓ તથા મિઠાઈ બહે
હરસોલ	મિ. પૂરજોતમરાય મુલાખરાયે	૧૦—૦—૦	ચોપડીઓ બહેચ્યા.
મીઠાખળી	ગામના આગેવાનોએ	૮—૬—૩	ધનામ તથા મિઠાઈ બહેચ
રોબડી	મિ. ડાહ્યાભાઈ ઉમેદરામ વ્યાસે	૧૨—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
આંખવી	ગામ લોકોએ	૬—૦—૦	સેટ ચોપડીઓ લેવા આપ્યાં.
ઉચડી	મિ. જગનલાલ કદાનજીએ	૧૦૦—૦—૦	સંચો કન્યાશાળામાં આ
કુખંડધલ	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરોએ	૧૩—૦—૦	ધનામ તથા પેતાસાં બહે
મોરેજ	ખામ કાંથી	૨૭—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
મોડાસા	ગામના સહગૃહસ્થો તરફથી સને ૧૯૨૭-૨૮માં	૧૦૬—૩—૦	મિઠાઈ તથા પરખમાં આ

ઉજ્જડીઆ	મિ. કોદરજી રણછોડજી ઠાકોરે	૫-૧૨-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
પદ્મસાચર	પ્રાંતીજના રહીશ શાહ કોદર- લાલ મગનલાલે	૧૦-૦-૦	પેંડા, પેન્સિલો તથા પેને વહેંચી.
ડહાણા	ગામના આગેવાનો તરફથી	૧૩-૦-૦	રૂફલ જમાડી.
વાલુકડ	ગામના આગેવાનોએ	૬૬-૧૨-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
"	શેઠ પ્રેમચંદ રતનજીએ.	૧૦-૦-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યા.
"	શાહ ગોવિંદજી વિઠ્ઠલદાસે	૮-૦-૦	પરખ ખેસાડી.
વાંચ	શાહ પુલચંદ વિરચંદે.	૫-૦-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યા.
આંખલીયાળા	ગામના સદગૃહસ્થોએ	૪૦-૦-૦	ગળે, રૂફલો, જમાડી.
પોલારપુર	બીમનાથના મહંત સાહેબે	૫-૦-૦	" ના કુડમાં આપ્યો
મીરાલી	પા. સોમાલાઈ રણછોડલાઈએ	૪૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી.
ગોરયા	મિ. તરસિલાઈ મોતીલાલ પટેલે	૨૫-૦-૦	છોકરાઓને પુસ્તકો તથા છો- કરીઓને છોટના કંકડા ત- થા મિઠાઈ વહેંચી.
ચલતેજ	મિ. લક્ષ્મીલાઈ નેદાલાઈએ	૨૦-૦-૦	કપાટ ભેટ કર્યું.
"	મિ. સોમા લક્ષ્મીલાઈ ધાંસીએ	૧૭-૮-૦	રૂફલ જમાડી.
મીઠાખળી	ડૉ. અંબાલાલ શંકરલાલ પાઠકે	૯-૪-૦	રેખ છોકરીઓને આપ્યા.
કોઠ	સાચુંદ અને કોઠ રેટેટના ના- મદાર ઠાકોર સાહેબે	૩૦-૦-૦	રૂફલ જમાડી.
ઓદા	ખાચડના રહીશ શાહ હરજો- વનદાસ છગનલાલે	૬-૭-૦	દૂધ પાકું.
રાશમ	હેડમારતર હાથીલાઈ આદર- લાઈ પટેલે	૩૦૧-૦-૦	છનામ પતાસાં તથા મિઠાઈ વહેંચી.
સહીજ	હકુર મગનલાલ વનમાળીદાસે	૮-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
ભડીઆદ	દરખારથી જટુલા ખેંગારજીએ	૪૦-૦-૦	ખે દિવસ રૂફલ જમાડી.
અસલાલી	નવાગામના પટેલ ઉમેદલાઈ રેવનદાસે	૬-૧૦-૦	રૂફલ જમાડી.
"	"	૭૫-૦-૦	ત્રણ રૂફલો જમાડી.
"	"	૪-૦-૦	મુખ્ય રૂફલ તથા કન્યાશા- ળામાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
"	"	૪૧-૦-૦	ખેતીવાડી ખાચસ કલાસમાં વણાટ કામ સાર આપ્યા.
"	વેહલાલના પટેલ બીખાલાઈ દાજીલાઈએ	૫-૦-૦	"
"	ભાતના પટેલ ધર્મજીલાઈ ખા- ચરલાઈએ	૫-૦-૦	"
મીરાલી	મહીજના પા. જુલાલાઈ વાં- સજીલાઈએ	૨-૦-૦	પતાસાં તથા કન્યાઓને પિ-
"	પા. તળસીલાઈ કાળાદાસે	૩-૦-૦	તળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
"	"	૧૬-૦-૦	ચિત્તપ બેરંચી

સરોડા	પા. કર્ણભાઈ ગટેરભાઈએ	૨૦-૦-૦	રકાળી પ્યાલા તથા પનાસા બહે'મ્યા.
"	પા. જોસંગભાઈ બાજીદાસે	૧૮-૦-૦	
કુબડચલ	બાકરોલના પા. ધનંતર ગોપાળદાસે	૩-૦-૦	ખંતે સફેલોમાં પનાસા બહે'મ્યા.
કાસિંદા	બાઈ રેવા મોહનલાલ રવિશંકરની વિધવા	૪૫-૦-૦	ખંતે સફેલો જમાડી.
દેત્રોજ	મિ. કુબેરભાઈ શીવદાસ પટેલે	૭-૦-૦	પનાસા તથા રમત ગમતના સાધનો લાવવા સાર આપ્યા
વાચદાસોદ	મિ. શંકરલાલ પીતામ્બર હક્કર અમૃતલાલ કાળીદાસે	૪૮-૦-૦	ખંતે સફેલો જમાડી.
પીરાણાઈદ્રોડા	મામના ગૃહસ્થોએ	૪-૦-૦	પેંડા બહે'મ્યા.
	મિ. હવામીઆ ગુલાબમીયાએ	૩૫-૦-૦	વડિઆળ કવર સાથે આપ્યું.
		૨-૪-૦	ચિનલીઓ નંગ પ ગરીબ વિદ્યાર્થી આપી.
જુડાલ	ગોવિંદભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલે	૮-૦-૦	મિઠાઈ બહે'મી.
"	નારણભાઈ મકાભાઈ પટેલે	૪૦-૦-૦	સફેલ જમાડી.
"	શનાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલે	૪૦-૦-૦	"
"	ગોકળભાઈ નયુભાઈ પટેલે	૪૦-૦-૦	"
જુડાલ	મોહનસામ મગનલાલ શાહે	૩-૦-૦	પનાસા બહે'મ્યા.
વદરાડ	પટેલ રેવા ગણેગે	૩-૦-૦	"
"	અબા હવાએ તથા ગણેશ રામચંદ્રે	૩૩-૦-૦	સફેલ જમાડી.
"	પટેલ કાળા રણુછોડે	૩૨-૦-૦	"
"	મગન પિનાંબરની વિધવાએ		
"	તથા કાળા બાજીની વિધવા બાઈ મગાએ		
વાયુકડ	શંકરેમચંદભાઈગિતનજીભાઈએ	૩૫-૦-૦	ખંતે સફેલો જમાડી
પાટડી	ગિરીદાસ નયુભાઈ પારેગે	૧૦-૦-૦	મિઠાઈ બહે'મી.
એણાસાળ	પા. ધનંતરભાઈ કાળીદાસે	૨૦-૦-૦	સફેલ જમાડી.
કુબડચલ	મિ. હવાભાઈ જોશભાઈએ	૬૫-૦-૦	ખંતે
"	મિ. હવાભાઈ બકેરભાઈ તથા મોતીભાઈ દેસાઈભાઈએ	૬૫-૦-૦	"
"	મિ વદાલાભાઈ શંકરભાઈએ	૨-૦-૦	} પનાસા બહે'મ્યા.
"	મિ. પુંજાભાઈ મહારુખે	૦-૮-૦	
ગોદપુર	મદંત મી ધ્યાળ ગીરજ મગીરજ	૪૦-૦-૦	સફેલ જમાડી.
કાંઝ	પટેલ બાપુભાઈ ગોપાળદાસની પેટી નરફરી અંબારોમ અમણાભાઈ પટેલે	૩૫-૦-૦	"

પાપરાટા	ગામના આગેવાનોએ	૧૩૫—૦—૦	"
પીનાપુર	પટેલ વીરમદાસ મોતીદાસે	૨૫—૦—૦	"
"	પટેલ હરગોવિંદદાસ બેચરદાસે	૨૫—૦—૦	"
પેરાડા	અંબાજી માતાના મહંત દુર્ગા દેવીએ	૧૨૫—૦—૦	બંને સ્કૂલો જમાડી.
પેરાડા	મિ. ધનંધરાલાલ દેવચંદ શાહે	૨૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
"	મિ. માધવનાસ પુત્રરામશાહે	૪૧—૦—૦	લાહુ તથા ચવાણુ બહેન્યાં.
"	મિ. ગીરધરલાલ હાથીચંદ શાહે	૧૧—૮—૩	ધાર્મિક પુસ્તકો કન્યાઓને આપવામા આવ્યાં છે.
વંધુકા	વેળાવ વિદ્યોત્તેજક દંડ તરફથી	૧૩—૧૦—૬	છોકરાઓને રૂ. ૧૦
ધોળકા	વમોવાળા પરમોતમ નાયુભાઈએ	૩૪—૫—૦	પિતળના પ્યાલા કન્યાશાળામાં બહેન્યાં.
"	"	૧—૧૨—૦	પનાસાં બહેન્યાં.
વિસલપુર	આઈ દરી પટેલ પ્રાણુદાસ ચેલદાસની વીધવાએ		સ્કૂલ જમાડી.
અમીચેર	સ્કૂલકમિટિના મેમ્બર ભાવસાર નાથાભાઈ દલીચંદે	૩૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી
કાવિં	મિ. નાથાભાઈ હડાભાઈ રાઠોડે	૬૨—૫—૦	"
"	ગામ લોકો તરફથી.	૧૨—૦—૦	કપડા બહેન્યાં.
"	મિ. સોમાભાઈ લવજીભાઈ સુતારે	૩—૧૦—૦	દૂધ પાતું.
ચલોડા	શાહ મળીલાલ ગીરધરલાલે	૭—૦—૦	બંને સ્કૂલોમાં પેંડા બહેન્યાં.
મોડાસા	વટવાવાળા સંપદ ગુલામ અબ્બાસમીચા સાહેબે	૭—૮—૦	" દૂધ પાતું.
"	કરમાતી બદાદરખા મદમદખાએ	૮—૮—૦	" પનાસાં બહેન્યાં.
"	ખાદેમુવ ધરલાલ દંડનાતરડી	૭—૦—૦	સ્કેટો તથા ચોપડીઓ બહેન્યાં.
બગોદરા	ગજુરભાઈ મુસુકભાઈ સુતારે		"
કોઈ	ગામના આગેવાનોએ	૧૭—૧૨—૦	સ્કૂલને બે વખત જમણુ આપ્યું.
"	સાચંદ રટેટના નામદાર ઠાકોર સાહેબ તરફથી	૨૦—૦—૦	તરો સ્કૂલોમાં મિઠાઈ બહેન્યાં.
વીંછણુ	પટેલ વસરામ મોતીદાસે	૨૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
નુંડાળ	પટેલ નારણભાઈ મયુરભાઈએ	૪૦—૦—૦	"
"	મિ. જવાભાઈ વહાલનાસ પટેલે	૪૦—૦—૦	"
સમોલ	મિ. ચીમનલાલ મોહનલાલે	૧૦—૦—૦	ચોપડીઓ તથા મિઠાઈ બહેન્યાં.
"	મિ. જમનાદાસ ઓતમદારો	૫—૦—૦	મિઠાઈ બહેન્યાં.
ચરણ	શેઠ ચીતુભાઈ લાલભાઈએ	૩૫૭—૦—૦	બંને સ્કૂલોમાં પાણીના નળ મૂકી આપ્યાં.
મેડા	ગામના મેમ્બરો તથા સફ્ટ-દરચોએ		બંને સ્કૂલો જમાડી.

ગીગલી	મહુમ માથ મહેતાજીએ મિ. અસગરજીલી નેયજી બ્લોગએ	૨૦-૦-૦	ચવાણ તથા મિઠાઈ બહેંચી.
		૮-૦-૦	પેંડા બહેંચી.
કુમાણી	મિ. લાલજીભાઈ કરજીયદે	૧૬-૧૩-૦	રૂલ જમાડી.
પાટડી	મે. દરબાર સાહેબ તરફથી	૩૫-૦-૦	મિઠાઈ બહેંચી.
લોદ	મિ. મોહનલાલ લલ્લુભાઈ એ મિ મોહન રાયચંદ તથા સુનાર ઝવેર ઈચ્છાભાઈએ	૩-૦-૦	પેંડા બહેંચી.
		૪-૦-૦	પતાસા બહેંચી.
નરોડા	મિ. લાયચંદ ઉમેદચંદે	૪-૦-૦	કન્યા શાળાને ધોરની વાડ કરી આપી
પાણવી	શેઠ નાનચંદ પદમગીભાઈ ગાધીએ	૧૫-૦-૦	રૂલ જમાડી.
	શેઠ ડાહ્યાલાલ નાનચંદ ગા- ધીએ	૩-૦-૦	પતાસા બહેંચી.
બાવળી	મિ. છોટાલાલ કીશોરદાસ પટેલ મિ. લલ્લુભાઈ કલ્હનદાસ સાહે મિ. કરસનદાસ લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૫-૦-૦	કન્યાશાળામા પેંડા બહેંચી.
		૨૦-૦-૦	ત્રણે રૂલો જમાડી.
		૨૮-૦-૦	ત્રણે રૂલમા પેંડા બહેંચી.
રાયસણ	સુનાર સુનાર પુંજભાઈ ગીરધર મિ. માધા રધા કુંભાર મિ. નારણભાઈ ચેલદામે	૧૫-૦-૦	રૂલ જમાડી.
		૧૫-૦-૦	"
		૧૫-૦-૦	"
નાનાખોખરા	મિ. હીરાચંદ નયુભાઈ શાહે	૫-૦-૦	મિઠાઈ બહેંચી
અચીએર	સદગૃહસ્થોએ	૨૭-૦-૦	રૂલ જમાડી.
બાડોપડવા	પડવાના તાલુકદાર સામ તસિ- દજી નારમિહજીએ	૨૧-૦-૦	"
જમીયતપુરા	મિ. છોટાલાલ જૂલાભાઈ દદ. ના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ	૪૫-૦-૦	રકાખી ખાયા તથા પતાસા બહેંચી
રાજકા	રઢવાણકાપના મિ રાનવાય ત્રેમચંદભાઈ સોનીએ	૧૬-૦-૦	કપડા તથા પતાસા કન્યાશા- ળામા બહેંચી
નાસદ	મિ. મગનભાઈ નાણુભાઈ સુતારે	૨૦-૦-૦	રૂલ જમાડી.
	પટેલ પુરુષોત્તમદાસ નાથાવાલે	૨૦-૦-૦	ઘડિઆળા બેટ આપ્યુ.
ધીંગડા	મિ. વાલેશા લાવસંગજી ગોવિ દસંગે	૮-૦-૦	રૂલને તથા ચટાફને જમાડયા
જ્યારજ	જનપુત કાભાઈ કેશુભાઈ એ	૮-૦-૦	ચોપડીઓ તથા મિઠાઈ બહેંચી
ચંદાસર	મિ. હરિભાઈ રણુઠોરે મિ. ખેચરજી રણુઠોરજી દરબારે મિ. પચાભાઈ અણુભાઈ રાવજી	૧૫-૦-૦	રૂલ જમાડી.
		૧૫-૦-૦	"
		૧૫-૦-૦	"
કાવિશ	મિ. પુ જભાઈ દેવીસીંગ રોડોરે મિ. રણુઠોરભાઈદાજીભાઈરોડોરે	૫-૭-૬	પતાસા બહેંચી.

નાના ખેખર	ગામસોડો તરફથી	૧૧-૦-૦	રૂલ જમાડી
કુબડથલ	મિ મણિલાલ મગનલાલ	૬૮-૦-૦	રૂલ જમાડી તથા વહેર્યા
ધડી	મિ ત્રિવેદી જોધતારામ મુળ શરામે	૫૧-૦-૦	રૂલ જમાડી
વીંછણ	મિ દનસુખભાઈ મળજીદાસ પટેલ	૨૫-૦-૦	"
જમીયનપુરા	મિ હીરાભાઈ જીજીભાઈ શેડે	૧-૮-૦	પતાસા વહેર્યા
અમદાવાદ	ગીપા શેડે અજીમજી ખાણુ જીએ	૧૦-૦-૦	મ્યુનિ ઉ સાળા પુસ્તકો ગરીબને
ચલોડા	જીના ભાવાભાઈ વગ્તાભાઈની દીવરીએ	..	અને રૂલો જમાડી
સુધડ	શાહ કાળીદાસ બેચરદાસે	૨૦-૦-૦	રૂલ જમાડી
નવાનગર	પા સોમાભાઈ વરધભાઈએ	૧૭-૦-૦	"
	પા ગીધરદાસ રણજોડદાસે		"
	મુખી બહેચરદાસ ભગવાનદાસે		"
ખડોદરા	ફલ કમિટિના મેમ્બર મિ લલ્લુભાઈ નાયાજીએ	૧૪-૮-૦	"
જાત ૧	વજીરજીમખરામ પરભુદાસ શાહે	૩૦-૨-૩	રૂલ તથા મંદાકને જમાડ
+	મિ વાઘજીભાઈ બાવાજી પટેલે	૫-૦-૦	જાળા ન જમા મિમાંઈ વહેર્યા તથા ન. ૫ જર્મન ખાસા પાની પીવા માટે આપ્યા
મલાપુર	પા લવજી જસાજી	૧૫-૦-૦	રૂલો જમાડી
	પા જીતુ રામજી	૧૫-૦-૦	"
	ભરવાડ ભગવાન હમીર	૧૫-૦-૦	"
વપવા	સુતાર આત્માગમ આચરે	૬૫-૦-૦	"

ખેડા જિલ્લો

વણુઓ ન	શાહ હરિવન્નન ગહેચરદાસે	૨૫-૦-૦	રૂલ જમાડી
	મિ જમનાદાસજી ઇશ્વરદાસ જીએ	૧૦-૦-૦	પરખ ખેસાડી
	ગામસોડો તરફથી	૨-૦-૦	પતાસા વહેર્યા
	પટેલ દેસાઈભાઈ જાદવભાઈએ	૫-૦-૦	ચોપડીઓ તથા પતાસા વહેર્યા
સુણેવ	પટેલ દેસાઈભાઈ જાદવભાઈએ	૧૮-૦-૦	જર્મનના ખાવા, મિમાંઈ પાણીની પરખ ખેસાડી
પીપાદ	સુથાજી જલ્લાભાઈ મોરભાઈએ	૬૦-૦-૦	રૂલ જમાડી
નસર	ગામસોડોએ	૨૦૪૩-૦-૦	રૂલ જમાડી તથા ઇનામ વહેર્યા.

પામોલ	ગામયોદ તરકથી	૬૯૯-૧૪-૦	રૂઢ જમાડી તથા પ્રદર્શન ભરવા સાઠ આપ્યા.
સુણાવ	મિ. મોમાલાઈવ દ્વવભાઈએ	૩૦-૦-૦	શેરડી હોંચી.
	મિ. નારણભાઈ કાશીભાઈએ	૩૦-૦-૦	ડેવીડ ખવડાવ્યું.
	મિ. રતનાભાઈ દારકાંદમે	૨૦૦-૦-૦	રૂઢ જમાડી
	મિ. શીવાભાઈ મયુરભાઈએ	૨૦૦-૦-૦	પતાસા હોંચ્યા.
નવાગામ	મિ. મળીલાલ ખુશાલભાઈએ	૬-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
	મિ. આશાભાઈ ઉમેદભાઈએ	૨૫-૦-૦	મિઠાઈ હોંચી.
વગુમેલી	મિ. મળાભાઈ અમઘાભાઈ પટેલે	૬-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
પાળજ,	મિ. મળીલાલ લલ્યુભાઈએ	૨૨૧-૦-૦	દાધનો સંચો કન્યાગાળામા આપ્યા.
	મિ. મયુરભાઈ રણજોડભાઈએ	૭૫-૦-૦	કપાટ આપ્યું.
ભાની	મિ. અતુલભાઈ મોતીભાઈએ	૭૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
ભાળજ	મિ. મનસુખલાલ મુનિલાલે	૬-૮-૦	વાડપીઓ તથા પતાસા હોં- ચ્યા.
સીંગલાવ	મિ. દલાભાઈ દલપને	૧૨-૦-૦	પિતળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ
	મિ. ભગવાનસંગ ભાવસંગે	૧૩-૦-૦	હોંચી
નાયલી	મિ. અંબાલાલ ડવાભાઈએ	૨૦૦-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
	મિ. મુનિલાલ કેશવલાલે	૫-૦-૦	પતાસા હોંચ્યા.
દહેવાણુ	હોદાર સાહેબ નારમિદજી મે- રામણસિંદજીએ	૬૦-૦-૦	રૂઢ જમાડી.
રાસ	હજર પુરોષોત્તમ મદનજીએ	૨૫૮-૦-૦	
	હજર મોમેશ્વર કરમનગમે	૪૬-૦-૦	પ્યાલા રકાખી કન્યાગાળામા હોંચ્યા.
દહેમી	હજર હોરાલાલ વિઠ્ઠલદામે	૬૨-૮-૦	રૂઢ જમાડી
	મિ. ધુવાભાઈ નરોત્તમદામે	૬૮-૧૫-૦	
મેડવા	મિ. નાથાલાલ ત્રિભોવનદામે	૨૪૩-૧૫-૦	રૂઢ જમાડી તથા ઇનાગ
વગા	ગામના મહુશદયોએ	૪૦-૦-૦	રૂઢ જમાડી. હોંચ્યા.
	પટેલ નગસિંદભાઈ મયુરભા- ઈએ	૭-૦-૦	પ્યાલા તથા પનાસા હોંચ્યા.
	મિ. કાળીદાસ માનદામે	૩૫-૦-૦	પનાસા હોંચ્યા.
સામરખા	ગામયોદાએ	૩૦૦-૦-૦	મને રૂઢો જમાડી
કરમેષદ	પટેલ વાઘજીભાઈ કિંગોરભા- ઈએ	૪૫-૦-૦	રૂઢ જમાડી
રૂ	શાહ મુનિલાલ બીખાભાઈ મારતે	૪૫-૦-૦	
	હજર બાઈ ગલાવખા રાવળ વાલમસંગ જીજીભાઈની વિજયા		

સીંછવાડા	હક્કર મોતીલાલ ઝવેરભાઈએ માઈ દરખા પા. લખુભાઈ ગખડભાઈની વિધવાએ	૪૫—૦—૦ ૭૦—૦—૦	
"	શાહ ગુલામચંદ તારાચંદે	૬૦—૦—૦ ૧૫—૦—૦	કન્યાશાળામાં પવાલા છોકરા છોકરીઓને બહેની.
"	મોગળના હક્કર બકોરભાઈ ભગવાનદાસે ભાદરજીના પટેલ લલાભાઈ કિશોરભાઈએ	૩૩—૦—૦ ૯—૦—૦	પતાસા બહેઆ "
છીપડી	શાહ સુનિલાલ સાકળચંદે	૮—૮—૦	મિદાઈ તથા પરખમાં
"	શાહ સોમાલાલ દામોદરદાસે	૧૦—૦—૦	ખાલા તથા મિદાઈ
"	શાહ મોમાલાલ દારકાંદાસે	૮—૦—૦	
ચુતાલ	યસેડીના પટેલ મોતીભાઈ સા- મળભાઈ તથા પટેલ જગન- ભાઈ નગેતમદામે	૧૪—૦—૦ ૫—૦—૦ ૩—૦—૦	સ્કૂલમાં ઘડિયાળ બેટ કન્યાશાળામાં ખાલા આખા, અને છોડ પતાસા બહેઆ.
સાદાનપુરા	ખાનડુવાના પા. રાનાભાઈ નારજીભાઈએ	૬—૦—૦	ખાલા તથા પતાસા
"	ખેડવાના પા. બીખાભાઈ પુગ- ભાઈએ	૬—૦—૦	ગડકા તથા પતાસા
"	માખગખાનાના પા. ભાઈલાલ વંદ્યવભાઈએ	૩—૦—૦	શેરડી ખવડાવી
મોવરોલી	પા. બકોરભાઈ જીભાઈએ	૩૧—૦—૦	એટલીઓ, પતાસા પરખમાં આખા.
	પા. વાપડભાઈ ગોડગભાઈએ	૧૮—૦—૦	ખાલા ગકાળી, પતાસા પરખમાં આખા
	પા. મોતીભાઈ મથુરભાઈએ		
	પા. બાખરભાઈ ગમખાઈએ	૨૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
પડચળ ગોસેલ	પા. સનાભાઈ દોરાભાઈએ પટેલ નરમિદભાઈ બકોરખા- ઈએ	૬૧—૦—૦ ૧૩—૦—૦	અને સ્કૂલો જમાડી. સ્કૂલ જમાડી
ચુતાવ જેસરવા	પટેલ છોટાભાઈ મોમાભાઈએ પટેલ છોટાભાઈ મરખાભાઈએ	૪૦—૦—૦ ૩૫—૦—૦	" અનેની તથા દાવજપુરા ૨ લના વિદ્યાર્થીને જમાડ્ય
માવસી	પા. મુદર ભાઈજીએ	૧૭—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી તથા પતા બહેઆ.
	પા. મંત્રગજાઈ જીવાભાઈએ	૧૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
ગવળાપુરા	વાચંદ મોમાભાઈ રૂવાભાઈએ રંગરાવના વાગંદ જીવાભાઈ અમથાભાઈએ	૨—૦—૦	મિદાઈ બહેની

મુંબઈ પ્રલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાથમિક શાળાઓમાં
શિક્ષકોના ઉપયોગ માટે મંજૂર કરેલું.

પહાર પડી ચુક્યું છે !

પહાર પડી ચુક્યું છે !

અનુભવી અને કસાએલા ગણિત શિક્ષકોને લાથે લંખાએલું.

વિદ્વાન કેળવણીકરોના ઉત્તમ અભિપ્રાયો ધરાવતું.

શિક્ષકવર્ગની સંપૂર્ણ પસંદગી પામેલું.

છેલ્લામાં છેલ્લી પદ્ધતિ મુજબનું.

નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને

નવીન દૃષ્ટિથી ચોખ્ખાએલું.

સરળ બાળઅંકગણિત

(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર,

ભોગીલાલ કેશવલાલ પટવા. બી. એ. (એનસી),

એસ. ટી. સી. ડી.

આ. મા. મહાવક્ત્રી ટ્રેનિંગ કોલેજ—અમદાવાદ.

અને

વસનજી દયાળજી કેશાઈ,

એસ. ટી. સી.

હોડમાસ્ટર, પ્રે. સ્કૂલ, પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ—અમદાવાદ.

૨૭૫ પાનાં.

૬૦ જ્વોલક

પાકું પુકું.

છતાં કિંમત ફક્ત આંદાજના.

પ્રસિદ્ધ કરનાર,

એસ. બી. શાહની કું.

પાનકોરનાકા—અમદાવાદ.

નવાં બહાર પડેલાં સ્કૂલ ઉપયોગી પુસ્તકો

હિંદુસ્થાનની ભૂગોળ

સાથે

(એશિયા સામાન્ય)

ઉપયોગી નકશાઓ સહિત.

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ, મી. એ.

ટેક્સ્ટબુક તરીકે મળુર થએલી

શાળોપયોગી

વાર્તારૂપી ગુજરાતનો ઇતિહાસ

(નકશા તથા ચિત્રો મહિત.)

કર્તા

દત્તગુજરામ યુનિલાલ ત્રિવેદી.

કિ મત ૦-૪-૦.

શાળોપયોગી

હિંદુસ્થાનનો ઇતિહાસ

(રાજ્યબંધારણ સાથે)

કર્તા

એમ. એમ. ધોલકીઆ. મી. એ. બી. એ.

કિ મત ૦-૧૪-૦.

૧૫ નજીક મોગા જયોમા સારા કમિશનથી મળશે

થોડા વખતમાં બહાર પડશે

વહેપાર વિજ્ઞાન

લખો:-

ગુજરાત એરિએન્ટલ બુક ડીપો

રતનપોળના નાકે-અમદાવાદ

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓગસ્ટ, સને ૧૯૨૯.

“તમા જમાનામાં તમા મુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની
કરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-
દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનૂનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી
સાત્યના દહ અને પ્રીતિ વિકાસને લીધે વધારે ઘણાં યંત્રો લોકો
હાલના ક્ષણે વધારે સારી યોજના બની શકશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.

હેડમાસ્ટર-પ્રે. શ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

પો “સાયમન્ડ ન્યુબિસી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજ દેવીદાસ જગનલાલે બાપુ
સંસ્થાના સહ-અધ્યક્ષ.

અનુક્રમણિકા

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
ત્રીપદમા ફેરફાર ...	...	૨૮૯
ગામડાના ઉદ્ધારની યોજના ...	...	૨૯૧
ટેવ પાડવાના અને ટાળવાના ઉપાય ...	...	૨૯૯
ગગનપિદારની અદ્યતનતા (૧) ...	...	૩૦૫
હિંદના વિમાનવીર મિ. પુરુષોત્તમ મેઠાજી કબાલી (૨) ...	...	૩૦૬
શુભચેખન ...	...	૩૦૭
સંદિનિરીક્ષણ ...	...	૩૦૯
શ્રીઓ માટેની આર્ટન ટ્રેનિંગ કૉલેજ, ગજકોટની પ્રાવેગિક પરીક્ષા સને ૧૯૨૯ ...	...	૩૧૪
દ્વિતીય ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેગિક પરીક્ષા ...	...	૩૧૫
મરકાતી જાહેરખબરો ...	...	૩૧૮
ઇનામપત્રક ...	...	૩૨૭
ખાતગી જાહેરખબર ...	...	૪૫

જાહેરખબર

નવમેજ પેરતનજ વકીલ સ્કોલશિપ પરીક્ષા

૧ અમદાવાદ શહેરની અથવા તેા તેની નજીકમા આવેલી મુકાદ્દમી કોલેજી કાલિપણ શાળામા અભ્યાસ કરતી બાળાઓને માટેની નવમેજ પેરતનજ વકીલની આર સ્કોલશિપ માટેની સ્પર્ધાની પરીક્ષા હુધવાર તા. ૨૧ મી ઓગસ્ટ સને ૧૯૨૯ ને દિન અને તે પછીના દિવસોએ અગીઆર વાગેથી માજના પાચ વાગતા સુધી અમદાવાદમા મદાલકમી ટ્રેનિંગ કોલેજ હા નિમેનના મકાનમા લેવામા આવશે.

૨ આ પરીક્ષા મે ઉત્તર વિભાગના એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર માહેજ લેને આ પરીક્ષામા ભેસવાની અરજીઓ મે ઉત્તર વિભાગના એન્સુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર માહેજને તા. ૫ મી ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ ને દિવસે અથવા તે પહેલા તેમને પહોચે એવી રીતે મોકલી આપવી ને દિવસ પછી એક પણ અરજ લેવામા આવશે નહિ.

૩. આ પરીક્ષામા ભેમવા ઇચ્છનાર ઉમેદવારો કેટલી ઉમરના હોવા. જોઈએ, પરીક્ષા ક્યા ક્યા વિષયોમા લેવામા આવશે, સ્કોલશિપ કેટલી કીમતની છે અને કેટલો વખત ચાલશે, વગેરે જાણની માહીતી આ પરીક્ષાના નિયમો ઉપરથી માનુસ પડશે.

અમદાવાદ.
તા. ૨૦ મી જુલાઈ અને
૧૯૨૯

Sd. Mulchand A. Shah,

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી,

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૮] ઑગસ્ટ, સને ૧૯૨૯ [અંક ૮

તંત્રીપદમાં ફેરફાર

આ પત્રના તંત્રી અને ઉત્તરભાગના ઇન્સ્પેક્ટર શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ મુરજરામ વઝીરની બહુલી દક્ષિણભાગમાં થવાથી શાળાપત્ર ચલાવવાનું જવાબદારીનું કામ અમારે માથે આવી પડ્યું છે. સમગ્ર ગુજરાત તેમજ હિંદના કેટલાક ભાગમાં શાળાપત્ર દ્વારા કેળવણી સંબંધી સંગીન અને ચેતનયુક્ત નવીન વિચારના પ્રચારનું કામ એમણે પાચવરસ સુધી ધણા ઉત્સાહપૂર્વક કર્યું છે. ઇંગ્લાંડ તેમજ યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન અને ફિલિપીન્સ જેવા દેશની કેળવણીની પદ્ધતિઓનું અવલોકન અને અનુભવ મેળવ્યા પછી કેળવણીકારની દૃષ્ટિમાં જે વિશાળ ફેરફાર થાય તેનો લાભ તેમણે ઇન્સ્પેક્ટરના તેમજ આ માસિકના તંત્રીના ઓદ્યાનીરૂએ જોડ્યો અને તેટલો આપવા ધણી મહેનત કરી છે. આ પ્રમંડે ઇન્સ્પેક્ટર તેમજ તંત્રી તરીકેનું તેમનું વ્યક્તિત્વ જુદું નીલ પાડી ચક્રવાતી તેમના કાર્યને જરા વિશેષ ઉલ્લેખ શિક્ષકવર્ગના લાભાર્થે કરીશું.

શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈની જીવનકળામાંથી આપણને જુદી જુદી રીતનો ધણો ગોધ મળે એમ છે. જે રાખસ રૂ. ૩૫ના પગારનો આરંભ કરી રૂ. ૧,૦૦૦ સુધીનો ભારે જવાબદારીનો ઉત્તરભાગના ઇન્સ્પેક્ટરનો માનવંતો ઓદ્યો મોગવવા ભાગ્યશાળી થાય તેનામાં જરૂર કેટલાક ખાસઉપયોગી ગુણ હોવા જોઈએ. નોકરીની શરૂઆતથીજ તેમને કામ કરવાનો શોખ હતો. કેટલીક વખત તો અચાક અમ વેડીને પણ ધારેલું કામ કરી તેમના ઉપરી અમ-

લઘારની ખાહેશ પૂરી પાડતા. જેમ જેમ તેઓ જાતી પાયરીએ ચડતા ગયાં તેમ તેમ તેમની કાર્યશક્તિ વધવા લાગી. તેમનો બીજા પાસે કામ લેવાનો એ નિયમ હતો કે પ્રથમ સારું કામ કરી બનાવો અને પછી તેના બદલાની આશા રાખો. જેમણે તેમના હાથ નીચે પ્રત્યક્ષ રીતે નોકરી કરી છે તેમને તેમના કામના પ્રમાણમાં હરકાઈરીતે બદલો આપવા એ ચૂક્યા નથી. ઉત્સાહપૂર્વક ધણુંકામ કરવાની તેમની કુદરતીશક્તિ ઉપરાંત તેમનામાં કોઈ પણ ગુણવત્તુ ભરેલાં કામનો ગોખ નિકાલ કરવાની સમજ જોવા પ્રકારની હતી. આ કારણને લીધે તેઓ થોડા વખતમાં ધણું કામ કરી શકતા. વળી તેઓ જન્મ સિદ્ધ મુત્સદી છે. સામા માણસને વાક્યાતુર્યથી તેમજ તર્કસિદ્ધ દલીલથી પોતાનો વિચાર તેમજ હેતુ ગળે ઉતારી કાર્યસિદ્ધિ કરવાની અત્ય કુનેહ તેમનામાં છે. જે માણસ તેમના પરિચયમાં આવ્યા દશે તેમની તેમના આ ગુણની ખાતરી તરત થઈ દશે. આ ઉપરાંત તેમના જીવનની ખાસ જાણવા જેવી આવડત એ છે કે તેમની કેળવણીની દૃષ્ટિ જેવી વિશાળ, અનુભવ સિદ્ધ અને વેદવાર છે તેવી આપણા પ્રાંતની બહુ યોદ્ધા વ્યક્તિમાં માલમ પડે છે. પ્રથમ તેમણે શાળાની તપાસણીમાં પરિવર્તન કર્યું. શિક્ષકને રચનાત્મક જ્ઞાન આપી તેની શિક્ષણપદ્ધતિમાં સુધારા કરવાને વહેવાર રસતો બનાવવો એ ઇન્સ્પેક્ટરનું ખરું કર્તવ્ય છે એ તેમણે બગેરો રીતે સંહણી કંઠબીથી સિદ્ધ કર્યું. આડીઅવળી બૂસો કાઢી શિક્ષકને નિરાશ કરવો એ કામ ધણું સહેલું છે; પણ યોગ્ય માર્ગદર્શક થઈ એક મિત્રરૂપે તેને સુધારા કરવાની પ્રેરણા આપવી એ ધણુંજ વિપત્ત કામ છે. ગુજરાતની કેળવણીનું સુકાન હાથમાં લીધા પછી પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક કેળવણી સુધારવાને માટે તેમજ તેના વિસ્તાર માટે હાલના આર્થિક સંક્રાંતના જમાનામાં જેટલું અને તેટલું તેમણે કર્યું છે. ગારીરિકતાલીન, પર્યાટન, દસ્તઉદ્દોગ, વિશેષ વાચન, નાટ્ય પ્રયોગ તેમજ અભ્યાસ સંબંધી કરેલા અગત્યના કેરકાર તેમજ ચર્ચા કેળવણી થું છે તેનો ખ્યાલ શિક્ષક વર્ગને આપીને શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં તેમણે ઉછરતી પ્રજાને માટે ધણું મહત્ત્વનું કામ કર્યું છે. આ ઉપરાંત ખાસ જાણવા લાયક કામ તો તેમણે સુરત જિલ્લામાં કર્યું છે. શત્રિયાળાઓ, ફરતીલાખેરિ, તેમજ ખેતીવાડી અને ઉદ્યોગને લગતી શાળાઓ, તેમજ સર પુરુષોત્તમદાસની મદદથી અંભાવેલા શાળાના ટપ મકાનો—આ બધું કામ તેમની યોગ્યશક્તિ, ઉત્સાહ અને વ્યવસ્થાના ગુણો પ્રદર્શિત કરે છે. મૂળથીજ તેઓ સારા શિક્ષક તરીકે જાણીતા થયા હતા. ત્યારે તેઓ ટ્રેનિંગ સ્કૂલના તેમજ ઉત્તરભાગના ઇન્સ્પેક્ટરના

ઓદ્ધા ઉપર હતા ત્યાં તેઓ તેમના ગિદાળના કુટુંબી શોખને લીધેજ કેળવણી પ્રદેશમાં પડેવાર મુધારો કરી શકાયા હતા. કોઈ પણ શિક્ષક તેમને સહેલાથી મળી શકતો અને તેની જે દાદ હોય તે શાંતિથી સાલળી તેને બનતી મદદ તે કરતા. તેઓ જાતે શિક્ષક હોય તેમને શિક્ષકવર્ગ માટે ઘણી દીક્ષમોજી હતી, અને હાલના સંજોગોમાં તેમનાથી યશશક્તિ જે જનમેવા થઈ શકે તે કરવા તેઓ સુખા નથી.

તેમણે ટ્રેનિંગકોલેજની કાર્યપદ્ધતિમાં ઘણો મુધારો કર્યો. ટ્રેનિંગ કોલેજ એ જ્ઞાન આપવાની સંસ્થાને બદલે શિક્ષકને મુખ્યત્વે તાલીમ આપનારી સંસ્થા છે એ ધ્યેયને અનુસરી તેમણે તેનું સ્વરૂપજ છેલ્લા પાંચ વરસમાં બદલી નાખ્યું. તેવીજ રીતે શાળાપત્રના તંત્રી તરીકે પણ તેમણે કેળવણીને લગતા નવીન વિચાર જુદીજુદીરીતે શિક્ષકવર્ગ આગળ રજુ કર્યો. દુનીઆની સફરમાં તેમણે કેળવણીને લગતા જે ઉપયોગી વિચાર મદદણુ કર્યો હતા તેનો લાભ મુજબાતની શિક્ષક આલમને આપવા તેમણે ઘણો પ્રયાસ કર્યો છે. કોઈપણ સાગે લેખક કે વિચારક બદ્દ જ્ઞાન આપવાના ક્ષેત્રમાં પડવાને બદલે ખરી રીતે વાચકદૃષ્ટી દષ્ટિ ફેરવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

કોઈપણ પત્રકારની આ વાસ્તવિક કમજ છે. એકને એકજ વિચાર બિન્ન બિન્ન રીતે વાચનારની આગળ રજુ કરી તેનું માનસ તે ફેરવી શકે છે. તેવીજ રીતે શાળાપત્રમાં શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈએ શિક્ષકવર્ગના માનસને નવીન સ્વરૂપ આપવાને માટે ઘણી મેદનન કરી છે. શાળાપત્રના પૂર્વના જે પ્રખર વિકાસોએ તંત્રી તરીકે મુજબાતની સાદિત્ય સેવા બજાવી છે અને તેના ગારવમાં અભિવૃદ્ધિ કરી છે, તે પ્રમાણે અમારાથી કંઈક થઈ શકે એવી શક્તિ અને પ્રેરણા પ્રમુ અમને આપે એવી તેની પ્રાર્થના કરી છેવટે અમે વિરમીશું.

ગામડાના ઉદ્ધારની યોજના

કાળબળને લીધે દરેક દેશમાં અનેક નવતનાં પરિવર્તનો થાય છે. જમાનાના વહેવા સાથે પ્રજાજનની સંસ્કૃતિમાં ફેરફારો થતા જાય છે; અને સંસ્કૃતિનું અમુક સ્વરૂપ એ આત્માગ્નિક, ગાજપ્રીય, ઔદ્યોગિક તથા માનસિક ફેરફારનું પરિણામ છે. હાલનો જમાનો વાંત્રિકબળના દુનર ઉદ્યોગને છે. ધીમે ધીમે આપણે ત્યાં તેવા દુનરઉદ્યોગનો વિકાસ થતો જાય છે. આ

જનનો વિકાસ દેશની આગાહીને મારે બહુ જરૂરી છે, પણ ને વિકાસનું મોટું આભાવિષ્ય અણપ પશિલામ આપના દેશમાં એ આવ્યું છે કે ગામડાઓ તુટતા જાય છે અને નગરોમાં ઘીચ વસતી થતી જાય છે. દિલ્હી તાનમાં ૭ લાખ ગામડા છે, અને દેશનો મુખ્ય ધંધો ખેતીનો છે. ૭૫ ટકા ઉપજાત લોકો ખેતી ઉપર નિભાય છે, એટલે જેમ ગામડા તુટતા જાય છે તેમ ખેતીનું કામ વિસારે પડતું જાય છે. પ્રથમ જે લોકો ખેતી છોડતા હતા તે દલે ખેતી છોડી દઈ મજૂરી, મિલ કે કારખાનાના દુનઝિલ્લોમના ધંધામાં ઠામે પડે છે. આપણા દેશમાં કેળવણીનો પ્રચાર ખીજ દેશોને મુકાબલે કંઈ દિમાખમાં નથી. મોટા મોટા શહેરોમાં જનમમાં સામાન્ય રીતે જાણી શકે છે પણ ગામડામાં તેની વ્યુત્થિતિ નથી. ત્યાં બહુ મોટા બાપ જામજુ દોષ છે. તેઓ માન પ્રાપ્ત કાળથી ચાલી આવેલી રીતે ખેતીનું કામ કરી તેના જીવનનો નિર્વાહ કરે છે. તેઓ આજના દોષથી તેમને તેમની મહેનતનો પુરો ખર્ચો પણ મળતો નથી. વિજ્ઞાનની મદદ લીધા વિના ખેતી કરના દેશની તેમની મહેનતના પ્રમાણમાં ખેતરમાં પાક ઓછો ઉતરે છે. તેઓ કેવળ કુદરત ઉપર આધાર મળે છે તેથી જો વરમાદ નથી પડતો તો તેઓ દેવ-રચના જાય છે. તેમના ખેતરમાં કોઈક કાળેના કમળમાં જાય છે, અને તેઓ એક વખત દેવાદાર થયા કે પડી તેમણે તેઓ પૂરીચકન જ નથી. આમ ગામડામાં કેળવણીની અને માત્રીય ખેતીકામની મોજતા વિના તેઓની સિધ્ધિ બટન દફાટી શકે છે. તેમને સગીરજાગૃત્ય કે મમાજનુખાકારીનો કંઈ ખ્યાલ દોતો નથી. ગામડાઓના પ્રેસ અચ્છ દોળા નથી. ધરને આનંદે કે ગામની ભાને કે કચરના મોટા દમતા પડેલા દોષ છે. આમ તેઓને આગળનો પણ પણ ખ્યાલ દોતો નથી. આજ મયમાં કાગળોને લીધે ગામડાની દુર્લભ થઈ ગઈ છે. ત્યામુખી એ સિધ્ધિ સુધરે નહિ ત્યામુખી આખા દેશના લોકોની સિધ્ધિ સુધરે નહિ એ નકીલ છે.

ગામડાના ખેડુતને ટોર, જમીન, અને ખેતીના ઓળંગે, અનાજના ખીઆં, ખાતર, પાણી એ આવશ્યક વસ્તુઓ છે. એવસ્તુઓમાં જેટલી ખામી હોય તેટલી તેમની ખેતીની નીપજમાં ખોટ અને પરિણામે ખેતીની આવકમાં ઘટાડો થાયછે. ખેડુતે ટોરની પગંદગી કરવામાં બહુ કાળજી રાખવાની છે. દુધાળાં ટોર તેમજ ખેતીને માટે જળદ વગેરે પ્રાણી સૌથી ઉત્તમ જાતનાં હોવાં જોઈએ; અને તેમની ઓલાદ પણ ખીજા ઉત્તમ જાતના જળદથી ઉંચા પ્રકારની ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ. ઘણી વખત એવું બને છે કે ખેડુતો પાંસે બહુ કામમાં ન આવે તેવાં, અથવા નકામાં થઈ પડેલાં પુષ્કળ ટોર હોય છે. એ ટોર તેમને બહુ ઉપયોગમાં નહિ આવતા હોવાથી તેમનું ખર્ચ તેમને ભારે થઈ પડે છે, અને તેથી તેમની આવક ઘટે છે. થોડાં પણ ઉંચી જાતનાં ટોર હોય તેથી ખેડુતને વધારે ફાયદો થાય છે. રોગ ન થાય તેટલા માટે તેમને રમી મુકાવવી જોઈએ, રોગ થાય કે તરતજ ટોરની ઇસ્પતાલના દાકતરને ખબર આપી તેની માવજતી લેવી જોઈએ.

આપણા દેશના ખેડુતો વિજ્ઞાનની જુદી જુદી શોધથી અજાત હોવાથી જમીનનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરી શકતા નથી, એટલે કે ઉંચા પ્રકારની જમીન હોય તો તેમાંથી જેટલું અનાજ ઉપજવું જોઈએ તેટલું તેઓ નીપજાવી શકતા નથી. વળી ઓછા કસવાળી જમીન હોય તો અજાનને લીધે-રસાયણિક ખાતર નહિ મેળવી શકવાને લીધે-તેમાં તેઓ કસ લાવી શકતા નથી અને તેથી મહેનતના પ્રમાણમાં પાક ઓછો ઉતરે છે.

હજારો વરસથી દેશી હજારી આપણે જમીન ખેડતા આવ્યા છીએ. અત્યારે વિકાસથી હજારી ખેડવાથી જમીન કેવી ખેડાય છે તેના ખ્યાલ તેમને ન હોવાથી એ ઓળંગે તો તેઓ લાલ મેળવી શકતા નથી અને માત્ર થોડી ઉપર ઉપરથી જમીન ખેડી બી વાવી પાક ઉગાડે છે. તેઓ એવું કહે છે કે લોડાનું દળ અમારા જળદ ખેંચી શકે એમ નથી પણ એટલુંજ કહેવું બસ છે કે તેઓ યત્ન કરતા નથી. નવા હજારી દેવાવાને જળદને ફક્ત ૧૦ દિવસજ લાગે છે. જળદ નજાળા હોય તો કાંઈ ખનવું નથી. સારા અને નખળા જળદને ખવરાવવાના ખર્ચમાં કાંઈ ઝાઝો ફેર નથી, બદલે ખર્ચ તેટલુંજ આવે છે તો શા માટે સારી ઓલાદ રાખી ચાર ગણું કામ ન લેવું ? સારા જળદ એટલે સારી કાચદાકારક ખેતી એ ખેડુતોએ બરાબર સમજવું જોઈએ.

નિઃસત્વ અને સોંધા બી વાવવાથી ઉત્તમ અનાજ કદી ઉગારી શકાય નહિ, માટે જે જમીનને માટે જે જાતનાં બી જોઈએ તેવાં બી વાવવાં

નેઈએ. સારી જમીનમાં નળજાં બી વાવવાથી મોટું નુકસાન થાય છે ઉત્તમ બી વાવીને ઉત્તમ પાક ઉગાડવોજ નેઈએ.

ખાતર મેળવવાની બાબતમાં પણ ખેડુતો ઘણા અજાત રહે છે. કે ખાતર નેઈએ, તે કેટલું નેઈએ, ક્યાંથી મેળવવું, ખાતરનો સંગ્રહ કેવી રીતે કરવો વગેરે બાબતનો ખેડુતે ધૃદ્વેથી વિચાર કરવો નેઈએ. સામાન્ય રીતે ખેડુતો ગામના ઉકરડા વગેરે લઈને ખાતર ભેગું કરે છે, અને ખેતરમાં તેના ટગલા કરી રાખે છે, દિવસોના દિવસો સુધી તે ખેતર ઉપર પડ્યું પડ્યું સુકાય છે. આથી ખાતરનો ગુણુ ઓછો થઈ જાય છે. સામાન્ય રીતે ખેતરની નજીકમાંજ સાંકડો જ ટુટ હોડો એવો એક ખાડો ખોદી રાખવો નેઈએ અને તેમાં ખાતર ભેગું થવા દેવું નેઈએ. આવી રીતે ખાતર જેટલું નેઈએ તેના પ્રમાણમાં ખાડા ખોદી રાખી ખાતર માટે તૈયારી કરી રાખવી નેઈએ. વળી ખાતરનાં ગાડેગાડાં ભરી લાવી ખેતરમાં એમને એમ ટગલા કરી રાખવાથી કાંઈ ફાયદો થતો નથી. એક જ દિવસમાં જેટલું ખાતર જમીનમાં ભેળવી શકાય તેટલુંજ ખાતર ભરી લાવવું નેઈએ, અને તે ખેતરમાં પાથરી દેવું નેઈએ. દોરને જેમ ચારાની જરૂર પડે છે તેમ જમીનને ખાતરની જરૂર છે. દોરનું છાણ જમીનને નેટયુંજ આવશ્યક છે. જેમ દોરને ખવડાવ્યા વિના તેની પામેથી કામ લઈ શકાય નહિ તેમ જમીનમાં ખાતર નાખ્યા વિના તેમાંથી સારો પાક લઈ શકાય નહિ. આપણા લોકો છાણનો ખાતર તરીકે નેઈતો ઉપયોગ કરતા નથી અને તેના છાણા ચાખી નાખે છે. આથી છાણ જેવું ઉપયોગી ખાતર બળતણ તરીકે વપરાઈ જાય છે, અને જમીન છાણના ખાતર વગરની રહે છે.

ખેડુતને બારે માસ પોણી મળી શકે તેવી કુવા વગેરેની સગવડ હોય તો ખેડુત બારે માસ ખેતી કરી શકે. કેવળ વરસાદ ઉપર આધાર રાખી ખેતી રહેવાથી ઘણી વખત ખેડુત આક્રમમાં આવી પડે છે. આપણે ત્યાં કુવાઓની સગવડ બહુજ ઓછી છે. કુવાઓ હોય તો બારે માસ ખેતી ચાલુ રહી શકે. વળી એકી વખતે સામટું બધી જમીનમાં વાધી દેવું ઇચ્છવાભેગ નથી. આપણે ત્યાં ત્યારે વાવણીની મોસમ આવે છે ત્યારે દરેકે દરેક બાબત પોતપોતાના ખેતરમાં વાવવાના કામમાં ગુંથાઈ જાય છે. એ વખતે મજૂરી પણ મોંઘી થઈ જાય છે, એટલે જો મજૂરાને કામમાં લઈ વાવણી કરવામાં આવે તો ખેડુતના નફામાંથી તેટલો ભાગ ઓછો થાય છે. જમીનના

વિભાગ દરી તે દરેક વિભાગમાં એવી રીતનો પાક ઉગાડવો જોઈએ કે જેથી દરમાસે ખેડુત કાંઈકને કાંઈક વાવનો હોયજ અને કાંઈકને કાંઈક પાક ઉતારતોજ હોય. જેમ અને તેમ વધારે ઉપજ આવે તેવો પાક ઉગાડવો જોઈએ. છુદ્ધિપૂર્વક પાક ઉગાડવામા ન આવે તો એક વખત એવો આવે કે ખેડુતને કે તેના દોરને બેસી રહેવાનો પ્રયંગ આવે, એટલા માટે કુવાના પાણીનો પુરપુરો લાભ લેવા અર્થે એવી રીતની યોજના રાખવી જોઈએ કે કુવાના પાણીનો બારે માસ ઉપયોગ થઈ શકે. લસણ, ગ્રેડી, રૂ, કપાસ, તમાકુ, શાકભાજી, કૃષ્ણકાદિક વગેરે પાકો એવા છે કે જેનો ઉપાક બજારમાં જલદીથીજ થઈ જાય છે એટલે ખેડુતને આવક પણ ચાતુ રહે અને નફો પણ સારો થાય અને તેથી તેનું કુટુંબ સુખી થાય.

ખેડુતે પોતાના ખેતરની પહ્લતર જમીનમાં મોટાં ઝાડ પણ વાવી દેવાં જોઈએ. આથી તેમને જોઈએ તેટલું બજારનું મળી રહેશે, અને છાણનો બજારનુંમાં ઉપયોગ કરવાનો વખત આવશે નહિ. ખેતરમાં જે પાકને નુકસાનકારક જંતુઓ કે પ્રાણીઓ હોય તેનો નાશ કરવો જોઈએ. એનો નાશ કરવાની રીતો દરેક ખેડુતે જાણી લેવી જોઈએ.

ઉપર પ્રમાણે જેવી સંજોઈ સામાન્ય ઉપયોગી સૂચનાઓ જણાવ્યા પછી બીજી અગત્યની આજ્ઞા એ છે કે ગ્રામ્ય આરોગ્ય ખરાબર સચવાયું જોઈએ. આપણાં ગામડાંમાં શ્વચ્છતા અને જલદેર સુખાકારીનો મોટે ભાગે અભાવ હોય છે. એ રિયતિ નુધારવી હોય તો દરેક ગામવાસીએ આરોગ્ય એ કંટલી આવશ્યક વસ્તુ છે એ સમજવું જોઈએ. ગામડાંમાં ટ્રાન્સમીશન, માલુમની નિર્જનતા, અંધાપો, કદરૂપો દેખાય, નિર્જન બાજકો વગેરે જોવામાં આવે છે. આનું કારણ ગામડાંના લોકોની ગંદી ટેવો છે. ગમે ત્યાં મજમૂનો ત્યાગ કરવો, ગમે ત્યાં કચરો નાખવો, ગમે તે મીઠનો ગમે ત્યાં સંડા ધવા દેવો, એ બધું ચાલતું મૂળ છે. જનજરની સગવડ જેવું ત્યાં કાંઈ નથી. ખાતર માટે ખોદેલા ખાડાઓનો કુદરતી લાજતો માટે ઉપયોગ થઈ શકે એમ છે. ગામની આલુઆલુ કચરો, અને નકામા ઝાંખરા વગેરે હોય તે એકદુ કડી ખાતરના ખાડામાં નાખવાની યોજના કરવામાં આવે અને લોકોને તેની પુરી કિંમત સમજાય તો એક પંથ અને દો કાજના જેવું થાય; એક તો ખાતર સાદું થાય અને તેથી ગામડાનું આરોગ્ય સચવાય.

ગામડાંના લોકોનાં ધરની આધારી એવી હોય છે કે તેમાં ખરાબર

હવા અજવાળું આવી શકતું નથી. ઘરમાં સૂર્યના પ્રકાશથી અને હવાની આવગનથી કેટલો બધો લાભ છે તે તેઓ સમજતા નથી. ઘરને આંગણે કચરાનો ડુંગર થઈ રહ્યો હોય છે, એટલે ઘરની બહાર ગંદકી અને ઘરની અંદર અંધાઈ હોય છે. બધાં આવી રિયનિ હોય ત્યાં તન્દુરસ્તી કેવી હોય તેનો સહેજે ખ્યાલ આવી શકે તેમ છે. મચ્છર, ચાંચડ, ઉંદર, ચોર, રોગ, એટલી વસ્તુઓને અંધાઈ બટુ ગમે છે, એટલે બધાં અંધાઈ ત્યાં તેમની હયાતી હોય જ. મચ્છરથી ટાટીઓ તાવ, ચાંચડ અને ઉંદરથી પ્લેગ-ગાંડી-ઓ તાવ, ચોરથી દ્રવ્યહાનિ, તથા રોગથી શરીરે પીડા થાય છે. પરિણામ એ આવે છે કે ઘણા માણસો આમાંથી એક અથવા વધારે આપત્તિના ભોગ થઈ પડે છે. ગામડામાં બધાં આવી રિયનિ હોય ત્યાં હવા, ખોરાક અને પાણી એ ત્રણે તન્દુરસ્તી માટે અગત્યની બાબતો ગંદકીથી ઝેરી થએલી હોય છે. શરીર આગેબંધને માટે ચાર વસ્તુની જરૂર છે. એકબી હવા, પુરતો પ્રકાશ, આરોગ્યવર્ધક ખોરાક અને સ્વચ્છ પાણી, આમાં જેટલી ખામી તેટલું આરોગ્ય ઓછું.

‘અજાન વહેમનું મૂળ છે’ એ સિદ્ધાંત પ્રમાણે ગામડાના લોકો ઘણી ઘણી બાબતોમા વહેમી હોય છે, અને તેનું કારણ તેઓનું અજાન છે. કેઈ જાનનો રોગચાળો ચાલે છે ત્યારે તેઓ વહેમી થઈ જાય છે અને તેથી લેવા નેહંડતા ઉપાયો અથવા સાવચેતી લેતા નથી અને તેથી ઘણાં માણસો મરી જાય છે અથવા રોગના ભોગ થઈ જાય છે. શીતળા, ચોરી, પ્લેગ, કોલેરા, તાવ, વગેરે ઉપદ્રવોને કેવી કોપ નહિ સમજીને ને તેઓ રસી મુકાવે કે પાણીને સ્વચ્છ રાખે અને મચ્છરદાની વાપરે તો એ ઉપદ્રવોને સહેલાઈ ટાળી શકાય એમ છે.

ખાણક જન્મે ત્યારપછીથી જેમ જને તેમ શીતળાની રસી વહેલી મુકાવવી નેહંડએ; તેથી શીતળાનો લપ રહેતો નથી. પ્લેગ ચાલે ત્યારેજ ઉંદર મારવા એવું નથી. ઉંદરો એ મહા રોગને ફેલાવનાર છે એટલા માટે ઉંદરોનો હરહમેશ નાશ કરતાંજ રહેવું નેહંડએ. દર મહીને કે એ મહીને ઘર સાફ-સુક થવું નેહંડએ. વળી પ્લેગ ચાલતો હોય તે વખતે ગામના દરેક દરેક માણસે રસી મુકાવવી નેહંડએ. પ્લેગચાળા જીન ગામમાંથી લોકોને પોતાના ગામમાં આવવા દેવા નહિ; જો આવે તો તેમને ખુસ્તી જગામાં ઝાડ નીચે થોડા દિવસ રહેવા કહેવું. આથી રોગ ગામમાં-આવશે નહિ. મેલા પાણીથી કોલેરા ચાલે છે. ગંદકીને લીધે કોલેરાના જંતુઓ પાણીમાં આવે છે; એટલા માટે કુવાની કે તળાવની આસપાસની જગાએ ગંદા પાણીનાં ખાઓથી

ભરેલાં રહેવા દેવાં ન જોઈએ. કુવામાંથી બારોબાર પાણી કાઢવાને બદલે કુવા ઉપર પંપ ગોઠવ્યો હોય તો તે વડે દરેક જણ પાણી કાઢે એવી વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ. ગમે તેવા ગંદા વાસણથી પાણી કાઢવામાં આવે તો કુવાના પાણીમાં કાલેરાના જંતુઓ પેસી જવાનો મંભવ છે. માખીઓને ખાવાની ચીજ ઉપર ખેસવા દેવી નહિ તેમજ બગરની કંદોઈની દુકાનની મિઠાઈ કે બીજી ખાવાની વસ્તુ ઉપર માખી ખેડેલી હોય તો એવી ચીજ પણ ખાવી જોઈએ નહિ.

ગામડાંઓમાં કુવાઓ હોય છે ત્યાં ઘણી ગંદકી જોવામાં આવે છે. કુવાના થાળ ઉપર આસપાસ માણસો ગેવા કપડાં ધુએ છે અને હરેક જાતની ગંદકી કુવા ઉપર કરવામાં આવે છે. આથી કુવાના પાણીમાં બગાડ થાય છે, અને રોગના જંતુઓ તે પાણીમાં દાખલ થાય છે. કુવાની આબુ-આબુ મેક્ષા પાણીના ખાળોચીઆં પણ ભરેલા હોય છે, આથી જમીનમાં ધઈને એ મેક્ષું પાણી કુવાના પાણીમાં ભળે છે. આવી રીતે કુવાનું પાણી બગાડતું અટકાવવા માટે કુવાનો પરથાળ પથ્થરથી બાંધી લેવો જોઈએ અને તેની આસપાસનાં ખાળોચીઆં પણ પુરી નાખવા જોઈએ; મેક્ષેરિઆં માટે પ્રસિદ્ધ દવા કીનીન ગામડામાં દરેક ઘરમાં હોવું જોઈએ. અમ્મનને લીધે દિવસોના દિવસો સુધી ગામડાનો માણસ મેક્ષેરિઆથી પીડાય છે અને કીનીનના અભાવે તે લાંબો વખત બિમારી ભોગવે છે. આદુઆવળું નકામું ખર્ચ ન કરતા કીનીનની ઝોળાઓની શીશી બે ઘરમાં કાયમ માટે રાખવામાં આવી હોય તો આ ઉપદ્રવથી તે સહેજે બચી જાય છે.

ગામડાંના લોકો ઘણી વખત મોટાઈનો ભોગ ધર્ષ પડે છે, અને એને લીધે અને બીજી કેટલીક સામાજિક દરજ્જે બગાડવાને અંગે તેની નાણાની સ્થિતિ બહુ તંગ રહે છે; કારણકે સારે અવસરે તે ગળઉપરાંત ખર્ચ કરી નાખે છે અને તે કેટલીક વખતે એટલે હદ સુધી કરવામાં આવે છે કે ગોતાની હયાતી દરમિયાન તે કરજના બોજમાંથી મુક્ત થઈ શકતો નથી એટલુંજ નહિ પણ તેનું તે કરજ તેના વારસોને પણ લાંબા વખત સુધી ભોગવવું પડે છે; આમ ખોટી મોટાઈ ખાતર તે દુઃખ માથે વહોરી લે છે. ઘરેણુંગાંઠાં પાછળ પણ બહુ ખર્ચ કરવું એ નકામું છે. એમાં રોકેલી મૂડીનો ખેતીની વૃદ્ધિ કરવામાં ઉપયોગ કરવામાં આવે તો એક કણના હગ્ગર કણ ઉગાદી શકાય છે, અને પરિણામે મૂડીની રકમ વધતી જાય છે. એથી ઉત્તરું ઘરેણુંગાંઠાં દિવસે દિવસે ઘસાય છે અને વખત જતાં તેની કિંમત ઘસારાથી ઓછી થતી જાય છે એટલે રોકેલી મૂડી આપો આપ ઘટતી જાય છે.

ગ્રામ્ય ગૃહજનન આદર્શરૂપ હોય તેથીએ તેમાં સુખ તથા સપત્તિનો વાસ હોયો તેથીએ અને આજીવ ગૃહ આનંદમય થઈ જાય તેથીએ એ પ્રેમ અને તેનો ભવે વિચાર કરીએ આનંદમય ઘરસમાજ એમને જે વરમા સ્ત્રીવર્ગ સુચક, સુખી, તદુચ્ચત અને ભલેનો હોય, બાળકો આનંદી, સુખી અને શરીર માં ભાગ્ય હોય, ગ્રામ્ય પ્રદેશ સ્વચ્છ હોય અને બધા હુશિયાર નહોત ન્યા આવી સ્થિતિ હોય ત્યાં વરસસાર સુખી ગણાય ઘરસમાજ સુખી કહેવા હોય તો (૧) જ રીઝોનો સાગી રીને ભણાવો અને તેમને યોગ્ય ના પાણીનો, (૨) ગામનજન વત્તા અગાવો, (૩) વગની સ્ત્રીઓને ખરી રીતે વનગ જેવી ગણવી નહિ અને તેમને અનિશય મહેનતથી મુક્ત કરો દગાના અને ઠાણા થાપનાના વગેરે ઘરના ઉપરાત એના બીજા વધારા સારા વણા નામ છે કે જેમાં પેટરીક સ્ત્રીઓ પોતાનો વખત ગાળી નહિ એમ છે વગ ના સુદ ગણત, કપડા ધોવા બાળાની માવજત કરવી, કપડા ગીરવા તથા નાથનું વગેરે એ વધારા ઉપરોગી છે

ગામડાંમાં કેળવણી—જ્યાંથી ગામડાના બચને અનુસંગી અને ગ્રામ્યસપત્તિને આજ્ઞાદ બનાવે એવી જાતની પ્રેમ ના આપવામાં આવે નહિ ત્યાંથી ગામડાનો ઉદ્ધાર થયો જાય છે, કાગલ પ્રેમ આવા પ્રકારની પ્રેમ ના આપનાથીજ ઉચ્ચ પ્રારના આદર્શો પ્રગટી મમતા મળી કરી શકાય છે મમતા પ્રગટ માટે નામ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરી શકાય છે અને અને એજ પ્રેમથીના પગિણામ રૂપે તેના કાય કર્તાઓ એમ નિષ્ઠાથી તેના કામમાં પોતાનું જીવન અર્પણ કરે છે આમ થાય તો જ ગામડાનો ઉદ્ધાર થઈ શકે એમને કેળવણી વિના ગામડાનો ઉદ્ધાર કરવાનો નયતન નિષ્ફળ જાય તેમ છે ગામડાની રાજામાં જે શિક્ષણ અપાય છે તેનો જે અગ્રેષ્ઠ નામ મેળવે હોય તો જે શિક્ષણ એના પાકાનું હોય તેથીએ કે તેનાથી કેળવણી લનાર અને સુચરી નકે ગોટલુ જ નહિ પણ પોતાની પરિસ્થિતિ સુધારી ગકે અને તેનામાં તેમ જગાની તીવ્ર ઇચ્છા પણ જાગૃત થાય. ગામડાંને એ દનકા પ્રારનું નહિ પણ એ ઉમદા કામ છે એમને જ્યાં ઉત્પન્ન કરે તે શાળાના નિષ્ણુનો પડેતો હેતુ છે સ્વાસ્થ્ય થયું અને બીજાને નદદ આપવી એ બીજા, અને ગામડામાં જે અનિષ્ટ વસ્તુઓ નજરે પડે તેને દૂર કરવા માટે મનાઈ ઉપાદેશ છે તેની વેવાઈ અવના આપી બાળી પ્રારની એ તેના પ્રકારના ગિમણુનો નીને હેતુ છે દરે ગામડામાં સ્થિતિ સુધારી નકે ગોરી એક વ્યક્તિ તો શિક્ષક છે, અને જે શિક્ષકને આવી મીનની ગામડાની સુચારુને વગતી તાલીમ

આપવામાં આવે તો તે શિક્ષક ઘણું કરી શકે તેમ છે. દુકામાં શાળાની પ્રવૃત્તિથી ગાંમડાંમાં સુધારો થઈ શકે. શાળામાં રકાઉટિંગ અને સદાચકારી યોજનાથી વિદ્યાર્થીઓમાં સ્વાચ્ચનાં, સદકારનાં, અને સામાજિક સેવાની લાગણીનાં બીજ રોપી શકાય. ગામડાંની શાળામાં આવી રીતે આપણે આદર્શો રજુ કરી તેને અનુસરતું ચારિત્ર ઘડી ન શકીએ તો શિક્ષણનો હેતુ બરાબર સરતો નથી. સામાન્ય લેખન, વાચન અને હિસાબી કામ ઉપરાંત ખેતીકામ, તાત્કાલિક સારવાર, બાળ-આરોગ્ય, જાહેર સુખાકારી, ગૃહ આરોગ્ય, ગામનું આરોગ્ય, રોગપ્રકરણ, ઢોર ઉછેર, ઢોરના રોગ પારખવાનું, રમતગમત, શોકગીતો, લાપણો, જાદુઈ જ્ઞાનસના દેખાવો-આવા વિષયો શીખવવામાં આવે તો શિક્ષણ ફળદાયી નીવડે અને તેનો લાભ ગામડાંમાં અચૂક લેવાય. વિદ્યાર્થીઓ જાતે ગામડે ગામડે ફરી કાર્ય કરે, નાટ્ય પ્રયોગદ્વારા દેખાવો રજુ કરે અને જાતમહેનતનું કામ કરી તેવા પ્રકારની મહેનતની ઉપયોગીતા જતાવે તો તેનો દાખલો ગામડાંમાં સારો બેસે. આવા પ્રયત્નો કરવાથી આખા ગામનું વાતાવરણ ફરી જશે અને ગામડાંમાં નવો યુગ આવશે.

ટેવ પાડવાના અને ટાળવાના ઉપાય

બાળસ્વસ્થતા એ મનુષ્યજિંદગીનો ઘણો અગત્યનો વખત છે; કારણકે માણસની પચીસેક વરસની ઉંમર થયા પછી તેનું મગજ કદણુ થઈ જવાથી નથી ટેવ પાડવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ પડે છે; એટલે 'પાટી કોડીએ કાના ચડતા નથી.' સારી કે નફારી ટેવ પડી જવાથી તેની જિંદગી સુખમય કે દુઃખમય થશે એ નક્કી થઈ જાય છે. એક પ્રાચીન બોધવચન એવું છે કે બાળકને ભવિષ્યમાં જે કામ કરવાનું છે તેની જો કેળવણી આપવામાં આવે તો તે મોટી ઉંમરે બીજી બાબત ઉપર ધ્યાન આપી શકશે નહિ. ખ્રિસ્તીધર્મના એક પંથના ગુરુ જેઝીટ લોડો નાના બાળકની કેળવણીની ખાસ સંભાળ લેતા. તેઓ 'નાનપણથી તેના ઉપર એવા સંયોગ સંસ્કાર પાડતા કે પાછળથી તેની કેળવણીમાં ફેરફાર પડે તોપણ તેઓ દરકાર રાખતા નહિ. બાલ્યાવસ્થામાં તાબેદારી કે કલાવરની ટેવની બહુ ટાળજી તેઓ રાખતા હતા, તેથી જેઝીટ મંડળ તે ગુણને માટે જાણીતું થયું હતું. નાનપણમાં જે સંસ્કાર પડે છે તે મગજની કોમળતાને લીધે ઊંડા અને દૃઢ હોય છે. મોટી ઉંમરે પણ દેખીતી રીતે જો કે નાનપણની બાબતો

આપણે ભૂલી ગયા હોઈએ એમ લાગે છે, તોપણ ખરી રીતે તે સંસ્કાર ગ્રામ અવસ્થામાં હોવાથી, કંઈ સૂચન મળતા તે તરતજ સતેજ થઈ જાય છે. વીસ વરસ પછી કોઈપણ માણસ વિદેશી ભાષા બરોજાર રીતે બોલવાનું શીખી શકતો નથી, કારણકે બાળપણમાં શ્રાવણના જે સંસ્કાર પડે છે તે મોટી ઉંમરે પડી શકતા નથી, તેથી વિદેશી ભાષાના ઉચ્ચાર, તે બોલાવાની દબ વગેરેમાં દોષ રહી જાય છે. આ કારણને લીધે બાળ મગજની કેમળતાનો લાભ લઈ અને તેટલા ઉપયોગી કામને ચંત્રવત્ અને દેવથી, દરવાની બાળકને દેવ પાડવી જોઈએ, અને તેની સાથે તેનાં નુકસાનકારક વલણને દાખી દેવાં જોઈએ. દેવને લીધે ઝીણી ઝીણી બાળતો આપોઆપ થઈ શકે છે, તેથી તેલ કામની દેવને લીધે બીજાં વધારે ઉંચા પ્રકારનું કામ કરવાનો અવકાશ શુદ્ધિને મળે છે. કોઈપણ કામ થશે કે નહિ, સાફ થશે કે બોફું, વગેરે બાળનના વારંવાર તર્કવિતર્ક કરવાથી મગજની ઘણી શક્તિનો વ્યય થાય છે. તેમાં જે ધરજતા હોવી જોઈએ તે નહિ હોવાથી કંટાળાને લીધે આપણાથી ઘણું થોડું કામ થઈ શકે છે, તેથી દરરોજનાં અને સાધારણ કામ દેવથી નિયમિત ચાપ તો બીજાં સારા કામ કરવાને મનને આવકાશ મળે છે એ યાદ રાખવું.

એક વખત દેવ પડ્યા પછી તેને ટાળવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ છે “પડી દેવ તે તો દુઝે કેમ ટાળા” એ કવિ દ્વંદ્વપત્રામનું વચન કોઈપણ બોરી દેવ ન પડે તે માટે સંભાળ રાખવા માટે છે; પણ વસ્તુરિચિતિ એવી છે કે બાળકને ગમે તે કારણસર સારી અને નકારી દેવો પડે છે અને તેમાં નકારી દેવ વહેલી પડે છે. તે માટે નકારી દેવ દૂર કરી તેને જદ્યે સારી દેવ પાડવી જોઈએ. દેવ ટાળવાને માટે પ્રથમ કંઈ દેવ દૂર કરવાની છે તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. સાધારણ રીતે એવું બને છે કે ત્યારે કોઈ સારા આદર્શનો બોધ કરવામાં આવે છે અથવા કોઈ મહાન પુરુષનું જીવનચરિત્ર વાંચવામાં આવે છે ત્યારે તેનું અનુકરણ કરવાને ઘણો ઉત્સાહ પ્રથમ થઈ આવે છે. આનો ઉત્સાહ તાત્કાલિક હોવાથી તેની અસર જીવન ઉપર બહુ થતી નથી. ત્યારે જીવનનો સુધારણા માટે ઉત્સાહ થઈ આવે ત્યારે ઘણી બાળતો એકદમ મુધરી શકતી નથી, પણ તે સુધારવા માટે એકજ બાળન વિચારપૂર્વક પસંદ કરવી જોઈએ. ઘણી બાળતો ઉપર ધ્યાન આપવાથી શક્તિનો નકામો વ્યય થાય છે, કારણકે પડેલી દેવ કંઈ એકદમ જલ્દી રહેતી નથી; તેથી જે બાળન સુધારવાની હોય તે ઉપર સંપૂર્ણ ધ્યાન આપવું જોઈએ. ઘ. નિરાજની અંદર શિક્ષકને બાળકની ઘણી દેવો

સુધારવાની હોય છે, પણ જો એકી વખતે અમુક બાબત ઉપર તે ધ્યાન આપે તો તે દેવ બાળકનામાં જરૂર આવશે. બાળકનો પોપાક અસ્વચ્છ હોય, તેની ચોપડી ગંદી હોય, કોપી લખતી વખતે ડાઘા પડતા હોય, વગેરે અસ્વચ્છ બાબતો ઉપરજ પ્રથમ ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે તો તેની તે દેવ મુધરી શકે છે, અને જ્યારે તેની ખાતરી થાય કે બાળકોને હવે સ્વચ્છ રહેવાની દેવ પડી છે ત્યારેજ તેણે બીજી બાબત સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જોનબમિન ફ્રેન્કલીને તેના આત્મચરિત્રમાં દિવસ કેવી રીતે ગાળવો તેનું વખતપત્રક આપ્યું છે; તેમાં તેણે જુદા જુદા સદ્ગુણની યાદી કરી છે. અમુક સદ્ગુણની દેવ પાડવાનો વિચાર કરી તે પ્રમાણે દરરોજ કામ કરવાની ચીવટ તે રાખતો. રાત્રે તેનું કામ થયું છે કે નહિ તે માટે તે સદ્ગુણના ખાનામાં અમુક ચિન્હ કરતો. આવી રીતે અમુક વખત સુધી એકજ બાબત તે જરાજર કરતો હતો અને જ્યારે તે કામ દેવના-રૂપમાં થઈ જતું, ત્યારેજ તે બીજી બાબત ઉપર લક્ષ આપતો. આવી રીતે એક જ બાબત સંપૂર્ણ રીતે કરવાની તેની દેવ હતી તેથી તે દુનિયાનો એક મદાન પુરુષ થઈ ગયો છે.

જુની દેવ ટાળવામાં અમવા નવી દેવ પાડવામાં બીજો નિયમ એ છે કે જે બાબત કરવાની હોય તેમાં પહેલેથી જોને તેટલા દંડ નિશ્ચય અને ખાંતથી સજ્જાત કરો. તે કામ કરવાને ઉત્તેજન મળે તેવા સંજોગો પસંદ કરવા જોઈએ. જુની દેવને પ્રતિજ્ઞા હોય એવી રિયતિ પસંદ કરવી, અને જરૂર હોય તો જાહેરમાં તે કામ વિશેનો તમારો નિશ્ચય જાણાવી દો. આવી રીતે નવી દેવ પાડવાને માટે અનુકૂળ સંજોગો સ્વીકારવાથી આપણા નિશ્ચયને ઘણું બળ પ્રાપ્ત થશે અને અસહ્ય દેવ પ્રમાણે કામ કરવાનું વલણ દબાઈ જશે. એક દારૂડીઆએ તેની ખોટી દેવ મૂકી દેવાને ઘણો દંડ નિશ્ચય કર્યો હતો, અને દારૂ નહિ પીવાનું પણ લીધું હતું. તેની સાથે તેણે તેની જીને પણ મિતાહાર રહેવાનું વચન આપ્યું હતું. બીજા તેના દારૂડીઆ ભાઈબંધોથી તે દૂર રહેતો હતો અને તેણે વર્તમાનપત્રમાં એવી જાહેરખબર આપી હતી કે હવે પછી જે કોઈ તેને દારૂ પીતાં પકડી આપશે તો તેને સો રૂપીઆનું ઇનામ આપવામાં આવશે. આવી રીતે તેનો નિશ્ચય દંડ કરવાને માટે તેણે જુદી જુદી રીતે પ્રયત્ન કર્યો હતા, તેથી નહારી દેવ ટાળવાને પહેલેથીજ ઘણા ઉત્સાહ અને દંડતાથી પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે.

પણા ઉત્સાહ અને દંડ નિશ્ચયથી દેવ પાડવાની સજ્જાત કર્યા પછી

તેમાં સતત ખંત રાખવાની જરૂર છે. ત્યાંસુધી નવી ટેવનાં મૂળ સજ્જત બાળકો નથી, ત્યાંસુધી કોઈપણ રીતે તેમાં ખસેડ પડવું જોઈએ નહિ. તેની પાછળ આઈખપુચીને મંડ્યા રહેવાથીજ નવી ટેવ પડી શકે છે. જે એક વખત તેમાં નિયમ ભંગ થાય છે, તો જુની ટેવનું બળ જાગૃત થાય છે અને કરેલી મહેનત નકામી જાય છે. શરૂઆતમાં જુની અને નવી ટેવ વચ્ચે દારણુ સુદ્ધ ચાલે છે, અને જે એક વખત નવી ટેવમાં ખસેડ પડે છે તો તેથી ઘણું નુકસાન થાય છે. ત્યાંસુધી સતત પ્રયત્નથી નવી ટેવ દૃઢ થતી નથી ત્યાંસુધી તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખવો નહિ, કારણ કે જુની ટેવ એકદમ નાશુદ્ધ થતી નથી. તેનું બળ જે ગુપ્ત અવસ્થામાં હોય છે તે તેને લાગ મળતા ફરીથી જાગૃત થાય છે, અને તે પ્રમાણે કામ કરવાનું આપણને મન થઈ આવે છે.

આ કારણને લીધે પ્રથમ પ્રયત્નમાં જ ફેલે મળવી જોઈએ અને જે પહેલો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય છે તો તેથી એટલી બધી નિરાશા થાય છે કે ફરીથી તે પ્રયત્ન આપુ રાખી શકાતો નથી. મિનાહાર રહેવાને કે વહેલા ઉઠવાને કે ચામીને ખાવા માટે ટેવ પાડતી વખતે, પ્રથમ દિવસે તેનો અમલ કરવો એટલુંજ બસ નથી પણ વચમાં તે કામ જરા પણ બંધ રહેવું જોઈએ નહિ. જે તેના નિયમનો ભંગ થાય છે તો ફરી તે કામ શરૂ કરનાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે; અને તે દરમિયાન જુની ટેવનો અમલ શરૂ થાય છે. ત્યાંસુધી નવી ટેવ દૃઢ થાય નહિ ત્યાંસુધી વચમાં કોઈપણ ખસેડ પડવું જોઈએ નહિ. આપણી ઘણી ટેવો વ્યસન તરીકે થઈ જાય છે. અગ્રીણ ખાવાની, દારૂ પીવાની, વગેરે ટેવ કેવી રીતે મૂકી દેવી તેને માટે મનબેદ છે. કેટલાએક લોકોનું એવું માનવું છે કે તેમનો ત્યાગ એકદમ કરવો જોઈએ. બીજો પક્ષ એમ કહે છે કે ધીમે ધીમે ટેવનું બળ નરમ કરી તેને નાશ દેવી જોઈએ. દરેક કઈ રીત પસંદ કરવી તે માણસના સ્વભાવ ઉપર છે. જે બની શકે તો પ્રથમ ઉપાય સારો છે, તેમાં શરૂઆતમાં વિશેષ દુઃખ સહન કરવું પડે છે પણ થોડીવારમાં તેનો નિકાલ આવી જાય છે.

ટેવ પાડવામાં ચોથી બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે દૃઢ નિશ્ચયની સાથે તેનો અમલ પહેલા પ્રસંગેજ કરવો જોઈએ. શુભ વિચાર કે નિશ્ચયથી કોઈ કાયદો થતો નથી. પણ તેનો વ્યવહારમાં અમલ થવાથી જ સારી ટેવ પડે છે. ઇચ્છાશક્તિ સજ્જ કરવાને માટે વિચારને આચારમાં મૂકવાની ખાસ જરૂર છે. આચારને લીધે શરીર અને મગજ ઉપર જે અસર થાય છે તેને લીધે નિશ્ચય દૃઢ થાય છે. આપણા મગજમાં મુંદર કલ્પનાઓ

અને ઉંચા આદર્શ હોય પણ જ્યાંસુધી વહેવારમાં તેનો અનુભવ થતો નથી ત્યાંસુધી તે ઉપયોગી નીવડતો નથી. ચારિત્ર એટલે ઇચ્છાશક્તિ ઉપર સંપૂર્ણ કાબુ એવું જે લક્ષણ મિલે નહીં કંઈ છે તેનો અર્થ એ છે કે ઇચ્છાશક્તિ એ જુદા જુદા વલણની જે દૃઢ અને નિશ્ચિત અસર જીવનના જુદા જુદા પ્રસંગે જોવામાં આવે છે તે છે.

અમુક રીતે ક્રિયા કરવાનું વલણ તેવું કામ સતત રીતે કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, કારણકે મગજમાં તેવા તેવા નિર્ણયો જંધાય છે. નવીન કામ માટે જે ઉત્સાહ અથવા લાગણી થઈ આવે છે તે કક્ત મનોરથરૂપે રહે છે તો તેનું કંઈ ફળ મળતું નથી. ઘણા માણસો શોખચક્ષી જેવા વિચાર-મા મગ્ન રહે છે, અને મનોરાજ્યના તરંગમાં વિહાર કરે છે, પણ જ્યાંસુધી તે કલ્પનાવ્યવહારના પ્રદેશમાં અનુભવાની નથી ત્યાંસુધી તેનો લાભ મળતો નથી. એક દૃષ્ટિથી જોતાં તેમની ઇચ્છાશક્તિની નજીકાઈનું આ ફળ છે; અને તે જનમંડળને ઉપયોગી નીવડતું નથી. કેવળ લાગણી કે વેગ ઉપર આધાર રાખવાથી કામ અર્થ શકતું નથી. જ્યાંસુધી તેનો અમલ થતો નથી ત્યાંસુધી તેવું કામ કરવાની દેવ પડતી નથી. વિદ્યાર્થીઓને વારંવાર ઉપદેશ કે બોધ આપવાથી ફાયદો થતો નથી, પણ તે પ્રમાણે તેને કામ કરવાની વિશેષ જરૂર છે. આ નિયમ નીતિશિક્ષણને લાગુ પડે છે. સત્ય, દયા કે ક્ષમા ઉપર વર્ગમાં વિવેચન કરવાથી તેવા સહગુણ બાળકમાં આવના નથી. જ્યાંસુધી તેમને તેવું કામ કરવાની દેવ પડતી નથી ત્યાંસુધી ઉપદેશની ઝાઝી અસર થતી નથી. મનુષ્યજીવનનું તત્ત્વ ક્રિયાશક્તિ છે તે જૂલો જવું જોઈએ નહિ. શાળામાં ઝીણી ઝીણી બાબતો ઉપર ધ્યાન આપવાથી સારી દેવ પડી શકે છે. અમુક કામ કરવું, અમુક નહિ કરવું એવા બોધ દેવા કરતાં, જ્યારે જ્યારે તેવાં કામ કરવાના પ્રસંગ મળે ત્યારે તેનો લાભ લઈ તેમની પાસે તે પ્રમાણે કામ કરાવવું જોઈએ. વળી દરોજની નજીવી બાબતોમાં પણ અમુક પ્રકારની દેવ પાડવા માટે કાળજી રાખવી જોઈએ. જે માણસ નિરુપયોગી બાબતમાં દરોજ ચિત્તની એકાગ્રતા, આત્મસંયમ, અને ઉત્સાહ રાખે છે તે, પ્રસંગ આવતાં મોટા કામમાં પણ તેવી દેવને લીધે સાફ કામ કરી શકે છે. નજીવી બાબતમાં તેની ઇચ્છાશક્તિ કસાએલી હોવાથી અણીને વખતે તે દેવ તેને ઘણી મદદકર્તા નીવડે છે. બાળકની અને જુવાન માણસની પ્રેરણા અમુક વખતે ખીસે છે. જો તે પ્રસંગે તેને યોગ્ય કસરત મળતી નથી તો તે પ્રેરણાનું અગાધ નાણું થઈ જાય છે. નાનપણથી જો કસરત કરવાની

દેવ પરી હોય છે, તો મોટપણે તેનો શોખ જોવામાં આવે છે અમરતિના મધમાં પણ તેનું નિયમ જલાઈ આવે છે નાની ઉંમરે તે અમરતિ કેમ વધમાં આવી હોય છે, તો મોટપણે તેનામાં નિવૃત્તિગાનો શોખ જોવામાં આવે છે નાગ પીની કેમ પીના અભાવે હૃદય દર્શક થઈ જાય છે તે આપણે દરગજ જેઈએ જીએ પ્રખ્યાત જનશાસ્ત્રવેદના ડાકિની પોતાના આ મ અગ્રિમા એકુ લખ્યું છે કે નિવાર્યા તરીકે તેને વિતાનો સારો શોખ હતો પણ તપા વર્ષ સુધી ગુરુ મામાન્ય મિદ્ધાતો તાગ્નવાની દેવને લીધે મોગી ઉંમરે તેને કવિતા વાચવાનો વહોરો દટાવો આવતો હતો, તેનું હૃદય એમનું બધું જા થઈ ગયું હતું કે સંગીત કે ચિત્રનો શોખ પણ જતો ગયો હતો નિશિપમા તે કહે છે કે માગ જે માગ જન પ્રીથી ગાળવાનું હોય તો, અશ્વારીઆમાં ચોડો વખત કવિતા નાચવાનું અને ગાયન સાલગનનું જન મારે શરૂ કર્યું, આવી રીતે હૃદય શુદ્ધ થઈ જવાથી શુદ્ધિ અને નીતિ ઉપર પણ ખગમ અમર થાય છે

આપણે મારી પે સદે રાખવું જેઈએ કે જે દર્શ સાલગમ કે સાગી બામન છે તેને માગે તો આપણે દરગજ ચોડો પણ પ્રયત્ન કરવો જેઈએ વાગાગ મુરતરી ગમવાથી સાલગમ જવાની આપણી નાનિ ધીમે ધીમે નાશુદ્ધ થઈ જાય છે તે આપણે દરગજ ચોડો વખત કવિતા, રીતમુરી, ખ્યાન કે વમના અન્યામમાં આગીએ તો આગમ ઉપર જરૂર આપણે તેનો માગે નાભ નરે છે પણ મેદનરી કે આગમને લીધે તેો માગે જે પ્રયત્ન જતા નથી તો આખરે આપણી શુદ્ધિ જલ થઈ જાય છે અને આપણી ઉંચી અભિવાસ નટ થઈ જાય છે દરગજ ચો ચો ભ મગથી આપણે અગ્રિમા કે નર થાય છે નામપણુ નરી દેવ પાતી વખતે આપણે તે ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું પડે છે, પણ ત્યારે તે દામ દેવગમ થઈ જાય છે ત્યારે તે દામ આપેલ્યા નિવાગ્યમિની કિયા વગર મદન ઉત્તેજન મગના થઈ જાય છે દેવને લીધે જે સગળના, ઝડપ અને કિયાની ચો-સાર આવે છે તેથી આપણે સુધાગમાં આગમ વની શરીએ છીએ, કાગ્યુદે દેવો લીધે ધ્યાન અને વિવાગ્યમિનો અથાવ થાય છે દરગજના જીલા દામમાં દેવની આવી મત્તા આપણે અનુભવીએ જીએ પણ ત્યારે દેવની સત્તાને તદ્દન નામે થઈ આગમ દર્શ વિગેર ઉચ્ચ વાળને માગે પ્રયત્ન કરવામાં આવતો નથી, ત્યારે જનમાં શુભના આવે છે જેમ પ્રાણી મોનું જનન થાય તેવામાં આવે છે તેમ મનુષ્ય પગલે પણ છે ત્યારે અમુક વચ્ચે પડી તરીકે અને મન જા થઈ જાય છે, ત્યારે જે દેવો પગી

હોય છે તેમના બળને કેવળ આધીન થઈ દિવા થાય છે, અને તેથી નવીન બાબતોમાં જે રસ પડે તે જોઈ એ તે નહિ હોવાથી જીવનમાંથી રસ જતો રહે છે અને જે ઘરડામાં રહી આપણને કામ કરવાની ટેવ પડી હોય છે તે પ્રમાણે કામ થયા જાય છે. આપણને ઉચી બાબતમાં રસ નહિ પડવાથી હલકી બાબતોમાં નવીનતાની ખાતર રસ લેવાનું મન થાય છે.

ગગનવિહારની અદ્ભુતતા

(૧)

પરદેશી પ્રજાઓ હવે ગગનમાર્ગે વિચરતી થઈ છે. યુરોપ, અમેરિકા વગેરે દેશોમાં આંતર રાષ્ટ્રીય ગગનમાર્ગે નક્કી થઈ ગયા છે અને એ દેશો એક બીજા જોડે વિમાન મારફતે ટપાલની તેમજ માણસોની લાવવહાલ કરે છે. છેલ્લાં ચાર વરસમાં લંડન અને યુરોપના બીજા દેશો વચ્ચે ૮૦,૦૦૦ ઉપરાંત માણસોએ વિમાનમાં મુસાફરી કરી હતી; અને એક પણ માણસની ખુવારી વગર વિમાનો વડે ૪૦,૦૦,૦૦૦ માઇલની કુલ મુસાફરી કરવામાં આવી હતી. વિમાનની બનાવટમાં અને હવાઈ માર્ગની ખીલવટમાં છેલ્લાં ૨૫ વરસમાં આટલી બધી પ્રગતિ થઈ શકશે એવો ખ્યાલ લાગ્યેજ ટોઈને આવ્યો હશે, આ સાક્ષ્યમાં પહેલી વાર ઇંગ્લંડ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચે વિમાન મારફત ટપાલની આવજા શરૂ થઈ છે. આજથી બરાબર ૨૫ વરસ પહેલાં એરવિલ રાઈટ નામનો માણસ દુનીઆમાં પહેલીજ વાર વિમાનમાં માત્ર ૧૨ સેકન્ડ સુધી હવામાં રહી શક્યો હતો. ત્યારપછી વિમાનની રચનામાં અને યોગ્ય યંત્રો-એન્જિનો બનાવવામાં ધીમે ધીમે સુધારો થતો ગયો. લડાઈ દરમિયાન તેમાં સુધારો વધારે થયો અને અત્યારે હવે તેમાં એટલી બધી ઝડપથી સુધારો થતો જાય છે કે ભવિષ્યમાં તેથી પ્રગતિ કેટલે સુધી થશે તેનો આપણને લાગ્યેજ ખ્યાલ આવી શકે તેમ છે. અત્યારે પ્રજાઓના પરમ્પરના વહેવારમાં અંતરાય લગભગ નજીવો થઈ ગયો છે અને ભવિષ્યમાં એ અંતરાય રહેશેજ નહિ એવી આશા રાખવામાં આવે છે. એક માણસ એકજ દિવસે દુરનાં બે સ્થળે હોઈ શકશે. હિંદુસ્તાન અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે ટપાલને આવતાં કે જતાં છ દિવસ નહિ પણ માત્ર સાડા-પાંચ કલાક લાગશે. મહાન હવાઈ જહાજોની હારોની હારો થશે ઉચે પાનળા વાતાવરણમાં ચાલતી થશે અને એટલી બધી ઝડપથી તેઓ ચાલશે કે અત્યારની તેમની ઝડપ કર્તાં પણ દિસાજમાં ગણાશે નહિ.

પહેલવહેલું વિમાન ત્યારે, ઉડ્યું હતું ત્યારે તે માત્ર ૩ પુટલ જારી શક્યું હતું. આત્યારે તે ૬૫ કલાક સુધી નીચે ઉતર્યા વિના ઉપર રહી ૫૦૦૦ માઇલનું અંતર કાપી શકે છે, અને દુનીઆમાં ઉંચામાં ઉંચા પર્વતની ઉંચાઈ કરતાં ૧૦૦૦૦૦ પુટલ વધુ ઉંચાઈએ તે જારી શકે છે. તેમજ ૧ કલાકના ૩૧૯ માઇલની ઝડપે સફર કરી શકે છે.

એરવિજ રાષ્ટ્રીના સમયમાં ખીજા પણ તેના જેવા સાહસિક વિમાની-ઓ હતા. લેપહાર અને બ્રેરિઅટ ઇંગ્લંડની ખાલી એળંગવા પહેલો પ્રયત્ન કરના હતા. હેનરી ફરમેને ૩ કલાક સુધી વિમાનમાં ઉંચે રહી દુનીઆને ચક્તિ કરી નાખી હતી. લુઇ પાઉસહાને લંડનથી માન્ચેસ્ટર રાત્રે વિમાનમાં મુસાફરી કરી તેથી લોકો આશ્ચર્યમાં મર્ક થઈ ગયા હતા. એ વખતે વિમાનો અનાવવામાં લાકડાનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો અને તેમાં બહુજ હલકા વજનવાળા લાકડાં વપરાતા. કામળ ઉપર નકશો કાઢી દીક લાગે તો તે પ્રમાણે વિમાન અનાવના નમુનો લાગ જણાય ત્યાં ખીજું પાટીઈ લગાવી દેતા અથવા લોઢાના તારનું દોરકું કે તાર બાંધી તેને મજબુત કરતા. આમાના ઘણા વિમાનો ઉંચે દવામાંજ લાંગી જતાં. એક વખત તો વિમાનમાંથી આખુ એન્જિન છુટું થઈ નીચે પડ્યું હતું. ક્યાં એવાં આજથી પચીસ વર્ષ પહેલાંનાં વિમાનો અને ક્યાં આજનાં ગગન-બેઠી નિર્ભય વિમાનો !

હિંદના વિમાનવીર મિ. પુરુષોત્તમ મેઘજી કબાલી

(૨)

ભાઈ પુરુષોત્તમ મેઘજી કબાલી એ એક દિંદી છે અને તેઓ મુંબઈના રહેવાસી છે. એમના વિમાનદારા દિંદ આવવાના સમાચાર આખા દેશમાં ફરી વળ્યા છે, એટલે એમના નામથી સૌ કોઈ પરિચિત હશે. આટલી લાખી ગગનના મુસાફરી કરનાર એ પહેલા દિંદી છે અને તેઓ પોતાના વિમાનમાંજ બેસી દિંદ આવશે. તેમના અભિનંદનાર્થે દેશમાં સર્વત્ર તૈયારી થઈ રહી છે અને તેઓ અહીં આવે ત્યારે દેશ તેમને આવા સાદમ માટે વધાવી લેશે.

ભાઈ કબાલીનો જન્મ ૧૯૦૭માં ઘાટકોપરમાં થયો છે. નાનિએ તેઓ કચ્છી લુદાણા છે. ઘાટકોપરમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ લીધા પછી તેઓએ મુંબઈમાં મેટ્રિક સુધી અભ્યાસ કર્યો પણ માંદગીના કારણે તેઓએ ત્યાંથી

અભ્યાસ પડતો મૂક્યો પડીથી નેઓએ ફોટોગ્રાફીનો અભ્યાસ કર્યો, પણ તે ધવો તેમને ઝાડી દેવો પડ્યો નેઓએ ફોટોગ્રાફીમાં નિપુણતા મેળવી લીધી હતી તેથી તેઓના ચિત્રોની ઝલ હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા પ્રદર્શનોમાં થઈ હતી જાપાનમાં ચોપાલામાં ખાતે મજેરા આનંદ રાષ્ટ્રીય ચિત્રપ્રદર્શનમાં પણ તેની માગી પ્રગણ થઈ હતી, પડી તેમને લડનની રાચન મોસાએગી ઝાંઝ આર્સના અને લડનની ગાયન ફોટો ગ્રાફિક મોસાએગીના સભ્ય તરીકે ચુગી ૧૯૧૭માં આપ્યા ૧૯૨૭માં તેમને મોટરકારા જગતની મુખાફરી કરના વિચાર કર્યો હતો પણ ડેટલાંડ લાય ભરના દેશમાં સહીસનામતીની ખાનરીન અપાસથી તેમને એ વિચાર પડતો મૂકવે પડ્યો છેવટે તેમણે વિમાનનો અભ્યાસ કરનાનો નિશ્ચય કર્યો અને જર્મની મા તેઓએ વિમાન મળધી યાત્રિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું ૧૯૨૮ના ઓક્ટોબર મામમાં તેઓ જર્મનીથી લડન ગય ત્યાં તેઓએ વાયુશાસ્ત્ર અને નૌકાશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી તેમાં કુશળતા પ્રાપ્ત કરી તેઓ લડનના મિલિટરિઓનોટ (વાયુશાસ્ત્ર) અને મેરિનેન (નૌકાશાસ્ત્ર) મોસાએગીના સભ્ય બન્યા છે તેઓ ઈમ્પરિઅલ એર વેર કંપનિમાં દાખલ થનાર પહેલાજ દિહી ઉમેદવાર છે તે કંપનિમાં પોતાની ફરજો બજાવવા સાથે કન્ટ્રી હેન્ડર્મનની વિમાની શાળામાં તેઓ દાખલ થયા અને વિમાનમાં ડિડનાની દરેક પ્રકારની પરીણામાં કોર્સિયુ અન્વિષ્ણાત રિના પસાર થયા અને તેમને “એ” અને “બી” એમ બે પ્રકારના વિમાની યામેન્સ મન્યા બ્રિટિશ વિમાની તરીકે “બી” વગર નાઇમેન્સ મેળવનાર ભાઈ કમાલી પહેના દિન્દી છે તેઓ ૧૯૩૫થી ઉપરી વ્યાય અટકયા મિવાય દિંદ આપનાના દના, પરંતુ વિમાન એમ વખતે ૧૦૦૦ માઇન બીરી રાંધે એક હાસથી તેઓ મુખમ ડગ્ના કરના વોન વખતમાં દિંદ આવશે

૧૫—૧૯૩૫થી દિંદ આવવનો માર્ગ બનાવનાર નકશા માટે જુઓ સાગાપન પુ ૬૮, અંક ૫-૬, પૃ ૧૭૧

શ્રુતલેખન

પ્રાચીન સાગાઓમાં આ વિદ્યા નીચના પ્રેરણથી મારી ઉપના ધારણો ચુરી ગિખરાય ૧ જુદા જુદા ધોરણોમાં બજાતા નિઘાયઓની ઉમર ને માનસિ- રામિએનો વિનમ મરખા હોતા નથી અને તેના ધારણામાં સાગાની જગતિજ્ઞાનમાં પણ કંઈ પડ્યો નથી છે બના ધનો

ભાગે શાળાઓમાં શ્રુતલેખનના પાઠો અમુક એક સરખી રીતેજ અપાયે જાય છે. આ સ્થિતિ યોગ્ય ન લાગવાથી શ્રુતલેખનના પાઠ મંબંધી વિચાર કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે.

શ્રુતલેખનના પાઠો યોગ્યતામા મુખ્ય હેતુ શો છે તેનો પ્રથમ વિચાર કરીએ. નેડણી એ લાપાનું અગત્યનું અંગ છે એ નિર્વિવાદ છે. જે મુખ્ય શુદ્ધ નેડણી લખી શકતો નથી તેને પશ્ચિમના દેશોમાં કેળવાએલો ગણતા નથી. આથી પ્રત્યેક શાળામા બાળકોને શુદ્ધ નેડણી શીખવવાના યત્નો થાય એ માત્ર ઇષ્ટ છે એટલુંજ નહિ પરંતુ આવશ્યક છે. પશ્ચિમની અંગ્રેજી લાપામાં નેડણીનો વિષય નેટલો વિકટ છે તેટલો આપણી લાપામાં નથી. બીજી તરફ એ લાપામા નેડણી નેટલી નિશ્ચિત છે તેટલી આપણી લાપામા નથી. આ પ્રત્યેક મનમાં ઉદે છે પણ તે વિચાર કરવાનું આ સ્થાન ન હોવાથી, હાલ જે વસ્તુસ્થિતિ છે તેનોજ ને તેમાં સારામાં સારી ઈર્ષ પ્રયાથી કામ થઈ શકે તેનોજ વિચાર કરવો ઇષ્ટ છે.

શ્રુતલેખનમા બાળકનું મન ત્રિધા કામ કરે છે-શબ્દો સાંભળવાનું, તેમને સમજવાનું અને તેમને ચિહ્નોમા ઉતારવાનું. ચિહ્નોમાં ઉતારવાની આ ક્રિયા ગમે તેમ કરી નાખવાની નથી હોતી. અમુક મુકરર કરેલા નિયમાનુસારજ આ ચિહ્નો મૂકવાના હોય છે. આ છેડેનું સ્વરૂપ તે નેડણી.

શ્રુતલેખનના પાંડામા બાળકોના મનની આ ત્રણે જાતની પ્રવૃત્તિને કેળવવાની હોય છે. એઓનો પરસ્પર સંબંધ એવો છે કે ત્યાંસુધી ત્રણેનો સારો સમન્વય ન થાય ત્યાં સુધી પરિણામ સાફ આવેજ નહિ; છતાં પણ ધોરણ પ્રમાણે એકાદ સક્તિની કેળવણીને મુખ્ય સ્થાન આપી બીજાઓને ગૌણ કરી શકાય અને જે પ્રમાણે એમાં ફેરફાર કરીએ તે પ્રમાણે પાઠ આપવાની રીતમા પણ ફેર થઈ શકે. નીચલાં ધોરણોમાં બાળકો શબ્દોનાં શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણે એ અગત્યનું છે. બાલ્યાવસ્થામાં પડેલા અશુદ્ધ સંસ્કાર જીવન પર્વત રહે છે. એથી નેડણીની શુદ્ધિ ઉપર વિશેષ ભાર મૂકવાની જરૂર દેખાય છે. આવા પાઠો નેડણી પ્રધાન પાઠો થશે. આવા પાઠો શાળાઓમાં કોઈ એ ત્રણ લીટીઓ પસંદ કરી બહુ અપાય છે. શિક્ષક એ ત્રણ અથવા સખ્તો આવના હોય એવી લીટીઓ પસંદ કરે છે; પછી તેને કા.પા. ઉપર લખી ચક્ષુદ્વારા સંસ્કાર પાડે છે, મોટેથી નેડણી કરાવી સંસ્કાર દૃઢ કરે છે અને પછી ત્રણાવે છે. તપાસી, જુલો સુધરાવી પાઠ પૂર્ણ કરે છે. આ રીતમા એક મોટો હોય આવી

નય છે. જોડણી પ્રધાન પાઠ હોવા છતાં પણ આ રીતે માત્ર એ કે ત્રણ લીટીમાં આવના અથવા શબ્દોની જોડણી બાળક રીતે છે. આ જાતના પાઠોમાં ઘણો વખત આબુઆબુની તૈયારીમાં નય છે એ અનુભવીઓ જાણે છે.

આ વસ્તુસ્થિતિમાંથી અથવા નીચેની યુક્તિ કરીએ તો પરિણામ મારું આવે છે એ અનુભવી જોયા પછી તે જણાવવાની રજા લઉં છું.

વર્ગને વ્યવસ્થિત કરી જે પાઠની જોડણી શીખવવાની હોય તે આખો પાઠ બાળકોને ધ્યાનપૂર્વક વાચવા કહેવું. પાઠમાંના શબ્દોની જોડણીની પરીક્ષા લેવાનો છું એવી સૂચના આપી માત્ર જોડણી ઉપરજ ધ્યાન રાખવા કહેવું. બાળકો પાઠ વાંચવામાં રોકાય તે દરમિયાન શિક્ષક આખા પાઠમાંથી અથવા શબ્દો તારવી કા.પા. ઉપર લખે. બાળકો પાઠ વાંચી રહે પછી શિક્ષક કા.પા. ઉપરના શબ્દોની જોડણી તરફ ખાસ લક્ષ્ય મેંચે. એ ચર્ચ રહ્યા પછી, શિક્ષકે પ્રયમથી નકકી કરી રાખેલી લીટીઓ (જે બાળકને પ્રયમથી કહેવામાં ન આવવી જોઈએ) લખાવે અને તપાસી જુલો સુધરાવી પાઠ પૂર્ણ કરે.

આ યુક્તિથી જુની રીતની માફક ચક્રુધીજ જોડણીના સંસ્કાર પાડવામાં આવે છે. પાઠ વાંચેલો હોવાથી અર્થ પણ એ સંસ્કારને ચિહ્નો દ્વારા પ્રકટ કરવામાં મદદ કરે છે અને માત્ર એ કે ત્રણ લીટીની જોડણીને બદલે આખા પાઠની જોડણી એટલાજ સમયમાં તૈયાર થાય છે. વિદ્યાર્થીઓને જેમ જેમ આ પદ્ધતિની ટેવ પડતી નય છે તેમ તેમ તેઓ પોતે શુદ્ધિનો ઉપયોગ વિશેષ કરતા ચર્ચ, દરેક શબ્દની જોડણી જોવા એટલેક વગર અથવા શબ્દોની જોડણી ઉપરજ વધારે લક્ષ્ય આપના ચાય છે. શિક્ષકની તારવારી ઓછી થતી નય છે અને સ્વપ્રયાસની ટેવ કેળવાવાથી વિદ્યાર્થીઓમાં અભ્યાસરૂઝ નજે છે.

પ્રે. શ. ટ્રેનિંગ કોલેજ
અમદાવાદ

} રણજીતરામ ડાંધ્યાભાઈ દેસાસરી

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

પક્ષીઓનું અવલોકન

વર્ષાઋતુની એક રમ્ય પ્રજાતે એક ગામડાની નિશાળના વિદ્યાર્થીઓ આનંદપર્પકને નીકળી પડ્યા હતા. આગલી રાત્રે સારા પ્રમાણમાં વરસાદ

પડ્યો હતો. ગામના ઝાંપામાંજ આવેલી નિશાળની બહાર થોડે દૂર જતાં ખેતરો આવેલા હતાં અને નજીકમાંજ એક સુંદર તળાવ આવેલું હતું. સવારનો પહોર હતો અને આકાશ વાદળાઓથી ઘેરાયેલું હતું. ઠંડો મીઠો પવન વાતો હતો. આવા સંજોગોમાં નિશાળના બંધ મકાનમાં બેસીને શીખવવાના કરના બહાર ખુલ્લી હવામાં લઈ જઈ કુદરતનું સુંદર દૃશ્ય જતાવવાથી બાળકોને વધારે આનંદ પડ્યો અને સુંદર સંગીત જ્ઞાન મળ્યો એમ ધારીને બાળકોનીજ માગણીથી નિશાળના મહેતાશ્રી આ પર્યટન ગોઠવ્યું હતું.

બહાર ખેતરોમાં તથા તેમની વાડો ઉપર નાનાં મોટાં પક્ષીઓ આમ તેમ ફરતાં દૃષ્ટિગોચર થતા હતાં. તળાવની પાળ ઉપર વિવિધ પ્રકારનાં નાનાં મોટાં વૃક્ષોની મનોહર ઘટાઓ આવી રહેલી હતી અને આ ઘટાઓમાંથી અનેક જાતના પક્ષીઓનો કિલકિલાટ બાળકોનું ધ્યાન આકર્ષતો હતો.

નિશાળના નાના સહલાભીઓ તળાવની પાળ ઉપર આવી પાણીની નજીક ખુલ્લી જમીન પર ગોઠવાઈ ગયા. તેમને તો આજે આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો હતો. નિશાળના બંધીઆર ઓરડામાં નહોતો મળ્યો તેમને ઠંડો પવન કે નહોતાં મેલજાતાં પક્ષીઓનાં સુંદર ગાન. નિશાળની બહાર કુદરત તેમને અનેક લાભો મેળવવા આમંત્રી રહી હતી. કંઈક પાણીની દૃષ્ટિએ પણ કુદરતના આ આમંત્રણને સ્વીકારી લઈ સૃષ્ટિ-નિરીક્ષણ માટે બહાર આવ્યા જવું એ વધારે દિનકર હતું. શાળાના નિયંત્રિત સમયપત્રકમાં જનારો મુજબ નિયત સમયે બાળકોને પર્યટન ઉપર લઈ જવા જોઈએ એથી અથવા કોઈપણ પ્રકારના આડંબર માટે આ પર્યટન યોગ્યએલું નહોતું. સાંજે નિશાળ છુટવાને વખતે બાળકો યાદી ગએલાં હોય તથા ઋતુ અને કુદરતની પ્રતિકૃતિ હોય તેવા વખતે કોઈ કોઈ વખત પર્યટનો યોગ્ય તેવું આ પર્યટન નહોતું. આતો બાળકોની ઇચ્છાથી અને સર્વ રીતે કુદરતની અનુકૂળતા મળે એવા સમયનું સ્વયં-પ્રેરિત અને સ્વયં-રૂઢાણાત્મક પર્યટન અરેબર આનંદપર્યટન હતું.

તળાવની પાળ ઉપર ગોઠવાઈ ગયા બાદ બાળકો વરસાદના તામ્ર પાણીથી જલાજલ ભરાઈગયેલા તળાવમાં આમ તેમ જોવા લાગ્યાં. પાણીમાં કેટલાક માછલો તરતા દતા. કેટલાક માછલો નાદીને પાણીમાં ઉભા ઉભા ઈશ્વરનું ધ્યાન કરતા દતા. તળાવના એક લાગમાં કેટલાક પક્ષીઓ નરતાં

દત્તાં અને બીજા ભાગમાં કિનારા પામે ઉગેલા હંચા ધાસમાં કેટલાંક સફેદ પક્ષીઓ ધ્યાન ધરતાં હોય તેમ ઉભેલા દત્તા આ ધ્યાનમગ્ન પક્ષીઓ શું કરતાં હશે તે જોવા બાળકો ધીમે ધીમે તેમની નજીક ગયાં અને તેમના ધ્યાનને કોઈપણ જનની અલેક્ષ ન પહોંચે તેવી રીતે ઉભા રહી તેમને જોવા લાગ્યાં. તેમના પગ લાંબા હતા એટલે તેઓ પાણીમાં ડૂબી જતાં ન હતાં. ધ્યાન કરતાં કરતાં તેમની લાંબી ડોડ અને લાંબી ચાંચનો ઉપયોગ કરી તેઓ પાણીમાંથી કાંઈક ઉપાડી લેતાં હતાં. અવલોકન કરતાં જણાયું કે તેઓ પાણીમાંથી માછલાં અને જંતુઓ ઉપાડી ખાઈ જતાં હતાં. પાણીમાંનાં જંતુઓ અવાજથી નાશી ન જાય એટલા માટે તેઓ સાંત ઉભાં રહેલાં હતા. બાળકોએ અગાઉ આવાં પક્ષીઓને ભાતના ખેતરોમાંથી જંતુઓને વીણી વીણીને ખાઈ જના જેવાં દત્તાં એટલે બગલાને નામે ઓળખાતાં આ પક્ષીઓને તેઓ ઓળખી ગયાં અને તેમના વિશેષ નિરીક્ષણમાં તેમને આનંદ આવ્યો.

તેમના લાંબા પગ પાણીમાં ઉભા રહેવામાં કેથી મદદ કરે છે તથા લાંબી ડોડ અને લાંબી ચાંચ પાણીમાંથી છવડાં ઉપાડી લેવામાં કેથી રીતે ઉપયોગી થઈ પડે છે તે બાળકો અજાણ જોઈ શક્યા. પગના છેડે આગલા ભાગમાં ત્રણ અને પાછળના ભાગમાં એક આગળું હોવાથી પાણીમાં કે જમીન પર તેઓ મહેસાઈથી ચાલી શકે છે.

તળાવની પાળ ઉપર એક ઝાડ હતું. તેના પર આવાં ઘણાં પક્ષીઓ બેઠેલાં જેવામાં આવ્યાં. રહેવા માટે તેમણે સજાઓના ચપટા માળાઓ બનાવ્યા હતા. કોઈને પૂછતાં તેમને કહેવામાં આવ્યું કે બગલાની માદા માળામાં પાંચ ઈંડાં મૂકે છે, તેમાંથી બચ્ચા નીકળે છે અને બચ્ચાને શરીરે લાંબા પાણી પાનળાં અને મુંવાળા પીજા દોષ છે. શરૂઆતમાં માદા તેમને જંતુઓ અને માંછલાં લાવી આપી ખવડાવે છે.

બાળકોએ બગલાંનાં જેવાં મોટાં સારસ નામનાં પક્ષીઓ ખેતરોમાં આમ તેમ કરતાં અગાઉ જોએલાં. તેમનો આકાર, પગ, ડોડ તથા ચાંચની લંબાઈ તથા પગનાં આંગળાં લગભગ બગલાંના જેવાજ માલમ પડતાં હતાં. સરસ દમેશાં માદાની સાથે જોડકામા જ માલમ પડે છે; જ્યારે બગલાં મોટા સમૂહમાં માલમ પડે છે. સારસ મુખ્યત્વે જમીન પર રહે છે અને જાજરા પાણીમાં ધાસ વડે પોતાનો માળો બાંધે છે. ચાલવાનું તેને વધારે પમંદ હોય છે જતાં તે સારી રીતે ઊડી પાળ શકે છે. અનાજના ઘણા, વનસ્પતિ તથા ખેતરોમાં રહેલાં છવજંતુઓ ખાઈને તે રહે છે.

બાળકો બગલાંઓનું અવલોકન કરી સારસ સાથે સરખાવતાં હતાં તે દરમિયાન સરોવરના મધ્ય ભાગમાં તરતું બતકના નામથી ઓળખાતું સફેદ પક્ષીઓનું એક ટોળું તેમની તરફ આવ્યું. તેમને પણ ડોક લાગી હતી અને ચાચ બગલાની ચાચ જેવી લાગી પણ ચમચાના આકાર જેવી ચપટી હતી. બગલાં પાણીમાં બહુ દૂર જઈ શકતાં ન હતાં પણ આ પક્ષીઓ તો ગમે તેટલા ડોડા પાણીમાં પણ જઈ શકતાં હતાં અને પાણી ઉપર તરી શકતા હતા. બાળકો બરાબર અવલોકન કરી શકે એ હેતુથી

<p>બગલાં દયાળુ મગન બગલાં</p> 	<p>બતક અને બગલાની ચાંચ તથા પગ</p> 	<p>સારસ. બગલાનો માળો.</p>
<p>સારસ.</p> 	<p>બતક</p> 	<p>બતકની ચાંચ તથા પગ.</p>

હિનારા પર ઉમેલા એક માણસે આ ટોળામાંથી એક પક્ષીને પકડી આણ્યું. અવલોકન કરતા જણાયું કે પાણીમાં રહેવા છતાં તેના શરીરને પાણી ભીજી શકતું ન હતું. તેના શરીર પર હાથ ફેરવી જોતા જણાયું કે તેની પાખપાખ ચિકટ પદાર્થ હોવાથી તેને પાણી અડકી શકતું નહોતું. વિશેષ અવલોકનથી જણાયું કે બગવાના પત્ર કરતાં તેના પગ ટુંકા હોય છે, કાગળ કે તેને પાણીમાં ઉભા રહેવાની જરૂર હોતી નથી. પાણીમાં તે તરીને દૂર જઈ શકે છે અને તેથી તેના પગના આગળા રણરના પડ જેની ચામડી-થી જોડાયેલા હોય છે. એને છુટું મક્કના કાફલકીચડવાળા જળચરોથી નોંચેથી ચપટી ચાચ વડે ચપચપ કરતું દાર્ઢિક ખાવા મંડી જાય છે. જમીન પર ગ્રહેવાના કરતા પાણીમાં રહેવું તેને બહુ પસંદ પડે છે અને મંદા પાણીમાંથી જીવજતુઓ વીણી વીણીને ખાઈ જાય છે તેથી આપણને તે ઉપયોગી છે.

ખાળકો પોતાની સાથે તેમની રક્તચક્ષુ લાવેલા હતા, તેથી તેમણે જે અવલોકન કર્યું હતું તેના તેમણે ચિત્રા પાડી લીધા અને ખાસ વિશેષતા જણાય તેની ખાળકો તેમાં દર્શાવી.

આ ચિત્રોમાંનાં કેટલાક, થોડા સુધારા સાથે ઉપર આપવામાં આવ્યા છે. આવા ચિત્રો બતાવવાથી અગર પક્ષીઓને વર્ગમાં લાવીને બતાવવાથી ખાળકોને જે આનંદ થાત તેના કરતાં તેમનાજ નિવાસસ્થાનમાં તેમનું પ્રત્યક્ષ અવલોકન કરવાથી ખાળકોને પ્રણા વધારે આનંદ થયો અને તેમના જ્ઞાનમાં સારો વધારો થયો.

પ્રો. રા. ટ્રેનિંગકોલેજ,
અમદાવાદ

} મનસુખરામ મણિશંકર દિવેદી

ચર્યાપત્રનો ખુલાસો

‘જદે’ શબ્દને જદ્યે ‘મત’ દાખલ કરવાથી તમારી દરકન દૂર થશે

સ્ત્રીઓ માટેની બાર્ટન ટ્રેનિંગ કૉલેજ, રાજકોટ.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૨૯.

આ કૉલેજની ચાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૨૩, મી સપ્ટેમ્બરને સોમવારે સવારના અગિયાર વાગ્યે કૉલેજના મકાનમાં સર થશે. આ કૉલેજમાં દાખલ થવાને જે બાર્થ ઓ ડ્રગ્સ રાખતી હોય, તેમણે હકીકતનું એક પત્ર પોતાની સાળાના મુખ્ય શિક્ષિકા મારફત અમારા તરફ મોકલી આપવું. એ પત્રકની સાથે સ્કૂલ કમીટીના મેમ્બરો તરફથી અથવા પોતાના મામના કોઈ જે પ્રનિશ્ચિત ગૃહસ્થો તરફથી મેળવેલ સહ-વર્તનના પ્રમાણપત્રની ત્રણ નકલો પણ મોકલવી. હકીકતનું પત્રક તથા સહવર્તનના પ્રમાણપત્રની ત્રણ નકલો મોકલ્યાં મોકલ તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર સુધીમાં અમને મળી જવા જોઈએ. ત્યારપછી આવેલા પત્રકો સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવાના મંત્રામાં કોઈ ખાસ મર્યાદા રાખવામાં આવતી નથી. પરંતુ કૉલેજમાં દાખલ થતી વખતે જેની ઉંમર પુણ ૧૫ વર્ષની હોય છે, તેનેજ દાખલ કરવામાં આવે છે. ૧૫ વર્ષથી ઓછી ઉંમરની તેમજ ૨૫ વર્ષથી વધારે ઉંમરની બાર્થ ઓને કૉલેજમાં દાખલ કરવામાં આવતી નથી.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૦૨ ના જાન્યુઆરી માસના ‘ગુજરાત સાળાપત્ર’માં પ્રગટ થયેલ કન્યાસાળાના પાઠ્યમાં ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ લેવામાં આવશે.

જે બાર્થ ઓ કૉલેજમાં દાખલ કરવા યોગ્ય જણાવે તેમની શારીરિક તપાસ કોઈ આવાડના જનાના મેડિકલ ઓફિસર સાહેબ પાસે કરાવવામાં આવશે.

સ્ત્રીઓ માટેની બાર્ટન ટ્રેનિંગ કૉલેજ, } મંજુલા મહેતા,
રાજકોટ. } લેટી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ
તા. ૧-૫-૨૯.

જાહેરખબર

હંટર મેઇલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા

૧. હંટર મેઇલ ટ્રેનિંગ કોલેજની ચાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૧૩ માટે સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૬ ને શુક્રવારે અગિયાર વાગ્યે આ કોલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૨. નીચેની કક્ષમ ૩ છમા જાણવેલી કોઈપણ પરીક્ષા પાસ થએલો ઉમેદવાર કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપી શકશે. પરંતુ ૧૬ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના તથા ૨૨ વર્ષથી વધારે ઉંમરના ઉમેદવારો કોલેજમાં સામાન્ય રીતે દાખલ થઈ શકશે નહિ. પરંતુ વેન્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટ્સ એજન્સિની કોઈપણ સ્ટેટની કે એજન્સિની કોઈપણ શાળામાં ઓછામાં ઓછાં છેડ્ડાં જે વર્ષથી કામ કરેલો શિક્ષક ૩૦ વર્ષની ઉંમર મુધી કોલેજમાં દાખલ થઈ શકશે.

૩. દરેક ઉમેદવારની અભ્યાસ મંત્રી લાયકાત ઓછામાં ઓછી નીચેનામાંથી એક લેખે છે:—

(અ) સરકારી કેળવણીખાતાએ નિયત ક્યાં મુજબ સાતમું ધોરણ પાસ.

(વ) વર્નાક્યુલર કાઉનલ પાસ.

(ફ) સરકારે મંજૂર કરેલી કોઈ શાળામાં અંગ્રેજી મોથું ધોરણ પાસ.

૪. ઉપરની કક્ષમ ૩ છ પ્રમાણેની લાયકાત અને બીજી દર્શાવત નમુના પ્રમાણેના સર્ટિફિકેટના ફોર્મમાં લગી અમને તા. ૩૧ મી ઓગસ્ટ ને જાનિવારે આ ઓફિસે અળી જાય તેવી રીતે મોકલી આપવી. અપૂર્ણ અથવા અનિયમિત રીતે પૂરેલાં અને વખતસર નહિ પહોંચેલાં સર્ટિફિકેટ કોઈપણ સંલોગમાં સ્વીકારવામાં આવશે નહિ. દરેક ઉમેદવાર માટે જુદું સર્ટિફિકેટ ભરી મોકલવું.

૫. મુખર્ચ મરકારના કેળવણીખાતા તરફથી સને ૧૯૧૭ માં પ્રસિદ્ધ થએલા મુન્ડગતી માતમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ પરીક્ષા લેવાશે, પણ મુન્ડગતી વિષયની પરીક્ષા નીચે મુજબ લેવાશે:—

(અ) લેખી પરીક્ષા	૧ ગુજરાતી સાતમીના સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠની લેખી પરીક્ષા.	૫૦
	૨ નિબંધ.	૨૫
	૩ અક્ષર તથા લેખનશુદ્ધિ.	૨૫
	૪ વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ ને પિંગળ.	૪૦
	મોટાની પરીક્ષા	૬૦

(ઘ) સાયન્સ તથા આરોગ્યવિજ્ઞાનના વિષયમાં વે. ઈ. એટ્સ એજન્સિના મહે. એન્થુ. ઓફિસર સાહેબના સરકયુલર નંબર ૭ તા. ૨૬-૬-૨૮ થી સુધારેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે. (આ અભ્યાસક્રમ ઔરાપ્ટર શિક્ષકના નવેમ્બર, ૧૯૨૮ના અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે.)

૬. છેક નાના કદના, કાનની કે આખની શક્તિમાં ખામીવાળા, બોખડા, કે અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળા તથા દાઢતરી પરીક્ષામાં નાપાસ થયેલા ઉમેદવારને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

હાંટર મેસ ટ્રેનિંગ કોલેજ, }
રાજકોટ તા. ૪-૫-૨૯. }

ચ. પટેલ
પ્રિન્સિપાલ.

જાહેરખબર

રાય સાહેબ માધવલાલ હરિલાલ સ્મારક ટ્રસ્ટની

કોઈ નક્કી કરેલા વિષય ઉપર સૌથી સરસ પાઠ આપવા માટે પંચમદાસ જિજ્ઞેષા, પંચમદાસ એજન્સિસ, રેવાકોંડા, મહીકોંડા અને પાલજીપુર એજન્સિસની કોઈ સીશિક્ષકને સ્મારક ધનામ તરીકે રૂ. ૩૦)ના ધનામના પુનકો અથવા સાહિત્યો આપવાની ગુજરાત વર્નાક્યુલર એસાઈટીએ ગોઠવણ કરી છે. પરીક્ષા તા. ૫-૯-૨૯ ના દિવસે મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદની પ્રેક્ટિસિંગ નિશાળમાં કોલેજના લેડિ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ અને ગ્રેમચાંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના હેડમાસ્ટર લેશે પાઠનો વિષય અને તે ને વગમાં આપવાનો હશે તે એક કલાક અગાઉ કહેવામાં આવશે. સપ્તમી અરજીઓ તા. ૩૧-૮-૨૯ સુધીમાં પોતાના ઉપરી અધિકારી માગ્યત મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજના લેડિ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ તરફ મોકલી આપવી. પાંચ વરસ ઉપરની અને પંદર વરસ અંદરની નોકરીવાળો સી શિક્ષકો આ ધનામ માટે લાયક ગણાશે.

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ, ફોર વિમેન } .. પ્રા. ઇ. ઠાકોર
અમદાવાદ-તા. ૧૧-૭-૨૯. } ઇ. ઓ. લેડિ સુપ્રિન્ટેન્ડ

મુંબઈ દહાસાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે ચંલુર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્રમ	પુસ્તકનું નામ	પ્રેયકર્તાનું નામ	પ્રકટ કરનાર શુક- મેયનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મળુરી આપવામાં આવી છે.
૧	ઉર્દુ મિસલ મહલ વનચક્રિયા કોરલ પથા માટે	મિ. ગી. ગોરિસન એમ.એ.	મેસર્સ મેકમિલન એન્ડ કો. મુંબઈ	૧-૦-૦	ઉર્દુનામ અને લાયબ્રેરી માટે
૨	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૧-૩-૦	"
૩	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૧-૮-૦	"
૪	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૧-૪-૦	"
૫	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૧-૬-૦	"
૬	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	લાયબ્રેરી
૭	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૮	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૯	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૧૦	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૧૧	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૧૨	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૧૩	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૧૪	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૧૫	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૧૬	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૧૭	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૧૮	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૧૯	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૨૦	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૨૧	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૨૨	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૨૩	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૨૪	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૨૫	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૨૬	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૨૭	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૨૮	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૨૯	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"
૩૦	ઉર્દુ "ગિબશિયાતી તારીખ દોરખ ફ"	મિ. એમ. ડી. ત્રિપાઠી, એમ. એ.	" "	૦-૬-૦	"

નો. ૩. એ. ઇ. ઉર્દુ રફત્સ, બી. ડી. ની આદિમ, } (અગ્રિજમા સહી) આઈ. એ. એલુમની.
મુંબઈ, તા. ૩૦-૩-૧૯૨૮. } ડો. ઇ. ઉર્દુ રફત્સ, બી. ડી., મુંબઈ.

(૧)

ઉ. ભા. માં સને ૧૯૨૯ માં લેવામાં આવેલી છોકરીઓ માટેની
વર્નાક્યુલર ક્ષાઇનલ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોનાં
નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
અમદાવાદ જિલ્લો			૩૦	કાન્તા મોમચંદ શાહ	૨૯૭
૧	અશુ નાનજીભાઈ ચૌહાણ	૩૯૭		શાન્તા શકરાભાઈ રેડીયાવાળા	૨૯૭
૨	કમળા દામોદરદાસ કાકી	૩૯૧	૩૨	કીરપા સોમચંદ ખિસ્તી	૨૯૫
૩	લક્ષ્મી અમરીતલાલ નેશી	૩૮૭		મહાલક્ષ્મી મણીલાલ દવે	૨૯૫
૪	મણી મૂળજી ખિસ્તી	૩૪૫	૩૪	ચંદ્રલાલા સાકળેશ્વર ત્રિવેદી	૨૯૩
૫	ધનુ જીનીઆ નાયક	૩૩૯		મણી બોધાભાઈ દલવારી	૨૯૦
૬	ગીરજા ચંદુરાવ જાદવ	૩૩૮	૩૬	શારદા ભોગીલાલ શાહ	૨૮૦
૭	ચંદ્રકાન્તા રણજીલાલ તાહ	૩૩૩	૩૭	ચંદ્રકાન્તા ટુલશંકર દવે	૨૭૩
૮	રમણગૌરી હરિશંકર ભટ્ટ	૩૩૨		કમળા મોહનલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૭૩
૯	લક્ષ્મિતા હરિલાલ દવે	૩૩૨	૩૯	કલાવતી છોટાલાલ શાહ	૨૭૧
૧૦	સપિના હરિકિષ્ણ જાની	૩૩૧	૪૦	કાન્તા મોમનાથ ત્રિવેદી	૨૭૦
૧૧	અનુપુષ્પા જીવગમ જાની	૩૨૮	૪૧	અમી ઇસાચલી પટેલ	૨૬૯
૧૨	દીના નરસિંહ ખિસ્તી	૩૨૫	૪૨	શકરી અમરીતલાલ શાહ	૨૬૮
૧૩	નારામણી જગન્નાથ વૈષ્ણવ	૩૨૦	૪૩	ચંદનગવરી પુનમચંદ મહેતા	૨૫૬
૧૪	સવિતા આત્મારામ દાથી	૩૧૮	૪૪	શારદા ભાઈશંકર કાકર	૨૫૬
૧૫	વિન્યા બોધાભાઈ પંડ્યા	૩૧૭	૪૫	મધુકાન્તા જુલાખીપાસ ભટ્ટ	૨૫૦
૧૬	પુષ્પાવતી ચમનલાલ વડીલ	૩૧૪		હરિગંગા જગન્નાથ વૈષ્ણવ	૨૫૦
૧૭	કાદી છોટાલાલ ત્રિવેદી	૩૧૧	૪૭	સપિના મોહનલાલ શાહ	૨૪૦
૧૮	ચંદ્રમણી વલ્લભદાસ દક્તરી	૩૦૯	ખેડા જિલ્લો		
	કમળા છોટાલાલ પંચાલ	૩૦૯	૧	દોરોથી દેવસીંગ ખિસ્તી	૪૬૫
	મેના મોહનલાલ ત્રિવેદી	૩૦૯	૨	લક્ષ્મી હરખા ખિસ્તી	૪૨૮
૨૧	સપિના રતનમી સરખેલી	૩૦૭	૩	અથા માધવ ખિસ્તી	૪૨૨
૨૨	નર્મદા લક્ષ્મીશંકર રાવળ	૩૦૬	૪	સુનંદાગૌરી દાનીએચ ખિસ્તી	૪૧૮
૨૩	કાન્તા શંકરમહાદેવ ફંસાઈ	૩૦૪	૫	લક્ષ્મીનાથ દેસરા ખિસ્તી	૪૧૫
૨૪	કાલીલા ચીમનલાલ ત્રિવેદી	૩૦૧	૬	કાલીના કેશવ ખિસ્તી	૪૦૯
	સુરજ મોહનલાલ શાહ	૩૦૧	૭	કીરી હરખા ખિસ્તી	૩૯૮
૨૬	પુરી જગનલાલ પટેલ	૩૦૦	૮	અલીગાએલ દાનીએચ ખિસ્તી	૩૯૧
	નર્મદા જોડબદામ ગાદ	૨૯૯	૯	ચાન્તિ ધીરા ખિસ્તી	૩૯૧
	અમી કીરજલાલ બામ	૨૯૯	૧૦	દુર્ગાસ હરિલાલ ખિસ્તી	૩૮૯
	૧૫	૨૯૯	૧૧	સુમિત્રા ગોવિંદ ખિસ્તી	૩૮૬
		૨૯૯	૧૨	ચંદ્રમણી મનસુર ખિસ્તી	૩૮૫

૧૩ મુમુક્ષુ અભેસીંગ ખિસ્તી	૩૮૪
૧૪ તખીયા મંગળ ખિસ્તી	૩૭૭
૧૫ જયકુંવર દાનીએલ ખિસ્તી	૩૭૩
૧૬ સાલોમી મોતી ખિસ્તી	૩૬૬
૧૭ મુમિત્રા ગલા ખિસ્તી	૩૬૫
૧૮ મરીઅમ રહુછોડ ખિસ્તી	૩૬૦
૧૯ મરથા પોલીકાય ખિસ્તી	૩૫૬
૨૦ મણીએન પરશોત્તમ પટેલ	૩૫૩
૨૧ ખીના સોમચંદ ખિસ્તી	૩૩૯
૨૨ દીના શશુ ખિસ્તી	૩૩૩
૨૩ જયકુંવર નાયુ ખિસ્તી	૩૩૨
૨૪ સુલોચના ગોમચંદ ખિસ્તી	૩૩૦
૨૫ મણીએન મગનભાઈ પટેલ	૩૨૯
૨૬ એલન માધવ ખિસ્તી	૩૨૮
૨૭ મેરી કેથેરીન સોલોમન ખિસ્તી	૩૨૩
૨૮ મોતીએન ગંગાભાઈ રાવળ	૩૨૦
૨૯ ધનલક્ષ્મીએન ગીમનલાલ ત્રિવેદી	૩૧૮
૩૦ નેહીએન રણુછોડ પંડ્યા	૩૧૮
૩૧ વિદ્યાએન મંગળભાઈ ત્રિવેદી	૩૦૭
૩૨ કલમણી વીશરામ ખિસ્તી	૩૦૭

પંચમહાલ જિલ્લો

૧ કસ્તુર મળજી ખિસ્તી	૩૭૨
૨ મણી ગણપત ખિસ્તી	૩૬૪
૩ માર્ગેટ વાલજી ખિસ્તી	૩૫૯
૪ માર્ગેટ લાવસીંગ ખિસ્તી	૩૫૫
૫ ભાની ઉદા ખિસ્તી	૩૫૩
૬ મહાદેવતા અમુલખરાય દેસાઈ	૩૪૨
૭ શારદા એન્નામીન ખિસ્તી	૩૪૦
૮ એલન સુવેમાન ખિસ્તી	૩૩૫
૯ અયુમતી કરસનદાસ ખિસ્તી	૩૩૪
૧૦ મણી આશીર્વાદ ખિસ્તી	૩૩૦
૧૧ કેથેરીન શનાભાઈ ખિસ્તી	૩૨૬
૧૨ દનાદ ખુશાલ ખિસ્તી	૩૧૯
૧૩ ફેબી ગણેશ ખિસ્તી	૩૧૩
૧૪ નાઓમી ગલા ખિસ્તી	૩૦૭
૧૫ દયા બેન ખિસ્તી	૨૯૮
૧૬ ઇસ્ટર મળજી ખિસ્તી	૨૯૪
૧૭ મુમિત્રા મળજી ખિસ્તી	૨૮૨
૧૮ સંવિતા જ્યેષ્ઠર બંની	૨૭૮

૧૯ મુમિત્રા નાનજી ખિસ્તી	૨૭૫
૨૦ સંવિતા ગોવિંદભાઈ ખિસ્તી	૨૬૮

ભરૂચ જિલ્લો

૧ સલવતી માણેકલાલ	
એન્જનિયર	૪૦૩
૨ મુમનગોરી આચાર્યરામ દેસાઈ	૩૯૮
૩ મુમુક્ષુ જોરામ મકવાણ	૩૭૬
૪ સાલોમી ગીરધરલાલ ખિસ્તી	૩૬૩
૫ ગિશનયાનુ ડસ્તમજી દાપડીયા	૩૫૩
૬ ચાહજા નંદશંકર ખિસ્તી	૩૩૮
૭ બમના વલ્લભદાસ પટેલ	૩૨૬
૮ નિતા ગોપાળજી ખિસ્તી	૨૯૧
૯ મુરજીએન મનોરભાઈ કુંભાર	૨૮૮
૧૦ માર્ગેટ દાનીએલ ખાટ	૨૮૪
૧૧ મરથા ગીરધરલાલ ખિસ્તી	૨૮૩
૧૨ નંદન મયાશંકર ત્રવાડી	૨૭૬
૧૩ ચોરપાલ ભગવાન ખિસ્તી	૨૭૧
૧૪ દાન્તા કલ્યાણજી ખિસ્તી	૨૫૯
૧૫ રિયાએન પ્રાણશંકર ભટ્ટ	૨૪૧

૧ મુરત જિલ્લો

૧ મેથ્રોયા શીવલાલ ખિસ્તી	૪૩૨
૨ નાબન જમશેદજી માલવડીયા	૪૧૪
૩ સુમતી ચંદુલાલ ગણ્યાળા	૪૧૮
૪ નારગેજ દાવસજી કાસદ	૪૧૨
૫ પીવાળા ગૌરીશંકર આસ	૪૦૬
૬ કુમુલક્ષ્મી પરમાનંદ ભટ્ટ	૪૦૩
૭ કેમેર મગનલાલ કોયા	૪૦૨
૮ મંજીએન કસનજી દેસાઈ	૩૯૪
૯ મોનાએન પ્રેમચંદ ગાધી	૩૯૪
૧૦ કુસુમએન હીરાલાલ ધડિયાળા	૩૮૯
૧૧ મુશીલા સનમુખરામ વડીયા	૩૮૫
૧૨ જળીએન ભદ્રજી ભટ્ટ	૩૮૩
૧૩ વીરજીએન દામોદર રજવાડી	૩૭૪
૧૪ જમનાએન ગોવિંદજી પટેલ	૩૭૧
૧૫ મરીઅમ સુવેમાનભાઈ ખિસ્તી	૩૭૧
૧૬ મુમુક્ષુએન કલ્પાનજી ખિસ્તી	૩૬૩
૧૭ દુર્ગાએન પરાગજી નાયક	૩૬૦
૧૮ માસ્તીએન ગુણવંતરાય કદમ	૩૫૬

૧૯ મયએન રંગીલદાસ ગાધી	૩૫૮	૪૭ ઉદમણીએન નિગ્જાભાઈ દેસાઈ	૩૦૩
૨૦ હિમિલા દેવજીભાઈ સોલંકી	૩૫૬	૪૮ કુમુદએન રણુદોડજી નાયક	૩૬૧
૨૧ પુષ્પલતા ભાલચંદ્ર પાંડકજી	૩૫૫	૪૯ નજમાઈ જમશેદજી ખગસ	૨૬૮
૨૨ મણીએન ભીખાભાઈ પટેલ	૩૫૧	૫૦ કમળાએન ખંડુભાઈ દેસાઈ	૨૬૧
૨૩ મેરીએન નાગરજી ભગત	૩૪૮	ઉદ્દુ ઉમેદવાર	
૨૪ કુમુદએન નાનુભાઈ દેસાઈ	૩૪૪		
૨૫ જગવએન માણિકલાલ રાણા	૩૪૪	૧ કમરની સાળીની ગુલામનખી	
૨૬ મણીએન જોશભાઈ પટેલ	૩૪૪	નાતાલી	૪૦૧
૨૭ કલાવતી નરહરલાલ ઠાકોર	૩૪૨	કરાંચી સેન્ટર	
૨૮ ચીરમતી રતનલાલ દર	૩૪૦		
૨૯ પુષ્પાવતી મુંદરલાલ મુખ્તીઆર	૩૩૯	ઉદ્દુ છોકરીઓ	
૩૦ શાન્તા ખીમચંદ આરખત્તાનો	૩૩૮		
૩૧ હસમનગવરી ઠાકોરભાઈ		૧ દાતમામેગમ લાલખાન	૪૨૫
રામજીવાળા	૩૩૭	૨ કમારખાનુ મુઝફરદુરસેઈન	૪૧૭
૩૨ ખીનાખાઈ રામભાઈ ચોકર	૩૩૫	૩ સાફરખાંનામ ગુલામનખી	૩૭૮
૩૩ ઉદમણીએન નાગરજી પચાલ	૩૩૨	૪ રહમતખીખી ધમામદીન	૩૭૨
૩૪ વિમળાએન નગીનદાસ		૫ ખીનાખખીખી ધમામજી	૩૬૯
મુખ્તીઆર	૩૨૮	૬ અઝીઝખાનુ તુરમદમદ	૩૫૨
૩૫ અસુમતી વલુલાલ મુખ્તીઆર	૩૨૭	૭ શામીસલનાસા અબ્દુલકુમેઈન	
૩૬ મધુલક્ષ્મી નાયાલાલ દેવશરાઈ	૩૨૬	શાહ	૩૪૬
૩૭ ડીકીએન ગાડાભાઈ દેસાઈ	૩૨૪	૮ મરીધુમખીખી મોહમદખાન	૩૪૨
૩૮ મણીએન જગનજી પટેલ	૩૧૫	ગુજરાતી છોકરીઓ	
૩૯ સાવિત્રીએન મનસુખલાલ			
મજમુદાર	૩૧૫	૧ જીવકુંવરખાઈ ઝીણાલાલ	૩૮૩
૪૦ કમળાએન ગુલાખભાઈ ઉપ્પુટિ	૩૧૫	૨ ગંગાખાઈ ઓધવજી	૩૪૭
૪૧ ચદ્રમણીએન મગનલાલ સુખા	૩૧૪	૩ હીવળીખાઈ ગમગીની	૩૪૩
૪૨ સાવિત્રી હિમીઆરામ મજમુદાર	૩૧૨	૪ હીરાખાઈ વેલાભાઈ	૩૪૧
૪૩ મણીએન કીન્હાભાઈ પટેલ	૩૧૧	૫ કાન્તાગૌરી મણીલાલ	૩૧૨
૪૪ મુમીલા મણીલાલ અગગવાળા	૩૧૧	૬ વેલખાઈ કેશવજી	૩૦૯
૪૫ મેતી ભવજી ધિરતી	૩૦૫	૭ અલકકિરોરી છોટાલાલ	૩૦૩
૪૬ માલીએન દયારામ ભક્તા	૩૦૫	૮ રલિઆતખાઈ ગધવજી	૩૦૦

ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇ. સાહેબની
આદિસ, અમદાવાદ,
તા. ૨૮-૬-૧૯૨૬.

(અંગ્રજમાં સહી)
કે. એસ. વકીલ.
એન્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના પત્ર નં. ૩૮૫૮ તા.
૨૮-૬-૧૯૨૬ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

(૨) પાઠ્ય પુસ્તક, હનામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર.સં.	પુસ્તકનું નામ	અન્યકતા	પ્રકટકર્તા (કે કાણુ મલિન) (નકલદાર)	કિંમત રૂ. આ. પા.	યા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક્સ
૧	વિશ્વકોશ પ્રવર્તના કૃતિઓ	મિ. ડ. એચ. કામદાર	કરસનદાસ નારણદાસ	૦-૧૧-૦૦	પાઠ્ય પુસ્તક	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શ્રેણીઓ અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૨	રસિકાસિક ભૂગોળના રૂપ-રેશ નકશા	મિ. મી. ને. પરીખ	મિ. મી. ને. પરીખ, હોડિયમ મુલ્ય, એદવાવ	૦-૫-૦૦	"	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શ્રેણીઓ માટે
૩	રસિકાસિક ભૂગોળના રૂપ-રેશ નકશા	"	"	૦-૫-૦૦	"	"
૪	રસિકાસિક ભૂગોળના રૂપ-રેશ નકશા	મિ. આર. મી. દીવાન	કરસનદાસ નારણદાસ	૦-૧૨-૦૦	"	પ્રાથમિક શ્રેણી અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૫	પ્રકાશ્ય પરિચય લાગ ૧ લો અને રત્નો	મિ. આર. વી. પાઠક અને મિ. એન. એન. પરીખ	એન. એન. એન. પરીખ, ગુલચાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ	૦-૧૦-૦૦	"	ટ્રેનિંગ કોલેજો અને માધ્યમિક શ્રેણીઓ માટે
૬	કમલચંદ્ર અને ગંગીચંદ્ર તથા બીજાં ચાર નાટકો	મિ. બી. એચ. ઉમર-વાડીયા	યુગાન્તર કાર્યાલય ગો-પીપુરા સુરત	૧-૦૦-૦૦	"	"
૭	જો બાબત-વસ્તુ અને ગુલચંદ્ર પ્રસન્નાબ્યાન	મિ. ડ. એચ. પંડ્યા	મિ. ડ. એચ. પંડ્યા, ખગળર બિહારીમુખ	૦-૧૪-૦૦	હનામ અને લાયબ્રેરી	ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે

૮ અગ્રણી સંવત	મિ. બી. એન. મહેતા	સાથની અમદાવાદ	પુલ્લર મો-	૦-૧૨-૦૦	પ્રનામ અને લાગણી પ્રેનગ કલેન્ડર માટે
૯ વિજયવિયાર	મિ. પી. ડ. સાલ	"	"	૧-૦-૦-૦	લાગણી.
૧૦ શ્રી સ્વાતંત્ર્યવાદ	મિ. એસ. એન. મહેતા	"	"	૦-૧૨-૦-૦	"
૧૧ અગ્રણી સંવત	મિ. બી. કે. દોશર	કે. દોશર,	"	૧-૦-૦-૦	પ્રનામ અને લાગણી પ્રેનગ કલેન્ડર માટે
૧૨ ચંદ્રી	મિ. પ્રવેશંદ મોળા	વડોદરા	"	૦-૧૪-૦-૦	પ્રનામ અને લાગણી પ્રેનગ કલેન્ડર માટે
૧૩ પ્રાગભિલ	મિ. એ. ડ. દેસાઈ	સોરાણ સહિત્ય મંદિર	રાવપુર	૦-૧૦-૦-૦	પ્રનામ અને લાગણી પ્રેનગ કલેન્ડર માટે
૧૪ પુગાન્તર ગ્રંથમાળા પુષ્પામ	મિ. એ. ડ. દેસાઈ	પુગાન્તર કાર્યલય કલેન્ડર	પીઠ, સુરત	૦-૧૦-૦-૦	પ્રનામ અને લાગણી પ્રેનગ કલેન્ડર માટે
૧૫ કવિતા અને સાહિત્ય	મિ. એ. ડ. દેસાઈ	પુગાન્તર કાર્યલય કલેન્ડર	પીઠ, સુરત	૦-૧૦-૦-૦	પ્રનામ અને લાગણી પ્રેનગ કલેન્ડર માટે
૧૬ પ્રાગભિલ	મિ. એ. ડ. દેસાઈ	પુગાન્તર કાર્યલય કલેન્ડર	પીઠ, સુરત	૦-૧૦-૦-૦	પ્રનામ અને લાગણી પ્રેનગ કલેન્ડર માટે
૧૭ પ્રાગભિલ	મિ. એ. ડ. દેસાઈ	પુગાન્તર કાર્યલય કલેન્ડર	પીઠ, સુરત	૦-૧૦-૦-૦	પ્રનામ અને લાગણી પ્રેનગ કલેન્ડર માટે
૧૮ પ્રાગભિલ	મિ. એ. ડ. દેસાઈ	પુગાન્તર કાર્યલય કલેન્ડર	પીઠ, સુરત	૦-૧૦-૦-૦	પ્રનામ અને લાગણી પ્રેનગ કલેન્ડર માટે

ધનામપત્રક

જેના જિલ્લો

નામ	રકમ	રિમાર્ક
શા. મોતીલાલ મુળજીભાઈએ	૧૨૫—૦—૦	મને રકૂલોમા પ્યાલા પતાસા, તથા રકૂલો જમાડી.
"	૧૧—૦—૦	પરખમાં આપ્યા.
આરોટ ગોરધનભાઈ દામોદર-ભાઈએ	૨૦—૦—૦	રકૂલ જમાડી.
લાલકાળા ભાઈજીએ	૧૮—૦—૦	પિત્તળના પ્યાલા બહે'ચ્યા.
રોક દેવીદાસ દોકરદાસે	૨૨—૦—૦	૬૫ડાં બહે'ચ્યા.
કરમસદના પટેલ પરસોતમ ધુળાભાઈ તથા ઝાલાભાઈ મોતીભાઈએ	૮૦—૦—૦	કન્યાઓને રકાખી પ્યાલા બહે'ચ્યા.
ભટ્ટ નંદલાલ મોમેશ્વરે	૩૫—૦—૦	રકૂલ જમાડી.
પા દલાભાઈ ગણેશભાઈએ	૧૦૦—૦—૦	મને રકૂલો જમાડી.
પા. મોતીભાઈ અવેરભાઈએ	૧૦૦—૦—૦	
વીજાના પટેલ એચરભાઈ ભીખાભાઈએ	૬—૦—૦	કન્યાશાળામાં રકાખી પ્યાલા તથા રકૂલમા પતાસા બહે'ચ્યાં.
પટેલ હરમાનભાઈએચરભાઈએ	૫—૦—૦	મિકાઈ બહે'ચી.
પટેલ અંબદાસ દાદાભાઈએ	૩—૦—૦	પતાસાં તથા ચણા બહે'ચ્યા.
પટેલ દેસાઈભાઈ સૂલાભાઈએ	...	રકૂલ જમાડી.
મોટી ખડોલના હુદાર છોટા-લાલ મયુરભાઈએ	૪૦—૦—૦	"
મહીસાના પટેલ ચતુરભાઈ બાબરભાઈએ	૬—૦—૦	જર્મનરીશ્વરના પ્યાલા તથા પતાસા બહે'ચ્યા.
પટેલ જુહાભાઈ બીખાભાઈએ		
પટેલ રેવન્દામ ગીરધરભાઈએ	૪૦—૦—૦	રકૂલ જમાડી.
ગામના ચાગેવાન ગૃહસ્થોએ મળી	૭૮૨—૦—૦	ધનામ બહે'ચ્યા છે.
રખીઆલના પટેલ રણછોડ-ભાઈ કાશીભાઈએ	૧૫—૦—૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા સાકર બહે'ચી.
પટેલ પુલાભાઈ મકનભાઈએ	૨૫—૦—૦	રકૂલ જમાડી.
મિ. ગીરમશંદર ભાઈશંકરે	૨૦—૦—૦	"
મિ. દેસાઈભાઈ નાગરદામે	૨૦—૦—૦	"
મિ. દાડભાઈ છબજીભાઈએ	૨૦—૦—૦	રકૂલ જમાડી તથા પતાસાં બહે'ચ્યાં.
મિ. તળમ્ભાઈ ધનજીભાઈએ		

નવાં બહાર પડેલાં સ્કૂલ ઉપયોગી પુસ્તકો

હિંદુસ્થાનની ભૂગોળ

સાથે

(એશિયા સામાન્ય)

ઉપયોગી નકશાઓ સહિત.

કર્તા

પ્રીતમરાય મજરાય દેસાઈ, બી. એ.

રેફરેન્સ કલેક્ટર મેન્ડુર ધર્મજી.

શાળોપયોગી

વાર્તારૂપી ગુજરાતનો ઇતિહાસ

(નકશા તથા ચિત્રો સહિત.)

કર્તા

દસમુખરામ ચુનિલાલ ત્રિવેદી.

કિંમત ૦-૪-૦.

શાળોપયોગી

હિંદુસ્થાનનો ઇતિહાસ

(રાત્ર્યખંધારણ સાથે)

કર્તા

એમ. એમ. ઘોલકીયાં, બી. એ. બી. ડી.

કિંમત ૦-૧૪-૦.

કલકત્તા મોટા બચાઓ સારા કમિશનથી મળશે.

ગોડા વખતમાં બહાર પડશે

વહેપાર વિજ્ઞાન

લખો:—

ગુજરાત એગ્રીકલ્ચરલ બુક ડીપો

રતનપોળના તોડે—અમદાવાદ.

પુસ્તક ૬૮]

[એકમ]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

સપ્ટેમ્બર, સને ૧૯૨૯.

તે નવા જમાનામાં નવા સુધાન અને પ્રગતિમાન માણસની
વંકર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-
દાતાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મુલ્યુ પછી
નિત્યના દહ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ઊઠ્યા થએલા લોકો
હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ધરી કાઢશે "

દેવવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (જાગર ૧૯૨૯ થી)

મુળજાભાઈ હીરાલાલ ગોકર્ણી, એમ એ

હેડમાન-ગ્રે સ્ટ્રીટ ઝોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વામી । રાખ્યા છે)

શ્રી "હાઈમંડ અયુબીલી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ । પરીજ દેવીદાસ હગનવાલે છાપ્યું
સદાપે સ રોડ અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા.

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧. કેળવણીમા નવીન દષ્ટિ ...	...	૩૨૯
૨. કેળવણીમા જ્ઞાનુ સ્થાન ...	...	૩૩૪
૩. કેળવણી અને મર્જન ...	...	૩૩૮
૪. જ્ઞાપવિદ્યમતા ચિન્હ ...	...	૩૪૫
૫. કાવ્યગિદ્યલું ...	...	૩૪૭
૬. અષ્ટિનિરીક્ષણ ...	...	૩૫૦
૭. આગેઅના ઉપયોગી નિયમો ...	...	૩૫૪
૮. સરકારી જાહેરખબરો ...	...	૩૫૫
૯. ઇનામપત્રક ...	...	૫૧
૧૦. જ્ઞાનગી જાહેરખબરો ...	...	૫૫

શાળાપત્રના ગ્રાહકોને સૂચના

આથી મને ગ્રાહકોને ખબર આપવામાં આવે છે કે શાળાપત્ર સંસ્થાનો પત્રવ્યવહાર જે મેનેજરના મરનામે કરવામાં આવે છે તે દ્વેષી એડિટરના નામે કરવા વિનનિ છે.

દેશીનામું (ટેક્સ્ટબુક)

પુસ્તક કલમ મનાયલું છે પરંતુ તે રચના ૪૬ વર્ષ ક્ષેત્ર થઈ હતી તેને ચાલુ કાળ સાથે સરખાવતાં ટોપડાઓ અને હુડીઓના લખાવટમાં ફેરફાર થયો છે એની સાથે જોડા, રોરો, વીમા, અને પોસ્ટખાતાનો સંબંધ વધારે દૃઢ થતો નથી છે તેથી એ વજાજુને અનુસાર મુદ્રારો હાખવ કર્યા છે. જુનાં મનોચત્રો ૧૫ કાયમ છે તે ક્ષેત્રના નવાં ૨૨ મનોચત્રો પાચરીખંધ બંધાયેલા છે એકવાર વાંચીને અનુમતરો. ડિ. ૦-૬-૦. પો. -) જમિયન જ્ઞાણબંધ મળશે તા ૪-૧૨-૨૮ ટીસ્ટિરિયાદિ વાણુ તેમજશન-રોમનું ૩૫, તેનાં કારણો અને સૂચના, બ્લોક ૩૦. કિમત રૂ. ૧) પોસ્ટજ નાહું.

છગનલાલ લલ્લુભાઈ દેશીનામાવાળા-વડોદરા.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૮] સપ્ટેમ્બર, સને ૧૯૨૯ [અંક ૯

કેળવણીમાં નવીન દષ્ટિ

સારો શિક્ષક પોતે થોડું બોલે છે પણ વિદ્યાર્થી પાસે ઘણું બોલાવરાવે છે. તે જાતે થોડું કામ કરે છે પણ તેમની કને ઘણું કામ કરાવે છે.

આ ઉપર જણાવેલો વિચાર શિક્ષણના વિષયમાં ઘણો ઉપયોગી છે પણ તે સંબંધી કેટલીક ખોટી માન્યતાને લીધે શીખવવાનું કામ નેર્ષએ તેની સારી રીતે થતુ નથી. “ જો હાથ વગર તાળી પડે નહિ ” એ કહેવત મુજબ જાનની ક્રિયા શિક્ષક અને શિષ્યના સંબંધદ્વારા થાય છે. શિક્ષક તેના શિક્ષણથી વિદ્યાર્થીના મન ઉપર અમુક સંસ્કાર પાડે છે અને શિષ્ય તે સ્પષ્ટ અને સચોટ કરવાને તેને પ્રશ્ન પૂછે છે અને શિક્ષકને તે મુજબ તેની શિક્ષણશૈલીમાં ફેરફાર કરવો પડે છે. આવી રીતે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં બંને અંગની અરસપરસ અમર થાય તોજ તે કાર્ય સંગીન થાય છે. કુદરતમાં પપ્પુ ક્રિયા પ્રતિક્રિયાનો અભાષિન નિયમ સર્વત્ર જોવામાં આવે છે. જો જડવસ્તુની સામે કંઈ ક્રિયા કરવામાં આવે છે તો નરનજ તે પ્રત્યુત્તર આપે છે. તેજ પ્રમાણે છોડ જોવો એવન પદાર્થ પણ જમીનમાથી અમુક પ્રવાહી પદાર્થ લઈને પછી તેને પાછો કાઢીને તેની વૃદ્ધિ કર્યા જાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ત્યારે વર્ગમાં બાળક રીખે છે ત્યારે તેણે નિષ્ક્રિય રહેવું નહિ પણ શિક્ષણની જે અસર તેના મન ઉપર થાય તેની સામે

પ્રતિક્રિયા કરી તેને એકરૂપ કરવી જોઈએ. ન્યારે વિદ્યાર્થીનું મન આવી રીતે સક્રિય હોય છે ત્યારેજ તે ખરૂં જ્ઞાન મેળવી શકે છે; નહિતો મગજમાં જે છાપ પડે છે તે ઝાંખી અને અસંબદ્ધ હોવાથી તરત ભૂલી જવાય છે અને તેથી તેના જ્ઞાનમાં કંઈ વધારો થતો નથી. સમજ્યા વગર પરાણે ગોખી રાખીને તે બાબત યાદ રાખવામાં આવે છે તો થોડા વખત પછી તે મગજમાંથી જતી રહે છે. આ કારણને લીધે જ્ઞાન મેળવવાની ક્રિયામાં શિક્ષક અને શિષ્ય બંનેએ સક્રિય થવાની ખાસ જરૂર છે.

શિક્ષક અને શિષ્યનો જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં આવો ગાઠ સંબંધ છે તે ભૂલી જવાથી એક ખોટી માન્યતા એવી ચાલી રહી છે કે શિક્ષકજ બાળકને શીખવે છે અને તેથી શીખવવાનું ક્ષણ કામ તેને કરવાનું છે. જ્ઞાનની ક્રિયાની ખોટી સમજને લીધે આવી વસ્તુરિચિતિ ઉદ્ભવી છે.

કોઈપણ માણસ ખીજને જ્ઞાન આપી શકતો નથી. વધારેમાં વધારે તો તેને માટે સારી અનુકૂળતા તે ઉપજાવી શકે. ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થી પોતેજ જ્ઞાન મેળવે છે. જ્ઞાનની તેની જે સામગ્રી હોય તેના તે જાતે ઉપયોગ કરી તેના જ્ઞાનના ભંડારમાં વૃદ્ધિ કરે છે. નવીન જ્ઞાન મેળવવાને માટે તેને જાતે મહેનત કરવી પડે છે. ત્યાંસુધી નવા મંરકાર ઉપર ધ્યાન આપીને તેમજ તેના ઉપર વિચાર કરી તેમનો સંબંધ બાંધી તેમને વ્યવસ્થિત કર્યા નથી હોતા ત્યાંસુધી તે બાબતનું જ્ઞાન આપણને મળતું નથી; પણ હાલમાં વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે શિક્ષક ઘણા ખરો વખત બોલ્યાજ કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ તે સાંભળે છે અથવા કોઈ વખત તે સંબંધી કંઈ સવાલ પૂછવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એમ માની લેવું જોઈએ નહિ કે વિદ્યાર્થીએ યથાર્થ રીતે જ્ઞાન મેળવ્યું છે. વર્ગમાં ન્યારે શિક્ષક અમુક બાબત સમજાવે છે ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ તદ્દન નિષ્ક્રિય છે એમ ધારવું એ પણ ખોટું છે. તેમના મનમાં અમુક જાનની ક્રિયા તો યાવ છે પણ તેનું બળ જોઈતા પ્રમાણમાં નહિ હોવાથી તેના મગજ ઉપર સચોટ છાપ પડતી નથી. શિક્ષક બહુ બોલે છે એટલુંજ નહિ પણ શીખવવાની ઘણી બાબત તે બાળકને તરત બતાવી દે છે. શબ્દના અર્થ સમજાવવાના હોય તો ઘણી વખતે પોતે તેની સમજુતી કરી જાય છે. કોઈ વિદ્યાર્થીની દાખલો ખોરો પડ્યો હોય તો તે જાતે પાટીઆ ઉપર ચણે છે. ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને ખીજ વિષયમાં વિદ્યાર્થીએ જાતે કેટલી તૈયારી કરી છે તેની ખાતરી કર્યા વગર નવીન હકીકત કહી જવાથી તેમને લાલ થતો નથી. પદાર્થપાઠ કે વિજ્ઞાનના વિષયમાં શિક્ષક જાતે પ્રયોગ કરી જાય કે પદાર્થના ગુણનું વર્ણન

તે કહી જાય તેથી શીખનારને કાયદો થતો નથી; કારણકે શિક્ષક અને શિષ્ય બંનેની ક્રિયા પ્રતિક્રિયા થવાને બદલે શિક્ષકજ ઘણું ખર્ચે કામ કરી દેછે. બહુ બોલ બોલ કરવાથી શિક્ષક તરત થાકી જાય છે અને વિદ્યાર્થીઓ તેની સામે નિશ્ચેષ્ટ જોયા કરે છે, તેમજ શિક્ષણની દૃષ્ટિથી પણ તેમને ફાયદો થતો નથી એ બાબત ઉપર સ્પષ્ટ કરી છે. ત્યારે 'પ્રશ્ન' એ થાય છે કે શિક્ષકે હવે કરવું શું ?

શિક્ષક અને શિષ્યના મંબંધ પરત્વેના એક ખોટા ખ્યાલ એ છે કે શિક્ષક બધું શીખવી શકે અને તેના શિક્ષણથી વિદ્યાર્થી જ્ઞાન મેળવે છે. આથી ખોટી કલ્પનાને લીધે કેળવણીમાં શિક્ષકે ઘણો આગળ પડતો ભાગ લેવો જોઈએ અને તેની વ્યક્તિ પ્રભાવની છાપ તેના ઉપર પડવી જોઈએ એવી સામાન્ય માન્યતા બંધાઈ છે. ખરી રીતે તો હવે એવી માન્યતા ફેલાતી જાય છે કે શિક્ષકના અગ્રરથાનને લીધે બાળકના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ દબાઈ જાય છે અને તેના જ્ઞાન અને ચારિત્રની જેવી ખીલવાણી થતી જોઈએ તેવી તે થતી નથી. વળી એને લીધે વિદ્યાર્થીમાં આત્મવિશ્વાસ અને જવાબદારીની લાગણીનો અભાવ જોવામાં આવે છે. શિક્ષકના અગ્રગણ્ય દબાણને લીધે જે આવું અનિષ્ટ પરિણામ આવે છે તે અટકાવવાને માટે તેણે વિદ્યાર્થીને વધારે સ્વતંત્રતા આપી તેને જાતે અભ્યાસ કરવાની ટેવ પડવી જોઈએ. આ વિચાર દૃષ્ટિને અનુસરી જ્ઞાન મેળવવાની ક્રિયામાં તેનું સ્થાન ગૌણ થાય છે અને વિદ્યાર્થીને પ્રધાનપદ મળે છે; કારણ કે તેના વ્યક્તિત્વના વિકાસને માટે તેને સ્વતંત્ર રીતે કામ કરવા દેવાથી તેનામાં નવીન કામ કરવાનું સાહસ, સમયસૂચકતા, ખંત, આત્મશ્રદ્ધા તથા સર્જનશક્તિ જેવા ઉપયોગી ગુણો આવે છે. ખરી રીતે તો શિક્ષકે આ પ્રમાણે તેની દૃષ્ટિ બદલી વિદ્યાર્થીને પ્રથમ જાતે જ્ઞાન મેળવવાને ઉત્તેજન આપવું અને જરૂર પડે તેને મદદ કરવી જોઈએ. આ વિચાર વધારે સ્પષ્ટ કરવાને અભ્યાસક્રમમાંથી એક બે વિષયનું નિરૂપણ કેવી રીતે થાય તે જોઈશું. દા. ત્રોથા ધોરણમાં વાચનનો પાઠ છે. હવે શિક્ષક પ્રથમ પોતે તે વાંચી બતાવી તેના અર્થ સમજાવી તથા છેવટે ભાવાર્થના પ્રશ્ન પૂછી તે સમાપ્ત કરે એ સાધારણ રીત છે. પણ આ શિક્ષણ-શૈલીમાં ઉપર બતાવ્યા મુજબ શિક્ષકનેજ બહુ બોલવું પડે છે અને વિદ્યાર્થી તે સાંભળ્યા કરે છે. ખરી રીતે તો પ્રથમ તેના આરંભરૂપે કેટલાક સવાલ પૂછી તથા તેનો સાર કહી વિદ્યાર્થીને તે પાઠ મનમાં વાંચી જવા

કહેવું જોઈએ અને જે શબ્દના અર્થ કે ઉચ્ચાર અધરો હોય તેની નોંધ કરવા કહેવું. ત્યારબાદ થોડો વખત વિદ્યાર્થીને તેમની મુશ્કેલીઓનું નિરાકરણ કરવા સલાહ પૂછવા કહેવું. શબ્દના અર્થ સારી રીતે સ્પષ્ટ કરવાને તેના અવલોકન કે અનુભવમાંથી મળી આવતા દાખલા લેવા જોઈએ. પછી તેમની પાસે પાઠ વંચાવવો જોઈએ, તેમાં થતી ભૂલો છોકરા પાને મુધરાવતી અને પછી શિક્ષકે નમુનાનું વાચન વાંચવું જોઈએ. ત્યારબાદ કેટલાક વિદ્યાર્થીને વાંચવા કહેવું. આવી રીતે ઘણા છોકરાની પાસે વાચન કરાવ્યા પછી તેના ભાવાર્થના પ્રશ્ન પૂછવા અથવા તો તેની મતલબ તેમની પાસે સ્લેટમાં લખાવતી કે જેથી પાઠનો ભાવ સમોટ થાય. અલગન કેટલીક નવી બાબતો શિક્ષકને સમજાવતી પડશે પણ તે ઉપરથી તેણે દરેક વિષયમાં જાને ઘણું જાતાવી દઈને શીખવવું એ ઇચ્છવાનું નથી. વિદ્યાર્થી જે જે શીખે તે તે માટે તેણે પ્રથમ સ્વપ્રયાસ કરવો જોઈએ અને પછી શિક્ષકે તેને મદદ કરવી જોઈએ. વર્ગમાં બધા પ્રશ્ન શિક્ષક પૂછે અને છોકરાઓ તેનો જવાબ આપે તેને બદલે તેમણે ઘણા પ્રશ્ન શિક્ષકને પૂછવા જોઈએ. દનિદાસના વિષયમાં પણ શિક્ષક બહુ બોલના માત્રમ પડે છે. જે શીખવવાનું હોય છે તેનું વર્ણન તે કરી જાય છે. વધારે સારી છાપ ઉપજાવવાને ચિત્ર કે આકૃતિનો ઉપયોગ તો કરે છે અને જે વિદ્યાર્થીઓ તેનો જવાબ આપે છે તો પાઠ સફળ થયો એમ સાધારણ રીતે માનવામાં આવે છે. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો જે સિદ્ધાંત ઉપર રહ્યો છે તે મુજબ તો પ્રથમ વિદ્યાર્થીઓએ નવો પાઠ તૈયાર કરેલો હોયો જોઈએ, અને તેમને જે બાબત મુંચવણુભરેલી લાગતી હોય તેના સલાહ શિક્ષકને પૂછવા જોઈએ. તેણે તેમને ઉત્સાહ આપી તેમની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવી જોઈએ; પછી તેણે જે કંઈ નવીન દલીલ હોય તે કહીને વિદ્યાર્થીના જ્ઞાનમાં વધારો કરવો જોઈએ. જે બુદ્ધિભર્યા વિષયમાં નકશાના બોખામાં અમુક શહેર, નદી કે પર્વત વગેરે બાબત વિદ્યાર્થી પાસે નકશામાં ચોખ્ખી મૂકાવવામાં આવે તો તે બાબત તેને વધારે યાદ રહે છે. જે શિક્ષક બુદ્ધિભર્યાની અમુક બાબત સંબંધી પ્રશ્ન કાઢ્યા પર લખી, તેના જવાબ તૈયાર કરવાનું કહે તો તેથી તેમને વિશેષ કાલો થાય છે. આ પ્રમાણે કોઈ પણ વિષય પ્રથમ છોકરાંઓને તૈયાર કરવા કહેવું જોઈએ અને પછી જેટલી બાબત તેમાં ઉમેરવાની હોય તે વધારે શીખવી તેના જ્ઞાનની ગદિ કરવી જોઈએ. આવી રીતના અભ્યસરથી વિદ્યાર્થીઓને પ્રથમ તેનું કામ કરવું અપરંજી લાગશે તેમજ તેઓ કેટલીક બુદ્ધિ કરશે; પણ ખંતથી તેનું

કામ કરવામાં આવશે તો આખરે પણ સાફ કામ થઈ શકશે. ઉપના ધોરણમાં પણ શિક્ષકો જીવજોગના જીવે તપાસે છે તેને બદલે જો છોકરાને તે કામ કરવા દઈએ તો તેઓ સંભાળથી કરે છે. તેમના ઉપર દેખરેખ તો રાખવીજ નોઈએ અને તેમને સોંપેલું, કામ તેઓ પ્રમાણિકપણે કરે છે કે નહિ તે પણ શિક્ષકે જોવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ પ્રથમ ભૂલ કરે તથા જરાખર કામ કરે નહિ તોપણ તેમના ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેમની કોને કામ કરાવવું જોઈએ. નદીમાં તરવાનો અખતરો કરવાથીજ તરવાનું આપણને આવડે છે, પણ નદી કિનારે ખીજ લોકોને તરતા જોયા કરવાથી તે કળા શીખી શકાતી નથી. તેજ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીને માથે જવાબદારી નાખવાથી તેઓ ધીમે ધીમે સાફ કામ કરે એવી આડગ શ્રદ્ધા શિક્ષકનામાં હોવી જોઈએ. વર્ગમાં શિક્ષણનું કામ શિક્ષક કરે જાય તેને બદલે વિદ્યાર્થીઓ પોતે પ્રથમ જ્ઞાન મેળવવાને મહેનત કરે અને પછી તેને જોઈતીજ મદદ શિક્ષક કરે એ વિચાર હાલના કેળવણીશાસ્ત્રમાં આગળ પડતો છે. આપણા શિક્ષકવર્ગને તે પ્રમાણે કામ કરવું મુશ્કેલ લાગે નહિ અને તેમના મનમાં તે સિદ્ધાંત સચોટ રીતે દૃઢ થાય તે માટે વિએના શહેરના મુપ્રસિદ્ધ કળાવિદ્ પ્રો. સિએકની રાજાનું કામ કેવી રીતે ચાલે છે તેનું થોડું વર્ણન નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યું છે:—

વિએના શહેરના મધ્યમાં એક જુનું રાજાનું મકાન છે. તેમાં ૬ થી ૧૪ વર્ષનાં બાળકો અડવાડીઆમાં બે વાર આવે છે. તેમને કંઈ શીખવવામાં આવતું નથી પણ કહે તે પ્રમાણે તેમના વિચાર અને લાગણીનો આવિર્ભાવ કરવાની તેમને તક આપવામાં આવે છે. તેઓ ચિત્રકામ કરે છે. જુદા જુદા નમુના અને ભાત કાટે છે, તથા ભરતકામ પણ કરે છે. કોઈ કોઈ વખત તો બાળક હારમોનિયમ કે પિઆના પાસે જઈને તેને જે વગાડવાનું મન થાય તે પ્રમાણે વગાડવા દેવામાં આવે છે. પ્રો. સિએકનું એવું માનવું છે કે સંગીતને લીધે બાળક વધારે સાફ કામ કરે છે. તેના હાથમાં કંઈ પેન્સિલ હોતી નથી તેમજ તેઓ વિદ્યાર્થીનું ચિત્રકામ કંઈ મુશ્કેલ નથી. વળી તેમને તેઓ નમુનો પણ બતાવવા નથી. કોઈ વખત વિદ્યાર્થીઓએ કોઈ ફૂલ કે ફલનું દૃશ્ય થોડા દિવસ પહેલાં જોયું હોય તો યાદ દેવડાવીને તે સંબંધ સદેજ સાજા જર્જરીથી વર્ણન કરીને તેઓ કહે છે કે ચાલો આપણે ફૂલનું ચિત્ર દોરીએ. ચિત્રકામનાં સાહિત્ય પ્રો. સિએક વિદ્યાર્થીઓને આપી તેમને કંઈ ખસેલ ચાપ નહિ માટે તેમના અભ્યાસગ્રંથમાં જાય છે. મદીનામાં ધણી વખત જુદી જુદી ભાનનાં ચિત્રો ભીંત

ઉપર લટકાવવામાં આવે છે અને પછી તે સંબંધી પ્રો. સિએકે તેની ચર્ચા કરી રીકા કરે છે. પ્રથમ પ્રયાસે બાળકના ચિત્રમાં યથાદર્શન માલમ પડે તો બાળકનું કે તેની બુદ્ધિમાં કંઈક ખામી છે. તે પોતે તેના વિદ્યાર્થીની બૂલો બેઈ ગર્વસાથે કહે છે કે જો બાળકનું વ્યક્તિત્વ તેના ચિત્રમાં માલમ પડે તો તે ઇચ્છવાનું વસ્તુ છે. તેના કળામંદિરમાં આવતાં બધાં બાળકો બુદ્ધિશાળી છે. આ બાબત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે તેમની પાસેથી કંઈ શી લેવામાં આવતી નથી અને સાહિત્ય પણ મફત આપવામાં આવે છે. પ્રો. સિએકે તેના વિદ્યાર્થીને તેના બરોબરીઆ ગણે છે એટલે તેઓ તેની સાથે રહી તેના કામમાં મદદ કરે છે. આજ તેના વિજ્યનું મુખ્ય કારણ છે. વળી તે ધારતો પણ નથી કે તેના બધા વિદ્યાર્થીઓ ચિત્રકળામાં પારંગત થવા બેઈએ કે થાય. કારકુન, મજૂર તેમજ ઘરના કામ કરતી માતાના હાથમાં તેમજ સંસારના બીજા પ્રદેશમાં પણ સૌંદર્યનો ખ્યાલ આપી શકાય તેની શ્રદ્ધા નીચેની બાબતને ક્ષીઘે દૃઢ થઈ છે. બાળક પેન્સિલ એક વખત ફેરવીને ચિત્ર ઉપજાવે છે તેમાં ઘણી શક્તિ રહેલી છે. બાળકોના કળાશિક્ષણના વર્ગમાં તેઓ જાતે પ્રયત્ન કરી ચિત્રો દોરે છે. હું તેમથી કંઈક શીખું છું. બાળકો પોતે જ ચિત્રનો વિષય પસંદ કરે છે. પખવાડીઆમાં ફક્ત એકજ વખત હું તેમને વર્ગશિક્ષણ આપું છું અને તે વખતે તેઓ સમૃદ્ધકામ તૈયાર કરે છે. ત્યાં કંઈ સત્તા કે અધિકારનું બળ હોતું નથી. કામ એજ ખરી વ્યવસ્થા છે, ને તે કહે છે કે હું તો કેવળ નાના બાળકનો સાચો મિત્ર છું. બાળકોએ જાતે તેમના કામના ખાસ નિયમો શોધી કાઢવા બેઈએ. તેઓ ખોટા નમુના કાઢે નહિ તે અટકાવવા એજ માફ ખરું શિક્ષણ છે. કળા શીખવી શકતા નથી પણ તે તો જન્મસિદ્ધ શક્તિ છે.

કેળવણીમાં ક્રિયાનું સ્થાન

બાળક જન્મે છે તે બાંસુધી તેની ઇન્દ્રિયો સાશુત હોય છે ત્યાં-સુધી બાલ જગતના લુહા લુહા પદાર્થ અને બનાવની અસર તેના મગજ ઉપર થવા જાય છે. ન્યારે તે જાપનું બળ ઓછું હોય છે ત્યારે તે ઝંખી અને અંસ્પૃષ્ટ પડે છે, પણ ન્યારે તેના સંસ્કારમાં બેઈ વધારે હોય છે ત્યારે તે શરીરના ઉપયોગી અવયવો ઉપર અસર કરે છે અને આવી રીતે તેનો બાલ આવિર્ભાવ કરવાને તે પ્રયત્ન કરે છે. ન્યારે આપણું મન ઉપર

પડેલા સંસ્કાર બહિર્ભૂત થાય છે ત્યારે તેની છાપ વધારે સ્પષ્ટ અને સચોટ થાય છે. બાળક વર્ગમાં કેરીના પદાર્થપાકમાં તેના ગુણનું વર્ણન સાલજે તેના કરતાં જો તેનો આકાર, રંગ, કદ વગેરેનું જ્ઞાન આખંડારા મેળવે તો તે વધારે સચોટ હોય છે. આ પ્રમાણે કેરીનું જ્ઞાન મેળવ્યા પછી જો તેની પામે તે મંમંરી હકીકત બોલાવવામાં આવે તો તે બાળત વધારે સ્પષ્ટ થાય છે, પણ જો તેના ગુણ વગેરે છોકરો સ્વેટમાં લખે અથવા કેરીનો માટીનો આકાર બનાવે તો તેનું જ્ઞાન સારી રીતે દટ થાય છે. આ પ્રમાણે કાન, આખ, મો અને હાથદ્વારા જુદી જુદી રીતે મગજમાં પડેલી છાપ પરત્વે પ્રતિક્રિયા કરવાથી તે વધારે સ્પષ્ટ અને સચોટ થાય છે એ નિસર્થ છે. બધાં શિક્ષક ક્રૂત બોલીને પાક આપે છે ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ તે સાલજે છે પણ તેને લગતા કંઈક ચિત્રો બનાવવામાં આવે અથવા તેની કુટ્ટી નોંધ પાડીઆ પર લખી વચાવવામાં આવે તો તે બાળનની છાપ વધારે સ્પષ્ટ અને ગ્થાથી થાય છે. ક્રૂત સાલજવાથી જે કંઈ છાપ મન ઉપર પડે છે તે બગળર સ્પષ્ટ હોતી નથી પણ જો તે બાળતની છાપ આખંડારા ગ્રહણ કરવામાં આવે છે તો તે વધારે સ્પષ્ટ થાય છે તેના કરતાં જો જોતે જોએલી અને સાલજેલી બાળનનું જોએ વર્ણન કરવામાં આવે તો તે ઘણી સારી શિક્ષણયુક્તિ છે. પણ તેના કરતાં તો હાથની ક્રિયાથી તેની છાપ દટ કરવામાં આવે તો તે ઘણી સ્થાયી અને સચોટ બને છે. આવી રીતે શિક્ષક જુદા જુદા વિષયમાં કેવળ કાન અને આખના ઉપયોગ કરતાં મો અને હાથનો ઉપયોગ જેમ બને તેમ વધારે કરવાની કાળજી રાખે તો તેનું શિક્ષણ જરૂર સાડ ફળદાયી નીવડશે. હવે માનમશાસ્ત્રના આ નિયમો જુદા જુદા વિષય પરત્વે લાગુ પડી ઉપર જણાવેલી બાળત વધારે સ્પષ્ટ કેગીયુ.

(૧) મંખ્યા શીખવતી વખતે બાળક પામે મણુકા દે લખોટા ગણાવના, તેની સાથે તે સખ્યા બોલાવરાવતી તેમજ સ્વેટમાં તે કા. પા. પર લખી હોય તે લખવા કહેવું. આ પ્રમાણે મંખ્યાનું જ્ઞાન, સાલજવાથી, જોવાથી તેમજ બોલવાથી અને છેવટે તે સ્વેટમાં લખવાથી પાકું થાય છે. ઘડીઆ શીખવતી વખતે તે પ્રમાણે તેના જુદા જુદા પયાખા વસ્તુદ્વારા બનાવરાવી બનાવના, તે મળી જિવટ સુલટ અખંડારા તે બાળત પાકી કરાવતી તેમજ જોએ પડીઓ બોલાવરાવી તે સ્વેટમાં લખવા બાળકને કહેવું. થોડા પલાખા થયા પછી બાકીના પયાખા વિદ્યાર્થી જોતેઉપગતની કાટે તેની ટેવ તેમને પાડતી જોઈએ કાલક શીખવતી વખતે માપવાનું, તોલવાનું, જોનફળ ગાઠવાનું વગેરે જે કંઈ કંઈ શીખવવાનું હોય તેની ક્રિયા તેની પામે કરાવીને શીખવવું.

વળી તે બાબત બોલાવરાવી તેમને તે હકીકત દઢ કરવી. અપૂર્ણાકની જુદી જુદી આકૃતિઓ કાગળની કપાવરી તથા રસેટમાં તે કટાવરી સરવાળા, બાદબાકી જેવી ગણિતની ક્રિયામાં વિદ્યાર્થીના જીવનને લગતા દાખલા લેવા અથવા તેની પાસે દુકાન મંડાવી તે બાબત વધારે સારી રીતે સ્પષ્ટ કરી નંકોટોટો, લોનશેર વગેરે બીજી જાતનું શિક્ષણ પ્રયોગદ્વારા ક્રિયા કરીને સ્વીકારી શકાય. નાનામાં પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવના દાખલા લઈને કે તેવી જાતની કલ્પિત ક્રિયાથી તે સારી રીતે સ્પષ્ટ થઈ શકે. દુઠીના શિક્ષણમાં પણ અમુક છોકરાને રૂપીઆ બીજે ગામ ભરવાની જરૂર પડી છે એવું ધારીને તેનો પ્રયોગ કૃતિદ્વારા થઈ શકે. ભૂમિતિમાં જુદા જુદા આકાર રસેટમાં કાપવાથી કે કાગળની તેવી આકૃતિ કાઢીને ક્રિયા થઈ શકે. આ પ્રમાણે ગણિત માથી અમૂર્ત બાબતો રમત અને જુદી જુદી વાસ્તવિક કે કલ્પિત કૃતિ દ્વારા સારી રીતે સ્પષ્ટ કરી શકાય. એમ છે. ફરી ફરીને તે બાબત બોલાવીને તેમજ હાથના ઉપયોગથી થતી ક્રિયાદ્વારા ગણિતનું જ્ઞાન સારી રીતે દઢ થઈ શકે.

(૨) હવે વાચનનો વિષય લઈએ. બાળકો અક્ષરને રેતીમાં કુંડે, હવામાં કાઢે તથા પછી રસેટમાં લખે. તેજ પ્રમાણે કા. પા. પર લખેલા શબ્દોને જોઈને બોલી જાય અને પછી રસેટમાં લખે તો તે વધારે સાફ છે. બે વાચનનો પાઠ સવાઈપે હોય તો બે કે ત્રણ છોકરા પામે અમુક પાઠ કંઈપી વંચાવવો જોઈએ. પાઠનો સાર તેની પામે બોલાવવો જોઈએ. પાઠની હકીકત ઉપરથી જે કંઈ ચિત્ર ઉપજવરી કઢાય તે રસેટમાં કઢાવવું. "તે પંખીની ઉપર પથરો ફેંકતાં ફેંકી દીધો,"નું અમુક દૃશ્ય બાળકો રસેટમાં કાઢી શકશે.

શબ્દાર્થ વાંચના મંબંધમાં સમગ્રન્યા પછી તેનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થીનાજ વાક્યમાં કરાવવો. અધરા શબ્દના અર્થ નોટલુકમાં લખાવવા જોઈએ. કોઈ કોઈ પાઠનો નાટ્યપ્રયોગ પણ થઈ શકે. જે પાઠનું મનમાં વાચન થયું હોય તે મોટેથી તેની પાસે વંચાવવો જોઈએ. આ પ્રમાણે જોએલી અથવા સલાજેલી બાબત મોઢે બોલી જવાથી તથા ક્રિયા કરવાથી સારી રીતે સ્પષ્ટ થાય છે એ ખુશ્બુજ છે. કાન્યશિક્ષણમાં પ્રથમ શિક્ષકે સારા રાગથી કવિના ગદ્ય જનાવરી; તે બાળકો પામે ગવરાવવાથી તેમને સારો રસ પડે છે, તેમજ તે સંબંધી ભાવાર્થના પ્રશ્ન પૂછવાથી તેમજ તેના અમુક ભાગનું બે અને તો ચિત્ર કઢાવીને કે તેનો સાર

ગદ્યમાં લખાવરાવીને તે વિષય સારી રીતે સમજાવી શકાય છે, અને તેથી તે તેમને યાદ રહી શકે છે. શ્રુતલેખનમાં પાઠ મનમાં વંચાવ્યા પછી તેમાંનો એક કંઠરો લખવાથી તેમજ અથવા શબ્દની જોડણી કા.પા. પર લખી ખતાવવાથી બાળકો જોડણી સારી રીતે શીખે છે. જે શબ્દની જોડણીની ભૂલ થઈ હોય, તે ત્રણેક વખત સુધરાવવાથી ભૂલી જવાતી નથી. નિબંધ-માં અવસોકન કરેલી કે અનુલવેલી બાબતની ચર્ચા કરવાથી તેનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ થાય છે. ત્યારે તેઓ નિબંધ લખે છે ત્યારે તો તે વિષયનાં સંસ્કાર સારી રીતે દૃઢ થાય છે. વિચારની સ્પષ્ટતા માટે તેના આધારો લેખન-દ્વારા કરવો એ ખાસ જરૂરનો છે. શિક્ષકે કાઢેલી ભૂલો તેમની પાસે સુધ-રાવવામાં આવે તોજ તેમને નિબંધના મહાવરાથી શુદ્ધ લેખનની રેવ પડે છે. આ પ્રમાણે તેની પાસે અવસોકન કરાવવું, બોલાવરાવવું, તથા ચર્ચા કરાવવી અને પછી તે બાબત લખાવવી જોઈએ.

વાર્તાના વિષયમાં ઘણી વખત નાટ્યપ્રયોગ થઈ શકે છે. જે વાર્તા બાળકે રસપૂર્વક સાંભળી હોય અને જો તેને બોલવાનું મન થાય તો તેને ઉત્તેજન આપવું, અથવા તેની પાસે તેના અમુક ભાગનું ચિત્ર કઢાવવું અથવા ટ્રેસ કરેલાં તેને લગતાં ચિત્ર તેમની પાસે કપાવવાં. વ્યાકરણનો વિષય વિદ્યાર્થીને અધરો લાગે છે; કારણ કે તેમાં વિચારની સૂક્ષ્મ ક્રિયા સમજવાની છે અને તેનું સ્વરૂપ અમૂર્ત હોય છે, તેથી જો આ વિષયમાં કૃતિનો વિશેષ ઉપયોગ થાય તો બાળકને તે વિષય સહેલો થઈ પડશે. ચાલવાની, બોલવાની, દસવાની, ખાવાની જેવી જુદી જુદી જાતની ક્રિયા કરીને ક્રિયાપદનું ભાન સ્પષ્ટ કરાવી શકાય. જે શબ્દ અમુક ક્રિયા બતાવે તે 'ક્રિયાપદ' છે, એ આવી રીતે સરળ રીતે સમજાવી શકાય. નામ માટે જુદી જુદી વસ્તુઓને ઓળખાવી તેનાં નામ કઢાવવાં જોઈએ અને છેવટે 'સત્ય', 'ગળપણ' જેવા અથવા નામનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. તેજ પ્રમાણે 'છાકરો દોડે છે' એ વાક્યમાં 'નાનો' એ શબ્દ બાળક પાસે ઉમેરાવી તેને અર્થ વિશેષ સમજાય છે એમ શીખવવું. તેવીજ રીતે એવા બીજા વાક્યમાં વિશેષણમયક શબ્દો મૂકીને વિશેષણનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવો અને પછી તેની વ્યાખ્યા સમજાવવી. વિદ્યાર્થી પાસેથી ઘણાં વાક્યોમાં વિશેષણ આવે એવી કૃતિ કરાવવી. આવી રીતે દૃષ્ટાંતના વિશેષ ઉપયોગથી વ્યાકરણનાં બીજાં યદ સમજાવી શકાય. પણ ખરી ક્રિયાનો ઉપયોગ તો તેનું પુનરાવર્તન કરવામાં થાય છે. શિક્ષકે 'નામ', 'ક્રિયાપદ', 'વિશેષણ' વગેરે પદોની ઘણી કાપડીઓ તૈયાર કરી રાખવી જોઈએ. પછી દરેક છાકરાને તેમાંની ઘોડી ઘોડી કાપ-

લીઓ આપી તેમાંથી 'નદી', 'ઘોડો', 'ખાણ છે,' ,મુંદર,' 'રહે છે' 'ખટું' વગેરે શબ્દને સ્નેહમાં પાડેલા અમુક પદના ખાનામાં તે મૂકાવવી. પછી તે ખરા ખાનામાં કાપલી મૂકે છે કે કેમ તેની શિક્ષકે ખાતરી કરવી અને જો તેની ભૂલ પડી હોય તો સમજાવવી. આ પ્રમાણે વર્ગની એ દુકદી પાડીને દરિદ્રાર્થ-દ્વારા પણ સાફ કામ થઈ શકે. વાક્યનું પૃથક્કરણ પણ તે રીતે સાફ થઈ શકે છે.

(૩) પદાર્થપાઠ કે વિજ્ઞાનના પાઠમાં વિદ્યાર્થી પાસે પ્રયોગ કરાવવા તથા જાળવાની, કાપવાની, રીપવાની વગેરે જે ક્રિયા હોય તે તેની પાસે કરાવવી. ઇતિહાસમાં આવનાજનાવના સ્પષ્ટ ખ્યાલ માટે જો અને તો સ્થાનિક ઐતિહાસિક સ્થળનું અવલોકન કરાવવું તથા પછી તેનું વર્ણન અવસ્ય કરાવવું જોઈએ. તેમાં આવતી હકીકતના સ્પષ્ટ ખ્યાલ માટે પર્ષટન ઉપરાંત લઙ્કાર્થના નકશા તથા ચિત્રો દર્શાવવાં જોઈએ. તેમજ કાળદર્શક ઐતિહાસિક તખ્તો તૈયાર કરાવવો જોઈએ. ખીજા પુસ્તકોમાંથી રસિક દ્વેષ વંચાવવા જોઈએ તથા તેને લગતી કવિતા કે ગીત હોય તે પણ ગવરાવવાં જોઈએ. દગ્ગજીવોગ સાથે તેનો મંબંધ જોડી રાગનો મુકુટ, તંબુલ, સિંદાસન, કિંચ્ચો, સિંચા વગેરે વસ્તુ કાગળની બનાવી શકાય. રાગ્યના વિસ્તારદર્શક જુદા જુદા નકશા તૈયાર કરાવવાથી ઇતિહાસનું જ્ઞાન વધારે દૃઢ થાય છે. શીખવતી વખતે પણ શિક્ષક કા.પા. પર દોરેલા નકશાનો જરાજરા ઉપયોગ કરે તો તે વિષય અવગ્રહ રસિક થઈ પડે છે. તેમાંના કેટલાક પ્રસંગ તો કૃતિ માટે નાટ્યપ્રયોગ કે ગંધાદના રૂપમાં લખવી શકાય છે. સોમનાથ પાટણ ઉપરની મદમદ ગીઝનીની સવારી શીખવતી વખતે જો ગીઝનીથી તે સોમનાથ આવ્યો તે બનાવનાર પાડીઆ ઉપર નકશામાં દ્રવ્ય લીટી દોરવામાં આવે તો તેથી વિદ્યાર્થીની કલ્પના વધારે સ્પષ્ટ થાય છે. તેમજ અમુક રાગનો ગાદી ઉપરનો દક્ષ સાખીન કરવાને કા. પા. પરના વંશરક્ષાદ્વારા તે સમજાવવામાં આવે તો તે બાબન સારી રીતે સ્પષ્ટ થાય છે. તેથી રીતે ભૂગોળમાં પ્રથમ પર્ષટન કરાવી સ્થાનિક ભૂગોળનો સંગ્રાહ ખ્યાલ આપવો જોઈએ. અવલોકન અને ત્યારપછીની વાતચીત અને છેવટે તેનો માડીના નમુના તૈયાર કરવાથી તે બાબનનું જ્ઞાન પાકું થાય છે. ઇતિહાસની માફક ભૂગોળમાં પણ જુદી જુદી જાતના નકશા જેવા કે રાજકીય વિભાગ, કુદરતી રચના, વરસાદ, રેલ્વે વગેરેના તૈયાર કરાવવા જોઈએ. કેટલાક ભૂગોળજ્ઞાનના નકશા કાગળના માવાના થઈ શકે છે. વર્ગમાં પાઠ આપતી વખતે પણ શિક્ષકે કા.પા. પરનું નકશાનું ખોખું પુરતા જર્વ અને વિદ્યાર્થી પાસે તેથી ક્રિયા કરાવવી જોઈએ. સ્થિતિજ્ઞાનમાં

પર્યાટન કરાવી વનસ્પતિ તથા પશુપક્ષીનું અવલોકન અને વાતચીત કરી જ્ઞાન આપવું જોઈએ, પછી તેના ચિત્રો કદાવવાં જોઈએ તથા નિબંધમાં તેવી હકીકતનો ઉપયોગ કરી શકાય તો તેથી તેનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ અને સચોટ થાય છે. આ પ્રમાણે જાણાવ્યા મુજબ કૃતિદ્વારા શિક્ષણ આપવાને માટે અલગ્ન શિક્ષકને વધારે મહેનત કરવાની હોય છે, પણ વિદ્યાર્થીને તેથી સારો લાભ થાય છે. જો શિક્ષક ઉત્સાહી અને મહેનતુ હોય તો જુદા જુદા વિષયમાં ક્રિયાનો ભિન્ન ભિન્ન રીતે ઉપયોગ કરીને તે પાકની સ્પષ્ટ અને સચોટ છાપ જરૂર ઉત્પન્ન કરી શકશે.

કેળવણી અને સર્જન*

આજે આપણે કેળવણી અને સર્જન એ વિષય ઉપર વિચારવાના છીએ. યુરોપમાં મેં જે કંઈ જોયું છે તેની શાળાનું વર્ણન તમારી આગળ રજૂ કરીશ; કારણકે શિક્ષણના જે વિચારો યુરોપમાં ચાલી રહ્યા છે તે આપણને માર્ગદર્શક છે. તેમની પ્રાચીન મંસ્કૃતિ પણ સાથે સાથે જોવાની છે. સોક્રાટેસનો પરિપક્વ શિક્ષકના હૃદયમાં કેવું ચિંતન છે તે હું જોઈ શકતો હતો અને જે રીતે આજે તે કેળવણીને પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે તે હું જોઈ શક્યો. શિક્ષણનો અર્થ અત્યારસુધી એમ મનાતો હતો કે શિક્ષક જ્ઞાન આપનાર છે અને શિષ્ય લેનાર છે. શિક્ષક બાળકના જીવનને ઘડે છે અને તે સાચો મિત્ર અને સલાહકાર છે એવી માન્યતા હાલમાં થઈ છે. જેની રીતે રસ ઉત્પન્ન થઈ શકે તેવી રીતે બાળક જ્ઞાન મેળવે તો ઠીક, નહિતો મોટીથી જ્ઞાન આપવું જોઈએ એમ માન્યતા હતી. જો બાળક તે ન સ્વીકારે તો આપનારનો દોષ ગણાતો નહિ પણ બાળકની જૂલ થાય છે એમ મનાતું. એવાં બાળકો કુદરતી રીતે જૂલભરેલા છે એવી માન્યતા સામાન્ય હતી. આ કારણને લીધે એમની જિંદગી ઘણું અંશે નકામી થઈ જાય છે. હજુ એ બાબત આજે પણ પ્રચલિત છે. પાશ્ચાત્ય દેશમાં શિક્ષણનો જે નવો પ્રવાહ વહે છે અને શિક્ષણની જે નવી સૃષ્ટિ ઉદ્ભવી છે તેમાં બાળક એ મુખ્ય વસ્તુ સ્વીકારાઈ છે, અને શિક્ષક

* શ્રી. લોગીલાલ ત્રિવેદીશાસ્ત્રી શકરે પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં આપેલા બાપણનો સાર.

તે ગૌણ બાબત ગણાઈ છે. બાળકનું મન તે કોરા કાગળ જેવું નથી પણ એની અંદર ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે એવી વિધિવિધ શક્તિઓ ભરેલી છે. બાળકોમાં એટલી બધી શક્તિ ભરેલી છે કે તેમાંની સમગ્ર વસ્તુને શિક્ષક સ્પષ્ટ કરી શકતો નથી. જુદા જુદા શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ જુદી જુદી દૃષ્ટિથી તેને જુએ છે. શિક્ષકે અમુક કાર્યક્રમ ઘડ્યો અને તેને અનુકૂળ બાળક ન થાય તો તે બાળક ખોટો છે એ માન્યતા જુલાઈ જવા આવી છે. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે જુની પદ્ધતિમાં મહાન ફેરફાર થયો છે કે જે બાળકનું જીવન વિકાસ અને વૃદ્ધિ પામવું હોય તેને અનુકૂળતા કરી આપવી. એ પ્રમાણે શિક્ષકનું કામ માળીના કર્તવ્ય જેવું કરવાનું છે. બાળકને તેની પોતાની વૃદ્ધિનો સ્વતંત્ર વિકાસ કરવાનો દરેક રીતે હક છે અને શિક્ષકે એની આડે નજ આવવું જોઈએ. પ્રો. સિડ્નેય યુરોપમાં એક જમરજમરત શિક્ષણશાસ્ત્રી મનાય છે. એની શાળા કેવળ ચિત્રની શાળા છે. તેમનું ટૂંક માનવું છે કે શિક્ષક જેટલું બાળકની સાથે વધારે બોલે છે તેટલું બાળકને નુકસાન કરે છે. ત્યારે હવે શું કરવું ? પણ તે કહે છે કે બાળક એ મોટા માણસ કરતાં ઈશ્વરની વધારે પાસે છે. પરમાત્માને છોડે એને વધારે વખત થયો નથી. જેમ તે મોટું થાય તેમ તેમ કુદરતથી તે દૂર જતુ જાય છે. બાળકમાં પ્રભુત્વ વધારે છે માટે શિક્ષક કરતાં તે વિશેષ જાણી શકે છે તેથી શિક્ષકે તેને કંઈ શીખવવું તે એક જાતની કૃષ્ટતા છે. એમની શાળામાં એ સવારમાં પ્રાર્થના કર્યા સિવાય એક અક્ષર પણ બોલના નથી. ત્યાં ૧૪ વર્ષ સુધીનાં બાળકો આવે છે, અને એમની કૃતિઓ એવી અદ્ભુત છે કે તે જગતને ચકિત કરી નાખે છે. સિડ્નેય પોતાના નિયમો ને પોતે સચોટ રીતે સાબીત કરી બતાવે છે. એણે તો ત્યાંની સરકારને નોટિસ આપી કે તમારી નિશાળો બંધ કરો. એ બાળકોને કેમ તૈયાર કરે છે ? (એની ખાત્રી માટે ૧૪ વર્ષના બાળકોનાં ચિત્રો બનાવ્યાં હતાં.) એવાં ચિત્રો કાઢવામાં સિડ્નેય એમ. કંઈ નથી કે તમે આવું ચીનરો કે આમ ચીનરો. તે કહે છે કે ત્યારે હું શાળામાં આવું છું ત્યારે હું હૃદયથી ઈશ્વર પાસે માગી લઉં છું કે મારી ઝેરણા, મારી શક્તિ, મારું બળ બાળકોમાં ઉતરે અને બાળકોના અંતર આત્મામાં જે શક્તિ રહેલી છે તે બહાર નીકળે. પ્રથમ બાળકો ચિત્રો જુએ છે અને તે જોઈને તે કાઢવાનો ઉત્સાહ તેમનામાં થાય છે અને થોડા વખતમાં તેઓ ચિત્ર કાઢવા મંડી જાય છે. તેઓ રાત દિવસ તેમાં રસ લેતાં થઈ જાય છે. તેઓ તેમનું કામ ઘેર પણ લઈ જાય છે અને તેમની દરેક કૃતિ મુંઝ

હોય છે. ત્યાં શિક્ષણનો જોગ નથી. તેમજ પરીક્ષા પણ લેવામાં આવતી નથી.

પ્રો. આકુલે (એકેસ્લોવેકિઆના) સંગીતના ઉસ્તાદ છે. તે સર્જન ખુબ ઉપજાવે છે. મંગીત એક કળા છે. આકુલે ગરીબમાં ગરીબ માણસ હતો. એણે ગામના કેવળ રખડતા છોકરાને એકઠા કરી તેમની પાસે ગવડાવવા માંડ્યું; એ પણ સાથે ગાતો. બાળકોનું સંગીત તે સુધારતો કે તે સંબંધ કંઈ સૂચના કરતો નહિ, પણ અંતરથી તેમની સાથે સંગીતમાં લગતો હતો. આજે એ રીતે એણે સંગીતની એકેસ્લોવેકિઆમાં સુંદરમાં સુંદર શાળા કાઢી છે. એ ગરીબમાં ગરીબ છોકરાને સંગીતમાં તૈયાર કરે છે. આકુલેનાં બાળકો એવાં તૈયાર થએલા હોય છે કે એક અજાણ્યા મનુષ્યના હૃદયને પણ સંગીતના તાલમાં તે જોડી દે છે. આકુલેએ કળા શી રીતે મેળવી? એ સવાલના જવાબમાં તેણે કહ્યું કે કુદરતી રીતે મને શિક્ષક થતાં આવડ્યું.

મિસિસ નિકલ્સનની 'ગાર્ડન મૂલ' છે. ગાર્ડન સ્કૂલ એટલે સ્વતંત્રતાની શાળા. એની અંદર દાના નામની એક બાળા ચિત્રમાં ખૂબ રસ લેતી. તે સ્વતંત્ર રીતે કામ કરતી. અહીંયાં સ્વતંત્રતા એટલે અનિયમન નહિ પણ પોતાની બને પોતાના પર મૂકેલું નિયમન એ દાના બીન ઉપર ખૂબ સુંદર ચિત્ર કરતી અને એ ચિત્રો તેના આત્માની છાપો હતી. આ સર્જન તેનું એટલું બધું સુંદર હતું કે એક વખતે મિસિસ નિકલ્સને તેના ઓરડામાં બીજાં કેટલાંક ચિત્રો દોરવા દાનાને કહ્યું. દાના દિવસો વીસા પણ ચિત્રો દોરેજ શાની! તે છોકરી કામ કરેજ નહિ; ફક્ત 'દા' 'દા' કરે. પછી મિસ નિકલ્સન વિચાર કરતી કે આને શું કારણ છે? ત્યારબાદ એક દિવસ પત્થરને ચપ્પુથી કોતરતાં દાનાને જોઈ તેણે પૂછ્યું, દાના, હું તને સુંદર ટાંકણાં લાવી આપું, તારે કોતરવું છે? મિસિસ નિકલ્સને કેટલાંક ટાંકણાં લાવી આપ્યાં અને દાના કામે લાગી. તેણે પત્થર ઉપર એક ડોસાનું ચિત્ર કોરી કાઢ્યું. વળા મિસિસ નિકલ્સને એક આલાખારટનો સુંદર પત્થર લાવી તેને આપ્યો. તેમાં તેણે એક માતા પોતાના બાળકને લઈ રહી છે એવું સુંદર આવલું કોતરી કાઢ્યું. મિસ નિકલ્સને વિચાર્યું કે જો મેં એને ચિત્ર કાઢવાનું દયાણુ કર્યું હોત તો તે ફક્ત ચિત્રકાર નીવડત. પછી દાનાએ એક માના પોતાના માંદા દીકરા ઉપર મૃદુ હૃદયે હાથ ફેરવતી હોય એવું દર્શનમય ચિત્ર કોતરી કાઢ્યું. બ્યારે એ ચિત્રો પ્રદર્શનમાં મૂક્યાં ત્યારે

“ગાર્ડન સ્કૂલ” ધણી પ્રખ્યાત થઈ ગઈ, અને એ રીતે બાળકને શિક્ષણમાં સ્વતંત્રતા આપવાના વિચારમાં વધારો થયો. આપણે અહીં કેટલાં એવાં બંધનો છે કે જેને લઈને આપણા વિદ્યાર્થીમાં સર્જનશક્તિ નથી આવતી. યોગ્ય સાધનો મળતા ને બાળક પોતાના મનથી એવું કંઈ કરે કે જે નવીન કાર્ય કરેલું હોય તો એમ જાણવું કે એ સર્જનશક્તિ છે. આપણે બાળકમાં રસ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, અને બાળકો સારી રીતે શીખે છે એ આપણી માન્યતા છે, પણ એ વિચાર માનસશાસ્ત્ર કબુલ કરતું નથી. બાળકનામા પોતાનામાં રસોત્પાદક શક્તિ છે. શિક્ષકે તેને અનુકૂળ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ. પુરેપુરા વિકાસ નદિ પામેલાં કે જેમાં કંઈક મગજની ખામી છે એવાં બાળકો સિવાય બીજા બાળકો માટે આવું સ્વતંત્ર વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરી તેમનામાં રસ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ. બાળકોમાં પુરેપુરી કામ કરવાની શક્તિ છે એવી શ્રદ્ધા શિક્ષકમાં હોવી જોઈએ. બાળકની વૃદ્ધિ સમયે એના માનસનો વિકાસ થવો જોઈએ. આ વિકાસને અનુકૂળ સર્વ સામગ્રી આપવી એજ શિક્ષણનું મુખ્ય ધ્યેય હોવું જોઈએ. શિક્ષણ એટલે લવિષ્યના જીવનની તૈયારી એમ આપણે હજુ સુધી માનતા હતા પણ આજે એ સામાન્ય મતન્ય નથી. બાળક પોતેજ જીવે છે, અને તેજી જીવનમાં રસ લઈ રહે છે. એ રસનો સર્વાંગી વિકાસ શી રીતે કરવો એ શિક્ષકનું ધ્યેય હોવું જોઈએ, તથા એને અનુકૂળતા આપવી જોઈએ. બાળક જે કોટિનું છે તે પ્રમાણે તેને તેવા વાતાવરણમાં મૂકીએ તો તે ખરોખર ઉછરે છે. લગભગ ૩-૫ થી ૬ વર્ષ સુધીમાં બાળક આત્મલક્ષી હોય છે. તેના મગજમાં જગતના જુદા જુદા આદોષનો આવનાં જાય છે; તે એ સ્વીકારતું જાય છે; માટે એને અમુક વર્ષ પહેલાં મૂળાક્ષરો આપવા કે ન આપવા એ વિચારવાનું છે. માટે ૩-૬ સુધીમાં તો ફક્ત એના ઇન્દ્રિયવિકાસને અનુકૂળ શિક્ષણ આપવું જોઈએ. અને તેને સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ. એના માનસના વિકાસ માટે છુટ આપવી જોઈએ. આ રીતે બાળક એ નહીં કરેલા શિક્ષણને અનુકૂળ વર્તનાર નથી પણ વ્યક્તિગત ક્રમ પ્રમાણે ચાલનાર સ્વતંત્રતાવાળું છે. ; બાળકો ૭ થી ૧૧ સુધી સક્રિય હોય છે. તેઓ ખૂબ ચપલ હોય છે. તેમને બેસાડી ચૂકે તો મોટામાં મોટો શ્રમ તેમને લાગે છે. એના વિકાસને માટે એને જે જે સાધનો મળે તે લાવવાને તે પ્રયત્ન કરે છે. કેટલીક વખત ગણિત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ વગેરેના શુષ્ક પાઠો નુકસાનકારક નીવડે છે. વિદ્યાર્થીને પોતાને અનુકૂળજ શિક્ષણ હોવું જોઈએ. જેમાં તેઓ સ્વતંત્ર રીતે કામ કરી શકે એવા શિક્ષણક્રમ જોઈએ.

૧૨ થી ૧૪ વર્ષમાં તેની લાગણી બહુ તીવ્ર હોય છે. તે અવસ્થામાં તે લાગણી પ્રધાન હોય છે. તે વખતે સ્વતંત્રતા ન આપતાં દયાળુ થાય તો બાળક પોતાના હૃદયને ગુમાવે છે ને દુઃખિા ગ્રસ્ત થઈ જાય છે. પછીની અવસ્થામાં તે વિચાર કરતું થાય છે. પહેલાં વર્ણન લખે છે પણ હવે તો પ્રશ્ન પૂછે છે. ત્યારે એને અનુકૂળ શિક્ષણ આપવાની તૈયારી કરવી જોઈએ. કોઈક બાળક જલદીથી વિકાસ પામતું હોય તો કોઈ ધીમે વૃદ્ધિ પામતું હોય છે. એવાં બાળકો ઉપર અયોગ્ય દયાળુ કરવાથી તેમનો વિકાસ અટકી પડે છે. આ રીતે વિકાસના માર્ગો તેના સમયને અનુકૂળ લુદા લુદા હોવા જોઈએ. ગણિતમાં જેને બહુ રસ પડતો હોય તેના ઉપર ભૂગોળનો બોલે નાખવામાં આવે તો નથી તે ગણિત કરી શકતો કે નથી તે ભૂગોળ કરી શકતો. જે વિષય રસિક પડતો હોય તેજ વિષયનો વધારે સારો વિકાસ કરાવવો જોઈએ. બાળકને યોગ્ય સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ કે જેથી તેની કાર્ય કરવાની મનોરૂતિ પ્રગળી અને અને તે સરસ વસ્તુ ઉપજાવી શકે.

એક બાળા હતી. તે મંગીત કે ચિત્રકામમાં ખીસકુલ રસ લેજ નહિ. તેને આઠ મહીના સુધી રમવા દીધી. શિક્ષકને તેને જોઈ દ્વિધ થતી હતી કે તેનો વખત નકામો જાય છે, પણ એક દિવસ એવો આવ્યો કે તે વખતે એણે કામ હાથમાં લીધું અને પછી આઠ આઠ કલાક કામ કરના માંડ્યું અને તેણે મુંદર ચિત્ર કાઢ્યાં. ત્યારબાદ તે મુજાશર શીખી અને વાચનમાં રસ લેતી થઈ. એને જે શોખ થયો તે મુખ્ય બાબત છે. શિક્ષકે ધીરજ રાખવી જોઈએ. બાળકને સ્વતંત્રતા આપવાથી નુકસાન નથી થતું તેની ખાતરી થઈ ચૂકી છે. બાળકોનો ખૂબ વિકાસ તેની મરજી મુજબ સ્વતંત્રતાથી થાય છે. એક દિવસ વિએનામાં જર્મન છોકરા ઑસ્ટ્રીઆની લાપા શીખના હતા. તેઓ મને મિ. ફુર હટેતા. તેઓએ એક દિવસ હિંદુસ્તાન વિષેનો વિષય લીધો. તેમણે હિંદુસ્તાન ગ્રંથંધી પુરેપુરી હકીકત જાણવાનો નિશ્ચય કર્યો. પછી તેમણે એક લાયબ્રેરી (હિંદુસ્તાનને લગતી) ગોઠવી. ત્યારબાદ નેકશા ગોઠવ્યા. પછી હિંદુસ્તાનને સ્વરાજ આપવું કે નહિ તે વિષય લીધો. અહીંયાં જરૂરની રીતે દાખલ થઈ. હિંદીઓમાં શી શી ગંદી ટેવો છે એ બધું તેઓ વાંચી આવ્યા હતા, અને હિંદુસ્તાનની આબોહવા, સામાનિક, ઔદ્યોગિક વાતાવરણ પ્રગેરે બાબતોથી તેઓ માહીનગાર થયા હતા. પછી એક વાવટો બનાવ્યો. ત્યારબાદ બહુમતિથી દરાવ પાસ થાય તોને વાવટો આપવો એમ નક્કી કર્યું. છેવટે બે પક્ષોએ ખૂબ ગરમાગરમ ચર્ચા કરી. છેવટે બહુમતિથી કે હિંદને સ્વરાજ્ય આપવું જોઈએ. વાવટા ઉપર લુદાં લુદાં

બેસીએ કે “ બાળકના મનમાં શું શું ચાહે છે તે હું બરાબર જાણું છું ”
તો તો તે એક જાતની આત્મચાક્રા છે એ નિઃસંશય છે; ખરી રીતે તો
બાળકના મનને વાસ્તવિક રીતે પારખી શકાતુંજ નથી એવી નમ્ર ભાવના
આપણે રાખવી જોઈ એ.

બાળકની આંતર ગુણ શુદ્ધિમા તેના જોસવાળા વ્યક્તિત્વને લીધે
તેનામા સંસ્કાર કેરી રીતે પડ્યે જાય છે તેની આપણે ચિંતા કરવાની
નથી. પણ જ્યારે એ આતરજનના પરિણામે તેનાં બાહ્ય ચિહ્નો જણાવા
લાગે, તેમજ તે સંબંધી મુકાબલો અને વર્ગીકરણ કરતાં તથા તેમને વ્યવ-
સ્થિતરીતે ગોઠવના જોઈએ, ત્યારે તેમને તેમાં ઘણો રસ પડ્યો છે એમ
આપણને માલમ પડે છે. જ્યારે તે એકાગ્રતાથી કામ કરતું જણાય ત્યારે
આપણે ખચિત માનવું જોઈએ કે બાળકના આંતરમનમાં એક પ્રકારનું
ચેતન જગૃત થયું છે. આ જાતનું ચેતન આપણને દેખાતું નથી પણ તે
સૌથી વધારે અગત્યની બાબત છે. જીવનની તાલસ્વ ગતિને અનુસરી
બાળકનું નવું સ્વરૂપ એ વખતે ઘડાય છે. શુભવજીભરેલા અને અસંખ્ય
બદ્ધારના સંસ્કાર તેના ઉપર પડે છે તે ઉપરથી બાળક તેની સ્વતઃપ્રવૃત્તિ-
થી તે નિયમિત તથા વ્યવસ્થિત કરે છે, અને તેનું અવનવું સ્વરૂપ તે
ઉપજાવે છે.

એક વસ્તુ જાણી લેવી એટલે તેનું બરાબર જ્ઞાન થયું છે એમ
બાળક માટે છેજ નહિ એ જાણવું યાદ રાખવી જરૂરી છે. વાસ્તવિક
રીતે તો કોઈ વસ્તુ જાણવી કે તેનું જ્ઞાન મેળવવું એ તો તેની રાક્ષાતની
ક્રિયા છે, કારણ કે વસ્તુનું જ્ઞાન મેળવવું અને સ્વતઃપ્રવૃત્તિથી કંઈક નવું
ઉપજાવવું એ બેમાં વિશેષ ભેદ છે. સ્વતઃક્રિયા અથવા સર્જન એ જ્ઞાનની
સક્રિયતા વડેજ ઉદ્ભવે છે. મોટેભાગે શાળાઓમાં બાળકની ક્રિયાનું સ્પષ્ટ
અને દેખીતું, સામા માણસને ચકિત કરે એવું પરિણામ જોવામાં આવતું
જો તો તેની સિલ્ન સિલ્ન પ્રવૃત્તિ કરતાં વધારે કીમતી વસ્તુ એ
જિમના ઉપર જો છે કે બાળક તેની સર્જનાત્મકશક્તિને લીધે નવીન
પરીક્ષાની હોય છે. તે નવીન બાળકમાં યોગ્ય એકાગ્રતાથી જાતે કામ
વ્યક્તિ થાય તે અશક્ય છે. તે છે; તે પોતાની આસપાસના સંબંધો આતુર-
ઉપર વારંવાર દખાણું કરવાનું મજબૂત છે; તે સ્વતઃપ્રવૃત્તિથી તથા ઉત્સાહથી
જે વખતે શિક્ષકના હૃદયમાં પડે છે; તેનામાં વ્યવસ્થા અને શાંતિ પ્રત્યેના
પારો જે બાળકો છે તેમાં હું; તે સ્વભાવે શાંત, માયાળુ અને આત્મસંયમી

હોય છે; અને સૌથી વધારે અગત્યની બાબત તો એ છે કે તેનું ભાવિ એક મહાન વ્યક્તિ તરીકે અભિલાષાભર્યું બન્યું છે, કારણ કે તેની મનો-રચના ઉપજાવવામાં તેણે પોતેજ પ્રથમ પ્રયત્ન કર્યો છે.

કાવ્યશિક્ષણ

આ લઘુ લેખ લખવાનો હેતુ પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી કાવ્ય-શિક્ષણની પદ્ધતિ વિશે વિચાર કરવાનો છે. કોઈ એક શાળામાં ચાલતી પદ્ધતિ ઉપર લક્ષ ન રાખતાં સાધારણ રીતે કહીએ તો પ્રાથમિક શાળા-ઓમાં હાલ જે પદ્ધતિથી કાવ્યો શીખવાય છે તેમાં ઘણાં ઉણપો છે. આ ઉણપો હાલ ચાલતી પદ્ધતિનાં વર્ણન ઉપરથી આપોઆપ જણાઈ આવશે.

ઘણું ભાગે શિક્ષક અલાવવાની કવિતાવાળું પાનું કઢાવી કવિતાની પહેલી લીટી વિદ્યાર્થી પામે વંચાવે છે. પણ તે લીટીના અર્થ કરાવે છે. મોટે ભાગે શબ્દે શબ્દનો પર્ચાય મુકાય તે પર ખાસ લક્ષ દે છે. કોઈવાર અથવા શબ્દની જુદી તારવણી કરી તેના અર્થ કહી દેવામાં આવે છે, અને અર્થ કરતી વખતે બાળકો પોપટની માફક આ પર્ચાયો બોલે એટલેથી સંતોષ માની લેવામાં આવે છે. વચમાં “અન્વય કરો” “મઘમાં ગોઠવો” આ હુકમોના ખ્વનિ સંભળાયાજ કરે છે. આમ એક પછી એક લીટી લઈ આગળ ચાલનાં, નિર્ણય કરેલા સમયમાં કોઈવાર ત્રણ તો કોઈવાર પાંચ લીટીઓ થાય છે! બાકીનું કાવ્ય “આવતી વખતે” એમ કહી પકડી મૂકવામાં આવે છે.

કવિતા શીખવવાની આ રીત યથાર્થ નથી એ કહેવું પડે એમ નથી. કવિતા શીખવવાનો મુખ્ય હેતુ શો છે એ પ્રશ્નના જવાબ ઉપર કવિતા શી રીતે શીખવવી એનો આધાર રહે છે. શાળાના અભ્યાસક્રમમાં ભાષા ઘણું અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે અને એનું શિક્ષણ વખતપત્રક પર ઘણું વખત રોકે છે. આ શિક્ષણ ગદ્યપદ્યના પાઠો, વ્યાકરણ નિર્બંધના પાઠો અને શ્રુતિજન કોષીના પાઠોથી જઠુધા સધાય છે. દરે જો ભાષાશિક્ષણ એજ કાવ્યશિક્ષણનો હેતુ હોય તો તે ઉપર કહેલી ચાલી આવતી રીતથી કંઈક અંશે સધાય ખરે. પણ ભાષાશિક્ષણ ગદ્યપાઠોથી વધારે સારી રીતે સાધી શકાય છે, અને એજ જનના પાઠોથી ભાષાશિક્ષણ આપવું એ ઉચિત પણ છે. ભાષાનું જ્ઞાન મેળવવામાં બાળકનું મન પોતાની મેજે

અનેક ક્રિયાઓ કરે છે અને તેમ કરી સામાન્ય નિયમો ગ્રાહી કરે છે. કાવ્યની ભાષા આવા નિયમોને અનુસરતી ન હોવાથી નાનાં બાળકોનું ભાષાશિક્ષણ કાવ્યોદ્ધારા સાધી શકાય નહિ, અગર સધાય તો ઘણીજ મુશ્કેલીથી. કવિહૃદય કાવ્યમાં ચમત્કારી ભાષામાં ઉદ્ધાર જણાવે છે. એ ભાષા ચમત્કારી હોવા ઉપરાંત ઘણે ભાગે કોઈ છંદના બંધને અનુસરતી હોય છે. એનો કમ મગથી ભિન્ન હોઈ મગથી મુશ્કેલ હોય છે. આવા વાદનદારા નાનાં બાળકોને ભાષાશિક્ષણ આપવું એ ઘણું મુશ્કેલ છે એ તો સ્પષ્ટ છે.

ત્યારે કાવ્યશિક્ષણનો હેતુ શો ? જેમ પ્રત્યેક સારા ચિત્રદારા કુશળ ચિતારો કોઈ સંદેશો આપે છે તેમ પ્રત્યેક સારો કવિ પણ કાવ્યદ્વારા સંદેશો આપે છે—એક મધ્યસ્થ વિચારને રસિકભાષામાં વ્યક્ત કરે છે. અનેક ગૌણ વિચારોની યુગ્મણી કરી, ચમત્કારી ભાષામાં દલીલો કરી એ વિચારનું સ્ફુર્તિ વાળીથી સમર્થન કરે છે. આ રસનું પાન કરતાં શીખવું અને કવિ-હૃદયનો આ સંદેશો ગ્રીક્ષ્ણો એ કાવ્યવાચનનો મુખ્ય હેતુ છે અને બાળકો તે કરી શકે એવી પરિસ્થિતિ ઉભી કરવી એટલે બાળકોને રસપાન કરતાં શીખવવું અને કવિહૃદયનો સંદેશો ગ્રીક્ષ્ણતાં શીખવવું એ કાવ્યશિક્ષણનો મુખ્ય હેતુ છે.

વળી કેવળ શુદ્ધિની દેખવણી બાળકોના વિકાસ માટે પુરતી નથી. લાગણીઓની દેખવણી વિના એ વિકાસ એક પક્ષે અધુરો રહે છે. તીવ્ર લાગણીજન્ય કાવ્યોથી લાગણીઓ સારી રીતે દેખવી શકાય એ દેખીતું છે. આમ કાવ્યોદ્ધાર લાગણીઓને દેખવવી એ પણ કાવ્યશિક્ષણનો એક હેતુ છે. જો ઉપર જણાવેલા હેતુઓ સ્વીકારીએ તો ચાલી આવતી કાવ્ય-શિક્ષણની રીતની ખામીઓ દીવા જેવી સ્પષ્ટ થાય છે. નીચે બતાવેલી સરળ રીતથી આ ખામીઓ દૂર થશે એમ માની એ રીતનું દુકું વર્ણન આપું છું—

પાઠની સફળતાનો આધાર તેને રળુ કરવાની રીત ઉપર છે. જો રળુ આત આકર્ષક હોય તોજ તે બાળકોનાં મન ખેંચી શકે. માટે જે કાવ્ય શીખવવાનું હોય તેની રળુઆત રસિકતાથી કરવી એ પ્રત્યેક શિક્ષકનો ધર્મ છે. પ્રસ્તુત કાવ્યનો પૂર્વાપર સંબંધ આપીને, એનાં જેવાં બીજાં કાવ્યોનું સ્મરણ કરાવીને, અને કવિની એ જાતનાં કાવ્યો લખવાની શક્તિનું દુંકમાં પણ રસિકતાથી વર્ણન આપીને કાવ્યની રળુઆત કરવી. છંદગદ્ય કવિતાઓ છંદમાં અને અન્ય રાગમાં લખાએલી તે તે રાગમાં શિશકે વર્ત સમક્ષ ભાવપૂર્વક અને યોગ્ય એટલા સાથે ગાઈ બતાવવી. આમ કરતી

વખતે વર્ગ સાથે સાથે ગાવા માટે તો તેને તેમ કરતાં શેઠવો નહિ. અહીં એક જે વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે; એક તો એટા નાટકી ન થઈ જાય તે લક્ષમાં રાખવું; કેમકે જો તેમ થવા પામે તો બાળકોનાં ચંચળ મન કાવ્ય ઉપરથી ઉડી એટાનેજ વળગી રહે, ને જે શુભ હેતુથી એટાની લક્ષમણ કરવામાં આવે છે તે જળવાય નહિ, એટલુંજ નહિ પણ તેજ એટા કાવ્યના રસપાનમાં વિશેષ રૂપ નીવડે. તાનપક્ષટા લઈ ગાવાથી પણ આજ દોષ આવી જાય. બીજી વાત એ લક્ષમાં રાખવાની છે કે અને ત્યાંસુધી શિક્ષકે આખા કાવ્યનું વાચન વર્ગ સમક્ષ કરવું. નાની કવિતાઓ શીખવવાની હશે ત્યાં મુશ્કેલી ઉભીજ નહિ થાય; પણ જ્યાં મોટાં કાવ્યો શીખવવાનાં હશે ત્યાં પણ કાવ્યના વિચારની એકતા દૃષ્ટિમાં રાખી ભાગ પાડવામાં આવશે તો મુશ્કેલી નડશે નહિ. આમ કાવ્યની રજુઆત વખતે તે એકજ વાર ગાઈ બતાવવું એમ નથી. કુશળ શિક્ષક વર્ગની જરૂરિયાત સમજી શકશે ને જે કે ત્રણ વાર વાચન કરશે તો પણ તે ઇષ્ટજ ગણાશે.

હવે બીજું પગથીડું બાળકોના પ્રયાસનું છે. આમ કાવ્ય ગાઈ બતાવ્યા પછી બાળકો પામે તેનું મનમાં વાચન કરાવવું. પછી મધ્યસ્થ વિચારના પ્રશ્નોથી વાતચીતની રજૂઆત કરવી. કાવ્યના સામાન્ય અર્થ-અદ્વલજને લક્ષમાં રાખી આ પ્રશ્નો યોજવા. વિદ્યાર્થીઓને એનું જ્ઞાન થયું છે એમ ખાતરી થતાં, કાવ્યનું એક વાચન કરી ક્રમ પ્રમાણે એક પછી એક વિચાર લેતા જવો ને તેના ઉપર પ્રશ્ન થોડા અથવા શબ્દોના અર્થ રૂપક કરવા ને મુશ્કેલ શબ્દરચનાઓને સ્પુટ કરવી. જેમ જેમ એક વિચાર રૂપક થતો જાય તેમ તેમ બાળકો પાસે સાધારણ વાતચીત પેઠે તે બોલાવવો. આમ પાઠ પૂર્ણ કરવો.

ધોરણ પ્રમાણે અને બાળકોની અદ્વલશક્તિ જેમ જેમ વિકાસ પામતી જાય તેમ તેમ આ પગથીયાંમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. ભાષાના ચમત્કારી પ્રયોગો, સાધારણ અર્થથી બીજા અર્થમાં વપરાયેલા શબ્દો, ગદ્યના ક્રમ કરતાં જુદો ક્રમ, વગેરે બાળકો ઉપર ધીરે ધીરે લક્ષ બેંચી શકાય. આ રીતે કાવ્ય શીખવવાથી બાળકો અન્યથા વગેરેનાં ઝાડીઝાંખરાં-માંથી નીકળી રસપાનને સીધે રસ્તે ચદશે એવી આશા રાખી શકાય.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

}

રણજીતભાઈ દેરાસરી

નો આ ઉત્સાહપ્રેરિત પ્રયત્ન શુભ ગણાય; પણ તે વખતે એક ખાસ બાબત ધ્યાનમાં રાખવા ચૂકવું ન જોઈએ. કોઈ વખત પક્ષીને પગે દોરી બાંધીને પકડી રાખવામાં આવે છે; કોઈ વખત તેની ડોક પકડીને તેને ટેબલ ઉપર ઉભું રાખવામાં આવે છે અને કોઈ વખત ન્હાના પાંજરામાં મૂકીને જાય તેમ તેને પૂરી રાખવામાં આવે છે. આમ કરવાથી પક્ષી બહુ ગભરાય છે અને નાસ્તી જવા અનેક પ્રયત્નો કરે છે. તેમાં તેનાં પીંછાં વીંચાઈ જાય છે અને ઘણી વખત તેના શરીરને ભયંકર તુકસાન થઈ જાય છે.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણના પાઠોનો મુખ્ય હેતુ કુદરત તરફ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાનો હોય છે; કુદરતની વહાલી વસ્તુઓના આનંદ અર્થે આમ હિંસા કે હાંસી કરવાનો હોતો નથી, એ ખાસ યાદ રાખવાની જરૂર છે. આવા પ્રસંગે પક્ષી સહેલાઈથી માર્છ શકે અને સહેલાઈથી અંદર હરી ફરી શકે તેવું યાજ્ઞ લાવવું જોઈએ. તેમાં પક્ષીને રાખીને દૂરથી તેનું અવલોકન કરવામાં આવે તો અનિચ્છાએ થતા કુદરતના અપરાધમાથી આપણે સહેલાઈથી બચી શકીએ.

ઉન્ડમાં અનેક કાગડાઓ તેમની દૃષ્ટિએ પડ્યા. આમલે દિવસે જમણુવાર હતી અને કમ્પાઉન્ડ ઉપર ઉપરથી સાફ કરવામાં આવ્યું હતું, પણ ચારે તરફ ઓછો વધતો એકવાડ પડેલો હતો અને એકલા થએલા કાગડાઓ ચોતરફ ફરીને જમીન પર વેરાએલા ભાતના દાણા અને મિઠાઈના ટુકડાઓ તેમની લાંબી ચાચ વડે વીણી વીણીને ખાઈ જતા હતા. નિશાળના રવેશમાં ઉમેલાં બાળકોને આ દૃષ્ય જોવામાં મળ્યો આનંદ આવતો હતો. શિક્ષકે પણ આ પ્રસંગનો લાભ લઈ બાળકોના અવલોકનમાં ઉત્તેજન આપ્યું. થોડીવારમાં આખું કમ્પાઉન્ડ લગભગ સાફ થઈ ગયું. બાળકોએ ઘણી વખત કાગડાઓને સડેલા અને ગંધાતા મલિન પદાર્થોને રસ્તામાંથી ઉપાડી લઈ ખાઈ જતા જોએલા; પણ આજે તેમને ખાત્રી થઈ કે જાડુ કાઢનાર લાંબીઓની માફક સાફસફ કરવાનું કામ કાગડાઓ ઘણું સાફ કરી શકે છે. કુદરતે તેમને તેવાજ કોઈ હેતુથી ઉત્પન્ન કર્યા હોવા જોઈએ અને તે હેતુને જમીન પરની ગંદકી દૂર કરીને તેઓ સાર્થક કરે છે. બાળકોએ તો તેમને પક્ષીઓમા જાડુ કાઢનારનું નામ આપ્યું અને કાગડાઓ ન હોય તો જમીન પર કેટલા બધા સડેલા પદાર્થો મનુષ્યજીવનને ખલેલ કરતા થાય એનું તેમને જ્ઞાન થયું. કાગડાઓને તેમની લાંબી અણીઆળા ચાંચ જમીનમાંથી ગમે તેવી ત્રીણી વસ્તુ ઉપાડી લેવામાં મદદ કરે છે અને તેમના પગના ત્રણ આગળનાં અને એક પાછળનું આંગળું. જમીન પર સમતોલપણુ જળજીને ચાલવામાં મદદ કરે છે, એ સધયું આ અવલોકન પરથી સહેલાઈથી જાણી શકાયું.

બાળકો ઉપરનું નિરીક્ષણ કરતાં હતાં તે દરમિયાન થોડે દૂર કાંઈક અકસ્માત થવાથી એક કાગડો જમીન પર પડી ગયો. તે જોઈને સમગ્ર કાગડાઓમાં કોલાહલ મચી રહ્યો. થોડીવારમાં તો ત્યાં કા કા કરતા પુષ્કળ કાગડાઓ એકલા થઈ ગયા. ધાયલ થએલા બંધુને કદાચ મદદ કરવાની પ્રેરણાથી દોડી જતા હોય અને કા કા કરીને બીજા કાગડાઓને બોલાવતા હોય એવું જ્ઞાન થતું હતું. કી કી કરતી કાજરો પણ મદદે આવતી જણાઈ. આગળના ત્રણ અને પાછળના એક આંગળાની મદદથી જમીન પર પગ ટેકાવતી, પીળા રંગની ચાંચવાળી, જૂનરા ચરીરવાળી, કાગડાઓના કરતા નાના કદવાળી કાજરો કાગડાના પાંચને મદદ કરતી હોય એમ જણાતું હતું. કોઈ માણસના મરણ વખતે નજીકના સગપણુવાળા ભરીએ સ્થન કરતી હોય તે મુજબ દયા દર્શાવતી કાજરોના કી કી અવાજથી બીજા ઘણા કાગડાઓ ત્યાં દોડી આવ્યા.

પક્ષીઓમાં પણ આવું મંથન જોવા છે એ જાણી બાળકોને નવાઈ સાથે જાહેર આનંદ થયો. કદાચ પોતે પણ કાંઈક મદદ કરી શકશે એમ ધારીને બાળકોને ધાયલ થએલા કાગડાની પામે જવાની ઇચ્છા થઈ. બાળકો ત્યાં ગયા એટલે જમીન પર પડેલા કાગડો મળરાતો હોય તેમ ઉઠી જવાને પ્રયત્ન કરતો હોય તેમ જણાયો. એકે મોટી ઉમરના નિરાળાઆએ તેને પોતાના હાથમાં લઈ લીધો અને પાંખો ઉપર લાથ ફેરવીને તે પંખાળવા લાગ્યો. બીજા બાળકો તો આ કાગડાને ધારી ધારીને તપાસવા લાગ્યા. તેની આખો ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી લાગી. આખો એ હતી પણ કીકી એકજ જણાતી હતી,

કાગડો અને કાબર.

કાગડો

કાગડાનીચાંચ

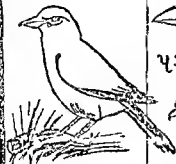

કાગડાનો

માળો

કાબર

કાબરનીચાંચ

જે ઘડીમા એક આખમા અને ઘડીમા બીજી આખમા જતી હોય એમ લાગતુ હતુ. છતા તેના નેત્રોની ચચળતા અદ્ભુત હતી પક્ષીઓમા કાગડાની દષ્ટિ માથી વધારે ચક્રાર ગણાય છે.

કમ્પાઉન્ડમા એક ઝાડ હતુ. તેના ઉપર કાગડાઓના માળા હતા. એક માળામા આ ધાયક થએલા કાગડાને મૂકવામા આવ્યો. માળો બહુ કારીગીરીવાળો ન હતો. આડી અવળી ઝાખળીઓનો તે બનાવેલો હતો અને ચપટી ટોપલીના આકારનો તે દેખાતો હતો. પામે એક બીજે માળો હતો તેમા દષ્ટિ કરતા અંદર પાચ ઈંડા જણાયા. આ ઉપરથી બાળકો જાણી શક્યા કે કાગડાની માદા તેના માળામા ચારથી પાચ ઈંડા મૂકે છે.

આ અનાયામે પ્રાપ્ત થએલા પ્રમગનો લાલ લેવાથી બાળકોને કાગડા અને કાખર સિંચે ધણુ જાણુનાનુ મળ્યુ. ચિત્ર, મોડેલ કે પાજરામા પૂરેલા કાગડાને કે કાખરને જોવાથી તેમને આટલી બધી હકીકત મળી શકત નહિ નિશાળમા આનીને તેમણે તેમની નોંધ પોથીમા થોડા ચિત્રો પાડી લીધા જે થોડા મુધાગ સાથે ઉપર બતાવનામા આવ્યા છે

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

} મનમુખરામ મલિશાંકર દિવેદી.

આરોગ્યના ઉપયોગી નિયમો

૧ હવા:—

- (૧) તમારુ ગૃહેવાનુ મકાન કે કામ કરવાનુ ગ્યજી સ્વચ્છ હવાની આવજવવાળું રાખો.
- (૨) હવકા, તંગ નહિ એવા છુટા અને છિદ્રાળુ વસ્ત્ર પહેવો.
- (૩) ઘરની બહાર જોડણુ અને ભેટણુ કરતા મહેા.
- (૪) તમાગ સવાના ગ્યજીમા પુષ્કળ ચોક્ખી હવા આવવા દો.

૨ પાણી, ખોરાક:—

- (૧) સ્વચ્છ અને કુદરતી પાણી પીઓ.
- (૨) જરૂર પડે ત્યારે અને જરૂર જણાય તેટલુ પાણી પીઓ.
- (૩) નિશા ચટાવે એવી પ્રવાહી ચીજોનો સદાએ ત્યાગ કરો.
- (૪) જુદી જુદી જાતના ખોરાક ખાઓ.
- (૫) દૂધનો બનાવેલો જુદી જુદી જાતનો ખોરાક લો.

(૬) જોઈએ તે કરતાં વધારે ખોરાક લેવો નહિ, અને વધારે ઉતાવળથી ખાવું નહિ.

૩ ટેવ:—

- (૧) દરરોજ એકવાર દસ્ત ઉતરવો જોઈએ.
- (૨) ટટાર ઉભા રહેવું, બેસવું અને ચાલવું.
- (૩) ઝેરી ઔષધનો ત્યાગ કરો.
- (૪) સ્વચ્છ રહો, અને ચેપી રોગવાળાથી દૂર રહો.
- (૫) વરસમાં એકવાર દાક્તર કને તમારું આરોગ્ય તપાસાવો.
- (૬) ખૂબ ઉલોગ કરો; પણ તે સાથે રમત રમો અને આરામ પણ લો.

લી. અ. સૈયદ

(૧)

ભરૂચ સેનીટરી એસોસિએશન

ભરૂચ સેનીટરી એસોસિએશન અને રેકોર્ડ સોસાયટી, ભરૂચ, એમણે તા. ૧ લી એપ્રિલથી તા. ૩૦ મી જુન સુધીમાં દવાખાનાની વ્યવસ્થા નીચે મુજબ કરેલી તેનો ત્રિમાસિક રિપોર્ટ:—

ભરૂચ જિલ્લાનાં ગામડાંમાં આવા ૬૨ અને ભરૂચ શહેરમાં (મિલવાળા વિસ્તારમાં) ૩ સ્થળો છે.

તાલુકો ભરૂચ	સેન્ટર	(૧૨)	લાભ લેતા માણસોની સંખ્યા	૧૦૬૭
„ આમોદ	„	(૧૩)	„	૨૩૧૦
„ જાંબુસર	„	(૧૨)	„	૧૦૭૪
„ વાગરા	„	(૧૧)	„	૧૧૨૦
„ અંકલેશ્વર	„	(૧૪)	„	૮૮૫
ભરૂચમાં ત્રણ સ્થળોએ			„	૨૬૮

૬૮૫૪

ખીજ ત્રણ મહીનામાં ૬૮૫૪ માણસોએ આ યોજનાનો લાભ લીધો અને તેમાં એકંદર ખર્ચ રૂ. ૨૪૫-૮-૬ થયો.

(ઉ. ભા. ના મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના પત્ર તા. ૫૪૪૬ તા. ૨૭-૭-૨૯ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

(૨)
પાઠ્ય પુસ્તક, ઇતિહાસ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. સં.	પુસ્તકોનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રકટ કરતા (કકાણા સહિત) (નકલદાર)	કિંમત ક. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક
૧	ગણિત દરજ્જા	મિ. જે. સી. ગોધરી અને મિ. જોય. જે. પંચોળી	મિ. જે. સી. ગોધરી, ગોપીપુરા, સુરત.	૦-૧-૦૦	ઇનામ અંતેજોડરાની પ્રાથમિક સંસ્થોના શાયરેરી, ઇનામ ઉપલા ધોરણો માટે અને જોડરાલાયરેરી માધ્યમિક સંસ્થો માટે	
૨	રોમ કથાઓ	મિ. એચ. સી. શાહ	મિ. હીમતલાલ સી. શાહ, ઝોડ, આણંદચંદ	૦-૧-૦૦	ઇનામ અંતે જોડરાની પ્રાથમિક સંસ્થો માટે	
૩	ગોપધનનુબ્ય	મિ. નરવરલાલ વીમાવાળા	ગોપિવ શાલિયમંદિર સુરત.	૦-૪-૦૦	"	"
૪	ગોપધર્મોની ચતુરાઈ	મિ. વી. ગાકડ અને મિ. જોન. વીમાવાળા	"	૦-૪-૦૦	"	"
૫	કરીશનનું માનદાત્મ્ય અને નકલ પ્રદર્શન જોડરાળ	મિ. એસ. વી. પાટકજી અને મિ. વી. જી. વ્યાસ મિ. વી. પી. વ્યાસ	મિ. એસ. વી. પાટકજી નવાધગીઆ, કોર. મિ. વી. પી. વ્યાસ, ખાજકર્ણોલય, ગોધરા	૦-૮-૦૦	"	"
૬	સારી સારી વાતો	મિ. આર. એન. શાહ	ખાજકર્ણોલય, ગોધરા, વડોદરા.	૦-૮-૦૦	"	"
૭	દેશ દેશની દંતકથાઓ	મિ. એન. આર્ચ. પટેલ	એન્ટ્રલ છુડેપો, મુંબઈ	૦-૭-૦૦	"	"
૮	અહત	મિ. એન. આર્ચ. પટેલ	ખાજકર્ણોલય, વડોદરા	૦-૨-૦૦	"	"

૧૧	શ્રીચંદ્રચંદ્રસાવળી વિભા	મિ. ને. પી. પંડિત	મિ. એમ. બી. કાશરી, કાપડી પોળ, રાવપુરા, વડોદરા	૦-૬-૦	લાયજેરી રેકોર્ડર્સ લાયજેરી	પ્રાથમિક રફેલો બાટે પ્રેમિય કોલેજ માટે માધ્યમિક રફેલો માટે
૧૨	મિ. ને. પી. પી. નોર્મીસ	મિ. ને. પી. પી. નોર્મીસ	"	૧-૦-૦	"	"
૧૩	મિ. બી. બી. મહેતા	મિ. બી. બી. મહેતા	"	૧-૦-૦	"	"
૧૪	મિ. સી. એમ. કોલ્ટર	મિ. સી. એમ. કોલ્ટર	"	૦-૧૨-૦	"	"
૧૫	મિ. કે. એમ. દ્રવે	મિ. કે. એમ. દ્રવે	"	૧-૨-૦	"	"
૧૬	મિ. બી. એન. મહેતા	મિ. બી. એન. મહેતા	"	૦-૧૪-૦	"	"
				(કાગળનું પુકું)		
				૧-૦-૦	"	"
				(કાગળનું પુકું)		
				૧-૦-૦	"	"
૧૭	મિ. બી. બી. મહેતા	મિ. બી. બી. મહેતા	મિ. બી. કે. કાકર, મહનજાંખા, વડોદરા.	૦-૬-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક રફેલો માટે
૧૮	મિ. બી. કે. કાકર	મિ. બી. કે. કાકર	"	૦-૮-૦	રેકોર્ડર્સ લાયજેરી	માધ્યમિક રફેલો માટે
૧૯	મિ. એચ. સી. કાકર	મિ. એચ. સી. કાકર	"	૦-૧૨-૦	"	"
૨૦	મિ. એચ. સી. કાકર	મિ. એચ. સી. કાકર	મિ. એચ. સી. કાકર,	૦-૧૦-૦	કન્યા અને લાયજેરી	પ્રાથમિક રફેલો માટે
૨૧	મિ. એચ. સી. કાકર	મિ. એચ. સી. કાકર	રેકોર્ડીય કોલેજ, સાદરા, મહિસાંકા.	કાગળનું પુકું		
૨૨	મિ. એચ. સી. કાકર	મિ. એચ. સી. કાકર	"	૦-૧૨-૦	"	"
૨૩	મિ. એચ. સી. કાકર	મિ. એચ. સી. કાકર	"	બહે પુકું		
૨૪	મિ. એચ. સી. કાકર	મિ. એચ. સી. કાકર	"	૦-૧૪-૦	"	"
૨૫	મિ. એચ. સી. કાકર	મિ. એચ. સી. કાકર	"	કાગળનું પુકું		

જાનકર	મિ. ને. મી. ચોધરી	મિ. ને. મી. ચોધરી.	જોડીપુરા, સુરત.	૦-૨-૦૦	હનામ છુકે	રોકાઈ
૪૧૫૭૨૦૨ની તનુમાન	મિ. ને. મી. ચોધરી	મિ. ને. મી. ચોધરી.	જોડીપુરા, સુરત.	૦-૨-૦૦	હનામ છુકે	રોકાઈ
૪૨૬૧૨૦૨ની તનુમાન	મિ. ને. મી. ચોધરી	મિ. ને. મી. ચોધરી.	જોડીપુરા, સુરત.	૦-૨-૦૦	હનામ છુકે	રોકાઈ
૪૩૬૧૨૦૨ની તનુમાન	મિ. ને. મી. ચોધરી	મિ. ને. મી. ચોધરી.	જોડીપુરા, સુરત.	૦-૨-૦૦	હનામ છુકે	રોકાઈ
૪૪૬૧૨૦૨ની તનુમાન	મિ. ને. મી. ચોધરી	મિ. ને. મી. ચોધરી.	જોડીપુરા, સુરત.	૦-૨-૦૦	હનામ છુકે	રોકાઈ
૪૫૬૧૨૦૨ની તનુમાન	મિ. ને. મી. ચોધરી	મિ. ને. મી. ચોધરી.	જોડીપુરા, સુરત.	૦-૨-૦૦	હનામ છુકે	રોકાઈ
૪૬૬૧૨૦૨ની તનુમાન	મિ. ને. મી. ચોધરી	મિ. ને. મી. ચોધરી.	જોડીપુરા, સુરત.	૦-૨-૦૦	હનામ છુકે	રોકાઈ
૪૭૬૧૨૦૨ની તનુમાન	મિ. ને. મી. ચોધરી	મિ. ને. મી. ચોધરી.	જોડીપુરા, સુરત.	૦-૨-૦૦	હનામ છુકે	રોકાઈ
૪૮૬૧૨૦૨ની તનુમાન	મિ. ને. મી. ચોધરી	મિ. ને. મી. ચોધરી.	જોડીપુરા, સુરત.	૦-૨-૦૦	હનામ છુકે	રોકાઈ
૪૯૬૧૨૦૨ની તનુમાન	મિ. ને. મી. ચોધરી	મિ. ને. મી. ચોધરી.	જોડીપુરા, સુરત.	૦-૨-૦૦	હનામ છુકે	રોકાઈ
૫૦૬૧૨૦૨ની તનુમાન	મિ. ને. મી. ચોધરી	મિ. ને. મી. ચોધરી.	જોડીપુરા, સુરત.	૦-૨-૦૦	હનામ છુકે	રોકાઈ
૫૧૬૧૨૦૨ની તનુમાન	મિ. ને. મી. ચોધરી	મિ. ને. મી. ચોધરી.	જોડીપુરા, સુરત.	૦-૨-૦૦	હનામ છુકે	રોકાઈ
૫૨૬૧૨૦૨ની તનુમાન	મિ. ને. મી. ચોધરી	મિ. ને. મી. ચોધરી.	જોડીપુરા, સુરત.	૦-૨-૦૦	હનામ છુકે	રોકાઈ

(ઉ. બા. ના. મે. એન. ઇ. સ. સાહેબના પત્ર નં. ૪૮૫૭, તા. ૧૮-૭-૧૯૨૯ માં કહેલી સુચનાનુસાર.)

(૩)

સને ૧૯૨૯ માં લેવામાં આવેલી છોકરાઓ માટેની વર્તિક્યુલર
ફાઇનલ પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ સેન્ટર				
૧	અચ્યુભાઈ અમદુલ ગની લેખા	૩૮૪	૩૧	અંબાલાલ મગનલાલ ભટ્ટ	૨૬૯
૨	કેશવલાલ બળદેવદાસ પટેલ	૩૫૪	૩૨	અસમલ રમુલભાઈ વ્હોરા	૨૬૪
૩	વાહીલાલ ખેમચંદ શાહ	૩૫૩	૩૩	ઉમીઆશંકર ડાહ્યાભાઈ જોશી	૨૬૩
૪	મંગુભાઈ ભાઈલાલ પટેલ	૩૫૦		ચુનિલાલ મણિલાલ પંડ્યા	૨૬૩
૫	નવરામ નાથુભાઈ પટેલ	૩૪૨		કાંતિલાલ દામોદરદાસ શાહ	૨૬૩
૬	મેમુલ ગલસોંગ પરમાર	૩૪૧		નાગજીભાઈ ચંદુભાઈ વાઘેલા	૨૬૩
૭	નાનચંદ ખેમચંદ શાહ	૩૪૦	૩૭	રજનચ્છાલી દરજીભાઈ ખોળ	૨૬૨
૮	ચમનલાલ જેઠાલાલ રાણા	૩૩૯	૩૮	નયંતિલાલ લક્ષ્મીશંકર દવે	૨૬૧
૯	નરસિંહભાઈ ભોગલભાઈવિલુકર	૩૩૭		ચંદ્રકાન્ત નર્મદાશંકર જાની	૨૬૧
૧૦	ચીમનલાલ નાયજીદાસ શાહ	૩૩૨	૪૦	સોમનાથ કાળિદાસ ભટ્ટ	૨૬૦
૧૧	લાલજી હીરજી ઇરિમાઈલીઆ	૩૨૬		ત્રીભોવન જેઠાલાલ દવે	૨૬૦
૧૨	જીવરામ શંકરભાઈ પટેલ	૩૧૯		ઉમીઆશંકર ડાહ્યાભાઈ જોર	૨૬૦
૧૩	અંબારામ શીવરામ પટેલ	૩૧૮	૪૩	લામશંકર કલ્યાણજી ઉપાધ્યાય	૨૮૯
	મોમાભાઈ મયુરભાઈ પટેલ	૩૧૮	૪૪	નયંતિલાલ વાહીલાલ શાહ	૨૮૮
૧૫	આત્મારામ પુજાભાઈ રાવળ	૩૧૪		લક્ષ્મીભાઈ ગુલાબરામ વ્યાસ	૨૮૮
૧૬	પુરુષોત્તમ શામળદાસ પટેલ	૩૧૧	૪૬	બાણુલાલ અમરતલાલ ગાહ	૨૮૭
	પુજલાલ પરમોત્તમદાસ પટેલ	૩૧૧		શામળભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	૨૮૭
	રણજીડ પુરુષોત્તમદાસ મુયાર	૩૧૧	૪૮	ચુનિલાલ શંકરભાઈ પટેલ	૨૮૬
	જીવણલાલ શંકરલાલ ચાલિદ	૩૧૧		નેજરામ જેઠાલાલ પુરોહિત	૨૮૬
૨૦	ત્રીભોવનદાસ ભાઈચંદભાઈશાહ	૩૧૦	૫૦	કાંતિલાલ ભલાભાઈ નાયક	૨૮૪
	જીટાલાલ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૩૧૦	૫૧	હેમચંદ નાગરદાસ મકવાણા	૨૮૩
૨૨	મગનલાલ ત્રંબકરામ જોશી	૩૦૯	૫૨	કાંતિલાલ જગનલાલ વ્યાસ	૨૮૨
૨૩	હરિભાઈ જગનલાલ પટેલ	૩૦૭	૫૩	ગવરીશંકર માધવલાલ જોશી	૨૮૧
	ચંદુલાલ પીતાંબરદાસ મહેતા	૩૦૭		નયંતિલાલ મોતીલાલ શાહ	૨૮૧
૨૫	મોતીલાલ રાયચંદ પટેલ	૩૦૪		ચંદુલાલ-માણેકલાલ જોશી	૨૮૧
	શંકરભાઈ અમીચંદ પટેલ	૩૦૪	૫૬	દુર્ગાપ્રસાદ રણજીડલાલ દરજી	૨૮૦
૨૭	ભોગીલાલ ધનેશ્વર જોશી	૩૦૩		કેશવલાલ રણજીડલાલ પટેલ	૨૮૦
૨૮	દરિકિશ મગનલાલ જાંગી	૩૦૧	૫૮	સોમા દલાભાઈ ધિરની	૨૭૯
	સોમનાથ નાથાલાલ જોશી	૩૦૧		દીનાનાથ ડાહ્યાશંકર ભટ્ટ	૨૭૬
૩૦	રણજીડલાલ હીરાલાલ શાહ	૩૦૦	૬૦	મનુભાઈ ભલાભાઈ પટેલ	૨૭૬
				પુજલાલ બહેચર ભટ્ટ	૨૭૬
				અમરનલાલ મોહનલાલપરીખ	૨૭૬

૬૩	ભવાનીશંકર મણિશંકર ભટ્ટ	૨૭૬	૧૦૩	ખોડાભાઈ સોદાભાઈ વટાળખા	૨૫૭
	ડાહ્યાલાલ ગીરધર વ્યાસ	૨૭૬		મનહરરાય તુળબરાંકર શુક્લ	૨૫૭
	ગીરજાશંકર કાનજીભાઈ શુક્લ	૨૭૬		અંગાલાલ શીવરામ ભટ્ટ	૨૫૭
૬૬	અંબાલાલ ધુળાભાઈ પટેલ	૨૭૫	૧૦૬	છગનલાલ જયરાંકર વ્યાસ	૨૫૬
	મણિલાલ લાલશંકર નવરગા	૨૭૫		મણિલાલ પ્રેમજીભાઈ પટેલ	૨૫૬
	સોમાલાલ કુબેરદાસ ગોર	૨૭૫	૧૦૮	માઢળચંદ ભોગીલાલ શાહ	૨૫૪
૬૯	છગનજી પંચાજી કોળી	૨૭૪		રેવાભાઈ પુરશોત્તમ પટેલ	૨૫૪
	ગૌરીશંકર છગનલાલ જોશી	૨૭૪	૧૧૦	શંકરભાઈ દલાભાઈ માળા	૨૫૩
૭૧	પોપટલાલ કરસનદાસ નીખાક	૨૭૩		નક્ષત્રચંદ છગનલાલ મહેતા	૨૫૩
૭૨	ફેરુક ગેડાલ સોલંકી	૨૭૨		નટેવરલાલ નાથાલાલ શાહ	૨૫૩
	કેશવલાલ ગીરધરદાસ પટેલ	૨૭૨	૧૧૩	જગલાલ ગોગંજી શાહ	૨૫૨
	રસિકલાલ લલ્લુભાઈ શાહ	૨૭૨	૧૧૪	શંકરભાઈ મગનભાઈ પટેલ	૨૫૧
૭૫	ગોરધનદાસ છગનલાલ શાહ	૨૭૧		રામસિંહ જ્વાનસિંહ રાઠોડ	૨૫૧
	મહતલાલ સુમખરામ ભાવસાર	૨૭૧	૧૧૬	જોશીલાલ ભીખાજી મોગરા	૨૫૦
૭૭	રામભાઈ હીરાલાલ પરમાર	૨૭૦		જીજુલા દાધીભાઈ ચુડાસમા	૨૫૦
	રતિલાલ પીતાબરદાસ પટેલ	૨૭૦	૧૧૮	હીરાલાલ વેણીરામ પંડ્યા	૨૪૯
૭૯	નાથાલાલ ભગવાનજી દવે	૨૬૯		પીઝમીઆ અમીરમીઆ મોગલ	૨૪૯
	રામપ્રસાદ રેવાશંકર રાવળ	૨૬૯	૧૨૦	આતેમારામ અમયાભાઈ પટેલ	૨૪૮
૮૧	અમયાલાલ લાલશંકર જોશી	૨૬૮	૧૨૧	અંબાલાલ અતુરભાઈ પટેલ	૨૪૭
	ભીખાલાલ કોદરજી શુતાલા	૨૬૮		કબ્જુલાલ હરિલાલ દેસાઈ	૨૪૭
	દશરથલાલ રણજીડલાલ રાવળ	૨૬૮		મણેકલાલ પીતાબર પંડ્યા	૨૪૭
	લહેરચંદ વિકલદાસ જોશી	૨૬૮		સાધજી જવાજી મોલંકી	૨૪૭
	મણિલાલ ડુંગરદાસ શાહ	૨૬૮		વિરજી દયા અસરી	૨૪૭
૮૬	હેમતમંગ શીવસંગંજી પરમાર	૨૬૭	૧૨૬	અતુરભાઈ તલમીભાઈ પટેલ	૨૪૬
	કાળાભાઈ વિરમભાઈ પટેલ	૨૬૭		હેમિંદન ગોવિંદ આર્યા	૨૪૬
૮૮	મહાશંકર અમયારામ ભટ્ટ	૨૬૬	૧૨૮	ભગાભાઈ જાહેર્યર પટેલ	૨૪૪
૮૯	અણુ ન ગીગાભાઈ ખિસ્તી	૨૬૫	૧૨૯	ચીમનલાલ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૪૩
	રામશંકર છગનલાલ પંડ્યા	૨૬૫		હિંમનલાલ રામશંકર અધાયુ	૨૪૩
૯૧	ગીરધર મગનલાલ પટેલ	૨૬૪		સોમચંદ મગનલાલ શાહ	૨૪૩
	ખેમાર સામજી પટેલ	૨૬૪	૧૩૨	આશાભાઈ છગનલાલ જાની	૨૪૨
	મણિલાલ ગણેશ નિર્મલ	૨૬૪	૧૩૩	રમણલાલ મગનલાલ દેસાઈ	૨૪૧
૯૪	સુદ્ધિપ્રસાદ મણિલાલ પંડ્યા	૨૬૩	૧૩૪	અંબાલાલ ત્રીભોવનદાસ રાવળ	૨૪૦
	સુનિલાલ સોમાભાઈ પટેલ	૨૬૩		મોનીલાલ છગનલાલ પંડ્યા	૨૪૦
	પુળનાથ નરસિંહ ધુવડ	૨૬૩	૧૩૬	મણિલાલ ગલાભાઈ બલીન	૨૩૮
	રમણલાલ ત્રીકમલાલ શાહ	૨૬૩	૧૩૭	મણિલાલ ભગવાન પંડ્યા	૨૩૭
૯૮	ગનસુખરામ ડાહ્યાભાઈ ત્રવાડી	૨૬૨		વિલિઅમ સાયમન પરમાર	૨૩૭
	ચોહાન ધુળાજી ફેન્ક	૨૬૨		ભીખાલાલ અહેચેરભાઈ પટેલ	૨૩૭
૧૦૦	ઠોટાલાલ ભુવાભાઈ પટેલ	૨૬૧	૧૪૦	ગંદુલાલ મનસુખ ગાહ	૨૩૬
૧૦૧	નટેવરલાલ વાડીલાલ શાહ	૨૬૦		જાશીરામ દયારામ વ્યાસ	૨૩૬
૧૦૨	અંબાલાલ રામભાઈ પટેલ	૨૫૯		નરસિંહભાઈ મંગળભાઈ પટેલ	૨૩૬

ફાઇનલ પરીક્ષા માટે
હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ.
પરીક્ષાની પદ્ધતિ બદલાઈ છે.
તે પદ્ધતિ પ્રમાણે ફાઇનલ પરી-
ક્ષામાં બેસનાર છોકરા તેમજ
કન્યાઓને ઉપયોગી થઈ શકે,
તેવો ઇતિહાસ આ એકજ છે.
આમાં છોકરા તેમજ કન્યાઓના
સવાલો આપવામાં આવ્યા છે.
આ બાબતું કોઈપણ બુની થેરે-
ડથી લખાયેલું પુસ્તક ખરીદી
પૈસા બચાડવા કરતાં આજ
પુસ્તક ખરીદવું એ પાસ થવા
માટે ઉત્તમ છે.

કન્યાઓ માટે
વર્નાકુલર
ફાઇનલ શિક્ષકા
તમારી પરીક્ષા આની પહોંચી, ખરું ને ?
કહો ત્યારે :—
આ પરીક્ષા તમને મુશ્કેલી છે ?
ઠગુચનતા પૈસા બચાવવા છે ?
કેવા સવાલો આવશે તે બાબતું છે ?
તેના ઉત્તર કેમ આપના તે બાબતું છે ?
પરીક્ષા પાસ કરવી છે ?
આ બંધાનો 'હા' કહેવી હોય તો
૪૫૦ પાત્રીનું આ દગદાર પુસ્તક
જરૂર મંગાવો.
કિં. રૂ. ૧-૧૦-૦.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરાડ, અમદાવાદ.

કમિશનમાં વધારે કિંમતમાં ઘડાડી
કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેક્સ્ટ બુક તરીકે
થવાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ પાના
દરેક નંબરની કિંમત બે આના
આમ, મ્યુનિસિપલ, હોલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
પસંદગીથી આવતી કોપિ બે બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુદર બોધપ્રદ
વાળી માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમા નમ્રસાથે
વિનંતિ કરીએ છીએ ઉપથી સુચનો વિદ્યાના ઉપાસકો, આચાર્યકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક બાળ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
ચોખ્ખી રીતે વપારી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ શોખ ધન્સાદ આપરોજ.
૨૫ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપ-
વામાં આવશે રેકિંગ અને રેલે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ ચોરસ માર્ક-
તનું કે રહેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.
લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્કીલ તેના
ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની હજન ખારની કિં. રૂ. ૧૫
મુંબઈ-હાલીબોર્ડ જગજીવન એન્ડ સન્સ.

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે હકાન નં. ૩૬૭.
અમદાવાદ-ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ.
શ્રી ખડાયતા શુક્રીપા—રીચીરાડ,
ગોધરા-એમ. વડીલ પ્રધર્ષ. સદાક બગ્ગર.

દરકત શિક્ષક કોપિખંડે

કોપિની પહેલ કાદનાર અમો છીએ, બીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે.

ગુજરાતી અને બાળભાષા આ નબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નબરની કિંમત બે આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેક્ટે (૨૫) ટકા કમિશન હિસાબે પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ લેશે તો ખર્ચસાથે (૩૦) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેલ્વેનાની આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ માલ મોકલતા રસ્તામાં નુકસાન થાય તેના નોખમદાર અમો નથી.

ખાસ નોંધ—અમોએ અમારી કોપિની સાઈઝ નાની કીધી નથી. પણ જે અસહ્ય સાઈઝ હતી તેજ કાયમ રાખી છે. છતાં પણ કિંમતમાં ઘટાડો કીધો છે.

મળવાનું ઠેકાણું:—**આદરણીય કાવરજી મારતણ**

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોબીતલાવ-મુંબઈ

શાળાપયોગી ફોટોગ્રાફીકલ બુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાંની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામ આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જે
(પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીના ચબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખગચ્છિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિધા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

૮. ગુજરાતના સંધળા બણીતા બુકસેવરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

કે. પાનકેર નહે—મુ. અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ્ર કરમચંદ્ર શાહ, ગોડળના માથે કે. એ. ૪. મુ. કપડવંજ.

નવાં બહાર પડેલાં સ્કૂલ ઉપયોગી પુસ્તક
હિંદુસ્થાનની ભૂગોળ
સાથે

(એશિયા સામાન્ય)

ઉપયોગી નકશાઓ સહિત.

કર્તા

પ્રીતમરાય ગજવાલ દમોદર, ખી એ.
દેવચંદ્રભટ્ટ તરીકે ૩ જુન થએલી

શાળોપયોગી

વાર્તારૂપી ગુજરાતનો ઇતિહાસ

(નકશા તથા ચિત્રો સહિત.)

કર્તા

દેવચંદ્રભટ્ટ ગુનીલાલ ત્રિવેદી,

કિમત ૦-૮-૦.

શાળોપયોગી

હિંદુસ્થાનનો ઇતિહાસ

(રાજ્યઅધારણુ સાથે)

કર્તા

એમ. એમ. ઘોલકીયા, ખી એ ખી મી.

કિમત ૦-૧૪-૦.

૨૨૫૦ મોડા નવામાં સારા કમિશનથી મળશે

ઘોડા વખતમાં બહાર પડશે

વહેપાર વિજ્ઞાન

લખો:-

જરાત ઓરિએન્ટલ બુક

સ્થાપના

પુસ્તક ૬૮]

[અંક ૧૦-૧૧]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓક્ટોબર-નવેમ્બર, સને ૧૯૨૬.

“ નવા જમાનામાં નવા મુદ્દાસ અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-દાદાની વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને અદેખર આપણા મૃત્યુ પછી મત્સ્યના દંડ અને ધીમા વિકામને લીધે વધારે ઠાઠા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે મારી યોજના પડી દાડશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૬ થી)

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હમ્ સ્વાધીન રાખ્યા છે)

બા “ડાયમંડ લ્યુબ્રિકી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ હાનલાલે છાપ્યું
સલાધીસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા.

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	જીભાળક કેવી રીતે ગીળે છે	૩૬૧
૨	લાવની કેળવણી સમઘી કેટલાક વિચારો	૩૭૦
૩	ગુજરાતના પ્રાચીન સ્થળ	૩૭૧
૪	સાચની શિક્ષણપદ્ધતિ	૩૭૮
૫	ચિત્રણ-નરીન મંદેશ	૮૮૧
૬	સુદિનિરીક્ષણ	૩૮૪
૭	હિંદુસ્તાનનો યુગવાર ઇતિહાસ	૩૮૬
૮	કાવ્યશિક્ષણની નોંધ	૩૮૫
૯	બોગકેનુ સંસ્થ	૩૮૬
૧૦	ભૂગોળ શિક્ષણ	૪૦૩
૧૧	ગુજરાતને તામ આપનાર સુજાતો	૪૦૮
૧૨	આમિજકિત-મવાદ	૪૧૪
૧૩	પાત્રો શેણ ? (કાવ્ય)	૪૧૬
૧૪	પશ્ચિમ એનિઆમાનો પ્રિટિશ મુલક	૪૧૭
૧૫	સંગ્રહી જાહેરખબર	૪૨૧
૧૬	ધનામપનક	૪૨૨
૧૭	ખાનગી જાહેરખબરો	૪૭

શાળાપત્રના આલોકોને સૂચના

આથી મહેં આલોકોને ખબર આપનામા આવે છે કે શાળાપત્ર સમીતીનો પાત્રનદાર જે મેનેજરના ગરનામે કરનામા આવે જે તે દરેથી એડિટરના નામે કરવા વિનવિ છે.

દેશીનામું (રેકર્ડબુક)

પુસ્તક જગમ મનાયકુ છે પણ તે રચના ૪૧ વર્ષ કપર થઈ હતી તેને જાહે માન સાથે ગરખાવતા આપણાઓ અને હુડીઓના લખાવટમાં કેશક થયો છે જેની સાથે જોકો, ચોરો, વીગા, અને પોસ્ટખાતાનો સંલધ વધારે ફેલ થતો નવ છે તેથી એ નજીને અનુસાર મુદારો દાખલ કર્યો છે જુનો મનોયતો ૧૫ દાયગ છે તે કપગત નવાં ૧૧ મનોયતો પાયરીખંધ વધારો છે એનાર વાચાને અનુમત્તો કિ ૦-૬-૦૦. પો. ૩) કમિયત જયાખ વ મળશે તા ૪-૧-૨-૨૮ હીગિરિયાદિ વાધુ ગેગદઈન-તેગત ૨૫, તેમાં કાવલો અને રચના, મ્લોક ૩૦. કિમત ૩ ૧) પોસ્ટલ જુદુ.

છગનલાલ લક્ષ્મણાઈ દેશીનામાવાળા-વડોદરા.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૮] ઑક્ટોબર-નવેમ્બર, સને ૧૯૨૯ [અંક ૧૦-૧૧

બાળક કેવી રીતે શીખે છે

જેવી રીતે પ્રાણીનાં બચ્ચાં જન્મતાંની સાથે ખાવાપીવાની અને બીજા ક્રિયાઓ સહજ રીતે કરી શકે છે તેવી રીતે મનુષ્ય બાળક કરી શકતું નથી. તેની બચપણની સ્થિતિ નિરાધાર હોય છે, તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે એ સમયમાં તેને જાતે જુદી જુદી જાતનું જ્ઞાન મેળવવાનું હોય છે અને તેથીજ તેના મગજની સ્થિતિ ઘણી ક્ષમણ હોય છે. આ બે કારણને લીધે તે ટુંકા વખતમાં ઘણી નવીન જાણતો શીખી શકે છે. વળી કોઈપણ પ્રાણીએ તેણે મેળવેલું જ્ઞાન તેના દરજ્જાને વારસામાં આપ્યું હોય તે જણાતું નથી; પણ મનુષ્ય બાળકની ઉન્નતિનું ખરું કારણ તો જે સમાજમાં તે રહેતું હોય તેમાં પરંપરા કે પુસ્તકરૂપે જે જ્ઞાન સંગ્રહ થયું હોય તેનો જે લાભ તે લે છે તે છે. જે જનસમાજમાં જ્ઞાન અને ચારિત્રનો વિકાસ વધારે કે ઓછો થયો હોય છે તે પ્રમાણે તેના બાળકને થોડો કે વધો લાભ મળે જાય છે. આ કારણને લીધે સુધગેલી સમાજમાં બાળકને શાળામાં જે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે વડિલોપાર્જિત જ્ઞાન મંબંધી હોય છે અને ત્યારે તે જ્ઞાન તે મેળવે છે ત્યારે તે તેની વ્યક્તિગત તેમજ જનસમાજ પ્રત્યેની દરજ્જે અદા કરવાને શક્તિમાન થાય છે. પણ તેને કેવી રીતે શિક્ષણ આપવું કે તેનો તે સારો લાભ લઈ શકે અને તેનું જીવન વધારે કાર્યસાધક થઈ શકે ? આ પ્રશ્નને બીજી રીતે જોઈએ તો તે ઉપર-

છે એટલે બાળક તેનાજ ઉપર ધ્યાન આપે છે અને બીજા વિચારને મગજમાં આવવા દેતું નથી. જે વિચાર પ્રસ્તુત વિષયને લગતા ‘મગજમાં આવે છે તે ગ્રહણ કરવાને તેનું’ મન આતુર હોવાથી તે તરત સમજી શકે છે અને તેથી યાદ રાખી શકે છે. બાળકના મનમાં પાડેના જેવો હેતુ બજૂત કર્યો હોય છે તે પ્રમાણે તેની ક્રિયા ચાલુ છે કારણ કે હેતુ પ્રમાણે વિચાર ઉપર લક્ષ આપવામાં આવે છે. દા. ઘણા માણસ નદી ઉપર માત્રમ પડે છે. જે કવિ હોય છે તે તેની લીલા જોઈ સંસારની સાથે તેને સરખાવે છે. માછી તેમાથી માછલાં મળાને કે કેમ તેના વિચાર કરે છે. એકાદ તેનું પાણી એતીના કામમા કેવી રીતે આવશે તેનું અવલોકન કરે છે. સાધુ ત્યાં ઈશ્વરભજન એકાતમાં થશે કે કેમ તેના વિચાર કરશે. વેપારી માણસ માત્ર લઈ જવા માટે વહાણ ચાલશે કે કેમ તેના તર્કવિતર્ક કરશે. આવી રીતે એકજ વસ્તુના વિષે જેવો દરેકના મનમાં હેતુ હોય છે તે પ્રમાણે તેનું નિરીક્ષણ કરે છે. આ ઉપરથી જે બાળત લક્ષમાં રાખવાની છે તે એ છે કે જેની રીતનો હેતુ બાળકને પૂરો પાડયો હોય છે તે પ્રમાણે તે કામ કરે છે. દા. શિક્ષક તેમને કહે કે આજે આપણે મીઠામાંથી ઝાડનાં જુદાં જુદાં પાંદડાં બેગા કરવાં જઈશું. તે ઉપરથી તેઓ ત્યાં ફક્ત લિન લિન જાતનાં પાંદડાં ઉપરજ ધ્યાન આપશે અને તે લાવશે. ઘણી બીજી અનેક બાળત તરફ તે દુર્લક્ષ આપશે, કારણ કે તેમને સ્પષ્ટ હેતુ પૂરો પાડવામા આવ્યો છે, તેથી “જેવી દષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ” એ વચન યથાય છે. ત્યારે શિક્ષક બાળકના મનમાં સ્પષ્ટ હેતુ ઉપજાવે છે ત્યારે તે જે દક્ષીત કહે છે તે તે ઉત્સાહથી શીખે છે અને તેની છાપ મગજમાં સચોટ પડે છે. બાળકને શિક્ષક કહે કે આવની કાત્રે આપણે ‘ગાય’ સંબંધી વાનચીન કરીશું તો બીજે દિવસે તે જ કંઈકદેશે કે બીજા બાળકો તે સંબંધી બોલશે તેની છાપ તેમના મગજમાં વધારે દૃઢ રીતે પડશે, કારણ કે તે ગ્રહણ કરવાને તેમનું મન સહેલેથી બજૂત થએલું છે, એટલે તે બાળતના વિચાર તેમના મનની આતુરતાને લીધે મનમાં સ્પષ્ટ રીતે પડે છે.

આ ઉપરથી એક ઉપયોગી નિયમ એ નીકળે છે કે બાળકના મનની આતુરતા ઉપજાવ્યા વગરનું શીખવવું કળાથી ચતુ નથી, કારણ કે તેના મગજમાં જે છાપ પડે છે તે ગ્રહણ કરવામાં આવતી નથી. દા. એક વર્ગમાં ‘સ્વામીભક્તિ’નો પાઠ શિક્ષક વાંચી ગય છે અને બાળકો પછી વાંચે છે તથા અગ્રરા શબ્દના અર્થ સમજે છે. બીજો શિક્ષક કા. પા. માં ચાર કે પાંચ સંવાદ પાઠના ભાવાર્થ સંબંધી લખી બાળકોને કહે છે કે તમે

આ પ્રશ્ના મનમાં વાંચી જાઓ અને તે પ્રમાણે પાઠનું શાંતવાચન કરો. હવે તેઓ ન્યારે પાઠ વાંચશે ત્યારે તે પ્રશ્નને લગતી બાબતો ઉપર ખાસ ધ્યાન આપશે અને શિક્ષક ન્યારે ભાવાર્થના સવાલ પૂછશે-ત્યારે સંતોષકારક જવાબ આપશે. બંને શિક્ષકો તાલીમ પામેલા હોશિયાર છે, પણ બીજા શિક્ષકની પદ્ધતિમાં સ્પષ્ટ હેતુ રહેલો હોવાથી બાળકને વિશેષ ફાયદો થાય છે. તે સંબંધી એક બીજો લખેલો લઘુએ: એક શિક્ષક નકશામાં ઉત્તર હિંદુસ્તાનની નદીઓ બતાવી તેનું વર્ણન કરી શીખવે છે. બીજા શિક્ષકે અગાઉથી તેમને કહ્યું હતું તમારે ઉત્તરહિંદની નદીઓનું વહેણ, તેમની લંબાઈ, તેમનું મૂળ અને મુખ તથા તે જે પ્રદેશમાંથી તે વહેતી હોય તેની હદીક્ત શોધી કાઢવાની છે. આ પ્રમાણે પાઠનો હેતુ સ્પષ્ટ કરવાથી બાળકને જાતે અભ્યાસ કરી તે બાબત તૈયાર કરવાનું મન થાય છે. આવી રીતે દરેક પાઠમાં ન્યાં બને ત્યાં શિક્ષક પ્રથમ પ્રશ્નના રૂપમાં તેનો હેતુ સ્પષ્ટ કરે તો બાળક ઉલટથી કામ કરશે. વળી તેમને જાતે અભ્યાસ કરવાની ટેવ પડશે અને તેમનામાં આત્મવિશ્વાસ અને જવાબદારીના શુભ ધીમે ધીમે આવશે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ પાઠનો હેતુ સ્પષ્ટ કરી મનની જે આતુરતા ઉપજાવવામાં આવી તે બીજા શબ્દમા કહીએ તો 'રસ' છે. મનની આતુરતા એટલે મગજમા જે તંતુરયાન હોય છે તે ઉત્કેરાય છે એટલે તંતુમાર્ગદ્વારા ત્યાં લોહી વધારે વહે છે અને તેને લીધે અમુક વિચારનો સંબંધ જાગૃત થાય છે તેથી વિદ્યાર્થીને તેમાં રસ પડે છે, કારણકે તેથી તેને ઇચ્છિત બાબત પ્રાપ્ત થાય છે. રસ એટલે ધ્યાન અને ધ્યાન એટલે યાદગત્તી એવો પૂર્વાપર વિચારનો સંબંધ છે, તેથી હાલમાં શિક્ષા, લખ કે બાલકબાણુથી જે શીખવવામાં આવે છે તેનો નિર્બેધ કરવામાં આવે છે, પણ તેને બદલે વિદ્યાર્થી તેની આંતર ઇચ્છા-રસ-ને લીધે જે જ્ઞાન મેળવે છે તે વધારે સ્થાયી અને ફળદાયી નીવડે છે. દા. બાળવર્ગમાં એક વિદ્યાર્થીને શિક્ષક પૂછે કે તારું નામ શું છે ? તે કહે કે 'મગન' તને તે લખતાં આવડે છે ? તેને જો હવે લખતાં શીખવવામાં આવે તો તે વધારે ધ્યાન આપી કામ કરશે. એક શિક્ષક એવા ઘોરણમાં બાળકને કહે કે આવની ફેરા તમારે ગમે તે વાતો નિર્બંધમાં લખવાની છે. આ ઉપરથી તેની આંતર-ઇચ્છા પ્રદીપ્ત કરવાથી તે વધારે સારી રીતે તેમના વિચાર દર્શાવી શકશે.

જો બાળકનું મન વધારે આતુર હોય એટલે તેને પ્રબળ હેતુ પૂરો પાડશે હોય તો તેથી તે મુશ્કેલીથી નિરાશ થશે નહિ અને તેનું કામ હોંસથી પુર્ણ કરશે. પરીક્ષામાં પાસ થવાની ઇચ્છા યા શિક્ષકને ખુશ કર-

અને તેનું ચારિત્ર ખીણે છે. વર્ગમાં નિયમસર આવવું, ખોતાના પાંક બરાબર તૈયાર કરવા, સુધક રહેવું, વગેરે જે જે ટેવ બાળકને પડે છે તે વારંવાર થતી ક્રિયાનું ઈજ છે. કોઈપણ બાબત એક વખત કરવાથી આવડી જતી નથી કારણકે તેથી મગજમાં તેનો સંબંધ બંધાતો નથી પણ બ્યારે તેની ક્રિયા વારંવાર થાય છે તે ટેવના રૂપમાં તે પરિણમે છે ત્યારે તે કામ સરળ રીતે અને ત્વરાથી થાય છે. હવે શિક્ષણમાં બીજો નિયમ યાદ રાખવાનો એ છે બાળક જે કંઈ પ્રથમ શીખે તેની ક્રિયા વારંવાર થવી જોઈએ. નાનું છોકરું ચાલતા ગીએ છે ત્યારે અનેકવાર તે પડી જાય છે પણ બ્યારે તેનો કાણુ ચાલવાના રનાયુ ઉપર આવે છે ત્યારે તે આંખ અને મગજમાં પડેલા સંબંધને લીધે ઢોડી શકે છે અને રૂઝતામાં ખાડો કે લાકડું હોય છે તોપણ તે ચાલવાની દિશામાં ઝડપથી ઢોડી શકે છે. આથી રીતે આપણી ઘણી જાતની ક્રિયા ટેવને આધારે થાય છે અને તેથી તે સરળ રીતે થાય છે, એટલે શિક્ષકે જે કંઈ શીખવવું તે ટેવના રૂપમાં શીખવવું જોઈએ. હાલમાં આંકની કચાશને લીધે ઘણા બાળકો ૧૮ રૂપીઆમાં ૮ રૂપીઆ નાખીએ તો ફેટલા થાય તેને માટે આંગળીના વેલની મદદથી ૧૯, ૨૦, ૨૧ એમ એક એક ઉમેરી સરવાળો કરે છે. આ ટેવ ઇચ્છવાનું નથી. દરેક બાળકને હુંકા સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકાર મોંએ તરત આવડવા જોઈએ, નહિતો હિસાબનું કામ લોકમાં પડે છે અને જોઈતા વખતમાં કામ પુરું થઈ શકતું નથી. આ નિયમ શિક્ષણની દરેક ક્રિયાને લાગુ પડે છે અને તેથીજ શીખવવાનું કામ આગળ વધી શકે છે.

એક નાના બાળકને તેની માએ ઉંજરા આગળ મૂક્યું છે અને તે બીજા ખંડમાં કામ કરે છે. હવે બાળકને ઉંજરા આજોગી બીજા ખંડમાં જવું છે. આ તેનો પ્રથમ પ્રયાસ છે. તે ઘુંટણુ ટેકવીને તથા હાથ ઉંજરા ઉપર મૂકીને ઉપર ચઢવાનો પ્રયત્ન કરશે. કેટલીક વખત તે નિષ્ફળ જશે પણ થોડાક વખત પછી તે ઉંજરા ઉપર જઈ શકશે. પછી તેણે જે સુકિતથી ઉંજરા આજોગવાનો યત્ન કર્યો હતો તેનો ઉપયોગ બીજો દિવસે પણ ફરીથી કરશે. હવે તેને બહુ તસ્દી પડશે નહિ. એમ થોડાક વખતમાં તે ઉંજરા જતલીથી આજોગી બીજા ખંડમાં જઈ શકશે કારણકે પહેલા પ્રયાસ વખતે જે સંબંધ તેના મગજમાં બંધાયો છે તેની મદદથી તે બીજવાર સહેલાઈથી ઉંજરા આજોગી શકે છે અને પછી વધારે સહેલાઈથી તે કામ કરે છે. પ્રથમ પ્રયાસમાં તેને જે ફતેદ મળી તેથી તેના મનને ઘણો મંતોય

થયો અને તેથી જે આનંદ તેને થયો તેથી તે કામ કરીથી કરવાને પ્રેરાય હતું. કોઈ ક્રિયા કર્યા પછી જે ધારેયો હેતુ ફળાભૂત થતો નથી તો આપણુ મન નાખુશ થાય છે અને તે કામ કરીથી કરવાને આપણને મન થતું નથી, પણ જે કામ એક વખત કરવાથી આપણને આનંદ થાય છે તે કરીથી કરવાને આપણને મન થાય છે. એક બાળક સરવાળાનો દાખલો કરે છે તે બે ત્રણ વખત કરે છે પણ જવાબ ખરો આવતો નથી. ત્યારે ચોથી વાર તેનો જવાબ આવે છે ત્યારે તેને ઘણો આનંદ થાય છે અને તેથી તેવા સરવાળાના બીજા દાખલા તે કરવાને તે ખુશીથી પ્રેરાય છે. જેમ જેમ તેના દાખલા ખરા પડતા જાય છે તેમ તેમ તે વધારે હોસથી અધરા દાખલા કરી શકે છે, પણ જે ઘણો પ્રયાસ કર્યો છતાં પણ જે તેનો દાખલો ખરો પડ્યો ન હોય તો તે નાહિમેદ થઈ જાય છે અને હિંસાળી કામ ઉપર તેને કંટાળો આવે છે. આ ઉપરથી શિક્ષણનો ત્રીજો નિયમ એ મળી આવે છે કે બાળક જે ક્રિયા કરે તેમા તેનો હેતુ ફળાભૂત થાય તેવા મનોગો શિક્ષકે ઉપજાવવા જોઈએ. જે આવી રીતે તેના કામમા તેને આનંદ થા રસ પડશે તો તે આગળનું કામ પણ જાતે કરી શકશે. કેરલીક વખત શિક્ષક બાળકને અધરા દાખલા લખાવે છે અથવા તેની સમજદારી ઉપરાતની બાળતો તેને પૂછે છે, પણ તેનું ફળ એ આવે છે કે તે કામ નહિ કરી શકવાથી બાળકને તેનો કંટાળો આવે છે એટલે કરીથી તેવું કામ કરવાને તેમને મન થતું નથી. જે કામ બાળક ઉપરથી કરે છે તેમા તેનું ચિત્ત પરવાએણું હોય છે અને તેથી તે સારી રીતે જાણે છે. આ કારણને લીધે શિક્ષકે બાળકને રસ પડે એવી શિક્ષણની યોજના કરવી જોઈએ. જાણદાખાણથી કે ભયથી જે કંઈ બાળક શીખે છે તે તે બગાળ સમજતું નથી અને પછીથી તે ભૂલી જાય છે. માટે બાળક અમુક બાબત રસપૂર્વક કરે એવી રીતની તેણે યુક્તિ કરવી જોઈએ. વર્ગમા જે જે કંઈ શીખવવામા આવે તેમા જે બાળકને રસ પડે તો તે ઘણી હોસથી તેના અભ્યાસમા આગળ વધે છે કેટલાક ચતુર શિક્ષકો ત્યારે પાઠન રહેલો વિદ્યાર્થી કંઈ કામ કરી લાવે છે ત્યારે તેને ઉત્તેજન આપવાને તેના વખાણ કરે છે. એ ઉપરથી તે બાળકને આનંદ થાય છે અને વધારે કામ કરવાને તેને મન થાય છે. “રસ એ શિક્ષણનો આત્મા છે” એ કેળવણીના સૂત્રનું રહસ્ય આ ઉપરથી હવે વધારે સ્પષ્ટ થયું હશે ‘રસ’ અને ‘પ્રયત્ન’ કે કામ ના મેંધનો પ્રત્યક્ષ લાભમા કેળવણીશાસ્ત્રમા ઉપસ્થિત થયો છે. તેના સમઘમા હુકમા એટલું, કહી ચકાય કે ‘રસ’ એટલે મોજમગ્નહ, મરજમા આવે તેવા તરંગને વશ થઈ કામ કરવું એ

તેનો યથાર્થ અર્થ નથી, પણ આંતર ઇચ્છાને અનુસરી એક ચિત્તથી કામ કરવું એ તેનો ખરો અર્થ છે. તેમા ચીવટથી તથા ખંત અને મહેનતથી કામ કરવાનો અવકાશ છે. બાલ ઉત્તેજકથી એટલે લાલચ અને ભયથી બાળકો જે કામ કરે, તેના કરતાં તેઓ સ્વનઃ ઇચ્છાથી કામ કરે તો તેમાં ઘણો તફાવત જોવામાં આવે છે. અમુક કામ કે જેમાં બાળકને રસ પડતો નથી તે તેને વેડ સમાન લાગે છે. અજાત તેણે અમુક કામ વારંવાર ખંતથી કરવું જોઈએ પછી તે કામ તેને ગમે કે ન ગમે, પણ તેનો અર્થ એ થતો નથી કે તેણે હંમેશાં બાલ દયાથી અને ભય કે લાલચને આધીન થઈને કામ કરવાનું છે. ત્યાંમુધી કોઈપણ કામમાં સ્વતઃ આનંદ થાય નહિ ત્યાંમુધી તે કામ સારું થતું નથી. આ ઉપરથી એટલું શિક્ષકે ધ્યાનમાં રાખવું કે બાળકને બંધી બાળત રસમય કે તેને આનંદ મળે એવી કરવાની નથી. તેને જો અમુક કામમા મુરકેલીઆ નડે છે તથા તે શુચ્ચવાય છે તો તેનો તે જતો વિચાર કરે છે અને પછી તેનો નિવેડો લાવે છે. કેટલીક વખત તેની મરજી વિરુદ્ધ પણ કેટલોક કામ કરાવવાની જરૂર છે; કારણકે તેથી તેની સંકલ્પશક્તિ કળવાય છે, પણ તેને દરેક બાળકમાં કંટાળો આવે એવું કામ કરાવવું નહિ કે જેથી તેને શાળાના કામ પ્રત્યે અણગમો ઉત્પન્ન થાય એવો સ્પષ્ટ છે.

આ લેખના મુખ્ય મુદ્દા નીચે પ્રમાણે ઉપસંહારરૂપ જણાવ્યા છે:—

(૧) અમુક સંજોગોમાં જે પ્રતિક્રિયા કરવામાં આવે છે અને તેને લીધે મગજમાં જે સંબંધ બંધાય છે તે શિક્ષણ છે. શિક્ષણ એટલે ફક્ત સંસ્કારની નહિ પણ તેનો આવિર્ભાવ ક્રિયારૂપે થાય તે.

(૨) જ્યારે બાળકનું મન અમુક કામ કરવાને આતુર હોય છે ત્યારે તે કરવાથી તેને આનંદ થાય છે, પણ જો તેમાં કંઈ ખત્રેલ પડે છે તો તે ચીઠાય છે. અમુક કરવાને જ્યારે તે ઇતેન્નર હોતું નથી અને જો પરાણે તે કરાવવામાં આવે છે તો તેથી તેને દુઃખ થાય છે. જે બાળકના મનમાં અમુક કામ કરવાનો હેતુ પ્રબળ હોય તો તે કરવા માટે તે વધારે આતુર હોય છે અને તેથી તેની શિક્ષણની ક્રિયા વધારે સચોટ અને ફળદાયી થાય છે.

(૩) જોનો મહાવરો બાળક કરે છે તે બાળકનું જ્ઞાન તેને થાય છે. જોનો મહાવરો તે કરતું નથી તે બાળક તેને આવડતી નથી.

(૪) જે ક્રિયાથી બાળકને આનંદ થાય છે તે બાળક તે શીખે છે. જે કામ કરવાથી તે નિષ્ફળ જાય છે અથવા તેને કંટાળો આવે છે તે બાળક તે શીખતું નથી.

✽ હાલની કેળવણી સંબંધી કેટલાક વિચારો

કુદરતમા અહોનિશ ફેરફાર થયા કંઈ છે તેથી સજીવ વસ્તુને તે પ્રમાણે તેના વર્તનમા ફેરફાર કરવો પડે છે. આ ઉપરથી પરિસ્થિતિને અનુસરી યોગ્ય ફેરફાર કરવો એ જીવનનું લક્ષણ હરે છે. જે વ્યક્તિ કુદરતના આવા મહાનિયમનુ ઉપવંધન કરે છે તેનો નાશ થાય છે. મનુષ્ય પણ એજ નિયમને આધીન હોઈ તેણે મંજૂગો પ્રમાણે ફેરફાર કરવો જોઈએ. છંદા થોડા વરમમા વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમા ધાત્રી ઉપયોગી ગોઠા થઈ છે, તેથી ખેતી, વહાવકાપ, રસાયન, દવાઈ સુસાફરી, વગેરે કળામા અદ્ભુત પ્રગતિ જોવામા આવે છે, તે પ્રમાણે શિક્ષણ-શાસ્ત્રમા ધણા મહત્વના ફેરફાર થયા છે, અને તેની અસર એટલી બધી થઈ છે કે તેના ઉપયોગથી મનુષ્યની નવી ઉત્તમ જાતિ ઉપજતી શકાય એવી ઉત્કટ અભિલાષા વધતી જાય છે. આ કારણને લીધે આપણે શિક્ષક વર્ગે કેળવણીમા થએલા ફેરફાર જાણવાની ખાસ જરૂર છે, કારણ કે જુની ધરમમાં કામ કરવાથી એક જાતની જડતા આવે છે અને એ જડતા ખરેખર મૃત્યુ સમાન છે. દુનિયાના સુધરેલા રાજ્યો પ્રજાની ઉત્તમ કાર્ય-સાધક કેળવણી સાર જુદા જુદા પ્રકારના પ્રયોગો કરી રહ્યાં છે અને તેથીજ આપણે મોન્ટેસોરી, ડેલ્ટન તથા યોજનાપદ્ધતિ વગેરે મંજૂરી સાંભળીએ છીએ. હાલની કેળવણીમાં અગત્યના શા ફેરફાર થયા છે તે હવે આપણે જોઈએ.

(૧) હાલમા શિક્ષણશાસ્ત્રમાં જે ધણા મહત્વનો ફેરફાર થયો છે તે એ છે કે કેળવણીની સર્વ પ્રગતિના ધ્યેય તરીકે બાળકને સુખ્ય બાળન જણવામા આવે છે. શિક્ષણસાહિત્ય, મકાન, અભ્યાસક્રમ અને શિક્ષક, એ સર્વ કેળવણીના અંગ બાળકના વિકાસના ધ્યેય આગળ ગોણુ છે. બાળકની શક્તિની ખાસવટ એ કેળવણીનું ખાસ લક્ષ હોવું જોઈએ. આવી દૃષ્ટિથી શિક્ષણની વ્યવસ્થામાં અભયજ ફેરફાર થયો છે. પ્રથમ તે શિક્ષકે તેની પદ્ધતિ બાળકની શુદ્ધિને અનુસરીને રચવી જોઈએ. આવી રીતે તેની દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવા સાર તેણે બાળકને અનુરૂપ થવાની

• જોરસહની મેરિજાહન મેમોરિઅલ ટ્રસ્ટિંગ કોલેજમાં તા. ૮-૬-૨૬ ને રોજ આપેલા બાપજીનો સાર ગોઠાક ફેરફાર સાથે

જરૂર છે, અને તેણે બાળક તરીકેજ શિક્ષણ આપવાની અગત્ય છે. આ મંબંધમાં બીજી વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી એ છે કે શિક્ષક બાળકને ખરી રીતે તો શીખવી શકતો નથી, પણ બાળક પોતાનીજ મેળે જ્ઞાન મેળવે છે. ફક્ત શિક્ષક તો જ્ઞાનની સામગ્રીને પુરી પાડે છે અને તેની જિજ્ઞાસા સનેજ કરી માર્ગદર્શન કરે છે; તેથી શિક્ષકે પોતે બાળકને બહુ શીખવવાનો લોભ ઓછો રાખી તેને જોઈતી અતુકૃણતા કરી આપવી, કે જેથી બાળક પોતે પોતાની મેળે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે.

હવે ત્રીજી વાત બંદોબસ્તની છે. શિક્ષકના ભયથી કે ધાકથી બાળક જડ વસ્તુની માફક સુપાયૂપ બેસી રહેતો હોય તો તે સારો બંદોબસ્ત કહેવાતો નથી. પણ બાળક ઉમંગથી કામ કરતું હોય એટલે કે તે પોતાના કામમાં ઉત્કટથી મશગુલ હોય તો તે સારો બંદોબસ્ત કહેવાય છે. બાલ દબાણ કે ભયથી જે નિયમ પાળવામાં આવે છે તે ઉત્તમ વ્યવસ્થા ગણાય નહિ પણ ન્યારે બાળકો આંતર ઉર્મિથી કામ કરી શાળાના નિયમનું હોંસથી પાલન કરે છે તેજ ખરું નિયમન કે બંદોબસ્ત છે.

હાલમાં સમૂહશિક્ષણને બદલે વ્યક્તિગત શિક્ષણ તરફ વલણ વધતું જાય છે, અને એમ થવા માટે વ્યક્તિવિકાસને પોષવા માટે બાળકને સ્વતંત્રતા આપવાનો મત વધારે પ્રચલિત થતો જાય છે. સ્વતંત્રતાનો કેટલાક ખોટો અર્થ કરે છે. તેનો ખરો અર્થ એ છે કે બાળકે નિયમને આધીન રહીને તેની આંતર ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ.

આ નવીન દૃષ્ટિને લીધે અભ્યાસક્રમમાં પણ ઘણી વિવિધતા જોવામાં આવે છે. બધા વિદ્યાર્થીઓને એક સરખો અભ્યાસ કરવાનો હોતો નથી, પણ અમુક વરસ સુધી સામાન્ય શિક્ષણ લીધા પછી તેની શક્તિ અને સ્વિ મુજબ તે અમુક વિષયની પમંદગી કરી તેનો ખંતથી વિશેષ અભ્યાસ કરે છે. વળી શિક્ષણસાહિત્યમાં પણ તેવીજ જાતનો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે. આ પ્રમાણે બાળક એ કેળવણીનું ધ્યેય છે, એ વિચારને અનુસરી શિક્ષણપદ્ધતિ, અભ્યાસક્રમ, સાહિત્ય, અને બંદોબસ્તમાં ઘણો મોટો ફેરફાર ઉપર બનાવ્યા મુજબ થયો છે.

(૨) શિક્ષકે બાળકને, શિક્ષણનું કેન્દ્ર સમજ્યા પછી બીજી અગત્યની બાબત તેણે જાણવાની એ છે કે બાળકમાં અનંત શક્તિ છે એવી તેનામાં દૃઢ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. જે શિક્ષકમાં આવેો વિશ્વાસ નહોય તો તેની શક્તિનો કંઈ નિકાસ તેનાથી થઈ શકતો નથી. આવી ઉચ્ચગામી ભાવનાથી શિક્ષકમાં ધીરજ, સાદસ અને શક્તિ આવે છે.

પ્રેરાય એવા સવાલ પૂછવા જોઈએ. દા. વિદ્યાર્થી પાસે ઉત્તર હિંદની નદી-ઓની માહિતી કદાવવી હોય તો “ઉત્તર હિંદની નદીઓનાં નામ બોલો” એમ નહિ પૂછતાં એ સવાલ પૂછવો કે “અમદાવાદથી દરદાર જતાં રસ્તામાં” કઈ કઈ નદીઓ આવે છે તેનું વર્ણન કરો.” જો આમ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે તો બાળકોને કંઈપનાદ્વારા વિચાર કરીને ઉત્તર આપવો પડશે. હાલની પરીક્ષાપદ્ધતિથી વિદ્યાર્થીના કેટલાક નૈતિક તેમજ શુદ્ધિના ગુણોની કમોટી થઈ શકતી નથી, કારણકે પાઠશક્તિને પોપણ મળે તેવાજ સવાલ પૂછવામાં આવે છે.

(૮) દરેક બીજી એક વાત કહેવાની એ છે કે હાલનું આપણું શિક્ષણ મોટે ભાગે સાહિત્યને અંગે છે, પણ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં વિજ્ઞાનની પદ્ધતિ અને દૃષ્ટિનું રહસ્ય વિદ્યાર્થીઓ મેળવે એવી રીતે કેળવણીની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. આપણે તો સાહિત્યપ્રેમી બનીએ છીએ, પણ આપણા વિદ્યાર્થીઓમાં વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ જામતી નથી તેથી તેમનું વહેમી અને કંઈપનામય જીવન હોય છે. પણ યુરોપના વિદ્યાર્થીના જીવનમાં વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન ઐતિહાસિક યથાથી તે કુદરતના નિયમ ઉપર આધાર રાખે છે અને તેથી દૃષ્ટિથી તે વહેવાર થાય છે. વળી વિજ્ઞાનના સંગીન જ્ઞાનને લીધે તે જીવનના મુખ્યમય માધ્યમ ઉપજતી શકે છે અને દેશની સંપત્તિમાં વધારો કરી શકે છે. પણ એથી ઉત્પન્ન આપણા સોફ્ટી દૃષ્ટિ કંઈપનામય હોવાથી દુન્યવી કામમાં જોડાઈને ફતેદ તેમને મળતી નથી. આ કારણને લીધે આપણી શાળાના અભ્યાસક્રમમાં મૃદુજ્ઞાન, પદાર્થપાઠ, અને વિજ્ઞાનને અગત્યનું સ્થાન મળવું જોઈએ, અને ઉછળતી પ્રજાની દૃષ્ટિ વૈજ્ઞાનિક કરવી જોઈએ.

૯ હાલની કેળવણી સર્વથી છેલ્લી બાબત એ છે કે આ જમાનામાં યોગશાસનનો જે વિચાર વધારે પ્રચલિત થાય છે તેને અનુસરી શાળાનું બંધારણ, વ્યવસ્થા, શિક્ષણશૈલી તથા અભ્યાસના વિષયમાં પ્રજ્ઞશાસનની ભાવના નજરે પડે છે. શિક્ષકની આપણુદ સત્તા અદસ્ય થતી જાય છે અને શિક્ષક વિદ્યાર્થીના એક મદદગાર મિત્ર હોય એવી ભાવના ખૂબ જોસમા ફેલાતી જાય છે. તેમજ વ્યવસ્થા વગેરે શાળાનું કામ વિદ્યાર્થીઓને સોંપી દઈ તેમની સ્વરાજ્યની વૃત્તિ ખીલવવામાં આવે છે. કર્તવ્યનિષ્ઠા, જવાબદારી, સાદસ, આત્મશ્રદ્ધા, વગેરે ખરા મનુષ્યત્વને ખીલવનારા ગુણો શાળાના પ્રજ્ઞશાસનની પદ્ધતિથી વિદ્યાર્થીમાં આવે છે અને તેથી શિક્ષકની જોડકમી સત્તાને તિલાંજલિ મળી છે.

ગુજરાતનાં પ્રાચીન સ્થળ

(૫)

સિંહપુર (સિંહાર) :—સિંહપુર ગાયકવાડ સિંહાર ભાવનગરની દક્ષિણે ૧૮ માઇલ પર અને હાથળની પશ્ચિમે ૨૫ માઇલ પર છે. સાતમા સૈકામાં એ એક અગત્યનું શહેર હતું. મેકામા મળરાજના આમંત્રણથી ત્યાં ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણો આવી વસ્યા હતા. આ શહેરની આસપાસ ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણોનું સંસ્થાન થયું હતું કારણકે એમ કહેવાય છે કે સિદ્ધગળ જ્યાં સિંહે ૧૦૧ ગામ આ બ્રાહ્મણોને પટામાં આપ્યા હતા.

ઘોઘા :—આ બંદરનું જુનું નામ ગુડીગઢ છે. વલ્લભિરાજના વખતમાં આ શહેરની કંઈક અગત્ય હતી. પણ પછીથી એની પડતી ઘટ્ટ હતી. મુસલમાન સમયમાં તે વધારે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું હતું અને ત્યાં વેપાર સારો ચાલતો હતો.

દમ્વકલ્પમ (હાથળ) :—હાથળ ઘણું પ્રાચીન ગામ છે. ખ્રિસ્ત મંવતની શરૂઆતથી એનું અસ્તિત્વ છે અત્યારે જો કે ત્યાં માત્ર ૧,૦૦૦ માણસની વસતી જોવામાં આવે છે તોપણ પહેલાં એક બહુજ અગત્યનું અને આબાદ બંદર હશે એમ શ્રીકે ઇતિહાસકારોના વર્ણન ઉપરથી માલમ પડે છે. ઇફ્રા મેકામા વલ્લભિરાજના એક જિજ્ઞાસુને તે મુખ્ય ગયક હતું અને તે બંદર હોવાથી ત્યાંનો વેપાર મોટો હશે એમ માનવાનું કારણ છે.

શમુંજય :—કાઠિયાવાડમાં જૈન લોકોનું ટેકરી ઉપર આવેલું પ્રસિદ્ધ સ્થળ છે, અને ભાવનગરની નૈઋત્યમાં ૩૫ માઇલ પર તે સ્થળ આવેલું છે. ટેકરી ઉપર અત્યારે બે મોટાં મંદિર છે. એક આદિનાથનું અને બીજું નેમિનાથનું. આ જાંતેમાં આદિનાથનું દહેક વધારે જુનું છે. કુમારપાળના દિવાન ઉદયનની ઇચ્છા મુજબ તેના પુત્ર અંબકે તેનું સમારકામ કરાવ્યું હતું. બીમરાજના પ્રધાન વસ્તુપાળે નેમિનાથનું દહેક બંધાવ્યું હતું. વસ્તુપાળે આ ટેકરીની તળેટીમાં એક તળાવ પણ બાંધ્યું હતું.

ગિરિનગર (જુનાગઢ) :—આ શહેર સુંદર દુંગરની તળેટીમાં વસેલું છે. ઉજ્જવનત અને દૈવગઢ એ નામો આ દુંગરનાં છે. પ્રાચીન વખતથીજ આ શહેર પ્રસિદ્ધિમાં આવેલું છે. તે તીર્થ છે અને રાજધાનીનું શહેર છે. હિંદુ, જૈન અને બૌદ્ધ લોકોનું તે પવિત્ર સ્થળ છે. અગ્રક નો શિવાયેણ પાણી આ સ્થળે છે. બ્રાહ્મણો તેને અગ્નિ પવિત્ર સ્થળ

માને છે. મહાભારતમાં તેની પવિત્રતા અને માહાત્મ્ય વર્ણવેલાં છે. સ્કંદ-પુરાણમાં લખ્યું છે કે શંકરે અહીં તપશ્ચર્યા કરી હતી. જૈન લોકોના ૨૨ માં તીર્થંકર નેમિનાથ અહીં નિર્વાણ પામ્યા હતા. એટલે આસ કરી દિગંબર શાખા આ સ્થળને વધારે પવિત્ર માને છે. અશોકના સ્તંભથી યૌદ્ધ મનાતુયામીઓને આ સ્થળ નીર્ધારણ છે. કેટલીક યૌદ્ધ સમયની ગુફાઓ ત્યાં જોવામા આવે છે.

તે ઉચ્ચ પ્રદેશમાં આવેલું હોવાથી, આસપાસના સપાટ ભૂમિ ઉપર દેખરેખ રાખી શકાય એવે સ્થળે તે વસેલું હોવાથી જુના વખતથી તે રાજ્યની રાજધાની તરીકે રહેલું છે. અશોકના પ્રતિનિધિનું તે મથક હતું. ક્ષત્રપ રાજ્યોના વખતમા પણ તે મુખ્ય સ્થળ હતું. ગુપ્ત રાજ્યોના સુઆ પણ આ સ્થળે રહેતા હતા. વલ્લભિવંશ સ્થાપનાર ભટ્ટાર્કે જ્યારે પોતાની રાજધાની ગિરિનગરથી ખસેડી વલ્લભિપુરમાં સ્થાપી ત્યારે તેણે પોતા તરફથી એક સુબો આ સ્થળે નીમ્યો હતો. વલ્લભિવંશની પડતીના સમયમાં આ સ્થળનો ગુબો સ્વતંત્ર થયો અને સુડાસમા રજપુતોની રાજધાનીનું મથક બન્યું. ટેકરી ઉપર નેમિનાથનું મુંદર દહેરે છે અને તે સિદ્ધરાજ જયસિંહના કાઠિઆવાડના સુઆ સંજ્ઞાને જ્યારમા સૈકામાં બંધાવ્યું હતું (ઇ. સ. ૧૦૯૪-૧૧૪૩). ટેકરી ઉપર અડવાનાં જે પગથીઆં છે તે કુમારપાળના પ્રધાન ઉદયનના પુત્ર અંબકે બંધાવ્યાં હતાં.

વામનસ્યલી-(વનથળી)—જુનાગઢની દક્ષિણે આઠ માઇલપર આ ગામ આવેલું છે. તે ગ્રામીન સ્થળ છે. મહાભારતમાં તે વામનતીર્થ તરીકે જણાવેલું છે. ગિરનારમાહાત્મ્યમાં જણાવેલું છે કે આ સ્થળ વામન ભગવાને વસાવ્યું હતું. હાલ ત્યાં વામન ભગવાનનું એક મંદિર પણ છે.

પાંચમા સૈકામા ગુપ્ત રાજ્યોનો ત્યાં અધિકાર હતો અને તેમના તરફથી કાઠિઆવાડ માટે નીમાએકા સુઆઓ ત્યાં રહેતા. વલ્લભિરાજ્ય-ઓના સમયમા પણ ત્યાં સુઆઓ રાજ્ય કરતા. વલ્લભિરાજ્યની પડતી થયા પછી ત્યાંના સુઆઓ સ્વતંત્ર થઈ ગયા અને સુડાસમા રજપુતો ત્યાં રાજ્ય કરવા લાગ્યા. તેઓ ત્યાં સોળમા સૈકા સુધી રાજ્ય કરતા હતા. પછીથી દોહતખાન ઘોરીએ તે દેશ જીતી લીધો.

પ્રમાસ (સોમનાથ)—આ શહેર એકલા ગુજરાતમાં તેમજ આખા હિંદુસ્તાનમાં અતિ ગ્રામીન શહેરોમાંનું એક ગ્રામીન શહેર છે. ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦ વરસ પહેલાં પણ તે તીર્થરૂપે. આખા હિંદુસ્તાનમાં પ્રસિદ્ધ હતું.

પ્રભાસનો ઇતિહાસ શ્રીકૃષ્ણના જનન સાથે શુદ્ધાએવો છે. યાત્રાર્થે અર્જુન જ્યાં આ રથળે આવ્યા હતા ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ તેમને મળવા આ રથળે આવ્યા હતા. યાદવારથળી પણ આ રથળે ધર્મ હતી, અને શ્રીકૃષ્ણે દેહત્યાગ પણ આ રથળે કર્યો હતો. અત્યાં એ શૈવ ધર્મનું મુખ્ય રથળ છે. ઝનિગદામ જણાવે છે કે કૃષ્ણરાત્રએ (પાદ્યવ વળના) આ રથળે ઇ મ ૭૨૦ મા કિંચો બાધો હતો, અને તેમા જિનની મૂર્તિ પધરાની હતી. તે પહેલા પાગુ આ રથળ ગૈવ સંપ્રદાયના પ્રસિદ્ધ મથક તરીકે હતું. ત્રીજા અને ગોથા સંક્રામા તે જણાવેલું હતું.

મહાદેવની સ્થાપના થયા પછી તે રથળ વધારે ને વધારે પ્રસિદ્ધિમા આવતું ગયું હતું. જનનાગુઓ દરરાજ આ રથળે જના નિમિત્તે આવતા. ગકરના મહિને ૧૦,૦૦૦ ગામ આપવામા આવ્યા હતા, અને ઉપજ વધતી ગઈ તેમ આળાદી અને વૈભવ પણ વધતા ગયા. ૨૦૦ મણુ મોતાની એક સાકળ એ મહિમા હતી અને તેને સાનાના ઘટ સાથે વળગાડેલી હતી અને શંકર પૂજા અખંડ રહે એટલા માટે વારાફરતી બ્રાહ્મણોને એ ઘટના અવાજથી પૂજા માટે જગાડવામા આવતા. અધારાવાળા લાગમા ત્યા ગકરની મૂર્તિ હતી તે લાગ મણિના ચગવટથી પ્રકાશિત રહેતો. મહમ્મદે એ મહિર હુટયુ ત્યાં ૨૦ લાખ 'દિનાર'નો માલ તેને એ મહિમાથી મળ્યો હતો.

એકલા મહિરના વૈભવથી સહેર આમાદ નહોતું બન્યું પણ એ શહેર માગફતે દરિયાઈ વેપાર પણ ચાલતો. ચીન અને આફ્રિકા જતા આવના વહાણો આ રથળે અટકતા. યોગરાજે કેટલાક વહાણુ આ રથળે લૂંટ્યા હતા. વળા હિંદુસ્તાન અને મેમોપોટેમિઆ વચ્ચે ઇ પૂ ૮ મા મેકમા દરિયાઈ વેપાર ચાલતો હતો, એટલે આ રથળે પણ તે સમયમા પુષ્કળ માલ ચડતો ઉતરતો હોવો જોઈએ કારણ કે તે રથળ મધ્ય માર્ગના મુદ્દ મથક તરીકે આવેલું હતું.

મહમ્મદ ગિઝનીએ એ દેવળો નાશ કર્યો એ વાત જાણીતી છે પણ શકરના દેવળના રક્ષણુર્થે ૫૦૦૦૦ હિંદુઓએ પોતાના પ્રાણ અર્પણ કર્યા હતા એ વાત પણ જાણના જેવી છે. એ જનાવ પછી ત્રીસ વરસની અંદર કુમારપાળે એ મહિર ફરીથી બંધાવ્યું, ત્યારપછી ૧૫૦ વર્ષે ફરીથી અવકષ્માનના હુમલાથી તેનો નાશ થયો (ઇ. સ ૧૩૦૦) ચુડાસમા રજપુતોના વખતમા (ઇ. સ ૧૨૭૬-૧૩૩૩) ફરીથી તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવામા આવ્યો. પણ ૧૩૬૦ મા મુઝફર, ૧૪૬૦ મા મરમદ બેગડાએ અને ૧૫૩૦ મા મુઝફર બીજાએ એ રથળ ઉપર હુમલા કર્યા. અને એ પ્રમાણે મહિરનો નાશ થયો.

વાચનની શિક્ષણપદ્ધતિ

પ્રાથમિક શાળાના પહેલા વર્ષને અતે બાળકનામાં યોગ્યમાં યોગ્ય ૩૦૦ શબ્દો વાંચી શકે તેટલી શક્તિ હોવી જોઈએ. કોઈપણ શબ્દ નજરે જોતાંજ તેનો તે શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરી શકે તેટલી તેને આંખની તાલીમ મળેલી હોવી જોઈએ, અને જ્યારે તે પહેલા ધોરણમાં હોય ત્યારે તે તેનામાં દરેક નવા શબ્દનો પોતાની ગેજે ઉચ્ચાર કરી શકે એવી તેને ટેવ પડેલી હોવી જોઈએ. આ ટેવ કેળવવાય તોજ વિદ્યાર્થી આગળ જતાં સ્વતંત્ર રીતે વાચન કરી તે પ્રત્યેનો તેનો શોખ તે વધારશે એવી શિક્ષક આશા રાખી શકે.

સામાન્ય રીતે આપણામાં એવો ખ્યાલ હોય છે કે વિદ્યાર્થી અમુક વખત સુધી એક ધોરણમાં રહે તોજ તે ઉપજા ધોરણમાં ચડવાને માટે લાયક થાય છે. ખરી રીતે જોતાં ઉપજા ધોરણમાં અમુક સમયની કે મુદતની જરૂર નથી. જે અગત્યની બાબત છે તે એ છે કે, વિદ્યાર્થીએ અમુક ધોરણને અનુસરતું પુરતું કામ સારી રીતે સંતોષકારક કર્યું છે કે નહિ તે છે. આ કારણથી વ્યક્તિગત કામ કરવાની ખાસ જરૂર છે.

ગામડાઓની શાળાઓમાં બાળકો યોગ્યકર વર્ષ શુધી અભ્યાસ કરે છે, અને પછી તેઓ ઉદરનિર્વીહ માટે પોતાના વડીલો સાથે કામે વળગે છે અથવા તે તેની બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિમાં પડે છે. આવી સ્થિતિમાં શિક્ષકે જેમ અને તેમ વિદ્યાર્થીને યોગ્ય વખતમાં વાંચવાનું વધારે મળી શકે તેવી યોજના ઘડી કાઢવી જોઈએ. બાળક વાંચવાને માટે પોતાની શક્તિનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરે તે શિક્ષકે જોતું જોઈએ અને સાથે તે પલ્લુ ધ્યાનમાં રાખતું જોઈએ કે તેની વાચનશક્તિ દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે કે કેમ. શાળામાં જેટલો સમય રહે તે સમયમાં બાળકની વાચનશક્તિ એટલી દૃઢ સુધી વધવી જોઈએ કે શાળા છોડ્યા પછી તે પાછું અજ્ઞાન બની જાય નહિ. આવો ઉદ્દેશ ગામડાંની શાળાને ખાસ હોવો જોઈએ.

અમુક ગોપડીમાં શું લખ્યું છે તે સમજવાનો ઉત્સાહ બાળકમાં જો શિક્ષક લાવી શકે તો શાળા પ્રત્યે બાળકનામાં ગ્રેમ ઉત્પન્ન થશે. જ્યાં-સુધી તે શાળામાં ભણુશે ત્યાંસુધી અને ત્યારપછી પણ તે જુદી જુદી બાબતો વાંચતો રહે એવી તાલીમ તેને શિક્ષક તરફથી મળવી જોઈએ.

જો વાચનમાં શિક્ષકને આનંદ પડશે તો વિદ્યાર્થીમાં પણ તેવી જાતનો આનંદ તે ઉત્પન્ન કરી શકશે. તેમનામાં વાચન પ્રત્યે શોખ ઉત્પન્ન કરીને તેઓ રસપૂર્વક વાંચી શકે એવી વાર્તાઓની ચોપડીઓ શિક્ષકે બાળકો આગળ રજુ કરવી. ત્યારે સરસ વાર્તાઓ મળી આવે ત્યારે એવી રીતે તેમના વાચનની યોજના કરવી જોઈએ કે તેમને જે કંઈ મુશ્કેલી નડે તે વાચનના રસને લીધે આપોઆપ દૂર થઈ જાય. જો વાર્તાના વાચનમાં કેવળ અધરા શબ્દો સમજવામાં બાળકોનો ધણો વખત જાય તો તેમને તેમાં મજા પડશે નહિ. વળી શિક્ષકે વાર્તાનું વાચન શુદ્ધ રીતે ન થાય તે પણ જોવાનું છે. પાઠ વંચાતો હોય ત્યારે બધાં છોકરાં વાચનમાં ભૂલ પડે તે ભૂલ મુદ્દારવા આખો વખત ચોપડીમાં માર્યું થાલી બેસી રહે તો તેથી શબ્દોનું યાંત્રિક રીતે પુનરાવર્તન થાય છે. ખરી રીતે તો આ બાબત વાચનપાઠમાં ગૌણ છે. શબ્દજ્ઞાન સંબંધી મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ જાય તો પણ વાચન પ્રત્યે બાળકોનો પ્રેમ વધારવા માટે ચિત્તાકર્ષક સંલેગો ઉભા કરવા જોઈએ. બાળક મોટેથી આનંદપૂર્વક વાંચે તેને માટે સાંભળનાર વિદ્યાર્થીઓમાં તેની કદર કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. વર્ગમાં શિક્ષકે તેનામાં એવી ભાવના ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ કે તેમને કંઈ પણ સાંભળવાની જરૂર છે તે બાબત વાચનપાઠમાંથી તેમને જરૂર મળી આવશે. સારા વાચનની એક રીત એવી છે કે શિક્ષકે અને બાળકોએ ચોપડીઓના પ્રથમ બંધ કરી દેવી. હવે જે બાળક પાઠ વાંચે છે તેના મનમાં એવો વિચાર આવશે કે મારે એવી રીતે સ્પષ્ટ અને ભાવપૂર્વક વાંચવું જોઈએ કે જેથી સાંભળનાર બીજા વિદ્યાર્થીઓ તેમના વિચારો ઝટ અદ્યક્ષ કરી શકે. આવી રીતે વાચન હેતુપૂર્વકનું થશે અને સાથે સાથે વાંચતી વખતે તેનું યોગ્ય સ્પષ્ટ અને લુપ્તસાતર થશે. વાર્તાનું વાચન કરાવવું હોય ત્યારે વાર્તાઓના પાઠ સરળ અને સહેલા હોવા જોઈએ. તેમાં અપરા શબ્દો પણ ન હોય એટલુંજ નહિ પણ તે વાર્તા રસપૂર્ણ હોવી જોઈએ. આવી વાર્તામાંથી એક વાર્તા પસંદ કરી બાળક પામે વંચાવવી, અને બીજાઓ તે રસપૂર્વક સાંભળે. બીજી પણ એક રીત છે: દરેક બાળકને લુદી લુદી વાર્તાની એક એક ચોપડી આપવી. એવી ચોપડીમાં બાળકોને ગમ્મત અને રસ પડે અને સાથે સાથે ઉપયોગી માહિતી મળે એવી રીતનો વાર્તાનો વિષય હોવો જોઈએ. શિક્ષક દરેક બાળકને કહી શકે કે તેણે વર્ગને વાર્તા વાંચી મંભળાવવી પડશે. બાળક વર્ગને વાંચી મંભળાવે તે પહેલાં તે વાર્તા તે ખરાબર મનમાં વાંચી જાય અને પછી તેણે વર્ગને વાંચી મંભળાવવી જોઈએ.

ત્યાંસુધી તેનું વાચન સ્પષ્ટ થાય નહિ ત્યાંસુધી તે બાળકને વર્ગ સમક્ષ કંઈ વંચાવવું નહિ. વાર્તામાં જખાવેલા વિચારો પોતે સમજે અને તે બીજાઓ સ્પષ્ટ રીતે ગ્રહણ કરે તે આ પદ્ધતિનો હેતુ છે.

આ કારણને લીધે વાચનની જે પદ્ધતિ આ હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે અખત્યાર કરી હોય તેજ રીત બીજા, ત્રીજા, અને ચોથા ધોરણમાં ચાલુ રાખવી જોઈએ. ફેર તેમાં માત્ર એટલોજ હોવો જોઈએ કે શરૂઆતમાં ઉચ્ચારશુદ્ધિ માટે જે યત્નો વારંવાર કરવાની જરૂર બાળવર્ગ કે પહેલા ધોરણમાં પડે છે તે આ ધોરણમાં હોવી જોઈએ નહિ. તેમજ ત્યાં જરૂર પડે ત્યાં માત્ર અમુકજ વખત શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરાવવામાં ગાળવો, પણ શિક્ષકે બાળકો કેઈની મદદ લીધા વિના નવા શબ્દોના શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરે છે કે નહિ તે પર બરાબર ધ્યાન આપવું જોઈએ. ત્યાંસુધી બાળકોને નવા શબ્દોના શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવાની ટેવ ન પડે ત્યાંસુધી જે વાચન માટે અમુક વખતમાથી ૫-૧૦ મિનિટ શબ્દજ્ઞાન અને ઉચ્ચાર માટે અલગ રાખવામાં આવે તો તે સરળ વાચન માટે વધારે અનુકૂળ થઈ પડશે. હવે પાઠ્ય-પુસ્તકનું કે બીજી ચોપડીઓનું વાચન કરતી વખતે જે અથરા શબ્દો આવે, તો તે વખતે શાત વાચનની પદ્ધતિએ તે શબ્દોનો પરિચય કરાવ્યો હોય તો તે જાતની મુશ્કેલી દૂર થઈ જશે. વાચન કરાવતી વખતે એટલું ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે અથરા શબ્દો સંબંધી બાળકની મુશ્કેલીઓ પહેલેથી દૂર કરી લેવી જોઈએ, આથી બાળકનું લક્ષ વાચનમાંના અથરા શબ્દ તરફ નહિ જતા તેમાં જે વિચારો જણાવ્યા હોય તે તરફ જશે. સામાન્ય રીતે દરેક શાળામાં વાચન માટે પાઠ્યપુસ્તકો નક્કી થએલાં હોય છે તો આ પુસ્તકોનુંજ પાઠ્યપ વાચન થવું જોઈએ. આવાં પુસ્તકોમાં બાળકોને જ્ઞાન મળે એવા પોંડોની પણ યોજના હોય છે. આરોગ્ય, કુદરત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વિજ્ઞાન, વગેરે વિષયોના પાંડો જ્ઞાન પુરું પાડવાના અને સાથે સાથે વાચન થઈ શકે એવા પાંડો છે. તેનો ઉપયોગ તે વિષયો સાથે સંબંધ રાખી કરાવવો. કેટલાંક વિકલ્પે વાંચવાના પુસ્તકો પણ હોય છે. તેનો વધારાના વાચનના પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ઉપયોગ કરવો જરૂરનો છે.

દરેક વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓએ આખા વરસ દરમિયાન ઓછામાં ઓછા પાંચ છ પુસ્તકો વાચવાં જોઈએ. તે ઉપરાંત શાળાના પુસ્તકાલયની ધોરણ અનુસાર અથરી હોય તેવી ચોપડીઓ વાંચવી જોઈએ. શાળામાં ચોપડીઓ પુરતી સંખ્યામાં ન હોય તો ફરતાં પુસ્તકાલયો હોય ત્યાંથી તેનો લાભ

લેવો જોઈએ અને બાળકોને વાચન પુરું પાડવું જોઈએ. વળી શિક્ષકે શાળાના વડા અધિકારીએ શાળાના વરસ દરમિયાન બાળકો માટે વાચનના માસિક અભ્યાસક્રમની રૂપરેખા પહેલેથી નક્કી કરી રાખવી. આવા અભ્યાસક્રમમાં પાઠ્યપુસ્તકો તેમજ વિશેષ વાચન માટેનાં પુસ્તકો દરેક ધોરણ માટે વિદ્યાર્થીની લાભકાત પ્રમાણે નક્કી કરવાં. વળી દરેક મહીને ક્યાં ક્યાં પુસ્તકો વાંચી શકાય તેમજ લાભાની મુશ્કેલી તથા વિચાર કે વિષયનું સ્વરૂપ-આ બધું લક્ષમાં રાખી વરસના આરંભથી છેવટ સુધી અમુક ક્રમ પ્રમાણે ક્યાં ક્યાં પુસ્તકો વિદ્યાર્થીએ વાંચવા જોઈએ તે સંબંધી પણ અભ્યાસક્રમમાં સૂચના હોવી જોઈએ. પહેલા પુસ્તકનું વાચન થઈ ગયું હોય અને તેમાં જે શબ્દો આવી ગયા હોય અને જે બાળકોએ સમજી લીધા હોય તે શબ્દોનું પુનરાવર્તન તેની પછીના બીજા વાચનના પુસ્તકમાં હોવું જોઈએ એવી તેમાં કમિકતા આવવી જોઈએ. વાચન પ્રત્યે બાળકોનો શોખ વધારવો હોય, તેમાં તેમને રસ લેતા કરવા હોય, અને સાથે સાથે તેમનું શબ્દભંડોળ અને જ્ઞાન વધારવું. હોય તો આવી સુવ્યવસ્થિત અને સુઘટિત યોજના થવી જોઈએ, નહિતો શિક્ષકનો અને બાળકનો પરિશ્રમ બ્યર્થ જશે અને વાચનનો હેતુ પાર પડશે નહિ.

ચિત્રકળા-નવીન સંદેશ

પ્રાયમિક તથા માધ્યમિક શાળાઓમાં ચિત્રકામ ફરજિયાત વિષય તરીકે ગ્રાંથવવાનું ઘાખલ કરવામાં આવ્યે આસરે પચીસ ત્રીસ વર્ષ થયાં છે. માધ્યમિક શાળાઓમાં તે નિયમિત રીતે શિખવાય છે. શહેરની પ્રાયમિક શાળાઓમાં તેનો પ્રચાર ઠીક ઠીક થયેલો છે. પણ દલ ગામડાની શાળાઓમાં તેને માટે જોઈતો પ્રયાસ થઈ શક્યો નથી. ચિત્રકળા તે એક મોજ-શોખનો વિષય છે, તેનાં સાધન ઘણાં ખર્ચાળ છે અને શિક્ષણના બીજા વિષયો સાથે તેને ઠાંઈ લેવાદેવા નથી એવી બૂલભરેલી માન્યતા દલ કેટલેક દેકાણે પ્રચલિત છે. ચિત્રકળાનો સંદેશ ગામેગામે નાનામાં નાની શાળામાં તેમજ સાધન વગરની શાળાઓમાં પણ પહોંચી શકે એવા હેતુથી સને ૧૯૨૪ માં મુંબઈમાં એવા હેતુથી એક કમિટી મળી હતી અને તે વખતથી ચિત્રકામના અભ્યાસક્રમમાં નવા ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે, અને તેને અંગે કેટલીક વહેવાર સૂચનાઓ પણ આપવામાં આવી છે.

એ સૂચનાઓને અનુસરી ગ્રે. રા. ટ્રે. કૉ. અમદાવાદમાં ચાલતાં દરેક ચિત્રકામનો અભ્યાસ ચાલે છે તે નીચે મુજબ જણાવવામાં આવે છે:-

ડ્રૉઇંગ પેપર તથા રંગીન પેપરોની બાંધેલી ડ્રૉઇંગની ચોપડીને બદલે પારસલના તેમજ કાગળનાં રીમનાં રફી કાગળો, લુનાં છાપાંના કાગળો તથા પારસલ વીંટાળવાના (આઉન પેપર) બદામી કાગળોના ટુકડાઓ ચિત્રકામ માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. કાગળના કકડા ઉપર કાઢેલાં ચિત્ર તે વ્યક્તિવાર રાખવા માટે બદામી કાગળોના હાથે બનાવેલાં કાચળીઓ પણ કરવામાં આવે છે.

પાણીના રંગોની પેટીને બદલે દેશી રંગો જેવા કે રંગી (રમચી, ગેર), ખડી, પીળા માટી, મુલનાની માટી, ગળા, રેવંચીનો શીરો, હરતાલ કાજળી, કલ્ક, સફેદો વગેરેને ચલાણાં, કુલડીઓ અથવા નાળિયેરની કાચળીઓમાં પત્તાળા રાખી તેમાં ચિકાશ માટે સુંદરના પાણીનાં થોડાં ટીપાં મેળવી વાપરવામાં આવે છે.

ક્રીમતી પીંછીઓ (બ્રશ) ને બદલે બાવળના દાતણુની, વડની વડ-વાઈની, ખજૂરીની સળાઓની, મુજની, કાગળને કાતરીને; ફની દોવેટ કરીને ખીરકોલીના વાળની, થોડાના વાળની હાથે બનાવેલી પીંછીઓથી રંગકામ કરવામાં આવે છે.

ડ્રૉઇંગ પેન્સિલને બદલે ગંગે તે જાનની લખાણ કામની પેન્સિલ વાપરી શકાય છે. રંગકામમાં વપરાતી 'પેન્ટલ' પેટી તથા રંગીન ચાકની લાકડીઓને બદલે ઉપર વર્ણવેલા પાણીના રંગકામમાં વપરાતા દેની રંગોના ગાંગડા તથા સફેદ માટે ચાકના ગાંગડા વાપરી શકાય. '

બાળવર્ગ તથા પહેલા ધોરણમાં ચિત્રકામમાં વપરાતી પત્થરપાટી અને પત્થરપેન તદ્દન નિરુપયોગી માલમ પડે છે. બાળકોનાં નાણુક અને કામળ અવયવો માટે પત્થરપેન જેવાં કંઠણ સાધન હિતકારી નથી. તેને માટે પોચાં, સુંવાળાં સાધન વપરાવાં જોઈએ, જેવાં કે ખડી અને ચાકના ગાંગડા, દેશી રંગોના ગાંગડા, પીંછી વગેરે. બાળવર્ગની શરૂઆતમાં કાષ્ઠપિણુ સાહિત્ય વગર રેતીપર આંગળીના ટેરવાથી ચિત્રો દોરાવી શકાય છે. રંગીન ખીયાં, રંગીન મણકા, ઠંળાઆ, કચૂકા, કડોળ વગેરેથી લુદા લુદા આકારોની રચના કરી શકાય. રંગીન બૂકાઓ-ઈંટિને ઘસીને તેને બૂકા, ચૂનાની કાક, કોલસાની બૂટ્ટી, પત્થરની બૂટ્ટી, ફળદર, કંકુ, ગુલાલ અથવા રેતીને લુદા લુદા રંગના પાણીમાં રંગી સૂકવીને તે વડે રંગોળીના આકારોની સુંદર રચના, ભૂમિતિના આકારો તથા ચિત્રોની રચના થઈ શકે.

કુદરતી તથા સામાન્ય પદાર્થોનાં ફેરવેલા ચિત્રોને બદલે પદાર્થોને મળતા રંગના રંગીન ગાંગડા, પાણીના રંગો અને પીંછી વડે આબેહુબ ખ્યાલ આપવા માટે પિંડચિત્રો (Mass Drawing)ની પદ્ધતિ બાળકોને શીખવવામાં આવે છે. તેની સાથે સાથે પોતાનાજ ગામમાંથી મળી આવતી માટી લાવીને બાળકો તેના નમુના બનાવે છે, અને નમુના સૂકાયા પછી વસ્તુને મળતા રંગમાં તેમને રંગે છે. વખતે માટીના નમુના બનાવીને તૈયાર થયે તે તરત રંગી પણ શકાય છે.

પત્થરપાટી પર પત્થરપેન વડે બાળકો ઘણાં નાના ચિત્રો દોરતાં હતાં તે વચ્ચે ફેરવવા માટે કાળી રંગેલી પાટી પર ચાકના ગાંગડા વડે મોટા પ્રમાણમાં ચિત્રો દોરાવવામાં આવે છે, તેમજ ભીંતને છાણુ માટીના ગારા વડે લીપી કાળી રંગી હોય તો તેના પર ઉભાં ઉભાં બાળકો મોટા પ્રમાણમાં ચાકના ગાંગડા અથવા રંગીન ગાંગડાઓ વડે ચિત્રો દોરી શકે. કાળો રંગ કરવા માટે પાકો કાળો શાદો ચાલી શકે.

લાકડાની પારીને એક બાજુએ કાળી તથા બીજી બાજુએ સફેદ રંગોને તૈયાર કરેલી છે. કાળી બાજુએ ચાકના ગાંગડા તથા પન્નાજેલી ખરીથી ચિત્રો દોરવામાં આવે છે, તથા બીજી સફેદ બાજુએ કાળી શાદીથી ચિત્રો દોરાય છે. કાગળના ટુકડા પર દોરવું હોય ત્યારે કાગળ મૂકવાના આધાર તરીકે પાટી વાપરી શકાય છે. પત્થરપાટીની માફક વખતોવખત ભાગી ન જતાં આ પાટી ઘણો વખત ચાલી શકે છે. વેપારી વર્ગના લોકો આખા દિવસની લેવડદેવડની તાત્કાલિક નોંધ રાખવા માટે જે લાકડાની પાટી વાપરે છે તે પાટી દરરોજ સવારે સાફ કરી ફરીથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. માટીના વાટકામાં મુલનાની માટી પલાળી રાખવામાં આવેલી હોય છે. ચીંથરાનો કકડો માટીમાં પલાળી તે વડે પાટીને ફરીથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. જેની રીતે પહેલાંના વખતમાં કિત્તો લખવા માટે પાટી તૈયાર કરવામાં આવતી હતી, તેવીજ રીતે આજે પણ કાળી શાદીથી અથવા પલાળેલી ખરીથી લખવા માટે પાટી તૈયાર કરી શકાય.

ચિત્રકામમાં ઉપયોગી સવજા પદાર્થો ગામડામાં સહેલાઈથી મળી શકે તેવાજ લેવા જોઈએ. કીમતી વસ્તુઓ શહેરમાંથી ખરીદી લાવવાની જરૂર નથી. આસપાસ જોવામાં આવતી, ખેતરોમાં, તથા જંગલોમાં નજરે પડતી વસ્તુઓ વગર મૂલ્યે લાવીને ઉપયોગમાં લઈ શકાય. સૂકાં ફળો, સૂકાં શાકના નમુના, ખરી પડેલાં પીંછાં, સંખલા, કોડાં વગેરે લાવીને રાખી મૂકવામાં આવે તો તે ઉપરથી ચિત્રકામ ચર્ચિત શકે છે. બાળકોને વખતો-

વખન બહાર લઈ જઈ ત્યાં બેઠામાં આવતી ચીજો તેજ રચીને ચીનરી શકાય એમ છે.

સાદા દેખાવ તરીકે ટુંકી ટુંકી વાતોએ વાચનપાઠોમાં તથા પદાર્થ-પાઠોમાં આવતા પ્રસંગો બાળકોની મરજીમાં આવે તેવી રીતે પસંદ કરીને દોરાવવાથી બાળકોની સ્મરણ, સર્જન તથા કલ્પનાશક્તિ કેળવાય છે.

વસ્તુઓનાં ચિત્રાના નકશા પરથી તેમજ કાળા પાટીઆ પરના ચિત્રો પરથી બાળકો કેવળ નકશ કરે તે ઇચ્છવાન્નેજ નથી. તેને બદલે અસંખ્ય વસ્તુ પરથીજ દોરાવવાનો પ્રયત્ન થવો જોઈએ. બાળકોનાં સ્વપ્રવાસથી દોરેલાં ચિત્રો જો કે ઘણે અંશે દોષિત હોય છતાં તે તેમનાં મોનાનાં ચિત્રો છે. ચિત્રો પરથી નકશ કરી તે શિશુકના બનાવેલાં ચિત્રોની કેવળ નકલજ છે. તેમા બાળકોનો સ્વપ્રવાસ મુદ્દત્ હોતો નથી. માટે અસંખ્ય વસ્તુ પરથીજ બાળકોએ ચિત્રો દોરવાં એ ઘણું અગત્યનું છે અને તેમાંજ માનસિક વિકાસને અવકાશ છે.

પ્રે. શ. ડૉ. ડોલેજી,
અમદાવાદ.

} પુ'જાસાધીઈચ્છારામ હુડાર, ડ્રોઈંગ માસ્ટર

સુષ્ટિનિરીક્ષણ

પદ્ધતિઓનું અવલોકન

કુદરતના અવલોકનનો બાળકોને ત્યારે ત્યારે પ્રસંગ મળે ત્યારે તેમને પ્રથમ સ્વનંત્ર અવલોકન માટે અવકાશ આપવો જોઈએ. શિક્ષકે પ્રાથમિક મુમનાઓ આપી અવલોકનની વસ્તુના એકજ ભાગ પર તેમનું ધ્યાન આકર્ષવું નહિ. કુદરતની વસ્તુનું પ્રથમ સમગ્ર અવલોકન, એટલે આખી વસ્તુનું અવલોકન કરવું જોઈએ અને પછીથી તેના ભાગોનું છુટું છુટું વિશેષ અવલોકન થવું જોઈએ. આવા સમગ્ર અવલોકન માટે પૂરેનો વખત આપ્યા જાદ મુચક પ્રશ્નોદ્વારા તે વસ્તુના વિવિધ ભાગ તરફ બાળકોનું ધ્યાન ખેંચવું. પદ્ધતિઓનું અવલોકન હોય તો તેમની સાંચ લાંબી, ટુંકી અથવા અગુક આકારની શા માટે હોય છે; ૫૪ અને તેનાં આંગળાંની રચના અમુક પ્રકારની શા માટે હશે વગેરે ચર્ચા બાળકોને માટે આનંદનો વિાષ થઈ પડશે. ઘણી વખત બને છે તેમ પાઠ અને

હોકાના સામાન્ય અવયવોનું વર્ણન કરી જવાથી વિચારશક્તિ કેળવાતી, નથી અને અવલોકનનો ખાસ હેતુ પાર પડતો નથી.

એક ગામમાં તળાવની પાળ ઉપર એક આંખલીનું ઝાડ હતું. તેના પર દરરોજ રાત્રે એક ધ્રુવડ બોલતું હતું. તેનો કર્કષ્ય અવાજ હોકાને પસંદ ન પડવાથી તેઓ તેને હાંપી કાઢવા દરરોજ પ્રયત્ન કરતા હતા. દિવસના ભાગમાં ધ્રુવડ નજરે પડતું ન હતું અને રાત્રે દરરોજ બોલતું હતું. એક સવારે અકસ્માત આંખલીના ઝાડના થડ પરની એક બખોલમાં તે નજરે પડ્યું. પુષ્કળ માણસો તેને જોવા જતા હતા. નિશાળના બાળકોને પણ તે જોવા લાઈ જવામાં આવ્યાં. બાળકોએ જરા દૂરથી કોઈ દિવસ નહિ જોએલું ધ્રુવડ જોયું.

તેની ગોળ, તીણી, વિચિત્ર આખો; ટુંકી સાંચ, ગોળ મ્હોં, ટુંકા પગ અને વાંકાં આંગળાં તથા પોંજાં પરનો ચિત્રવિચિત્ર રંગ જોઈ તેના પર હોકાનો અણુગમે શા માટે ચતો હશે તેનો ખ્યાલ બાળકોને આવ્યો. ધ્રુવડ દિવસે દેખી શકતું નથી, તેથી બહાર નીકળતું નથી. તેના ગોળ ચીપીઆ જેવા આંગળાંથી ઝાડની ડાળી પકડીને આખો દિવસ તે સંતાપ રહે છે. રાત્રે તે કરવા બહાર નીકળે છે અને નાનાં પક્ષીઓ, છવડાં, ઉંદર વગેરેનો શિકાર કરે છે અને તેના તીણા કર્કષ્ય અવાજથી માણસોની નિદ્રામાં ખસેડ કરે છે એવું જ્યારે બાળકોએ જાણ્યું ત્યારે તેઓ અંદર-અંદર વાતો કરવા લાગ્યાં કે “આને મીઠા ચોર પકડાઈ ગયો છે.”

કુદરતે તેને આલું બનાવ્યું એમા તેનો શો વાંક ! એમ સમજી બાળકોને તેની દયા આવવા લાગી.

ધ્રુવડથી નાતું પણ બધી રીતે તેને મળતું ચીઝરી નામનું પક્ષી પણ રાત્રેજ કરવા નીકળે છે અને ચિત્રબીર ચિત્રબીર બોલી હોકાને શુકનઅપશુકનના અવાજ આપે છે તે બાળકોને અત્રે સમજાવવામાં આવ્યું.

આમ ધ્રુવડનું અવલોકન ચાલતું હતું તે વખતે આંખલીના થડના ઉપરના ભાગમાં એક બીજું લકડખોદ નામનું પક્ષી કોઈકે કામ કર્યા કરતું હતું. તેનો અવાજ આવવાથી બાળકોનું ધ્યાન તે તરફ ગયું. આ કણતરથી જરા ઓછા કદનું પક્ષી તેનાં આંગળા થડની છાલમાં ટેકાવી ટેકાવી ખીસકોલીની માફક ઉપર ચઢતું હતું તથા તેની લાંબી સાંચ વડે છાલને ટક ટક કરીને ખોતરતું હતું અને લાંબી અણિઆળી છલ વડે છાલની

અંદર રહેતાં નાનાં છવડાં જેથી જેથીને ખાતું હતું. તેનો અવાજ મોટો પણ કંઈપણ હતો. તેના પગને જે આગળ અને જે પાછળ એમ ચાર આગળાં હતાં. આંગળાંને છેડે તીણા નખ જેવું હોવાથી ઝાડ પર ચાલતાં તે પડી જતું નથી. કેટલીક જગ્યાએ ઝાડના થડમાં તેની મજાશુન ચાંચ વડે છીંડાં મૂકવા તેણે ગોળ બાંકોરાં પાડ્યાં હતાં.

ઉપર પ્રમાણે અવ્યાકૃત કરી બાળકો નિશાએ પાછાં આવતાં હતાં, ત્યાં રસ્તામાં એક જમરખીના ઝાડની ડાળી પર તેમણે એક પોપટ, જોયો. પોપટે તેના પગનાં આંગળાથી (જે આગળનાં અને જે પાછળનાંથી) ડાળી પકડી રાખી હતી તેથી તેને પડી જવાની ધારતી ન હતી. તેની વાંકી અણિઆળી, તરવાર જેવી તીક્ષ્ણ પણ મજાશુત ચાંચ વડે તે જમરખીનાં સખત ખી ખાતો હતો અને મુંદર અવાજથી લોકોના મન રંજન કરતો હતો. તેના શરીરના મુંદર લીલા રંગ વડે તે ઝાડના લીલા રંગના પાંદડામાં સંનાઈ રહેલો હતો અને બોલતો ન હોય તો લાગ્યેજ નજરે પડત.

બાળકોએ પાળેલા અને તાલીમ અપાએલા કેટલાક પોપટ જોયા હતા. નિશાજની પાસેજ રહેતા એક ગૃહસ્થને ત્યાં "ગંગારામ" નામનો એક દેશી પોપટ તથા કણ્ણતરના આકાર અને રંગનો એક જંગળારી પોપટ બાળકોએ જોયો હતો. જંગળારી પોપટની ચાંચ તથા છબ કાળા રંગની હતી અને દેખાવમાં ઘણી રીતે કણ્ણતરના જેવો હોવા છતાં બોલવામાં દેશી પોપટ કરતાં ઘણો ચઢિઆતો હતો. દરેક પક્ષીના અવાજનું તે અનુકરણ કરતો હતો; જનનજનની સીસોટીઓ વગાડતો હતો અને જરાજર માણસના જેવું બોલતો હતો. આ જંગળારી પોપટની એક જણે રૂ. ૪૦૦ થી માગણી કરી હતી છતાં તે વેચવામાં આવ્યો ન હતો. આ બંને પોપટને નિશાજમાં ઘણી વખત લાવવામાં આવ્યા અને બાળકો તેમને મરચ્યા, જમરખ, દાડમ વગેરે આપી આનંદ મેળવતા હતા.

આ આનંદપર્વટન પુરું કરી બાળકો સાળામાં પાછાં આવ્યાં ત્યારે બહાર એક માણસ જમીન પર જુવારના દાણા નાખતો હતો અને જમીન પર કેટલાંક કણ્ણતરો તે ચણનાં હતાં.

બાળકોએ સાંભળ્યું હતું કે કણ્ણતરો (ખાસ કરીને સફેદ રંગનાં કણ્ણતરો) અસહન વખતમાં પાગલામાં આવનાં હતાં અને તાલીમ લીધા બાદ તેઓ દૂર દેશોમાં અને અગમ્ય પ્રદેશમાં માણસોના ગુપ્ત પત્રો લઈ જઈ સંદેશવાહકનું કામ કરતાં હતાં. પત્રને ઘડી વાળીને દોરા વડે તેમના

ધુવડ

દેશી પોપટ.

નંગા પાત્રી પોપટ

કાળુ પાટ

પાડ વાડીયાં

મક્કડ પોદ.

ગમે અથવા પગ સાથે આંધવામાં આવતો અને જરા પણ ભૂલ કયા વિના ધાગેલા સ્થળે તેઓ તે આપી આવતાં.

આળકોને નિશાળની બહાર ચણતા કષુતરોનું દૃષ્ય આનંદજનક લાગ્યું, તેથી થોડો વખત તે જોવાને તેઓ ઉભાં રહ્યા. કષુતરો તેમની ટુંકી અણીદાર ચાંચ વડે જુવારના દાણા ખાતાં હતાં. તેમના પાનળા, લાલ રંગના પગ અને તે પરના આંગળા જમીન પર ચાલવાને બહુ અનુકૂળ પડતા હતા. તેમની નાની ગોળ આંખો, તેમનું નિર્દોષ જીવન વ્યક્ત કરતી હતી. તેમની ટુંકી, લીલા રંગની છાંટ વાળી, ચિત્રવાળી ગરદન તથા સ્લેટના રંગની મુંદર પાંખો આકર્ષક લાગતી હતી. પક્ષીઓમાં તેમનું જીવન બહુ નિર્દોષ લાગતું હતું.

ગમે તે જગ્યાએ ગમે તેવી કદંગી રીતે આડો આવજો માંજો આંધવાથી તેમના ધંડા બરાબર સચવાઈ શકતા નથી તેથી તેમનામા સામાન્ય અણસ ઓછી હશે એવો આળકોને ખ્યાલ આવ્યો.

કષુતરોથી થોડે દૂર જુખરા રંગના ચકલીથી ગ્રેજ મોટાં અને કાબરથી નાનાં, સાત આઠ પક્ષીઓ કંપકસાટ કરી રહ્યાં હતાં. તેમની તીણી ચાંચ વડે જમીન પરથી ઝીણા જીવડા તેઓ ખાતા હતાં. આ બડબડીઆ નામના પક્ષીઓ ઘણી વખત નિશાળના કમ્પાઉન્ડમાં આવતાં હતાં. દરેક વખત તેમના ટોળામા સાત આઠની મંખ્યા રહેતી અને દરેક વખત તેમનો ગડગડાટ એવોજ રહેતો. આ પક્ષીઓ ઝીણાં જંતુઓજ ખાવાને માટે પર્મદ કરતા. સાથે ફરવાની ટેવ હોવાથી લોકો તેમને સાત ભાઈ અથવા સાત બહેન કહે છે.

x

x

x

x

આળકોને આજના પર્યટનથી બહુ ગમ્મત પડી. નિરીક્ષણ કરેલાં પક્ષીઓનાં ચિત્રો પાડી લીધાં હતાં, તે આ સાથે થોડા મુધારા સાથે આપવામાં આવ્યાં છે.

પ્રો. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજ,
અમદાવાદ.

} મનમુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

હિંદુસ્તાનનો યુગવાર ઇતિહાસ

૨. હિંદી સંસ્કૃતિની આંતર એકતા

થોડા વખત ઉપર મદ્રાસ યુનિવર્સિટી તરફથી ડૉ. જી. હનુનાથ સરકારે
“ હિંદુસ્તાનનો યુગવાર ઇતિહાસ ” એ વિષય ઉપર ભાષણ આપ્યું હતું તેનો સાગ નીચે પ્રમાણે છે

અનેક યુગો દરમિયાનની હિંદી સંસ્કૃતિ અને ગદ્યીય ભાવનાના વિકાસની મહાદોશ્યના કરતી વખતે તેમણે જણાવ્યું હતું કે હિંદમાં જુદી જુદી પ્રજાઓ હોવા છતાં તેની રાષ્ટ્રની જીવનશક્તિ અને તેની વિશેષ પ્રકારની સંસ્કારિતા ખામ જણાઈ આવે છે. અનેક રાજ્યોની ઉચ્ચપાયાનો, પરંપરાઓના હુમલા, ધાર્મિક ઝડપ, અને બીજી કુદરતી આક્રમક વારંવાર આપણા દેશ ઉપર આવી પડી છે છતાં આપણું મામાન્ય જીવન હંમેશા અખંડિત ચાલુ રહ્યું છે. આપણા ઇતિહાસના જુદા જુદા મમયમાં આ આદ્યુન લક્ષણ હંમેશા નજરે તરી આવે છે. દરેક પ્રજાએ અથવા દરેક સંસ્કૃતિએ આપણા દેશ ઉપર પોતપોતાની છાપ પાડી છે તે બધા સંસ્કારો મમય દિવસ સરખા પ્રાતોમાં દાખલે માટે પડ્યા છે, એટલુંજ નહિ પણ સમય જતાં એ બધા સંસ્કારો હિંદી પ્રજાજીવનમાં મેળબેળ થઈ આખરે એકરૂપ થઈ ગયા છે.

આપણી સમાજ અને પ્રજાનું જે અનુગમન હતું તે ધાર્મિક વખત જ્ઞાનની ગોધમાં કાના ધાનાનું, માર્મિક પેદાઓ, વિજ્ઞાની ગતિઓ-દ્વારા ધણા પ્રાચીન મમયથી ઓછું થયું હતું અને વિચાર, ગીતગિવાજ અને મમય સંસ્કૃતિની મામાન્ય ભાવના ઉત્પન્ન કરવામાં આવી હતી. આ બધાનું એકંદર પગિણામ એ આવ્યું કે રાજકીય કમંપ, ભાષાનો કંક ગીતગિવાજ, પાપગ વગેરેનો એક હોવા છતાં આખા હિંદના સરખા પ્રાતોના સાદિત્ય અને વિચાર ઉપર ‘ સંસ્કૃતિ ’ની મર્યાદામાન્ય છાપ પડી હતી એ વખતે ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સાદિત્ય વિચાર, ગીતગિવાજ વગેરેમાં એકતા માત્ર પડતી હતી વળી ન્યાયિક ખામીયન અને આત્મોદવા વગેરેમાં ફેરફાર હોવા છતાં જે જે પ્રજાઓ હિંદમાં કાયા વખતથી વસતી હતી તે તે પ્રજાઓના રાજીરમાં અને તેમના જીવનમાં પણ અચૂક જાનના મામાન્ય લક્ષણ જેવામાં આવતા હતા.

• તે આપણા દેશના મહાન હિંદીસાગર છે તેમણે મોજલ અને મહા સમયના અણનુષ્ઠ પુસ્તકો સરોધન કરી બદલ પાડ્યા છે

૨. આર્યસંસ્કૃતિનો ફાળો

વૈદિક, બૌદ્ધ, ઇસ્લામી અને બ્રિટિશ સમય એ હિંદી સંસ્કૃતિની વિકાસના ચાર મહાન માર્ગદર્શક સ્તંભો છે, અને એ દરેક યુગમાં તે તે સમયનાં વિશેષ તત્ત્વો હિંદી જીવનમાં દાખલ થયાં છે; અને તેને લીધે આપણા જીવનમાં અને વિચારમંડિતમાં નવું ચેતન આવ્યું છે. આપણા દેશની કુદરતી રચના, તેમાં વસતી મનુષ્યજાતિ અને રાજકીય જીવન ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં હતાં; અને અત્યારે પ્રાચિન સંસ્કૃતિ તેમાં લાગી ગએલી છે; છતાં આર્યસંસ્કૃતિ હિંદુ ઉપર સર્વોપરિસત્તા ભોગવે છે અને આપણા જીવનમાં તે એકતારૂપે ઓતપ્રોત થઈ રહી છે. આર્યસંસ્કૃતિનાં ખાસ છ લક્ષણો જોવામાં આવે છે. આત્મતત્ત્વવિચાર, યુક્તિપુરસ્કાર તર્ક, સાહિત્ય અને કળાવિધાનમાં વ્યવસ્થિત કલ્પના, યાતિવ્યવસ્થા, આર્યોની વસાહતની ઉત્તરે અને દક્ષિણે ચાલતા અનેક પતિના અને માતાદ્વારા વારસના રિવાજને કાઢી નાખી સ્ત્રીઓને સમાજમાં આપેલી ઉંચી પદવી-આ બધા આર્ય સંસ્કૃતિના સંસ્કાર છે.

આર્યોના ઉપરના આક્રમણને લીધે તેમને અનાર્યના ધર્મ અને રીત-રિવાજોનો થોડો સ્વીકાર કરવો પડ્યો હતો, અને તેથી વૈદિક ધર્મમાં અને તેમના ધર્મનું હિંદુધર્મમાં ફેરફાર થયું હતું. મૂળ વતનીઓ જે અનાર્ય હતા તેમના ધર્મમાં તત્ત્વજ્ઞાન અને પૌરાણિક કથાના ઉંચા સંસ્કાર દાખલ થયા. તેમના દેવોને પણ ઉંચું સ્થાન આર્યોએ આપ્યું. આર્યધર્મની અસરને લીધે અનાર્યોની જડરૂઠું, ગ્રાણી અને નાગપૂજની લાવનાને ઉંચું સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું. વિચારના પ્રદેશમાં વ્યવસ્થાનો ઉત્તમ નમુનો સૂત્રસમય છે, અને તેને અનુસરી જે કળાનો ઉદ્ભવ થયો તેમાં મંથન અને સંસ્કારિત્વ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. સૌથી ઉત્તમ લાભ થયો તે મહાભારતના સમયની આશ્રમવ્યવસ્થા છે. આ આશ્રમો હિંદની ઉંચામાં ઉંચી સંસ્કૃતિના મધ્યસ્થ ભંડારરૂપ હતા, અને તેમાંથી સદાચાર અને જ્ઞાનનો ઓથ વધા જતો હતો. મધ્યયુગની યુરોપની ખ્રિસ્તીધર્મસંસ્થા જેવો ઉદ્દેશ આ આશ્રમનો હતો. ફેર એટલોજ છે કે તેમાં તપસ્વીના મોટા નહેતા.

૩. બૌદ્ધધર્મના સંસ્કાર

આર્યસંસ્કૃતિ દેશનાં દેશાતાં વ્યારે ગંગાજાની પશ્ચિમ સરદદ સુધી પહોંચી તે વખતે તેનું આરંભનું બળ ક્ષીણ થયું હતું અને તે વખતે સંસ્કૃત-

માં જે નવાં તત્ત્વો દાખલ થયાં તેને લઈને તેના મૂળગ્વરૂપમાં ઘણો ફેરફાર થયો. મિથિલા પ્રદેશમાં વેદ ધર્મથી જે બુદ્ધ, નવું અને ઉંચા પ્રકારનું તત્ત્વજ્ઞાન ધડાયું હતું તેમાંથી બૌદ્ધધર્મનો ઉદય થયો. એ દેશનો ધર્મ જનસમૂહના ધર્મ તરીકે સ્વીકારાયો. તેમાં ન સમજાય તેવી ધર્મક્રિયાઓના આડંબરની શુંચવણ નહોતી. આ ધર્મની આમર્ત્ય ઉપર વિગત અસર થઈ અને મનુષ્યનો ઉદાર અમુક લક્ષિત્રાગ થઈ શકે એવું સગુણ-તત્ત્વ એમાં દાખલ થયું અને પછી તેમાંથી મૂર્તિપૂજા અને પ્રજાના આત્મ-જીવનનો ઉદભવ દદ થયો. બૌદ્ધના વખતમાં ગુદામદિરો બાધારાનો શિવાજ શરૂ થયો અને તેની નકલ દિંદુઓ અને જૈનોએ કરી બૌદ્ધધર્મના પ્રચાર-થી હિંદ બહારના બીજા દેશો વેડે મગવ મરૂ થયો, અને તેને લીધે ઘણા દેશના લોકો પોતાના ધર્મની પવિત્ર ભૂમિ તરીકે હિંદને ગણવા લાગ્યા. આથી એ જાતનો લોકવ્યવહાર શરૂ થયો. એક તો આલીયી ધર્મ-શુરુઓ બીજા દેશોમાં ઉપદેશાર્થે જવા લાગ્યા અને બીજું એ કે અનેક પરદેશીઓ આ દેશમાં ધર્મ માટે આવવા લાગ્યા. આને લીધે હિંદુ ઓનાં જીવન અદ્વિત્ય થયું.

બાદનો દાખલો લઈ ઇ. સ. પૂર્વે ત્રીજા સદીથી હિંદુ ધર્મીઓ અને મંથાનસ્થાપકો પૂર્વ હિંદુસ્તાનના દૂરના પ્રદેશોમાં અને પાસિફિક મહાસાગરના ટાપુઓમાં વસવા દતા તેનો પુરાવો મળી આવે છે. બૌદ્ધધર્મના સમયમાં હિંદની આર્થપ્રગત સાથે અનાર્થ પ્રગતિઓ લગી મર્જ. આ પ્રમાણે ઉત્તર, પશ્ચિમ, પૂર્વમાં મહાવાન ધર્મની સત્તા મળી ગઈ અને તેથી હિંદુ મંદરાગિતાની છાપ આખા એશિયાના મધ્ય અને અગ્નિ ખુણાના દેશો પર પડી.

ઇ. સ. પાંચમાં અને છઠ્ઠા સદીમાં સિથિઅન અને બીજા લટકતી જાતોના જાગે દુમવાઓને લીધે થયેલી દાનિતને લીધે હિંદુ સમાજની મુનઃ રચના નવેમરથી કગવામાં આવી હતી તેને લીધે જોડ પ્રાતમાં વર્ણવ્યવસ્થા દદ થઈ ગઈ અને રજપુતો પ્રગતતા રાજત તરીકે ગણાવા લાગ્યા તેઓએ ઉત્તરથી છેક દક્ષિણે મહાગાંધી બહાર સુધી પોતપોતાના રાજ્યો સ્થાપી દીધા. આ રજપુત રાજ્યોએ ૧૦ માં મેકા પછીથી વાયવ્ય તરફથી આવતા મુસલમાનોના દુમવા સામે (લોખંડી દિવાલની) વચ્ચેની માફક ટકકર ત્રીજી હિંદુ ધર્મનું જ્ઞાણ કર્યું હતું.

બૌદ્ધધર્મના ઇતિહાસમાં ૨૦ સેકા સુધી લિન્ન લિન્ન પ્રકારના ફેરફાર થયા હતા. આમર્ત્યને મમજાય તેવા સગળ અને સાદા બૌદ્ધધર્મ-

ના સિદ્ધાંત તથા વહેવાર નીતિશાસ્ત્રને બદલે તેની અતિ સૂક્ષ્મ અને શુદ્ધ તર્કબળને લીધે તેની પડતીને સમય જલદી આવ્યો. તેના છૂર્ણ થયા પછી ઘણી બાબતો જે મનુષ્યના હૃદયને તથા કલ્પનાને મંતુષ્ટ કરતી હતી તેમાંની મૂર્તિપૂજન, રથયાત્રા, વગેરે હિંદુધર્મમાં લેવામાં આવી હતી. મહાયાન સંપ્રદાયમાંથી મહંવ્યવસ્થા, અને ધારણા અને ધ્યાનનાં તત્ત્વો સૌંવ ધર્મમાં દાખલ થયા. ભક્તિ અને જનનાના પ્રેમ જેવી બાબતો વૈષ્ણવ ધર્મમાં લેવામાં આવી. મહાયાન ધર્મની ભાવના પ્રમાણે ધ્યાની શુદ્ધદેવ અને હિંદુના યોગી વચ્ચે ભાગ્યેજ કંઈ બેદ માલમ પડે છે. ભક્તિસંપ્રદાય, ઈશ્વરના અવનાર તરીકે તેના ઉપરનો પ્રેમ, ગરીબ લોક કે જેમાં નારાયણ આવીભાવ થાય છે તેના પ્રત્યેનો સક્રિય સેવાધર્મ, અને પુનરુદ્ધાર પામેલા નવીન વૈષ્ણવ મનના ઉપદેશ કરનાર સાધુઓ- આ બાબતો નવીન હિંદુધર્મમાં બૌદ્ધ ધર્મમાંથી લેવામાં આવી હતી. બૌદ્ધ આશ્રમને બદલે હિંદુ મઠ ઉત્પન્ન થયા. મહાયાનના પરમાર્થ કરનાર શ્રવણને બદલે વૈષ્ણવ વિરાગીઓ નજરે પડ્યા. લાગ્યા અને વિષ્ણુના અવનાર તરીકે શુદ્ધ ભગવાનને એક દેવ તરીકે ગણવા લાગ્યા.

નંત્રવિદ્યાને લીધે હિંદુધર્મનું રૂપાંતર સરળ થઈ શક્યું. બૌદ્ધતંત્રશાસ્ત્રના દેવ અને દેવીઓનું રૂપાંતર હિંદુ દેવદેવી તરીકે થયું. બૌદ્ધધર્મની તારા એ તાંત્રિક શક્તિ થઈ, જે શિવની શક્તિ તથા પ્રકૃતિ છે. તેવીજ રીતે ભવાનક કાળીનું સ્વરૂપ તે મહાવિદ્યાનું સમજવાનું છે. હિંદુના બૌદ્ધના ધર્મમાં શંકર, રામાનુજ અને ચૈતન્ય જેવા અદ્ભુત શુદ્ધિવાળા પુરુષોએ પરિવર્તન કર્યું. બૌદ્ધધર્મનાં અવશેષોએ નેપાળમાં આશ્રય લીધો. નેપાળમાં ૧૯ મી સદીમાં બૌદ્ધધર્મના સાહિત્યનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો, અને ત્યાંથી તેને યુરોપમાં મોકલવામાં આવ્યું હતું, તેને લીધે ત્યાં બૌદ્ધધર્મના સારા અભ્યાસનો આરંભ થયો.

૪. ઈસ્લામના સંસ્કાર

હિંદુમાં મુસલમાન વસાહતનું સ્વરૂપ ઉપર બનાવેલી અન્ય પ્રજાઓના કરતા તદ્દન નિરાશું હતું. તેમનો ધર્મ તથા રાજ્યનીતિશાસ્ત્ર એવાં પૃથક્ હતાં કે તેમનો ખૂર્ણ સ્વીકાર થઈ શકે એમ નહોતું. તેમની શાસનપદ્ધતિ તેમજ સમાજસ્થિતિ તેમની મૂળની લડાયક અને ભટકતી અવસ્થાને અનુકૂળ હતી. અકબરના સમય સુધી પણ એક રાજ્ય કરતી કેમ તરીકે તેઓ આપણા દેશમાં સસત્ત્વ લડાયક સ્થિતિમાં રહેતા, પણ ત્યારપછી ઈસ્લામી પ્રજા આ દેશને પોતાનો ગણવા લાગી. બૌદ્ધ સમયમાં

પરદેશીઓ માથે મંઘ આપણે આપ્યો હતો, પણ પત્નીથી તે આઠમા સૈકામા તૂટી ગયો હતો પણ પાછો ફરે તે શક થયો હતો, એટલે હમરો પરદેશીઓ દર વરસે આપણા દેશમા આવતા અને થોડાક મુસવમાનો પણ પરદેશ જતા હતા. મોગલ ગત્ય દરમિયાન ઉત્તર હિંદુસ્તાનમા અને દક્ષિણના થોડા ભાગમા એક સામાન્ય ગત્યવ્યવસ્થા અને નાણાનું ચક્રણ સ્થાપિત થયું હતું. તેમજ આગવર્ગની ભાષા ફારસી અને ઉર્દુ હતી. ચિત્રકામ, વાગકામ, ઐતિહાસિક તવારીખની નોધ, ખરા ઇતિહાસના સાહિત્યનો મંદ્રક, લશ્કરી વ્યવસ્થા તથા દુર્ગની સુધારણા, ફારમી, આ-રખી, અને તુર્કી ભાષામાથી શબ્દોનો પ્રવાર, ઇસ્લામી કળાકૌશલ તથા રિવાજ, પોશાક, દરબારી અદબ, યુદ્ધની ઔપધાયયો-આ બધા મુસવમાની મંસ્કૃતિના તત્ત્વો તે સમયે હિંદમા દાખલ થયા. હિંદી નૌકાસે-યનો પુનરુદ્ધાર, ગમાનંદ સંપ્રદાયની વ્યાપના માટે મજેલી મરજના, પુસ્કળ ઐતિહાસિક સાહિત્યની ઉત્પત્તિ અને લડાઈમા દાડગોળાનો ઉપયોગ-આ ઇસ્લામી મંસ્કૃતિના સંસ્કાર આપણા દેશ ઉપર પડ્યા.

૫. બ્રિટિશ સમયમાં હિંદનું પુનરુત્થાન

છેવટમા હિંદના યુરોપીય વિજેતાઓએ આપણા દેશનું આધુનિક સ્વરૂપ ઘડ્યું છે. તેઓ અહીંયા ગ્હી પાછા પોતાના દેશમા જાય છે. આની રીતે નવા શિખાઉ અને જુના અનુભવી અંગ્રેજોના જવાબાવવાનું હંમેશા આભ્યા કરે છે તેથી આપણા દેશ સાથે નેમનો મંઘ આ પ્રમાણે બે રીતે ચાલુ રહે છે. અંગ્રેજ લોકોના મસર્ગની અસર આર્થિકલોકોના સમાગમ નેટલી પ્રખળ અને વિશાળ છે, તેથી સર્વત્ર શાંતિ અને મહીસવામની માનમ પડે છે, અને ખીજ દેશ સાથે આપણો સંગવ પાડે તાજે થયો છે. પૃથ્વી ઉપર આર્થિક કે જ્ઞાનના જે પ્રવાહ વહે છે તેની અસર હિંદમા પણ સાથે સાથે થતી જાય છે

અંગ્રેજ સામ્રાજ્યના પનિણામે જુદી જુદી જાતિઓ અને ધર્મનું મંગલન થતા લાગ્યું છે. (આ ક્રિયા હમણાજ શરૂ થઈ છે) અને તમા સામાનિક સરખામણી અને વિચારની એકતા પણ થતા લાગી છે. અંગ્રેજ લોકોનું અનુકરણ કરવાથી આપણા લોકોમા પ્રગતિનો જુસ્સો પેદા થયો છે, અને તેઓ વધારે સારા આદર્શ મળી તેને ફગીભૂત કરવા પ્રયાન કરે છે. જોકે મોઝેથી આપણે યુરોપીય મંસ્કૃતિનો અસીકાર કરીએ છીએ અને આપણી પ્રાચીન ભાવનાઓ અને મંથાઓને સન્માન આપીએ છીએ તેપણ વહેવારમા તો આપણે એમનો પ્રગતિનો સિદ્ધાંત ધીકાર્યો છે.

હાલમાં સામાજિક સેવાની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ ચાલી રહી છે અને તેથી રાજ્યવહીવટમાં વિશેષ કુશળતા અને પ્રમાણિતપણું જોવામાં આવે છે. ૧૯મા સૈકાનું પુનરુત્થપન એ બ્રિટિશ રાજ્યનો આપણને મોટો લાભ છે, શરૂઆતમાં તો જુદાના પ્રદેશમાં એટલે જ્ઞાનની નગૃતિ આવી હતી. તેની અસર આપણા સાહિત્ય, કેળવણી, વિચાર અને કળા ઉપર થઈ હતી. પછીથી નૈતિક જળ તરીકે તેની અમ્મર આપણી સમાજ અને આપણા ધર્મ ઉપર થવા લાગી હતી. અસારે આપણા દેશની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવાના થતું હાલના જમાનાને અનુસરી કરવામાં આવે છે. અંગ્રેજ કેળવણીના ઇતિહાસના જુદા જુદા તબક્કામાં જે ફેરફાર થયો હતો તેની અમ્મર આપણા દેશના સાહિત્ય ઉપર જોવામાં આવે છે. તે વખતે આપણું સાહિત્ય અંગ્રેજ સાહિત્યના ધોરણ ઉપર રચાયું હતું, એટલે અંગ્રેજ પુસ્તકનો તરજુમો, અનુવાદ અથવા રૂપાંતર કરીને દેશી સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યું હતું. પછીથી વિદેશી સાહિત્યનું સહસ્ત્ર જરાજર સમજી તે જીવનમાં ઓતપ્રોત થઈ ગયું, તોપણ આપણું નૈસર્ગિક તત્ત્વ તેમા સ્પષ્ટ માત્રમ પડતું હતું. હવે આપણા સાહિત્યમાં સરજના, વિવિધતા, અને સ્વાભાવિકતા જોવામાં આવે છે. કેળવણીથી આપણામાં દેશાભિમાનનો જુસ્સો ઉત્પન્ન થયો છે અને પ્રાચીન લાવના માટે આપણામાં માન ઉત્પન્ન થયું છે. વેદ અને બૌદ્ધ સમયનાં તેમજ હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન સાહિત્યો જે લાંબા વખત સુધી ગુમ થએલાં જણાતાં હતા અથવા તેનું વિસ્મરણ થઈ ગયું હતું તે હવે આપણે પાછું પ્રાપ્ત કર્યું છે. આપણું જીવન તથા ધર્મના સિદ્ધાંત અને કર્મકાંડને આપણે કેળવણીને લીધે નવી દૃષ્ટિથી જોઈએ છીએ. સમાજસુધારણા માટે આપણામાં તીવ્ર ધૃતિ પ્રગટી છે; પણ સાથે સાથે પ્રાચીન મત તરફ પ્રત્યાઘાતરૂપે લોકોનું વલણ જોવામાં આવે છે. ઇ. સ. ૧૮૨૮ ની સાલથી બ્રાહ્મસમાજનો વિકાસ, આર્યસમાજ જેવી હિંદુધર્મની પુનરુત્થાનરૂપ સંસ્થાઓ, રાજકીય પ્રશ્નની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓ જેમાં જરાજર સામાજિક સમાનતા એ મુખ્ય બાબત છે તે, આપણા હૃદયહિલોળ, કળા, ચેષ્ટાસંગો, નાણાવટાનું આધુનિક સ્વરૂપ—આ બધાં દિદી પુનરુત્થાનનાં પરિણામ છે. ઉપરની હકીકત ઉપરથી આપણને ભવિષ્ય તરફ નજર કરવાની જરૂર છે એમ માલમ પડે છે અને તેની સાથે પ્રગતિ માટે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવાની જરૂર છે. ફક્ત પ્રાચીન જાળનું સ્મરણ અને મનનને બદલે ખરી રીતે આપણે આપણી સ્થિતિ સુધારવાને માટે નવીન જળ કે તરવો આપણા જીવનમાં ઉતારવાં જોઈએ.

• આ ઉપરથી તૈયાર કરેલો હાજરસંક તપ્તો વિતારણને ઉપયોગી થઈ પડશે.

કાવ્યશિક્ષણની નોંધ

ધોરણ ૭ સું

વિષય.—કવિતા

હેતુ.—રચવૃત્તિ કેળવી “ગૂઠ કોકિલા” નામના કાવ્યનું

વાચન કરાવવાનો

સાધન.—કવિ નરસિંહરાવની જમી

સમય, ૫૦ મિનિટ

મુદ્દા	શૈલી	કા. પા. ની નોંધ
આરંભ અ વ્યવસ્થા અ પૂર્વાપર મંબંધના પ્રશ્નો	<p>વર્ગને વ્યવસ્થિત કરવો.</p> <p>“રોલું બકરી કેરૂ બાળ” કવિતા કોણે લખી છે? એ કવિની બીજી કોઈ કવિતા તમે વાંચી છે? કઈ કઈ?</p> <p>૦૮. “અદિયાં સદસલિંગ તજાવ વિ- શાશું હૃદય’ હા. આ ઉપરાંત કવિનીએ બીજી થણી કવિતાઓ લખી છે. (નામો કા.પા. ઉપર લખવા.)</p>	
કવિનું ઓળખાણ	<p>આ નામો ઉપરથી કવિને કેવા કાવ્યો લખવાનો શોખ હોય એમ દેખાય છે?</p> <p>આ કવિશ્રી નરસિંહરાવ કુદરતની ખુબી-ઓના કાવ્યો ઘણા સરસ લખે છે. હુંકાં હુંકાં ને મુદર રીતે ગવાય એવા કુદરતના વર્ણનનાં કાવ્યો આ કવિશ્રીએ આપણને ખૂબ આપ્યા છે. તમારે કવિની જમી જોવી છે? તે બતાવવી.</p> <p>એઓશ્રી મુંબઈ પાસે વાઘરા ગામમાં રહે છે. એમનો બંગલો છેક દરીયા કિનારે છે. પામે મુંદર વૃક્ષોની ઘટા છે. ત્યાં બંગલામાં એકે એકે કવિ, કોઈવખત દરીયા-ને જોતે નાચનું ચંદનું પ્રતિબિંબ, તો</p>	<p>“મધ્ય રાત્રિએ કોયલ” “ચંદા”</p>

કાંઈ વખત દરીઆમાં રમતાં તારકજંદ નિ-
લાજ છે. કોઈ કોઈ વાર સમુદ્રની ઉછળતી-
છોળોની સાથે એમના હૃદયમાં કાવ્યો
ઉછાળા મારે છે. એમના વિચારવંત મનમાં
અનેક પ્રશ્નો ઉઠે છે ને પાસેની ઘટામાંથી
આવતા કાવ્યના ટુકડામાં કવિહૃદય એ
પ્રશ્નોના જવાબ સાલળી ગુંથા ઉઠે છે ..

કાવ્યનું વાચન

(પુસ્તક ઉઘડાવી શિક્ષક કાવ્યનું વાચન
શરૂ કરે છે.)

ગૂઢ કોકિલા

તિમિર તારક સર્વ ગયા સમી,

ઉડી ઉપા કંઈ કેસ સમારતી,

શશિકલા ગગનાડ્ગણુમા રમી,

નવસ શુક શું પ્રેમથી લાડતી.

ધૃત્યાદિ.

અગીઆરે કહીનું રાગ સાથે વાચન
કરવું. જે કહી ગાતાં ગાતાંમાં તો વર્ગ
સાથે થઈ ગાવા લાગશે. તેને રોકવો નહિ.

આ પ્રમાણે વાચી રહ્યા પછી અડધી
મિનિટ થોભી પૂછવું કે ફરી વાંચી મંલ-
જાવું ? (લાપા અધરી છે માટે માગણી થશે)

જીજી વાર પણ પ્રથમની માફક વાચન
કરવું. પછી વિદ્યાર્થીઓને મનમાં આજુ
કાવ્ય વાંચી જવા કહેવું

કવિના મનમાં શા શા પ્રશ્નો ઉઠે છે ?
(આજકેા ગુચ્ચાય તો પ્રશ્નો વાળા લીટીઓ
ગાઈ જતાવવી.)

આ પ્રશ્નોના જવાબ કોણ આપે છે ?

શા જવાબ આપે છે ?

એ કયા બેઠી બેઠી ટુકડે છે ? કવિ
એને બેઠી રોકે છે ? કવિએ કાવ્યનું નામ
શા પરથી પાડ્યું દશે ?

આજકેાનું
વાચનતાત્પર્યર્થના
પ્રશ્નો ને
સમજુતી

કોયલ કવિને ખગ્ગજ જવામ આપતી
દોષે ? તાર કવિ એમ ક્રમ ૫૬ છ ?
(કવિના મનમાં વિચાર આવે છે તેજ
સમયે ટૂંકા થાય છે તેવી કવિ ક'પના
કહે છે શકુંતલાને જ્ઞા આપતી કોયલનો
પ્રશ્ન યાદ ફેરડાવેલો —

શુ શ મેળવનાતી ઇચ્છા કવિને જ્ઞા ૫
પથમાં દોષે છે ? તેમાં કવિને જો સંદેહ
પડે છે ?

પગમૂલ જો જવામ આપે છે ? કયા
લેખો ઉ નાની કવિના ઇચ્છા થાય છે ?
એ લેખો કયા અને જા પડે લખાવના
કવિ ક'પે છે ? પરમત જો જવામ આપે
છે ? એના જનાથી કવિના દૃઢ્યમાં ધા
પડ્યા છે ? એ ના મારી કવિના મામાં
શો પ્રશ્ન ઉ' છે ?

કોઈના જો જવામ આપે છે ? નાથુ
કવિના ચિત્તને શ્રમણે ચળવે છે ? કવિનું
દૃઢ્ય આનુગ શાથી જન છે ? કવિનો
આત્મા નતે મારે નનમે છે ? એ વિશે
કવિના મનમાં જો પ્રશ્ન ઉ' છે ?
કોઈના જવામમાં શુ ૫' છે ? કવિના
મનમાં આ પ્રશ્નો દ્વા મગો ઉ' છે ?

જા ઉપગ્રી નાથુ કે મવાગના મમય છે ?

(‘તિમિર તારક સર્વ મયા ગમી’ વગેરે
એક કદી ફરી વાર્યા સભળાવરી આ
ચાલ લીગીમાં ઓઈ અગ્રગ મન્દ તમને
ન આવડેલો દોષ તો પછે છ ચૂવના
આપતી)

માદ્ય નિમિત્ત, એવે ?

સાલજોઃ પોનાના લાઈએને પોનાની નામે યુદ્ધમા લડ્યા તૈયાર થએલા બેઈને અર્જુનની આંખે તિમિર વળ્યાં. તિમિર એટલે ?

તિમિર, અંધારું.

બીજા ગજ્જો પૃથ્વામા આવે તો આ પ્રમાણે સમાધાન કરી, ડા.ગા. ની અંદર લખી પ્રશ્નો આગળ ચલાવવા.

શુ શુ શ્રમી ગયું ? તેજ સમયે સામેથી કોણ ઉડ્યું ? એને શુ કરતી હતી છે ? એને ઉપાના કેશ કહ્યા છે ? એ કેવી ગિચિતિમા હતો ?

એણે ઉપાને તરત શુ કરવા માડ્યું ?

ઉઘી ઉડ્યા પછી છોકરીએના વાળ કેના ચર્ધ વળ્ય છે ? છોકરીએ વાળને શું કરવા બેગી વળ્ય છે ?

આવી ઉપાના કિરણો પાશુ ચોતરફ ફેલાયા હતા તે ધીમેધીમે બેસી જતા લાગ્યાં

શુક્રશુ પ્રેમથી કોણ લાડતું હતું ? ક્યાં આગળ ? તમે શુક્રનો પ્રદ બેગો છે ? એનું તેજ કેવું હોય છે ?

[શિક્ષક ઉમેરે—પૃથ્વી ને સૂર્યની વચ્ચે છે. સવારે પૂર્વમાં અને સાંજે પશ્ચિમમાં ઉગે છે. થોડા દિવસ પૂર્વમાં ઉગ્યા પછી દેખાતો બધે ચર્ધ પશ્ચિમમાં ઉગે છે.] એને નવય શુક્ર કેમ કહ્યો હતો ?

ચરિકતા ક્યાં ઉગી હતી ? કઈ દિશામાં ?

કેની સથે લાડ કરતી હતી ? શુક્રની જાનિ કઈ ? ચરિકતાની ગી જાનિ ?

કવિના મનમાં આ બે માટે શો વિચાર હશે ?

આ પ્રગાણે બીજી કહીના પ્રશ્નો યોજવા.

તમે આ દેખાવનું વર્ણન કરો જોઈએ ?

તારાઓ અને રતનું અંધારું શમી ગયાં છે. પૂર્વમાં ઉપાનાં કિરણો આછાં દેખાય છે.

આકાશમાં ચંદ્રની કત્તા શુક્રના તારાની પાસે શાબી રહી છે. તે જાણે તેની સાથે પ્રેમથી રમતી હોય એવી દેખાય છે. પોનાનું કંઠાર બોલવું બંધ કરી ધ્રુવડ વનમાં સંતાઈ ગયાં છે ને આગાની ડાળીઓમાંથી કોયલ અમૃત વરસાવી રહી છે.

આ દેખાય તમારી સ્નેહમાં ચીનરો જોઈએ.

પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજ,
અમદાવાદ.

રણજીતભાઈ દેરાસરી

ખોરાકનું સત્વ

વંશપરંપરાથી ઉતરી આવેલા સંસ્કાર અને પરિસ્થિતિ એ બે બળવડે મનુષ્યનું જીવન ઘડાય છે. જાતીય સંસ્કારનાં કારણો હાલનાં સુપ્રજનશાસ્ત્રના કાણુમાં સારી રીતે આવ્યાં છે અને વનસ્પતિ અને પ્રાણીસૃષ્ટિમાં તેને લીધે સાફ પરિણામ આવ્યું છે. એજ નિયમોનો ઉપયોગ મનુષ્યના જીવનમાં કરવામાં આવે તો તેમાં થોડી ઘણી ફેરફાર મળે એમ આશા રહે છે; પણ આ નિયમો હજી બરોબર રીતે સિદ્ધ થયા નથી.

સજીવનપિંડ જે વખતે અતિ સુકુમાર અવસ્થામાં અને ઇન્દ્રિય-વિકાસને અતિ વરા હોય છે તે વખતના આલુઆલુના મેળોગો અથવા પરિસ્થિતિ તેના ઉપર દઢ અસર કરી શકે છે, તેથી તેવા સંજોગો ઉભા કરવા આપણા હાથની વાત છે. વ્યક્તિગત જીવનનું ભાવિ સ્વરૂપ

ઘડવામાં પ્રથમના સંલોગો પછીની પરિસ્થિતિ કરતાં દસગણી વધારે સચોટ અસર કરે છે; એટલા માટેજ ગર્ભધારણુ સમયથીજ માતાના ખોરાક માટે સારી સંભાળ રાખવી જોઈએ અને જે તેમ થાય તોજ બાળકનામાં સાંધારણ રોગો સામે ટકકર ઝીલવાની શક્તિ આવી શકે. વસ્તુસ્થિતિ આમ છે છતાં બાળકના જન્મ પછીજ તેની સારવાર તથા સંભાળ રાખવામાં આવે છે. આમ અમુક અમુક વખતેજ ‘માતા’ ની સારવાર તરફ ધ્યાન આપવામાં આવે છે અને તે પણ ગર્ભધારણુ સમયના પાછલા ભાગમાંજ. ગર્ભધારણુની પ્રથમ અવસ્થામાં પરિસ્થિતિની અસર જે કે વધારે થાય છે તોપણ તેજ અવસ્થામાં ગર્ભની સંભાળ રાખવામાં આવતી નથી.

આખોલવાને લગતી બાબતો

આ વખતે આખોલવા અને સારા પોષણની સારી અસર થાય છે. ખોરાકની બાબતમાં તેમાના પોષકતત્વોનું શાસ્ત્ર નીચેની બીના ઉપર ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે:—

(૧) ખોરાકનાં રસાયણિક તત્ત્વો

(૨) તેનાં પોષકતત્ત્વોનો સંબંધ પ્રોટીન (પદાર્થો) અને ઉત્સાહજનક તત્ત્વો, જેવાં કે ખાંડ અને ચરમીનું પ્રમાણ.

(૩) શુદ્ધ અને સંપૂર્ણ એક્ઝુશીન તત્ત્વ

(૪) ખનીજ દારોનું પ્રમાણ

(૫) વિટમીનનું પ્રમાણ

(૬) લોહીમાં શેષણુ ચવાથી તંતુઓ અને આવયવોની ક્રિયા પર અસર કરનાર પદાર્થોનું પ્રમાણ.

આ ખોરાકનાં મળ તત્ત્વો છે. પણ તેને જગતી એવી બીજી પણ એક બાબત એ છે કે જે રસાયણિક પદાર્થ વિજ્ઞાનની કમેટીમાં આવી શકતી નથી. શરીરનું જંધારણુ રચનામાં અને તેના વિકાસ કરતાં માટે ખોરાકમાં જે શક્તિ હોય છે તે આ નહિ જણાએકું ખોરાકનું તત્ત્વ છે. એ તત્ત્વ તે ખેતકનો પ્રાણ કે શક્તિ છે. નાનાં પ્રાણીઓ પર અનેક પ્રયોગો કર્યાથી જે પરિણામ અવ્યુ છે તે પરથી આ વિચારને ટેકો મળે છે, અને તે નીચેની હકીકત પરથી વધારે વ્યક્ત થશે. મનુષ્યની વૃદ્ધિ અને વિકાસનો જે સૌથી અગત્યનો સમય હોય તે વખતે કેવો ખોરાક આપવો જોઈએ તે નક્કી કરવામાં તે પ્રયોગોનાં પરિણામ આપણને ઘણાં મદદરૂપ થઈ પડે તેમ છે.

સંધવાથી ખેરાકમાં થતો ફેરફાર

દાખલા તરીકે સંધવાથી ખેરાકનું તત્ત્વ નાશ પામે છે, કારણકે ઉકાળખિંદુએ તેનું સત્ત્વ નષ્ટ થઈ જાય છે. કાચાં, ઈંડાં, તરકારી અને ફળફળાદિ કરતાં સંધેસો ખેરાક ઓછો પોષક છે. તે પ્રાણીની શ્લેષ્મિમાં થોડો ફાયદાકારક છે તેટલા માટે જઠરાગ્નિ પ્રવળ હોય તે વખતે સંધેસો ખેરાક જેમ અને તેમ ઓછો ખાવો જોઈએ. બહુજ ગરમ કરવાથી દૂધનાં કેટલાંક તત્ત્વો નાશ પામે છે એટલું જ નહિ પણ ટુંક સમયમાં ઓક્સિજન તથા સૂર્યની ગરમીના સંબંધમાં આવવાથી પણ તેમાં ફેરફાર જલદી થાય છે. ચાનવાળાં પ્રાણીઓનું દૂધ દોહીને થોડો પખન પ્રકાર કે હવામાં રાખવામાં આવે તો તેનામાં અને બાળકે માને ધાવીને મેળવેલાં દૂધનાં તત્ત્વોમાં ઘણો ફેર પડી જાય છે. જોડીઆં બાળકોમાંથી એક બાળકને માનું દૂધ ધાવવા દેવામાં આવે અને બીજાને તેજ માનું દૂધ કૃત્રિમ સાધનોથી બહાર કાઢીને પણ વધારે પ્રમાણમાં આપવામાં આવે તો માને ધાવીને ઉછરતું બાળક બીજાના કરતાં વધારે સારી રીતે શક્તિ પામે છે.

નિઃસત્ત્વ થઈ ગયેલા એકજ જાતના ને સરખા વજનના અનાજ પર ઉછેરવામાં આવેલાં મરઘીના બચ્ચા કરતાં ખેતરમાં ઉગાડવામાં આવેલા અમુક વજનના ઘણા પર જીવન ગુજરનાર બચ્ચાં વધારે મજબુત બન્યાં હતાં, અને વધારે સારી રીતે વિકસ પામ્યાં હતા, તેમજ વધારે જોસથી શેગો સામે તે ટક્કર ઝીલી શકતાં હતા. કુદરતી રીતે મૂકાએલાં ઈંડાં પર જીવનાર ઉંદરો કૃત્રિમ રીતે મરઘીથી નીપજતવેલ ઈંડાં પર જીવનાર કરતાં વધારે જળવાન થાય છે. વળી ચૂડું ઘાસ ખાતી ગાયોના દૂધ પર ઉછરેલા ઉંદરો, વસંત ઋતુનું લીલું ઘાસ ખાધેલી ગાયોના દૂધ પર ઉછરેલા ઉંદરો કરતાં કમ તાકાતવાળા તથા સત્ત્વહીન માલમ પડ્યા હતા.

ચેતનયુક્ત ઈંડાં વધારે પોષક છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે ધાવવાથી મળેલું દૂધ, ઉગાડવામાં આવેલું અનાજ, કુદરતી રીતે મૂકાએલાં ઈંડાં, અને વસંતનું લીલું ઘાસ ખાઈને રહેનાર પ્રાણીઓનું દૂધ તેમાં રહેલાં સારાં પોષાકતત્ત્વોને લીધે નિઃસંશય વધારે અગત્યનો ખેરાક થઈ પડે છે. ઉપર 'જણાવેલી હકીકત કરતાં વધારે અગત્યની બાબતનું ખેરાક વિશે જે સંશોધન થયું છે તે નીચેની બીના પરથી સ્પષ્ટ થશે:—

જે ખેરાકમાં વધારે વાનીઓ હોય છે તેમાંથી મેળવેલાં તત્ત્વો, નેટલાજ વજનની થોડીજ વાનીમાંથી મેળવેલાં તત્ત્વો કરતાં વધારે પોષણ

આપનાર હોય છે. દાખલા તરીકે, એક રતલ નાના નાના ઈર્ડાં તેટલાજ વજનના છ મોટાં ઈર્ડાં કરતાં વધારે પોષક તીવડે છે. એક રતલ વજન જેટલા હજારો નાના દાણાઓ તેટલાજ વજનના મોટા દાણાઓના કરતાં શરીરમાં વધારે માંસ ઉત્પન્ન કરે છે. તાજે અને કુમળો ખોરાક વામી અને પાકટ ખોરાક કરતાં વધારે પૌષ્ટિક છે. સરખા વજનની અને એકજ પ્રકારના રસાયણિક તત્ત્વોવાળા બે માસપિંડ છે કે એક નાના પ્રાણીમાંનો અને બીજો મેટા પ્રાણીનો—તેમાં નાના પ્રાણીમાંથી બનેલા માંસપિંડ-માં વધારે પોષકતત્ત્વ હોય છે અને શરીરની વૃદ્ધિ કરવામાં તે વધારે બળપ્રદ હોય છે. ઘણીજ વાનીઓનો બનેલો ખોરાક એકજ વાનીના ખોરાક કરતાં વધારે પોષણ આપનાર તીવડે છે. તરેહવાર જનના એક ટન વજનના ધામથી જેટલું માસ પેદા થાય છે અને દૂધ મળે છે તેનાથી એકજ જનના એક ટન ધામથી ઓછું માંસ અને દૂધ મળે છે.

પાનખર અને વસંતઋતુ પહેલા ધામ પર રહેલા જનાવરના બે ટોળામાંનું બીજું ટોળું પહેલા કરતાં ખાર્છ પી ઋષ્ટપુષ્ટ બને છે એટલુંજ નહિ પણ સ્નાયુના બંધારણ માટે જોઈતા પોષક તત્ત્વોથી ભરપૂર તે દૂધ આપે છે. આ ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે એમાંના તાજા ધામચારામાં જમીનનો ઘણોખરો ક્ષેપ હોય છે ને તેનાજ પરિણામરૂપ તે માંસમયો મળતા દૂધમાં વિશેષ એનન જણાય છે.

સ્નાયુચેતનાનું રહસ્ય

પોષકતત્ત્વ સંબંધી નવા શોધાએલા સિદ્ધાંતો તેમજ ખોરાકને લગતા ઉપર જણાવેલા વિચારો ધ્યાનમાં લેતા ગર્ભધારણ સમય દરમિયાન કર્ધ જનનો ખોરાક અનુદાન આવશે તેનો નિર્ણય લગતે મુશ્કેલીભરેલો નથી. ગર્ભપિંડ તે વખતે જલ્દજ દામળ અને લાગળીયાઓ હોવાથી તે સમયનો ખોરાક સ્નાયુનો મારો વિકાસ અને તેની ઘણી વૃદ્ધિ કરે તેવા તત્ત્વોનોજ હોવો જોઈએ. જો તે પ્રમાણે ખોરાક આપવામાં આવે તો સ્નાયુની મારી વૃદ્ધિ થાય છે તે નિસ્સંશય ખાંખન છે.

(ઇટાલિઅન ડૉ. ટલારીકોના લાપણના અંગ્રેજી લેખ પરથી)

પ્રે. રા. ડૉ. કોલેજ,
અમદાવાદ. }

મણિલાલ મહુકચંદ પરીખ

બુગોળ શિક્ષણ

ધોરણ ૭ માં

કેપટાઉનથી કેરોની મુસાફરી

પાઠનો હેતુ—કલ્પનાશક્તિ કેળવી ગેરી જીવર સાહેબ સાથે તેમની મોટરમાં કેપટાઉનથી કેરો કાલ્પનિક મુસાફરી કરવાનો.

સાધન—કેટલાંક ઉપયોગી ચિત્રો, નકશાની ચોપડી, વિદ્યાર્થીઓના પોતાના દોરેલા નકશાઓ. (જેમ જેમ મુસાફરી આગળ વધે તેમ તેમ માર્ગ અને સ્થળો વિદ્યાર્થી પોતાના નકશામાં નોંધતા જાય.)

આક્રિકા અંધકારમય ખંડ—આક્રિકા કેવો ખંડ કહેવાય છે ? અંધકારમય શા માટે ? એ પ્રશ્નોથી જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરી કહેવું કે ધાર્મ જંગલ, જંગલી મનુષ્યો, જંગલી પ્રાણીઓ, રસ્તાની હાડમારી વગેરે કારણોને લીધે અંધારામાં રહેલો પ્રદેશ છે. સરોવરના પ્રદેશમાં રહેને નથી એ હકીકત નકશામાંથી શોધાવવી.

અંધકારમય પ્રદેશમાં ડાકીઉં કરી કેપથી કેરો મુસાફરી કરવાની ઉત્તેજના—આજથી આશરે ૩૦ વર્ષ પર સેસિલ રૂડોલ્ફ સાહેબે કેપથી કેરો રેલ્વે બાંધવાની કલ્પના કરેલી પણ હજી સુધી રેલ્વે થઈ નથી એ વાત કહીને ગયા ફેબ્રુઆરી માસમાં ગેરીજીવર સાહેબ કેપટાઉનથી કેરો મોટરગાડીમાં મુસાફરી કરી આવ્યા છે, તેમની સાથે કાલ્પનિક મુસાફરી કરવા વિદ્યાર્થીઓને તૈયાર કરવા.

મુસાફરી માટે તૈયારી—નકશાના અવલોકન પરથી, ૮૦૦૦ માઇલની મુસાફરી કરવાની છે, મધ્યના અઝાલુ પ્રદેશમાંથી, જંગલોમાં થઈને અતિ વરસાદવાળા પ્રદેશમાં થઈને જવાનું છે, માટે તંજુ, દવા, મચ્છરદાની, બંદુક, પીસ્તોલ, કેમેરા, જોરાક, એ સાધનો સાથે રાખવાનાં છે એ વિદ્યાર્થી સાથે ચર્ચા કરીને નક્કી કરવું.

વરસાદની મોસમમાં ધણી મુશ્કેલી પડે તેનો અનુભવ લેવા ફેબ્રુઆરિ મહીનામાં મુસાફરી શરૂ કરી. આપણે ત્યાં ફેબ્રુઆરિમાં શિયાળો હોય છે તે વાત કદાચી આફ્રિકાની ઋતુઓ વિશે નવા પાઠનાં બીજ સોપી બીજ પાઠની તૈયારી કરવી.

કેપટાઉનથી જોન્સબર્ગ—કેપટાઉન શહેરના દેખાવનાં ચિત્રો લીંત પર ચૂક્યાં કહી નકશામાં કેપટાઉન ચૂકાવવું અને જોન્સબર્ગ શોધા-

નેન્સખર્ગમાં આવેલી મેનાની ખાણોની વાત કરી સોનું લેવાની લાલચમાં ન રહેતાં આગળ મુસાફરી કરવાને ઉત્સાહ આણવો.

નેન્સખર્ગથી જીલવાયો—મુસાફરીનું વર્ણન આગળ ચલાવવું અને તેમાં અહીંથી સારા રસ્તા નથી, ઝાડીવાળો ભાગ છે, વિષોષો નદી આવે છે, રહોડેમિઆ પ્રાંતમાં મુસાફરી થાય છે, અને જીલવાયો શહેરથી વાંટું જંગલ શરૂ થાય છે એ બધી હકીકત આણવી. આ બધાં ગ્રંથો નકશામાં શોધાવવા અને યેનાના નકશામાં મૂકાવવા.

વિક્ટોરિઆ ધોધ—જીલવાયો શહેરથી ૩૦૦ માઈલ છેડે દુનિયામાં જાણીતા વિક્ટોરિઆ ધોધ આવ્યા છે, એ વાત કહી વિક્ટોરિઆ ધોધનું વર્ણન આપવું, અને ધોધનું રૂપરેખા ચિત્ર પાટીઆમાં દોરવું અને ખીન્ન ચિત્રો લેવા આપવા. ધોધના વર્ણનમાં નીચેની હકીકત લાવવી. એ ધોધ ઝામેગી નદીમાં છે. મને ૧૮૫૫ માં લિવિંગ્સ્ટને પહેલ પહેલો એ ધોધ લેયો. દેગી લોકોએ એને 'ગર્જના કરતા ધુમાડા' એવા અર્થવાળું નામ આપ્યું છે. પાચ ૭ માઈલ દૂરથી પાણીની વરાળના ગોટ-ગોટા આકાશ સુધી પહોંચના દેખાય છે. દર ૧ માઈલ દૂરથી ધોધનો અવાજ મેંજળાય છે. પામે જતાં ઠાન બહેર મારી જાય એટલે અવાજ થાય છે. પાણી પર શીણના ગોટા, મેંધનુખના દેખાવો, આસપાસની ૩૦૦, થી ૪૦૦ ફૂટ ડેગી ભેખડો અને તે પરની ભાતભાનની વનરપતિ અને તેની વચ્ચે વચ્ચેથી દેખાતી લાલ રંગની જમીનનું વર્ણન કરવું. નાખગરા ધોધની સાથે સરખામણી કરી.

વિક્ટોરિઆ ધોધ ૪૨૦ ફૂટ ડેગી, ૧ માઈલ પહોળો.

નાખગરાનો ધોધ ૧૫૮ ફૂટ ડેગી, ૬ માઈલ પહોળો. ડેગાઈ અને પહોળાઈનું જ્ઞાન કરાવવા એટલે જાણીતાં દર્શાવો આપવા.

વિક્ટોરિઆ ધોધથી ટાંગાનિકા સરોવરને રસ્તે

આ પ્રદેશમાં (નકશામાં જનાવી) છેક મહારાના રાજ્ય સુધી પુષ્કળ વરસાદ પડે છે કહી, ૩ મહીનામાં ૧૦૦ ઇંચ મગસરી વરસાદ પડે છે કહેવું. (૧૦૦ ઇંચ વરસાદનો ખ્યાલ આપવો.)

આ ભાગના વર્ણનમાં કાપરાળી જમીન, કઈ જગ્યાએ ધુંચી જવાય તેનું દેશણું નહિ, એ હકીકત લાવવી અને મોટર માટે ઝાડનાં ડાળો

કાપી રસ્તાઓ બનાવવાની મુશ્કેલી વર્ણવવી. મદદમાં અર્ધોના દેશી લોકો મળી શકે છે તે કહેવું. દેશી લોકોના પોશાકનું વર્ણન કરવું. ૧ ચમચો મીઠું લઈ એક માણસ આખો દિવસ મજૂરી કરવાનું માથે લે છે કહી તેમને મીઠું બહુ લાગે છે તે બાબત પર લક્ષ્ય ખેંચવું. આજ રસ્તેં લિવિંગસ્ટન સાહેબ મરણ પામ્યા હતા તે કહેવું. વરસાદ ઘણો પડે છે અને વારંવાર મોટર ખુચી બપ છે તેને કાઢવાનું કંટાળાભરેલું કામ માથે આવી પડે છે.

એ કામના કંટાળાને યાદ ઉતારવા પાસેના જંગલમાં શિકાર રમવાની મંજૂરી વર્ણન કરવું. શિકારમાં દરણ, દાથી, પગડાઉ ભેંસ, ગેંડા વગેરે પ્રાણી મળી આવે છે. સિંહ ઘણા વમે છે. ચિત્તાને લપ છે એ બધી હડીકેત કહેવી.

દાંગાનિકાથી નૈરોબી (કેનિયા સંસ્થાનમાં)—આ પ્રદેશની જમીન કાળી, અને કહેવાબુવાળી છે તેથી કપાસને માફક આવે છે, અર્ધોનાં જંગલોમાં સિંહ પુષ્કળ વમે છે તેનો ખ્યાલ આવતા એક એ પ્રમથના વર્ણન આપવા—(૧) એક વખત રાતે ખુચેલી મોટર કાઢના હતા એટલામાં સિંહની ભયંકર ગર્જના સાંભળી. આસપાસ જોયું તો સિંહનું ટોળું ધીમે ધીમે છેક મોટર નજીક આવતું લાગ્યું. ધુવડ સાહેબે બંદૂક હાથમાં લીધી પણ બીડલ ધણે બંદૂક મૂકી દીધી અને મોટરના દીવા છુલ્લની નાખ્યા, અને બહાદુરી કરતાં ઝડપસુથી સિંહના ભયમાંથી ઉગ્યાં. (૨) કેનિયા સંસ્થાનમાં યુગાન્ડા રેલ્વે બંધાઈ ત્યારે ઘણા મજૂરોના અને એન્જનીયરોના સિંહે જાન લીધા હતા.

પવતોના દમ્યમાં કીલીમાનઝરોનું વર્ણન કરવું અને તેની સરખામણી એવરેસ્ટ સાથે કરવી. કીલીમાનઝરો ૨૦૦૦૦ ફૂટ ઉંચો છે અને એવરેસ્ટ ૨૯૦૦૦ ફૂટ છે. અર્ધો મળના ગોરિલા અને ચિમ્પાન્ઝી જાનના વાંદરોનું વર્ણન કરવું. તેમનો શરમાળ વલ્લાવ અને માણસના જેવી ખરડાની કરોડ અને હાથ પગનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થીના ધ્યાન પર લાવવો.

નૈરોબીથી ખાઈમ—મોટર ચાલી શકે નહિ એવો જાણરં પાળીતો પ્રદેશ તેથી નીચ નદીમાં હોડી મારફતે મુસાફરી કરવાની જરૂર જણાવવી. નદીમાંથી આસપાસના દરેક વનસ્પતિમાં ફક્ત પેપાઈરિસ ધાસ ત્યા ત્યાં નજર આવે તેનું, થોડે થોડે અંતરે આવતા ટાપુઓનું

અને તેમાં વસતા મનુષ્યાદારી જંગલી મનુષ્યોનું વર્ણન કરવું. એ લોકોના ઘાંત ઘસીને અણીવાળા કરવાની રીત પર લક્ષ્ય ખેંચવું. તેમની મુસાફરોને થતી કનડગત કહેવી.

ખાદુર્મધી કેરો—અહીંથી એ રસ્તા છે. એક નદીની સાથે સાથે અને બીજી નદીની કાબી બાજુએ આવેલા રણમાં ઉઠતો માર્ગ. મોટર માટે નદીની ખીણના માર્ગની પસંદગી. રસ્તે આવતા ખડકોનું વર્ણન કરવું. એક ખડક ઉપરથી ઉતરી બીજા ખડક પર મોટર ચઢાવવાની મુશ્કેલીનું વર્ણન આપવું. ખડકોમાં ભૂલા પડેલા અને બર્ષર જતા આરણ્ય વેપારીઓનું મજાવું. જેમ તેમ વેપારીને સમજાવ્યા ત્યારે તેમણે રસ્તો બતાવ્યો. તેમની સાથે વાત કરતાં પડેલી ભાષાની મુશ્કેલી જણાવવી, આ રણના રસ્તે કેરો પહોંચવું. કેરો શહેરના દેખાવોના ચિત્રો બતાવવાં.

કેરોથી કેપટાઉન પાછા આવવું—પાછા ફરતી વખતે શુવર સાહેબે આગળથી ૪૦ દિવસે કેપટાઉન પહોંચી જવાનું નક્કી કર્યું. જેન્સબર્ગમાં તેમને મળવા આવેલા તેમના મિત્રો અને શહેરના લોકોનું વર્ણન કરવું. કેપટાઉન ધારેલા વખત કરતા ફક્ત ૨૭ મિનીટ મોડા પહોંચ્યા.

રેલ્વે કરતાં મોટરનો રસ્તો બાંધવો સહેલો છે એ વાત મુસાફરીના પરિણામમાં નક્કી થાય છે તે વિદ્યાર્થી સાથે ચર્ચા કરી કઢાવવું.

આફ્રિકાને લગતાં ચિત્રો વિદ્યાર્થીઓને જોવા સુગવવાં. માલતી પાકે નોંધ કરતાં પાકો અંતે કાળા પાટીઆમાં નોંધવું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે ઘરાજો:—

આફ્રિકા—અંધકારમય ખંડ, (૧) રસ્તા ન મળે એવાં ઘાટાં જંગલ, (૨) જંગલી મનુષ્ય અને ઘાતકી પ્રાણી.

મેરીબુવર સાહેબની કેપથી કેરો મુસાફરી—કેપથી કેરો ૮૦૦૦ માઇલ.

તેયારી—તંજ, દવા, મચ્છરદાની, ગંદક, પીસ્તોડ, કેમેરા, ખોરાક.

જેન્સબર્ગ—કેપથી ૧૦૦૦ માઇલ, રસ્તા સારા, મોનાની ખાણ.

બુલવાયો—લિપોપો નદી, રૂહોડેમીઆ, વિક્ટોરિયા ધોધ—ધોધનું રૂપરેખા ચિત્ર. ધોધનું દેસિ નામ ‘ગર્જના’ કરતા ‘કુમારા’ ૪૨૦ ફૂટ ઉચાઈ, ૧ માઈલ પહોળાઈ. દેસીઓ ૧ ચમચો માફુ લઈ આખો દિવસ મજુરી કરે છે, સિપિંગરોન-તેમનું મરણ.

દાંગાનિકા સંજોવરનો પ્રદેશ—શિક્ષામાં હરણ, હાવી, વગડાઉ ભેમ, સિંહ, ચિત્તા, જેડા, ગોરિના તે ચિમ્પાન્ઝી વાદન

નૈરોબી—કેનિયા મથાનમાં, યુગાન્ડા રેલ્વે, કીલીમાનઝારો પર્વત-નું શિખર

ખાડુમ—નીલ નદીમાં ચર્મ દોડીમાં મુમાફરી, મનુષ્યાદાગી જગલી મનુષ્યો તેમના દાત

કેંગે—ખાડુમથી નીલ નદીની ખીણનો ગરતો, બના પડતુ, આગળ મુમાફરો અને ના પહોચવું

આ મુમાફરીનો માર્ગ બનાવનાર આ સાથે આપેલો નકશો જોવા પ્રેરિતમિત્ર મૂન, શી આગ દે, કોલજ } વ. દ. દેશાઈ
અમદાવાદ.

ગુજરાતને નામ આપનાર ગુર્જરો

ગુર્જર નામ અસલ જણાય છે—ગુજરાતના ગુર્જરો હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમ તરફથી આવેલા લોકો છે, એ વાત ચોક્કસ છે પણ એઓનું ગુર્જર નામ તે લોકો કે તામ્રકાનું અસન નામ છે કે? કે તો એઓનું અસન નામ જુદું હોય અને અહિંના લોકોએ તે નામ પાડ્યું હોય તેમ છે કે? એવું ધારવામાં આવે છે કે એ તામ્રકાનું અસન નામ “ગુર્જર” નામને મળતું કાર્ધ નામ હોય, પણ અહિંના લોકોએ તેને પોતાના વિચાર મુજબ કાર્ધ મળી મૂકી ગુર્જર બનાવ્યું વાચન બુણ્ણના પ્રાતોમાં પણ ગુર્જરો છે ત્યાંના થોડા પોતાની રીતીએ એ નામ જોચર એટલે ગાયને ચરાવનાર એમ લે છે, સમય ૨ ત્યાં, તેઓના મોટા ભાગનો ધંધો ભગવાદી જે ત્યાં તેઓ પોતાને કોઈ વખત ગજપુત તો કોઈ વખત અહિર તોખમના જણાવે છે ત્યાં તેઓએ એક જગ્યાને પોતાનું નામ ‘ગુજરાત’ આપ્યું છે

ગુર્જરનામ શું છે?—આ ગુર્જર યા ગુજ્જર નામ શું છે અને એઓ ક્યાના અમન રહેવાસી હતા? એ બાબે હિંદુસ્તાન ઉપર નાનો મોટો દંગે પાડનારા નીચના તામ્રકાઓના નામો બેરામાં આવે છે, કે આ ગુર્જરો એઓમાંથી એક હોય.

૧ ગુશત, જેઓ મોટા યુએચી તામ્રકાના હતા અને જેઓ ઈ. સ પૂર્વે ૧૦૦ થી ઈ. સ. ૩૬૦ સુધીમાં અત્ર આવીને રહ્યા હતા

૨. કેડાર અથવા નાના સુએચી જેઓ ઇ. સ. ૩૬૦ થી ૫૦૦ મુધીમાં અત્રે દોરો પાડી આવના રહ્યા હતા.

૩. જુ જુ અથવા અપાર તાપકાવાળાઓ, જેઓ ઇ. સ. ૪૦૦ થી ૫૦૦ મુધી અત્રે આવતા રહ્યા હતા.

૪. ખઝર અથવા ગોરા હાથલોકો, જેઓ મોટે ભાગે અને મોટી મંખ્યામાં ૪૫૦ થી ૫૫૦ મુધીમાં આવ્યા હતા. તે આગમચ પશુ તેઓ કેટલીક સંખ્યામાં આવ્યા હતા.

૫. ગઝ ગઝ નામનો તાપકો જે ઇ. સ. ૯ અને ૧૦ મી સદીમાં આવ્યો હતો. આ તાપકો તે માનુષેહરના પહેલવી પત્રોમાં જણાવેલો તુગઝગઝ તાપકો છે.

૬. ન્યોર્જિઆ, જેનું ફારસી નામ ગુર્જસ્તાન છે, ત્યાંથી આવેલા લોકો.

આ છ નામોમાંથી બે નામોને વિચાર માટે વધુ હક છે. ૧. ગુર્જસ્તાનના લોકો. ૨. ખઝર લોકો. તેથી એ લોકોના હક બાબે ઇતિહાસ તપાસ કરીએ.

ગુર્જરા હુણ લોકોનો એક તાપકો.—વિન્સેન્ટ રિમથના કહેવા પ્રમાણે કોઈક લેખોમાં અને પુસ્તકોમાં હુણ લોકોને ગુર્જરાની સાથે બોધવામાં આવે છે. આ ગુર્જરા અથવા ગુજ્જરો ઉત્તર હિંદુસ્થાનથી તે ગુજરાત મુધી પથરાયેલા હતા. તેઓના વંશના ગુર્જરા હલુ ઉત્તર હિંદુસ્થાનમાં અને કાશ્મીરમાં વસે છે. તેઓનાં નામ ઉપરથી ગુજરાત અને ગુજરાનવાસી નામના મુલકો ત્યાં હલુ પણ જણાયલા છે. તેઓ પણ હુણ લોકો માફક હિંદુસ્તાનમાં પશ્ચિમ તરફથી આવ્યા હતા અને તેઓ લોહીથી હુણ હતા. એ ગુર્જરાએ રજપુતાનામાં પણ એક મોટું રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. તેની રાજધાની બીન્માલ અથવા શ્રીમાલ હતી, જે આશુથી ઉત્તર પશ્ચિમે આસરે ૫૦ માઇલ દુર આવ્યું હતું. ભરૂચ તરફ પણ જે ગુર્જરાનું નાનું રાજ્ય બન્યું હતું, તે ગુર્જરા રજપુતાનાના ગુર્જરાની એક શાખા હતી. આ શાખાએ ઇ.સ. ની ૯ મી સદીમાં કનોજ છૂટી લીધું હતું. ગુર્જરા એક ભરવાડી તાપક તરીકે જિંદગી ગુજરવા લાગ્યા પણ તેઓ સાથે સાથે ખેતી પણ કરતા. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં જાદ અથવા જાદ નામના લોકો છે, તેઓ પણ ગુર્જર લોકોના વર્ગના ગણાય છે. રજપુતાનાના પરીજ રજપુતો ખાસ કરી ગુર્જરા ગણાયા છે. એવું ધારવામાં આવે છે કે હુણ તાપકોના ખઝર ટોળામાંથી ગુજરાનું મૂળ ઉત્પન્ન હતું.

આ ખજરો આરમીનીઅનો અને બ્યોર્જિઅનોને મલતા હતા. ઇ.સ. ૩૧૨થી એ તાયફાવાળાઓએ કાસ્પીઅન સમુદ્રની ઉત્તરનાં ઉબડ મેદાનોમાંથી પશ્ચિમ ભણી કુચ કરી પોતાના સંરચાનો સ્થાપવા માંડ્યાં.

હુણ લોકોની ટુંકી તવારીખ—આપણા દેશ સાથે ગુપ્તવંશના વખતથી એ હુણ તાયફાના હુમલાઓની સત્તાવાર તવારીખ બેઠાએલી છે, તોપણ એવું દીસે છે કે આ ગુપ્તવંશના વખતની આગમચ તેઓ અવારનવાર આ મુલક ઉપર હુમલો કરતા રહ્યા હતા. ગુપ્તવંશના વખતમાં તેઓનો આ દેશ ઉપર પહેલો હુમલો ઇ.સ. ૪૫૫ માં થયો હતો. ગામ્ની-પુરના જિલ્લામાં આવેલાં બીટારી ગામમાંના એક સ્તંભના લેખ ઉપરથી અને જુનાગઢના ગિરનારના પહાડ આગળના ખડકના લેખ ઉપરથી માલમ પડે છે કે રકન્દગુપ્ત રાજાએ તેઓને આ વખતનો પહેલો હુમલો અટકાવ્યો હતો. પણ છેવટે રકન્દગુપ્તની દાર થઈ હતી. આ અરસા દરમિયાન એ તાયફાવાળાઓ અવારનવાર ધરાન ઉપર પણ હુમલો કરતા. ત્યાંની દારજીતની, તેઓના હિંદુસ્તાન ઉપરના હુમલા ઉપર પણ, નરમગરમ અસર થતી હતી. ધરાનમાં એ હુણલોકોના હાથે શીરામ પાદશાહની દાર આસરે ઇ.સ. ૪૮૪ માં થતાં, તેઓનું જોર વધ્યું. ત્યારપછી તેઓએ હિંદુસ્તાન ભણી વધારે જોર માર્યું. તેઓ પોતાના પાદશાહ તોરમાનની સરદારી હેઠળ આ તરફ આવ્યા અને તેમણે ક્ષેત્ર મેળવી. મધ્ય પ્રગણાઓમાં સાગર જિલ્લાના ખુરા તાલુકામાં એરાન નામની જગ્યાએ આ તોરમાન પાદશાહે પોતાનો એક લેખ કાતરાવેલો છે. તેણે એક બીજો લેખ કુરા નામની જગ્યાએ કાતરાવેલો છે. આ લેખમાં એ પોતાને માટે “રાજા રાજ મહારાજ તોરમાની શાહી જી” એમ બોલે છે. આ હુણરાજાએ પણ હિંદુસ્તાન ઓળી પોતા માટે આ ખિતાબ ધારણ કર્યો. તેણે માળવામાં પોતાનું મુખ્ય મથક બનાવ્યું અને આસરે ઇ.સ. ૫૧૦ માં તે મરણપામ્યો. આભણુ ધર્મવાળાઓ પોતાની અનેક માન્યતાઓમાં અગ્નિને માન આપના અને તેની પૂજા કરતા. હવે આ પશ્ચિમ ભણીથી આવેલા હુણ તાયફાવાળાઓ અને તેઓના તાયફાના ગુજરાં પણ અગ્નિને માન આપના. એક પછી એક ત્રણ શહેરો—વલ્લબી, પાટણ અને અમદાવાદ—પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનની રાજધાની બનવાનું માન બોગવે છે. (૩) હિંદુસ્તાનમાં પહેલે વલ્લી, જે સૌરાષ્ટ્ર યાને કાલિયાવાડના પૂર્વ ભાગમાં આવ્યું હતું, તે રાજધાની અથવા મુખ્ય શહેર ગણાતું હતું. પાંચમી સદીની છેવટે બટાક, જે મૈત્રક નામના લોકો કે જેઓ કાંઈ પારકા મુલકનાં લોકો ગણાતા હતા,

તે લોકોના તાપકાનો હતો, તેણે વસ્ત્રીમાં પોતાનો પડાવ નાખી તેને વધાર્યું અને ત્યાં પોતાનો વસ્ત્રીવંશ સ્થાપ્યો. જ્યારે સિંધ તરફથી આરબોએ હુમલો લાવી આ મુલક લીધો, ત્યારે પાંચમી સદીથી શરૂ થયેલો વંશ ઇ.સ. ૭૭૦ માં સમાપ્ત થયો. આ વંશના પહેલા રાજાએ હજુ લોકોને કે જેઓનો અમલ કાઢ્યાવાડમાં હતો, તેમને ખંડણી આપતા હતા. જુનાગઢ આગળના ગિરનાર પહાડની તળેટી આગળના અશોકના લેખકના નાણીતા ખડકના મોટા પથર ઉપરના ઇ.સ. ૪૫૭ ના એક લેખ ઉપરથી માલમ પડે છે કે સ્કન્દગુપ્ત રાજાએ ઇ.સ. ૪૫૫ ને સુમારે આ હજુ લોકોને દરાવ્યા હતા. ૧૦ વર્ષ સુધી તેઓ શાંત રહ્યા. તે પછી આસરે ઇ.સ. ૪૬૫ માં તેઓ હિંદુસ્તાન લાણી પાછા આવ્યા અને તેમણે પાટલીપુત્ર ઉપર હુમલો કર્યો અને સ્કન્દગુપ્તને દરાવ્યો. આ અરસા દરમિયાન તેઓએ ઉત્તર પશ્ચિમે હેરાત શહેર તરફ પોતાનું મુખ્ય મથક બનાવ્યું હતું. તેથી તેઓએ આ દેશમાં જીતેલા આ પાટલીપુત્ર શહેરને પોતાના ટોળાની રાજધાની બનાવવાની જરૂર નેઈ નહિ. તેઓએ આ તરફની મગધ શહેરનાદતને મોટો ફટકો માર્યો. આ પછી તેઓના સરદાર તોરમાનની સરદારી હેઠળ તેઓએ માળવામાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. અહીં માળવામાં તેની પછી તેનો દીકરો મીઠીરગુપ્ત રાજા થયો. પણ તેને ઇ.સ. ૫૨૮ માં ત્યાંથી હાંકી કદાહવામાં આવ્યો. અત્યારસુધી ઉપર જણાવ્યા મુજબ વસ્ત્રીરાજાઓ હજુલોકોને ખંડણી આપતા હતા.

શુન્દરાતમાં હજુ લોકો:—ગુપ્તવંશના વખતમાં આપણે શુન્દરાતમાં હજુ તાપકાવાળાઓનું વિશેષ જોર નેઈએ છીએ. ઉપર કહ્યું તેમ સ્કન્દગુપ્ત રાજાએ તેઓને દરાવ્યા હતા, અને જુનાગઢ આગળના ગિરનાર પહાડ તરફના અશોકના અસલી લેખવાળા ખડક ઉપર સ્કન્દગુપ્ત ઇ. સ. ૪૫૬ માં પોતાની ક્ષેત્રદની નોંધ લે છે. દરે ગુપ્તવંશ પછી વસ્ત્રીવંશના વખતમાં હજુ તાપકાવાળાઓનું જોર ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ચાલુ હતું. આસરે ઇ. સ. ૫૨૫ માં એ હજુ લોકોનું જોર ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં વધારે હતું અને તેઓ મુજર્હની પડોશના કસ્યાણ સુધી પોતાના રાજા ગોસાસના અમલ નજે વધ્યા હતા.

રજપુતાનામાં પણ આ પારકા તાપકાવાળાઓ:—એ હજુ તાપકાવાળાઓ, જેઓ સેંકડો નદિ પણ હજારો દાનગી મંખ્યામાં હિંદુસ્તાન આવ્યા હતા તેઓએ પહેલી જીત પછી હાર ખાધી. કોઈ વખત મોટી હારો ખાધી પણ તેથી તેઓને કોઈ સમુજાગો નાશ થયો નહિ,

તેઓના અમલ યા રાજ્ય હકુમત દ્વયું, પણ તેઓ એક તાયકા તરીકે તૂટી સદંતર નાશ પામ્યા નહિ. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં તેઓ મોટી સંખ્યામાં રહ્યા અને રજપુતાનામાં પણ રહ્યા. તેઓએ મુલકોની આગલી વસ્તી સાથે ભેળાઈ ગયા અને એ મુલકોના હાલના વતનીઓમાં ઘણાકે આ હજુ તાયકાના આગલા લોકોના વંશના છે. તેઓ અહીં રહ્યા અને તેઓ અને અત્રેના હિંદુઓ વચ્ચે કોઈક વિચાર આચારો થોડા ઘણા સામાન્ય હોવાથી તેઓ હિંદુઓ સાથે પક્ષોટાઈ જઈ પોતે હિંદુ બન્યા. આ હજુ તાયકાવાળાઓમાં જેઓ વધુ લડાયક હતા અને સરદાર સમાન હતા, તેઓ હિંદુઓના ક્ષત્રી વર્ગના બન્યા. રજપુતાનાની પરીહાર અને ખીચ જતો મૂળમાં આ પશ્ચિમ ભણીથી આવેલા હજુ તાયકાવાળાઓથી બની હતી. લડાયક વર્ગો, જેઓ ક્ષત્રિય બન્યા હતા, તેઓથી કોઈક ઉતરતા વર્ગનાઓ ગુર્જર-ને નામે રહ્યા. મેડળીમાં એથી ઉતરતી જતો ચંડેલ, રોકોડ, મદરવાર વગેરેની રજપુત જતો બની. ઇ. સ. ની ૬ મી થી ૧૧ મી સદી મુધીનાં કોનોજના રાજાઓ ગુર્જરો હતા. ભોજ રાજા (આસરે ઇ. સ. ૮૪૦ થી ૮૯૦) આ ગુર્જર વંશનો હતો.

પશ્ચિમ તરફથી અત્રે આવેલા, ઉપર જણાવેલા સર્વ લોકોમાંથી ખરડ, જેઓ ગોરા હજુ લોકો હતા, અથવા તેઓના વર્ગના હતા, તેના તાયકાવાળા તે આ ગુર્જરો છે. તેઓએ ઇ. સ. ની પાંચમી સદીમાં હિંદુસ્તાન તરફ મોટા પાયા પર કબ્જા કરી. આ અરસાની આગમ્ય તેઓએ આવવું શરૂ કર્યું હતું. પણ ઇ. સ. ની પાંચમી સદીમાં તેઓએ મોટી સંખ્યામાં આવવા માંડ્યું.

ગુર્જરો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા ત્યારે તેઓને આ દેશના કોઈક મોટા ભાગથી કોઈક આવકાર મળ્યા. બ્રાહ્મણ ધર્મ પછી જૈન ધર્મ, હિંદુમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો. ત્યારે દેશના પુરાણ બ્રાહ્મણ ધર્મવાળાઓએ હિંદુસ્તાનમાં આવેલા આ પારકા પુરુષોની મદદ લેવા માંડી. તેવી મદદ આપનારાઓમાં હજુ તાયકાવાળા આ ગુર્જરો પણ હતા.

આ ગુર્જર લોકો, જેઓ ઉપરથી ગુજરાતે પોતાનું નામ લીધું છે, તેઓએ પશ્ચિમ ભણીથી આવી ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં લાંબો વખત મથક કર્યું હતું. પંચજમમાં તેઓના નામ ઉપરથી ગુજરાનવાળા, ગુજરાત એવા મુલકો જણાયલા છે. એ તરફથી તેઓ આસને આસને રજપુતાનાના માર્ગે લાટ (ગુજરાત)ના મુલક લાખી આવ્યા. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં વાસો કરી પહેલા ગુર્જરા, અને તેઓના કરતાં વધારે કારમીરમાં પડાવ નાખી રહેલા ગુર્જરો, પોતાના દેખાવમાં રાહરીનીમાં હજુ કોઈ અસહીયાન દેખાડતા જણાવવામાં આવે છે.

ગુર્જર નામને ખજર નામ સાથે મંબંધ છે. એ ગુર્જરા યા ખજરા શ્વિમ લાળીથી ધરાનની પુરાણી સંસ્તનતના એક ભાગ ઉપરથી આવ્યા હતા. તેઓ એક પ્રકારે ભટકતી જાત હતી પણ તે છતાં તેઓનું મુખ્ય મથક કાશ્મિરન સમુદ્રની આલુઆલુ અને ખાસ કરી તેની પૂર્વે હતું. તેઓ પાંચમી સદીની ઘણું આગમ્ય હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા અને પહેલે ૨૦૦- પુનાનાના મુલકમાં અમલનો પગદંડો કર્યો અને ત્યાંથી પૂર્વ અને દક્ષિણ ભણી વધવા લાગ્યા.

ગુજરાતના વલ્લભી અને ચાલુક્ય વંશના વખતમાં ભરૂચ તરફ ગુર્જરાનું એક રાજ્ય હતું. તે રાજ્ય માહી અને તાપી નદીઓ વચ્ચે હતું. પણ અવારનવાર ઉત્તરે ખેડા અને દક્ષિણે તાપી નદી સુધી વધ્યું હતું. નાન્દીપુર હાસનું નાંદોદ જે હાલમાં ટ્રેવાકામાં આવેલા રાજ્યપીપળા રાજ્યની રાજધાની છે, તે તેઓનું રાજધાની શહેર હતું. તેઓ રાજ્ય કરતા પણ તેઓનું સ્વતંત્ર રાજ્ય હતું નહિ. તેઓના રાજા પોતાને “સમધિગત-પંચમહાશઙ્ક” એટલે “જે પાંચ મોટા ખેતાઓ પહેાએલા” અથવા “સામ-ન્તાધિપતિ” એટલે “હાથ તળેના રાજ્યોના વડા” કહેતા.

ભરૂચ તરફના મુલકમાં હકુમત કરી ગએલા ગુર્જરાનાં ૬ રાજાઓનાં નામો અને માસ મળે છે. આ રાજાઓ પોતાને સૂર્યની પૂજા કરનારા તરીકે જાહેર કરે છે.

દક્ષિણ ભણી જતાં રાષ્ટ્રકૂટ, જે નામથી દક્ષિણના રાકોડો ઝોળા-ખાતા, તેઓ તરફથી આ ગુર્જરાના વધારાનો અટકાવ થયો. અવારનવાર લડાઈ ચાલુ રહી અને તેમાં કહે છે કે ઇ. સ. ની ૬ મી સદીની શરૂઆતમાં રાષ્ટ્રકૂટ લોકોના રાજા ત્રીજા ગોવિંદે એઓને સખ્ત દરાવ્યા સારપછી ઇ. સ. ની ૧૦ મી સદીની છેવટે વધારે પગભર બની તેઓએ પૂર્વ ભણી વધવા માડ્યું, ત્યારે તેઓને પ્રજાકર અને તેના દીકરા દર્પવર્ધને અટકાવ્યા. ૧૫૦ વરસ તેઓ શાંત રહ્યા. ત્યારે તેઓને માથે વત્સ-રાજા નામનો સરદાર હતો ત્યારે તેઓએ આસરે ઇ. સ. ૭૮૩ માં માથું ઉઠાડ્યું અને આલુઆલુ વધવા લાગ્યા હતા તે છેક ગૌડ (હાલનું ગિદાર) અને વંગ (હાલનું ગંગાળા) સુધી વધ્યા. ઇ. સ. ૮૪૩ ને આસરે તેઓ મહોડય (કનોજ), જે તેઓની રાજ્યધાની સમાન હતું, ત્યાંથી ઉત્તર ભણી સુધી અમલ કરના લાગ્યા અને અવારનવાર દક્ષિણના રાષ્ટ્રકૂટ રાજાઓ સાથે લડવા લાગ્યા.

સ્વામિભક્તિ-સંવાદ

(ચોથી ચોપડીનો બીજો પાઠ અસરકારક રીતે શિખવવા માટે તેને મંવાદના રૂપમાં નીચે પ્રમાણે મૂકી બતાવ્યો છે.)

સ્થળ: જયપુરના કિલ્લાની દિવાલ.

(મારવાડનો રાજા વિજયસીંગ લડાઈમાં હારવાથી નાસતો નાસતો પોતાના વિશ્વાસુ સરદાર જવાનસિંગ સાથે જયપુર આવી પહોંચે છે.)

વિજયસીંગ:—(સ્વગત) ભ્યારથી રામસીંગ સાથેની લડાઈમાં હાર થઈ છે, ત્યારથી ભ્યા ભડે છું ત્યાં હારજ થતી આવે છે. હું કોણ? મારવાડનો તાજ વિજયસીંગ, કે જેને ચરણે હમરો સમશેરધારીઓ ઝૂકી ઝૂકીને સલામો કરતા; તે આજ એક ભટકતા શ્વાનની માફક ગામે ગામ રખડે છે. પણ રામસીંગની ધાકને લીધે કોઈ આશરો આપતું નથી. વિકાનેર ગયો તો ત્યાં ન મંઘરાયો. ત્યાંથી આ જયપુર આવ્યો.

આ એજ કપડીરાજા ઈસરીસીંગ, કે જેણે મારા પિતાનો કપડથી નાશ કરાવ્યો હતો. આહા ! તેનેજ શરણે જવાતું સરખયું છે !! સ્વામય ન જોએવા પ્રમંથો નસીય નજરાનજર બતાવે છે. ઓ પ્રભુ ! શી વિધિની વિચિત્રતા ! ' ' '.....હીક, ચાલ શવ, સામે દરવાન હોય છે, તેની સાથે ખખર કહેવરાવુ. (ચિટ્ટી આપના) આ ખખર તમારા રાજાને પહોંચાડો. ચાલો જવાનસીંગ, સામેના ઝાડ નીચે વિસામો લઈએ.

(તે લઈ દરવાન ઈસરીસીંગને આપે છે, ઈસરીસીંગ ચિટ્ટી વાંચે છે)

શ્રીમાન રાજેન્દ્ર ઈસરીસીંગ,

હું આપની સલાયતા માટે મારા સરદાર જવાનસિંગ સાથે જાતે અહીં આવ્યો છું; તો આશ્રય આપી આભારી કરજો.

લી. આપની મૈત્રી ઇચ્છતો
વિજયસીંગ,
મારવાડ નરેશ

(સ્વાગત) કોણ વિજયસીંગ ? બચ્ચા, આ ઈસરીસીંગની અટપટી ભળમાં અનાયાસે તું'યે હીક અટકાયો છે.

(ચિટ્ટીનો જવાબ લખી આપે છે, તે લઈ દરવાન વિજયસીંગને આપે છે; વિજયસીંગ વાંચે છે.)

બ્રહ્મા હાકેર વિજયસીંગ,

આપ ધર્મશાળામાં જઈને જિતવો, હું ઘણી ખુશીની સાથે આપને મળવા ત્યાં આવું છું.

લી.

સ્નેહાધીન ઇસીરીસીંગ

ઇસીરીસીંગ—અછરોલ નરેશ! ધર્મશાળામાં મુલાકાત કરતી વખતે વિજયસીંગને કેદ કરી સદાને માટે બંદીવાન બનાવવાનો માગે વિચાર છે. આ ગુપ્તવાતો હું આપનીજ બાજુ માટે જણાવું છું.

અછરોલ નરેશ—રાજાજી, શરણાગતનું રક્ષણ કરવું એ સજ્જનોનો ધર્મ, અને રજપુતોનો તો પરમધર્મ છે. તો આપને મારી નષ્ટ સલાહ છે કે આશરે આવેલાને અલપદાન આપો.

ઇસીરીસીંગ—આ વખતે આપની સલાહ મને માન્ય નથી; બસ એ તો એજ.

અછરોલ નરેશ—(ધર્મશાળા તરફ જતો સ્વગત) આ વિશ્વાસઘાતી અને અભિમાની ઇસીરીસીંગ વિજયસીંગને કેદ પકડવાનો પ્રયત્ન કરશે, તે વખતે અપાઝખી તેં મારામારી થવા વગર રહેશે નહિ; અને તેથી વિજયસીંગની સાથે રહેલા મારા જમાઈ જવાનસીંગના શ્રવણે કદાચ જોખમ લાગશે. માટે ચાલ, આ પ્રપંચી કારમ્તાનનો બેઠ તેના કાને પહોંચાડું. આ અતિ અગત્યની આતમી ખીજને કાને ન જાય તે માટે જવાનસીંગની પાકી ખતરી લેવી પડશે.

(જવાનસીંગ પાસે જાય છે, તેને એક તરફ બોલાવી બધી વાતથી વાકેફ કરે છે....જવાનસીંગને જતો રોકી કંઈ યાદ આવતા.)

અને જવાનસીંગ! આ વાત બીજે જાય તો માફ મોત ઉભું થાય. માટે આ વાત કોઈને કહેા તો તમને એકસીંગજી મદદદેવના સોગમ છે.

જવાનસીંગ—તમે બે શીકર રહો.

૩

(અછરોલ નરેશ જાય છે.)

જવાનસીંગ—(સ્વગત) જો આ બેઠ અંધારામાં રહેત તો માગ રાગને ઊલમાથી ચૂલમાં પડવા જેવું ચાત.....

હવે આ પ્રપંચને પહોંચી વળવા માટે તેને બંધબેસતી આજી રચવા પહોંચી જાઉં.

(ઇસીરીસીંગ પોતાના સરદારો સાથે ધર્મશાળામાં જાય છે, અને રાગબો મળે છે; અને એકજ ગાદી પર બેસે છે.)

ઇસીરીસીંગ—કેમ મિત્ર, કુશળ છો ?

વિજયસીંગ—આપનાં દર્શનથી વિશેષ.

(ત્યાં જવાનસીંગ તેમની પામે જાય છે, ને સલામ કરી ઇસીરીસીંગની પાછળ તેના ઝખ્ખાની ચાળ દબાવીને બેસે છે.)

ઇસીરીસીંગ—કેમ, જવાનસીંગ કાકાર, તમે તો તમારા રાજના જમણા હાથને શોભાવો છો, છતાં ચાળે પાછળ બેસવાનું શું કારણ ?

જવાનસીંગ—મહારાજ, આજનો પ્રસંગ એવો જ છે. (આ શબ્દ સાંભળતા કંઈ કપટ છે એમ જાણી વિજયસીંગ ચાલવા માડે છે. તેને પકડવાને ઇસીરીસીંગ ઉભો થવા જાય છે; પણ જવાનસીંગ તેના ઝખ્ખાપર બેઠેલો હોવાથી તે બહી શકેતો નથી. પછી જવાનસીંગ પોતાનું ખંજર કાઢી તેની છાતી પર ધરી રાખતા.)

મારા રાજને અહીંથી હોમકુશળ જવા નહિ દેશો તો આ ખંજર આપની છાતીમાં બોધી ગ્રાણ લઈશ. (વિજયસીંગ તરફ જોઈને) આપ થોડેસવાર થાઓ ત્યારે મને ખજર આપજો..... (પોતાનું ખંજર મ્યાન કરી, ઇસીરીસીંગની સામે આવી ધણી નમ્રતાથી મુજરો કરે છે. તેની ચાવી સ્વામિભક્તિ જોઈ રાજા ઇસીરીસીંગના મમમાં લાગણી થઈ આવે છે. અને ઉભા થઈ ધણા માનથી જવાનસીંગનો મુજરો સ્વીકારે છે.)

ઇસીરીસીંગ—ધન્ય છે ! જવાનસીંગ કાકાર ! ધન્ય છે !

(સરદારો તરફ જોઈ)

જુઓ ! આ સ્વામિભક્તિનું સરસ ઉદાદરણ. જેની પામે આવા નીમક-દલાલ માણુમે હોય તેના ઉપર જીન મેળવવાની આશા રાખવી કોકટ છે.

(સૌ જાય છે.)

સિ. રો. તા. મૂલ,
રાજકોટ.

}

રામજી કાનજી રાજગુરુ

પાત્રો કોણ ?

તોરક ૧

(૧)

ગગનાં ગણુમા ભમતી તનયા,
વિરહી થયલાં નિજ માનપિતા;
પ્રિય દંય સહે દરખે રમતી,
નિજ માન પિતા અરિથી ડરતી.

આતિ છે મમતા પ્રિય માત હરે,
મળવા નિજ હરે ઉછાળી રહે;
અરિ મારો કરી તનયા રડતી,
પડો દોડતી એ નિજ માત પ્રતિ.

હસો માત લહી નિજ રૂપ હતી,
ઉછરંગ ધરી તનયા ગમતી;
શો ઉછંગ જઈ સમુતા રમતી,
મળના મળના હરમા રમતી.

નિજ તાત વળી પતિના પણુ તે,
મળના આવરે અતિશે હરખે;
વર ને વરૂં તે તનયા તન જે,
તન તાપ તપે તનયા તલસે.

જઈ એ ભમતી દૂર તાત થકી,
વચમા નિજ માત રહે ગમતી;
નવ તિમીરથી નિજ માત જુએ,
તરછોડી લહે તનની તનયે.

વરસાવી વને કર દોમળ એ,
તરફંગ અને ગિરિ એ ગગને;
વરમે સહુને મન તેજ ગમે,
વરસાદ લઈ નિજ તાત કને.

તનયા કોણ ? માતા કોણ ? પિતા કોણ ?

છાયાલાલ એમ. ઉપાધ્યાય
દિલ્હી-૨૦-૨૧-૨૨

પશ્ચિમ એશિયામાંનો બ્રિટિશ મુલક

દસ વરસ પહેલાંના મહા યુદ્ધમાં તુર્કિસ્તાન પાસેથી અંગ્રેજોએ મેસોપોટેમિયા, અયવાધરાક, પેલેસ્ટાઈન, ટ્રાન્સજોર્ડિનિયા, તથા હજળ પ્રાંતો છૂટી લીધા. યુદ્ધ સમાપ્ત થયા પછી છૂટેલા પ્રાંતોની, અધાના નિર્ણય મુજબ સારી વ્યવસ્થા

કરવામાં આવી. બધે દેહાણે શાન્તિ ફેલાવવા માટે રાષ્ટ્રમંડળ નિર્માણ થયું, અને છત્તી લીધેલા પ્રાંતોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. આ ભાગ પાડવામાં બ્રિટિશની દેખરેખ હેઠળ જાણુવેલા ચાર પ્રાંતો સોંપવામાં આવ્યા. આરબો રાજ્યતંત્રની વ્યવસ્થા સારી રીતે કરી શકે ત્યાં સુધી આ પ્રાંતોની વ્યવસ્થા બ્રિટિશોએ રાખવી એમ ઠરાવ્યું હતું. એટલે કે, અંગ્રેજો આરબ રાજ્યના ઘોડા વખત માટે કારભારી બન્યા. રાષ્ટ્રમંડળ તરફથી બ્રિટિશોને ૨૫ વર્ષ સુધી વડીવટના હક્ક સોંપવામાં આવ્યા છે. બ્રિટિશ પાસે આ અધિકાર આવ્યો એટલે તેમને પાછળના યુદ્ધમાં મદદ કરનારા આરબ રાજ્યો પૈકી મહાનો શેરીફ હુસેન અને તેના બે છોકરા ફઝલ અને અબ્દુલ્લા એમને અત્યુક્તે હમ્મજ, મેમોચોટમિઆ, અને ટ્રાન્સજોર્ડિનિઆના રાજ્ય નીમવામાં આવ્યા. બ્રિટિશો પોતે હાર્થ કમિશનર માર્ફત એ પ્રાંતમાં શાંતિ અને વ્યવસ્થા રાખે છે.

પેલેસ્ટાઈન:—આ પ્રાંત ભૂમધ્ય સમુદ્રના કિનારા પાસે હોવાથી ત્યાંની દવા સાધારણ છે. ત્યાં આગળ શિઆળામાં નિયમિત વરસાદ પડે છે. અને જમીન ઘણી ફળદ્રુપ છે. આ કારણથી ત્યાં અનાજ તથા ફળો પુષ્કળ થાય છે. તુર્ક લોકોના વખતમાં આ પ્રાંતની પ્રગતિ બંધ હતી. હમણાં પાછી ત્યાં સુધારણા થવા માંડી છે. આ પ્રાંતમાં નારંગી, દાઝમ, અંજીર, દ્રાક્ષ, અને ફળ (જેમાંથી તેલ નીકળે છે) પુષ્કળ થાય છે. ઘઉં, કપાસ, તમાકુનો પાક પણ થાય છે. આ સિવાય આ દેશમાંથી મધ પણ પુષ્કળ મળે છે. તે માટે “ મધ અને ધીના વડેળા વડે છે. ” એવી પ્રાચીન ઉક્તિ છે. હમણાં આ પ્રાંતમાં યાહુદી લોકોની વસ્તી વધારે થવા માંડી છે. એ લોકો શ્રીમંત હોવાથી તેઓ તે દેહાણે ખેતી સુધારવાની શરૂઆત કરે છે. કાચ, સાથુ, રેશમી, અને ઉત્તના કાપડ તૈયાર કરવા માટે મોટાં કારખાના કાઢ્યા છે. ગર્દીઆં આરબ લોકોની સંખ્યા એમના કરતા આઠગણી છે તોપણ નહીંન રાજ્યમાં યાહુદી લોકોની વસ્તી વધારે થવા લાગી છે. છતાં પહેલાંની માફક પેલેસ્ટાઈન તેમનો દેશ થાય એવી તેમની મોટી અલિસાળા છે.

આ પ્રાંતના કિનારા પાસે જહૂ અને હંકા બંદરો આવેલાં છે. જહૂ પાસેથી ઘોડા માર્ફત પર જેરસલેમ શહેર આવ્યું છે. આ બંદરોની સાથે રહેલે વડે તે બેડવામાં આવ્યું છે. આ દેહાણે જિબ્રલ્ટરથી વધતી અને ખલીફા ઉમરની મરતિદ એવી બે મોટી જાખ્ય ધમારતો આવેલી છે. તેથી ખ્રિસ્તી અને મુસલમાન પ્રાંત આ રથગને ઘણું પવિત્ર ગણે છે.

આદીઆંના રસ્તાઓ સાંકડા અને મંદા છે, પણ હમણાં ધીરે ધીરે આ સ્થિતિ બદલાતી જાય છે. ...

સુમારે ૭૦૦ વર્ષ પહેલાં આ પવિત્ર સ્થળ તેમનાં તાબામાં લેવા માટે ખ્રિસ્તી રાષ્ટ્રોએ મુસલમાનો સાથે ધર્મ યુદ્ધ કર્યું હતું, તેમાં ખ્રિસ્તી રાષ્ટ્રોને તે વખતે યશ મળ્યો નહોતો; પણ આજે અંગ્રેજોએ તે અભિલાષા ફળીભૂત કરી છે. આ પ્રાંતમાં આ શહેર સિવાય બીજું વિશેષ મોટું શહેર નથી. અહીંનાં હાઈ કમિશનરના ઓફિસવાળા બ્રિટિશ અધિકારી રહે છે. તેને એક મંત્રિમંડળ, અને એક પ્રતિનિધિમંડળ રાજ્ય વહીવટમાં મદદ કરવા માટે છે. સને ૧૯૧૬માં જનરલ એલેનબિએ આ શહેર સર કર્યું હતું. નવીન રાજ્યવ્યવસ્થામાં તારાવત્ર, વીજળી, કારખાનાં-વગેરે સુખનાં સાધન દાખલ કરવાની શરૂઆત થઈ છે.

મેસોપોટેમિયા:—જંગલદેથી ખસરા સુધીનો ભાગ ધરાક નામથી તે પ્રાંત આરબ લોકો ઓળખે છે. પણ હમણાં બ્રિટિશ તાબાના મેસોપોટેમિયાના આખા પ્રાંતને એ નામ લાગુ પડે છે. યુફ્રેતિસ અને તૈગ્રિસ નદીઓથી આ દેશ સંપત્તિવાળો બન્યો છે. આ નદીના કાંઠે અતિ પ્રાચીન બાબિલોનિયન, આસિરિયન, અને બાલિયન સંસ્કૃતિ સ્થાપન થઈ હતી. જંગલમાં કેટલાંક વેપારીઓની માદી હતી. હસન અને હુસેનની કરબલામાં કતલ થઈ હતી. બાબિલોનમાં સિકંદર બાદશાહ મરણ પામ્યો હતો. નિનેવે અને બાબિલોન એમનું મહત્વ આજે નામ શેષરૂપે રહ્યું છે. ત્યાં ઉનાળામાં તાપ ધણી સખત લાગે છે. તે વખતે લગભગ ૧૧૯ અંશ સુધી ગરમી પડે છે. વરસાદ બહુ જ થોડો, અને તે શિયાળામાં પડે છે. ઉનાળામાં દિવસે ઘણી ગરમી હોય છે પણ રાત્રે ઠંડી લાગે છે. એકંદરે કિનારા સિવાયની હવા નિરાશી છે. સાં નદીમાં ઉનાળામાં ખરફ પીગળેલો હોય છે અને શિયાળામાં વરસાદને લીધે પૂર આવે છે, તેથી તેમાં કાંઈ વખત પાણી ઓછું થતું નથી. પહેલાંની જુની નહેરો દુરસ્ત કરવાનું અને નવી બાંધવાનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું છે.

આ પ્રાંતના મધ્ય ભાગમાં અને ઉત્તર ભાગમાં મક્કાઈ, ઘઉં, કપાસ તથા તમાકુનો પાક થાય છે અને તરબુચ, અંજૂર, દાડમ વગેરે ફળો થાય છે. આ નદીમાં આરબો વસાણુદારા માલ લાવવા લઈ જવાનો વેપાર ચલાવે છે. આ પ્રાંતમાં જંગલ રાજ્યધાનીનું શહેર છે. અહીંનાં આરબ રાજા ફેજુલ રહે છે. આ શહેર દરીઆથી આશરે ૪૦૦, માઈલ અંદર છે. દરીયાની અખાતના કિનારા પાસેથી સુમારે ૧૦૦ માઈલ અંતરે આવેલું

બસણ વ્યાપારનું મોટું બંદર છે. તે ભાગમાં ખલુર, વધારે થાય છે. આ બંદરેથી પરદેશમાં ખલુર, ખારેક, અનાજ, લેન, દાડકાં, ચામડું રવાના થાય છે.

ફેબ્રુઆરી મહદમાં એક મંત્રીમંડળ તથા મજલસ-અલ-તાસિસ એ પ્રતિનિધિ સભા નીમવામાં આવી છે. પણ તે પ્રાંતના હાઇકમિશનરના હાથ-માંજ બધી સત્તા છે એમ કહેવું જોઈ નથી.

ટ્રાન્સજોર્ડિનિઆ:—આ પ્રદેશ પેલેસ્ટાઇન અને ધરાકની વચ્ચે છે. આ પ્રાંતમાંની હવા ઘણીજ ઉષ્ણ છે. જોર્ડન નદી પાસેના પ્રદેશમાં નારંગી, કેળાં, તથા કપાસ થાય છે. અને ઉત્તર ભાગમાં ઘઉં અને જવ પાકે છે. આ પ્રાંત સમૃદ્ધિવાળો નથી; પણ ભૂમધ્ય સમુદ્રમાંથી ધરાની અખાત સુધી વેપાર કરવાને માટે આ પ્રાંત પાસે હોવાથી અંગ્રેજ દ્રષ્ટિબિંદુએ તે ઉપયોગી છે. આ પ્રાંત પર હુસેનના ખીજા છોકરા અબ્દુલ્લાની નીમણૂક થઈ છે છતાં તેને એક કાગેબારી સભા અને એક ધારાસભા રાજ્યકાર-ભારમાં મદદ કરે છે પણ આ રાજ્ય મોજશોખમાં હોવાથી ત્યાંની સર્વ વ્યવસ્થા ખિટિશ અધિકારી મારફત ચાલે છે. અને રાજ્યને પહેલાં જે પગાર મળતો હતો તે ઓછો કરવામાં આવ્યો છે. આ પ્રાંતની રાજધાની ઓમાન શહેર છે. એ સિવાય ખીજું મોટું શહેર નથી. ત્યાં બહુ કરીને વસ્તી ગામડાંઓમાં હોય છે. ઢોરો પાળવા, અને ખેતી કરવી એ તેમનો મુખ્ય ધંધો છે. બહુ કરીને વસ્તી આરબ જનની છે.

હજ્જ:—આ પ્રાંત પર મક્કાના શેરીફ હુસેનની નીમણૂક થઈ હતી. આ પ્રાંત સ્વતંત્ર છે એવું યુદ્ધ થયા પછી તુર્ક લોકોએ જાહેર કર્યું હતું. પછી ઇબ્ન-સાઉદ નામના વાલાખી રાજાએ મક્કા પર સ્વારી કરી તેને પાંચમાસ કરી ત્યાંની સત્તા હુસેન પાસેથી છીનવી લીધી છે. અંગ્રેજ સાથે તેને સલાહ થઈ છે.

આવી રીતે પેલેસ્ટાઇન સિવાય બાકીના ત્રણ પ્રાંતો આરબ રાજ્યના હાથમાં હોવા છતાં રાજ્ય વ્યવસ્થા પરદેશી પ્રજાના હાથમાં છે પણ એ પ્રાંતો તેમને પાછા સોંપવા એવો રાષ્ટ્રમંડળનો ઠરાવ છે. પરંતુ ૨૫ વર્ષ સુધી આ પ્રાંત ખિટિશોના હાથમાં રહે એ વાત નિર્વિવાદ છે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

}

શુ. હ. દેશમુખ

ક્રમ	પુસ્તકનું નામ	અથકર્તાનું નામ	પ્રગટ કરતા કે છુક એવરનું નામ	કિંમત રૂ. આ પા.	શા માટે મજૂર આપવામાં આવી છે
૧	૧ તોલકા ઇ એડસાન	હાજી લકોઝ સેયદગ્લાલી એડસાન, ગોલ્ડમાન	કરીમુદ્દીન, છુકમનર, કા-સ્મીરી ભંડાર, લાહોર	૦-૪-૦	ઈનામ અને લાયકાતરી
૨	૨ એડમાનુન ઇન્ટેખામ	શમસુલ-હિસેમા મોની મલમલ આમ્દુન બલીન	લાગવા મદન છુકડેપો, નખતો	૦-૫-૬	"
૩	૩ ઇન્ટેદાઈ ઇનમુન ફીસાળ	પી ગમનાન એ મોથોરી	"	૦-૩-૬	વાયકેરી
૪	૪ ઇન્ટેદાઈ ગાહડ	મીંગલરનાથ મહેતા, પીએ	પુરી, નખસ, લાહોર	૦-૧૨-૦	"
૫	૫ નગમપતી	પધિફિગ	"	૦-૬-૦	ઈનામ અને લાયકાતરી
૬	૬ મીરાત-ઓ-ગોગા	મોદીમ સદથ મુરરહેમાન સાહેમ	અમુરરહેમાન રાહસ, ૩૦૭	૦-૬-૦	"
૭	૭ એદનાસ નેમરીઆ-એ-નિફુત્તાન	સાહેમ રાહમ	કુમ્પલી, હેદરા બદ, કેકન	૦-૧૦-૦	"
૮	૮ એમરીઆ-એ-અતા-એ-મરમાઈ	પી મી વાલીસ	મૅમિનન એન્ડ ટ્રે, નિમિટે, પાર્ટ મુખાઈ	?	"
૯	૯ એમરીઆ-એ-અમદખાન, ૮-માનર મરેસા-એ-કવાદીરગ્લાલી, પી એ	મરીર આલમદખાન, ૮-માનર મરેસા-એ-કવાદીરગ્લાલી, પી એ	છમનામીઆ નગમી	૦-૬-૦, ૦-૫-૦, ૦-૫-૦	"
૧૦	૧૦ મારગ-એ-ગુન ભાગ ૧-૨	મુન્શી એમચદ	એમ ફીરામુદ્દીન એન્ડ મન્સ, લાહોર	૧-૧૨-૦	"
૧૧	૧૧ એમ પચ્ચીમી ભાગ ૧	"	લાહલ પ્રસાન્ન એ-પખમ, લાહોર	૦-૮-૦	ટીવર્સ લાયકરી

(ગોવિંદમા સહી) એમ. આઈ ફાફરી
ગોવિંદ, ઉદ્ધ ૨, ૧ છુક કમિની, અને ફી મ. આઈ ઉદ્ધ રફલસ, બી ૧.

ઈનામ પત્રક

પંચમહાલ જિલ્લો

ગામ	નામ	રકમ	રિમાર્ક
ટીંબા-ગોધરા	જનોડના યુનિવાલ પિતામ્બર	૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં પુનાસા વહેંચ્યાં
	ડેસરના મંગળભાઈ કાશીભાઈ પટેલ	૫-૦-૦	"
	ગાળકના શા. હીરાચંદ મગનલાલે	૪૨-૦-૦	જર્મન શીશ્વરના પ્યાલ તથા રોકડા તથા પના વહેંચ્યાં
ટીંબા-ગોધરા	ગોડાસરના મગનવાલ હરગોવને	૬-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં
	ડેસરના મંગળભાઈ કાશીભાઈ પટેલ	૨-૦-૦	"
	ગાળકના શા. હીરાચંદ મગનલાલે	૮-૦-૦	"
ભાટપુરા	વેળવપુરના શેઠ શંકરલાલ મહાસુખલાલ ગાંધીએ	૧૪-૦-૦	પિતળના પ્યાલા તથા પનાસાં વહેંચ્યાં
પાદરડી	મિ રામસીંગ હીરાભાઈએ	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
વલ્લવપુર	મિ. કારભારી સાહેબ મંગળજીભાઈ પરમુરાએ	૧૪-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી તથા ઘડિઆળ લેટ આપ્યું
વસનપુરા	કરમસદના પટેલ કચ્છરભાઈ ઝવેરભાઈએ	૮-૦-૦	પિતળના પ્યાલા કન્યા કલાસમાં વહેંચ્યા તેમજ પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પટેલ ડાહ્યાભાઈ જેઠાભાઈએ	૭-૦-૦	જર્મનના પ્યાલા તથા છોકરાને પતાસાં વહેંચ્યાં
ભાટપુરા	પટેલ વજેસિંદ મરદારસિંદે	૩૨-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા પતામાં, વહેંચ્યાં
		૮-૦-૦	પિતળના પ્યાલા વહેંચ્યા
વાડી	ગામના આગેવાન ગદરદેએ	૫૦-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી
ગોદારા	શંકર સાહેબ શ્રીમાનસિંદજીએ	૧૮-૦-૦	પિતળના પ્યાલા રૂકાખી તથા સાકર વહેંચી
નવાખત્ર	પા. જગનભાઈ પુન્નભાઈએ તથા પા. મોતીભાઈ ગોડાભાઈએ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
ગાદાર	વીસાનીમા વાણીઆના પંચ તરફથી	૨૧-૦-૦	ઘડીઆળ લેટ આપ્યું

રાજપીપળા સ્ટેટ

મલા-રાજ- પીપળા	પા. નાગજીભાઈ ભગવાને	૧૧૦-૦-૦	બે હોસામાં પત્થર જડાવી આપ્યા
	મોટા કરાગના રાય જેઠાભાઈ ત્રીભાવનભાઈએ તથા બહે- ચરભાઈ દયાળભાઈએ	૪૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં જર્મનના ધ્યાત્રા રકાબી બહેન્યા
મલા-રાજ- પીપળા	દરાપુરાના અમીન મળીભાઈ વેરીભાઈએ અને ધટોલાના પટેલ એમાભાઈ દેસાઈભાઈએ	૪૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં જર્મનના ધ્યાત્રા રકાબી બહેન્યા
ગોડગામ	મહંત રામરતનદાસ ગુરૂદાસ છોડદાસે	૧૦-૦-૦	રફલ જમાડી તથા મેના, બહેન્યા
	દેસાઈ પુરુષોત્તમ નારણદાસે	૨૦-૦-૦	રફલ જમાડી
	બાઈ રાયબાએ	૨૦-૦-૦	"

મહીકાંઠા એજન્સિ

ઉમરી	મેખરોએ તથા ગામના આગેવાનોએ	૪૪-૧૨-૦	રફલ જમાડી તથા સાકર બહેન્યા
"	મોટીભાણુના મુયાર મળચંદ મોતીએ	૮-૦-૦	રફલ જમાડી
આનીઓર	રફલ કમિટિના મેખર મિ. મળજીદાસ કાળીદાસે	૧૫-૦-૦	"
લવાડ	શાહ હવળુશાહ મગજદાસની બેન રૂક્માબીએ	૨૩-૦-૦	"
ઉમરી	ગામના વણીક મદાજને	૮-૦-૦	"
	ધાંચી વિરચંદ ભાઈચંદે	૮-૦-૦	"
દીબા	મહેતા નરુચંદ ભાઈચંદે	૧૨-૦-૦	"
	જમીદાર શાહ મળીદાસ નાયકએ	૧૪-૮-૦	"
	મહેતા દગ્ગુણ મંછાડાએ અને	૧૫-૮-૦	"
	મહેતા કાળીદાસ મગજદાસે		
	મુયાર રવચંદ બહેચર તથા	૧૦-૮-૦	"
	મુયાર કેવળ શંકર		
	પટેલ બીખાલાલ નાયાભાઈ	૧૭-૮-૦	"
	નવાવાસનાએ		
	મહેતા રાકરદાસ બક્ષુભાઈ	૧૫-૮-૦	"
	તથા દોશી જેસંગ કેવળદાસ		
	તથા મહેતા પુનમચંદ ચતુરદાસે		
	આંકલીવારના પટેલ કાળીદાસ	૧૭-૮-૦	"
	પેયાભાઈએ		
સનવાસણા	મહેતા કેવળ જેસંદની વિધવાએ	૧૧-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળના ધ્યાત્રા મિડાઈ, પેના બહેન્યા

અમદાવાદ જિલ્લો

શાહી	નામદાર દરબારશી દોલત- સિંદણ મુરજમલજીએ	૧૦૦—૦—૦	રફલોના પરખ કંડમા આપ્યા.
	"	૧૦૦—૦—૦	નેશવરસિંદણ સાયબંગેમાં આપ્યા.
	"	૨૦—૦—૦	પનાસાં બહેંચ્યાં.
	કડવાસણની ઝાડીવાળા મુર- મદારાજશી નારાયણપુરીજીએ	૩૦—૦—૦	સાકર બહેંચી.
વસાદ	વ્યાસ ગણભાઈ જગનલાલે	૪૨—૦—૦	રફલ જમાડી તથા પિત- ળના પ્યાસા બહેંચ્યા.
બડોદરા	મિ. માનીલાલ કેશવરામ હેડ- માતરે	૧૪—૦—૦	રફલ જમાડી તથા પેન, પેન્સિલ બહેંચી.
	મિ. જવાનજી મુલામજીએ		
	મિ. આણભાઈ જેમચંદે તથા બીજા આગેવાનોએ		
મોહાસર	ચયાન ભગવાનભાઈ કરસન- ભાઈએ	૫૫—૦—૦	ખેને રફલો જમાડી.
	ચયાન જગનભાઈ ડોસાભાઈએ	૧૦—૦—૦	"
જમીયતપુરા	પટેલ નાથાભાઈ દેશાઈભાઈએ	૨૫—૦—૦	રફલ જમાડી.
	શાહ હીરાભાઈ જીજીભાઈએ		
કાવીડા	દેવાનાના શા. નાથાભાઈ જેચરે	૨—૦—૦	પનાસાં બહેંચ્યા.
વલુદડ	ગામના મદુગદરજીએ	૪૦—૦—૦	ખેને રફલો જમાડી.
	મોની વજલાલ જેઠાલાલે	૭—૦—૦	સાકર બહેંચી.
	દાડી ચેટ તરફથી	૭—૦—૦	પનાસાં બહેંચ્યાં.
	ભાવનગરના મિ. નાગરદાસ રણજીભાઈએ	૮—૦—૦	કંપાઓને હોંટના કંકણ બહેંચ્યા.
	શાહ જુલચંદ મોપાળજીએ		
	મિ. મયુરદાસ ભગવાનદાસે		
	શેઠ મયુરદાસ ભગવાનદાસે	૯—૧—૦	મોપરીઓ બહેંચી.
	ગામના મદુગદરજીએ	૮—૨—૦	કંપાશાળામાં પિતળના પ્યાસા બહેંચ્યા.
	શેઠ દેશવજી વાવજીએ	૧-૧૨-૦	કંપાશાળામાં પનાસાં બહેંચ્યાં
	અંત્રના રહીશ વવાડી ઓધ- વજી કાશીરામે	૩—૦—૦	ખેને રફલોમાં પરખ માવ કરી
	ગામના મદુગદરજીએ	૨૫—૦—૦	ખેને રફલો જમાડી
કાવચવ	શાહ ઉમેશરામ જમનાદાસે	૨—૦—૦	પનાસાં બહેંચ્યાં
વાસદ	મિ. મગનલાલ નારણભાઈ સુધારે	૨૦—૦—૦	રફલ જમાડી

કાસન	આવળાના મિ. પરચોતમ નાચાભાઈ પટેલ	૨૦-૦-૦	ધડિઆળ ભેટ આપ્યું
નીપળા	તાલુકદાર સરદારમંગ રાય-શંગજીએ	૩૦-૦-૦	મૂલ જમાડી
ચોરવડોદરા	મિ. રમાભાઈ લાલાભાઈ એ	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં
નાનાખોખરા	શાહ હીરાચંદ નથુભાઈએ	૧૦-૦-૦	રકૂલ જમાડી
કુખડચં	પા. છવાભાઈ વિઠ્ઠલભાઈએ	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં
તણસા	શેઠ કરસનદાસ લક્ષ્મીચંદ	૭-૦-૦	કન્યાશાળાની સર્વજ્ઞતામાટે
	શેઠ દાગોદર રામજીએ	૫-૦-૦	પિત્તળની ડોલ, પ્યાલા,
	મહેતા દલપતરામ ભીમજીએ	૦-૮-૦	વોટો વગેરે સાલિય લાવી આપ્યાં.
	વચલા ભાગના તાલુકદારો, સદમજીએ	૪-૧૪-૦	મિઠાઈ વહેંચી
સલાય	મોની લવજી હીરજી વગેરેએ	૫-૦-૦	ધડિઆળ ભેટ આપ્યું
પાટડી	ચિતામર લોકોના પંચતરફથી મિ. ઇચ્છરલાલ પ્રાણુલાલ પટેલ	૨-૦-૦	ચાર ડોલચીઆ જસતનાં લાવી આપી
પાણુવી	ગજપૂત માવમંગ નારણભાઈ ગોહેચે	૬-૧૨-૦	રકૂલ જમાડી.
રોજકા	ચુગસમા કાણુલા શિવશંગજીએ	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી
હીરાપુર	મુકુત કમિટિના મેમ્બર ઉમેદ-ભાઈ નાચાભાઈ પટેલ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
આમરોલી	હડીના શેઠ રતનશીભાઈ કેવળદામે	૪-૦-૦	પેલેંગ વહેંચી.
કુખડચં	મિ. કાસમખંડ અયાબજી મિ. ઉગરાભાઈ મથુરભાઈ પટેલ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં
	મિ. મોમાભાઈ છવાભાઈ પટેલ	૨-૦-૦	ફલ પાત્રું
ઉવારસન	પંડયા ગામળદાસ શારચરામે	૩-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	પંડયા દરિયાલ ગીરધરલાલ	૭-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
કામેદા	બાઈ મોલી સા. મૂળચંદ ત્રીકમલાલની વીધવાએ	૫-૦-૦	રકૂલ ફૂલો આપ્યાં.
સુવાલા	માણુજીદેના દિવાન મે. કરસનદાસ જોસિગદાસ દેશાઈએ	૭-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
છંદાણુ	પાટીદાર ભાઈજીદાસ ગમજીદામે	૫-૦-૦	રકૂલ ફૂલો આપ્યાં.
વળાદ	સા. દેશવલાલ રણુડોડભાઈએ	૩૫-૦-૦	મને મૂલો જમાડી.
		૧૫-૦-૦	પેંડા વહેંચ્યાં.
		૧૫-૮-૦	રકૂલ જમાડી.
		૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.

વળાદ	પા. દેશાઈભાઈ લખુભાઈ એ	૧—૦—૦	પતાસાં બહે'ચ્યાં.
	પા. ગીરધરભાઈ કાળિદામે	૧—૦—૦	
	મુનાર મોમાભાઈ ઉમેદભાઈ એ	૧—૦—૦	
દંતાલી	પંચાલ છવલુલાલ ભાઈચંદ	૫—૦—૦	પેંડા બહે'ચ્યાં.
વાડજ	મિ. નારણભાઈ ત્રીકમભાઈ મિસ્ત્રીએ	૧૦—૦—૦	મિહાઈ તથા ચવાનું બહે'ચ્યું
	મિ. દ્વારકાંદામ સોમનાથ પટેલે	૩૦—૦—૦	મૃલ જમાડી.
વસાઈ	પા. હીરાભાઈ જેઠાભાઈ એ	૨૫—૦—૦	"
	મિ. મુશાલભાઈ જેઠાભાઈ એ		
વાલુકડ	નામદાર દાસીના હાકોરસાહેબે	૧૦—૦—૦	બંને રફલોમાં ચોપડીઓ તથા રસ્તેટા બહે'ચી.
		૧૫—૦—૦	બંને રફલોમાં મિહાઈ બહે'ચી.
		૧૯—૦—૦	પુત્રકો તથા પતામાં વહે'ચ્યાં.
હુમણા	ગામસોકો તરફથી	૨૦—૦—૦	રફલ જમાડી
	મિ. મશ્વરલાલ નરગેરામ મહેતાએ	૩—૦—૦	માકર બહે'ચી.
જલાલપુર	આઈ રે હાકરડાએ	૨૦—૦—૦	રફલ જમાડી.
	મિ. ભાઈલાલ છોટાલાલ પટેલે	૨૫—૦—૦	"
ગામરોલી	લાલભાઈ મગનલાલ રામચંદ	૧—૮—૦	સાકર બહે'ચી.
બાવળા	મિ. ઉમેદભાઈ મોદનભાઈએ	૩૦૦—૦—૦	દરેકે દરેકે રફલો જમાડી.
	પા. કરસનદાસ લખુભાના વારસોએ	૩૦૦—૦—૦	"
પીરાણા	મિ. શંકર માનાભાઈ એ	૧૫—૦—૦	રફલ જમાડી.
		૨—૦—૦	પતાસાં બહે'ચ્યાં.
શીઆળ	શીણવના શાહ ભાઈલાલ બકોરભાઈ એ	૫—૦—૦	સાકર બહે'ચી.
આબારોલી	પા. ત્રીભોવન બૂધરભાઈ એ	૧૨—૦—૦	રફલ જમાડી.
બાકંગલ	સરખેજના મોદનલાલ જેથંકરભાઈએ	૮—૦—૦	"
પીપળા	રાજપુત પરમાર મુળુભાઈ જેઠીભાઈએ	૨૭—૦—૦	"
પાણી	બાંધી મોદનલાલ ભાઈચંદ-ભાઈએ	૯—૦—૦	"
	મોતી મગનલાલ રઘનાથે	૩—૦—૦	સાકર વહે'ચી.
	મિ. મોદનલાલ પરશોનમ દરજીએ		
આંગવી	ખંભાતના શેઠ તારાચંદ સાંકળચંદ	૧૧—૦—૦	વડિઆળ લાલવા માડ બાકિસ આપ્યા તથા મૃલ જમાડી.

સને ૧૯૨૬ માં લેવામાં આવેલી છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર
જ્ઞાનલ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોના નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	નડિઆદ સેન્ટર.				
૧	મોમાભાઈ લક્ષ્મભાઈ કાઠીઆ	૪૧૭	૨૯	રઘુલાલ કરીમભાઈ વોહરા	૩૨૨
૨	સાંકરભાઈ રણછોડદાસ પટેલ	૪૦૨	૩૦	હરમાનભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૩૨૧
૩	પૂનમચંદ મુળચંદ શાહ	૩૮૩	૩૧	ધર્મશરભાઈ લક્ષ્મભાઈ પટેલ	૩૨૧
૪	મુસતાફ દરિભાઈ ખિસ્તી	૩૮૧	૩૨	કાશીભાઈ ગલાબભાઈ પટેલ	૩૨૦
૫	કાતિલાલ જીવણલાલ દવે	૩૮૦	૩૩	નુરમદમદ જમાલભાઈ શેખ	૩૨૦
૬	નંદલાલ મણિલાલ શાહ	૩૭૬	૩૪	રામકૃષ્ણ લક્ષ્મભાઈ વનની	૩૧૮
૭	ચંદ્રપ્રસાદ મણિલાલ દેસાઈ	૩૭૪	૩૫	શાંતિલાલ અંબાલાલ શાહ	૩૧૮
૮	નળભાઈ ઘોરીભાઈ પટેલ	૩૭૩	૩૬	મોમાભાઈ રાનાભાઈ પટેલ	૩૧૭
૯	જીવતાભાઈ બેચરભાઈ પટેલ	૩૬૮	૩૭	ગોરધનભાઈ લાલલાલભાઈ પટેલ	૩૧૬
૧૦	ચંદુલાલ યુનિલાલ શાહ	૩૬૭	૩૮	મણિલાલ મંગળભાઈ પટેલ	૩૧૬
૧૧	છોટાજી શુધાજી ચોલાણ	૩૬૫	૩૯	ધુળાભાઈ વાધજીભાઈ પટેલ	૩૧૫
૧૨	ખેટો રામચંદ્ર ખિસ્તી	૩૫૯	૪૦	રતિલાલ દરિલાલ જુહાર	૩૧૩
૧૩	ચંદ્રસિંહજી પ્રભાતસિંહજી મહીડા	૩૪૯	૪૦	રતિલાલ કંચનલાલ મહેતા	૩૧૩
૧૪	રમણલાલ છોટાલાલ શાહ	૩૪૭	૪૦	હીરાભાઈ અંબાલાલ પટેલ	૩૧૩
૧૫	નારણભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૩૪૫	૪૩	મોસારાત મગનરાત વાળંદ	૩૧૨
૧૬	ચીમનલાલ જીવનલાલ ખારોટ	૩૪૩	૪૪	પુરશોત્તમ ઉમેદલાઈ ખારોટ	૩૧૧
૧૭	કાસમભાઈ કરીમભાઈ વોહરા	૩૩૬	૪૪	આરાભાઈ મંગળભાઈ પટેલ	૩૧૧
૧૮	પુરશોત્તમ મુળજીભાઈ પંડ્યા	૩૩૨	૪૪	શંકરલાલ નાચાભાઈ પટેલ	૩૧૧
૧૯	અજીત ખાના પટેલીઆ	૩૩૨	૪૪	ગણુભાઈ રણછોડભાઈ વાઘેલા	૩૧૧
૨૦	પુરશોત્તમ ખોડાભાઈ પટેલ	૩૩૦	૪૮	રાવજીભાઈ મગનભાઈ પટેલ	૩૦૮
૨૧	છોટાલાલ લાલજીભાઈ અમીન	૩૨૯	૪૮	મનાભાઈ કાશીભાઈ ખારેઆ	૩૦૮
૨૨	લાલજીલાલ ટુલાભાઈ પટેલ	૩૨૮	૪૮	છોટાભાઈ દરિભાઈ પટેલ	૩૦૮
૨૨	મોતીભાઈ વાધજીભાઈ પટેલ	૩૨૮	૫૧	મણિલાલ મથુરભાઈ પટેલ	૩૦૭
૨૨	રસિકલાલ લક્ષ્મીદાસ પટેલ	૩૨૮	૫૨	મનુ તળશી કુંભાર	૩૦૬
૨૫	ચંદુલાલ મુળચંદ શાહ	૩૨૭	૫૨	રામજી બેઘાજી પગી	૩૦૬
૨૬	ધર્મશરભાઈ ખોડાભાઈ ખારેઆ	૩૨૬	૫૪	અંબાલાલ નાચાભાઈ પટેલ	૩૦૫
૨૬	કાન્તિલાલ દયાશંકર પંડ્યા	૩૨૬	૫૫	મદતલાલ લાલજીભાઈ ખારોટ	૩૦૪
૨૮	રામચરણદાસજી પીતાંબર-દાસજી સાધુ	૩૨૫	૫૫	મેહરામજીસિંહજી મોતીસિંહજી મહીડા	૩૦૪
			૫૫	સુસેનમીઆ સરદારમીઆ મલેક	૩૦૪
			૫૫	ગણુભાઈ રાનાભાઈ પટેલ	૩૦૪

૧૩૫	ડીવાલાઈ સોમાલાઈ પટેલ	૨૭૨	૧૭૧	અંબાલાલ યુનિસાલ દિશિત	૨૫૯
૧૩૫	નટવરલાલ યુનિસાલ ઓગ્રિય	૨૭૨	૧૭૨	રસુવગીયા સરદારમીયા મલેક	૨૫૮
૧૩૮	લક્ષ્મીલાઈ ખુદાલલાઈ કુંભાર	૨૭૧	૧૭૩	વિરસિંહ દરિસિંહ પરમાર	૨૫૮
૧૩૮	ચતુરલાઈ બાવડલાઈ પટેલ	૨૭૧	૧૭૪	મોહનલાલ યુનીસાલ શાહ	૨૫૮
૧૪૦	સુલેમાન ટુલડલાઈ ખિસ્તી	૨૭૦	૧૭૭	ગુલામઅકર નથુભાઈ મલેક	૨૫૭
૧૪૧	અંબાલાલ વ્રીજવલ્લભદાસ શાહ	૨૬૯	૧૭૭	રાયસંગ જેસંગ પરમાર	૨૫૭
૧૪૧	દીરાલાલદલખુખલીઈ શાહ	૨૬૯	૧૭૭	મેચરલાઈ ગતાબલાઈ પટેલ	૨૫૭
૧૪૩	શુદ્ધિલાલ ત્રીભોવનદાસ શાહ	૨૬૮	૧૭૭	વેહેરીભાઈ કાળિદાસ પટેલ	૨૫૭
૧૪૪	કાળિદાસ ભાઈજી ખારેઆ	૨૬૭	૧૭૭	વિરલભાઈ નાથાલાઈ પટેલ	૨૫૭
૧૪૪	જેશંકર ગણપતરામ દવે	૨૬૭	૧૭૭	દોમનલાલ પ્રસાદ મોતી	૨૫૭
૧૪૪	ગંગાસિંહ દિગ્ગતસિંહ ગઢવ	૨૬૭	૧૮૩	ચતુરલાઈ ખાડાલાઈ ખારેઆ	૨૫૬
૧૪૪	અંબાલાલ યુનિસાલ પટેલ	૨૬૭	૧૮૩	ગુણાલાઈ મયુરલાઈ ખારેઆ	૨૫૬
૧૪૮	મયુરલાઈ સોમાલાઈ ખારેઆ	૨૬૫	૧૮૩	ગંગામુચ્ચક એન્ટોન ખિસ્તી	૨૫૬
૧૪૮	ગોવિંદલાઈ લક્ષ્મીદાસ પટેલ	૨૬૫	૧૮૩	ગાદાન મયુરલાઈ મકવાણા	૨૫૬
૧૪૮	દીરાલાલ પુરોષોત્તમભાઈ પટેલ	૨૬૫	૧૮૭	કાન્તિલાલ હરગોવિંદદાસ	૨૫૫
૧૪૮	બીખાલાઈ અમથાકર સુથાર	૨૬૫	૧૮૭	આશાલાઈ રાનાલાઈ પટેલ	૨૫૫
૧૫૨	બુધાલાઈ જગનભાઈ રાવળ	૨૬૪	૧૮૭	કાલાલાઈ જમનાદાસ પટેલ	૨૫૫
૧૫૨	ચીમનલાલ નીલમભાઈ વાળંદ	૨૬૪	૧૮૭	ગુણાલાઈ જોરલાઈ પટેલ	૨૫૫
૧૫૪	જનમંગ દેવીસંગ અક્ષતક	૨૬૩	૧૮૭	કરમીખાન ફુલેનખાન પકીણુ	૨૫૫
૧૫૪	ભાઈલાલભાઈ દસાઈભાઈ ખીન રણજીભાઈ પટેલ	૨૬૩	૧૮૨	ગણપતલાલ મંગાશંકર જોગી	૨૫૪
૧૫૪	કોટાલાઈ મોતીલાઈ ખીન વેહેરીલાઈ પટેલ	૨૬૩	૧૮૨	મોતીલાઈ નરસિંદભાઈ પટેલ	૨૫૪
૧૫૪	મણિલાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૬૩	૧૮૫	અંબાલાલ સોમાલાઈ ભાવસાર	૨૫૩
૧૫૪	રણજીભાઈ લાલાજી પટેલ	૨૬૩	૧૮૫	વિપ્લુપ્રસાદ મલીલાલ ત્રવાડી	૨૫૩
૧૫૬	કાન્તિલાલ જેઠાલાલ તલારી	૨૬૩	૧૮૭	ફુલેનખાન લગીદખાન મલેક	૨૫૨
૧૬૦	સમજ ચતુરજી ખારેઆ	૨૬૧	૧૮૭	કાન્તિલાલ ગીરધરલાલ પંડિત	૨૫૨
૧૬૦	નુરજી મંગીજી ખારેઆ	૨૬૧	૧૮૭	ચતુરભાઈ જમનાદાસ પટેલ	૨૫૨
૧૬૦	દરમાનભાઈ જેઠાલાઈ પટેલ	૨૬૧	૧૮૭	કોટાલાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૫૨
૧૬૦	પળજીભાઈ જોરભાઈ પટેલ	૨૬૧	૨૦૧	ગોવિંદભાઈ અમરાલાઈ વધરી	૨૫૧
૧૬૦	મંગળરામ ખપુલાલ શાહ	૨૬૧	૨૦૨	બુધાભાઈ મંગળભાઈ ખારેઆ	૨૫૦
૧૬૦	પરશુરામ સુનોલાલ શાહીવાળ	૨૬૧	૨૦૨	દાનાભાઈ રણજીભાઈ અમાર	૨૫૦
૧૬૦	પ્રદ્યાદ સોમેશ્વર ઉપાધ્યાય	૨૬૧	૨૦૨	સંકરલાલ હરજીવન મહેતા	૨૫૦
૧૬૭	ગુણાભાઈ દરિલાઈ પટેલ	૨૬૦	૨૦૨	આશાભાઈ અંબાલાલ પટેલ	૨૫૦
૧૬૭	કાળિદાસ મેચરભાઈ પટેલ	૨૬૦	૨૦૨	વનસ્પામ માણેકલાલ દાકર	૨૫૦
૧૬૭	નગમીલાઈ શાયાભાઈ પટેલ	૨૬૦	૨૦૭	જમનાય વેહેરીભાઈ ખારેઆ	૨૪૯
૧૬૭	ગાંધીજી દોનમલીયંકરગુકલ	૨૬૦	૨૦૭	સુલેમાન કાલાલાઈ પરમાર	૨૪૯
૧૭૧	જેઠાભાઈ પ્રભાનર્તીય ખારેઆ	૨૫૯	૨૦૭	ચતુરભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૨૪૯
૧૭૧	ગાંધીલાલ દેવારસીંગ જનમદ	૨૫૯	૨૦૭	રતિલાલ અંબાલાલ પટેલ	૨૪૯
			૨૦૭	મજુલાલ પ્રાણુલાલ શાહ	૨૪૯

નવાં બહાર પડેલાં સ્કૂલ ઉપયોગી પુસ્તકો
હિંદુસ્થાનની ભૂગોળ
 સાથે .

(એશિયા સામાન્ય)

ઉપયોગી નકશાઓ સહિત.

કર્તા
 પ્રીતમગય નજરાય દેસાઈ, શ્રી એ.
 રેસ્સેટબુક તરીકે મળુર થએલી

શાળાપયોગી

વર્તમાનથી ગુજરાતનો ઇતિહાસ

(નકશા તથા ચિત્રો સહિત.)

કર્તા
 હસમુખરામ ચુનીલાલ ત્રિવેદી.
 દિ મત ૦-૮-૦.

શાળાપયોગી

હિંદુસ્થાનનો ઇતિહાસ

(રાજ્યબંધારણ સાથે)

કર્તા
 એમ એમ. ધોલકીયા, બી એ બા. મ.
 દિ મત ૦-૧૪-૦.

રેસ્સેટબુકો મોટા જગ્યા સારા કાનચનથી મળશે.

થોડા વખતમાં બહાર પડશે

વહેપાર વિજ્ઞાન

લેખક:—

ગુજરાત એગ્રીકેલ્ટર બુક ડીપો

રતનપોળના નાકે-અમદાવાદ.

પુસ્તક ૬૮]

[અંક ૧૨]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ડિસેમ્બર, સને ૧૯૨૬.

“ તથા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે. અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યતા દહે અને ધીમા વિકારને લીધે વધારે લાઘા થએલા લોકો દાલતા કરતાં વધારે સારી યોજના ઘડી શકશે. ”

કેળવણીખાતાના હિન્દી અધી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૬ થી)

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

પી “દાયમંદ ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મરીચ દેખીલાલ જગનલાલે છાપ્યું.
સલાપેસ રોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા,

ક્રમ નંબર

વિષય

૧.	ખાળસ્વભાવ ... ..
૨.	ગામડામાં જીવનશાસ્ત્રનો પ્રાથમિક અભ્યાસ કેવી રીતે થઈ શકે
૩	નિબંધશિક્ષણ . ... ..
૪	ગણિતશિક્ષણ ... ..
૫	૫ ફા પરીક્ષામાં વિદ્યાર્થી સવાલના ઉત્તરો ને તે સખધી દુકા નોધ . ... ..
૬	ધોરણ ૭ (વિદ્યાર્થી પૂર્ણ નોધ) .. ...
૭	મને ૧૯૨૯ ની વર્ષામુખર ફાઇનલ પરીક્ષામાં મેરેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની મમાતોચના ... ..
૮	મરકામી જાહેરખખરો ... ..
	(૧) રોકાઈશિયોની હિગ્ગિઈની પરીક્ષાઓ ... ..
	(૨) સને ૧૯૨૯માં લેવામાં આવેલી છોકરાઓ માટેની ૫ ફા પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી ... ..
	(૩) સને ૧૯૨૯માં તરફથી મ જીવર થએલા પુસ્તકોની યાદી ... ..
૯	ઈનામપત્રક ... ..
૧૦	ખાનગી જાહેરખખર ... ..

શાળાપત્રના આહુકોને સૂચના.

આથી સહે આહુકોને ખખર આપવામાં આવે છે કે શાળા સે ૧૫મીનો પત્રવ્યવહાર જે મેનેજરના સરનામે કરવામાં આવે છે તે હા. જોડિટરના નામે કરવા નિનતિ છે

દેશીનામું (રેકર્ડબુક)

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયક છે પરંતુ તે રચના ૪૬ વર્ષ ઉપર થઈ હતી તે ચાલુ કાળ સાથે સરખાવતાં યોગ્યતાઓ અને ટુંડીઓના લખાવટમાં ફેરફાર થયો છે એની સાથે જમ, શેરો, વીધા, અને પોસ્ટખાતાનો સખધ વધારે થયો નય છે તેથી એ વહણને અનુસાર સુધારો દાખવ કર્યો છે જુના મનોચલે ૧૫ કાયમ છે તે ઉપરાંત નવે ૨૧ મનોચલો પાયરીઅધ વવાયો છે એકવાં વાચીને અનુનવેરો કિ ૦-૬-૦ થા ૦) મિશન જમાઅધ મળશે તા ૪ ૧૨-૨૮ હીરિરિયાદિ, વાયુ ફાઈફીન-જેમલ ૨૫, તેડાં કાશો અને સૂચના ખોા ૩૦ કિમત રૂ ૧) પોસ્ટખ જુદી

છગનલાલ લલ્લુભાઈ દેશીનામાવાળા-વડોદરા

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૮] ડિસેમ્બર, સને ૧૯૨૯ [અંક ૧૨

બાળસ્વભાવ

બાળસ્વભાવના નિરીક્ષણથી બાળકની મનોવૃત્તિ મુજબ શિક્ષણપદ્ધતિ અને શિક્ષણનો હેતુ નક્કી કરવો જોઈએ. દા.ત્રમાં શિક્ષણની નવી પદ્ધતિ મુજબ બાળકે શિક્ષકની રમિ પ્રમાણે પોતાની મનોવૃત્તિ અનુકૂળ કરવાની નથી, પણ શિક્ષકે બાળકરૂપ થવાનું છે; એટલે તેણે બાળકના મનના સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરવાનો છે. બાળકના મનના અવલોકન સિવાય શિક્ષક બાળકને પોતાના શિક્ષણનું સાફ કૃત્ર ઉપભવી શકે એમ છે; કારણ કે જે વસ્તુ પર તેને કંઈ અસર ઉત્પન્નવવાની છે તે બાળકનું મન છે. આ કારણથી તેણે તેના ગુણદોષ, વિકાસનો દમ, ને લુદી લુદી મનોવૃત્તિના સ્વરૂપનો અભ્યાસ જાણવો જોઈએ. આવા બાળસ્વભાવના જ્ઞાન સિવાય શિક્ષક પોતાના બંધામાં કદી સફળ નીવડે નહિ, કારણકે જે વસ્તુ પર શિક્ષકે પોતાના શિક્ષણથી અસર કરવાની છે તે મન છે, અને મનના જ્ઞાન સિવાય કોઈવસ્તુનું સ્વરૂપ જાણવું એ કેવળ વ્યર્થ પ્રયત્ન કરવા જેવું છે. કુદરતની સર્વ વસ્તુમાં મન એ ઘણો મહત્ત્વ પદાર્થ છે, ને જેમ જેમ વસ્તુની વધારે સૂક્ષ્મતા, તેમ તેમ તેના ઉપર અસર કરવાનું વધારે દઢાણ નીવડે છે. ધાતુ, ઊંડ, સીસું, અને મન એ અનુક્રમે વધારે ને વધારે શુદ્ધવસ્તુભરેલી રચના છે; તેથી કારીગર, માળી, દાકર, અને શિક્ષકને એ રચનાના પ્રમાણમાં વધારેલી અસર ઉત્પન્ન કરવાનું વધારે મુશ્કેલ માલમ પડે છે. શિક્ષકનું જ્ઞાન આપવાનું છે એટલે કે બાળકના મનનો વિકાસ કરવાનું છે;

તેથી મન શું છે અને તેનો વિકાસ કેવી રીતે થાય છે એ જાણવું ખાસ જરૂરનું છે; નહિતો શિક્ષણનો મૂળ હેતુ સફળ થતો નથી. જેમ જે દાથ સિવાય તાળી પડતી નથી તેમ બાલ પ્રસંગ અને મૂળ પ્રકૃતિ સિવાય કંઈ પણ જ્ઞાન મળતું નથી. જ્ઞાનના આ બંને અંશની જરૂર છે, પણ તેમાં બાળકની સ્વાભાવિક શક્તિ એ વધારે પ્રબળ બાબત છે. બાલ જગતના પદાર્થ એ મનને દ્રક્ત ખોરાકરૂપ છે; પણ તે તેમાં બ્રૂષ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી. જેમ બીને ગરમી, હવા, અજવાળું, લિનાશ, અને જમીન-તળની જરૂર પડે છે તેમ મનને લિન્ન બિન્ન વસ્તુના સંસ્કારની જરૂર છે; પણ તેથી જેમ બીમાં રહેલું ગુપ્ત ઝાડનું સ્વરૂપ તદ્દન બદલાઈ જતું નથી, તેમ બાળકના મનની શક્તિમાં મોટા ફેરફાર થઈ શકતો નથી. જો બાલ સંસ્કાર તેને અનુકૂળ હોય તોજ કંઈ ફેરફાર થઈ શકે છે. આ ઉપરથી એ નિર્ણય ઉપર આવી શકીએ કે બાળકની સ્વાભાવિક શક્તિ ઘણી પ્રબળ હોય છે, અને બાલ સંસ્કારની વ્યસર તેના ઉપર આપણે ધ્યાનીએ તેટલા પ્રમાણમાં થઈ શકતી નથી.

ક્રમેલ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવે છે કે “મનુષ્યજીવનનો ખાસ હેતુ તેનામાં જે દિવ્ય અંશ છે તેનો સ્પષ્ટ અને પૂર્ણ અનુભવ કરવાનો છે,” “તેનામાં જે દૈવી તત્ત્વ છે તેનો અનુભવ એ મનુષ્યનો પરમ પુરુષાર્થ સફળ થવા બરાબર છે.” ક્રમેલ આવા મનથી શિક્ષણપદ્ધતિનો ઉદ્દેશ “આંતર શક્તિનો બાલ આંતરિક છે” એમ સાબીત કરે છે. સર્વ કેળવણીનો હેતુ બાળકની સ્વતઃ પ્રવૃત્તિદાર મનની જાગૃતિથી ગુપ્ત શક્તિ ખિલવવાનો છે. શિક્ષણનો ખરો હેતુ બાળકના સ્વભાવને પ્રદર્શિત કરવાનો છે. બાળકનું વ્યક્તિત્વ ખિલવવાને માટે તેની આંતર પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજન આપવું એ મુખ્ય સાધન છે. આવી રીતે દરેક વસ્તુના સ્વભાવનો વિકાસ એજ કુદરતનો હેતુ છે, અને જ્યારે તે સફળ થાય છે ત્યારે તે વસ્તુ પોતાનું ખરૂં જીવન અનુભવે છે એમ કહી શકાય છે.

દરેક પ્રાણીને કુદરતે તેના નિર્વાહ અને રક્ષણ માટે અમુક જાતની પ્રેરણા આપી હોય છે તે વડે તે તેની દિનચર્યા સદજ રીતે કરે છે. જ્યારે કોઈપણ ક્રિયા આપોઆપ કંઈ પણ હેતુનો પહેલેથી વિચાર કર્યા સિવાય બરાબર રીતે થાય છે ત્યારે તેને ‘પ્રેરણા’ કહે છે. પ્રેરણાના આવેગથી પ્રાણીને જેમ ધક્કો વાગતો હોય તેમ તે ક્રિયા કરવાને આકર્ષાય છે અને તેની કાર્યસિદ્ધિ યથાર્થ રીતે થાય છે. આવી જાતની પ્રેરણા, યા જન્મસિદ્ધ સદજ જ્ઞાન દરેક નાના કે મોટા પ્રાણીમાં હોય છે. દા. બતકનું

અન્યું તેના જન્મ પછી તરતજ પાણી તરફ આકર્ષાય છે અને તેમાં તે તરી શકે છે. કરોળીઓ તેના જળમાં ફસાએલા જંતુના મર્મ ભાગ ઉપર ડાબ મારી તેને બેહોશ કરી શકે છે, તેવી રીતે સુધરીનાં માળા અથવા મધમાખી તેનો પુડો કુદરતી આવેગને લીધે કરી શકે છે. મનુષ્ય બાળકમાં પ્રાણીના કરતાં કેટલીક વધારાની પ્રેરણા હોય છે. તેમાં ફેર એટલો-જ છે કે પ્રાણીની પ્રેરણાનો વિકાસ મિટિ થવાને લીધે તેમની જીવિની ક્રિયામાં કંઈ વધારો જોવામાં આવતો નથી. માનવ સુધારાનો ઇતિહાસ પ્રેરણામાં ફેરફાર કરવાથી જીવિની જે ઉચ્ચ પ્રકારની ક્રિયા થાય છે તેના ઉપર રચાયેલો છે. દા. કુતૂહલની પ્રેરણાનો ઉપયોગ પ્રાણીમાં નવીન કે અજાણી વસ્તુનું સ્વરૂપ છે તે નિદાનવામાં થાય છે અને મનુષ્યજાતિએ તેની જિજ્ઞાસા વડે કુદરતના ગૂઢ નિયમો શોધી કાઢી અનેક શાસ્ત્ર તથા કળા રચી તેની હાલની સંસ્કૃતિ ઉપજાવી છે.

બાળકમાં કંઈ કંઈ પ્રેરણા કુદરતે મૂકી છે અને તેનો ઉપયોગ-તેની કેળવણી જેવી રીતે થઈ શકે તે આપણે હવે જોઈશું. પ્રાણીમાત્રનું મુખ્ય કર્તવ્ય ક્રિયા કે અમુક જાતનું વર્તન કરવાનું હોય છે. આપણા જીવનનો ઘણો મોટો ભાગ વહેવાર કામમાં જાય છે તેથી કુદરતે બાળકને જન્મતાંની સાથે કેટલીક પ્રેરણા અર્પેલી છે. ચૂસવાની, કરડવાની, પકડવાની, રડવાની હસવાની, ગુસ્સે થવાની, ચાળા પાડવાની, બેસવાની, ઉભા થવાની, ધુટણીએ ચાલવાની, ઉભા થઈ ચાલવાની તથા ઉંચે ચડવાની પ્રેરણા નાના બાળકમાં જોવામાં આવે છે. આ પ્રેરણાઓ તેના જીવનના અમુક વખતે માલમ પડે છે. બાળક માંદું કે નિર્બળ હોય છે તે વખતે તે બેસી શકતું નથી તેમજ ચાલવાનું શીખતું નથી. જ્યારે બાળક મોટું થાય છે ત્યારે તેનામાં જીવિ જીવિ પ્રેરણા, જેવી કે ખીક, પ્રેમ, નકલ, સંગ્રહ અને લડાયક વૃત્તિ, હરિ-ફાઈ, માલકીપણની વૃત્તિ, વખાણ, રચનાત્મક ચપળતા, રમત, જિજ્ઞાસા, સહવાસની વૃત્તિ, તથા દયાની વૃત્તિ, અને બોલવાની વૃત્તિ જોવામાં આવે છે. જો આ વૃત્તિમાં યોગ્ય ફેરફાર કરી તેનું સાઈ સ્વરૂપ ઘડવામાં આવે તો બાળક-ને યોગ્ય કેળવણી મળે છે. બાળકના જીવનનો મોટો ભાગ આવી પ્રેરણાના વેગને આધીન થઈ જીવિ જીવિ ક્રિયા કરવામાં જાય છે, પણ જો શિક્ષક યોગ્ય વખતે તેનું સાઈ સ્વરૂપ ઘડવાને કાળજી રાખે તો તેને સારો લાભ થાય છે. બાળક જે કંઈ નવું શીખે છે તે આ પ્રેરણાના આધારે શીખે છે. પ્રેરણાના વેગને અટકાવવાની સખ કોઈ વ્યક્તિમાં નથી. વાસ્તવિક રીતે તેના હેતુમાં જોઈતો ફેરફાર કરવામાં આવે તો તેથી વ્યક્તિને

તેમજ સમાજને લાભ થાય છે. બાળક જે જે કંઈ નવું શીખતું જાય છે તે ઉપર જણાવેલી પ્રેરણાની ક્રિયા કરીને શીખે છે તેથી શિક્ષકે તેમજ માબાપે તેનું કુદરતી વલણ જાણીને તેને કેળવવાની સંભાળ રાખવી જોઈએ. બાળકના જીવનમાં તેમને જે કાંઈ સુધારો કરવાનો છે તે આ પ્રેરણાની મદદથી કરવાનો છે. ગમે તેમ કલ્પના કરીને મરજીમાં આવે તેવો ફેરફાર બાળકના જીવનમાં થઈ શકતો નથી. તેની ક્રિયાનો આધાર-ભૂત જે વેગ અનેક વરસના જાતિ અનુભવને લીધે કુદરતે તેને વારસામાં આપ્યો છે તેનું અવયોગન કરી તેને અમુક માર્ગે વાળવાનો છે. આ દૃષ્ટિથી શિક્ષકે બાળસ્વભાવનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. જે બાળકના મન ઉપર અસર ઉપજાવી તેનો વિકાસ કરવાનો છે તેની મનોવૃત્તિનું તેણે ખાસ અવલોકન કરીને તેનું પોષણ કરવાનું છે અને તે ઉપરથી તેનું ચારિત્ર ધડવાનું છે. દા. એક બાળક તેની મા જોડે રમે છે; તેવામાં મંદોડો જતો જોઈને તે ઝાલવા જાય છે. તેની મા તેને તેમ કરતા પરાણે અટકાવે છે છે અને તેને રમકડું રમવા આપે છે. તેને તે જુએ છે, પછાડે છે, લાગે છે અને તેનું અવલોકન કરે છે. હવે ત્યારે ત્યારે તે મંદોડો જુએ છે ત્યારે ત્યારે તે પકડવા જતું નથી અને રમકડું રમવાને માગે છે. આ પ્રમાણે અમુક વસ્તુને પકડવાની બાળકની સહજવૃત્તિનું સ્વરૂપ બદલી તેની મા તેને મુંદર રમકડું રમવા આપે છે તે તેને ઝાલીને રમે છે. તેવો એક બીજો દાખલો લઈએ. એક માણસે કુતરો પાળ્યો છે. તે ત્યારે માંસ જોઈને ખાવાને આકર્ષાય છે ત્યારે તેને તે શિક્ષા કરી તેને બદલે રોટલો ખાવાનો આપે છે. આ પ્રમાણે ઘણી વખત તેને માંસ ખાતો અટકાવીને રોટલો ખવરાવવાથી તેના મગજમાં રોટલો જોઈને તેને તે ખાવાનું મન થાય છે. અને માંસ ખાવાનું ગમતું નથી એવો સંજ્ઞ મંધાય છે. આ પ્રમાણે જે નવીન સંજ્ઞ (કુદરતી વલણનું સ્વરૂપ બદલવાથી) બંધાય છે તે શિક્ષણ છે. શિક્ષકે આ પ્રમાણે બાળકના મગજમાં ચોખ્ખું સંજ્ઞ બાંધી તેનું ચારિત્ર ધડવાનું છે. ચારિત્ર એટલે સારી ટેવ અને અમુક ક્રિયા વારંવાર થવાથી ટેવ બંધાય છે. જે ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે નવીન સંજ્ઞ ઉપજાવવાની શક્તિ કોઈપણ શિક્ષકનામાં ન હોય તો શિક્ષણને કેળવણીને કંઈ અવકાશ રહેતો નથી. મનુષ્ય બાળકનામાં જે ઘણી શક્તિ જોવામાં આવે છે તે આવા પ્રકારની છે અને તેથી જ તે બન્ય પ્રાણી ઉપર સરસાઈ બોગવી શકે છે. જ્યાંમુઘી કેળવણીની દૃષ્ટિ આ સત્યને અનુસરી હોય નહિ, ત્યાંમુઘી બાળશિક્ષણમાં જોઈતો સુધારો થવાનો સંભવ રહેતો નથી; તેથી કુદરતી વલણને ફેરવી તે બળનો અમુક

દિશામાં ઉપયોગ કરવો એ કેળવણી છે. આની રીતે કુદરત ઉપર કેવો કેળવણીનો વિજય થાય છે ?

(૧) બીક—એ બાળકમાં સદ્વૃત્તિ છે. આગળથી માણસથી તેમજ અપરિચિત વસ્તુથી તે બીકે છે. અંધારી જગાએ તેમજ ઉંચા મકાન ઉપર જવાને તેને બીક લાગે છે. તેમજ મોટા માણસને પણ જુદા જુદા પ્રસંગે બીક લાગે છે કે રખેને અમુક વસ્તુ જતી રહેશે તો તેનું શું થશે. આવી રીતે બીક એ કુદરતે મનુષ્યમાં તેના રક્ષણ માટે મૂકી હોય એમ લાગે છે. બાળકને શાળામાં બીક લાગે છે. એ બીકનો ઉપયોગ શિક્ષણમાં થાય તો બાળક તેનું કામ કરશે, પણ બીક તાસના રૂપમાં હોવી જોઈ એ નહિ, તેમજ બાળક હંમેશાં શિક્ષકથી બીકે જ કામ કરે એ ઇચ્છવા જોગ નથી. દરેક મનુષ્યને ઘોડો તો શિક્ષકનો ભય હોય છેજ; તેમજ બાળક પણ તે વૃત્તિને અનુસરી કામ કરે તો તેમાં કંઈ હાનિકારક નથી. પણ તેની સાથે, શિક્ષક ઉપરનો તેનો પ્રેમ તો અવશ્ય હોવો જોઈએ. જે બાળક પ્રેમથી થાય છે તે કેવળ ધાકથી થતી નથી, તેથી શિક્ષકે આ વૃત્તિનો ઉપયોગ ઘણી સંભાળથી કરવાનો છે. બાળકની બીકનું વજન ઊંચે પ્રેમમાં પરિણમે તેવું શિક્ષકનું વર્તન હોવું જોઈએ. રાત્રીમાં સત્તાની બીક, ધર્મમાં નકરનો ભય, સમાજમાં પ્રજ્ઞમનની બીક, કુટુંબમાં વડીલની મર્યાદા તથા શાળામાં શિક્ષકનો દાબ અનિષ્ટ વૃત્તિનો નિરોધ કરી સામાજિક દિનના વજનને ઉત્તેજિત કરે છે.

(૨) પ્રેમ—આભાવિક રીતે બાળક તેના ગોડીઆને ચાહે છે, તેમજ શિક્ષકનો સમભાવ જોઈ તે તેના તરફ આકર્ષાય છે. શિક્ષકે બાળકની પ્રેમની લાગણી તેના તરફ વિશેષ પ્રમાણમાં ખેંચાય તેને માટે શિષ્ય તરફ દીક્ષાસ્થલાનું તથા માયાશુવર્નન રાખવું જોઈએ. જે શિક્ષક તેના તરફ બાળકનો પ્રેમ આકર્ષી શકશે તો તે ઘણું કામ કરી શકશે, કારણકે પ્રેમને લીધે શ્રદ્ધા અને શ્રદ્ધાને લીધે જ્ઞાનનો પ્રવાહ સરળ રીતે પડે છે અને તેનું આસ્વાદન બાળક સહેલાઈથી કરી શકે છે.

(૩) નકલ—જનમંડળની બધી પ્રવૃત્તિનો આધાર એ વૃત્તિ ઉપર રહેલો છે. એક સર્જન કે સંશોધન અને બીજી નકલ. જે મનુષ્યની કલ્પના-પ્રતિભા પ્રગળ હોય છે તે સમાજ માટે નવીન સલ શોધી કાઢે છે તથા કંઈ નવીન રચના તેની આગળ રજુ કરે છે; તેથી સમાજના ચક્ર કાળક્રમે ધસાવાને અદ્વે સરળ રીતે આગળ વધે છે, નહિ તો તેમાં જડતા

આવી જાય છે અને તેનું જીવન શુદ્ધ અને નિર્માલ્ય થઈ જાય છે. આ કારણને લીધે કળાકાર, કવિ, ચિત્રકાર, શિલ્પી વગેરે સર્જકોનું સમાજ ધણું ઝાણી છે. પણ જેમની જીવિ હલકી જાતની હોય છે તે તેમણે ઉત્પન્ન કરેલી રચનાનું અનુકરણ કરે છે. બાળક જન્મે છે ત્યારથી જ કંઈ તે શીખે છે તે નક્કજનો પ્રભાવ છે. તેનું બોલવું, હાલું, ખેસવું, ખાવુંપીવું, પોષાક પહેરવો, તેની રીતભાત વગેરે પ્રવૃત્તિમાં અષ્ટ રીતે નક્કજ માલમ પડે છે. બ્યારે સમાજના કંઈ નવીન ફેરફાર થાય છે ત્યારે તે તરતજ તેની નક્કજ કરે છે. શિક્ષકના ચારિત્રની અસર તેની કલ્પના ઉપર ઘણી પ્રમળ થાય છે અને તે પ્રમાણે તે કરવાને આકર્ષાય છે. તેની રીતભાત, બોલવું, લખવું વગેરે રેવની અસર વહેલી કે મોડી તેના મન ઉપર થાય છે અને તે પ્રમાણે તેની નક્કજ કરે છે તેથી શિક્ષકનું ચારિત્ર ઉચું હોવું જોઈએ. કેળવણીનો સર્વમાન્ય સિદ્ધાંત એ છે પણ બાળક મોટી નક્કજ કરે તેની મંભાળ રાખવી જોઈએ. જે વિચાર કે કૃતિની અસર મગજ ઉપર પ્રમળ થાય છે તે બ્યારે આપોઆપ ક્રિયાદ્વારા બહિર્જૂત થાય છે ત્યારે નક્કજ થઈ છે એમ કહેવાય છે, એટલે તેના સારાસારના વિવેકનો સા અવકાશ રહેતો નથી. આ કારણને લીધે શાળાનું વાતાવરણ તેમજ શિક્ષકની રીતભાત એવી હોવી જોઈએ કે બાળકના કેમળ મગજ ઉપર કોઈ પણ જાતનો અનિષ્ટ મંચકાર પડે નહિ. પણ તેની આગળ કોઈ પણ જાતનો ઉચ્ચ આદર્શ રજી કરી તેને કૃતિમૂન કરવાને તેમને ઉત્સાહિત કરવા જોઈએ.

(૪) સંઘર્ષાત્મકવૃત્તિ—જેમ કીડી અનાજના દાણા ભવિખના ઉપ-યોગ માટે ભંગા કરી રાખે છે તેમ બાળકને પણ અમુક વસ્તુ મંચક કરવાની કુદરતી ઇચ્છા થાય છે. કેટલાક માણસો જીડું ચોપડીઓ તથા જાપા પોતાની પામે જોઈને ખુસ થાય છે, પડી તે વાચી શકે છે કે કેમ તે જીડી બાબત છે. તેવીજ રીતે કંજીસ માણસ પાસે અલગ પેસો હોય તોપણ તેમા વધારો કરવાની તેની ઇચ્છા થાય છે. સ્ત્રીઓ લુગડાં, ઘરેણાંથી મંતોપ નહિ પામતાં તેમા વધારો કર્યાજ બાય છે. આ બધા દાખલા મનુષ્યમાં જે મંચક કરવાની સ્વાભાવિક વૃત્તિ છે તેની સાધી પૂરે છે. શિક્ષકે કેટલાક બાળકને પેતો, કાગળના કલકા, ચિત્રો તથા લખોડીઓ ભેગી કરતા જોયાં હજે. તે ઉપરથી તેણે આવૃત્તિનો લાલ વેવા તેમને સૃષ્ટિજ્ઞાન માટે પાઠડા ભેગા કરવા તથા જીડી જીડી જાતના સ્ટાંપ અને ચિત્રો, મંચક કરવા કહેવું, શાળાનું મંચકરણ સાદુ થાય તે માટે આમપામ મળની વસ્તુ

લાવવાનું કહેવાથી તેઓ તે તરત લાવવાને પ્રેરાશે. જ્ઞાનનો મંત્રાદ્ય કરવો એટલે દરરોજ કંઈને કંઈ નવું જ્ઞાન મેળવવાની તેમની આલિસાધાને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ તેમજ તેમના ચારિત્રના વિકાસમાં તેઓ કંઈને કંઈ પ્રગતિ કરે એવી લાવના તેમના હૃદયમાં ખઠી કરવી જોઈએ.

(૫) લઙાયકવૃત્ત—ધણી જુના કાળમાં મનુષ્યને તેનો નિર્વાહ પ્રાણીનો શિકાર કરી અને અન્ય ટોળીના માણસો જોડે લડીને કરવો પડતો હતો. અંદર અંદરની તકરારો લઙાયકોજ પતાવવામાં આવતી. આ કારણથી અજાણ્યા મનુષ્યને દુશ્મન ગણી તેનો નાશ કરવો એ અનેક લઙાયકોના મુખ્ય હેતુ હતો. અનેક વરસ સુધી જે વૃત્તિનું બંધારણ આવી રીતે રચાયું હોય તે સુધરેલા જમાનામાં પણ તેનું મૂળ સ્વરૂપ ધણી વખત વિકરાળ રીતે માલમ પડે છે. નાના છોકરાને પક્ષીનો શિકાર કરવો, તેને કાંકરા મારવા તથા હેરાન કરવાને સ્વાભાવિક રીતે મન થાય છે, તેમજ એક બીજાની સાથે તકરાર કરી લડવું અને ગરીબ વિદ્યાર્થીને સતાવવો તથા મારવો એ સાધારણ બાબત છે. બાળકના આવા લઙાયક જુસ્સાને સારે રીતે વાળવાને માટે તેમને લણવામાં પડતી મુશ્કેલી દૂર કરવાને માટે કહેવું. ગણિતના અથવા દાખલા ગણવાને તથા દખિતાનો મુખપાઠ કરાવી તેમના જુસ્સાનો તેથી રીતે ઉપયોગ કરવાથી તેનામાં આત્મવિશ્વાસ આવે છે અને વધુ કામ કરવાને તે પ્રેરાય છે. તોફાની વિદ્યાર્થીને અમુક પ્રશ્નનો ઉત્તર શોધી લાવવાનું સોંપવાથી તેમના ઉત્સાહ તથા શક્તિને કામમાં વપરાય છે, તેથી તેમને ઘણો લાભ થાય છે. કેટલાક લોકોને હાલમાં મુશ્કેલશક્તિના વખતમાં લડવાના પ્રમંગો મળતા નથી ત્યારે તેમનો જુસ્સો તેઓ કોર્ટમાં લડીને શાંત કરે છે. શિક્ષકે બાળકના લઙાયક જુસ્સાનો ઉપયોગ તેઓ વધારે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરે તેવા પ્રમંગો ઉપજાવીને કરવો જોઈએ. સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ન્યુટન ત્યારે શાળામાં લણતો હતો ત્યારે તે આજસુ હોવાથી વર્ગમાં નીચે પડ્યો રહેતો હતો, પણ એક સ્વિસ તેને એક છોકરા જોડે વઢવાડ ચર્ચે તેમાં તેને હિંમતથી હરાવ્યો તે ઉપરથી તેને લણવામાં સારો અભ્યાસ કરવાનું મન થયું. તેના લઙાયક જુસ્સાનો ઉપયોગ આવી રીતે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામાં જોડવાથી તે પાછળથી એક મહાન વિદ્વાન થયો.

(૬) હરિકાઈ—એક માણસનું અમુક કામ જોઈને વધારે સારી રીતે કરવાની જે વૃત્તિ તે હરિકાઈ છે. દુનિયામાં સર્વત્ર હરિકાઈ જોવામાં આવે છે અને તેથી તેનું જીવ કામ આ વૃત્તિને લીધે થાય છે. જે હરિ-

કાર્ધ ન હોય તો કેટલા મનુષ્ય જ્ઞાન મેળવવાની ખાતર વિદ્યા પ્રાપ્ત કરે ? કેટલા મનુષ્યો તેમના કામમા સુધારો કરે ? અતિશય દરિકાર્ધને લીધે અદેખાર્ધ અને દ્રેષ ઉત્પન્ન થાય છે એ વાત ખરી છે, પણ તેના આ વેગને લીધે કામમા સુધારો થાય છે એ તો નિર્વિવાદ છે. એક વિદ્યાર્થીના અક્ષર સારા હોય તો ખીજા વિદ્યાર્થી દરિકાર્ધની લાગણી ઉશ્કેરવાથી તે પ્રમાણે કામ કરવા પ્રેરાશે. વાચનમા વર્તની બે રુકડી પાડવાથી તેમા જલદી સરળતા આવે છે. તેવીજ રીતે થોડી ઘણી દરિકાર્ધનો લાલ્ચતરમાં ઉપયોગ કરવો જરૂરનો છે. વર્ગમા માર્ક પણ તેજ હેતુથી અપાય છે અને નેથી ખીજા વિદ્યાર્થીને ઉંચો નંબર મેળવવાનું મન થાય છે. કાલમા દરિકાર્ધને બદલે એક ખીજાને મદદ કરી સહકારથી કામ કરવાનું વલણ વિશેષ જ્ઞેવામા આવે છે. અલબત્ત દરિકાર્ધ એ મનુષ્યજીવનનું ખોય નથી પણ જ્ઞાતુથી મનુષ્યસ્વભાવમા એ ગુણુ રહ્યો છે ત્યાંસુધી અમુક મર્યાદામાં તેનો ઉપયોગ કરવો ઇષ્ટ છે એમ સર્વ કોઈને સમજાશે. ચત્ર શિક્ષક આ વૃત્તિનો વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરશે તો વિદ્યાર્થીને મારા લાભ થશે.

(૭) વખાણુ—‘ ખુદને પણ ખુરામત વફાલી છે ’ એ કહેવત ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે દરેક મનુષ્યને તેની અગ્નિતા (હુંપદપણા) નો વિન્તાર બહુ મજે છે. તેનું શરીર, કપડાં, ધરેણું, ચોપડી, રાચરચીકું, તેની આખર પણ તે તેના અંગરૂપ ગણે છે અને જો તે બાબત સારી ગણાય તો તેને ઘણો આનંદ થાય છે અને ડુલાય છે; પણ જો કોઈ તેની બદગોઈ કરે છે તો તેને આગ્રાત થાય છે અને તેને ખોટું લાગે છે. નાના બાળકને પણ સ્વમાંન વફાલું હોય છે. જો તેમનો તિરસ્કાર કરવામા આવે છે તો તેઓ તરત ગુસ્સે થાય છે. આવી રીતે દરેક મનુષ્યને તેના વખાણુ વફાલા લાગે છે. જો કોઈ બાળક સાદ વાચે અને તેને સાબાથા આપીએ તો તે ડુલાય છે અને ખુશ થાય છે. શિક્ષકની મહેરબાની તેના ઉપર થાય અને તે ખુશ થાય એમ દરેક બાળક ઇચ્છે છે. જો તે કંઈ અધર્ કામ કરે છે અને શિક્ષક તેનાં વખાણુ કરે છે તો તેને પ્રોત્સાહન મજે છે. શિક્ષકે તેમનાં વારંવાર તેમજ બહુ વખાણુ કરવા નહિ. ખાસ જરૂર પડે વખાણુ કરવાથી તેમની સારી કદર થાય છે. શિક્ષકે હમેશાં આ વૃત્તિનો ઉપયોગ કરવાની ઇચ્છા રાખવી નહિ, પણ કોઈ પ્રસંગે તેનો ઉપયોગ કરવો.

(૮) માલકીપણુ—જેમ વખાણુ આપણી અદંતાનું પોષણુ કરે

છે તેમ માલકીપણું આપણી મમતા દર્શાવે છે. અમુક વસ્તુ મારી છે અને અમુક વાપરવાનો મારો પોતાનો દક્ષ છે એવી જાતની લાગણી એ માલકીપણાની વૃત્તિ છે. હાલના સુધારાનો પાળો આ વૃત્તિ ઉપર રહેલો છે. દરિકાઈ તેજ વૃત્તિને લીધે થાય છે. જે ક્ષમાળમાં સામ્યવાદ (માલકીપણાનો અભાવ) હોય તો જે પ્રકારની દરિકાઈ હોલમાં જોવામાં આવે છે તે માલકી પડે નહિ; તેની સાથે જે આગ્રહ અને કાળજીથી વ્યક્તિ માલકીપણાની પ્રેરણાથી આકર્ષીત થઈ શકે છે તે પણ જોવામાં આવે નહિ. મહાન પુરોગામી પણ થોડી ઘણી માલકીપણાની વૃત્તિ જોવામાં આવે છે. અવગત તેનું સ્વરૂપ ઘણું ઉંચા પ્રકારનું હોય છે. તેમને તેમના અમુક જાનના વિચાર પ્રત્યે રાગ હોય છે તથા અમુક જાતના પુરતકો પ્રત્યે પ્રેમ હોય છે. તેમના વિચારનો વધારે પ્રચાર થાય તે તેમને ગમે છે. બ્યારે વસ્તુસ્થિતિ આવી છે ત્યારે શિક્ષકે જાળકનું અભિમાન ઉત્તેજિત કરી તેની પાસે કામ કરાવવું જોઈએ. તેને કહેવામાં આવે કે આ શાળા નમારી છે, તે સ્વચ્છ અને સુધક હશે તો તે સારી કહેવાશે, ફરેક વિદ્યાર્થીએ પોતાની જગા ચોક્કસી રાખવી, જે વિદ્યાર્થી અમુક નમુનો જતાવશે તેને તે આપી જેવામાં આવશે. આવી રીતે તેના માલકીપણાની પ્રેરણાનો લાભ લઈ શિક્ષકે કામ કરવું જોઈએ. અતિશય મમતાને લીધે તેમનામાં દ્વેષ અને હલકીની કડિનતા ન આવે તે જોવાનું છે.

(૬) રચનાત્મકવૃત્તિ—તંદુરસ્ત જાળકને કામ કરવું ગમે છે. તેનામાં જે ઉત્સાહ હોય છે તેથી તે વસ્તુની લાગણી કરે છે. તેનામાં જે અપજના છે તેને લીધે તેઓ પ્રતી અંદર વસ્તુઓ લઈ જાય છે. માખાપના ફેરાફાંટા ખાય છે. તેના સ્નાયુ, તેના જ્ઞાનતંતુ, તથા હૃદયો કામ કરવાને બહુ આતુર હોય છે, તેથી તેઓ આખો દિવસ કંઈને કંઈ કામ કરે છે. જાળકની આવી અપજતાનો ઉપયોગ શાળાના કામમાં શિક્ષકે કરવો જોઈએ. નાના છોકરાઓ લીટા લીટા કાઢી લીટ બગાડે છે તો તેમને ચાકનો કકડો ને સ્લેટ આપ્યાં હોય તો તેઓને આકૃતિ કાઢવાનું ગમશે. નાનાં છોકરાંઓ રેતીમાં હોંશ તથા જુદા જુદા આકાર બનાવે છે, તેથી તે ઉપરથી તેમને કાળજીના આકાર, માટીના આકાર, કાડની આકૃતિઓ વગેરે પ્રવૃત્તિથી તેમની રચનાત્મકવૃત્તિને ઉત્તેજન મળશે. ખાસ કરીને ચિત્રકામ અને હસ્તઉદ્યોગના વિષયમાં તેમના સ્નાયુની લાગણી ફેળવાય છે અને તેઓ જુદા જુદા ઘાટ ઉપજાવે છે. આ પ્રમાણે તેની રચનાત્મકવૃત્તિનો ઉપયોગ કરનાથી તેની શુદ્ધિનો નિકાસ થશે અને તેને આનંદ

યશો. ચોપડીમાંથી જે શુષ્ક જ્ઞાન મળે છે તેને બદલે કુદરતના સહવાસથી તથા પદાર્થપાઠ, માટી, કાગળ, કાડબોર્ડ વગેરે આકાર બનાવવાથી તેની જીવિતો વિકાસ સારો થાય છે.

(૧૦) રમત—નાનું બાળક તેના જીવનનો મોટો ભાગ રમતમાં ગાળે છે. રમત એ એની એક પ્રેરણા છે. બાળકને રમત બહુજ ગમે છે. તેનામાં જે શારીરિક અને માનસિક ચપગના હોય છે તેનો વ્યય તેની જીદી જીદી જાતની રમતમાં થાય છે. તે રમતદ્વારા આડકતરી રીતે ઘણું શીખે છે. કામમાં તેને કંટાળો આવે છે, કારણકે તેમાં તેને બીજાની માફક કરવાનું હોય છે; પણ રમત તો તેની સ્વતંત્રતા છે તેથી તેને ઘણો આનંદ થાય છે. જે કામમાં કંઈપણ રમતનું તત્ત્વ એટલે આનંદનો અંશ નથી હોતો તે બોલરપ-વેકરપ લાગે છે, તેથી શિક્ષકે બાળકને તેના અણતરમાં રસ પડે તેવી યોજના કરવી જોઈએ. બાળકના પહેલા પાંચ વરસમાં તો તેને તેની મરજી માફક રમવા દેવું જોઈએ, તેથી તેના શરીરનો બાંધો ખાલે છે તેમજ તેની મગજશક્તિનો વિકાસ થાય છે. રમત વખતે બાળકના શરીરમાં સોડીનું ભ્રમણ જલદીથી થાય છે અને મગજમાં એક તંતુસ્થાનમાંથી બીજામાં તંતુપ્રવાહ ફેલાવાથી તેને ઘણો આનંદ થાય છે. તેમજ બાળક ન્યારે ખૂબ હસે છે, ખૂબ પાડે છે, અને ફેંદે છે ત્યારે તેના શરીરમાં વિશેષ ચપગના આવે છે. ન્યાંમુધી બાળકને તેના નાજુક સ્નાયુ ઉપર કાણુ આવ્યો હોતો નથી ત્યાંમુધી તેને તેની ઇચ્છા મુજબ રમવા દેવું જોઈએ. ગરદન, હાથ અને પગના મોટા સ્નાયુનો રમતમાં ઉપયોગ ચવાથી તેની શક્તિ સારી રીતે વધે છે. વળી રમતદ્વારા બાળવર્ગમાંની ઘણી બાજતો શીખતી શકાય એમ છે. રમતનું સહસ્ય ધ્યાનમાં રાખીને કિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિ યોજવામાં આવી છે તેમજ હાલની મોન્ટેસોરી શિક્ષણયોજના બાળકને સ્વતંત્રતા રમવાની છૂટ આપે છે. તે જે કંઈ ક્રિયા કરે છે તે તેને રમતરૂપ લાગે છે અને તેથી તે પર્યાક્ષ રીતે પદાર્થગુણનું જ્ઞાન મેળવે છે. સંખ્યાશિક્ષણમાં રમતનો ઉપયોગ થઈ શકે એમ છે. શબ્દ, વાચન તથા લેખન પણ તે દૃષ્ટિથી થાય છે. ઉપસા ધોરણમાં નાટ્યપ્રયોગ પણ એ એક જાતની રમત છે. તેને લીધે બાળકને જીદીજ જાતનો અનુભવ થાય છે. આ કારણથી શિક્ષકે નાના બાળકને રમતદ્વારા જે કંઈ શીખવવાનું હોય તે શીખવવું. તેમના મગજ ઉપર નકામો બોલો પડે નહિ તેની ખાસ સંભાળ રાખવાની છે.

(૧૧) જિજ્ઞાસા—ન્યારથી બાળક તેની ખુલ્લી આંખો દરી આસપાસ જુએ છે ત્યારથી તેની કેળવણી શરૂ થાય છે. કોઈપણ વસ્તુ તેના

હાથમાં આપવામાં આવે છે કે તેના ઉપર તે આંગળા ફેરવે છે, તે ચૂમે છે, તેનાથી થતો અવાજ આશ્ચર્યથી સાંભળે છે; આ તેની સંશોધન-નવું લાજવાની વૃત્તિ બીજરૂપ હોય છે. ત્યારે તેના હાથમાં કોઈ રમકડું આવે છે ત્યારે તે નીચે નાખી દઈ તેનો અવાજ સાંભળે છે, અને તેને લાગી નાખી તેની કુતૂહલવૃત્તિને વૃદ્ધ કરે છે. નવું નવું લાજવાની, કરવાની તેની વૃત્તિ કુદરતી છે, કારણકે તે ગર કુ દરતના જુદા જુદા પદાર્થના ગુણ તથા તેમાં ખતતા ખનાવના નિયમ તે જાણી શકે નહિ. શિક્ષકે બાળકની આવી જિજ્ઞાસાને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. તેણે બહુ કઠી દેવું જોઈએ નહિ પણ ચોક્કસ કહીને તેની જિજ્ઞાસા સતેજ કરી તેની પામે તે બાળતનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવું જોઈએ. નાનાં છોકરાઓ તેમનાં માખાપને તથા શિક્ષકને જુદી જુદી ખતતા ધણા પ્રશ્ન પૂછે છે. કેટલાક સવાલ તો મોટી ઉંમરના માણસને વિચિત્ર લાગે છે પણ તે તો તેની દૃષ્ટિથી તે પ્રશ્ન પૂછે છે. ડાહ્યા શિક્ષકે તેની પૃચ્છક બુદ્ધિને તેની મસ્કરી કરી કે આપામુદી કરી દબાવી દેવી જોઈએ નહિ, પણ જેટલું અને તેટલું તેનું સમાધાન કરવું જોઈએ. જેમ જેમ બાળકો ઉપસા ધોરણમાં જાય છે તેમ તેમ તેની જિજ્ઞાસા ઓછી થતી જાય છે તેથી શિક્ષકે પાઠ સમજાવ્યા પછી લાગ્યેજ તેઓ પ્રશ્ન પૂછે છે. જે શિક્ષક કહી જાય છે તે માન્ય છે અને માફ કરે છે. ત્યારે બાળક પ્રશ્ન પૂછે ત્યારે આપણે એમ સમજવું કે તે તે વિષયનો વિચાર કરે છે અને કહેલી દુષ્ટીકત તેના મગજમાં બંધ બેસતી થતી નથી. જો બાળકની જિજ્ઞાસા કુંઠિત થતી નથી તો તે આગળ ઉપર ઉત્સાહથી તેનું જ્ઞાન વધારે છે અને આગળ ઉપર તે એક વિદ્વાન થાય છે. નવી નવી કલ્પના કરવી એ જિજ્ઞાસાનું ફળ છે. જે મનુષ્યની જિજ્ઞાસા દબાઈ ગઈ હોય છે તે અમુક ઘરડામાં દેવની સત્તાને આધીન થઈ કામ કરે છે પણ જેની કુતૂહલવૃત્તિ સતેજ રહે છે તે નવી નવી શોધ કરે છે અને દેશના જ્ઞાનમાં વધારો કરે છે. આ કારણને લીધે બાળકની જિજ્ઞાસા વૃદ્ધ કરવાને અને તેના વિકાસ માટે શિક્ષકે બહુ ખતાની દેવું નહિ. તેને પ્રશ્ન પૂછવાને પ્રોત્સાહિત કરવો. પદાર્થપાઠ, સૃષ્ટિજ્ઞાન, ઇતિહાસપૂર્વગોળ વગેરે વિષયમાં તેની કલ્પના શક્તિને ઉત્તેજિત કરી તેનામાં આનંદશ્રવણી લાગણી પેદા કરવી જોઈએ. વળી વાર્તામાં અદ્ભુત-વાર્તા કહીને તેની કલ્પનાનું પોષણ કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે તેની જિજ્ઞાસાને ઉત્તેજિત કરવાથી તેને ચોપડી વાંચવાનો કંટાળો આવશે નહિ અને નવી નવી ખતનું જ્ઞાન તે મેળવતું જ જશે.

(૧૨) સહવાસવૃત્તિ—પ્રાણીમાત્રને એકલું રહેવું ગમતું નથી. જંગલમાં

પ્રાણીજ છે. હું એમ કહેવા નથી માગતો કે તે બીજાં જીવજંતુ જેવું પ્રાણી છે, પણ તે પ્રાણી તો છેજ. એક બાળકની વ્યક્તિ ને એક છોડની વ્યક્તિ વચ્ચે ઘણું મળતાપણું છે. આ પ્રમાણે છોડ અને જંતુઓના જીવનના અભ્યાસ ઉપરથી આપણને બાળકોને કેવી કેળવણી આપવી તેની સૂઝ પડશે. અગર આપણે હાલ જે જાતની કેળવણી આપી રહ્યા છીએ તેમાં શી શી ખામીઓ છે તે જણાશે.

આપ જાણો છો કે કેળવણીની મુખ્ય નેમ બાળકની વ્યક્તિત્વ વિકાસ ને પ્રગતિ થાય એ છે; એટલે કુદરતે બાળકોમાં જે જે સાચી બાબતો મૂકી છે તે વિકાસ પામી બહાર આવે તે છે. તો કેળવણીની આ નેમ પૂરી પાડવા આપણે ક્યાં ક્યાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવો, તે જીવન-શાસ્ત્ર આપણને શીખવે છે, મારે બાળકોની કેળવણીમાં જીવનશાસ્ત્રના અભ્યાસની ખાસ જરૂર છે.

વળી જીવનશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં બાળકોને રસ પડે છે, તેથી તેમનું જ્ઞાન વધે છે અને મોટપણે તે તેમને કામ આવે છે. રસ પડે એવી એવી બાબતો બાળક આગળ ધરવી એ કેળવણીનો પહેલો સિદ્ધાંત છે એ તો આપ જાણોજ છો. હાલના જમાનામાં બાળકોને રસ પડે એવું ઘણું થોડું કેળવણીમાં આગળ ધરવામાં આવે છે. ઇતિહાસ વગેરેમાં બાળકોને રસ પડે એ ખરી વાત છે પણ તે જ્ઞાન બાળકો માત્ર દેખનાશક્તિથીજ મેળવે છે. પણ કુદરતમાં તેમ નથી. એક મનુષ્યને જન્મ્યા પછી કુદરત ઉપર છોડી દે. અને પછી જુઓ કે એ કેવી રીતે કેળવણી લે છે. આપની ખાતરી થશે કે એ ચોતાની આંખ હાથ વગેરે, હુંકમાં કહું તો ઈંદ્રિયો વાપરીને કેળવણી લે છે. આપ જ્યારે ગામડાંમાં કેળવણી આપો છો ત્યારે આપ ઈંદ્રિયોનો ઉપયોગ કરવાની તક આપો છો ? આપ બાળકોને રસ પડતી ચીજો તેમની આગળ ધરો છો ? જવાબ ઉઘાડો છે. તેમાં આપનો વાંક નથી. જીવનશાસ્ત્રના પ્રાથમિક સિદ્ધાંતોનું જ્ઞાન થયું નથી અને જેઓને થયું છે તેમને પ્રૂં થયું નથી તેથીજ આ પરિણામ આવે છે. જીવનશાસ્ત્રની અગત્ય વિશે બોલવા હું આપની સમક્ષ ઉભો નથી છતાં જો આપ એ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરશો તો આપને ખ્યાલ આવશે કે આપણે લણવામાં ને લણાવવામાં જે સુધારા કરવા જોઈએ તે ક્યાં નથી. કોઈપણ જાતનાં ખરયાળ સાધનો વગર પણ જીવનશાસ્ત્રનો પ્રાથમિક અભ્યાસ થઈ શકે છે તે હું આજે આપને બતાવવા માગું છું.

૧. એક માટીના વામણમાં અગ્નીસીંચા મકશો અને વળી બાળકોને તે કેમ હડા મૂકે છે, શુ ખાય છે, કેમ વધે છે તે તપાસવા કહેશો તો તેમના આનંદનો પાર નહિ રહે. તેમાં રાખવાની રીત પણ ઘણી સહેલી છે. તેમને ઉછેરતા શીખવી શકાય. એ ઘણુ ઉપયોગી પ્રાણી છે.

૨. ઁવનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા લાયક પ્રાણીઓનો બીજો વિભાગ તે પતંગીઆ, તીકો ને કસારીનો છે. દિવાળી અગાઉ પતંગીઆના નર-માદાનુ જોડાણ થાય છે અને દિવાળી પછી તેમાંથી પતંગીઆ થાય છે. જો એક દેવદારના ખોખામાં પાદડા વગેરે મૂકી તેમને ધરમાં ઉછેરે તો બાળકોને તેમાં ખૂબ રસ પડે છે. બાજરીના છોડ તપાસો તો તમને જણાશે કે આ જાતના પ્રાણીઓ કેટલુ ખાય છે. બાળકને આ તપાસતા કરવા તેજ કેળવણી છે. કુદરત જ્યાં અવધવાને કસરત આપે છે, તેમાં જોર વગે તે માટે નહિ પણ તેનો વપરાશ થાય તે માટે દાલની કેળવણીમાં આનો અભાવ છે.

જનાવર પકડાનુ તે ખોટું એમ બાપણે મંરકારથી માનતા આવ્યા છીએ, તેથી જ્ઞાન મેળવવાનો મોટો રસ્તો. આપણા દેશના લોકો આગળ ગ્રંથ થાય છે. આર્ટ અને સાયન્સની કોલેજોમાં બહુતા વિદ્યાર્થીઓને પણ દડકો જોતા પણ સૂગ ચડે છે. પણ ધીગ ધીગ તેઓ ખોતે જેમ જેમ તેનું શવન તપાસે છે તેમ તેમ તેમાં રમ લેતા થઈ જાય છે. આટલી મોટી ઉમરે પણ જ્યારે તેઓ રસ લેતા થઈ જાય છે, ત્યારે તો નાનપણથીજ તેમને આખોનો ઉપયોગ કરતા શીખવ્યુ હોય તો તેઓ કેટલો રસ લેતા થઈ જાય ? હુ એમ કહેવા માગું છુ કે બાળકોને ધર્મિયોનો ઉપયોગ કરતા નાનપણથીજ શીખવો. ટીકાઓની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થાય છે, તેઓ કેવી કેવી રિયતિમાંથી પસાર થાય છે અને કેવા કેવા વેગ ધરે છે તે જો મોટા શહેરોમાં મિનેમામાં બતાવ્યુ હોય તો જ્યાં બાળક ખુશ થઈ જાય છે ને તાળીઓના ગગડાટ કરે છે અને આપની સામે ગામડામાં આ બતાવો પ્રત્યક્ષ અન્યા કરે છે તેને આપ જોતા નથી કે બાળકોને દેખાડતા પણ નથી. હુ આપને બાળકોને એ શીખવવાની અરજ કર છુ. ચોપડીઓ ખોલવા ના કહું છુ; માત્ર ચોડા ઉત્પાદનોજ જરૂર છે. કીડા ને પતંગીઆના અભ્યાસથી આપણા પાકોને થતું ઘણુ નુકસાન બચાવી શકાય એમ છે.

૩. કાચની એક મોટી જરણીમાં પાણી ભરી, તેમાં પાણીમાં ઉમતા છોડ મૂકો; પછી અંદર માછલા લાની નિશાળમાં રાખો ને તપાસો. બાળકો

કેટલા આનંદથી તે જુઓ છે ! આમ તેમને માછલીની ટેવો, ખોરાક, ઉત્પત્તિ વગેરે થોડા ખર્ચે તપાસનાં શીખવો.

૪. હવે હું દેડકા વિશે બોલું છું. જનાવરને અડકવાના અભાવને લીધે મનુષ્યજાત કેવા ધોર અંધારામાં રહી છે ! શુવનશાસ્ત્રના પ્રશ્નો કેવી રીતે ઉકેલવા તે બાળક સામે રજુ કરો. એક દાનસ લઈ આપ ખાખોચીઆ પાસે જઈ ઉભા રહેજો. તો આપને ખબર પડશે કે દેડકા શા કારણથી 'ડે' 'ડે' અવાજ કરી રહ્યા હોય છે. પાણીમાં મોતીનાં કુમખાંતી માફક તેમનાં ઘેરાં કેવાં તરે છે ! તેમાંથી દેડકા કેવી રીતિમાં પસાર થાય છે ! બીજા કસા સાધનની જરૂર નથી પડતી; માત્ર એક ઉત્સાહની જરૂર છે.

૫. હવે દેડકો છોડી આપણે સાપ પકડીએ. આપણા દેશમાં સાપ કડવાથી હળવો માણસો દર વર્ષે મરે છે. છતાં આપણે ધર્મનાં ખોટાં ઓડાં પકડી રહ્યા છીએ ! સાપનો અભ્યાસ કરવા થોડા કલાક પશુપુરના છે. એનો નકશો તૈયાર આવે છે, પુસ્તકો પણ છે. પણ જનાવર તરફના અભાવને લઈને આપણે કાંઈ કરતા નથી. આપણું દિત આપણાજ હાથમાં છે. આ સિદ્ધાંતમાં જરા શ્રદ્ધા ને ઉત્સાહ નોઈએ. હવે હું જે શખ્દો પક્ષીઓ ઉપર બોલીશ. કેટલી કેટલી જાતનાં પક્ષીઓ આપણી આસપાસ ઉડે છે ! બાળકોને બહાર લઈ જઈ બતાવો. તેમનામાં કેટલો ઉત્સાહ આવી જાય છે ! પક્ષીઓ આપણને અનહદ રસ આપે છે. શ્રાવણ માસ ગેસતાં પક્ષીઓ પ્રત્યેત્પત્તિ કરવા લાગી જાય છે. પેલું " દરજી પક્ષી " બાળકોને બતાવો. એ કેવી રીતે પાંદડાં ખાઈને છે—ગાય છે. એ શુદ્ધ કે પ્રેરણા ? આને માટે દિગ્ગજુરીના પુસ્તકમાં વિચાર આસ છે. શું આ જાણવાની જરૂર નથી ? શું પરમાનાને પુખ્તી જવું એજ જરૂરનું છે ?

હવે થોડું બેંસ વિષે કહું. બેંસ સંબંધી આપણે કેટલું ઓછું જાણીએ છીએ ? કાંઈ દેડ બેંસને ચીરતો હોય તો તે તપાસો. એનાં આતરાંગમાં જંતુઓની એક આખી સૃષ્ટિ તમને જોવાની મળશે. બેંસનો અભ્યાસ કરવાથી તેનાં વેતર કેમ વધે, તે દૂધ વધારે કેમ આપે, વગેરે જાણી શકાય.

બેરાંમુંગાંની નિશાળમાં જાઓ. મારતર પોતાનું કામ કરી રહ્યા હોય છે. પણ જો તે ગેરા ગોખડા ઓકરાનું એક સાધારણ નોંધ રાખે તો કેટલા ફાયદા થાય ? તેની મા કોણ ? દાદી કોણ ? બાપ કોણ ? તેમાં કોને કોને શી શી ખોટા દત્તી, તેનો અભ્યાસ તેજ શુવનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ છે. આપનાં હાથ નીચેનાં બાળકોમાં આ દોશિયાર ને આ દો! કેમ ! આ નાનો કેમ ને

આ મોટા કેમ ! ગાંડપણ વારસામાં આવે છે તે યાદ રાખવું જોઈએ. જો આપ આની નોંધ રાખો ને કારણો જોયા તો આ પણુ જીવનશાસ્ત્રનો એક મોટો અભ્યાસ છે. આથી સમાજની દરિદ્રતા અને અજ્ઞાન ઉપર અવનવા પ્રકાશ પડે છે. જન્મથી આવતી ખોડો તો પરમેશ્વરની આપેલી, એ તો આપણાથી મુઠ્ઠાજ નહિ, અગર તેમ થતું આપણાથી તો અટકાવી શકાયજ નહિ, આ માન્યતા ખોટી છે. આમ આપણે આપણા અજ્ઞાનથીજ માનીએ છીએ. જીવનશાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસ કરીએ તો આ સ્થિતિ સુધારવા તરફ આપણે ધણુ કરી શકીએ; ચોર, ગુન્હેગાર, દારૂડીઆ વગેરે વ્યસની માણસો થાય છે તે તેની પરિસ્થિતિ અગર તેની જાતને લીધે થાય છે. આસપાસની પરિસ્થિતિ દૂર કરીએ તો માલમ પડશે કે માથાપની કમં અકલને લીધે તેમનો સ્વભાવ ઘડાયો છે. પાશ્ચાત્ય દેશમાં આ વિપયનો સારો અભ્યાસ થવા માડ્યો છે. છોડરામાં તેના બાપની ખોડ ઉતરે છે અથવા પેઢી દર પેઢી કેટલીક ખોડો ઉતરી આવે છે એમ સિદ્ધ થતું જાય છે, તેથી પુરુષ અને સ્ત્રીનાં જગા પાળી સંભાળપૂર્વક કરવાનાં છે.

નિબંધશિક્ષણ

આ વિષય એવો તો અગત્યનો છે કે પ્રાથમિક કેળવણીથી માંડી ઉચ્ચ કેળવણી સુધી ભાગાશિક્ષણ સાથે એ ઘણો સંબંધ, ધરાવે છે. શા હેતુથી નિબંધ શિખવાય છે તેના ઉપરજ તે શીખવવાની રીતનો આધાર રહે છે. એટલે શીખવવાની રીત સંબંધી કાંઈ પણ ખોડતા પહેલાં એ શા હેતુથી શિખવાય છે તે તપાસવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓની ઉંમર અને અધિકાર પ્રમાણે હેતુ જુદા જુદા હોઈ શકે, પણ ત્રણે અવસ્થાના વિદ્યાર્થીનો સમગ્ર વિચાર કરીએ તો નિબંધશિક્ષણનો કંઈ આવો હેતુ કલ્પી શકાય.

મનમાં ઉઠતા વિચારોને યોગ્ય રહિત ભાષામાં લખાણદ્વારા વ્યક્ત કરતાં, મનને વ્યવસ્થિત રીતે વિચાર કરતાં, અને વ્યવસ્થિત રીતે વિચાર કરી સ્વપક્ષનું પ્રતિપાદન અને પરપક્ષનું ખંડન કરતા શીખવવું એ નિબંધ લખાવવાનો મુખ્ય હેતુ છે. વિચાર એ નિબંધનો આત્મા છે, જ્યારે ભાષા એ તેનું શરીર છે. અલંકારિક ભાષાપ્રયોગો, સુંદર અક્ષર, લખાણની સફાઈ વગેરે એ શરીરને શણગારનારા અલંકારો છે. જેમ અનેક અનેક અલંકારોથી વિભૂષિત સુંદર

જડમૂળ ધાલી ખેરી ગઈ છે, અને બાળકોની સર્જનશક્તિ કેવળ નિર્મૂળ થઈ ગઈ હોય એમ માલમ પડે છે.

આ સ્થિતિમાંથી બચવા માટે શું સુધારા કરી શકાય તે હવે જોઈએ. શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓને બને તેટલી પરોક્ષ મદદ આપે એ ઇચ્છાનોગ છે એટલુંજ નહિ પણ આવશ્યક છે; પણ જોખું તૈયાર કરી આપવા જેવી પ્રત્યક્ષ મદદ આપે એ તો ઇચ્છનયીજ. આ પરોક્ષ મદદમાં બાળકોના વિચારને ઉત્તેજન મળે એવાં સાધનો પુરા પાડવાનો સમાવેશ થાય છે. જે વિષય ઉપર નિબંધ લખવાનો હોય તે અકવાલીઆ અગાઉ જાહેર કરી તેને લગતાં પુસ્તકો, ચિત્રો, આંકડાની ગણતરી, ઐતિહાસિક હકીકતો તથા અવલોકન કરવાનું ક્યાંથી મળશે એ બાળકોને કહેવું તે તેમના જે વિદ્યાર્થીઓ ન મેળવી શકે એમ હોય તે મેળવી તેમની સમક્ષ તેમણે હકીકત રજુ કરવી જોઈએ; પછી વિદ્યાર્થીઓને પોતપોતાને ખપપુરતી હકીકતો તારવી કાઢવાને ભેગી કરવા ઉત્તેજના આમ સ્વપ્રયાસથી ભેગી કરેલી હકીકતો ઉપર પોતેજ વિચાર કરે અને એ હકીકતો કેવી રીતે રજુ કરવી તે નક્કી કરે. પછી નિબંધલેખનના કદાકમા તેમણે ને આવ્યત લખવી જોઈએ.

આમ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકના વિચાર પ્રવાહમાં નતણાતાં પોતે સ્વતંત્ર વિચાર કરતાં શીખે છે અને પુસ્તકો, સાધનો વગેરેનો ઉપયોગ કરી તેમાં જોમેરો કરતાં શીખે છે. સાથી વધારે અગત્યની વાત તો એ છે કે તેઓમાં અભ્યાસવૃત્તિ કેળવાય છે. હાપખાનાના આ યુગમાં દરેક વિષય ઉપર એટલી બધી ચોપરીઓ લખાય છે કે તે બધી વાંચતાં પાર આવેજ નહિ એટલુંજ નહિ પણ અમુક એકાદ પુસ્તકમાં પણ એટલા બધા વિચાર જણાવેલા હોય છે કે તે દરેક ગ્રહણ કરવા થોભાય પણ નહિ. આવી સ્થિતિમાં અર્થગત વિચારને છોડી દઈ, પોતાને કામનાજ વિચારો ગ્રહણ કરવાની વિદ્યાર્થીઓને ટેવ પડે છે. આ ટેવ લવિષ્યમાં તેમને ઘણીજ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

હવે નિબંધ તપાસવાની રીત સંબંધી જરા વિચાર કરીએ. સામાન્ય પ્રથા તો ઉપર કહી છે. એમાં થોડો ફેરફાર કરવાથી એજ રીતમાંથી પણ સાફ પરિણામ નીપજવી શકાય છે. વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ જે જાતની ભૂલો કરતા હોય તેના વર્ગ પાઠી તે દરેક વર્ગ માટે એક સચક સંજ્ઞા આપવી. પછી તપાસતી વખતે, વિદ્યાર્થીએ જે ભૂલ કરી હોય તેની નીચે લીટી દોરી તે 'જે' જાતની હોય તે જાનની મંજૂર સામે હાસીઆમાં લખવી. દા. જોડ-

મૂકીએ છીએ. એ રીતે એકમ, દશક, સતક શીખવતાં. આરંભમાં કાળા પાટીઆમાં ખાતાં પાટી રકમો લખાવવી, પછી ખાતાં અને મથાળાનાં નામ વગર રકમો લખતાં શીખવવી.

સરવાળા, બાદબાકી.

પ્રથમ સો સુધીની સંખ્યામાં પ્રત્યક્ષ વસ્તુઓની મદદથી દસ સુધીની સંખ્યા ઉમેરતાં શીખવવી.

ઉદા. ૧૩ મણકામાં ૬ મણકા નાંખો. કેટલા થાય તે ગણીને કહો. પછી '૧૩ મણકા અને ૬ મણકા કેટલા થાય ?' એવાં ઉદાહરણોથી ફક્ત માનસિક ચિત્રથી ઉમેરતાં શીખવો. ત્યારપછી '૧૩ ને ૬ કેટલા ?' એવી સાદી રકમો આંકડાની છાપ ઉપરથી ગણતાં શીખવો.

મોટેથી ઉમેરતાં ને બાદ કરતાં શીખવવામાં નીચે પ્રમાણેનાં ઉદાહરણો ઉપયોગી થઈ પડશે.

૨૭ થી ૩૫ સુધી સંખ્યા ગોણો, ૩૫ થી આગળ ચાર અંક ગોણો, પાંચમાં દસ દસ ઉમેરીને સંખ્યાઓ ગોણો.

૫૦ સુધીની બેકી મંખ્યા ગોણો, ૫૧ સુધીની એકી મંખ્યા લખો.

૩૫ થી પાછળ ૨૮ સુધીની મંખ્યા ગોણો.

૩૪ થી પાછળના પાચ અંક ગોણો, ૨૫ થી પાછળના પાંચમાં આંકની હાર ગોણો.

આવાં ઉદાહરણોથી મોટેના સરવાળા, બાદબાકી શીખશે તે ઉપરાંત ગુણાકાર, ભાગાકાર અને આંકની નૈયારી થશે.

અભ્યાસક્રમમાં ચક્રાણી નાણાંનો (૪) પરિચ્છેદ લખ્યો છે. અર્થ જે પરિચ્છેદનો ક્રમ રાખ્યો છે એ ક્રમમાં બાળકોને પાઠ આપવાના નથી.

અભ્યાસક્રમનું સમગ્ર સ્વરૂપ શિક્ષકે લક્ષમાં રાખી બાળકોનો માનસિક વિકાસ થાય એ જોવાનું છે. મોટાના સરવાળા સાથે ચક્રાણી નાણાંની માલીની વ્યાવહારિક ઉપયોગથી આપવી. આ વનનના પ્રથમના પાઠમાં પૈસાના આના કરાવવાની જરૂર નથી. વસ્તુઓ અને વસ્તુની કિંમત બાલકજનના પ્રમંગોમાંથી લઈ અને તેટલી રીતે આવા દિસાઓને વાસ્તવિક જીવન સાથે જોડવા.

નીચેનાં ઉદાહરણમાં બતાવેલી વસ્તુઓ મૂકી અથવા તેનાં ચિત્ર પાટીઆમાં દોરી તેની સાથે તેમની કિંમત લખવી અને પછી સાધેનાં ઉદાહરણો બાળકોને ગણવા આપવાં.

દુકાનમાં વેચાતી વસ્તુઓ

લાવ

પેન	૧ પૈસાની ૪
કાળા પેન્સિલ	૨ પૈસા
રબર	૩ પૈસા
ફૂટપટ્ટી	૩ પૈસા
પીંત્રી	૨૥ પૈસા
ખડીઓ	૧ આનો
લાલ પેન્સિલ	૩ પૈસા
ભૂરી પેન્સિલ	૩ પૈસા
હોલર	૨ પૈસા
ખર	૧ પૈસાના એ

ઉદાહરણો—

નીચે લખેલી વસ્તુઓના કેટલા પૈસા આપવા પડે ?

- (૧) ૧ પેન્સિલ ને ૧ રબર
- (૨) ૧ ખડીઓ ને ૧ ફૂટપટ્ટી
- (૩) ૧ લાલ પેન્સિલ, ૧ ભૂરી પેન્સિલ, ૨ ખર
- (૪) ૪ પેન અને ૧ પેન્સિલ
- (૫) ૧ ફૂટપટ્ટી ને ૮ પેન.
- (૬) ૧ હોલર, ૧ પીંત્રી, ૧ ખર.
- (૭) ૧ ખડીઓના બદલામાં કેટલી પેન મળે ?
- (૮) ૧ ખડીઓના બદલામાં કેટલા હોલર મળે ?
- (૯) ૧ હોલરને બદલે કેટલી પેન લઈએ તો છેનરાવા ન કહેવાય ?
- (૧૦) ૩ ફૂટપટ્ટીનું શું બેજે ?
- (૧૧) તમે દુકાનદારને ૮૫૫ આપો અને ૪ પેન વેચાતી હો તો તમને પાછું શું આપશે ?
- (૧૨) તમે કાળા પેન્સિલ વેચાતી હો છો. ૧ આની આપો છો તો તમને પાછું શું મળશે ?
- (બ) બે ખર હો તો પાછું શું મળે ?
- (ક) બે પેન ને ૧ પીંત્રી હો તો પાછું શું મળે ?

(૧૩) એક છોકરાએ ૧ ગરૂ ને ૨ પેન લીધી અને દુકાનદારને
૧ આનો આપ્યો તો તેને પાછું શું મળશે ?

વ. દ. દેશાઈ

પ્રે. ૨૬૦ પ્રે. ૨૧. પ્રે. ૩૧, અમદાવાદ.

૫. ડૉ. પરીક્ષામાં વધાના સવાલના ઉત્તરો ને તે સંબંધી ટુંકી નોંધ

સ:—રસાયન વિકાર અને રસાયન પ્રીતિમાં શેા ફેર છે તે દાખલા
આપી સમજાવો.

ઉ:—(૧) રસાયન વિકાર અને રસાયન પ્રીતિમાં ઘણો ફેર હોય છે.
દાખલો (ધર ઉપરથી નળાયું પડ્યું) ‘પડ્યું’ એ રસાયન વિકાર થયો
કહેવાય છે અને ‘ધર ઉપરથી’ એ રસાયન પ્રીતિ થઈ કહેવાય.

(૨) રસાયન વિકારનો પ્રવાહ હવામાં સતત ચાલુ રહેતો નથી. માટે
તેનાથી કંઈ કામ થતું નથી. રસાયન પ્રીતિનો પ્રવાહ હવામાં સતત
ચાલુ રહે છે. તેનાથી અનેક કાર્યો થાય છે.

(૩) રસાયનવિકાર એટલે વિકાર વગરનું અને રસાયન પ્રીતિ એટલે
પ્રીતિવાળું. દાખલા તરીકે, રેતીનો પથ્થર અને છે; કારણ કે તે રેતી
એક ખીજ સાથે વળગી રહે છે પણ ને તે રેતી એક ખીજ સાથે
વળગી ન રહેતાં નીચે પડી જાય છે તો તેને રસાયન વિકાર કહે છે.
તેનો એક ખીજ સાથે સંબંધ નથી.

સ:—જળચાપ વિશે જે જણતા હો તે લખો.

ઉ:—જળચાપ એટલે પાણીનું ચંત્ર. પાણીના ચંત્રથી હાલ ખધા ગામે
ગામમાં નળ થયા છે ને તેનાથી કોઈને ક્ષોભા કાયદો થયો છે.
કોઈ જગ્યાએ આગ લાગવાથી પણ તે વખતે જળચાપની જરૂર પડે
છે અને તેનાથી ઘણો જ કાયદો થાય છે અને એવી આગ તેના-
થીજ હોલવાય છે. નળની અંદર બકનળીની ચાપ ચલાવી પાણી
ઉપર ચડાવે છે અને બધી આગનો નાશ કરે છે.

ઉપરના બંને સવાલોના ઉત્તર વાંચકને તો વિદ્યાના સવાલોના ઉત્તર
હોય તેવા જરાક ખ્યાલ આપના નથી પણ તે કરતાં બાપા સાથે વધારે
સંબંધ ધરાવના હોય તેમ જણાય છે. આ થવાનું કારણ પ્રયોગ

કરવાનો તેમજ આકૃતિની મદદ લઈ સમજીતી આપવાનો અભાવ. પહેલા સવાલની આખતમાં જો શિક્ષક વર્ગ ગંધકનો બૂકો, લોહનો વહેર તથા લોહચૂંબક ને દીવાનો ઉપયોગ કરી પ્રયોગદ્વારા બન્ને શબ્દો સમજાવે તો તેની સચોટ અસર થાયજ. ઘણી વખત શિક્ષકો ફરિયાદ કરે છે કે તેમને પુરતાં સાધનો મળતાં નથી. જળચાપ જેવામાં તે કંઈક અંશે ખરી છે તેમ માની શકાય પણ તેથી કરીને કાળું પાટીડું અને રંગીન ચાકની મદદથી આકૃતિ દ્વારા સમજીતી અપાય તો તે ફળદાયી નીવડ્યા વિના રહે નહિ.

પહેલા સવાલમાં જે સાધનો જરૂરી છે તે ગમે તે ખુલામાં આવેલ ગામડામાં પણ મળી શકે તેવાં છે. તે ખાતે શિક્ષક પોતે ખંતીલા સ્વભાવનો ને ઉત્સાહી હોવાનીજ ફક્ત જરૂર છે. પણ ગામડાંમાં ફરતાં જે અનુભવ મળ્યો છે તે એ છે જે શિક્ષકો વિદ્યાના ષાઠ વાચનપાઠરૂપેજ વંચાવે છે. આ રીતે એ વિષય શિખવાયજ નહિ. જો શિક્ષક વર્ગ બરાબર ધ્યાન આપે તો વિષય ઘણોજ ગહન છે ને માનસિક આનંદ આપનારો છે. તેમાં બાળકો અવલોકન કરતાં, કલ્પના કરતાં અને અનુમાન બાંધતાં શીખે છે. ઉપરાત ચોકસાઈ તે તે વિષયનો ખાસ મુદ્દો છે. આ તરફ ઘણુંજ દુર્લભ અપાય છે. પણ ધ્યાન રાખવાનું છે કે અર્વાચીન સમયમાં પરદેશી પ્રજાઓ સાથે વેપાર ઉદ્યોગની દરિદ્રાઈમાં ઉતરવાને તેમની બરાબરીમાં રહેલા બાળકોનું આ તરફ તીવ્ર વલણ થવાની જરૂર છે. આ અસર કુમળાં મગજ પર સહેલાઈથી થાય અને તે કર્તવ્ય શિક્ષક બંધુઓ બીજાના કરતા વધારે સારી રીતે ગમતી શકે. જો તેમ વર્તવામાં આવે તો ભવિષ્યમાં તેમના કટલાક સંશોધન કરના થાય અને હિંદની પ્રાચીન કીર્તિને ઉજ્જવળ જરૂર કરે.

ધોરણ ૭

વિષય:—વિદ્યા

વખત:—૪૦ મિનિટ

સામાન્ય હેતુ:—અવલોકનશક્તિ અને વિચારશક્તિ કેળવવાનું

વિ. હેતુ:—સ્થાપનવિકાર ને પ્રકૃતિવિકારનું જ્ઞાન આપવું.

સાધન:—દીવો, લોહચૂંબક, કાચની નળી, ગંધક, લોહનો વેર વગેરે.

મુદ્દા

શિક્ષણસૈલી

વર્ગ વ્યવસ્થિત કરી લેવો તથા-

કા. પા. સાદુ રાખવું.

પૂર્વ જ્ઞાનની
કસોટી

દ્રવ્યનાં રૂપના નામ આપો. ઉ.
ધન, પ્રવાહીને વાયુ. ધન અને પ્રવાહીમા
શો કેર ? ઉ. ધનને કદ અને આકાર
હોય છે બ્યારે પ્રવાહીમાં ફક્ત કદજ
હોય છે. ધનને શા કારણથી આકાર
હોય છે ? ઉ. તેમના આણુઓ
વચ્ચે સમઘાત્તર્કણ બળ હોય છે.

મુખ્ય વિષય

મીણુનો કકડો લઈ એક ખાલી-
મા તે ડાબું કરાવવું. શું થાય છે ?
તેનો રસ થઈ ગયો. દીવો લઈ
તેવા મૂચવવું. થોડા વખત બાદ તે
ફરી જેવા કહેવું. હવે તે કેવું છે ?
ઉ. ફરી ગયું છે.

દાળ ને ચોખા એકઠા કરાવવા,
શું થયું ? મિશ્રણ. રંગ વગેરેમાં ફેર
કંઈ પડ્યો ? ના. બન્ને જુદા
પાડવા છે; શું કરશો ? ઉ. વીણીશું,
આથવા ચાળણીનો ઉપયોગ કરીશું.

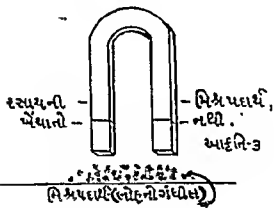
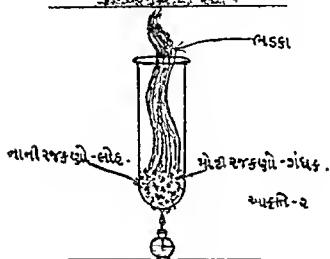
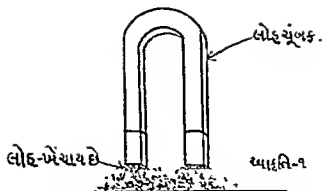
ગંધક ને લોહના વેરને બાળક
પામે એકઠો કરાવવો. રંગમાં કંઈ
ફેર પડ્યો ? ના. લોહચૂંબક ધરો,
શું થાય છે ? લોહનો વહેર જુદો
પડ્યો. આ રીતે તત્ત્વોના એકઠા
થવું ને જુદા પડવું તે ફેરફાર ને
કેવો ફેરફાર કહીએ ? (બાળકો ઉત્તર
નહિ આપે; માટે તે કહેવું ને પ્રશ્ન-
દ્વારા આખી વ્યાખ્યા કઢાવવી).

(આ. ૧)

- પ્રકૃતિવિકાર**
(૧) જે અથવા તેથી વધારે
તત્ત્વોનું એકઠા થવું.
(૨) મૂળ તત્ત્વોના ગુણનો
નાશ થતો નથી
(૩) ફેરફાર થોડા વખત
માટે.
(૪) યાત્રિક શક્તિની
મદદથી તત્ત્વો જુદાં પડે.

દીવાસળી બાળવી. શું થયું ?
રાખોટી થઈ. પાછી દીવાસળી બનશે ?
ના. આ ફેરફાર લાખો વખત
રહે છે.

તે વિકારને પ્રકૃતિવિકાર
કહીએ.

ગંધક ને લોહના વહેરના મિશ્રણ-
 ને કાચની નળીમા ગરમ કરવો.
 (ગંધક વહેરના કરતાં પ્રમાણમા (આ. ૨)
 વધારે લેવો). શું લુઓ છો? ગંધક-
 નો રસ થાય છે. પછી સળગે છે.
 લડકાનો રંગ કેવો છે? ભૂરો (જયો
 બગી રહેવા દેવો ને પછી પનરા પર
 નંખાવવો). આના ઉપર લોહચૂંબક (આ. ૩૭)
 ધરવા મુશ્કેલી. શું થાય છે? લોહનો
 વહેર જેવો થાય નથી.

મિશ્રણ ગરમ નહોતું કર્યું ત્યારે (૧) જે અથવા વધારે
 લોહચૂંબકે શી અસર કરી? વહેર ને તત્ત્વોનું એકત્વ થવું.
 જેથી લીધો હતો. ગરમ કર્યું ને વહેર (૨) ગરમીની મદદથી.
 જેવાયો નહિ તો તે ફેરફાર કેવો (૩) મૂળ ગુણોનો નાશ થાય.
 કહેવાય? (નામ કા. પા. પર લખવું) (૪) નવો પદાર્થ બને.
 ને વ્યાખ્યા કેટલી).

ગંધક અને લોહના અણુઓનું (૫) યાત્રિક શક્તિથી જુદા
 શું થયું? એક બીજા સાથે એકઠાં ન પડે.
 થઈ નથી જતના અણુ બન્યા. તેમાં (૬) લાંબો વખત રહે તે
 કયુ બગ આપ્યું હશે? ઉ. રસાયન- ફેરફારને રસાયનવિ-
 પ્રીતિ. નવો પદાર્થ બન્યો તેને શું કાર કહીએ.
 લોહનો ગંધીલ. (રસાયણી કાર કહીએ.
 મિશ્ર પદાર્થ).

પુનરાવર્તન. પ્રકૃતિવિકાર કેને કહીએ?
 દાખલો આપો.

રસાયનપ્રીતિ એ કઈ જાતનું
 બળ છે?

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,

અમદાવાદ.

મનુભાઈ મહુકચંદ પરીખ

સને ૧૯૨૯ ની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના—

ગુજરાતી.—વિદ્યાર્થીઓ પઘના પાઠોનું વિવરણ કરી શકતા નથી અને માત્ર અપરા શબ્દોના પર્યાય મૂકી પાઠના ફરતે ગદ્યમાં મૂકી દે છે; તેમ પ્રશ્નોના ઉત્તર પણ મુદ્દાસર આપી શકતા નહોતા. નર્મદાસંકરનું જીવન અને તેની કવિતા મંજીથી મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓ પણ થોડાકજ છોકરા લખી શક્યા હતા. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ સરળતાથી સ્વાભાવિક વાચન કરી શક્યા નહોતા તેમ થોડાકજ વાચેલું સમજી જવાળ આપી શક્યા હતા.

મુખપાઠ.—મુખપાઠ માટે નક્કી કરેલી કવિતાઓ કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ મોટે કરી નહોતી. કવિતાનું વાચન સ્વાભાવિક તેમજ યોગ્ય રીતે ભાર દઈ થતું નહોતું. કેટલાક ઉમેદવારો કવિતાની સમજૂતી આપી શક્યા નહોતા. ફાઇનલ વાચન કરતી વખતે ટુંકા અક્ષરથી આદેશો મથાળા યોગ્ય રીતે વાંચી શકતા નહોતા.

વ્યાકરણ.—વ્યાકરણનું જ્ઞાન સાધારણ હતું.

ઉપર જણાવેલા દોષો શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીઓની કામ કરવાની પદ્ધતિથી દૂર થઈ શકે. ગોખાજીપટ્ટીથી અભ્યાસ તેમજ કરાવવાને બદલે વિદ્યાર્થીના સ્વપ્રવાસને ઉત્તેજન આપી તેમને વાચન પ્રત્યેના ગોખ વધારવામાં આવે તો આમાના ઘણા દોષો દૂર થઈ જાય.

રિપોર્ટ, નિર્બંધ, હસ્તાક્ષર—ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ “અમદાવાદ ખેતીવાડી પ્રદર્શન” એ ઉપર નિર્બંધ લખ્યો હતો પણ કેટલાકે ભૂલથી તેને વાર્ષિક કેળવણી પ્રદર્શન તરીકે ગણી તેના વિષે નિર્બંધ લખ્યો હતો. આ વખતે ભાષા કે જોડણી પરત્વે ગ્રામા દોષ માત્રમ પડ્યા નહોતા પણ વિગ્રમચિત્રો ઉપર ધ્યાન અપાયું નથી એમ જણાય છે. રિપોર્ટના આરંભ કેવી રીતે કરવો અને તે કેને કરવો તેનું બરાબર જ્ઞાન તેમને નહોતું. વિદ્યાર્થીઓ પોતાના વિચાર યોગ્ય, મચોટ અને સરળ ભાષામાં જણાવી શકતા નથી અને નિર્બંધના વિષયની તેમને માહિતી ઘણી થોડી હોય છે એવી સામાન્ય દરિયાદ છે. હસ્તાક્ષર અતોપકારક નથી.

વિદ્યાર્થીઓમાં વિચારની ખામી હોય છે અને વિચારો મેલ છે તે તેઓ ને વિચારેને યોગ્ય શુદ્ધ ભાષામાં જણાવી શકતા નથી એ ઉલ્લેખ તેમના તે વિષેના મતવાગના અભાવને પરિણામે છે.

ગણિત.—વિદ્યાર્થીને ગણિતના સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન ધણું ઓછું હ અને તેમના કામમાં વ્યવસ્થા જોવામાં આવતી નહિ. બુદ્ધિપૂર્વક વિચારવાની ટેવ તેમને પાડવી જોઈએ.

ભૂમિતિ.—કામ એકંદર ઠીક હતું. પણ એમ માત્રમ પડ્યું છે. વિદ્યાર્થીઓને માધનો વાપરતા આવડનાં નથી. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ કૃતંક પ્રમેયો ગોખી નાખેલા હતા અને કેટલાકે આકૃતિ કાઢ્યા વિના ઉત્તરખી નાખ્યા હતા. પ્રાયોગિક વિભાગ છેક વિસારી રવાંમા આવ્યો હતો અને સિદ્ધાંત ભાગ વિશે ચોક્કસ માહિતી હતી નહિ.

દેશીનામું.—કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને વ્યાખ્યા આપનાં આવડી નહોતી કામ એકંદર સાધારણ મંતોપકારક હતું.

ઈતિહાસ.—ઈતિહાસના મુદ્દાની જાણતોનો વિદ્યાર્થીને ખ્યાલ નહોતો બ્રિટિશ સમયમાં કંપનિએ કમવાર કેવી રીતે પોતાની સત્તા જોઈ તે ચોક્કસ ખ્યાલ તેમને નહોતો. પ્રશ્નોના ઉત્તર બહુ લંબાણથી કેટલા વિદ્યાર્થીઓએ લખ્યા હતા. એકજ નામવાળા બે ઐતિહાસિક જુદા જુદા વ્યક્તિઓની તેઓ બરાબર ઓળખાણ આપી શક્યા નહોતા.

ભૂગોળ.—વિદ્યાર્થીઓ દિલ્હીસ્તાનનો નકશો બરાબર દોરી શકે નથી તેમજ ડેક્વેમાર્ગ વિશે તેઓ અજાણ હતા. આઓહવાની સમજૂતી આપવાને બદલે તેઓએ દવાઉભસ મંમંની વિવેચન કર્યું હતું. વિદ્યાર્થીઓને સ્થળોની સારી માહિતી નહોતી અને એ વિષય ગોખી નાખે જણાતો હતો. દિલ્હીસ્તાનના રાજકીય વિભાગોનું જ્ઞાન કાચું હતું.

ચિત્રો અને નકશાઓથી તેમજ તેમજે જાને કાટેલી નોંધવો તે વિષયનું જ્ઞાન સુદૃઢ કરાવવું જોઈએ ભૂગોળ વહેવાર દૃષ્ટિએ શીખવવું જોઈએ કાર્યકારખૂનો મિદ્ધાત રજુ કરી ભૂગોળ અને માનવજીવનને એક મંમં છે તે સમજાવવું જોઈએ. તે ઉપરાંત દરેક મુદ્દા માટે નોટ મુકમાં કે કા. પા. પર વિદ્યાર્થીઓ કે શિક્ષકે નકશાની મદદથી નોંધ કરવી જોઈએ.

વિજ્ઞાન.—વિદ્યાર્થીઓએ પ્રશ્નો સમજવા યત્ન કર્યો નથી. તેમજ મુદ્દા પૂર્વક તેઓ જાણી શક્યા નથી. શરીરના એક અવયવનું વર્ણન કરતાં સાથે બીજા અવયવોની ક્રિયાનું વર્ણન કરી નાખ્યું હતું. વિષય જાણે જણાતો હતો. કેટલાકને 'તેમજ' અને 'એસિક' એકજ

સને ૧૯૨૯ ની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાના કામની સમાલોચના ૪૬૫ છે એની ખબર નહોતી, તેમ બેટરી કેમ તયાર કરવી તે તેઓ જાણતા નહોતા.

આરોગ્યવિજ્ઞાન.—આ વિષય ઉપર લક્ષ અપાયું નહોતું. હૃદય શરીરના કયા ભાગમા છે તેની તેમને ખબર નથી. ભાષા અને અક્ષર ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ. આકૃતિઓ દોરવી જોઈએ ત્યાં તેઓએ દોરી નહોતી.

ખેતીવાડી ખાચસ વર્ગ

સિદ્ધાંત ભાગમા વિદ્યાર્થીઓએ મંતોપકારક કામ કર્યું હતું પણ વૃદ્ધિગાન પરત્વે તેમનું કામ એકંદર જોના સંતોપકારક હતું નહિ. નિરીક્ષાના કામ ઉપર ફીક ધ્યાન આપ્યું હતું. પ્રાયોગિક કામ પણ સંતોપકારક હતું. વણાટ અને દોરડા બનાવવાના કામ ઉપર વધારે ધ્યાન અપાવું જોઈએ. નિરીક્ષાની નેઘ ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે ખેતરમાંનું તેમનું કામ મંતોપકારક નહોતું. સહકાર અને વહીવટના પ્રશ્નના ઉત્તર ફીક હતા. ધણા વિદ્યાર્થીઓ તાલુકા લોકવમોડના બંધારણથી અસંતુષ્ટ હતા. ગણિત, માપકરણ અને દેશીનામામા વિદ્યાર્થીઓ નબળા માલમ પડ્યા હતા.

ઉર્દૂ વિદ્યાર્થીઓનું કામ

પહેલો વિષય: ભાષા.—લગભગ બધા મધ્યસ્થળોના ધણા ઉમેદવારોએ વ્યાકરણને લગતા બે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા નહોતા. અમદાવાદ સિવાયના બીજાં સ્થળોના ઉમેદવારોએ વ્યુત્પત્તિ, અને સમજુતી આપી હતી તે બરાબર નહોતી. નડિઆદના ધણા ઉમેદવારોએ ૮ માથી ૪ પ્રશ્નના પણ ઉત્તર આપ્યા નહોતા. તેમનું જ્ઞાન કાચું હતું. અક્ષર ખરાબ, તથા જોડણી કાચી હતી અને સ્વચ્છતા ઉપર લક્ષ આપ્યું નહોતું. ભરત, સુરત અને ગોધરાના ઉમેદવારોના કામમાં સુધારો થએલો જણાય છે.

ગુજરાતી.—નડિઆદ સિવાયના બીજાં સ્થળના વિદ્યાર્થીઓનું કામ સંતોષકારક હતું.

છઠ્ઠો વિષય: ભાષા.—

ઉર્દૂ

વિદ્યાર્થીઓ કવિતાની પંક્તિઓ બરાબર સમજાવી શક્યા નહોતા.
ગુજરાતી:—

ઉપરના ગુજરાતી વિષય માટેની ટીકામા જણાવ્યા પ્રમાણે.

મેંદાંનું વાચન:—(ગુજરાતી અને ઉર્દૂ).—

વાચન:—વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાતી તેમજ ઉર્દુ વાચન સરળતા અને સમજુતીપૂર્વક વાંચી શક્યા હતા. કેટલાક ઉમેદવારના ઉચ્ચારમા દોષ હતા. એકંદર વાચન સંતોષકારક હતું.

મુખપાઠ.—કામ એકંદર સંતોષકારક હતું. કેટલાક ઉમેદવારો કવિતા મોટેથી બોલવામા ખચકાતા હતા. ફાઇલ વાચન કરતી વખતે ઉર્દુ વાચને કરવાનો મહાવરો જણાતો નહોતો પણ ગુજરાતી વાચન સંતોષકારક હતું.

નિબંધ તથા રિપોર્ટ.—નડિઆદ સેન્ટર સિવાયના બીજાં સ્થળના ઉમેદવારોનું કામ સંતોષકારક હતું. નડિઆદ તેમજ ભરૂચ સેન્ટરના વિદ્યાર્થીઓ દરતાક્ષર ને નેડણીના વિષયમા નબળા જણાયા હતા. કેટલાકને ઉર્દુનું માત્ર પ્રાથમિક જ્ઞાન હતું. ઉર્દુ લેખનમા કંઈમનો ઉપયોગ કરવો એ સલાહભરેલું છે.

ગણિત.—કામ એકંદર ઠીક હતું. નડિઆદના ઉમેદવારો દાખલાની રકમ મમળ્યા નહોતા અને એથી તેમને મુશ્કેલી પડી હતી પરંતુ ઉપર ખરાબર ધ્યાન આપાયું નથી.

ભૂમિતિ.—કામ સંતોષકારક હતું.

દેશીનામું.—વણા ઉમેદવારોએ પ્રશ્નોના ઉત્તર બેદરકામીથી આપ્યા હતા. આ વિષયમા વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

ઇતિહાસ-ભૂગોળ.—આ વિષયમા ઉમેદવારોએ પ્રશ્નોના ઉત્તર ઠીક આપ્યા હતા. ઇતિહાસમા 'કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટ' અને 'લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બલી' ને લગતો પ્રશ્ન ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ છોડી દીધો હતો. એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે ઘણી શાળાએ મા આ વિષયને બીવકુલ પિસારી દેવામા આવ્યો છે. નક્કા સારી રીતે કાઢ્યા હતા પણ તેમા સ્થળોની માન અટકળ કરી વિદ્યાર્થીઓએ નોંધ કરી હતી.

વિજ્ઞાન.—પ્રશ્નના ઉત્તર એકંદર સંતોષકારક હતા નડિઆદ, ભરૂચ અને સુરત મધ્યસ્થળના ઉમેદવારોએ એક યાના ઉપર એક કરતા વધારે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા હતા, તેમજ નડિઆદના કેટલાક ઉમેદવારોએ પ્રશ્નના ઉત્તર આપ્યા તેના નખર જણાવ્યા નહોતા.

સરકારી જાહેરખબર

(૧)

સ્કોલશિપની હરિકાઈની પરીક્ષાઓ

(૨)

હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલની સરકારી સ્કોલશિપ માટે હરિકાઈની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

૧. ઉ. વિભાગના દરેક જિલ્લાની એક સરકારી સર્વે હરિકાઈ કરી શકે એવી (ઓપન) સ્કોલશિપ માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા તા. ૫ મી માર્ચ સને ૧૯૩૦. સુધી અને તે પછીના દિવસોએ ૧૧ વાગે ત્રીએનાં રથજાએ લેવામાં આવશે.—

(૧) અમદાવાદ

(૨) નડિયાદ (ખેડા જિલ્લો)

(૩) ગોધરા (પંચમહાલ)

(૪) ભરૂચ

(૫) સુરત

૨. સ્કોલશિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિકાઈ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યસ્થળે કમિટી આ પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તે મધ્યસ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર રહેશે. પરીક્ષામાં ભેગવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા જાપેલા ફોર્મમાં મોકલવી. આ અરજી ઉમેદવારોએ પોતાપોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને શ્રી તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૦ સુધીમાં કમિટી સ્વીકારશે. તે દિવસ પછીથી અરજીઓ સ્વીકારાશે નહિ. પરીક્ષાની અરજીનું ફોર્મ પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી મળી શકશે.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલશિપની રકમ અને મુદત, પરીક્ષામાં ભેગવા માટે ભરવાની શી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કર્યેથી મફત મળશે. તે નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી

અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ ઑગેવર્નાક્યુલર (અંગ્રેજી-ગુજરાતી) શાળાઓનાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના એ. ઇ. ની ઑફિસ, } (અંગ્રેજીમાં સહી) કે. જી. ગીડવાની
અમદાવાદ. }
તા. ૧૬ મી નવેમ્બર સને ૧૯૨૯. } એન્યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૨)

મિઠલ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોની સરકારી સ્કોલર્શિપો માટે હરિક્ષર્ણની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં બે સરકારી સ્કોલર્શિપોની સર્વ હરિક્ષર્ણ કરી શકે એવી (ઓપન) પરીક્ષા તા. ૭ મી માર્ચ ૧૯૩૦ ને શુક્રવારે અને તે પછીના દિવસોએ ૧૧ વાગે નીચેના સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

- (૧) અમદાવાદ
- (૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)
- (૩) ગોધરા (પંચમહાલ)
- (૪) ભરૂચ
- (૫) સુગત

૨. સદરજુ સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિક્ષર્ણ કરી શકશે.

૩ દરેક મધ્યમ્યલે નીચેના કમિટી પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટી-

૧. પ્રમુખ તરીકે તે ગ્રંથાલયની સરકારી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અગ્ર નક્કી કરેલા જાહેરાત ફોર્મમાં કરવી જોઈશે. એ અરજી ઉમેદવારોએ પોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલી આપવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને શી તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૦ સુધીમાં મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી કોઈપણ અરજી ગ્રાહ્યતામાં આવશે નહિ.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના નિયમો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને મુદત, પરીક્ષા માટેની શી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. તે નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી કરેથી શી લીધા વિના મોકલી આપવામાં આવશે. તે નકલો ઉત્તર ભાગના સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ મુખ્ય શાળામાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના એ. ઇ. ની ઑફિસ, } (અંગ્રેજીમાં સહી) કે. જી. ગીડવાની
અમદાવાદ. }
તા. ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૯૨૯ } એન્યુ ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૩)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની હાઇસ્કૂલોમાં આપવામાં આવતી સ્પેશિઅલ સ્કોલર્શિપો:-

ઉત્તર ભાગ

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના કેટલાક જિલ્લાઓમાં નીચે જણાવેલી વિગત મુજબ ઍગ્રોવર્નાક્યુલર ધોરણ ૪ થા માટેની સ્કોલર્શિપો આપવા માટે દરિદ્રાર્થીની પરીક્ષા તા. ૫ મી માર્ચ ૧૯૩૦ ને શુધવાર અને તે પછીના દિવસોએ ૧૧ વાગે નીચે જણાવેલા સ્થળોએ લેવામાં આવશે.

(૧) આર. સી. હાઇસ્કૂલ,	અમદાવાદ.
(૨) સરકારી હાઇસ્કૂલ,	નડિઆદ.
(૩) તેલંગ હાઇસ્કૂલ,	ગોધરા.
(૪) આર. એસ. દલાલ, હાઇસ્કૂલ,	ભરૂચ.
(૫) મેરાબજી જે. જે. હાઇસ્કૂલ,	સુરત.

૨. મદરદુ પાંચ જિલ્લામાં જુદી જુદી કેમો માટે નક્કી કરવામાં આવેલી સ્કોલર્શિપોની સંખ્યા નીચે મુજબની છે:-

જિલ્લો	મધ્યમવર્ગ	પછાતવર્ગ	મુસલમાન
અમદાવાદ	૫	૪	૭
ખેડા (નડિઆદ)	૫	૨	૪
પંચમદાલ (ગોધરા)	૨	૪	૨
ભરૂચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની ભાષા મુજબની રાખવામાં આવી છે પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ વર્નાક્યુલર તરીકે (ભાષાના વિષય તરીકે) ઉર્દુ ભાષાનો સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દુ ભાષામાં આપી શકશે.

૪. સદરદુ પરીક્ષા દરેક મધ્યસ્થળે નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી યોગે, અને તે પાંચ મધ્યસ્થળોમાંના દરેક મધ્યસ્થળની સરકારી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મ મુજબ કરવી, અને તે માટેનાં ફોર્મ છાપેલા ફોર્મની નકલો જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજી કમિટી શ્રી લીધા વિના મળી શકશે. અરજીઓ તારીખ ૧ લી ફેબ્રુઆરિ

૧૯૩૦ સુધીમા અથવા તે પહેલા કયી, તે પછી મળેલી અરજી ધ્યાનમાં લેવામા આવશે નહિ.

૫ ઉમેદવારોની હંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કેલશિપની રકમ અને મુદત લગવાની શી વગેરે હકીકત નિયમોમા જણાવવામા આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરવાથી મફત મળશે. વળી નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ ઔએવર્નાક્યુયર શાળાઓમા નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામા આવી છે.

૬. જાત અને પેટાજાત અને જન્મ તારીખ અંગ્રામા સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈએ, અને અરજદારના માળાપ ઇન્કમટેક્સ કે જમીન વેરા જેટલો ભરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમા પાડેલા વધારાના ખાતામા દર્શાવવી. જે ઉમેદવારના માળાપ ઇન્કમટેક્સ અથવા જમીનવેરા પેટે વાર્ષિક ૩ ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હશે તેમને પરીક્ષામા ખેસવા દેવામા આવશે નહિ.

ઉ. ભા. ના એન્યુ. ઇન્સ ની } (અંગ્રેજીમા સહી) કે. જી. ગીડવાની
ઓફિસ, અમદાવાદ.
તા ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૯૨૯ } એન્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(૪)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની મિહલ સ્કૂલોમા આપવામાં આવતી સ્પેશિયલ સ્કેલશિપો:—
ઉત્તર ભાગ.

આથી જાહેર કરવામા આવે છે કે ઉત્તર ભાગના કેદવાદ નિવ્ધાઓમા નીચે જણાવેલી પ્રિયત મુજગ ઔએવર્નાક્યુયર ધોરણ ૧ લા માટેની સ્પેશિયલ આપવા માટે હરિદ્વારની પરીક્ષા તા. ૭ મી માર્ચ ૧૯૩૦ ને શકનારે અને તે પછીના દિવસોએ ૧૧ વાગે નીચે જણાવેલા સ્થળોએ લેવામા આવશે.

(૧) આર. મી. હાઇસ્કૂલ,	અમદાવાદ
(૨) સરકારી હાઇસ્કૂલ,	નાડઆદ
(૩) તેવગ હાઇસ્કૂલ,	ગોધરા.
(૪) આર. એસ. દનાવ. હાઇસ્કૂલ,	ભરુચ.
(૫) ગોગળજી જે. જે. હાઇસ્કૂલ,	મુરત.

૨. સદરહુ પાંચ નિવ્ધામા જુદી જુદી કોમો માટે નક્કી કરવામા આવેલી સ્કેલશિપોની સખ્યા નીચે મુજબની છે—

નિવ્ધો	મધ્યમવર્ગ	પછાતવર્ગ	મુસલમાન
અમદાવાદ	૫	૪	૭

ખેડા (નડિઆદ)	૫	૨	૪
પંચમહાલ (ગોધરા)	૨	૪	૨
ભરૂચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની ભાષા ગુજરાતી રાખવામાં આવી છે પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ વનીકમુલતર તરીકે (ભાષાના વિષય તરીકે) ઉર્દુ ભાષાનો સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દુ ભાષામાં આપી શકશે.

૪. સદરહુ પરીક્ષા દરેક મધ્ય સ્થળ નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી લેશે, અને તે પાસે મધ્ય સ્થળોમાંના દરેક મધ્ય સ્થળની સરકારી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં ખેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મ મુજબ કરવી, અને તે માટેના ડેરા છાપેલા ફોર્મની નકલો જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજી કચેરી શી લીધા વિના મળી શકશે. અરજીઓ તારીખ ૧ લી ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૦ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં કરની, તે પછી મળેલી અરજી ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

૫ ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, ઝોનાશિપની રકમ અને મુદત ભરવાની શી વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરવાથી મફત મળશે. વળી નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને પ્રાન્ડ લેતી તમામ ઓફિસોના કમુલતર શાળાઓના નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

૬. જાત અને પેટાજાત અને જન્મ તારીખ અરજીમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે, અને અરજદારના માળખ ઇન્કમટેક્સ કે જમીન વેરા જેટલો ભરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં પાડેલા વધારાના ખાતામાં દર્શાવવી. જે ઉમેદવારના માળખ ઇન્કમટેક્સ અથવા જમીન વેરા પેટે વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હશે તેમને પરીક્ષામાં ખેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

ઉ. ભાગના એન્યુ. ઇન્સ. } (અંગ્રેજીમાં સહી) કે. જી. ગીડવાની,
ની ઓફિસ, અમદાવાદ.
તા. ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૯૨૯. } એન્યુ. ઇન્સ. / ઉત્તર ભાગ.

(૫)

હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોની કાઝી શાહ મુદ્દીન રેકૉલર્શિપ માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા
ઉત્તર ભાગ.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લા-

ઓની કાર્પખણુ જાહેર શાળાઓના મુસલમાન ઉમેદવારો માટે કાઝી શાહ-
ખુદીન એન્ડાઉમેન્ટ ફંડમાંથી રૂ. પાચની એક, એવી એ, હાઈ અને
સ્પેશિયલ સ્કોલર્શિપ (શિષ્યવૃત્તિ) માટેની હરિક્ષાર્ધની પરીક્ષા તા. ૫ મી
માર્ચ સને ૧૯૩૦ શુધવારે અને તે પછીના દિવસોએ, અનુક્રમે અમદાવાદ
અને નડિઆદ હાઈસ્કૂલના મકાનોમાં ૧૧ વાગે, હંમેશના ધારા પ્રમાણે
લેવામાં આવશે.

પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને દાખલ શી, તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરિ,
સને ૧૯૩૦ સુધીમાં અમદાવાદ અને નડિઆદ મધ્યમશળના પ્રેસિડેન્ટ
સાહેબો સ્વીકારશે.

ઉ. ભા. ના એન્યુ. ઇન્સ. ઇ. ભા. ના એન્યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.
સાહેબની ઓફીસ, અમદાવાદ. } (અંગ્રેજીમાં સહી) કે. જી. ગીલવાની
તા. ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૯૨૯. }

(૬)

અમદાવાદ એન્ટિ ઇન્ફન્ટિસાઈડ ફંડની મિડલ અને
સ્પેશિયલ સ્કોલર્શિપો

આથી ખખર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ નિઃસ્વામાં લેઉવા
અથવા કડવા પાટીદાર વર્ગના છોકરાઓ માટે અમદાવાદ કણખી એન્ટિ
ઇન્ફન્ટિસાઈડ ફંડમાંથી માસિક રૂ. ૭ ની એક એરી મિડલ અને સ્પે-
શિયલ સ્કોલર્શિપો આપવાની છ સ્કોલર્શિપો માટેની હરિક્ષાર્ધની પરીક્ષા,
તા. ૭ મી માર્ચ સને ૧૯૩૦ ને શુક્રવારના રોજ અને તે પછીના
દિવસોએ, અમદાવાદ, આર. મી. હાઈસ્કૂલમાં, ૧૧ વાગે, તા. ૧૦ મી મે
સને ૧૯૨૯ ના મુખર્ષિ ગવર્નેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૧ ના ૧૦૦૭ અને ૧૦૦૮
પાનાં ઉપર પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમોમાં ૫ મા પેરામાં જણાવેલા નિયમો
અને શરતો પ્રમાણે લેવામાં આવશે.

પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી તથા દાખલ શી, સ્કોલર્શિપ માટેની
અમદાવાદ મધ્યમશળની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ, તા. ૧ લી
ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૦ સુધીમાં સ્વીકારશે. એ તારીખ પછી અરજી ધ્યાનમાં
લેવામાં નહિ આવે.

ઉ. ભા. એ. ઇ. સાહેબની ઓફીસ, અમદાવાદ. } (અંગ્રેજીમાં સહી) કે. જી. ગીલવાની
તા. ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૯૨૯. } એ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ,
અમદાવાદ.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના પત્ર નં. ૯૯૪૯
તા. ૧૬-૧૧-૨૯ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

સને ૧૯૨૯ માં લેવામાં આવેલી છાકરાઓ માટેની વર્ગીકરણ
કાર્યનલ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
અગ્ર-સેન્ડર			૨૮	રામભાઈ ડાહ્યાભાઈ પરચાર	૨૯૨
૧	અળવંત હમનલાલ સોની	૪૨૯	૩૦	હીરાચંદ તારાચંદ પરમાર	૨૯૧
૨	નાળકિશ્ન જયવંતરામ પંડ્યા	૩૯૩	૩૧	પરભુદાસ પુરોષોત્તમ પારેખ	૨૮૯
૩	વીમનલાલ ત્રીભુવનદાસ દવે	૮૭૯	૩૨	વીમનલાલ નાગેશ્વર પંડ્યા	૨૮૮
૪	મણુલાલ અનોપરામ જોશી	૩૫૭	૩૩	મંભીગસિંહ છીતાભાઈ પટેલ	૨૮૮
૫	પરભુરામ મણુપતરામ ઉપાધ્યાય	૩૪૧	૩૪	પાર્વતીશંકર મહારાજંકર જોશી	૨૮૭
૬	કાળિદાસ બોગીલાલ મપારા	૩૩૧	૩૫	પુણલા પસવા ધેડ	૨૮૫
૭	ભોમસંગ દમીરસંગ સોલંકી	૩૨૦	૩૬	માનસિંહ જેમંગભાવા રાણા	૨૮૪
૮	કિશવદનલ નરોત્તમ મોદી	૩૧૯	૩૭	નરોત્તમ હીરાભાઈ સોની	૨૮૧
૯	રણછોડયાન કલ્યાણદાસ રાણુ	૩૧૯	૩૮	ગીરધર કાળિદાસ વસાવા	૨૭૯
૧૦	દેવા નરોત્તમ પટેલ	૩૧૧	૩૯	હરકીશ્ન નગીનદાસ ગેઠ	૨૭૮
૧૧	પ્રભાનન્દિ નવાગમિદ દાયમા	૩૧૨	૪૦	વીરપ્રસાદ ધીગજલાલ જેટલી	૨૭૮
૧૨	નરોત્તમભાઈ નાગજીભાઈ પટેલ	૩૧૧	૪૧	નરશંકર પ્રાણશંકર જોશી	૨૭૬
૧૩	રણુભાઈ બાગુભાઈ પટાણુ	૨૧૧	૪૨	મદમદખાન જમાલખાન ખલુચી	૨૭૩
૧૪	મહીમણુયા નુવ્વા ગેખ	૩૧૦	૪૩	નનીનચંદ્ર દરિયલ્લ પંડ્યા	૨૭૨
૧૫	ટોટાભાઈ ગ કરમાઈ પટેલ	૩૦૭	૪૪	મોતીગીર લાલગીર જેસાઈ	૨૭૩
૧૬	ઈલાહીમ મદમદ દુદવા	૩૦૬	૪૫	રણછોડભાઈ ગોપાળભાઈ પટેલ	૨૭૩
૧૭	શંકરભાઈ હીરાભાઈ પટેલ	૩૦૫	૪૬	ટોટાભાઈ દાભાઈભાઈ પટેલ	૨૬૮
૧૮	મયુરભાઈ મૂળજીભાઈ પટેલ	૩૦૩	૪૭	મોહનલાલ હમનલાલ રાવળ	૨૬૮
૧૯	કાન્તલાલ નાગજીભાઈ વર્મા	૩૦૦	૪૮	જેરભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ	૨૬૭
૨૦	વિજયસિંહ પવંતસિંહ રાજ	૩૦૦	૪૯	નરોત્તમદાસ ફકીરભાઈ રાવળ	૨૬૭
૨૧	દાદીસિંહ અગોપસિંહ મોટી	૨૯૯	૫૦	જંબાલાલ હમિતરામ દાકર	૨૬૬
૨૨	માનુશંકર જોશીરામ જોશી	૨૯૮	૫૦	નુમાનભાઈ પુલાભાઈ પટેલ	૨૬૬
૨૩	કેળાલાલ બીખાભાઈ શુક્લ	૨૯૮	૫૦	દરિકિશ્ન મોતીલાલ પંડ્યા	૨૬૬
૨૪	માન શંકર લલુભાઈ પંડ્યા	૨૯૭	૫૩	નરદાસરાવ મણુપતરાવ પનાર	૨૬૫
૨૫	ઈલાહીખાન મદમદખાન પદાધી	૨૯૪	૫૪	દીનાનાથ મંજારામ ભટ્ટ	૨૬૪
૨૬	ગમવ જેમંગભાઈ પટેલ	૨૯૪	૫૪	ત્રીભુવનદાસ નારણદાસ પટેલ	૨૬૪
૨૭	ગવસિંહ તખ્તસિંહ રાજ	૨૯૩	૫૬	નદીમદાસ કમિંગ્સભાઈ પટેલ	૨૬૨
૨૮	વીમનલાલ હમનલાલ શાહ	૨૯૨	૫૮	ગવસિંહ મગનલાલ વ્યાસ	૨૬૧
			૫૮	ગોરધનભાઈ ધનજીભાઈ પટેલ	૨૬૦
			૫૮	કાળિદાસ જુગલાલ ભગત	૨૬૦

૫૮ કાળિયા ધનીઆ ટેડ	૨૬૦
૬૧ કાન્તિલાલ નાયુભાઈ મોની	૨૫૯
૬૨ આજીભાઈ માધવસંગ પટેલ	૨૫૭
૬૩ પ્રેમશંકર લક્ષ્મીરામ જોગી	૨૫૬
૬૩ શાંતિલાલ જગનલાલ શાહ	૨૫૬
૬૫ શંકરલાલ નારણજી ભટ્ટ	૨૫૩
૬૬ બીખાભાઈ ગોવિંદભાઈ કોળી	૨૫૨
૬૬ નગીનલાલ તારાચંદ શાહ	૨૫૨
૬૮ જયંતિલાલ હરિવલ્લભ પંડ્યા	૨૫૧
૬૯ બીખાભાઈ અમથારામ ધાત્રી	૨૫૦
૬૯ મોહનલાલ જગનલાલ ગાહ	૨૫૦
૭૧ મનસુખરામ કાળિદાસ પંડ્યા	૨૪૮
૭૨ સૈયદ જેનસૈયદ રમુલસૈયદ	૨૪૩
૭૩ જગજીવન અંજારામ ઠાકર	૨૪૦
૭૪ હુસેન ભાવસંગ સુવાણુ	૨૩૮
૭૫ જ્ઞેસંગ ભાવળા ખલપો	૨૩૫
૭૬ ડોઢાભાઈ અવિચળભાઈ પટેલ	૨૩૪
૭૭ કેશવલાલ ઈશ્વરલાલ સૂર્યવંશી	૨૩૩
૭૮ હીરાલાલ મોતીલાલ પટેલ	૨૩૧
૭૯ માણેકલાલ નર્મદાગંઢ પંડ્યા	૨૨૭
૭૯ સોમાભાઈ ગંગાગમ પટેલ	૨૨૭
૭૯ ઈમર હુસેન ચોઢાચુ	૨૨૭
૮૨ પગલભાઈ હીરાભાઈ પટેલ	૨૨૬
૮૩ દલપતમેગ બાધરમેગ ચૈલંકી	૨૨૩
૮૩ પ્રેમા રણછોડ ટેડ	૨૨૩
૮૫ ગુમાનભાઈ માનાભાઈ પટેલ	૨૨૦
૮૫ પ્રાણુશંકર અંજારામ ભટ્ટ	૨૨૦
૮૭ રાયજીભાઈ ગુલાબજી પટેલ	૨૧૭
૮૮ નાયુભાઈ જીતસંગ પરમાર	૨૧૬

ખેતી વર્ગ

૧ સમા મટરભાઈ કિશિચન	૩૭૮
૨ પુલચંદ હોળલ ભગત	૩૪૦
૩ ત્રીભોવનભાઈ જીવાભાઈ પટેલ	૩૩૪
૪ ભાઈલાલ અનજીભાઈ પટેલ	૩૩૦
૫ વલ્લ ગુરજી ગામેડી	૩૨૮
૬ પુરૂષોત્તમ મીઠાલાલ મહીદા	૩૨૭
૭ જીવજી ધુરીઆ ગામેડી	૩૦૮
૭ મગનભાઈ પુરૂષોત્તમભાઈ પટેલ	૩૦૮
૯ રૂપસીંગ મગજદાસ ગામેડી	૩૦૬

૧૦ કેશવલાલ નારણજી પાવાગઢી	૨૯૦
૧૧ ચીમનલાલ મટરભાઈ ગામેડી	૨૫૯
૧૨ જીન હરિલાલ પટેલ	૨૫૭
૧૩ ગુલાબદાસ રડતીઆભાઈ	૨૫૬

ગામેડી

ઉર્દુ-ગુજરાતી

૧ હુસેન મુસા મદમદ પટેલ	૨૫૨
૨ અહમદ ઉમરજી યુસુફ પટેલ	૨૫૧
૩ અલી સુલેમાન વલી પટેલ	૨૫૦
૪ સૈયદ મુન્નદ્દમીઆ હુસેન-મીઆ નનામીઆવાળા	૨૪૮
૫ અહમદ સુલેમાન વલી પટેલ	૨૪૩
૫ વલીભાઈ મહમ્મદ ઇસ્માઈલ પટેલ	૨૪૦
૭ મલેક ઈમામ મલેક હાલત મલેક	૨૩૫
૮ ગુલામ મહીપુદીન ફઝલભાઈ શેખ	૨૩૪
૯ વલી ઇસ્માઈલ યુસુફ પટેલ	૨૩૩
૧૦ મુસાવલી નાયા પટેલ	૨૩૧
૧૧ અબ્દરહેમાન રમુલ ખુમી-આ શેખ	૨૨૭
૧૨ વલી મહમ્મદ હસા પટેલ	૨૨૬
૧૩ અહમદ વલીમહમ્મદ પટેલ	૨૨૩
૧૪ આદમ ઉમરજી યુસુફ પટેલ	૨૨૦
૧૫ અઝીઝુદ્દીન યુરહાનુદ્દીન અ-ખ્યાસી	૨૧૭

ગુજરાતી-ઉર્દુ

૧ અબ્દુલહદીદ મોઝમ્મદુલેન શેખ	૨૯૦
૨ દુધા નરાતમ ચમાર	૨૫૯
૩ ઇસ્માઈલ અલી પટેલ	૨૫૭
૪ સુલેમાન વલી યુસુફ પટેલ	૨૫૬
૫ આદમ હસા બક્ષ પટેલ	૨૫૩
૬ મુસા અહમદ ફકાનદાર	૨૫૨
૭ હસનઅલી આદમ પટેલ	૨૫૧
૮ અહમદ મુસા આદમ પટેલ	૨૫૦

(૩)

પાઠ્ય પુસ્તક, દલામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકોનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રકટ કર્તા (દરજા સહિત) (નકવહીદ)	કિંમત ૩. આ. પા. આપવામાં આવી છે	શા માટે મંજૂરી	રિમાર્ક
૧	વિદ્યાલાકના અવલોકન	મિ. પી. એચ. બર્મિસ્ટર્સ	મિ. પી. એચ. બર્મિસ્ટર્સ	૨-૦-૦	પાઠ્યપુસ્તક	માધ્યમિક સ્કૂલો માટે
૨	લિનામ	મિ. પી. એચ. બર્મિસ્ટર્સ	મિ. પી. એચ. બર્મિસ્ટર્સ	૦-૬-૦	પાઠ્યપુસ્તક	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૩	લિનામ	મિ. પી. એચ. બર્મિસ્ટર્સ	મિ. પી. એચ. બર્મિસ્ટર્સ	૦-૫-૦	"	પ્રાથમિક અને મિડલ સ્કૂલો માટે
૪	લિનામ	મિ. પી. એચ. બર્મિસ્ટર્સ	મિ. પી. એચ. બર્મિસ્ટર્સ	૦-૬-૦	"	પ્રાથમિક અને કોમર્સીયલ સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૫	લિનામ	મિ. પી. એચ. બર્મિસ્ટર્સ	મિ. પી. એચ. બર્મિસ્ટર્સ	૦-૫-૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૬	લિનામ	મિ. પી. એચ. બર્મિસ્ટર્સ	મિ. પી. એચ. બર્મિસ્ટર્સ	૧-૪-૦	લાયબ્રેરી	ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૭	લિનામ	મિ. પી. એચ. બર્મિસ્ટર્સ	મિ. પી. એચ. બર્મિસ્ટર્સ	૨-૦-૦	સ્કોલર્સ લાયબ્રેરી	માધ્યમિક સ્કૂલો માટે

[illegible]

૬૩ પ્રભુમય છવન	મિ. ઇ. કે. મહેતા	સાસ્ત્રી સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, અમદાવાદ	૦-૬-૦૦ (કાગળનું પુસ્તક)	૦-૬-૦૦	પ્રનામ અને લાયજેરી પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૬૪ આદ્ય વિરે સામાન્ય મિ. એમ. કે. ગાધી	"	"	૦-૬-૦૦ (લુગ્ગાનું પુસ્તક)	૦-૬-૦૦	"
૬૫ સંસ્કૃત નિવાસીની ટીકાવાળી મિ. એમ. સી. કાઠારી,	મિ. એમ. સી. કાઠારી,	શામળા, વડોદરા	૦-૬-૦૦	૦-૬-૦૦	ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૬૬ સંગીત શિક્ષણ મુદ્રાવલી મિ. એન. જી. સ. પંચા- કસરી	મિ. એન. જી. સ. પંચા- કસરી	કસરી, સંગીત શિક્ષક, મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ	૦-૬-૦૦	૦-૬-૦૦	પ્રાથમિક તથા માધ્યમિક તેમજ ટ્રેનિંગ કોલેજના શિક્ષકોના ઉપયોગ માટે
૬૭ ગૌરીના ગીતો	મિ. દેસાઈ પરમાર	મિ. દેસાઈ પરમાર સત્યાગોષ્ઠી રોડ, અવેરા અમદાવાદ	૦-૬-૦૦	૦-૬-૦૦	પ્રનામ અને લાયજેરી પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો માટે અને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૬૮ સંગીત અભ્યાસક્રમ બાજુ ૧-૨	મિ. ને. સી. બોજક	મિ. ને. સી. બોજક, સંગીત શિક્ષક, ગદસી સ્કૂલ, અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી	૦-૬-૦૦	૦-૬-૦૦	ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૬૯ સંગીત અભ્યાસક્રમ બાજુ ૨	મિ. ને. સી. બોજક	મિ. ને. સી. બોજક, સંગીત શિક્ષક, ગદસી સ્કૂલ, અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી	૦-૬-૦૦	૦-૬-૦૦	ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૭૦ તેલવાદનો બોધ	મિ. પી. વી. કુવ	મિ. પી. વી. કુવ, નવી આન. ૧૫૭, મુખર્મી	૦-૬-૦૦	૦-૬-૦૦	ટ્રેનિંગ કોલેજો અને માધ્યમિક સ્કૂલો માટે

સને ૧૯૨૯ ની સાલમાં લેવાએલી નવરોજ પેસ્તનજી વકીલ સ્કોલારશીપ પરીક્ષાનું પરિણામ

નંબર.	નામ	ઉંમર.	કઈ નિયામે માસિક સ્કોલરશીપ લભે છે	પતી રકમ.
	વર્ગી અ.			
૧.	ભદ્રકાન્તા જે. ભટ્ટ	૧૩	મર્વેસ લાઇબ્રેરી અમદાવાદ.	રૂપિયા: ૪
	વર્ગી બ.			
૧.	રતી ઈ. તારાપોર.	૧૪	"	૫
	વર્ગી ક.			
૧.	મલ્લિકી મનહરરામ મહેતા	૧૫	"	૬
	વર્ગી ડ.			
૧.	નારગીશ એન કવીના	૧૬	"	૭
	અમદાવાદ.			
તા. ૨૩ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૯.		(Sd) Mulchand A. Shah પ્રેસિડન્ટ, અમદાવાદ, યુનિવર્સિટી.		

ગુજરાત એગ્રી. શોમાં. ગુજરાતના એ. બી. કલાસોએ મેળવેલાં ધનામ

હકીકત.	મામનુ નામ.	નિવ્દ્યો
વણાટકામ—	૩-૦-૦ ગોડસેબાં	સુરત
	૨-૦-૦ અશવાલી	અમદાવાદ
	૧-૦-૦ ઉત્તરસડા	ખેડા
સુતારી હુદારી કામ—	૩-૦-૦ કણુભા	અમદાવાદ
	૨-૦-૦ ગોડસેબાં	સુરત
	૧-૦-૦ અંકલેશ્વર વૉકેશનલ સ્કૂલ	ભરૂચ
દોરડાં—	૩-૦-૦ કણુભા	અમદાવાદ
	૨-૦-૦ દાહોદ	પંચમહાલ
	૧-૦-૦ ઉત્તરસડા	ખેડા
કામેલ દરિયાર—	૫-૦-૦ ગોડસેબાં	સુરત

પકવેલા અનાજ—	૧-૦-૦	વાડગીયા	સુરત
	૧-૦-૦	ગોડસંખ્યા	સુરત
	૧-૦-૦	કણુલા	અમદાવાદ
	૧-૦-૦	મરાબોણુ	ભરૂચ
	૧-૦-૦	હિંદવાડા	સુરત
ખેતર કામ—	૫-૦-૦	અસલાલી	અમદાવાદ
ખેતી ફેલેન્ડર—	૨-૦-૦	ગોડસંખ્યા	સુરત
નેચરરટલીની નોધ	૩-૦-૦	ગોડસંખ્યા	સુરત
બુક—	૨-૦-૦	ઉત્તરસંઘ	ખેડા
	૧-૦-૦	સરબોણુ	ભરૂચ
	૧-૦-૦	અસલાલી	અમદાવાદ
	૧-૦-૦	કણુલા	અમદાવાદ
નકશા—	૩-૦-૦	અસલાલી	અમદાવાદ
	૨-૦-૦	કણુલા	અમદાવાદ
	૧-૦-૦	નદીસર	પાંચમદાપે
	૧-૦-૦	ગોડસંખ્યા	સુરત

ઉપરાંત ખેતરના મારા કામ માટે અમલાલીને, સુતાગી સારા કામ માટે અંકલેયરને, ડરજમેકમનનો ગેડ બાવવા માટે ગોડસંખ્યાને સર્ટિફિકેટો આપવામાં આવ્યા હતા.

ગેડના કામ માટે તાગીખ ૧૭ મીએ ગોડસંખ્યાના તે કામ કરનાર છોકરાને ખાસ ખર્ચ આપી બોલાવવામાં આવ્યા હતા. અને મહેરબાન ચેરમેન સાહેબે દિલ એક્સેલન્સીને આપનીમ મેરીમની વખતે જોળખાવ્યા હતા. તારી ૧-૫-૨૯.

વિ. નેવક.

ક. મો. વરલી

નેઈએ હે

એક ગુજરાતી માત ધોળુ સુધી અને અંગ્રેજી એન્ડ્રુસ-અંથવા એફ-એ સુધી અભ્યાસ કરેલા, એવા શિક્ષકની જરૂર છે. ઉમેદવારોએ સર્ટિફિકેટની નકલ તથા પગાર વગેરેની હકીકત માથે નીચેના સગનામે અરજ કરવી.

અમદાવાદ જિલ્લો.

પાટડી	દિસાઈ હીરાભાઈ રણુછોડાભાઈ	૪—૦—૦	કેકાઉટ માર્તર માટે એક હેટ લાવી આપી.
	દરબારશ્રી રઘુવીરસિંહજી	૩૦—૦—૦	દરેક રફલોમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
કાળી	દોલતસિંહજી તરફથી	૧૧—૦—૦	ચોપડીઓ, રસેટા વહેંચી
	ગામના આગેવાનોએ	૨૫—૦—૦	રફલ જમાડી.
તણસા	પટેલ ગોવિંદભાઈ આયુભાઈ એ	૧—૮—૦	આળખોથી તથા પહેલી ચોપડી વહેંચી.
	ગામના મહાજન તરફથી	૧—૮—૦	સાકર વહેંચી.
વાલુકડ	મિ. દલપતરામ નંદરામ શુક્લે	૪૦—૦—૦	છોકરા તથા છોકરીઓને જમાડ્યાં.
ઉંચડી	ખડોલવાળા શેઠ જીવરાજ લાલુભાઈ એ	૭—૦—૦	કન્યાશાળામાં સાકર વહેંચી.
	શેઠ મધુભાઈ જેઠાભાઈ એ	૩૫—૦—૦	બંને રફલો જમાડી.
	ધંધુકાવાળા મેરફ નામર કાનંજીએ	૧૦૦—૦—૦	કન્યાશાળામાંલાથનો મંચો બલિસ આપ્યો.
વળાદ	આસ ડાબાભાઈ જગનલાલે	૨૦—૦—૦	રફલ જમાડી.
	અડાલજનો પા. અંબાલાલ જળાભાઈ એ	૬—૪—૦	ખાતા વહેંચ્યાં.
	મેદાના પા. છોટાભાઈ એ	૧૨—૮—૦	કન્યાશાળામાં રકાખી ખાતા વહેંચ્યાં.
		૧—૦—૦	કન્યાશાળામાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
વટવા	સુતાર મનસુખભાઈ કાળિદાએ	૮૦—૦—૦	દરેક દરેક રફલો જમાડી.
એણાસણ	અમદાવાદના શેઠ મગનલાલ અમુલખે	૮—૦—૦	એ વખત દૂધ પાંચું.
જમીયતપુરા	મિ. લલાભાઈ જોષનાભાઈ પટેલ	૩૬—૦—૦	રફલ જમાડી.
ગોડાસા	મિ. કેશાભાઈ પૂંજભાઈ પટેલ	૧૫—૦—૦	મુખ્ય રફલમાં પતાસાં વહેંચ્યાં તથા પરજમાં આપ્યાં.
	મિ. ગાંધી રણુછોડ દરજીવને	૧૦—૦—૦	આખા વરસ સુધી દર શુક્રવારે ચણા વહેંચવા સાર આપ્યા
	શેઠ રામચંદ પાનાચંદ	૨૫—૦—૦	આખા વરસ સુધી દર શુક્રવારે ચણા વહેંચવા સાર આપ્યા
	મિ. ગાંધી જગનલાલ મનુકચંદ	૧૦—૦—૦	પિત્તળના ખાતા તથા પતાસા વહેંચ્યાં.
	મિ. શાહ શીવલાલ કૃશીરક્ષમે	૧૫—૦—૦	રફલ જમાડી.
દાધીજીજી	મિ. શાહ સુનીલાલ દેવચંદ	૧૦—૦—૦	રફલ જમાડી.
	રાગોલના શાહ છોટાલાલ જગનલાલે	૧૫—૦—૦	રફલ જમાડી.
અડાલજ	મિ. નરેશભ મનસુખરામે	૫૦—૦—૦	રફલ જમાડી.

હિંદુસ્થાનની ભૂગોળ

સાથે

(એશિયા સામાન્ય

ઉપયોગી નકશાઓ સહિત.

કર્તા

પ્રીતમનથ પ્રજ્ઞશય દેગાઈ, બી. એ.

રેફરેન્સ: તરીકે મંજુર થયેલી

શાળોપયોગી

વાર્તારૂપી ગુજરાતનો ઇતિહાસ

(નકશા તથા ચિત્રો સહિત.)

કર્તા

દત્તમુખરામ ચુનીલાલ ત્રિવેદી,

કિંમત ૦-૪-૦,

શાળોપયોગી

હિંદુસ્થાનનો ઇતિહાસ

(રાજ્યખંધારણ સાથે)

કર્તા

એમ. એમ. ધોલકીઆ, બી. એ. બી. ડી.

કિંમત ૦-૧૪-૦.

રેફરેન્સ: મોગા જગામા સાગ કમિશનથી મળેલ.

ધોલકા વખતમાં ખદ્દાર પદ્મી

વહેપાર વિજ્ઞાન

લખો:—

ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ડીપો

રાતનપોળના નાકે-અમદાવાદ